

અંક ૧ લી.

પુસ્તક પર મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

જાન્યુઆરી, ૧૯૧૨.

વિષય

અનુક્રમણિકા,

પૃષ્ઠ.

૧. ગાંધી વર્ણન પુનઃનિર્માણ ૧-૩.

૨. રાજગીત ૩-૪.

૩. હિંદુસ્તાનનું, ૧૯૧૧ નું વર્તમાનપત્રક ૪-૬.

૪. પ્રશ્નોત્તર ૬-૭.

૫. પંચાંગ ૮-૯.

૬. ગુજરાતીમાં વપરાતા અંગ્રેજીશબ્દોની શબ્દો... ૧૦-૨૧.

૭. અષ્ટાદશ પદ્ય ૨૨-૨૪.

૮. સ. ૧૯૧૧ નું આનંદપર્વદિનનું 'વર્ણન'.. ૨૫-૩૧.

૯. કેળવણીખાતાની ખબરો ૩૧-૩૪.

૧૦. નિશાળોનાં ઇનામપત્રક ૩૪-૪૦.

તન્ત્રી (જાન્યુઆરી ૧૯૦૨)-અને

અકાશક-૨૧. બ. હમણાસંકર પ્રાચીસંકર ત્રિવેદી, બી. એ.

પ્રિન્સિપલ, પ્રે. રા. ટેલિગ કોલેજ-અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

(સર્વ લક્ષ સ્વાધીન શાળા છે)

શાળાપત્ર જ્યુબિલિયંક—તૈયાર છે. 'શાળા
પત્ર'ના જે ગ્રાહકો ઇ. સ. ૧૯૧૧ સુધીનું 'શાળાપત્ર' નું
લવાજમ પૂરેપૂરું ભરી ચૂક્યા હોય તેમણે 'શાળાપત્ર' નું
ઑફિસમાંથી એ અંક લઈ લેવો. ટપાલ મારફતે મંગાવ
નારે ટપાલ ને પેકિંગના બે ચાના મોકલી આપવા, તે
મોકલશે ત્યારે તેમને અંક મોકલવામાં આવશે.

તન્ત્રી.

નિશાળોનાં ઇનામપત્ર.

નિસરાયા-પા. અવેરસાઈ રણછોડભાઈ રા. ૧૧) કપડા, પતાસા સામ
રખા—ગામ લોકો રા. ૨૧) મુલ જમાડી આંકડાવ—પા. ઉમેદવાર
કાળીદાસ રા. ૫૦) રકુલ જમાડી ગેઠ અમૃતલાલ પાનાચદ રા. ૫) પેન્સિલો
ગોરજી માહુસિંગ પ્રેમરતનજી રા. ૪-૮-૦ કાપડ. સંધ્યાજી—ગામ લોકો રા.
૨૬-૪-૦ રકુલ જમાડી નેસ—ગામ લોકો રા. ૧૫) રકુલ જમાડી. વાં
સખીલીઆ—ગામ લોકો રા. ૮-૮-૦ રકુલ જમાડી વડોદ—શેઠ
રંગોવિદ્યાસ નાયાભાઈ રા. ૪૦) રકુલ જમાડી લીંગખાસી—કન્યાશાળા
પટેલ ભુલાભાઈ વહેરીભાઈ રા. ૪૬-૪-૦ ઓટણો. કુભાસી—રકુલ ક
મિટિના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો રા. ૨૦) સાધુ લક્ષ્મણદાસજી રા. ૨૦
રકુલ જમાડી. ભાનેર—રકુલ કમિટિના મેમ્બરો રા. ૬) ચોપરીઆ, ગામ
લોકો રા. ૨૨-૪-૦ રકુલ જમાડી. પટોલી—ગામના સદગૃહસ્થો રા. ૮
મીઠાઈ, રા. ૪૨) રકુલ જમાડી. સૈયદપુરા—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૭
રકુલ જમાડી સુરકુવા—પટેલ હનુવનભાઈ નાગુભાઈ, પટેલ વાઘજી
ભાઈ નારણભાઈ અને પ્રસિદ્ધ કાળીદાસ અમથારામ રા. ૨૦) રકુલ જમ
થામજી—કન્યાશાળા રકુલ કમિટિના મેમ્બરો વઝેર રા. ૧૫) :
જમાડી તથા ઇનામ પટોલ—શાહ જમનાદાસ પંતાજી રા.
રકુલ જમાડી ખાંધલી—રકુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો
૮-૧૧-૩ રકુલ જમાડી ભુમેલ—ભાદલાવભાઈ તળશીભાઈ રા.
અવેરસાઈ લક્ષ્મણભાઈ રા. ૫) તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૯) પ્રદ

ગુજરાત શાળાપત્ર, પુસ્તક ૫૦ મું, સને ૧૯૧૧.

અનુક્રમણિકા.

વિષય	પૃષ્ઠ
અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો ભાગ ૪ થી	૩૪૭-૩૫૬.
આણુ પર્વત	૩૮૬-૩૯૧, ૪૩૦-૪૩૨.
એક ગામડાની નિરાળ સળધી રિપોર્ટ.	૩૨૫-૩૨૬.
કવિતા	૨૮૮-૨૯૯, ૩૪૧-૩૪૩,
કાવ્ય ને શાસ્ત્રના વિનોદો	૮-૧૦, ૪૬-૫૦, ૮૬-૮૯,
	૧૨૬-૧૩૨, ૧૬૬-૧૬૮, ૨૦૧-૨૦૩.
કૃષ્ણવણી	૨૯૦-૨૯૬, ૩૨૬-૩૨૯.
	૩૬૨-૩૬૭, ૪૦૭-૪૧૧.
કૃષ્ણવણીખાતાની ખગરો —	
અમદાવાદ કે ઇ રકો ની પરીક્ષા	૩૧૧-૩૧૨.
” ” ” માં પસદ કરેલા વિદ્યાર્થી ...	૪૬૮.
કાઠિયાવાડ મે. ટ્રે ડો ની પ્રવશક પરીક્ષા ...	૩૦૬-૩૦૭.
ખેડા મેહોમેડન એ ક્લ માટે અપીલ.	૧૧૨-૧૧૪.
” ” ” મા મદદ આપવાના નિયમો	૧૧૫-૧૧૮.
” ” ” માટે અરજીનો નમુનો. ...	૧૧૯.
છાકરીઓ માટેની ગુ ખીજ ચોપડીની ગળૂરી	૨૮.
જામે થયલા કે રદયાનલ થયેલ પુસ્તકો, વગેરેની યાદી	૩૧-૪૦.
	૫૬-૭૮, ૧૦૬, ૧૦૮, ૧૦૯-૧૧૨,
	૧૯૩-૧૯૯, ૨૭૪-૨૭૮, ૩૦૭-૩૦૮,
	૩૫૭-૩૫૮, ૪૭૦
હાઇગેનો વિષય દ્રવ્યમાત કરવા વિશે.	૩૦૫.
‘ તહઝીલ-હિલ-અફઝાલ ’ ની હિમતમાં ફેરફાર.	૪૬૪.
તા ૧૨ મી ડીસેમ્બરે તહેવાર પાળવા સળધી ...	૪૭૦-૪૭૧
નવરોજી પેસ્તનજી વઝીલ રંગસિંધો.	૧૯૯.
” ” ” ” માટે પસદ કરેલા વિદ્યાર્થી-અક ૧૦ ના	
	પહેલા પૃષ્ઠા ઉપર
પ્રે. રા. દે. દો. ની પ્રાવેશિક પરીક્ષા.	૩૧૭

ખતર્કી.—

જુગલભાઈ સોમાભાઈની		૪૬૪.
નાનાલાલ મહાશક્તી		૩૮૬.
યુનેમભાઈ મયુ.ભાઈ ટ્રે રા ટ્રે. કૉ. ન રજીસ્ટરી.		૫૭.
પ્રાણલાલ ઊંટલાલની		૨૯.
ગાંધીશાહ લાલશાહની		૩૫૯.
મજૂર કરેલા પુત્રકોની યાદી	... ૨૬, ૫૪-૫૫, ૧૦૭-૧૦૮. ૧૦૯, ૧૧૦, ૨૭૦-૨૭૨. ૩૦૬, ૩૧૪-૩૧૬-૩૯૬, ૪૬૯-૪૭૦, ૪૭૨-૪૭૬.	
આજપોથીની કિંમતમાં ફેરફાર.		૩૯૫
માધવલાલ હરિલાલ આરક ઇનામ	... ચાક ૬-૭ ના પટ્ટેલા પૃષ્ઠા ઉપર.	
” ” ફક્તી.	ચાક ૧ ના ઉપર પૃષ્ઠા પર.	
મિત્ર મૂલ રજીસ્ટ્રીંગો		૩૦૯.
” ” ” મા પસ કરેલા વિદ્યાર્થી.	૪૬૬-૪૬૮.	
” ” ” વાળાને નિશાળમાં દાખલ થયા વિશે	૪૬૯.	
રજીસ્ટ્રીંગો ઊંટલાલ ટેક્નિકલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ		૪૭૧.
લોકલ બોર્ડ સર્વિસની જગ્યાએ		૨૮.
વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષાના પુત્રકોની પસંદગી.	... ૩૦-૩૧.	
” ટ્રે કૉ સર્ટિફિકેટનો નમુનો.	. . .	૧૬૮.
વિદ્યાર્થીઓની સ્વચ્છતા સમી		૨૭૩.
શુદ્ધિપત્ર		૨૭૪.
મૂલ ઓફ આર્ટના પ્રિન્સિપલ તરફથી રજીસ્ટ્રીંગો વિશે	. . .	૩૧૨.
ઓઓ માટેની મ ટે કૉ ની પ્રાપ્તિ પર પરીક્ષા	. . .	૩૧૨.
સિંધમાં સી શિક્ષકની ખાલી જગ્યા		૩૨૫.
ભાઈ અને અપેક્ષા રજીસ્ટ્રીની સમગ્રી રજી	. ..	૩૦૮-૩૦૯.
” ” ” ” માં પસ કરેલા	૪૬૫- . ૬.	

કાઝી શાહબુદ્દીન રકૉલશિપ.	૩૧૧.
„ „ માં પસદ કરેલા.	૪૬૬.
ગણિત	૩૦૦-૩૦૩.
ગત વર્ષનું પુનરવલોકન.... ..	૧-૨.
ગુજરાત સાહિત્યસભામાં પ્રમુખપદે પામેલી લેખ ..	૩૨૬-૩૩૩.
	૩૬૭-૩૭૦, ૪૧૧-૪૧૬.
ગુજરાતી ભા. વ. કેટલાક અરખી ફારસી શબ્દો. ૯૦-૯૩, ૧૩૪-૧૩૬,	
	૩૦૩-૩૦૫, ૩૪૩-૩૪૬, ૩૭૮-૩૮૦.
ગ્રાંટ-ઇન્-એઇડ કોડ.	૪૩૩-૪૬૦.
અર્થાપત્ર	૪૬૧-૪૬૪.
છાત્રાલય	૨૦૬-૨૦૭.
જૂનું સ્વરશિક્ષણ	...૯૩-૯૬.
બધુબિલિતા ખાસ અકતે લગતી સૂચના.	૩૨૧, ૩૬૧, ૪૦૧.
ધર્મ તથા નીતિ	૨૬૬-૨૬૮
નવું ને જૂનું	૩-૮, ૪૧-૪૬, ૮૨-૮૫.
નામદાર ગવર્નર સાહેબના વ્યાખ્યાનમાંથી ઉતારા ..	૧૨૪-૧૨૬.
નિશાબોના ઈનામ પત્રક	૭૮-૮૦, ૧૨૦, ૨૬૬-૨૮૦.
	૩૧૭-૩૨૦, ૩૫૬-૩૬૦, ૩૬૭-૪૦૦.
	૪૭૭-૪૮૦. તથા ૧૧-૧૨ અકના
	૧ પહેલા તથા છેલા પૃષ્ઠ ઉપર.
પરચિ.	૧૩૨-૧૩૩.
પુરુષો માટેની ટૂંક નો ધારાસંગ્રહ	૧૩૭-૧૬૦.
પૃથ્વીની મુસાફરી	૩૬૧-૩૬૪.
આલિવર્ણન —	
આફ્રિકાનો જંગલી પોપટ.	૨૪.
બેંગલો માછલીઓ	૨૭.
જિંદ	૩૭૦-૩૭૪.
કોકોડાલિ.	૨૭.

હાલ	૨૪-૨૬
દારિયાઈ આગીઆઓ	૨૬.
પીગી	૨૬.
બિલાડી અને કુનરાનો મુકાબલો	૪૧૯-૪૨૬.
મનુષ્યમત્સ્ય	૨૩.
બાળકની સ્વાભાવિક શક્તિ	૩૮૧-૩૮૬.
મનુષ્યકૃતિ અને અગાધ ઈશ્વરગતિ	૧૧-૧૬
મહારાજા પાચમા જ્યોર્જ અને બીજા યુરોપી રાજ્યો	૪૨૬-૪૩૦.
મહારાજાશ્રીના રાજ્યાભિષેક કે જન્મદિવસને લગતો લેખ	૧૬૧-૧૬૫
રાજકોટ બા ફી દે કો ની પ્રવેશક પરીક્ષા	૨૦૦.
ગજગીતો	૪૦૨-૪૦૬.
ગજગુણિ તથા આગીવાંદ	૨૯૦.
ગજ્યાભિષેક	૨૮૧-૨૮૮.
વર્નાકુલર પુ અને સીસિલકો માટેનો ધાગસમ્રહ	૨૦૮-૨૬૬.
વ કા પરીક્ષાના ફોર્મનો નમૂનો	૩૨૩-૩૨૪.
વાક્યપૃથક્કરણ	૩૩૩-૩૩૭
વાચનમાળાના ખુલાસા	૧૦૦-૧૦૬, ૨૬૮-૩૦૦,
	૩૩૮-૩૪૧, ૩૭૫-૩૭૮, ૪૧૬-૪૧૮.
વાર્ષિક રિપોર્ટ ૧૯૦૯-૧૦ નાનો હકીકત	૧૨૧
વિચારપ્રાપ્ત્ય	૨૦૩-૨૦૬
વિનતિપત્ર	૮૧
ગાળાપત્રના ગ્રાહકોને સૂચના	૩૨૨-૩૨૩
સીઓ માટેની મ દે કો. નો ધાગસમ્રહ	૧૬૯-૧૯૨
સ્વર્ગમ્થ રોહનશાહ સાનમા એશ્વર્ય દુહા જીવનદત્તાત	૧૭-૨૨
” ” ” ” ની કાગીર્દીમા	
બનેલા મુખ્ય જનાવેલી દુકી નોંધ	૫૦-૫૪.

ગુજરાત શાઠાપત્ર.

પુસ્તક ૫૨ મું.

જાન્યુઆરી, ૧૯૧૨.

અંક ૧ લો.

ગત વર્ષનું પુનરવલોકન—પ્રભુકૃપાથી અમારા માસિકનું પચાસમું વર્ષ પૂરું થઈ એકાવનમું વર્ષ બેઠું છે. ગત વર્ષ હિંદુસ્તાનના બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના પ્રતિહાસમાં સુવર્ણાક્ષરથી અંકિત થયું છે એ માગલિક વર્ષમાં આપણા કૃપાળુ રાજધિગજ, શહેનશાહ શ્રીમાન્ પાંચમા જર્જોર્જ અને તેમના સુપત્ની મહારાણી શ્રીમતી કેરીના મગલમય પગલાં આપણા દેશમાં યયાં હતાં, તેથી હિન્દની પ્રજા રાજાને દેવસમાન ગણતી આવી છે અને લોકપાલના અસથી રાજમૂર્તિની ઘટના થાય છે એમ માને છે તેને અસાધારણ રાજભક્તિ દર્શાવવાની અમૂલ્ય તક મળી હતી પ્રજાએ એ તકનો લાભ લઈ સ્થળે સ્થળે હૃદયની સાર્વિક ભૂમિ પ્રકટ કરી હતી હિંદી પ્રજા બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના અન્ય અંગોની પ્રજા કરતાં લવમાત્ર' પણ રાજભક્તિમાં જિતરતી નથી, પરંતુ તેના પૂજ્યભાવ અને ભક્તિ તથા પ્રીતિ આગાલવૃદ્ધ પ્રસરેલાં છે અને માત્ર બાહ્ય નથી પણ આંતર હોવાથી શુદ્ધ અને સતેજ છે એમ વિશ્વાસ હિંદનાં સર્વ સ્થળોમાં, ખૂણાના ગામડામાં, તેમજ રાજનગરો ને અન્ય મોટાં શહેરોમાં, અનેક રીતે પ્રસિદ્ધ થયું છે જે પ્રજા ચિરકાળથી રાજામાં દેવની ભાવના કરતી આવી છે તે પ્રજા જે રાજ્યમાં અનેક પ્રકારના સુખ અને વૈભવનો પ્રશાન્તિથી ઉપભોગ કરે છે અને ઉચ્ચ પ્રકારની, પાશ્ચાત્ય તેમજ ગ્રામ્ય, આજ તેમજ સરકૃત, ડેળવણીનાં મિષ્ટ, અમૃતમય, કલ્પવૃક્ષનાં ફળ જેવાં ફળનો સ્વાદ લઈ અદ્વિતીય અને અનશ્વર હૃદયાનન્દમાં વિલસે છે તે રાજ્ય વિષે એકે સ્વરે આવો ઉદ્ઘોષ કરે કે 'ધન્યં ન્યાયનિબન્ધનં વિજયતા-માર્જુનું, સુરાજ્યં ચિરમ્' અને રાજાશ્રીને વિષે આશીર્વાચન વહે કે 'શ્રીમાન્ જ્યૌર્જમહાધિપો વિજયતાં રાજીસમેતાશ્ચિરમ્' તેમાં આશ્ચર્યજનું શું છે? અમે પણ પ્રભુપ્રાર્થના કરી યાચીએ છીએ કે—

આયુર્દેહિ જયં દેહિ મૃશો દેહિ દ્વિપો જહિ ।

‘શ્રીમતે રાજરાજાય સપત્નીકાય દેવિ નઃ ॥

‘ચિરં જીવ ચિરં નન્દ ચિરં પાલય મેદ્વિનીમ્ ।

ચિરમાશ્રિતલોકાનાં પૂરય ત્વં મનોરથાન્ ॥

કમલમૂતનયા સુવપઙ્કજે વસતુ તે કમલા કરપલ્લવે ।

વપુષિ તે રમતાં કમલાઙ્ગજઃ પ્રતિદિનં હૃદયે કમલાપતિઃ ॥’

સમગ્ર આર્યાવર્તનું આ મગલવર્ષ ‘શાળાપત્ર’ના જીવનમાં વિશેષ મહત્વ હતું એ જ્યુબિલિ વર્ષના મહોત્સવમાં અમે સુપરફેયલ સોળપેજ કદના ફોટોસો પૃથ્વો દગદાર અને અમાન ગ્રાહકને મક્કન આપ્યો છે એ અકમા ‘શાળાપત્ર’નો પચાસ વર્ષનો મહોત્સવ ઇતિહાસ આપવામાં આવ્યો છે કેળવણી, સાહિત્ય, ભાષા, ન્યાય અને માનસશાસ્ત્ર આદિ વિષયો એ વર્ષોમાં ભિન્ન ભિન્ન ક્ષેત્રો સમયને અનુસાર ભિન્ન ભિન્ન દર્શિંગિદુથી કેવી રીતે ચર્ચાયા છે તેનું એ ઇતિહાસમાં દિગ્દર્શન કર્યું છે જુદા જુદા તંત્રીઓના સમયમાની વિષયોની વર્ગીકરણ તરફ પણ નજર કરતા જણાશે કે ‘શાળાપત્ર’ માન શિક્ષકોનેજ ઉપયોગી વિષયોની ચર્ચા કરી કૃતાર્થ થતું નથી, પરંતુ સાહિત્ય અને ભાષાના ચર્ચાતા અનેક કૃત પ્રશ્નોનું વિવેચન કરી સાહિત્યપ્રેમી અને વિદ્યાવિલાસી પુરુષોને પણ આનંદ પમાડે છે. એ ઇતિહાસથી ‘શાળાપત્રે’ પચાસ વર્ષમાં જે સાહિત્યસેવા બજાવી છે તેની તુલના નિષ્પદ વાચકવર્ગ કરશે એવી આશા છે. પચાસ વર્ષના ઇતિહાસ ઉપગત એ જ્યુબિલિ અઠમા અમે પ્રતિષ્ઠિત લેખકોની ટસાયલી કલમેથી લખાવણા, કેળવણી અને સાહિત્યને લગતા વિષયો આપ્યા છે અને તે શિક્ષકવર્ગને ધણા ઉપયોગી તથા આનંદદાયક થઈ પડ્યા વિના નહેશે નહિ અમારી યાચના સ્વીકારી અનેક વિદ્વાન્ ગૃહસ્થોએ અને શિક્ષકોએ પોતાના લેખો ‘જ્યુબિલિ અંક’માં પ્રસિદ્ધ કરવા લાખી મોકલ્યા હતા, તેમાંના ધણાખગ અમે પ્રકટ કર્યા છે ને કેટલાક ‘શાળાપત્ર’ના આ-વર્ષના અઠમા પ્રસિદ્ધ રૂપમાં આવશે અમે એ સર્વ લેખો તરફ શિક્ષકવર્ગનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

શિક્ષણશાસ્ત્રના વિષયો—ગત વર્ષમાં ‘નવું ને જૂનું’ તથા ‘કાવ્ય

ને શાસ્ત્રના વિનોદો' એ એ લેખો પૂર્ણ થાય છે. પ્રથમમાં હાઇ સ્કૂલો ને કોલેજોમાં જૂની ને નવી શિક્ષણશૈલી વિષેનો અમારો અનુભવ આપ્યો છે અને તેમાના દૃષ્ટાન્તો દરિપત નથી, પણ સૌક્યાત્ અનુભવેલા છે, તેથી એ લેખ હાલના શિક્ષકવર્ગને મર્મદર્શક થશે એવી આશા છે. શિક્ષણ ને પરીક્ષા તેમજ પ્રશ્નપત્ર વિષે એમા અમે બે વિચારો દર્શાવ્યા છે તે તરફ અમે વાચકવર્ગનું ખાસ લક્ષ્ય એવીએ છીએ. બીજા લેખ શિક્ષક-વર્ગની સહૃદયતા કેળવી તેમને દિવ્ય પ્રકારનાં વાચની ખૂબી સમજતાં ગિખવશે. વળી 'કૃતિવણી' અને 'શુજરાત સાહિત્યસભામા વાંચેલો લેખ' એ એ લેખો પણ શિક્ષકવર્ગને શિક્ષણના વિષયમા તેમજ ભાષાજ્ઞાનમાં ઘણા ઉપયોગી થઈ પડશે એવી આશા છે. આગલા વર્ષની પેઠે 'વાચન-નાળાના ખુલાસા' આપવા બદલી ગઈ છે. 'પ્રાચિનકૃતિ'ના મથાળા નીચે પદાર્થપાઠના શિક્ષણમા ઉપયોગી થઈ પડે એવી અનેક હરીકતનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. 'સ્વર્ગમ્થ શહેનગાહ સાતમા એડર્વડનું ટુંકું જીવનવૃત્તાન્ત' પણ ગત વર્ષના એકામા આપ્યું છે, તેમજ 'શુજરાતી ભાષામા વપરાતા અંગ્રેજી ને ફારસી શબ્દો'ની યાદી બરી રાખવામાં આવી છે. 'પુરુષ અને સ્ત્રીઓ માટેની વર્નાક્યુલર ટ્રેનિંગ કોલેજના ધારાઓનો સમ્રહ' તેમજ 'પુરુષશિક્ષકો ને સ્ત્રીશિક્ષકો માટેના ધારાસમ્રહ' અને 'ગ્રાન્ટ-ઇન્-એઇડેડ' એ બધું શિક્ષકોને ઉપયોગી છે ને તે એકજ વર્ષના એકામા આપ્યું છે એટલે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે તે જોવા મુશ્કેલ પડશે.

નવીન વર્ષમા આજ ગૃહીએ વિષયોનું વિવેચન કરવામા આવશે. આશા છે કે શિક્ષકો 'શાળાપત્ર'નો ખરાબર ઉપયોગ કરશે અને પોતાનું તેમજ શિષ્યવર્ગનું ક'યાણુ સાધવામા હમેશ તત્પર રહેશે.

રાજગીત.

(રા. રા. જટાશકર રામજી ત્રવાડી, ગારીયાધાર)

હિન્દીગીત.

સંસ્કૃતિણ સૌંદર્યમા, આ હિંદ કોહિનર છે,

પંક્તીશ કેરા અમલમાં, તે શાંતિથી ભગપૂર છે;

- માણિક્ય જડીઉ કુંદને, આલાસ એવો ચાય છે,
 *અવિચળ તપો આ રાજ, એવું હિંદના જન ચહાય છે. ૧
 મોગલ, મરેઠા, મારતા, અતિશય જુલમ દરશાવતા,
 વળી ત્રાસ પિંદાગ દઇ, ઠગ ફાંસીખોરા ફાવતા;
 તે સર્વ દૂર દેકે ચર્મને, ન્યાય નેક અપાય છે,
 અવિચળ તપો આ રાજ, એવું હિંદના જન ચહાય છે. ૨
 ઇચ્છાનુસારે ધમે પાળે, સર્વ લોકો પ્રીતથી,
 દુન્નરકળામા પ્રવીણતા, પામેજ રૂડી રીતથી;
 આખાદી વધવા કાજ, ટેળવણીજ એક અપાય છે,
 અવિચળ તપો આ રાજ, એવું હિંદના જન ચહાય છે. ૩
 યાચો પ્રભુની પાસ જોડી, હાય શિશુ પ્રેમી ઉરે,
 દીર્ઘાયુ પંચમ જ્યોર્જ યર્ષ, જ્ય પામજો ભૂ ઉપરે;
 વળી સર્વ ખોલો ગર્વથી, ધન્ય ધન્ય દિવસ આજનો,
 જય તાજનો, જય રાજનો, જય સકળ રાજસમાજનો.

હિંદુસ્તાનનું ૧૯૧૧ નું વસ્તીપત્રક (વર્તમાનપત્રોને આધારે)

૧૯૦૧ પછીની કુલ વસ્તી.

ઇલાકા, દેશી રાજ્ય અથવા એજન્સિ,

૧૯૧૧

૧૯૦૧

હિંદ ..	...	...૩૧,૫૧,૩૨,૫૩૭	૨૯,૪૩,૬૧,૦૫૬
ઇલાકાઓ ..	...	...૨૪,૪૨,૬૭,૫૪૨	૨૩,૧૬,૦૬,૯૪૦
અજમેર-મારવાડ ..	...	૫,૦૧,૩૯૫	૪,૭૬,૯૧૨
અંધમાન અને નિકાબારના રાપુ ..	...	૨૬,૪૫૯	૨૪,૬૪૯
બલુચિસ્તાન ..	...	૪,૧૪,૪૧૨	૩,૮૨,૧૦૬
બંગાળા ..	...	૫,૨૬,૬૮,૨૮૯	૫,૦૭,૧૫,૭૯૪
મુબર્ક (ઇલાકા) ..	...	૧,૯૬,૭૨,૬૪૨	૧,૮૫,૫૯,૬૨૦
મુબર્ક... ..	...	૧,૬૧,૧૩,૦૪૨	૧,૫૮,૦૪,૭૬૬
સિંધ ..	...	૩૫,૧૩,૪૩૫	૩૨,૧૦,૬૧૦

*નોટ—નાના અદાલતવાળી લીટીઓ સારા રાગના બે ત્રણ હોઠસાએ અને મોટા અદાલતવાળી લીટીઓ બધા હોઠસાઓએ બોલવાની છે.

એડન ...	...	...	૪૬,૧૬૫	૪૩,૬૭૪
બર્મા ...	...	..	૧,૨૧,૧૫,૨૧૭	૧૦,૪,૬૦,૬૨૪
મધ્ય પ્રાંતો અને મિરાંર	...	...	૧,૩૬,૧૬,૩૦૮	૧,૧૬,૭૧,૪૫૨
કુર્ગ ...	...	...	૧,૭૪,૨૭૬	૧,૮૦,૬૦૭
પૂર્વ બંગાળા અને આસામ	...	...	૩,૪૦,૧૮,૫૨૭	૩,૦૫,૧૦,૩૪૪
મદ્રાસ ...	...	..	૪,૧૪,૦૫,૪૦૮	૩,૮૨,૨૬,૬૫૪
વાયવ્ય સરહદનો પ્રાંત	...	..	૨૧,૬૬,૬૦૩	૨૦,૪૧,૫૩૪

જિલ્લાઓ અને વહીવટી પ્રદેશો.

પંજાબ...	...	...	૧,૯૬,૭૪,૬૫૬	૨,૦૩,૩૦,૩૩૭
આગ્રા અને અયોધ્યાના સંયુક્ત પ્રાંતો	...	...	૪,૭૧,૮૨,૦૪૪	૪,૭૬,૬૨,૨૭૭
આગ્રા...	...	...	૩,૪૬,૨૪,૦૪૦	૩,૪૮,૫૬,૧૦૬
અયોધ્યા	..	..	૧,૨૫,૫૮,૦૦૪	૧,૨૮,૩૩,૧૬૮
રાજ્યો, એન્જનિસઓ	...	...	૭,૦૩,૬૪,૬૩૫	૬,૨૭,૫૫,૧૧૬
અબુચિસ્તાનનાં રાજ્યો	...	...	૩,૬૬,૪૩૨	૪,૨૮,૬૪૦
વડોદરા રાજ્ય	...	..	૨૦,૩૨,૭૬૮	૧૬,૫૨,૬૬૨
બંગાળાના રાજ્યો	..	...	૪૫,૩૮,૧૬૧	૩૮,૮૧,૪૪૮
અબ્દી ધર્માકાનાં રાજ્યો	...	...	૭૪,૧૧,૬૭૫	૬૬,૦૮,૫૫૬
મધ્યહિંદની એન્જનિસ	...	...	૬૩,૫૬,૬૮૦	૮૪,૬૭,૮૦૫
મધ્યહિંદનાં રાજ્યો.....	..	..	૨૧,૧૭,૦૦૨	૧૬,૨૧,૧૪૦
પૂર્વ બંગાળા અને આસામના રાજ્યો.	...	...	૫,૭૫,૮૩૫	૪,૫૭,૭૬૦
હૈદરાબાદ રાજ્ય...	...	...	૧,૩૩,૭૪,૬૭૬	૧,૧૧,૪૧,૧૪૨
કાશ્મીર ,	...	...	૩૧,૫૮,૧૨૬	૨૬,૦૫,૫૭૮
મદ્રાસના ,	...	...	૪૮,૧૧,૮૪૧	૪૧,૮૮,૦૮૬
કોચીન ,	...	...	૬,૧૮,૧૧૦	૮,૧૨,૦૨૫
ત્રાવણકોર ,	...	...	૩૪,૦૮,૬૭૫	૨૬,૫૨,૧૫૭
મલેસુર ,	...	...	૫૮,૦૬,૧૬૩	૫૫,૩૬,૩૬૬
વાયવ્ય સરહદ પ્રાંત	...	..	૧૬,૨૨,૦૬૪	૮૩,૬૬૨

એન્જનિસઓ અને કુંગરી જાતો.

પંજાબના રાજ્યો	...	...	૪૨,૧૨,૭૬૪	૪૪,૨૪,૩૬૩
રજપૂતાના એન્જનિસ	..	...	૧,૦૫,૩૦,૪૩૨	૬૮,૫૩,૩૮૬
સિંદિમ...	...	...	૮૭,૬૨૦	૫૬,૦૧૪
સંયુક્ત પ્રાંતો	..	...	૮,૮૨,૦૩૬	૮,૦૨,૦૬૭

કૃત્ય તાબાના પ્રદેશોની વસ્તીના કામચલાઉ
આંકડા નીચે પ્રમાણે છે.

૧૯૧૧

પોડીચેરી ..	...	૧,૮૪,૮૪૦
કેરીકલ ..	..	૫૬,૫૭૭
યાનોન...		૫,૦૩૩
માહીમ ..	..	૧૦,૬૩૬
ચંદ્રનગર ..	...	૨૫,૨૯૩

કુલ— ૨,૮૨,૩૭૯ (૧૯૦૧માં ૨,૭૩,૧૮૫)

પોર્ટુગીઝ સરચાનોની વસ્તી તા ૩૧ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૦ માં ગણાઈ
હતી તેમાં કુલ સખ્યા ૬,૦૪,૯૩૦ આવી છે

પ્રાણિવર્ણન.

જળખિલાડી.

આ પ્રાણી વિશે સન ૧૯૦૧ ના શાળાપત્ર. ૫૪ ૧૮૨ મે ધણીખરી
હકીકત આપી છે; પાતુ તેમાં નથી તેવી ખીના મને ચોક્કસ રીતે મળવાથી
તે વાચકવર્ગને ઉપયોગી ધારીને આપુ છું

આ પ્રાણીને ટેટલાક લોકો જળમનુષ્ય પણ કહે છે, અને તેની વસ્તી
ગુજરાતમાં વાત્રક નદીની ઉંચી બેખડેમાં તદ્દન નિર્જન રચાને છે. તેઓ
વાંદગની માફક ટોળાબંધ રહે છે, અને જમીન ઉપર વાંદગની માફક લ-
લાંજ બેમે છે તેઓ ચોંકઈ ટરીને અવાજ કરે છે તેઓની શિકાર કંવાની
રીત અને તે શિકાર વહેંચી ખાવાની રીત ઘણી રુચ છે

પોતાની ટોળાને વર્તુળાકારમાં ગોઠવી તે વર્તુળ નાનો કરતા કરતા છેક

*આ પ્રાણી વિશે મહાલાક્ષ એન્જનિસના એક કોશર સાદૃશ સાથે
મારું પુષ્કળ વાત થઈ હતી તેઓ કહેતા હતા કે “ તે પ્રાણીને જીવતાં
પકડવાને એક પાણીના ધગમાં મેં કેટલાક માણસોને નાખી ઘેરી લીધાં
હતાં તે વખતે તેઓ મારા માણસો ઉપર દુમલો કરી વધનીઓડી ધમ્મ
કેરી જતા રહ્યા હતા. ને પરથી જણાય છે કે તેના બચ્ચાને પાણીએ
સોજ પગાય છે.

નાનો કરી અંદર ઘેરાવલા માછલાને ઝપાટાબધ પકડી એક પછી એક બહાર મૂકી આવે છે એમ જોતલા માછલા પકડાય તેટલાનો બહાર દગલો કરે છે. પછી બહાર તેમની મિજલસ વર્તુળાકારમાં ગોઠવાય છે ત્યારબાદ તે વહેંચણી શરૂ કરે છે નાયકની રબ્બ સિવાય ભાગમાં આવેલું માછલું કોઈ ખાઈ શકતા નથી આ ટોળાના નાયકની માછલાની વહેંચણીમાં જેને ગેન્દનસાફ મળ્યો હોય (નાનું આવ્યું હોય અગર ઓછું આવ્યું હોય) તે બિલાડી તુર્ત અવળી કરી બેમે છે, એટલે વહેંચણી કરી શરૂ થાય છે કદાપિ ભાગ પાડતા એકાદ માછલું ખુટ્યું હોય તો ફરી અંદર પડી એક માછલું પકડી લાવી સરખે ભાગે વહેંચે છે, અને એકાદ વધ્યું હોય તો જેને ભાગ નાનું આવ્યું હોય તેને આપે છે. કોઈ કોઈ વખતે વહેંચણીમાં જળરી તકરાર પડે છે, અને કોઈ રીતે તેઓ સમાધાની પર આવતા નથી ત્યારે તેનો નાયક તેમના પર ચુરસે થઈ બધા માછલા પ્રથમ હતા તેમ ભેગા કરી તેના પર પિસાબ કરી પાણીમાં જતો રહે છે, અને બધી મિજલસ ફીકે મોટે બરખાસ્ત થાય છે. પણ આવી તકરાર કવચિતજ થાય છે પિસાબ ડગ્વાથી માછલાં પર ગંધ જોડે છે, અને તે નદ થાય છે આ મિજલસ વખતે કોઈ શિકારી ત્યાં જઈ ચઢે તો પોતાના ભાગમાં આવેલા માછલા પર પિસાબ કરી (રદ કરી) ટપોટપ પાણીમાં પડે છે

ઉપયોગ—તેનું ચામડું રેશમ જેવું સુવાળું હોય છે અને ધણુજ ગરમ હોય છે તેના ચામડાની ટોપી બહુ સુદર થાય છે,^૧ અને ઝામરનો દર્દી તે ટોપી ધાલે છે તો બહુ ફાયદો કરે છે તેના છુટ પછુ કેટલાક માણસો કરાવે છે. તે પહેરવાથી પગે આવેલો વા મટી જાય છે વળી કેટલાએક માણસો અમુક દંદો ઉપર તેનું માસ પણ વાપરે છે તેનો શિકાર દિવસે થતો મુશ્કેલ છે તે એવા ચાલાક છે કે જરા ગણસાર ચતામાંજ ચેતી જાય છે, માટે ધણુ ભાગે ચાલાક ગિજની તેનો શિકાર રાત્રે કરે છે.

જિ. કેવળરામ દયારામ રાવળ,

મહેતાજી. દેહમાધ તા. મોડાસા.

૧. આ ટોપી મેં એક રોટના ફોજદાર પાસે જોઈ હતી તેમણે માયાના દરદ માટેજ કરાવી હતી તે કહેતા હતા કે શિઆળામાં પણ આ ટોપી પહેરવાથી માથે પડીને છૂટે છે.

पंचांग. ईस्वी सन १९१२, संवत् १९६८-६९.

तारीख.	न-युआरी		इसुआरी		भार्य		अग्रिल.		मे		जुन	
	पोप- मास		मास- इसुआरी		इसुआरी- चैत्र		चैत्र- वैशाख		वैशाख- जेठ		जेठ-असार (अधिक)	
	तिथि	चंद्र	तिथि	चंद्र	तिथि	चंद्र	तिथि	चंद्र	तिथि	चंद्र	तिथि	चंद्र
१	१२	सो	१३	शु	१३	शु	१५	मो	१५	शु	२	श.
२	१३	म	१४	शु	१४	श.	१६	मं	१६	शु	२	र.
३	१४	लु	१५	श.	१५	२	२	लु	१७	शु	३	मं
४	१५	शु	१६	०	१६	सो	३	शु	१८	श.	४	म.
५	१६	शु	१७	सो	१७	म	४	शु	१९	२	५	लु
६	१७	श.	१८	म	१८	लु	५	श.	२०	सो	६	शु
७	१८	०	१९	लु	१९	शु	६	२	२१	म	७	शु
८	१९	सो	२०	शु	२०	श.	७	सो	२२	लु	८	श.
९	२०	म	२१	शु	२१	२	८	म	२३	शु	९	२.
१०	२१	लु	२२	श.	२२	सो	९	लु	२४	श.	१०	सो
११	२२	शु	२३	२	२३	मं	१०	शु	२५	२	११	म.
१२	२३	शु	२४	सो	२४	लु	११	शु	२६	सो	१२	लु
१३	२४	श.	२५	म	२५	शु	१२	२	२७	सो	१३	शु
१४	२५	लु	२६	शु	२६	श.	१३	सो	२८	म	१४	श.
१५	२६	शु	२७	२	२७	लु	१४	म	२९	शु	१५	२
१६	२७	शु	२८	सो	२८	श.	१५	लु	३०	श.	१६	मं
१७	२८	शु	२९	२	२९	मो	१६	शु	३१	२	१७	लु
१८	२९	शु	३०	सो	३०	म	१७	शु		३	१८	शु
१९	३०	श.	३१	मं	३१	लु	१८	२		४	१९	मं
२०	३१	श.		लु		शु	१९	सो		५	२०	लु
२१		२		३		लु	२०	श.		६	२१	शु
२२		३		४		शु	२१	२		७	२२	श.
२३		४		५		श.	२२	सो		८	२३	२.
२४		५		६		२	२३	म		९	२४	मो
२५		६		७		सो	२४	लु		१०	२५	मं
२६		७		८		म	२५	शु		११	२६	लु
२७		८		९		लु	२६	२		१२	२७	शु
२८		९		१०		शु	२७	सो		१३	२८	श.
२९		१०		११		२	२८	म		१४	२९	श.
३०		११		१२		सो	२९	लु		१५	३०	श.
३१		१२		१३		म	३०	शु		१६	३१	श.

तारीख.	जुलाय.		अगस्त.		सप्टेम्बर.		ऑक्टोबर.		नवेम्बर.		डीसेम्बर.	
	अपास- द्वि-अपास		द्वि-अपास श्रावण.		श्रावण- भाद्रपद		भाद्रपद- आश्वि		आश्वि- कार्तिक		कार्तिक- मागशिर	
	तिथि	वार	तिथि	वार	तिथि	वार	तिथि	वार	तिथि	वार	तिथि	वार
१	२	सो.	३	गु.	४	र.	५	म.	६	गु.	७	र.
२	३	म.	४	शु.	५	सो.	६	गु.	७	शु.	८	सो.
३	४	गु.	५	शु.	६	र.	७	म.	८	गु.	९	म.
४	५	शु.	६	सो.	७	गु.	८	शु.	९	सो.	१०	गु.
५	६	र.	७	म.	८	गु.	९	शु.	१०	सो.	११	गु.
६	७	सो.	८	शु.	९	र.	१०	म.	११	गु.	१२	शु.
७	८	म.	९	गु.	१०	शु.	११	सो.	१२	गु.	१३	र.
८	९	गु.	१०	सो.	११	गु.	१२	म.	१३	शु.	१४	सो.
९	१०	शु.	११	र.	१२	म.	१३	गु.	१४	शु.	१५	गु.
१०	११	सो.	१२	गु.	१३	शु.	१४	सो.	१५	गु.	१६	र.
११	१२	म.	१३	शु.	१४	सो.	१५	गु.	१६	शु.	१७	सो.
१२	१३	गु.	१४	र.	१५	म.	१६	गु.	१७	शु.	१८	गु.
१३	१४	शु.	१५	सो.	१६	गु.	१७	शु.	१८	सो.	१९	गु.
१४	१५	र.	१६	म.	१७	गु.	१८	शु.	१९	सो.	२०	गु.
१५	१६	सो.	१७	शु.	१८	र.	१९	म.	२०	गु.	२१	शु.
१६	१७	म.	१८	गु.	१९	सो.	२०	शु.	२१	सो.	२२	गु.
१७	१८	गु.	१९	शु.	२०	र.	२१	म.	२२	गु.	२३	शु.
१८	१९	सो.	२०	गु.	२१	शु.	२२	सो.	२३	गु.	२४	र.
१९	२०	म.	२१	शु.	२२	सो.	२३	गु.	२४	शु.	२५	सो.
२०	२१	गु.	२२	र.	२३	म.	२४	गु.	२५	शु.	२६	गु.
२१	२२	सो.	२३	शु.	२४	र.	२५	म.	२६	गु.	२७	शु.
२२	२३	म.	२४	गु.	२५	सो.	२६	शु.	२७	सो.	२८	गु.
२३	२४	गु.	२५	शु.	२६	र.	२७	म.	२८	गु.	२९	शु.
२४	२५	सो.	२६	गु.	२७	शु.	२८	सो.	२९	गु.	३०	र.
२५	२६	म.	२७	शु.	२८	सो.	२९	गु.	३०	शु.	३१	सो.
२६	२७	गु.	२८	र.	२९	म.	३०	गु.	३१	शु.		म.
२७	२८	सो.	२९	शु.	३०	गु.		शु.		सो.		गु.
२८	२९	म.	३०	र.		शु.		सो.		गु.		शु.
२९	३०	गु.		सो.		गु.		शु.		सो.		गु.
३०	३१	शु.		र.		म.		गु.		शु.		सो.
३१		सो.		गु.		शु.		सो.		गु.		र.

ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા અરબીકારસી શબ્દોના અર્થ
વ્યુત્પત્તિ સાથે 'શાળાપત્ર' માં આપવામાં આવે છે.

અહિં સાધારણ વપરાશના અરબીકારસી શબ્દો

એકજ સ્થળે આપ્યા છે, એટલે શુદ્ધ જો-

ડણીમાં લખવા ઇચ્છનારને એકજ સ્થ-

ળે જોડું મુગમ પડશે.

અકબર (અકબ=ધણો મોટો).

અકલ (અકલ).

અખનાર (અખનાર=સમાચાર).

અબતરફ (તરફથી).

અન્નની (અન્નપોરો).

અલસ (લુગડાની જાત).

અતાલીક (શિક્ષક ટ્યુટર).

અફ્ફા (હલકું).

અફ્ફાવન (તરવેતા પ્લેટોનું

નામ છે, તે પરથી

બહુ મોટા માણસના

અર્થમાં વપરાય છે).

અફ્ફા (અફ્ફા=મોઢાની વાત).

અફ્ફોસ (અફ્ફોસ).

અબ્દક (કાબરચીતરો).

અબ્દક (અબરખ).

અબીર (અબીલ).

અબ્દક (વિગેષ નામ).

અબ્દ (અબન=શાંતિ).

અમલ.

અમાનન (અનામન).

અર્જ (અર્જ).

અર્જ (સોધું).

અયુન (એન).

અયુન (એન આખ).

અયુન (એન).

અયુન (એવાન=મઝાન).

અયુન (એસ).

અરફાત (સ્થગતુ નામ).

અરખ (દેશ તથા સાંના લોકો).

અરબી.

અર્મા (અર્મા=વખત).

અટગાર (ધણના અર્થમાં વપ-

રાય છે).

અલખતગીન (વિગેષ નામ).

અલખતા (અલખત).

અલખતા (મત).

અલખાન (રગજરગો).

અલાદિલ (હલાયફ).

અબલ (અબલ=પહેલો).

અબ્દાત (ઓકાત).

અબ્દર (ઓબર).

અબ્દર (ઓરત).

અબ્દાલ (ઓલાલ).

અબ્દિયા (ઓલીયા).

અબ્દગજેબ (ઓરગજેબ).

અબ્દી (મોહોર).

અબ્દી (મીનિષ્ટિત-સાર).

અબ્દર (અસતર).

અસ્માન (અસમાન=સામાન).

અસ્લ (અસલ).

અલક (હેમક મૂર્ખ).

અલસાન (એલસાન=ઉપકર).

આદિલ (આદલ=મુદ્દમાન).

આબિર (આબેર).

આગાલી (આગાહીનણ મવી).

આગમાદશ (અગમાશ).

આજિહ (આજિહ).

અદાબ.

આફ્રીન (આફ્રીન=ધન્ય છે !).

આફતાબ (આફતાબ=મુર્ખ).

આબ્દારી (આબદારી).

આખખોરા (આખખોરે=લેણ)
 આખદાર (આખદાર=પાણીવાળું).
 આખનુસ (આખનુસ=મીસગ).
 આખુ (આખડ)
 આખિદ (આખેદ=સકંતા).
 આવાજ (અવાજ)
 આમદની (આમદની=ઉપજ)
 આઈના (આપનો=આરંગી).
 આર્નુ (આર્નુ=આશા).
 આલમગીર (આલમગીર),
 આલીગઢ (આલીગઢ=મોટી પહાડી-
 વાળો).
 આશિક (આશિક=આનંદ).
 આગરા (આગરા=મોઢે રમતો ૧૦
 મો આદ)
 આગનીન (આસનીન=પાય)
 આહિરતા (આઈગતે=ધીમે).
 આરમાન (આરમાન=આકાશ)
 આશાઈશ (આસાએશ=આરામ
 લેવો)
 આસુદા (આસુદા=સુખી)
 ઇકબાલ (ઇકબાલ=તરસીય).
 ઇક્ષિયાર (અખતીયાગ)
 ઇક્રાર (ઇક્રાર=કા પાડવી).
 ઇકસીર (અકસીર)
 ઇજગત (ઇજગત)
 ઇજન (ઇજન=નોતડ).
 ઇજલાસ (ઇજલાસ=મેઠક).
 ઇજર (ઇજર=સુરવાળ).
 ઇન્કાર (ઇન્કાર=ના પાડવી)
 ઇન્સાન (ઇન્સાન)
 ઇન્તિખામ (ઇન્તેખામ).
 ઇન્તિજાર (ઇન્તેજાર)
 ઇન્સાફ (ઇન્સાફ).
 ઇમ્લા (અમલો)
 ઇમામ (ઇમામ=આગેવાન).
 ઇસદા (ઇસદો)

ઇમ (ઇલમ).
 ઇલાકા (ઇલાકો).
 ઇલાવા (અલાવા=સિવાય).
 ઇવજ (અવેજ).
 ઇવજ (અવેજ).
 ઇરમ (ઇસમ).
 ઇરલામ (ઇસલામ)
 ઇર્મ.
 ઇદિ
 ઇમાન
 ઉમદા (ઉમદા)
 ઉમર (ઉમર=વિશેષનામ).
 ઉમ્મ (ઉમ્મ=વધ).
 ઉદુ (ઉદુ).
 ઉદુ
 ઉલદા (ઓદો).
 ઉસ (ઉરસ).
 ઉસ્તદ (અસ્તદો).
 એદ્લી (એલ્લી).
 અગૂર (અગૂર=દ્રાક્ષ).
 કતલ (કતલ)
 કદ (કદર).
 કર્જ (કરજ)
 કદરત (કદરત=મલિનતા)
 કખજ (કખજ).
 કખજા (કખજો).
 કખ (કખર).
 કખૂતર.
 કખૂલ.
 કખતર (કખતર).
 કખજત (કખજત).
 કખીસ (ખખીસ).
 કલામિશરીફ=કુરાન.
 કયુદ (કેદ).
 કયુદ (કેદ).
 કયુસર (કેસર).
 કયુમ (કોમ).

કેવલ (કોલ).
 કેવાઈદ (કેવાયન)
 કાતિલ (કાતલ=કાતનાર).
 કાદિર (કાદ=શકિતવાળો).
 કાનૂન (કાનુન).
 કાફિલા (કાફિલો)
 કામૂ (કામુ)
 કામિલ (કામેલ)
 કાઈદા (કાઈદો)
 કાઈનાન (કાઈનાન=કુન્યા, માલના
 અર્થમાં વપરાય છે).
 કાઈમ (કાઈમ).
 કાફુન (કાફુન)
 કાફુન } કાલમૂત.
 કાફમદ }
 કાફિદ (કાફદ).
 કિયામત (કયામત. હિસાબનો દિ-
 વસ).
 કિયામ (કયામ).
 કિલામ.
 કિશાયત (કીશાયત=ધુરંતુ)
 કિમમત (કીમમત).
 કિમ્મ (કીમ્મ)
 કીમત (કિમત)
 કીમતી (કિમતી).
 કીમિયા (કીમિયા).
 કુબા (કુબો કુંપકુ).
 કુબ (કુબુમ કુંવ તારો)
 કુદત (કુદત)
 કુદ (કુદેદ).
 કુમક (કુમક)
 કુર્તી (કુરત=પહેરત)
 કુવત (કાવત)
 કુર્તુસ (કુરતીસ. દરવત પ્રશામ)
 કુર્બાન (કુરબાન)

કુરુશ (કુરેશ. અરબરતાનનું
 એક પ્રખ્યાત કુટુંબ).
 કુરુઆન (કુરાન)
 કુચ
 કુજો.
 કુર્સી (ખુર્સી).
 ખર્જુન } ખ=ખુર્જ=ટેરી.
 ખર્જુન }
 ખતમ (ખતમ પૂર્ણ, સમાપ્ત).
 ખતા (ખતા=ખૂન)
 ખફી (ખફી=ચુસ્તો)
 ખચ (ખચ)
 ખરીત } ખરાદ=સાહ.
 ખર્ગદ }
 ખસીકા.
 ખલલ (ખલેલ)
 ખલીસ (ખલીમ=અપવિત્ર આત્મા)
 ખરખાર (ખસખસ).
 ખાકસાર (ખાકસાર=કાનઈ, ધૂ-
 જાગેલો).
 ખાગી (ખાતગી).
 ખાનિર (ખાતર મારી ખાતર
 મારી શરમે)
 ખાલિક (ખાલિક=પેદાકરનાર).
 ખાલિસા (ખાલસા).
 ખાલિસ (ખાલેસ).
 ખાવદ (ખાવન).
 ખાફિરા (ખાખેશ-દુષ્ટ).
 ખિયૂઅત (ખિદ્દત).
 ખિનખ.
 ખિદમત (ખિદમત).
 ખિયાલ (ખ્યાલ).
 ખુબા (ખુબા. સુમલમાની ધર્મ-
 કિયા શુક ને ધિયાની ન-
 માની વખતે કરવામાં
 આવે છે).
 ખુદા (ખુદો)

ખુરકી (ખુશકી)
 ખુસાવ (ખુશર વિશેષ નામ)
 ખુશહાલ (ખુશાલ ૧૦. નામ)
 ખુશામદ (ખુશામત).
 ખુરાક (ખોરાક)
 ખૂન
 ગનીમત (ગણીમત, લૂટનો માલ).
 ગર્કાબ (ગરકાવ)
 ગદતાં (ગુલતાન)
 ગદ (ગરદ=ચૂળ)
 ગદન (ગરદન)
 ગર્મ (ગરમ)
 ગયૂર (ગેર-ખીજો, ઉપસર્ગ છે)
 ગયૂબ (ગેબ)
 ગવરે (ગોર-વિચાર કરવો).
 ગવહર (ગોહર).
 ગલીજ (ગલીચ)
 ગાફિલ (ગાફેલ)
 ગાલીયા (ગલીયા)
 ગાશિયા (ધાશીઆ).
 ગિદ (ગિરદ=ચારેનરક)
 ગિલાફ (ગલેફ)
 ગિરફતાર (ગીરફતાર=ફસાયલો)
 ગુરર (ગરર=અલકાર)
 ગુમસ્તા (ગુમાસ્તા).
 ગુલાલ (ગલાલ)
 ગુલિસ્તાન (ગુલસ્તાન=મગીચો, કિતાબનું નામ છે).
 ગુજસ્તા (ગુદસ્તા)
 ગુફતગૂ (ગુફતેગુ=ખોલ્યાલ)
 ગુર્ગાબી (ગુરગાબી=એક પ્રકારનો જોડો).
 ગુર્કદ (ગુલકદ)
 ગુર } (ઘોર=કબર).
 ગોર }
 ગોસ્ત (ગોશ=મટન).
 ગજકા (ગંજકા)

ગુમહશ (ગુમસ).
 ચકલા (ચકલો)
 ચપાતી (ચપાટી=રોટલીની જાત).
 ચમન (ચીમન=મગીચો).
 ચવગાન (ચોગાન)
 ચર્ખી (ચરખી).
 ચશ્મ (ચશમ=આખ).
 ચરમા (ચરામા)
 ચાકૂ (ચપ્પુ)
 ચાપલુસી (ચાપનુસી ખુશામદ કરવી).
 ચારની (ચાસણી)
 જઈકિ (જઈક=ટક)
 જખમ (જખમ)
 જખત (જખત).
 જમાગત (જમાત=નાત).
 જમી-દોજ (જમીનદોસ્ત).
 જદી (જરદી)
 જદદ (જરદદ).
 જરન (જરાન=સમારલ)
 જવાલ (જુઆળ)
 જહનમ (જહાનમ=નરક).
 જહલાદ (મારો)
 જહા (ઝહોરા. વિં નામ છે).
 જહીન (જહમત=દુઃખ, મુશ્કેલી).
 જાદુ (જાદુ)
 જામિન (જામીન)
 જાલમ (જાલમ=જુલમ કરનાર).
 જાસસ (જાસુસ)
 જાહિર (જાહેર).
 જાહિલ (જાહેલ=અજ્ઞાન)
 જિન્યા (જજઆવેરો).
 જિયારત (જરત=દર્શન).
 જિયાદા (જાદે=વધારે).
 જિયાફત (જાફત=ઉગાણી).

નિરાશ્રય (નરાશ્રય-એતીની ન-
મીન)

નિક (નકર)

નિગર (નગર=કાળજી)

નિદ (નદ)

નિદગી (નદગી)

નિલ્લ (નિલ્લો)

નિષ્પાદિ (નિષ્પાદિ=ફિરિ)

નિષ્પાદિ (નિષ્પાદિ=સ્તા છે)

નુખ્મા (અખ્મા)

નુકામ (નુખામ=સખેખમ)

નુદા (નુદુ)

નુમ્લે (નુમ્લે=ટોટલ)

નુદ્દાખ (નુદાખ=ચેચ)

નિવન (નિવન)

નુવન (નુવન)

નુમિશ (નુમિશ=હાલુ)

નગાર (નગાર=નામાનો દાદ)

તકદીર (તકદીર=નમીય)

તકાર (તકાર)

તકલીફ (તકલીફ)

તકીર (તકીર=મુય)

તકામ (તકામ=તે)

તકમા (તકીમા=ઓળીકું)

તખ્ત

તખ્તુસ (કવિનું ઉપનામ હોય)

તખ્તતાવુસ (તખ્તે તાહિસ=મયૂ-
રાસન)

તકાવી (તકાવી)

તકવીજ (તકવીજ)

તખ્ત (તખ્ત)

તખ્ત (તખ્ત)

તદ્દીર (તદ્દીર)

તન્ખાદ (તન્ખા=પગાર)

તન્દુરસ્ત (તન્દુરસ્ત)

તખ્લચી (તખ્લચી)

તખાહી (તખાહી)

તખીઅત (તખીઅત)

તખેલા (તખેલો)

તખ્યા (તખ્યા)

તર્કીય (તર્કીય)

તર્જમા (તર્જમા)

તર્જમા (તર્જમા)

તરફ (તરફ)

તરજૂ (તરજૂ)

તરફ (તરફ)

તરખ (તરખ=તેજ)

તશીફ (તશીફ=પધારવું)

તરખીદ (તરખીદ=માળા)

તરવીર (તશખીર=ચિત્ર)

તકબુરી (તકબરી=અહકાર)

તરદીઅ (તરદી)

તપ્યા (તોપ્યા)

તવર (તોર=તોમાં નવાળ દે છે)

રીત, દગ)

તખ્ત

તાકીફ (તાકીફ)

તુખમ (તુખમ=ખી)

તુમાર (તુમાર)

તુકાન (તુકાન)

તખ (તખ)

તખ (તખ)

દખા (દખા)

દક (દક=હોળામાં છોટા વગાડે)

છે તે, ખજરી)

દખા (દખા)

દમાગ (દમાગ)

દમાગ (દમાગ)

દખલ (દખલ)

દક્તર (દક્તર)

દક્તર (દક્તર)

દર્ગાહ (દરગાહ=રોજો, મોટા મા-
ણસનું આશ્રમ).

દરુ (દરુ).

દરુજર (દરુજર=ક્ષમા કરવી).

દરબ (દરબજો).

દર્દ (દર્દ).

દર્બાર (દરબાર).

દર્હમ } દરમ=નાણું છે.

દર્વાજા (દરવાજો).

દર્બાન (દરવાન=દ્વારપાળ).

દર્યા (દરીઓ).

દર્યાફત (દરીઆફ).

દસ્લાલ (દલાલ).

દસ્તૂર (દસ્તુર).

દલશત (દેશત=ખીક).

દર્વેશ

દાનિશ (દાનેશ=મુદ્દિ).

દાગ (ડાઘ).

દાદરા (ડાયરા=મડળી).

દાખિલ (દાખલ).

દિલ (દીલ).

દિયાનત (દાનત).

દિફત (મહેનત, તકલીફ).

દિગર }

દીગર }

દિલાસા (દીલાસો).

દિલ્લીર (દીલ્લીર).

દીખાયા (દિખાઓ).

દીદાર (દેદાર=દર્શન).

દીવાન (દિવાન).

દીવાર (દિનાક=લીત).

દુમ્મી (ડુમ્મી).

દુઆ (આશીર્વાદ).

દુન્યા (દુનીઆ).

દુસ્ત (દુસ્ત).

દુસ્મન (દુશ્મન).

દુર્બાન (દુરબીન)

દોળખ (નરક)

નકલ (નકલ)

નકશા (નકશો).

નખા (નખગ)

નકદ (નગદ)

નજાના (નજરાણું).

નજદીક (નજીક)

નમક (નિમક=મીઠું).

નય (ને=હુકાતી).

નમાજ (નિમાજ)

નમૂના (નમુનો)

નર્દ (નરદ=સોગડી)

નર્મ (નરમ)

નવકર (નોકર)

નવાગિશ (નવાગેશ=મહેરબાની
કરવી, આપવું).

નવાખ (નવાખ)

નવખત (નોખત)

નરલ (નસલ=ગત, કુટુંબ).

નરીફત (નમીઅત)

નવશા (નવશો=નરગળ)

નવીસદા (લખનાર).

નાઇખ (નાયખ)

નાકિસ (નાકેસ=અપૂર્ણ).

નાજર (નાજર).

નાખૂદ (નાખુદ)

નામર્દ (ના મરદ)

નાસિપાસ (નારીપાસ=ઉપકાર ન
માનનાર).

નાસર

નાશિતા } નારતો.

નારતા }

નિગાહ (નીધા).

નકાહ (નકાહ)

નિર્ખ (નીરખ=ભાવ).

નિસ્ખત (નીસખત).

નિહાલ (ન્યાલ).
 નિમ્ન (નીમ્નમ).
 નીમ (અધો).
 નીલમ (લીલમ).
 નુકતા (નુકતો)
 નુકસાન.
 પદો (પડો)
 પર્ગના (પરગણા)
 પર્વદગાર (પરવરદગાર)
 પર્વા } પ વા
 પર્વાદ }
 પર્વાંગી (પરવાનગી).
 ચહેજ (પરહેજ)
 પમજઅર (પેગઅર)
 પમગામ (પેગામ)
 ચમદા (પેદા)
 પમદાઇશ (પેદાશ).
 પમરની (પેરની).
 પલીદ (પલીત).
 પસદ
 પિસ્તા (પસ્તા).
 પુલ (પૂલ)
 પેશાબ
 પેસ્તર (પેશતર=પહેલા).

ફકત.
 ફતવા (ફતવા)
 ફક (ફરક)
 ફર્જ (ફરજ)
 ફર્જદ (ફરજદ).
 ફયૂસલા (ફેસલો).
 ફતહ (ફતોહ)
 ફયૂલ (ફેલ=કામ).
 ફર્માઇશ (ફરમાશ).
 ફરમાન (ફર્માન).

ફર્શ.
 ફર્ગબદી (ફર્શબંધી).
 ફર્શાશ.
 ફર્યાદ (ફરીઆદ)
 ફવજ (ફેવજ)
 ફરલ (ફસલ)
 ફસાદ (ફિસાદ)
 ફાજિલ (ફાજલ).
 ફાતિમા (ફાતમા=વિં નામ છે).
 ફાતિહા (ફાતીયો એક પ્રકારની
ધર્મની ક્રિયા છે).

ફાનૂસ (ફાનસ)
 ફાઇદા (ફાયદો).
 ફારિગ (ફારેગ)
 ફિર્દવ્સ (ફરદોસ=સ્વર્ગ)
 ફિકા (ફેકરો)
 ફિરિસ્તા (ફરસ્તો)
 ફિકર } ફિકર.
 ફિક }
 ફિદ્વી (ફીદવી)
 ફિરગી
 ફુર (ફિર)
 ફુર્જ (ફુરજો)
 ફુર્સત (ફુરસદ)
 બકાલ.

બખ્શિશ (બક્ષીસ).
 બખ્શવુ (બક્ષવુ)
 બખ્શી (બક્ષી).
 બખ્તર (બખતર)
 બખ્યા (બખીઓ)
 બદ્દમઆશ (બદમાસ).
 બયૂત (બેત=કમિતાની કડી)
 બખ્યાસ્ત (બરખાસ)
 બત્તરફ (બરતરફ)

બદાશત (બરદાસ)
 બદ્દ (બરક)
 બરાબર (બરોબર)
 બદ્દે (બલકે)
 બદવા (બળવો).
 બહાની.
 બરજ (કેસરીઓ લાત).
 ...બહુતૂર (બે હજુર).
 બહુતર (બેહુતર)
 બાખર (બખર)
 બાદામ (બદામ)
 બાબૂ (બાબુ)
 બાતિલ (બાનેલ)
 બાતિન (બાતેન=કુપુ)
 બાનૂ (સ્ત્રી)
 બાર્દશ (બારકસ)
 બાર્દાન (બારદાન)
 બાવર્યા (બખરચી)
 બાકિલા (બાકળા)
 બાગ્યાન (બાગવાન)
 બાગાત (બગાએન=રાડીની જમીન)
 બિન (બીન)
 બિયાબાન (જગલ)
 બિગદર
 બિલકુલ (બીલકુલ)
 બિલ્લર (બીલોર)
 બિલાશક (બેલાશક=શક વગર,
 1 ન સદેહ)
 બિહિશ્ત (બેહેશ્ત=સ્વર્ગ)
 બીમાર
 બુબુર્ગ (બુબુગ)
 બુન્બાદ (બુનીઆત).
 બુર્કા (બુરખો).
 બુર્જ (બુરજ,)

બુલાક (બુલાખ)
 બુલાકી (બુલાખી)
 બૂબક
 બૂરા (બુર=ધોએલી ખાડ)
 બેદાના (બેદાણા=દાણા વિનાનુ-
 બીવિનાનુ)
 બેખર
 બેદદા (બેહુદુ)
 બેશ
 બદ્દક (બદુક).
 મક (મકર=દગો)
 મકતબ (મકતબ=નિશાળ).
 મખમલ (મુખમલ)
 મગ (મગજ)
 મગદૂર (મગદુર)
 મગૂર (મગડખ-ગર્વિષ્ઠ)
 મગદૂર (મગદુર-મગદુર).
 મગમૂન (મગમુન=વિધવ).
 મજબૂત
 મજનૂન (મજનૂન=ગાડો)
 મગદુખ (મગદુખ=ધર્મ)
 મલખ (મતલખ)
 મદ્રસા (મદ્રેસો=નિશાળ)
 મદેનજર (મદેલ નજર=નજર ફરવા
 જેવું)
 મન્સુબા (મનમુબો)
 મર્જ (મરજ)
 મર્તબા (મરતબો).
 મધદા (મેદો)
 મદ (મરદ).
 મદૂમ (મરદુમ)
 મરંમત (મગમત).
 મસક (મસક)

મવૂફ (મોકુફ)
 મવૂજૂદ (મોજુદ).
 મવૂજ (મોજ)
 મવલવી (મોલવી).
 મવસિમ (મોસમ)
 મશગૂલ (મશગુલ=જાગેલો-ચેકા-
 યલો.

મશ્રૂઅ (મશરૂ).
 મશ્રૂઈ } મશ્રૂરી.
 મશ્રૂઈ
 મશ્નિદ (મસીદ).
 મશ્તાન

મસતી (મસતી).
 મસનદ (મસનદ=ગાદી)
 મહીના

મહફલા (મહેલો).
 મઅલૂમ (માલૂમ).
 મદતર (મેતર).

મદખખત (મોહોખત).
 મદમાન (મેમાન)
 મદતાબ (મેતાબ=ચક્ર)

મદલ (મેહેલ).
 મદસલ (મેસલ).
 માજરા (માજરો=હકીકત).

માલિક (માલક)
 માશા (માસો=૮ ગતિભાર).
 મિલકત (મીલકત).

મિમજ.
 મિયાન (મ્યાન)
 મિદ્નત (મહેનત).
 મિદખ્યાન (મહેખ્યાન).

મીનાકારી.

મીનાર }
 મિનાર } મીનાગે.
 મનાર }

મીર્જા (મીરજા)
 મીરાસ (વારસો).

મુજૂ (મજરો-મુજરો)-

મુઆફ (માફ).

મદાફા (માફો).

મુલાખમ (મુલાખમ).

મુફત (મફત)

મુવાફિક (માફિક)

મુફદમા (મુફરદમો)

મુફદગ (મુફરદમ).

મુફાખિલ (મુફાખલ).

મુફરર (મુફરર).

મુખ્તસર (મુખ્તેસર).

મુખ્તાર (મુખ્તીઆર)

મુયલ્કા (મુયરકો)

મુળવિર (મુળવર-સેવક દરગા-
 હોનો).

મુદત

મુન્શી (મુનશી)

મુન્સિફ (મુનસિફ).

મુનાસિખ (મુનાસખ).

મુનીબ (મુનીમ-ગુમાસ્તો)

મુરબ્બી (મુરબી),

મુગ્જો

મુશિદ (મુરશદ=ધર્મગુરુ, ગરેતો
 ખતાવનાર-ધર્મનો).

મુલક (મુલક).

મુન્દી

મુન્તવી (મુલતવી).

મુસ્લા (મુસ્લાં).
 મુશ્કિલ (મુશ્કેલ)
 મુસદ્દી (મુસદ્દી).
 મુસબ્બા (મુસબ્બા).
 મુસલમાન (મુસલમાન)
 મુસાફર (મુસાફર)
 મુહમ્મદ (મહમ્મદ)
 મુહર્રમ (મોહર્રમ)
 મુન્બિય (મુન્બિય).
 મુજ (મુજ દેનાર)
 મુખિદ } મોખેદ (પારસીઓના
 મુખદ } ધર્મગુરુ)
 મૈયત (મૈયત).
 મોચા (મોચો)
 મદીલ (મદીલ=કસમી પાંચડી)
 મળૂર (મળૂર).
 મળિલ (મળલ)
 યાકીન (યાકીન=વિશ્વાસ)
 યાદુદી (યાદુદી).
 યાકૂત (યાકૂત=એક પ્રકારનું જ-
 વાહિર).
 યાદદારત (યાદદારત)
 યાદ (યાદુ=કબૂતરની જાત).
 યુનાન (યુનાન=ગ્રીસ).
 રબ્બ (રબ્બ=મહીનો છે)
 રલ (રલ).
 રકૂ (રકુ)
 રમળન.
 રમલ (રમળ=જ્યોતિષવિદ્યા)
 રવિશ (રવેશ).
 રવગન (રોગાન).
 રવનક (રોણક-રોનક).

રબીબ (રવિ=પાક).
 રમ (રમ).
 રસલ (રસલ)
 રવાજ }
 રિવાજ }
 રમિતા (રાખેતો).
 રાસત (રાસ-સત્ય).
 ગહત=(રાહેત=ચેન).
 રિકાબ (રકાબ).
 રિકાબી.
 રિયાસત (રયાસત=સરદારી).
 રિશવત } રશવત.
 રશવત }
 રજૂઆ (રજુ).
 રજૂઆત (રજુઆત).
 રમૂજ (રમુજ).
 રખસત (રખસદ).
 રતબા (રતબો).
 રકબા (રકો).
 લકવા (લકવો=રોગ છે).
 લકજ (લખજ=સખદ).
 લવાજમ (લવાજમ).
 લશકર (લશકર).
 લજજત (લહેજત).
 લાઇક (લાયક).
 લાગિમ (લાગમ)
 લિયાકત (લાયકાત).
 લિખાસ (લેખાસ=પોસાક).
 વકાલત (વકીલાત).
 વક (વકર=આખર).
 વગયરા (વગેરે).
 વળન (વળન).

વહ્મ (વહેમ)
 વદાઅ (વિદાય).
 વાકિફ (વાકેફ)
 વાજિબી (વાજબી)
 વારિસ (વારસ)
 વિલાયત.
 વીરાન } વેરાન.
 વીરાના }
 વુદ્દ (વકુદ્દ)
 વુસૂલ (વસુલ)
 શખ્ગરત (સરખસ)
 શમઅ (શમઈ=દીવો)
 શખ્સ (શખસ).
 શમ્શુલ્લિમા (શમશુલ ઉલમા)
 શયૂખ (શેખ)
 શયૂતાન (શેતાન).
 શર્ત (શરત).
 શર્ખત (શરખત).
 શર્મ (શરમ).
 શર્મિદગી (શરમદગી)
 શકલ (શિકલ)
 શત્રુ (જેત્રુ)
 શવૂક (શેખ).
 શહનશાહ }
 શાહનશાહ } શહેનશાહ
 શાહાનશાહ }
 શાગિર્દ (શાગરીત)
 શાદી
 શાખાશ
 શામિલ (સામેલ).
 શાલ (સાલ)

શાહિદ (શાહેદ=સાક્ષી).
 શિઝમ (સયો-સકયો).
 શીદી (સીદી=દુખસી)
 શુરઅ (શર)
 શુક (શુકર=ઉપકાર માનવો).
 શુમાર (સુમાર).
 સકા (સક્ર=ભિરતી).
 સખી=(ઉદાર).
 સગીર=(નાની).
 સદ્ર (સદરો).
 સદ્રલુ (સરદલુ).
 સદ્રા (સદરો=પારસીઓ પહેરે છે
તે એક જાતનું કપડું).
 સદી (સદી=૧૦૦ વર્ષ)
 સનદ (સનદ)
 સફર્જલ (સફરજન=મેવો છે).
 સફા (ચોકખુ)
 સફાવમર્વા (મકામા બે ટેકરીઓ
છે).
 સફેદ (સફેત).
 સખૂરી (સખુરી)
 સકાર (સરકાર)
 સતીજ (શીરતાજ)
 સવગાત (સોગાત).
 સવ્દાગર (સોદાગર).
 સૌય (શીરપેય).
 સર્નામા (શીરનામું)
 સર્રિસ્તેદાર (સીરસ્તેદાર)
 સદાર (સરદાર)
 સરફ (શરાફ)
 સસ્તનત (સલતનત)
 સાઅત (સાઅેત=કલાક).

સાધસિ (સાધસ=ખાસદાર) ,
 સાદિર (સાદર=નીકળનાર. હુકમ
 સાદર થયો)
 સાબિત.
 સાબૂન (સાબુ)
 સાહિબ (સાહેબ).
 સિયાહી (સાહી=લખવાની)
 સિપાહ (સિપાઈ).
 સુપદ (સુખન=સોપનું)
 સુખી (સુરખી=લાલાશ)
 સુખા (સુરખો).
 સુલતાન (સુલતાન).
 સુખાન (સુકાન).
 સુધારિય (સપારશ)
 સુલહ (સુલેહ)
 સુલક (સલુક).
 સૂબો
 સોગદ (સોગન).
 સદુક (સદુક=મોટી પેટી)
 હજજ (હજ.).
 હજજામ (હજામ)
 હજમ (હજમ=પચવું)
 હજત (હજરત)
 હજરત્અમ્વદ (હજરતઅસ્વદ=
 કાળોપથર-મ-
 કામા છે).
 હકતા (હપતો)
 હમ્મામ (હમામ)
 હમ્માલ (હમાલ).
 હમ્લ (હમેલ=ગલ)
 હમેશા (હમેશા)

હયરત (હેરત).
 હયરાન (હેગન).
 હયવાન (હેવાન)
 હવ્જ (હોજ).
 હગિજ (હરગીજ).
 હદમ (હરદમ).
 હદ (હરદ)
 હદશિ (હલકારો).
 હમ્લા (હુમલો).
 હાકિમ (હાકેમ)
 હારનુરશીદ (હરનઅલરશીદ=વિ-
 નામ. છે).
 હાગિર (હાગર).
 હાગિરી (હાગરી).
 હાસિલ (હાસલ).
 હાશિયા (હાશીઓ).
 હિકમત (હીકમત).
 હિજત (હીજરત)
 હિજી (હીજરી)
 હિમ્મત (હીમ્મત).
 હિસાબ.
 હુકમ (હુકમ).
 હુકમત.
 હુનર (હુનર).
 હુસ્યાર } હાશિયાર.
 હોસ્યાર }
 હુસ્યાર }
 હિદ (હિદુ)
 હિદ્દતાન (હિદુસ્તાન).
 હમ્લ (આખેહુબ).

આણુ પર્વત.

(આણુ પુ. ૫૦ પૃષ્ઠ ૪૩૨ થી)

માઉટ આણુ ડીમેથી ૨૧ ને સિરોહીથી ૧૭ ગાઉ છે. ઝાલોર તરફથી પગરસ્તે આણુ ઉપર ચઢવું સહેલું છે પણ ગુજરાન તરફથી ચઢવું જરા અઘરું છે. રેલવે થતાં આણુ જવાની કેટલીક સગવડ થઈ છે.

રજપુતાના-માળવા રેલવે અમદાવાદથી દિલ્હી સુધી જાય છે તેમાં આણુરોડ સ્ટેશન અમદાવાદથી ૧૧૫ માઈલ દૂર ઉત્તરે, અજમેરથી ૧૯૦ માઈલ, ને દિલ્હીથી ૪૨૪ માઈલ દૂર દક્ષિણે આવેલું છે. આણુરોડને ખરેડીનું સ્ટેશન કહે છે, કેમકે સિરોહી રાજ્યના ખરેડી કસ્ટા પામે એ સ્ટેશન આવેલું છે. સા વેષ્ટિંગ રૂમ તથા ધર્મશાળા છે ને ગામમાં બ્રાહ્મણની વીંશી પણ છે. ખરેડી મહાત્મ અને ગામનો વહીવટ કરવા તથા બહોળસ્ત રાખવા ત્યાં દરબારી અમલદાર રહે છે. ખરેડીનો માર્ગિસ્ટ્રેટ મુખ્ય અમલદાર હોઈ સુદ્ધી, રેવેન્યુ, ને ફોજદારી સત્તા ભોગવે છે.

ખરેડીથી જેમ આણુ જવાનું હીક પડે છે તેમ અંબાજી જવાનું પણ હીક પડે છે અંબાજીમાતા ગુજરાતમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. ખરેડીથી અંબાજી ૧૨ માઈલ છે, રસ્તામાં દરબારી ચોડી અને એક ધર્મશાળા આવે છે. અંબાજીનું ધામ ખરેડીથી નૈર્ઋત્યમાં આવેલું છે ને દાંતાના રાણાના તાબામાં છે. ખરેડીથી અંબાજી જવા માટે જળદગાડી, ઘોડા, ને ડોળી મળે છે.

સિરોહી દરબાર તથા બ્રિટિશ અધિકારી તરફથી વાહનની સગવડ કરવા માટે ખરેડીમાં એક કટ્ટાકટર રાખવામાં આવે છે તેને ૨૪ કલાક અગાઉથી ખબર આપવામાં આવે તો વાહન આપવાને બધાયેલા છે. સામાન્ય રીતે રેલવે ટ્રેનને દરેક ટાઇમે વાહન મળે છે અને તે વાહન આપે છે, પણ કેટલીક વખત યાત્રાળુની ભીડને વખતે કે મોસમમાં અગાઉથી ખબર આપવાની જરૂર રહે છે. તે કટ્ટાકટર ખબર આપતા મુજબ મોટર, ફેટન, એકો, સીગરામ અને જળદની ગાડી ઠરાવેલા દર પ્રમાણે મુસાફરને આપે છે મોટરમાં ૭ બેઠક રાખવામાં આવે છે તે ૩ ૩૫ માઉટ આણુ સુધીના લે છે. ફેટનમાં ૩ બેઠકના ૩૧.૨૫ સ્પર્શાયરના ને સાદી ૨૦ ૩૧. લે છે. ટાંગામાં ૩ બેઠકના ૩૧.૧૦ ને એકામાં ૩

બેઠકના રૂ. ૪ લે છે. ટાંગા ને એકામા પરચુરણ બાહુ અનુક્રમે દર બેઠકે રૂ. ૩૫ ને ૧૫ લેવાય છે. બળદના સીંગરામમા ૪ બેઠકના રૂ. ૩૫ લેવાય છે. ૭ મજુરથી ચાલતી રીકશા ગાડીમા બેઠકના રૂ. ૫ લેવાય છે ને તે ૫ કલાકમાં માર્કેટ આણુ પહોચાડે છે ફેટન ને ટાંગો ૩ કલાકમાં, એકા ૪ કલાકમાં, ને સીંગરામ ૧૦ કલાકમાં માર્કેટ આણુ પહોચાડે છે રૂ. ૧૮ અગાઉથી લરવાથી આખા ટાંગાની રીટર્ન ટિકેટ મળી શકે છે તે બે માસ સુધી ચાલે છે, પણ તે બીજાને વેચી શકાતી નથી કે બદલાવી શકાતી નથી.

સામટા માલના દર મણે સાઝપાય આનાનું ભાડુ આણુરોડથી માર્કેટ આણુ સુધી બેસે છે. ઓછામાં ઓછા એક મણના આઠ આના લે છે. રેલવે એજન્સિની મારફતના માલ તથા સામાનનું ભાડુ દર મણે ૭ આના બેસે છે બળદની ગાડી ભાડુતી ખરેડીથી આણુ સુધી કુગર ઉપર ચઢતી વખતે ૮ મણ ને ઊતરતી વખતે ૧૦ મણ બોળે લઈ જઈ શકે છે ને એક વખતનું ભાડુ રૂ. ૨૫ એટલે જતા આવતાનું રૂ. ૫૦ લે છે.

દરેક જાત્રાણુએ આણુ ઉપર જતી વખત રેશને નીચેની વિગતે કર ભરવો પડે છે, જે કર 'Toll and escort duty' કહેવાય છે.

જૈન જાત્રાણુને ટોલના રૂ. ૦-૧૩-૬ અને ચોકીના ૦-૬-૦ આપવા પડે છે બૈષ્ણવ યાત્રાણુને ટોલનો કર આપવો પડતો નથી, પણ ચોકીના ૭ આના આપવા પડે છે ત્રણ વરસની ઉંમર સુધીના બાળક પાસેથી એ કર લેવામા આવતો નથી.

જે માણસો માત્ર આણુ જોવા માટે અથવા હવાફેર માટે જાય છે તેમની પાસેથી માત્ર ચોકીના ૭ આના લેવામા આવે છે.

સ્વામી, સાધુ, યતિ, સન્ન્યાસી, ચારણ, ભાટ એમને કર આપવો પડતો નથી તેમજ શિરોહી રોટની રૈયતને પણ માત્ર ચોકીના ૭ આના આપવા સિવાય બીજાં કર આપવો પડતો નથી જૈન સદ સાથેના રસોઈયા તથા નોકરાને પણ ટોલ ટેક્સ આપવો પડતો નથી.

આ કરવેરા આણુરોડ ઉપર શિરોહી રોટ તરફથી રાખેલો એક અધિકારી વસુલ કરે છે ને યાત્રાણુએને પાસ આપે છે. એ પાસ પર્વત પર ચઢના ચીખમેરી ચોકી અને દેવવાડામા તપાસવામાં આવે છે. વળી

દેલવાડામાં દર માણસ દાઢ અંકેક પૈસો લઈને બીજો પાસ આપવામાં આવે છે. જે માણસો આણુરોડથી પાસ લીધા સિવાય દેલવાડે આવે છે તેની પાસેથી દેલવાડામાં રહેતા અધિકારી પૈસો લઈ પાસ આપતી વખતે દડ વસુલ કરે છે ને પછી દેલવાડાના દહેરા જેવાનો પાસ આપે છે દડમાં બ-મણો ચાર્જ લેવામાં આવે છે

આણુરોડથી માઉટ આણુ મુધી સડક બાંધી છે તે ૧૭ માઇલ ને ૬ ફર્લોંગ લાંબી છે. માર્ગમાં કેટલીક ચોકીઓ તથા વિત્રામસ્થળ આવે છે. ઋષિકૃષ્ણના દેવળ પાસે આણુ જવાનો જે જૂનો રસ્તો હતો તે રસ્તા પર તે દેવળથી ૪ માઇલ દૂર ડાક બગલો આવેલો છે હાલનો આણુ જવાનો રસ્તો નદીનાળા ઉપર પૂલ બાધી સગવડભરેલો કરવામાં આવ્યો છે

ખરેડી સ્ટેશનથી આણુ જતા માર્ગમાં યુ યુ આવે છે તે જોઈએ. ખરેડીથી લગભગ અર્ધ માઇલ ઉપર પશ્ચિમ બનાસ નામે નદી ઓળંગવી પડે છે તે બનાસ ઉપર “ રજવાડી પૂલ ” બાધવામાં આવ્યો છે તે પૂલ નામદાર હિંદી સરકાર અને રજપુતાનાના કેટલાક દેશી રાજ્યોની મદદથી બાધવામાં આવ્યો છે. એ પૂલના ખર્ચને પેટે શિરોહી દરબારે પણ રૂ. ૨૧,૦૦૦ મદદના આપ્યા છે.

આ પૂલથી બે રસ્તા નીકળતા જણાશે. પશ્ચિમ તરફ જતી શાખા માઉટ આણુ જવાની જૂની સડકને નામે ઓળખાય છે અને પૂર્વ તરફની શાખા નવા રસ્તાને નામે ઓળખાય છે. જૂનો રસ્તો ૧૫ માઇલનો હતો, પણ તેમાં કેટલાક ચઢાવ બહુજ મુશ્કેલ આવના, તેથી મુગા ગ્રાણીની મુશ્કેલી ઓછી કરવા સારૂ ૧૫ ને બદલે ૧૭ માઇલનો રસ્તો (જગ ગોળ ચક્રની લગાઈમાં લઈ) બનાવવામાં આવ્યો છે જૂનો રસ્તો હવે વપરાતો બંધ પડ્યો છે.

ખરેડીથી એક માઇલ ઉપર માનપુર નામનું એક ગામડું એ સડકે આવે છે. ખરેડીથી ૪ માઇલ ઉપર ત્યાં જૂનો ને નવો રસ્તો એકત્ર થાય છે ત્યાં ઋષિકૃષ્ણનું દેવળ આવે છે. દત્તચ્યા છે કે દ્વારકા જતા શ્રીકૃષ્ણ ત્યાં વિત્રાતિ લેવા રોકાયા હતા. દેવળના યોગાનમાં બે કુડ છે તેમાં કુંદરની અરણાં વડે પાણી આવે છે તે દેવળથી થોડે દૂર ખડેર જેવું જણાય છે તેને અમરાવતી નગરીનું ખડેર કહેવામાં આવે છે. (અપૂર્ણ).

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજના ત્રીજા વર્ષના છાત્રોનું આનન્દપર્ય-
ટન—ટ્રેનિંગ કૉલેજના શિષ્યો ગુરુદયા ગરીબ સ્થિતિના ને ગ્રામવાસી હો-
વાથી તેમાંના થોડાઓનેજ પ્રવાસનો લાભ મળ્યો હોય છે. ઘણાખરાઓએ
તો સમુદ્ર કે પર્વતનું દર્શન પણ કર્યું હોતુ નથી, કે સગ્રહરથાન અને ઉદ્યો-
ગની વિવિધ સરચાઓ હોય એવા સહેરો પણ નીહાળ્યા હોતા નથી. આ
કારણથી તેમની દૃષ્ટિ સંકુચિત હોય છે અને વાચનમાળાના કેટલાક પાઠોની
ખૂબી સમજ શકતા નથી આ ખામી દૂર કરી પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષ-
કની દૃષ્ટિ વિસ્તૃત ને ઉદાર કરવાના તથા પ્રવાસના અનેક લાભથી તેમના
જ્ઞાનનો વધારો કરવાના હેતુથી નામદાર મુળાઈ સરકારે અમુક વાર્ષિક રકમ
ટ્રેનિંગ કૉલેજના ઉપધ્યા વર્ગના શિષ્યોને આનન્દપર્યટન કરાવવા માટે મંજૂર
કરી છે. સગદારની ઉદ્દરતાનો લાભ લઈ ગયા નવેમ્બર માસમાં ત્રીજા વ-
ર્ષના રકૉલરોને કૉલેજના ફર્સ્ટ ઍસિસ્ટન્ટ રા. રા. ગણેશ ખયાળ સમે
તથા પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલના હેડમાસ્ટર રા. રા. ચુનીલાલ મોતીલાલ દેસાઈની
દેખરેખ નીચે મોકલ્યા હતા. તેમણે વડોદરા, સુરત, મુળાઈ, એલિફન્ટા
તથા કાશ્મિરની રુક્ષ, ગેંધરેન, વગેરે સ્થળોમાં પર્યટન કર્યું હતુ ને લાની
કેળવણી તથા હુન્નર ઉદ્યોગને લગતી અનેક સરચાઓ તેમજ સૃષ્ટિસૌન્દર્યનાં
સ્થળોનું નિરીક્ષણ કર્યું હતુ. પર્યટનનો ખરાખર લાભ લે માટે શિષ્યો પામે
મોઘણુકમાં ટિપ્પણ કરાવશોયુ હતુ. પદર દિવસમાં પ્રવાસથી પાછા ફર્યા
પછી તેમની પાસે સંક્ષિપ્ત વર્ણન લખાવ્યુ હતુ. પ્રવાસનું ધણુ ફુડ ખ્યાન
ને તેમાંની એક સરચાનું સહજ વિગતવાર ખ્યાન લખાવ્યુ હતુ, ને તેમાંનું
જેનું ઉત્તમ માલમ પડે તેને ‘શાળાપત્ર’ ફૂડમાંથી રૂ. ૫)નું ઇનામ આપ-
વાનું કહ્યું હતુ સર્વથી ઉત્તમ વર્ણન મૉલર ગોવિંદજી ખેંગારજીનું
મલમ પડવાથી તેને એ ઇનામ આપવામાં આવ્યું હતુ એમને ઉત્તેજન
મળે ને અન્ય છાત્રોને તેમજ શિક્ષકોને લાભ મળે એવા હેતુથી એ વર્ણન
અત્રે છાપવ માં આવ્યુ છે.

‘અમારી કૉલેજના પ્રિન્સિપલ સાહેબના સમર્થ પ્રયત્નથી સર્વ પ્રકાર-
ની સગવડ સાથે અમારી મુસાફરી નિર્માણ થઈ તારીખ પહેલી નવેમ્બરના
રમણીય પ્રભાતમાં સર્વ પ્રકારની સામગ્રી તૈયાર કરી, તેઓના વદનીય મુખનાં
આશીર્વાદોનાં લઈ ૧૮-૪૫ ની ગાડીએ એ અનુભવી અધ્યાપક સાથે અમે

૨૨૬ માણસોના એક નાના સઘરપે સ્વદેશખંડ (લાગ)ની યાત્રાએનીકળ્યા. નાનામોટા સ્ટેશનો અને નદીનાળાની લીલા નિહાળતા, તથા તેથી મળતી અલૌકિક આનંદની લહેરો લેતા લેતા, વિભુની વિભુતાથી વિભૂષિત થયલા સૃષ્ટ પદાર્થોને અમારી સલામતીની ખબર આપવા કૉલેજ તરફ દોડવતા ટ્રેનયાદના સામર્થ્યથી જોતજોતામા અમદાવાદથી અદૃશ્ય થઈ ગયા. વાસદ મૃગ્યુ કે મહી નદીનો રમણીય પૂલ દૃષ્ટિગોચર થયો. અહિં રેલ્વે લાઇનને માટે નવું બાંધકામ નજરે પડ્યું. ગાડીનો વેગ પૂલ પર ધીમે પડવાથી પૂલને ખીજે છેડેનો 'આર્ટિશિયન' કુવો, જેમાથી ફગફગાર કરતી પાણીની મેડો નિરતર નીકળ્યાજ કરે છે, તે જોવાની અમને સારી તક મળી. અહિંથી આગળ વધતા બાજવા સુધી સડકની બંને બાજુએ ઊંડા અને ઉજડ કાતર-કરાગાઓ નજરે પડે છે. આ પછી વડોદરાનો વૈભવ અનુભવાય છે.

અવલોકન માટે દરાવેલુ આ ગાયકવાડી રાજનગર અમારૂં પ્રથમ સ્થળ હતું અહિં સ્ટેશન બંધ છે, તેમ સર્વ ડ્રાકરની સગવડયાજું હોઈ મોટું જકશન છે. વડોદરાની ટ્રેનિંગ કૉલેજ અમે ઉતાગ માટે નિર્મિત કરી હતી, પણ ત્યાં કાઈ માણસ અમને સ્ટેશન ઉપર મળ્યું નહિ, તેથી પામેની વીઝીમા ઊતર્યા આ પછી તરતજ પામેનો કમાટિ બાગ અને તેમાનું મ્યુઝિઅમ જોવા ગયા.

મ્યુઝિઅમ-સંસ્કૃતસ્થાન ૧૧ થી ૫ વાગ્યા સુધી ખુલ્લું રખાય છે. મોઝા' વગર પહેરેલા પગરખા અને લાકડી છત્રી વગેરે બહાર મૂક્યા પછી અંદર જવાય છે. પ્રવેશદ્વારમા ફાલુલર ઊભા રહી, સર્વ દિશા તરફ નેત્રોને એકજ ચક્ર લેવડાવીએ, તો જેઓએ ઘર બહાર પગ કાઢ્યો નથી તેવાઓને સ્થાની બેહદ શક્તિનું અને સૃષ્ટિના સૌંદર્યનું લાન કાઢવાને અનેક સર્વોત્તમ સાહિત્યોથી લરપૂર કરી મૂકેલું સમૃદ્ધસ્થાન ઉત્તમ વ્યવસ્થામા નજરે પડે છે. વિધ વિધ પ્રકારના વાઘ, માટી, પથ્થર અને ધાતુના અનેક પ્રાણી પદાર્થના મોડેલો, દનીઆઈ, પહાડી, અને મેદાનના પ્રાણીઓ, તેમનાં

*મે છ ખી સપ્રે, ટ્રે કૉ. ના પે આ, મે. સી. એમ દેસાઈ,

ટ્રે કૉ. ની પ્રા. રફ ના હે. મા, વીસરકોલરો, એક પટાવાળો, બે રમેઈઆ

અને એક ચાકર.

ઈંડાં અને ખચ્ચાંઓ, પ્રાણીઓના ફૂંસિલો, અને હાડપિંજરો, તરેહ તરેહની વનસ્પતિના ફૂલ, ફળ અને ખીજ, ધાન્યો, વિદ્યા અને સત્યામના સાહિત્યો, જુદા જુદા દરજ્જાના માણસો, તેમના પોશાક અને આસનો, તેમજ રેશમી, સુતરાઉ, જીન અને શણના કાપડના નમુનાઓ, એ સૌ નિહાળતાં વખતનો વિચાર રહેતો નથી. વિધવિધ જાતનાં લુગડા ઉપર સ્ત્રીઝારીઝીરીએ ચુથણ-ભરત કરીને તો હદજ વાળી મૂકી છે ! આ કરવામા તેમણે પોતાના કામજ કરો ઉપર જુલમ કર્યો હશે, કે હદયને ધૈર્યમાગરમા કુચાવી દઈ અકળાતુ અટકાવ્યું હશે, એ કાંઈ સમજાતું નથી ! ભલે જેમ હશે તેમ પણ કંઈ કલાભુવનેએ આવી બાળનમા ઓછું નથી કર્યું એમણે લાકડું, લોહું, ચામડું, માટી વગેરે જે હાથ આવ્યું છે, તે લઈને તે પર નકશી અને ઝારીઝીરી કરવામા બેપરવાઈથી અક્લ ખર્ચી છે ! આહા ! બલિહારી તો ઉદ્ધમનીજ છે ! શુ શુ, ક્યાં ક્યા અને કેટલું જોતું ! હજી જરા આગળ વધીએ, તો શરવીર નરનારી અને મહાપુરુષોના ચિત્રો અને પૂતળા બાણે શૌર્ય અને પવિત્રાઈનો બોધ દેવાને તલપી રહ્યા ન હોય ! નિમ્મ જોવા લખાણમાં આવું આવું ગણાવના પાર ન આવે; માટે હવે દુકામા કહું છું કે વગેરે, વગેરે, પ્રત્યેક નવી દ્રણે વગેરે ! નવું ! અને ડિય ! વાચક, (ન-જોયું હોય તો) જઈને જુઓ, અને તેથી ઉદ્ભવતો અપૂર્વ આનંદ અનુભવો, ત્યારેજ આખને ઠડક વળશે એક નાના ઘરના મોલ જેવો દનૃશળ અને આંકેક કુટ લાંબો-ચોડા તથા ચારેક કુટ જાઓ કાચબો તો કોઈની પણ દષ્ટિ બહાર રહેતો નથી !

અહિંથી નીકળીને બાગમાં ફરીએ તો વાદ્ય, વાનર, વર, સિંહ, સાગર, શાહમૃગ, વગેરે અનેક તરેહના લિન્ન લિન્ન દેશ અને પ્રકૃતિનાં પ્રાણીઓ પોતાના રહેઠાણોમા આનંદ કરતા નજરે પડે છે. બાગ વિશાળ છે અને તેમા ફેદીઓ પાસે પણ કામ કરાવે છે અદર વિશ્વામિત્રી નદી વહે છે તે ઉપર ઠેકાણે ઠેકાણે પૂલ બાંધ્યા છે, તેમાનો એક 'જુલતો પૂલ' છે. મેદીની જુલજુલામણી, વક્ષવેલીની રમણીય રચના, પુષ્પોની મદમદ સમીરમાં સમેટાતી મુગધ, એ સૌ શ્રમિતને શાન્તિ પ્રમાડવાને પૂરતા સમર્થ છે !

વીશીમા એક રાત ગાલ્યા પછી અમારો મુકામ ટ્રે કૉ ની બોર્ડિંગમાં ગયો. અહિંના મે ડિન્સપલે સાહેબે અમારે માટે સારી સગવડ કરી,

અને શહેર દેખાડવાને ત્યાના કસરત મારતર સાહેબ, જે ઘણાજ ઉત્સાહી અને ભોમીઆ છે તે મિ બળવતરાપને અમારી મદદમાં આપ્યા. તેમની સાથે શહેર બહાર ચાર માઇલ દૂર આવેલો 'મકરપુરા પેલેસ' (મહેલ) જોવા ગયા પરવાનગીપત્ર પાઠવ્યા પછી પેનેસમા પેસવા દે છે મહેલની અદર આવેતા રૂમ-ઓરડા ગણાવવા અને તે વર્ણવવા બેસુ તો પાનાનાં પાના ભરાય ! પણ વાચકની જાણ માટે કહેવું જોઈએ, કે દરેક પૃથક્ કામને માટે પૃથક્ રૂમ છે ! આ ઉપરથી તેની વિશાળતા નજરમાં આવશે લીપ-છુના ભોયતળીઆથી માડીને ઊંચામાં ઊંચા સગેમરમના ભોંયતળીઆનો આ મહેલમા સમાવેશ થાય છે સર્વત્ર રંગ તો અલૌકિકજ છે ! તેમાંજે વળી મોનેરી અને ગુલાબી રંગે તો હદ વાળી છે ! ગાલીઆ, શેતરઝાઓ ફરનિચર્સ, દિવાલ, છત એ બધાં એક રૂમમા એકજ જાતના રંગનાં છે, અને આવો રૂમ આખા મહેલમા સાચવ્યો છે રાજમહેલની શોભા અને તેમાના સાહિત્યમા કહેવાનું શું હોય ! એ તો વગર વર્ણવે એ સૌ (અટ-કળથી) જાણે કે ત્યા સઘણજ રમ્ય અને મનોહર હોયજ ! મહેલ આગળ અનેક બાવલાવાળા બાગમા કુડાને ઢેંઢાણે છોળધક્યારાઓ મધ્યે મનમોહક વનસ્પતિ પોતાની મુખી રિયતિને માટે ઈશ્વરની અગાધ કૃપાના ગુણ ગાય છે. શહેરમાના 'લક્ષ્મીવિજ્ઞાસ' પેલેમની શોભા અને સગવડ પણ આને આટે તેવી છે ! એ શ્રી સિયાજીરાવ મહારાજનો હાલનો રહેવાનો પેનેસ ગણાય છે એમા નીચેથી ઉપને માગે જવા માટે 'લેડેસિફ્ટ મર્ચાન્ટ'નો ઉપયોગ થાય છે આનો બાગ સાદો અને વિરાળ હોઈ અવલોકવા જોવા છે જ્યા સર્વ સાફ ત્યા વર્ણન કાનુ કરવું, એ મહત્ત્વનો સવાલ થઈ પડે છે ! માડવી પામે નજરનાગ, તે પણ લવ્યતાનુજ પૂતળું છે ! અહિંના મહેલમા રાજ્યની ઝવેરાત ગળવામા આવે છે. આ પણ નર્મ પથરનાજ કોતરકામવાળો હોઈ તેના કર્તાની કીર્તિ ગાય છે. એના સૌથી ઉપલા (છટા) માળ પરથી જોતા પાવાગદાદિ પર્વનો બહુ મનોરમજ, અને શહેરનો દેખાવ સુદર લાગે છે. આ ત્રણે મહેલો અને તેમના બાગો સરખી રીતે ચિત્ત આકર્ષે છે. એ સખધી—

૧ શહેરમાની સગ્યાઓ—પેલેસ વગેરે—ગુજરાતી નામોથી ઓળખાય છે, પરંતુ મહેલ અને તેમાંનાં સાહિત્યો પ્રેક્ષકોને અગ્રેજી નામથી ઓળખાવે છે.

ઉપનતિ.

શુ શું કરે વર્ણન હુંજ આંહી, ઉચ્ચાટ ભારે મન થાય ભાઈ,
જેયું ધણુંએ કર્યું ના શકાએ, નામો શકુ દે, ન લોહા જરાએ ૧
સાહિત્ય-સાહિત્ય અનિત્ય લામે, જેતા સહુ સુખનો ભૂખ નાસે,
રે, વૈભવે આ ભરિજ બૂપે, આવે અહીં બાનજ સ્વર્ગનું રે ૨

તોપણ આ સઘળું ફાણુભયુર છે, નિત્યં જેણે લાસે છે, પણ તેવું
નથી, તેના ભોક્તા પણ એક ઈશ્વરભક્તના શબ્દોમા કહીએ તો—

હાજી લલિતનો. (કાવ્યાર્પણમાંથી ઉતારો).

“ ધૂળ તો થરો દેહ આપણી, દેહ કહા ન દેહ બાળ પ્રાદતી:
ફૂલ તો ખરે સૂર્યતાપથી, મનુષ્ય એજ હાલ પાપ શ્રાપથી. ૧
ધૂળના બન્યા ધૂળમા જશે, દરિદ્ર કે ધનાજ ધૂળ સૌ થશે
હસ તો જશે દેહ છોડતા, પડી મહે શરીર ધૂળ ઓટતા ” ૨

નજરબાગની પાછળ અગડ-પ્રાણીઓને ગાડા કરીને રમાડવાની રમ-
તશાળા, અને તેમા ઊતરેલા માણુઓનાં આશ્રયસ્થાન, માંડવીનો દેખાવ,
સોનારપાની તોપો, અને તેમની રૂપેરી ગાડીઓ એ જેવા જેવા છે સોના-
ની તોપ ૩. ૨,૨૫,૭૦૦ ની કિંમતની છે અનેક તરેહનું છોકરાઓ કામ
શીખે છે તે કલાબુવન, જૂની. અને નવી દબે આપતી કસરતશાળાઓ, સગી-
તનો વર્ગ, ન્યાયમંદિર, ગણપતરાવ અને સપતરાવની લાઇબ્રેરિઓ એ સૌ
ધ્યાન ખેંચે એવાં છે અમેરિકાની પદ્ધતિ પ્રમાણે ચાલતી મેન્ટલ લાઇબ્રેરિ
જેમાં રૂ. ૧૫,૦૦ ના તો વર્તમાનપત્રો અને ચોપાનીઆંજ દરરોજ આવે
છે, (તો પછી તેની બીજી વ્યવસ્થા અને વિશાળતાની તો વાતજ શી) !
તે જેવાથી લાઇબ્રેરિ દેાને કહેવી તેનું જ્ઞાન થાય છે એક અમેરિકન સાહેબ
રૂ. ૧૨,૦૦ ના પગારથી અને બીજા પાંચ બી એ થયલા નિદ્રાનો લાઇ-
બ્રેરિનું કામ શીખવે છે ગ્રંથનારને રૂ. ૨૫ ની રકોલરિપ મળે છે શહે-
રમા દામગાડી છે તેને ધોરા ખેંચે છે, અહિં બાપ્તિસ્ટના નાણાનો પણ
વાપર છે શહેરનો દેખાવ દિવસ કરતા રાત્રે પ્રિય લાગે છે

શુક્રવારે ગત્રે વડોદરા છોડી ગાર વાગે સુરતના લગ્ન અને જમી-
નથી ધણા ઊંચા રેશને ઊતરી રેશન પરની હિંદુ માટેની ધર્મશાળામા
આશ્રય લીધા સવારમા બાલાશ્રમ હિંદુ ઓર્ફનેજ જેવા ગયા. અહિંના
છોકરા ગાલીચા વણવાનું, ખેતીનું વગેરે, અને છોકરીઓ ગુથણુભરતનું કામ

સાર કરે છે કે ૧૨૫ એ એક વાગ્યેવો આ હોદ્દાઓનો બનાવેલો ગાદીને દેવત પમાડે એવો ભોગો સધળાં અદેશી સાહિબોથી આ લોકો કામ ચલાવે છે. એમને માટે કંઈ નહોતાં. પોતાની આહુતિ અને ગૃહસ્થોની ઉદારતા પર નિર્ગહનો આધાર છે. વળી વનિતાવિશ્રામ છે, ત્યાં સધળા, વિધવા, અને કન્યાઓને ગખી તેમને યોગ્ય કૃતવણી અપાય છે વિધવા યાત્રેથી ફી લેવામાં આવતી નથી. આ સસ્થા પણ સારી છે. આ સિવાય હવે લોકોનું કબર-યાત, અને કોઈ, અગ્નેત્રેની કોઈ, કિલ્લો, મ્યુનિસિપલ હોલ, બકી સાહેબનો દગીઆમદેલ, તાપી પગનો હોપ પૂત, વિદ્યોતિયા ગાર્ડન, હાથ મૂલો, મૂલ જોર્ આર્ટ્સ, અને ગંગાધર સાસ્ત્રીનું નિવાસસ્થાન એ સૌ જોઈ વળ્યા આ બધે રયો મિ. મણીભાઈ નિમ્જાભાઈએ સારી મદદ આપી. મુન્નના અકવા કાર્મ-સમ્પરી ખેતરની મુક્તાગન પણ ચાહે તે લઈ શકે છે. (આવું સરકારી ખેતર નડીઆદમાં પણ છે. તે જ એક જોડે વિદ્યાગ દોઈ દેશ પંદેશના લિત્ર લિત્ર પોદાથી મરેલું છે ત્યાંના પ્રદર્શનમા ઉધળની શણી તરફ ખ્યાન ખેંચવા જેવું છે.)

સાજે આ નિહાના ઉપુટિ ઇન્સ્પેક્ટ રા. સા. જમીઅનરામ સાસ્ત્રીએ દર્શનનો લાભ આપ્યો, અને ત્યાંની પ્રખ્યાતિ પામેલી, દાદમ્બ રમ્મ રદી જાય એવી બરૂંડી ખવડાવી. આહા 'મુરત સોનાની મુરત' તું પણ ઓરજ છે ! જેગીઆ જગ સાંકડી, પણ સીધી અને લચ, લોક જુઓ તો મોહલા, અને દેખાવ સધળો પ્રિય ! આ મોહલા શહેરને સનિવાગની રાત્રે છોડી મુગઈ તરફ નિગમન કર્યું.

રવિવારના પવિત્ર પ્રમાનમાં જે વખતે પ્રતાપનિધિ ક્ષિતિનું ઉગાણુ ઓળંગી ઉપર આવવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા, તે વખતે અમે દ્રેતમાથી નીચે બનરી દલાકાની તીર્થેગીરપ મુગઈને ગ્રાન્ટ રોડ મેશન આગળ આગ્રહથી વધાવી લેવાને આતુર થઈ રહ્યા હતા. ગેક હરિચંદ મન્જારામ તીર્થેગીવાળાના દર મામે ૩ ૫૦૦ના ભાગવાળા લગ્ન બંગલામાં બીતરીને મક્ત મહાસ્થા ! આનંદ ! આનંદ ! પણ એ બધું ગેકની ઉદારતા અને આગેવાનોના પ્રતાપે ! અહિં તો પ્રખ્યાતિની ખોટ નથી ! શુ શું જોઈએ અને શું શું નેવા દઈએ કુશાગ્ર તો દલાકાના ભાગને હમે-છે, પણ આ

* આમા લોડ હસસ કાષ્ટના પુનરુદ્ધાનની જવા મનમા રા

વૈલવી દેવીને તો તેમા જાણે કશી લેનાદેવાજ નથી! લોકોની ધમાલ, કા-
મની તડમાર, ખટાખટ કરતા ખટાગ (એ નામની લારગાડી), મિનિટે
મિનિટે દ્રાગ્ધેનુ આવવું, ઘોડાગાડીઓની ગીરદી, ગોટરકારોનું મહાલવું, એ
સૌ ઉપરા ઉપરી આખ ઉપર આવે છે તે જાણ છે !

ટકશાળ—પરવાનગીથી જોઈ શકાય છે હજોઈ સહેલાઈથી કહી શ-
કશે, કે અહિંઆ સખત જાપતો હોવો જોઈએ અદા જોવાને માટે સિપાઈ
સાથે એકી વખતે ચાર પાંચ માણસો જઈ શકે છે. મૈત્રી પ્રથમ ક્રિયામાં
ધાતુનો રસ કરી એક યત્રમા દારી ગજ ગજ લાગી જતી ચીપો બનાવે
છે. તેને કાનસ વડે સાફ કરી આઠ દસ યત્રમા દળારી પાતળી કરી, તેમાં-
થી સિકા જેવડા ગોળ કુકડા યત્રથી લાપી કાઢે છે તેને સાફ કરી યત્રથી
કિનારી બાધે છે પછી માણસો તેને તોળવાના યત્રમા ગોઠવે છે. આ યંત્ર
ધણુજ રમુછલરેલું છે. એમા મિકો પોનાની મેળે તોળાય છે, અને બરા-
બર, હલકા અને લારે એમ ત્રણ વર્ગ પડે છે ! આ પછી જરાબર વજનના
ખાનાવાળા સિકાઓ કાઢી લઈ તેને અમુક અંશ ગરમી આપી સાફ કરે છે.
આમાંથી બહાર કે નુકસાનીવાળા સિકા પારખી કાઢી, સારા સિકા યત્રથી
છાપી નાખી સપૂર્ણ સિકા તૈયાર કરે છે નક્કમા સિકા અને ચીપોના બા-
કી રહેલા ભાગોને ઓગાળી નાખી નવી ક્રિયા શરૂ કરે છે. સિકા ગણવાની
તરદી ન લેતાં અમુક સંખ્યાની એક, એવી અનેક નળી-ભુગળીઓ યંત્રથી
ભરીને તે પરથી સંખ્યા નક્કી કરે છે તોળીને પણ ગણતરી કાઢી શકાય
છે. આ રીતે હજોઈ સિકો તૈયાર થાય છે

(અપૂર્ણ)

કેળવણીખાતાની ખબરો.

જાહેર ખબર.

મહેતાજીઓને એક વિનંતિ.

એ વગેરે જે કામ હોય તે કરો, ઉપરની વાર્તા તમે વાચજો;
તે મોટા અલ્લો, જગતકર્તા ઈશ્વરે સઘળું ઉત્પન્ન કર્યું છે, છારે આજનો
દિવસ રળિયામણો, ના, ના, હું તો જવાનો; તમારે વખતસર હાજર
થવું; તે તાબે થયો; આવા આવાં વાક્યોમાં મોટા જાપેલા શબ્દોનું પદ

દ કેવી રીતે કરવુ તે વિષે મનભેદ ચાલે છે. એક પદ્ધતિ જાગવવા
એક નાનું સરખું પુસ્તક બહાર પાડવા મારો વિચાર છે, તે
કારી વાચનમાળાના ગદ્યપદ્ય લખાણમાથી અથવા તે બન્ને કહીંથી
સઘળા શબ્દો, કે જેના પદ્મછેદને માટે સંદિગ્ધ રહેવું પડે છે, તે
કેના સરનામે મોડલી આપવા સઘળા મહેતાજીઓને આથી વિનતિ
મા આપે છે મોડલેલુ વાક્ય કયા પુસ્તકમાં, કયે પૃષ્ઠે, કયી લીટી-
એ તે કૃપા કરી ખાસ જણાવવુ

ઉસમાન ખચલ.

ફર્ટ આસિ મસ્ત, મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ,

રાજકોટ.

જાહેર ખબર.

(મે ઉ ભા ના એ ઇ સા ના. તા ૨૨ મી નવેમ્બર ૧૯૧૧
હુકમ નં ૧૦૪૦૬ ઉપરથી)

છ આનાની કિમતવાળી નવી ભૂગોળ ભાગ બીજાની શુદ્ધિપત્ર સા-
બીજી પ્રત ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબે પસંદ કીધી
અને મેશર્સ ચીમનલાલ ચુનીલાલ અને કપનિને નિશાળામાં તથા લો-
તે આપવાની પરવાનગી આપવામા આવી છે.

F. W. MARRS,

Ag. Educational Inspector.

N. D.

જાહેર ખબર.

ઉત્તર ભાગના મે. એ. ઇ. સાહેબના તા ૩ જી ડીસેમ્બર ૧૯૧૧
હુકમ નં ૧૦૮૫૭ ઉપરથી

વર્નાક્યુલર ક્રાઇનલ પરીક્ષા

મુખ્ય પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોની જાણ માટે તથા સૂચનાઓ
માં મૂકવા માટે ઉમેદવારોના કામમા માલમ પડી આવેલા મુખ્ય દોષો
ચક્રી નીચેની ટીકાએ પ્રમિદ્ધ કરવામા આવે છે

ભાષા—જોડણી તથા વિરામચિહ્ન ખામીલરેલાં.

અક્ષર—ધણાજ અસ્વચ્છ અને ઉકલે નહિ એવા.

ભૂમિતિ—આકૃતિઓ સ્વચ્છ તથા ખરી કાદવામાં આવી નહોતી.

આગ્રતે વરમે મુધારો થશે એવી આશા છે.

ભૂગોળ—ચીતરેલો નકશો ધણો જૂલલરેલો. શિક્ષકો કાળજી રાખે તો ખંધા વિદ્યાર્થીઓએ હિંદુસ્તાનના સુંદર નકશા કાઢી શકવા જોઈએ. મુખ્ય રેલવે લાઇનો અને તેના પરના મુખ્ય શહેરો તરફ વધારે ધ્યાન આપવું જોઈએ.

વિગ્રા—આ વિષય સમન્વિત વગર કેવળ ગોખી ગયેથી પરીક્ષકને સંતોષ થશે નહિ.

વાચન—કવિના, વ્યુત્પત્તિ, અને વ્યાકરણમાં ઘણી નમળાઈ જાહેર કરવામાં આવી છે.

વિદ્યાર્થીઓને પ્રશ્નોના ઉત્તર પદ્ધતિસર આપવા સંબંધમાં ખાટો આપવા જોઈએ.

F. W. MARRS,
Ag. Educational Inspector.
N. D.

શુદ્ધિપત્ર.

અધિયાયી મિ જગનલાલ વિદ્યારામ રાયજી લખી જણાવે છે કે “ સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૧ ના શાળાપત્રમાં મારે અપ્રસિદ્ધ કવિઓનો લેખ પ્રસિદ્ધ થયેલો છે તેના છેલ્લા ભાગમાં (પાને ૩૫૬ મે) રેવાશંકર નામના ખલાતી કવિને ટૈલાસવાસી થયેલા માની લીધું છે, પણ તે કવિ હાલ હયાત છે, માટે મારી અજાણનાં થયેલી આ જૂલ સુધારવા તરફી લેશોજી.”

એજ સંબંધમાં રા. રા. કાવ્યવાચસ્પતિ દયાશંકર, સ્વશિક્ષક, ખલાત-થી નીચે પ્રમાણે લખે છે —

“ રેવાશંકર કવિ મારા સગા પિતૃવ્ય થાય છે. રા. જગનલાલભાઈએ જ્યારે ગયલા કવિઓમાં એમની ગણના કરીને હાલ એમનું અસ્તિત્વ નથી એમ સૂચવ્યું હતું, પણ એતો હાલ હયાત છે. વળી એમણે મહાભારતના સારસ્વ કાવ્ય, જાળંધરાખ્યાન, અને કંઈક ‘પ્રકીર્ણ’ પદ ગરખીઓ કર્યાંનું રા. જગનલાલભાઈએ લખ્યું હતું, પણ તેમ યથાર્થ નથી. એમણે સંપૂર્ણ

મહાભારતની ગુજરાતી ભાષામાં પ્રસંગોચિત રાગખંડ રચના કરી છે, અને તે સિવાય તો નીચે પ્રમાણે ગ્રન્થો એમણે રચ્યા છે.' એમ ફક્ત ૨૭ ગ્રન્થો ગણાવ્યા છે.

જાહેર ખબર.

ઉ. ભા. ના મે. એ. ઈ. સાહેબના તા. ૪ થી ડીસેમ્બર ૧૯૧૧ ના હુકમ નં ૧૦૯૦૦ ઉપરથી.

વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા.

તા ૨૧ મી નવેમ્બર સને ૧૯૦૭ ના મુજબ ગવર્નમેંટ ડિપ્ટેટ ભાગ પહેલાંમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા નિયમાનુસાર સને ૧૯૧૨ માં થવાની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા માટે નીચેની ચોપડીઓ પસંદ કરવામાં આવી છે -

(૨) ગુજરાતી

ખાતા તરફની ગુજરાતી વાચનમાળાની સાતમી ચોપડી, પાડો ૨૪, ૨૮, ૩૨, ૩૬, ૪૦, ૪૪, ૪૮, ૫૧, ને ૫૩ માં આવેલા કવિતાઓની ૩૦૦ લીટીના મુખપાઠ તથા સમજૂતી સાથે

(૫) આરોગ્યવિદ્યા અથવા ગુજરાતી વાચનમાળાની સાતમી ચોપડીના (સ્વચ્છિદાન સ્વર્ગ) ત્રીજા ભાગમાં આપેલા વિદ્યાના મૂળતત્ત્વો મધ્ય વિભાગને માટે જાહેર કરેલી ચોપડીઓ થાણા મધ્યસ્થળે મરાઠીમાં બેસનારા ઉમેદવારો માટે ગખવામાં આવી છે.

F. W. MARRS,
Ag Educational Inspector.
N. D.

નિશાળોનાં ઈનામપત્રક.

બેડા વિભાગ ચાલુ—

બુડથલ—હરીનાથ ઇચ્છાર્થ ૧૭-૦-૦ રામેલ—સ્કુલ ક-
મીટી તથા ગામ બેડા ૫-૦-૦ મીડાઇ. એડ—મુખી પરમેતમ ભાઇજી
૬-૦-૦ સ્કુલ જમાડી ગાંધી—લુહાર વિદ્યુત પીતાબર ૫-૦-૦ ઈનામ
ફંડમાં આપ્યા. નરોડા—પટેલ મનોર રણજોડની વિધવા બાઈ દીવાલી
૩૫-૦-૦ સ્કુલ જમાડી. છત્રીયાર—સ્કુલ કમીટી તથા સદ્ગૃહસ્થો

૧૨-૮-૦ એજન રોજકા—રુકલ કમીટી તથા ગૃહસ્થો ૪૯-૦-૦ રુકલ
જમાડી વિગેરે બગડ—ગૃહસ્થો ૭-૧૨-૬ રુકલ જમાડી રોજકાક-યા—
કુમારશ્રી. પયુષા મનુષા ૧૦-૦-૦ રુકલ જમાડી. ૯-૦-૦ મીઠાઈ. સુખ-
ના ગીરધરલાલ વિરુલજી ૦-૧૨-૦ પુસ્તકોની બેટ. કાસીદા—ગૃહસ્થો
તથા. મેંજરો ૨૦-૮-૦ રુકલ જમાડી. તણુસા—તાલુકદાર તથા મહાજન
૧૫-૪-૦ પુસ્તક તથા મીઠાઈ વારણા—ગામ લોકો ૧૦-૦-૦ રુકલ જ
માડી. ત્રાંસદ—મેંજરો તથા ગામ લોકો ૬-૦-૦ રુકલ જમાડી જવા-
રજ—હકાર સાહેબ ૪-૦-૦ મીઠાઈ વાઠજ—મેંજરો તથા ગૃહસ્થો
૭-૦-૦ મીઠાઈ. મણીપુર—ગામલોકો તથા મેંજરો ૫-૦-૦ ચોપડીઓ
તથા મીઠાઈ ખેરવા—પાટડી દરબાર સાહેબ ૪-૦-૦ પતાસા, પાટડીદર-
બાર સાહેબ ૨૫-૦-૦ રુકલ જમાડી નરોડા—નારણલાલ છવીલાલ
૬-૦-૦ પતાસાં તથા દૂધ. અમૃતલાલ સુનીલાલ ૩-૦-૦ પતાસા આં-
બલી—સદગૃહસ્થો તથા મેંજરો ૮-૦-૦ રુકલ જમાડી. વાવડી—દરબાર
સાહેબ. ૧૫-૦-૦ રુકલ જમાડી. કામદાર દેવજીભાઈ ૧-૦-૦ સાકર ગામ
લોકો ૨૦-૦-૦ કપડા. મીસાવાડા—રુકલ કમીટીના મેંજરો ૧૨-૦-૦
રુકલ જમાડી પોલાંરપુર—હકાર સાહેબ ૨૫-૦-૦ રુકલ જમાડી
ચોપડી—તાલુકદાર મુસાલ મીયા ઇમામઅલી. ૧૦-૦-૦ રુકલ જમાડી
હાથીજણુ—ગામલોકો ૭-૧૪-૦ રુકલ જમાડી વરવા—ઇનામદાર અ-
બરમીયા સબુમીયા. ૫-૦-૦ પુસ્તકોને છીંટ વજ્રદાર સાસામીયા ગુલા-
મશાહ તરફથી ૪-૦-૦ મીઠાઈ ટેડ અમારનુ પય ૫-૦-૦ અલજવગ
જમાડયો. જેતલપુર—રુકલ કમીટી તથા ગૃહસ્થો ૩૫-૦-૦ બને રુકલો
જમાડી કુહા—ગામલોકો તથા મહાજન ૨૭-૦-૦ સાકર અને મીઠાઈ
લેસાવાડા—ગામલોકો ૫-૦-૦ મીઠાઈ તથા ચોપડીઓ ખોખરનેસ—
રુકલ કમીટી તથા ગામ લોકો ૫-૦-૦ રુકલ જમાડી, રુકલ કમીટી તથા
ગામ લોકો ૮-૦-૦ કપડા. જખવાડા—ગામના ગૃહસ્થો ૧૩-૧૨-૦
ચોપડીઓ તથા પતાસા વાગડકા—રુકલ કમીટી તથા આગેવાન ગૃહસ્થો
૨૦-૦-૦ રુકલ જમાડી અણીયાલી—મેંજરો તથા ગૃહસ્થો ૮-૧૨-૯
રુકલ જમાડી વાગડ—ગામ લોકો ૧૭-૦-૦ સાકર વહેંચી તથા રુકલ
જમાડી મીહોર—મેંજરો તથા સદગૃહસ્થો ૧૫-૦-૦ રુકલ જમાડી.

ખસ—સ્કુલ કમીટી તથા આગેવાન લેકા ૨૦-૦-૦ સ્કુલ જમાડી. ગો-
રામુ—સ્કુલ કમીટી તથા ગદિના કારભારી સાહેબ ૧૦-૦-૦ ઇનામ
તથા મીઠાઈ. ભુરખી—સ્કુલ કમીટી તથા આગેવાન લેકા ૧૮-૦-૦
સ્કુલ જમાડી તથા લુગડાં, તથા ચોપડીઓ વહેંચી. કાલી—સ્કુલ કમીટી
તથા આગેવાન લેકા ૭-૬-૩ સ્કુલ જમાડી. કેપ્તા—ગામ લેકા ૧૨-૦-૦
સ્કુલ જમાડી ધામતવાણુ—મેમ્બરો તથા મુદરથો ૧૦-૦-૦ સ્કુલ જમાડી.
અમદાવાદ વિભાગ—

/

કુડાલ—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો ૬-૬-૦ ચોપડીઓ તથા કપડાં.
અસલાલી—ભુલાભાઈ પ્રાગજીભાઈ ૩૦-૦-૦ કપ્પાટ નંગ ૧ આગા-
ભુજ—પંકજરા ઇશ્વરલાલ સાકળેશ્વર ૧૮-૦-૦ સ્કુલ જમાડી. મીરોલી—
સોજીનાના પટેલ લલુભાઈ તળસીભાઈ ૮-૦-૦ કપડાં તથા પતાસાં.
વસાલ—ગામ લેકા ૪-૬-૬ ચોપડીઓ ભુવાલડી કન્યા.—નરસીંહ-
ભાઈ સામળભાઈ તથા ગલાભાઈ તળસીભાઈ ૨૮-૦-૦ ચોરણીઓ તથા
મીઠાઈ. ભાઈલાલ મોતીભાઈ મોળે. ૭-૦-૦ કપડાં તથા મીઠાઈ પટેલ
શંકરભાઈ ઇશ્વરભાઈ ૬-૦-૦ ઝરમળની વાડકીઓ તથા મીઠાઈ. મોહોલાલ
હરીભાઈ ૬-૦-૦ કપડા તથા મીઠાઈ અસલાલી—પટેલ ભુલાભાઈ
નાયાભાઈ ૨૮-૦-૦ ધડીઆળ, કપડાં તથા મીઠાઈ રામોલ—ગામ લેકા
તરફથી ૧૦-૬-૬ ચોપડીઓ તથા પતાસા. કુડાલ—પટેલ જોદાભાઈ દાદાભાઈ
૧૦-૮-૦ ધડીઆળ આગાભુજ—પટેલ પુરુષોત્તમ રણછોડ ૨૨-૦-૬
સ્કુલ જમાડી નવાપુરા—પટેલ બહેચરભાઈ વજભાઈ ૪-૮-૦ કપડા
તથા પતાસા વણુઝર—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો ૩-૧૨-૦ ચોપડીઓ.
આંબલી—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો ૩-૦-૦ મીઠાઈ વહેંચી તથા બગ-
ડીઓ આપી. બરવળા—મહેરજાન દોદાર સાહેબ લીમડી ૪૦-૦-૦
સ્કુલ જમાડી પ્રાંતીજ—શેઠ પુન્નલાલ અમૃતલાલ ૧૭૫-૦-૦ ગરીબ
છોકરાને ચોપડીઓ, રહેરો વીગેરે પુરાં પાડવા માટે. સાકરીઆ મોડા-
સા—મુખી પટેલ મોતીભાઈ કલાનાભાઈ ૧૦-૫-૬ સ્કુલ જમાડી કમ-
ળેજ—આજમ દરજારી વહીવટદાર સાહેબ ૩-૦-૦ શાકર વાસણા કે-
ળીઆ કન્યા.—કડીના અમીન સાહેબ હરીલાલ નારણભાઈ વીગેરે
૪-૪-૦ ધડીઆળ તથા પતાસાં ગામ લેકા ૩-૮-૦ ચોપડીઓ તથા

મીઠાઈ. કેશવલાલ ઓતમદાસ ૪-૦-૦ પતાસાં તથા ઘડીઆળ દુરસ્ત કરા-
વી આપ્યું. રજોડા—રકુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા ગામ લોક ૮-૪-૦
રકુલ જમાડી. શિઆળ—શેઠ. જીવરાજ ત્રીભોવનદાસ તથા ગામ લોકો
૭-૮-૧૧ રકુલ જમાડી સાંથળ—પાટીદાર કાળીદાસ ભોગલાઈ ૧૩-૦-૦
કપડાં તથા મીઠાઈ. જમીયતપુરા—ત્રીકમદાસ લાલચં ૧૫-૦-૦ નિ-
શાળ જમાડી. જસકા—રકુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો શ. ૭ ૮-૮
રકુલ જમાડી અમદાવાદ મ્યુ. રકુ. નં. ૧૫, ૧૬, ૨૦ રકુલકમિટિના
મેમ્બરો શ. ૧૫) મીઠાઈ મ્યુ. રકુ. નં. ૧૮ સેવક મુસીબ મિયા બાવા.
મિયાં શ. ૮) મીઠાઈ રકુ. નં. ૨૧-૪૪૨ લગવાનજી નયુજી શ. ૧૨)
પેંડા રકુ. નં. ૨૩-પચકમિટિના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો શ. ૧૬-૮-૦
મીઠાઈ. ઇનામ. મ્યુ. રકુ. નં. ૨૮-મિ. તુરખાન અમીરખાન પઠાણ શ.
૨-૬-૦ પતાસા મ્યુ. રકુ. નં. ૨૫ તથા નં. ૩૩-દાઝસાહેબ ફરી-
કુદીન વગેરે શ. ૨૦) પેંડા વગેરે રકુ. નં. ૧૨-ઝવેરી ભોગલાલ તા-
ચચંદ શ. ૫), સુનીલાલ નગીનદાસ ચીનાઈવાળા શ. ૪) શ. ચ કેશવ-
લાલ પ્રેમચંદ વકીલ શ. ૩) જુદા જુદા ગૃહસ્થો શ. ૬) તથા નાથાલાલ
ભગુભાઈ શ. ૩) રકુ. નં. ૧૧-શેઠ નરોત્તમદાસ લક્ષ્મીભાઈ શ. ૫) શેઠ
ત્રિજવલ્લભદાસ દલપતભાઈ શ. ૫) જસગભાઈ ઉત્તમશી શ. ૫), આશા-
ચમ ભાજુલલાલ શ. ૩) તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો શ. ૭) મીઠાઈ. રકુ.
નં. ૨-જુદા જુદા ગૃહસ્થો શ. ૮-૮-૦ પતાસા મ્યુ. રકુ. નં. ૩-
જુદા જુદા ગૃહસ્થો શ. ૫) પતાસા રકુ. નં. ૧૩-ગેઠ મળદાસ ગીર-
ધરદાસ શ. ૧૦), ગેઠ ત્રિજવલ્લભભાઈ જેઠીશનદાસ શ. ૫) મીઠાઈ. મ્યુ.
નં. ૧૨-સુનીલાલ કાળીદાસ વગેરે શ. ૮-૧૦-૦ પુસ્તકો ઇનામ તથા
લાઈબ્રેરી સાર શ. ૭-૪-૦ પુસ્તકો. મ્યુ. નં. ૬-મી. મુદ્દલાલ જગન-
લાલ મોદી શ. ૮-૧૨-૦ ગંઝગાક.

સુરત વિભાગ—

સુરત-મ્યુ. રકુ. નં. ૧૧-શેઠ રંગીલદાસ નગીનદાસ શ. ૪-૮-૦
પતાસાં. મ્યુ. રકુ. નં. ૧૮-શેઠ કાળીદાસ રામચંદ શ. ૩-૪-૦ મીઠાઈ.
કોસમ—ગામ લોકો શ. ૩) પતાસાં મોટા વરાજા—બાળકૃષ્ણ વીરભ-
દ્રજી પાંડે. શ. ૫) પતાસાં. શા ખુશાલભાઈ શીવદાસ શ. ૪) મંધવ-

ચરમ બળવચરમ હોરા વગેરે શા ૭-૮-૦ પ્રદર્શન માટે સુરત મ્યુ.
 નં. ૧૯—મી બેજબજા માણેકજી જબુસરીઆ શા ૫) ધજબ શેઠ આ-
 ત્માગમ રામચંદ્ર બફરીઆ શા ૧૨) મીઠાઈ શેઠ મગનલાલ પ્રાણજીવન-
 દાસ શા. ૩) પતાસા મ્યુ. સ્કુ. નં. ૨૭—કપીર પુસ્તકાલયના મેમ્બરો
 શા ૧૫) કાપડ મહત્ત જવલુદાસ અમરતશી શા ૬) મીઠાઈ મ્યુ. સ્કુ.
 નં. ૯—મી. ખુશાલભાઈ જવલુજી શા ૫-૮-૦ પતાસા મ્યુ સ્કુ. નં.
 ૧૪—શેઠ ફનેહમહમદ મીયાભાઈ શા ૩) સુરત-મ્યુ સ્કુ ન ૧ શેઠ
 મોતીલાલ મુસ્તલાલ ખાડવાળા શા. ૩) ગેઠ ઘેટાભાઈ જમનાદાસ લાકડા
 વાળા શા. ૭) પતાસા સુરત મ્યુ ન ૧૭ ગગારામ વરજદાસ ભરતી-
 આ. શા ૬-૯-૦ મીઠાઈ. ઉર્દુ સ્કુ. નં. ૫—ખાટકીવાડની જમાતના ગૃ-
 હસ્થો શા ૧૫) રોડકા ગેઠ પીરનમુહમદ હયાત શા ૫) રોડકા, શેઠ અ-
 હમદ ઇસ્માઇલ શા ૫) રોડકા શેઠ અગદુલ અમદ ખીસરી શા. ૬-૧૨-૦
 કીતાબો. રાંદેર—મી છોટાલાલ નવલચંદ નગરગેઠ શા ૧૨) મીઠાઈ. સ-
 ચીન—નવાખ સાહેબ શા. ૧૦) મીઠાઈ. ઉધના—નવાખ સાહેબ શા.
 ૧૦) મીઠાઈ, હુમસ—નવાખ સાહેબ શા. ૫) મીઠાઈ. ભીમપોર—
 નવાખ સાહેબ શા ૩) મીઠાઈ વાસદાના મહારાજ સાહેબ શા ૫) મી-
 ઠાઈ શેઠ ગોપાળભાઈ મણીભાઈ શા. ૪-૮-૦ પરખ સાથ.

ખેડો વિભાગ—

નિમરયા—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા સહગૃહસ્થો ૧૬-૦-૦
 સ્કુલ જમાડી વાસણા—પટેલ મોતીભાઈ સામળભાઈ ૧૦-૦-૦ સ્કુલ
 જમાડી સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો ૧૧-૦-૦ સ્કુલ જમાડી મોગર—
 સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો ૨૦-૧૦-૦ સ્કુલ જમાડી. રાતુડા—સ્કુલ કમી-
 ટીના મેમ્બરો ૧૦-૦-૦ સ્કુલ જમાડી અમસપુર—જુદા જુદા ગૃહસ્થો
 ૫-૦-૦ સ્કુલ જમાડી ચકલાસી—શીવલાલ બદવજી તથા જુદા જુદા
 ગૃહસ્થો ૯૧-૦-૦ સ્કુલ જમાડી ઠહેવાણુ—ઠાકોરસી નહારસિંહજી શા.
 ૩-૦-૦ તથા શા ૩૮-૦-૦ ના ઠાકોર તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો મળી
 સ્કુલ જમાડી. ત્રાજ—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો
 ૧૮-૮-૦ ચૌપડીઓ તથા મીઠાઈ પીપળગ—જુદા જુદા ગૃહસ્થો શા.
 ૧૯) લાકુ જમાડયા. ગામડી—ગામ લોકો ૧૭-૮-૦ સ્કુલ જમાડી.

અલ્પવા—ગામ લોકો શ. ૧૩) સ્કુલ જમાડી હિંમરેઠ—બ્રાંચ કન્યાશા-
ળા, હેડમિસ્ટ્રસ ગૌતમ રામરામ સ્કુલ જમાડી મહુધા—પા. માણેક-
લાલ જગનલાલ શ. ૨) ધનામ તથા દુધ ચકલાસી—રા. રા કરમીખાં
નાથેખા શ. ૬) પતાસા તથા સ્લેટો અલારસા—બાઈ હરખા પટેલ
નરેર બાપુની વિધવા શ. ૨૫) સ્કુલ જમાડી મેગર—પટેલ અબાઈદાસ
ભૂલાભાઈ શ. ૫-૪-૦ વાડકીઓ પતામા વગેરે પટેલ મોતીભાઈ અમથા-
ભાઈ શ. ૩૩) ઓદણીઓ તથા પતાસા હાથજ—શાહ નારણ નાથજ
શ. ૨૧) સ્કુલ જમાડી તથા ધનામ, દુજરી—વહોગ અરમાલજ મિયાં-
જ શ. ૪૧) મીઠાઈ તથા પ્યાલો. મહુધા—અરસાળી જમનાદાસ મથુ-
રભાઈ શ. ૨૩) કાચના ખડીઆ તથા સાકર. પટેલ ઉમેદભાઈ સામળ-
ભાઈ શ. ૧૮-૨-૦ ધાતુની વાડકીઓ તથા પતાસા ત્રાણુજ—પા. લ-
લુભાઈ જોરાભાઈ શ. ૫) સ્કુલ જમાડી મહીજ—જુદા જુદા ગૃહસ્થો
શ. ૩૫) સ્કુલ જમાડી ગાના—પા. દાદાભાઈ જોરાભાઈ શ. ૨૫) ઓ-
દણો, પા શિવાભાઈ બીખાભાઈ શ. ૨૯-૮-૦ ઓદણો મહુધા—
દોશી નગીનદાસ નાથાભાઈ શ. ૨૭) સ્કુલ જમાડી ગેરાવ—ગામના લોકો
શ. ૧૦) સ્કુલ જમાડી રાતુરા—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો શ. ૧૦) સ્કુલ
જમાડી દેવાતજ—પા. શિવાભાઈ ગગાદાસ સ્કુલ જમાડી ઈસરામા—
ગામ લોકો શ. ૧૫-૪-૦ સ્કુલ જમાડી બોદાલ—પા શકરભાઈ લ-
વાનભાઈ શ. ૨૧) સ્કુલ જમાડી પાલજ—ગામ લોકો શ. ૪૯-૮-૦
અરેશ—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો શ. ૧૭-૧૫-૦
ધનામ તથા સ્કુલ જમાડી શાહપુરા—ગામના ગૃહસ્થો શ. ૬) સ્કુલ
જમાડી. લીંબાસી—પટેલ ભુલાભાઈ વહેરીભાઈ શ. ૫) સ્કુલ કમિટિના
મેમ્બરો તથા ગામ લોકો શ. ૨૪) સ્કુલ સમૃદ્ધસ્થાન સાકર. સોડપુર—
ગામ લોકો શ. ૧૫) સ્કુલ જમાડી. ઘોઘાવાડા—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો
તથા સમૃદ્ધસ્થો શ. ૭) સ્કુલ જમાડી ગુતાર—પા મોમાભાઈ હાથી-
ભાઈ શ. ૧૮) ધડીઆળ, પતાસા, ઓદણાં, પા સનાભાઈ બહેચરભાઈ
શ. ૩) પ્રદર્શનમાં મુરકુવા—ગામ લોકો શ. ૨૦) સ્કુલ જમાડી. બઈ
રખ્યા પા. જેસમ બાપુજીની વિધવા શ. ૩૦) સ્કુલ જમાડી. સરસવ-
ણી—ગામના ગૃહસ્થો શ. ૧૫) પ્રદર્શન માં ભટ શિવશકર બાલવભાઈ

શા. ૬-૪-૦ મીઠાઈ ઇનામ. ધોરીઆવી—ગામ લોકો શા. ૩૫) તથા પટેલ મોતીભાઈ ભાઈલાલ શા. ૨૭) રકુલ જમાડી. હાડગુંડ—રકુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો શા. ૧૨) રકુલ જમાડી. મહીજ—પા. ઉમેદભાઈ તમશીભાઈ શા. ૧૦) રકુલ જમાડી પીપળાવ—પા. ખોડી. દાસ દેવજીભાઈ શા. ૨૫) પા. અવેરભાઈ રણુજીભાઈ શા. ૫) પા. કીસાભાઈ બાબરદાસ શા. ૫) રકુલ જમાડી. શા. દેવચંદ બાબરદાસ શા. ૩) મીઠાઈ ઇસિણાવ—રકુલ કમિટિના મેમ્બરો શા. ૧૧) રકુલ જમાડી કસારા અવેર બીખા. શા. ૨-૪-૦ પતાસાં કૃજશાવ—રકુલ કમિટિના મેમ્બરો શા. ૨૪) રકુલ જમાડી. પા. ખુમાભાઈ વેણીભાઈ શા. ૬) કાપડ. પિઠાઈ—સદગૃહસ્થો શા. ૨) મીઠાઈ, બાઈ કસળ પા. ખોખાઈલાઈ માધવદાસ શા. ૨૫) રકુલ જમાડી ગોપાળપુરા—ગામના સદગૃહસ્થો શા. ૧૨) રકુલ જમાડી. ભદ્રાસા—ગામ લોકો શા. ૬-૮-૦ રકુલ જમાડી. કાગવેલ—ભાવસાર મનમુખભાઈ શા. ૩) મીઠાઈ. પરીએજ—જુદા જુદા સદગૃહસ્થો શા. ૧૦) રકુલ જમાડી. સાંઢેલી—રકુલ કમિટિના મેમ્બરો શા. ૬-૮-૦ રકુલ જમાડી. પીપળાતા—માધવભાઈ નાથોભાઈ શા. ૭), કુબેરભાઈ નાગરદાસ શા. ૬) નાગરભાઈ કીશોરભાઈ શા. ૬) મીઠાઈ કાપડ. વણુમોદી—રકુલ કમિટિના મેમ્બરો શા. ૧૨) રકુલ જમાડી દમુલપુર—ગોવિંદભાઈ તથા ધોરીભાઈ કાસદભાઈ શા. ૧૫) રકુલ જમાડી. કુનીજ—રકુલ કમિટિના મેમ્બરો શા. ૮) પેંડા કેરીઆવી—જુદા જુદા ગૃહસ્થો શા. ૧૩) રકુલ જમાડી. રૂપપરા—પા. જોભાઈ વહોલાભાઈ શા. ૧૧-૮-૦ રકુલ જમાડી. પા. જવાભાઈ ગોકળ. શા. ૪-૮-૦ ચમચા, પા. બાબરભાઈ અવેરભાઈ શા. ૪-૧૨-૦ ખ. ડીઆ, સાકર, પા. ભાઈજી લલ્લુભાઈ શા. ૩-૦-૦ પેંડા તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો શા. ૧-૮-૦ પતાસાં લમુંદા—ગામ લોકો શા. ૨૫) રકુલ જમાડી. અડીણા—જોશી જયતીલાલ હરિલાલ શા. ૬), માસ્ત જુલાભાઈ હરગોવિંદ શા. ૩) તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો શા. ૬) ઇનામ કાસર—પા. ભાઈજી જુલાભાઈ શા. ૨૫) રકુલ જમાડી. પા. ધોરીભાઈ લલ્લુભાઈ તથા શા. ચુનીલાલ ગિરધરદાસ શા. ૨) વાકડીઓ

અંક ૨ જો.

પુસ્તક ૫૧ મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

કેળવણી. ૧૯૧૨.

વિષય

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ.

૧. કેળવણી..... ૪૧—૪૫.
૨. ગુજરાત સાહિત્યસભામાં વાચેલી લેખ. ૪૫—૪૬.
૩. શિક્ષકનું ચાલિય. (સા. અ. દવે) .. ૪૬—૫૧.
૪. પૃથ્વીની સુસાદરી ... (ગી. ક. ભટ્ટ) ... ૫૧—૫૫.
૫. ગુજરાતીભાષામાં વર્ણના અને જીવન કેટલાક
અરબીક્ષરસી શબ્દો (અ. હ. મુનશી) ... ૫૫—૫૭.
૬. આશુ પર્વત (યો. કે. શાહ) ૫૭—૬૧.
૭. પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજના જીવન જાંના છાત્રોનું
આનન્દપર્વટન (ગો. એ.) ૬૧—૬૬.
૮. કેળવણીખાતાની ખબરો. ૬૭—૭૩.
- ૯ નિશાળોના જ્ઞાનપત્રક..... ૭૪—૮૦.

જા. જી. (યોગેશ્વર દેવે) અને
અંકાશક—રા. બ. કમળાશંકર આણંદશંકર ત્રિવેદી, બી. એ,
આ. સપત, પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ—અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

(સર્વે હક રવાખીન રાખ્યા છે).

શાળાપત્ર જ્યુબિલિઅંક—તૈયાર છે. ‘શાળા-
પત્ર’ના જે ગ્રાહકો ઇ. સ. ૧૯૧૧ સુધીનું ‘શાળાપત્ર’ નું
લવાજમ પૂરેપૂરું ભરી ચૂક્યા હોય તેમણે ‘શાળાપત્ર’ની
ઑફિસમાંથી એ અંક લઈ લેવો. ટપાલ મારફતે મંગાવ-
નારે ટપાલ ને પેકિંગના બે આના મોકલી આપવા, તે
મોકલશે અથવા વી-પી-થી મંગાવશે ત્યારે તેમને અંક
મોકલવામાં આવશે.

- તન્ત્રી.

કેળવણીખાતાની જાહેર ખબર.

(ઉ બા ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૨૫મી ડીસેમ્બર
૧૯૧૧ ના હુકમ નં ૧૧૫૪૫ ઉપરથી).

કેવલ મહાદેવ શાસ્ત્રીશ નામના એક હોદ્દાએ વિરમગામ મ્યુનિ-
સિપલ ઑફિસ-વર્નાક્યુલર સ્કૂલના હેડ માસ્તર આગળ વડોદરાની શ્રી
સવાળ હાઈસ્કૂલના પ્રિન્સિપલ તરફથી અપાયેલ એક લેટિંગ સર્ટિફિકેટ
રજુ કર્યું હતું, તેમાં કેટલાક વગર સત્તાએ ફરફાર કરવામાં આવેલા હતા.
આ ઉપરથી ફરમાવવામાં આવે છે કે પછીથી લખેલી સ્કૂલ છોડવાના
મારીખ (તા. ૧૪મી નવેમ્બર સને ૧૯૧૧) થી એક વરસની મુદત સુધી
સરકાર તરફથી સ્વીકારાયેલી કોઈ પણ શાળામાં તેને દાખલ કરવામાં આ-
વશે નહિ.

(સહી.) P. LORY.
Educational Inspector
N. D.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૧ મું.

રેણુઆરી, ૧૯૨૨.

અંક ૨ નો.

કેળવણી (ચાલુ પુ. ૫૦ થી ૪૧૧ થી).

બુદ્ધિની કેળવણી; માર્ગશૂચકતા—નીતિવિષયક કેળવણીના અગમંજ આ બધા ગુણોની ખીલવણી અંતર્ભૂત થાય છે અને એ વિશે ઘણું વિવેચન થઈ શકે એમ છે, પણ અત્ર આટલેથીજ વિરમવું યુક્ત છે. શાળામાં ઉત્તમ ટેવના ખીજ ચોખી પોષવામાં ઉત્તમ શિક્ષણનું સ્વરૂપ છે ('To teach is to form mental habits' Fowler.), તેથીજ આ વિષય પર લખાણથી કહ્યું છે કે ને બુદ્ધિવિષયક કેળવણી કરતાં નીતિવિષયક કેળવણીનું વિશેષ મહત્ત્વ દર્શાવ્યું છે રસિકને પણ જ્ઞાન કરતાં આચારને પ્રાધાન્ય આપ્યું છે (Education is not teaching children to know what they do not know but to behave as they do not behave). હવે બુદ્ધિવિષયક કેળવણી વિશે સંક્ષેપમાં વિચારીએ. સામાન્ય રીતે શાળાઓમાં બુદ્ધિની કેળવણી પર નીતિની કેળવણી કરતાં વિશેષ લક્ષ આપાય છે. કેળવવા કરતાં લણાવવું એ સહેલું છે, તેથી બુદ્ધિની કેળવણીમાં પણ કેળવવા તરફ પૂરું ધ્યાન આપાતુ નથી. શિક્ષકે જ્ઞાન આપવા કરતાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના માર્ગશૂચક થવું એ મુત્તરે અને ત્યાગુથી અનુસરવું જોઈએ શાળામાં હાલના અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે એવા કેટલાક વિષયો શિખવાય છે કે જેનો બાળક મોટો થઈ વ્યવહારમાં પડે ત્યારે તેને થોડોજ ઉપયોગ પડે આ ઉપરથી સહજ વિચાર થાય કે એ અભ્યાસક્રમમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર છે કે કેમ એ વિશે આગળ કહેવામાં આવશે. હાલ તો એટલુંજ સમજવાનું છે કે વિષયોનું જ્ઞાન આપવા કરતાં તે વિષયોથી જે માનસિક વૃત્તિઓ કેળવાય છે તે કેળવવાનું કામ શિક્ષકે વધારે અગત્યનું ગણવું જોઈએ વિષયો વ્યવહારમાં ઉપયોગી ન હોય ને તેનું જ્ઞાન મનમાથી જતું નહે, પણ જે શક્તિઓ તેના જ્ઞાનથી કેળવાઈ હોય તે વ્યવહારમાં દરેક પ્રસંગે કામની થઈ પડે છે વળી એથી રીતે શિક્ષણ આપનાથી વિપર્યય જ્ઞાન પણ સાફ થશે ને તે વધારે વખત ટકશે

જૂની ને નવી પદ્ધતિ; જ્ઞાન ને પદ્ધતિનું તારતમ્ય—અર્થિ પ્રાથમિક શાળાની જૂની ને નવી શિક્ષણપદ્ધતિ વિષે બોલવાનો સહજ પ્રસંગ આવે છે કહે છે કે જૂની પદ્ધતિમાં માત્ર ગોખણપદ્ધિ પરજ લક્ષ્ય અપાતુ, પ્રેમ કરતા લયનો વિશેષ ઉપયોગ થતો, અને બ્યાકરણ, ભૂગોળ, અને એવા બીજા વિષયો કેમ શિખવવા તેનું શિક્ષકોને જ્ઞાન ન હતું. નવીન પદ્ધતિમાં એ તરફ શિક્ષકોનું લક્ષ્ય ખેંચવામાં આવ્યું છે પરંતુ એટલું તો ખુદજ છે કે અભ્યાસક્રમ ગમે તેવા સારો હોય ને પદ્ધતિ ગમે તેવી સારી રીતે દર્શાવેલી હોય તોપણ તેને અમલમાં મૂકવાનો આધાર શિક્ષક પર છે શિક્ષકમાં સર્વથી વિશેષ આવશ્યક જ્ઞાન ને કર્તવ્યનિષ્ઠા છે. જે શિક્ષક જ્ઞાની છે ને પોતાનો ધર્મ બરાબર સમજે છે તે પદ્ધતિનું જ્ઞાન સહજ મેળવી શકશે એથી ઉલટું, પદ્ધતિનું જ્ઞાન ગમે તેવું જાયા પ્રકારનું હોય, પરંતુ જ્ઞાનમાં ખામી હોય કે કામ બરા દિલથી કરવાની ઘનત ન હોય તો તે શિક્ષક કદાચ પ્રેક્ષક કે પરીક્ષક વર્ગને છેતરી શકશે, પણ છોકરાઓ ઉપર સારા સરકાર પાડી શકશે નહિ; માટે શિક્ષકે પ્રથમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું ને જાયા પ્રકારની વૃત્તિ કેળવી પોતાની ફરજ બરાબર સમજવી ને પછી પદ્ધતિનો વિચાર કરવો પદ્ધતિ કંઈ નકામી નથી; પરંતુ જ્ઞાન પ્રધાન છે ને પદ્ધતિ ગૌણ છે એ હમેશા યાદ રાખવું ધોરણ ગમે તેવા જાયા હોય ને નિર્મિત પુસ્તકો ગમે તેવા સાગં હોય તોપણ તેની સફળતાનો બધો આધાર શિક્ષક પર છે.

સ્મરણશક્તિ; તેનો પ્રસ્તાવ—જૂની પદ્ધતિમાં માત્ર સ્મરણશક્તિ કેળવવામાં આવતી, નવીન પદ્ધતિમાં સ્મરણશક્તિ સાથે વિચારશક્તિ કેળવવા તરફ આરંભથીજ લક્ષ્ય આપવાનું છે અત્ર સ્મરણશક્તિને પ્રભાવ, ને તેને કવી રીતે કેળવવી એ વિષે સંક્ષેપમાં કહેવું જરૂર છે. આખણું દેશના લોકો માત્ર સ્મરણશક્તિ કેળવનારા છે, વેદીઆઓ સમજ્યા વિના વેદ મોઝે કરે છે, શાસ્ત્રીઓ ગ્રન્થોના ગ્રન્થો પાઠે કરે છે ને પરીક્ષકદષ્ટિ કેળવતા નથી એવા આક્ષેપો પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો આપણા પર મૂકે છે એમાં કંઈક સત્ય પણ છે, પરંતુ પૂર્વની પરિસ્થિતિનો વિચાર કરતા સ્મરણશક્તિ જેટલી નિન્દ્ય છે તેટલી નિન્દાને પાત્ર નથી જે સમયે લેખનકળા કે મુદ્રણકળાનો અભાવ હતો તેવે સમયે જે સ્મરણશક્તિ બરાબર

કેળવી ન હોત તો જે વેદના અધ્યયનથી પાશ્ર્વાત્ય વિદ્વાનોને ને લાપાવિજ્ઞાની-
ઓને અનેક પ્રકારનો આનન્દ મળે છે એ વેદ હુમ થયા હોત. પ્રાચીન
આર્યોએ સ્મરણશક્તિના બળેજ એનું રક્ષણ કર્યું છે. પદપાઠ, સહિતાપાઠ,
ક્રમ, જટા, ધન વગેરે અનેક યુક્તિપ્રયુક્તિથી સ્મરણશક્તિને અતિપરિશ્રમ
આપીને એ અમૂલ્ય રત્ન સવરી રાખ્યા છે. એ સ્મરણશક્તિને નિંદવી એ
એ પરિસ્થિતિનું અજ્ઞાનજ દર્શાવે છે. પર્ફર્ગનના અન્યો તથા બ્યાકરણ
કદમ, હન્દ આદિના અન્યો સૂત્રરૂપમા રચાયા એ પણ એવીજ પરિસ્થિ-
તિને લીધે છે.

શાખિદક સ્મરણશક્તિની નિન્દા—વળી એ પણ લક્ષમા ગખ
વાનુ છે કે કેવળ શાખિદક સ્મરણશક્તિની પ્રાચીન સમયમાં પણ ઓછી નિન્દા
કરી નથી 'સ્થાણુરિત્તિ મારવાહઃ કિલામ્ભૂદધીત્ય વેદં ન વિજાનાતિ
ચોડ્યમ્'—વેદનું અધ્યયન કરી જે તેનો અર્થ બરાબર સમજતો નથી
તે સ્થાણુ જેવો ભારવાહુજ છે વળી યકઃ શબ્દઃ સમ્યગ્જ્ઞાતઃ સુપ્રયુક્તઃ
સ્વર્ગે લોકે ચ કામધુમ્ભવતિ—એક શબ્દ બરાબર સમજાયલો ને બરાબર
પ્રયોગાયલો સ્વર્ગમા ને આ લોકમા કામોનો દોહન કરનાર થાય છે—એમાં
પણ જ્ઞાનની પ્રશસા છે. એ બને વાક્યોમા વિજાનાતિ ને સમ્યગ્જ્ઞાતઃ
એ બે શબ્દો પર લક્ષ આપવાનુ છે માત્ર જ્ઞાનનીજ જરૂર કહી નથી; પણ
વિજ્ઞાનની, સમ્યજ્ઞાનની આવશ્યકતા દર્શાવી છે. આ પ્રમાણે સમય જતે
પ્રાચીનોએ પણ કેવળ શાખિદક સ્મરણશક્તિ વગોવવામા ન્યૂનતા રાખી નથી.

શેનુ સ્મરણ ઇષ્ટ ને લાલકારક છે—માત્ર પોપટીડ જ્ઞાન નિન્દાને
પાત્ર છે, પણ સમજીને મોંએ કરવા જેવુ હોય તે મોંએ કંપામા ઈષ્ટ હરકત
નથી એટલુજ નહિ, પણ તેથી ઘણુ ક્ષાયદા છે. આંકિના કોઠા, કોપ્કો, અક્ષર-
ગણિતના નિયમોના ફેટલાંક સક્ષિત રૂપો, ઉત્તમ અન્યકારોના ઉલ્લેખો,
વ્યાકરણનાં સૂત્રો, કાશના જરૂરોમાં પલો વગેરે મોંએ કરવાજ નોઈએ.
એથી શિક્ષણનો માર્ગ સગ્ગ થાય છે ને સહૃદયતા કેળવાઈ અભિરુચિ
ઉત્પન્ન થાય છે પણ એ બંધુ સમજીનેજ મોંએ કરવુ નોઈએ ફેટલાકતું
ધારવુ એવુ છે કે બાલ્યાવસ્થામા સ્મરણશક્તિ તીવ્ર હોય છે ને વિચારશક્તિ
મન્દ હોય છે, માટે સ્મરણશક્તિજ કેળવવી; વિચારશક્તિ કેળવવામાં મિથ્યા
કાલક્ષેપ કરવો નહિ. સમય જતા હ્રાસ જે સમજાવવુ મુશ્કેલ થાય છે તે

એની મેળે સમજશે એમાં કેટલુંક સત્ય છે, પરંતુ હાલના પાશ્ચાત્ય માનસવિજ્ઞાનીઓ એ વિચારથી ઉલટા છે અમુક અવસ્થામાં અમુક શક્તિ કેળવીએજ નહિ તો તે છુટ્ટી થઈ જાય છે, માટે બધી શક્તિ કેળવતા રહેવું એવો તેમનો મત છે મોઝે કરવા જરૂરની જે બાબતો ઉપર વર્ણવી છે તેમા આંકના પાઠાજ બહુ બાધ્યાવસ્થામાં મોઝે કરવાના છે, બાકીનું મોઝે કરવાનો સમય એવો નથી કે તેમા વિચારશક્તિ કેળવી ન શકાય. આંકના પાઠા પણ બાળકની શક્તિ પ્રમાણે સમજવી શકાય છે તો તેવી રીતે સમજવીને શિખવવા એથી શિક્ષણ રસિક થાય છે ને બાળકની સ્મરણશક્તિ પર બોલે પડતો નથી; પરંતુ જેમની વિચારશક્તિ મન્દ હોય તેમને સમજણ પડે એટલી પાડી આંક ગોખાવવામાં દર્ધ હાનિ નથી. વળી જે બાળક વસ્તુનું પ્રદર્શન કરાવી કે તેમના હાથમાં આપી ખાતરી કરાવી શીખવી હોય તેનું થોડે થોડે સમયે પ્રસંગ આવે પુનરાવર્તન કરાવતા રહેવું, નહિ તો તે તેમના સ્મરણમાથી જતી રહેશે સાહિત્ય પર પ્રેમ વધારવાનો ઉત્તમ ઉપાય મુલાપિતો મોઝે કરાવવાનો છે. એમ કરાવવાથી તેમનું લાપાસાન વધતું જાય છે, ને રસ ઉત્પન્ન થવાથી વધારે જ્ઞાન મેળવવાનું તેમને મન થાય છે પાશ્ચાત્ય દેશમાં પણ એ પદ્ધતિ માન્ય થયેલી છે લૉર્ડ મેઈલે વિષે કહેવાય છે કે બે મિલ્ટન કવિનું ‘પ્રૅરેડાઇસ લૉસ્ટ’ નામનું કાવ્ય હુમ થાત તો મેઈલેને તે બધું યાદ હોવાથી તે બધું લખી કાઢી પુનઃ કાવ્યને સજીવન કરી શકત.

સ્મૃતિ; લક્ષણ ને ઉદ્ભવ—આ પ્રમાણે સ્મરણશક્તિનો પ્રભાવ કેવો છે તે વિષે થોડુંક કહ્યું હવે એ શક્તિ શી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ને શી રીતે કેળવાય છે તેનો વિચાર કરીએ જ્ઞાનમાત્ર પ્રથમ ઇન્દ્રિયજન્ય છે માનસશાસ્ત્રીઓની શોધ પ્રમાણે પદાર્થો ઇન્દ્રિયોના સ્પર્શમા આવે છે ત્યારે તેને ઇન્દ્રિયોના અગ્ર ભાગમાં સ્ફુગ્ણા ઉત્પન્ન થાય છે ને એ સ્ફુગ્ણા અન્તર્વાહિની જ્ઞાનતન્તુદ્વારા મગજને પહોંચી ત્યાં પ્રતિસ્ફુગ્ણા ઉત્પન્ન થાય કે એટલે પ્રત્યક્ષજ્ઞાન થાય છે આગળમાં એ જ્ઞાન પદાર્થ સાથે સંબંધ ગરનું ‘આ કંઈક છે’ એવા સ્વરૂપનું અનિશ્ચિત હોય છે ને પછી ‘આ હો’ એવા સ્વરૂપનું નિશ્ચિત થાય છે. આ પ્રમાણે નિર્વિકલ્પક પ્રત્યક્ષ । સવિકલ્પક પ્રત્યક્ષ એવા બે જ્ઞાનના પ્રકાર છે, જેને અંગ્રેજીમાં ‘Sensa-

tion' ને 'Perception' કહે છે. આ રીતે સંસ્કૃત નૈયાયિકા ને પાશ્ચાત્ય માનસશાસ્ત્રીઓના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન દેવી રીતે થાય છે ને તેના કેવા પ્રકાર છે તે વિષે વિચારે સરખાજ છે હવે ધન્દ્રિયોના પદાર્થ સાથે સબન્ધ થાય છે, ત્યારે મન પર તે પદાર્થ જે છાપ પાડે છે તેને સંસ્કૃત નૈયાયિકા ભાવના સરકાર કહે છે ને એ સરકારથીજ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. સંસ્કાર-રજન્ય જ્ઞાન સ્મૃતિ. એ સમકાર જેમ દદ ને ઊડો તેમ સ્મૃતિ પણ તીવ્ર થાય છે ને જેમ નિર્બળ ને આછો તેમ સ્મૃતિ પણ મન્દ થાય છે. આ ઉપરથી સમગ્રને કે સ્મરણશક્તિ ખિલવા માટે સરકાર ઊંડા પાડવા જોઈએ. કેટલાક ચાલાક છોકરા કેટલુંક ચાલાકીથી થોડા વખતમાં ગ્રહણ કરી શકે છે; કેટલાકને ગ્રહણ કરતાં ઘણો વખત જાય છે આમ બધાંની ગ્રાહકશક્તિ સરખી હોતી નથી. આજ કારણથી વૈજેષિક સૂત્રમાં પદુપ્રત્યયને સરકારનું કારણ આપ્યા પછી અભ્યાસને (પુનરાવૃત્તિને) કારણ તરીકે કહ્યો છે. વળી જેને પદુપ્રતીતિ થાય છે તેને પણ આવૃત્તિ કે અભ્યાસ વગર સરકાર ઉત્પન્ન થતો નથી આ કારણથી એક વસ્તુનું અનેક સ્વરૂપમાં નિરૂપણ કરી તેની આવૃત્તિ કરવી જોઈએ કે સરકાર ઊંડા થાય. સંસ્કારના ત્રીજા હેતુ તરીકે કણાદ આદર આપે છે તે પણ યુક્તજ છે કોઈ અત્યદ્ભુત કે અલોકિક પદાર્થનું દર્શન આદર ઉત્પન્ન કરે છે ને એ આદરથી તે વસ્તુનો સરકાર સ્વાભાવિક રીતેજ ઊંડો થાય છે.

(અપૂર્ણ)

ગુજરાત સાહિત્યસભામાં વાંચેલો લેખ.

(ચાતુ પુ. ૫૦ ૪૫૪ ૪૧૬ થી).

કાવ્ય ને કાવ્યશાસ્ત્ર.

હવે સાહિત્યના ખીન્ન અગ કાવ્યને વિષે વિચારીએ પ્રથમ દૃષ્ટિએ એમ લાગશે કે કાવ્ય તો હાલ ગુજરાતીમાં ઘણા થાય છે તો તેને પોષ-વાની અપેક્ષા નથી. એ અગ તો પરિપુષ્ટ થયેલું છે. કોઈ પણ માસિક તરફ નજર કરીએ કે તેમાં કાવ્ય તો ખગજ. હાલની ગુર્જરભૂમિ કવિ ઉ-ત્પન્ન કરવામાં ઘણી ફગદુષ છે. સાધારણ કેળવણી પામેલો માણસ પણ રટકીય કે અન્ય રાગમાં સપાટાગ્રંથ કવિના ખનાવી કાઢે છે ને પોનાના

મનથી પોતાને કવિ સમજે છે. એને માટે કોઈ પણ પ્રકારના અભ્યાસ કે સરકારની આવશ્યકતા છે એમ તેના ધ્યાનમાં ઊતરતું નથી પ્રાચીન સમયમાં પણ આપણા દેશમાં એવા કેટલાક થયા છે તેવાઓની અન્ય કવિ-ઓએ હઠાદાકૃષ્ણના કતિપયપદાનાં રચયિતા^૦ આદિ શ્લોકોમાં નિંદા પણ કરી છે તેનો લાવાચર એવો છે કે નાણીતૂસીને જ્યાંસાથી અતિકષ્ટે ભેગા કરેલા પદ્મોનો રચનાર જેને વાણી વધ છે, એવા કવિ સાથે સ્પર્ધા શું થાય તો અરેરે ! આ દુષ્ટ કલિયુગમાં આજકાલ શું નહિ બને ! ધ્યાન નિર્માણ કરનાર ને ત્રિભુવનના નિર્માણ કરનારની વચ્ચે પણ કલહ ઉત્પન્ન થશે આપણા આલકારિકોએ કવિપદવી પ્રાપ્ત કરવાની આકાંક્ષાવાળાઓમાં કેવી યોગ્યતા જોઈએ તે બહુ સારી રીતે દર્શાવ્યું છે. મમ્મટે કહ્યું છે કે—

શક્તિર્નિપુણતા લોકશાસ્ત્રકાવ્યાદ્યવેક્ષણાત્ ।

કાવ્યજ્ઞશિક્ષયાભ્યાસ इति हेतुस्तदुद्ભवे ॥

કાવ્યના ઉદ્ભવને માટે આ શ્લોકમાં જેટલા કારણો દર્શાવ્યા છે, તે બધાને હેતુ એમ એકવચનમાં કહી એ સર્વની આવશ્યકતા છે, એમાંથી એકનો અભાવ ચાલે નહિ એમ દર્શાવ્યું છે પ્રથમ કારણ શક્તિ કહી છે. શક્તિ એટલે પ્રતિભા (પ્રજ્ઞા નવનવોન્મેષશાલિની પ્રતિમા મતા)— નવા નવા ઉન્મેષ-અકુર જેવા આવિર્ભાવથી જાગે એવી અપૂર્વ, નૈસર્ગિક શુદ્ધિ, પછી લોક એટલે વ્યવહાર, શાસ્ત્ર-જન્દ શાસ્ત્રાદિ તેના વિમર્શનથી પ્રાપ્ત થયેલી નિપુણતા અને કાવ્યરચના ઉપદેશથી કાવ્ય યોજવામાં કરેલો અભ્યાસ, આટલી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા પછી કાવ્ય રચાય તો તે ઉત્તમ થાય. હાલ તો આમાની એક પણ પ્રકારની યોગ્યતાની જગર હોય એમ કાવ્ય બનાવનારાઓ માનતા હોય એમ લાગતું નથી. કેટલાક કાવ્યોમાં જન્દનાં દેકાણા હોતા નથી, વૃત્તભગ કે યતિભગના દોષ જોવામાં આવે છે, કેટલાકમાં વૃત્તોનું મિશ્રણ ને ખડન દેખાય છે, કેટલાકમાં નથી હોતી સખ્દયમ-તૃતિ કે નથી હોતી અર્ધયમતૃતિ; કેટલાકમાં વિચિત્ર દર્શના જે માત્ર કવનાર કવિઓથી કળાય (?) એવી હોય છે. માધુર્યનો કે પ્રસાદનો લેશ પણ જોવામાં આવતો નથી. આવા કાવ્યો રચવાને બદલે રચનારોએ સાહિત્ય-પ્રયોનો અભ્યાસ કરી તેને વિષે ગુજરાતી ભાષામાં પુસ્તકો પ્રગટ કરે તો

તેમને પોતાને તેમજ ગુર્જરસાહિત્યને ઘણો લાભ થાય. કાવ્યસ્વરૂપ, કાવ્ય-પ્રકાર, શબ્દશક્તિ, રસ, ગુણ, દોષ, અલંકાર, નાયિકાસ્વરૂપ ને પ્રકાર, દસ્ય કાવ્યોના પ્રકાર ને તેનું વિવરણ, નાટકનું સ્વરૂપ, વસ્તુ, સધિ આદિ અનેક વિષયો પર ગુજરાતીમાં સારા પુસ્તકોની ખોટ છે. આમાંનો કોઈ વિષય લઈ તેનો અભ્યાસ કરી તેનું સારું પુસ્તક બનાવશે તો તે ગુજરાતી સાહિત્યની સારી સેવા કરશે. કવિપદ કઈ પ્રાપ્ત થવાનું નથી.

किं कवेस्तस्य काव्येन किं काण्ठेन धनुष्मतः ।

परस्य हृदये लग्नं न घूर्णयति यच्छिरः ॥

કવિનું તે કાવ્ય કે ધન્વીનું તે ધનુષ્ઠાણ શા કામનું છે, જે પરના-અન્યના કે શત્રુના-હૃદયમાં લગ્ન થઈ માથું ધુણાવતું નથી. અર્થાત્, હૃદયગમ કાવ્ય થાય તો તે કાવ્ય ને એવા કાવ્ય કઈ બધા બનાવી શકતા નથી. કહ્યું છે કે-

परश्लोकान् स्तोकाननुद्विसमभ्यस्य ननु ये

चतुष्पादीं कुर्युर्वह्व इह ते सन्ति कवयः ।

अविच्छिन्नोद्गच्छज्जलधिलहरीरीतिसुहृदः

सुहृद्या वैशद्यं दधति किल केषांचन गिरः ॥

થોડાક પારકાના શ્લોકોનો દરરોજ અભ્યાસ કરીને ચાર પાદ બનાવે એવા તો બહુ કવિઓ છે (ગુજરાતીમાં 'કલાપી'ના કાવ્યોનો અભ્યાસ કરી એવા ધણા થયા છે). પણ અવિચ્છિન્ન ઊછળતી સમુદ્રની લહરી જેવો જેમની વાણીનો પ્રવાહ અવિચ્છિન્ન, એકધાર આદ્યો બળ્ય છે એવા તો થોડાકજ કવિઓ હોય છે કે જેમની વાણી સુહૃદ-અરાબર હૃદયગમ થઈ પ્રસાદિત્ત હોય છે પ્રસાદ ને માધુર્ય-ગુણ વિનાના કાવ્યો નિષ્પ્રયોજક છે. કેટલાક વિનયશાલી કવિઓએ નિરર્થિમાન દર્શાવી બલતેજ કહ્યું છે કે -

कवयः कालिदासाद्याः कवयो वयमप्यमी ।

पर्वते परमाणौ च पदार्थत्वं प्रतिष्ठितम् ॥

કાલિદાસાદિ કવિઓ છે ને અમે પણ કવિઓ છીએ પર્વતમાં ને

પરમાણુમાં અનેમાં પદાર્થત્વ પ્રતિષ્ઠિત છે અર્થાત્ પર્વત ને પરમાણુ અને પદાર્થ કહેવાય છે, પણ એ બેમાં જેટલો ભેદ છે, તેટલોજ કદાચિદાસાદિ કવિ ને અમારી વચ્ચે છે બધા કદ્દ ઉત્તમ કવિ થતા નથી, માટે એ દિશામાં વ્યર્થ પ્રયત્ન કરી અસાધ્ય વસ્તુ સાધવાનું તજી દઈ જે દિશામાં પ્રયત્ન સફળ થવાનો ને સાહિત્યની ખરી સેવા કરવાનો સંભવ છે તે દિશા તરફ પ્રયત્ન આદરો એવી મારી એ સુઘ પુરુષોને વિનંતિ છે.

પ્રાચીન કાવ્યોનું સરકરણ.

વર્ષી પ્રાચીન કાવ્યોનું સરકરણ, સંશોધન ને સંગ્રહ, તથા વિવરણ થવાની પણ જરૂર છે ‘ગુજરાતી સાહિત્યસભા’ કવિઓની જયન્તી બિજા છે એ ધણું સ્તુત્ય છે ધણા કવિઓની જયન્તી બિજાવવાને બદલે થોડાનો બિજા થોડાક વર્ષમાં તેમને વિષે સર્પૂર્ણ હકીકત એકઠી કરવાથી વિશેષ લાભ થશે. દરેક કાવ્યના કાવ્યોનું જુદું પુસ્તક, કવિના વૃત્તાત, કાવ્યસમીક્ષા વગેરે સાથે તેમજ સારી ટીકા, જેમાં કાવ્યના ગુણદોષનું વિવરણ થાય તથા વિષમપદ ને પદનું વિમર્શન થાય એવી ટીકા સાથે છપાવવાની જરૂર છે એથી આગળ વધીને દરેક કવિના દરેક સારા કાવ્યનું પણ એવા પ્રકારનું છૂટું પુસ્તક થવાની જરૂર છે. તેમજ પ્રાચીન કાવ્યોમાંનાં સારાં સારા કાવ્યોનો સંગ્રહ પણ થવાની કેટલી બધી જરૂર છે તે હાલ નીકળેલા કેટલાક એવા સંગ્રહો લોકપ્રિય થયા છે તે ઉપરથી જણાઈ આવે છે. પુસ્તક એવા સંગ્રહોમાં પણ ધણા સુધાગવધારની જરૂર છે. શ્રમ લઈ દરેક કવિનાં બધા કાવ્યો વાંચી તેમાંથી જે ઉત્તમ લાગે તેનોજ સંગ્રહ કરવો જોઈએ. હાલના સંગ્રહોમાં એવું બહુ જોવામાં આવતું નથી એક બે ‘નરસિંહ મહેતા’નાં તો બેચાર ‘પ્રેમાનન્દ’નાં એમ મુખ્ય કવિનાં કાવ્યમાંથી જે હાથ લાગ્યાં તે તેમજ આધુનિક વિદ્વાનો જેમની કવિ તરીકે ખ્યાતિ પ્રાપ્તિ થઈ નથી તેમનાં પણ કહેવાતાં કાવ્યોમાંથી કોઈક કોઈક લઈ વા સંગ્રહો રચાયા છે. કવિઓની કાવ્યવાટિકામાંથી ઉત્તમ પુષ્પો ચુંટાઈ મા બનાવવામાં આવી નથી તેથી તેનું સારસ મનોરમક થતું નથી. તેમાં ટિપ્પણ પણ જોઈએ તેવાં નથી. કોઈકમાં છેજ નહિ, કોઈકમાં પૂર્ણ દ્રવિત છે, ને કોઈકમાં ટિપ્પણકાર કાવ્યની ચમત્કૃતિમાં એવો લીન થયો છે કે જોણે તેનો કેટલોય હોય એવો વાંચનારને ભાસ થાય

છે. શી કાવ્યની ખુબી ! કવિત્વ સકિતની અહિં પરિસીમા છે, એવા ભાવ-
વાળા શબ્દોમાજ તેનું દિપ્પલું પરિસમાપ્ત થાય છે, ને વાચક વિષમપદનું
વિવરણ શોધે છે, ત્યારે તેની નજરે ઉપલા શબ્દોજ પડે છે. આ ઉપરથી
હવે સમજાયું હશે કે આ દિશામા પણ અનેક રીતે શ્રમ કરનારને માટે
સાહિત્યની સેવા કરવાનો અવકાશ છે અપેક્ષા માત્ર સારા શ્રમ ને સાધા-
રણ શિષ્ટ ભુક્ષિનો છે. તેનો પ્રયોગ જોટલો વિશેષ થાય તેટલું ફળ પણ
વિશેષ મળવાનો સંભવ છે. (અપૂર્ણ).

*શિક્ષકનું ચારિત્ર્ય.

(રા. રા. સાકરશાલ અમૃતસાલ દવે. બી એ.).

‘શાળાપત્ર’ના સુવર્ણમહોત્સવમા મનુષ્યને સુવર્ણમય કરી દે એવા ચારિ-
ત્ર્યના વિષય પર કાઠિંદ મનન થાય એ વારતવિક લાગે છે ચારિત્ર્ય એ મનુ-
ષ્યનું સ્વરૂપ છે, મનુષ્યનું ભૂપણ છે, અને એ ભૂપણરહિત પુરુષ ‘સાક્ષાત્
પદ્મ’ પુન્નહવિપાળહાનિ’ (પૂછુ અને શિંગડા વિનાનો પશુ) છે એમ કહેવું
જોઈએ ત્યારે આ ભૂપણ પ્રત્યેક શિક્ષકમા વિશેષ કરીને હોવું જોઈએ એ
સ્પષ્ટ છે. નાના બાળકના મનને ખીલવનાર, તેના પર સચોટ છાપ પાડનાર,
તેને સાચા અથવા નકાચ બનાવનાર, ભવિષ્યની પ્રગતિ દેદ અને નિશ્ચલ
અથવા તો વિહ્વલ અને નિર્માલ્ય બનાવનાર—શિક્ષકમા ચારિત્ર્યરૂપી ભૂપણ
ન હોય તો દેશનું જરૂર સત્યાનાશ વળે !

એ ચારિત્ર્ય એટલે શું ? માણસના મનની એવા પ્રકારની દૃઢતા-
કઠિનતા, જે અસત્યને લત્ત-પ્રહારથી દૂર ખસેડી નાખે; અને તેજ મનુષ્ય-
મનની એવી મૃદુતા—મૃદામલતા, જે માદ તિમિરથી ટકાયલા પણ સત્યને
પોતાના આન્તર પ્રદેશમા એકદમ પ્રવેશ કરવા દે અને નિરન્તર ત્યાં વાસો
રહેવા દે આવો મનનો સ્વભાવ, અર્થાત મનની ભાવના, આવું મનનું સ્વરૂપ
તેનું નામ ચારિત્ર્ય “It is easier said than done”—જેલવું તે
થણું સહેલું છે પણ તે પ્રમાણે કરી બતાવવું કુશ્કર છે, એ વાત નીચેના
લખાણથી કઈ સમજશે

* આ લેખ લ્યુનિલિના ખાસ અક માટે આવેલો તે અવકાશને
અભાવે અત્રે જાપવામા આવ્યો છે.

આ લેખક પણ એક શિક્ષકજ છે, એટલે કદાચ શિક્ષક પર ચાલુક ઉગામવી પડે તો પોતે અપવાદ નથી એ સ્પષ્ટ છે.

શિક્ષકવર્ગના બે વિભાગ પાડીશું—

(૧) હાથ નીચેના શિક્ષકો (Assistants).

(૨) ઉપરી શિક્ષકો (Heads).

પ્રથમ વર્ગના શિક્ષકોમાં ચાન્ડિયની મૂર્તિ આબેહૂમ કોતરાઈ હોય તો તેમના બાહ્ય આચારમાં આવા પ્રકારનું પ્રતિબિમ્બ નજરે પડતું નોંધીએ;

(ક) પોતાના સહશિક્ષકો (Colleagues) પ્રતિ સમાન ભાવ હોવો નોંધીએ, કોઈ તન્દ્ર અદેખાઈ અથવા ઈર્ષ્યા અથવા દ્વેષ ન હોવો નોંધીએ; કોઈની ચાડી ચુપલી કરવાની ટેવ અવશ્ય ન હોવી નોંધીએ; ઉપરી તરફ પૂજ્ય ભાવ, માન, અને આદર હોવાજ નોંધીએ; તેની સાથેજ ઉપરીના ખુશામતીઆ થઈ કરવાની કુટેવ, પોતાનો મ્વાર્થ સાધવા સાર બીજાની નિન્દા અને તત્સમક્ષી અસત્ય લાપણુ, કેવળ ઉપરીને ખુશી કરવાના હેતુથીજ તેના પ્રતિસ્પર્ધીઓ પર અયોગ્ય પ્રહાર, વગેરે વગેરે કુટેવોથી સો માધક દૂર હોવા નોંધીએ.

(ખ) પોતાના કાર્યમાં પ્રામાણિકતા, શિષ્યવર્ગ પ્રતિ સપ્રેમ લાગણી, અને કર્તવ્યનિષ્ઠા હોવાં નોંધીએ, નહિ કે કામ કરવામાં ખદાઈ, અમુક શિષ્ય પર દ્વેષ, અને ઉપરીને બતાવવા માટેજ કામ કરવાનો દભ અને દોગ નજરે પડે.

(ગ) પોતાના સંસ્કારી કામમાં ખાનગી બાબતોને અગે ઉદ્બલવેલી તકરારને પ્રવેશ નજ અળાવો નોંધીએ; તેમ થાય તો મનની અધોદશા આના કરતા બીજી મોટી છેજ નહિ.

(ઘ) સર્વત્ર, અને ખાસ કરીને શાળાના મકાનમાં, અનીતિપ્રવર્તક શબ્દોનો ઉપયોગ, બીલતસ વાણીવિલાસ, એક બીજાની અમર્યાદિત મસ્કરી કહ્યુંગોચર ન થવી નોંધીએ.

વિચારતાં અત્યન્ત ખેદ ઉપજે છે જે આપણા ગ્રેડ્યુએટ શિક્ષકોમાં લાગ્યે ૫૦ ટકા જેટલા પણ આમાના એક અથવા અનેક દોષોથી નિર્મુક્ત હોય છે. તો પછી બીયારા ગરીબ સ્થિતિના મહેતાજીઓમાં આવા ચારિત્ર્યની આશા ક્યાથી રખાય? ‘સન્તિ સન્તઃ કિયન્તઃ?’ એ ભર્તૃહાર્ય વચન યાદ આવે છે.

દ્વિતીય વર્ગના શિક્ષકોના ચારિત્ર્ય વિષે 'શાળાપત્ર'ના છેલ્લા બે ત્રણ અંકોમાં વિવેચન થયેલું છે; બીજી દૃષ્ટિથી કેટલુંક અત્રે કહીશું.

ઉપરી શિક્ષકોએ ચારિત્ર્યબળ વિશેષ બતાવવાનું છે. તેમના દષ્ટાન્તથી તેમના હાથ નીચેના શિક્ષકો સુધરે છે કાં બગડે છે.

‘નૃપસન્નિ નામ કે વયં

ન પરદ્રોહનિવદ્ધુલ્લુપ્તયઃ !’

એ સહેજ ફેરવેલું મનુજહૃદયન ગંભીરિ ભર્તૃહૃદિનુ વચન કેવળ નૃપનેજ ઉદ્દેશીતે નથી, પણ સત્તાધારી અધિકારીમાત્રને માટે કહેલું છે. એ વાત લક્ષમાંથી ખગી જવી ન જોઈએ ઉપરી શિક્ષકનું મનોબળ એટલું સતેજ હોવું જોઈએ જે તેના સમક્ષ પરદ્રોહનિવદ્ધુલ્લુપ્તિ (પારકાનું ભૂલું બોલવાની દુષ્ટ મતિવાળો) પણ કેવળ મૂંઝવણી બની જાય; અને પાછો જતાં પોતે વધારે ઘણો અને સુશીલ બને આપણી કોઈ ખુશામત કરે અથવા આપણા આગળ કોઈનું ભૂલું બોલે એ આપણી પોતાનીજ નિર્બળતા સૂચવે છે એ સર્વમાન્ય વાત છે. ઉપરી શિક્ષકમાના દરેકે દરેક આ મહાન દોષમાંથી વિનિર્મુક્ત હોવો !

ચારિત્ર્યના અગાધ વિષયમાં કઈક ચચુપાત કીધો અત્રે કેટલાક ચારિત્ર્યદોષો આલેખ્યા-કેટલાક કપોલકલ્પિત પણ હશે-તે એવી આન્તરે-ચાલીને તે દોષો નિર્મૂળ ચાય, અને શિક્ષકરૂપી દેશનુભૂતિ તદ્દન મળ-રહિત થઈ ચક્રચક્રિન દેખાય ! અસ્તુ. તેમાં કોઈ પણ અમુક વ્યક્તિને ઉદ્દેશી લેશ માત્ર પણ લખાય નથી, છતાં કોઈને માફ લાગે તો અત્રેજ કહેવન ‘If the cap fits you may wear it’ નું સ્મરણ કરાવવું પડે. સસ મહાણ કરી અસસ ફેંકી દેવું એ સત્પુરુષનો સ્વભાવજ છે, અને તે પ્રમાણે કોઈ સત્પુરુષને લાલ મત્રે તો શ્રમ થયાર્ય કહેવારો. વ્રહ્માર્પણમસ્તુ !

પૃથ્વીની મુસાફરી.

(ચાતુ પુ ૫૦ પૃષ્ઠ ૩૯૪ થી) . (એક મુખપાઠ).

લખનાર-ગી.જાગંકર દરેણાગંકર ભટ્ટ.

હિન્દમાંથી યુરોપમાં જવાનો નૂનો લાખો માર્ગ.

જૂને રસ્તે યઈ, સહુ જન યુરોપ જઈએ;

મોટું લડન શહેર, જોઈ બહુ રાજ થઈએ. ॥ ૨૮ ॥

નામદાર શહેનશાહ બિરાજે છે તે મહાન ને ભવ્ય લડન.

દુનિયામા સહુચકી, શહેર મોટું એ કહાવે,

અર્ધ કોડ વરતીથી, વિશેષે છે દીધાવે. ॥ ૨૯ ॥

અર્વાચીન ૧ હુ રેખાશ્રીનિય

શ્રીનિયને ધ્વજિશે, પહેલુ રેખાશ્રી ગણ્ય છે;

સુતગઢિ માલનું મયક માન્યેટર થયું છે. ॥ ૩૦ ॥

ઉત્તમોત્તમ આધણીવાળું પારિસ

ફ્રાન્સે રૂડું પારીસ, યુરોપી શોભા જહીં છે,

આ જીઆઈટર જીઓ, મંદિરા ફક્ત અહીં છે. ॥ ૩૧ ॥

ખૂબીદાર કુદરત ને સૂર્યની બે માસ હાજરી.

આ છે હામફેટ, સૂર્ય બે માસ પ્રકાશે,

લીયેજના ધડીઆળ લઈ સૌ રાજ થાશે. ॥ ૩૨ ॥

કુદરતને કબજે કરનાર બુદ્ધિબળ

આ હોંલાડ નીચાણ, વળે દરિયાના પાણી,

અટકાયત કરી વસે, વહાણવટી ડેયન શાણી ॥ ૩૩ ॥

હડા દેશના પશુપક્ષીઓ

રેનડીયર ને ગરુડ, વિખણનું વાહન કહાવે,

લાપલાડ જૈ જીઓ, હડી જ્યાં અધિક અપાવે ॥ ૩૪ ॥

કુદરતી આકૃતયાળા સ્થાન

વીસુવિયસ હેટલા, ભયક પર્વત ભાળ્યા,

જન ધન કરતા નાશ, સૃષ્ટિના ધાણજ વાળ્યા. ॥ ૩૫ ॥

છાપખાતાનો અને ખીસાના ધડિઆળનો શોધક જર્મનિ છે.

છાપખાતું મૂળ પુરવ, મેટ્રેજ છે જર્મનિ,

ગોટેનબર્ગનું ગામ, કળા વૈયની જર્મનિ, ॥ ૩૬ ॥

૧ ત્રણ માસનો રસ્તો (કેપ ઓફ ગુડ હોપનો)

૨ હોંલાડની જમીન નીચાણવાળી હોવાથી દરિયાનું પાણી દેશમાં આવે છે, તેનો અટકાવ કર્યો છે.

રાજ-પ્રજનો આવી જાતનો પણ આનંદ હોય છે.

મથુ એકાદશ સદસ, ધંટનુ વજન ગણાણુ;

મોરકામાં એ ઘટ, અવાજે જે વખણાણુ ॥ ૩૭ ॥

અમેરિકા.

કુદરતે બનાવેલો દોષકલ્પ, તેને દુનરી અને શક્તિમાન મનુષ્યોએ
મેટ બનાવી સગવડ વધારી છે.

આ મોટો છે ખડ, હવે તે બેટ ગણાતો ;

જંગલી જતો યદી, અતિ અપ્રસિદ્ધ જણાતો ॥ ૩૮ ॥

કુદરતની અવકૃપા.

ખડુ મોટા ગણુ વળી, તાણુ વરસાદ તણી છે,

જંગલી જતો યદી, મુસાફરી બીક ધણી છે. ॥ ૩૯ ॥

આ મોરસીયા ખાડ પાણું મોરીસ તપામો,

સદરાના ગણુ માલિ, કસે નહિ કદીયે વામો. ॥ ૪૦ ॥

આ ઇજિપ્તમા કદી, નથી વરસાદ વરસનો;

નીકની રેસે ખાક, બને કુદરતથી રસો. ॥ ૪૧ ॥

નવીન રિવાજ.

લસકરી નોકરી સ્ત્રીઓ, કરે છે દાહોળીમા,

રીન રિવાજ નવાઈ, કુદરતે નથી કલ્યામા. ॥ ૪૨ ॥

નવા રોધ કરનાગ વીર પુરુષો જિજ્ઞાસામાં જીવ સરખો પહોલો ક,
રતા નથી.

નામાકિન નગ મુઆ, વિકટ રસ્તે જવામાં;

હોકટર લેવિંગ્ટન અને, સ્પીક ગોષ્ઠતામાં. ॥ ૪૩ ॥

અમેરિકા.

પશ્ચિમનો દિક્ષાજ પશ્ચિમ ગોગાર્ધનુ વર્ણન કરે છે

ઓ આબો દિક્ષાજ, આયમણુ દિના ફરીને;

શું લાબો સદિગ પૂગીયે ફરી ફરીને. ॥ ૪૪ ॥

કયમ કૂજે છે પદાય, અલ્યા શું વીનું કહે છે;

૧ અમેરિકાખડની મુસાફરી કરી આવનારને શ્રમ લાગવો જોઈએ
માટે તેવો દેખાવ કરે છે

પ્રવીની મુનાફરી.

અમથી ખેડો સૂર, જળે ખડૈા હિમ્મત જેને. ॥ ૪૫ ॥
 તોપણ ઈશ ઉપકાર, ઝવતો આત્ર્યો મળવા;
 વાયુ મહારો નોધ, તમારા ગર્વો ટળવા. ॥ ૪૬ ॥
 મ્હાસાગર ગમીર, પાસિદિદ શાન્ત હતો તો;
 વ્હાણ મુસાફર લોક, નથી વ્હે તે નડતો તો. ॥ ૪૭ ॥
 જેવા જેવું અહીં, કુદરતે બહુ સરજ્યુ છે;
 પૂર્વના ગોળાતણું, સુખ સહિ સમર્પીલું છે. ॥ ૪૮ ॥
 નામાદિન વાહાણુવટી કેલખસ અને તેણે મોઢેલો ઉઘોગી અમેરિકા.
 અમેરિકાખડની, રોધ કોલખસ ટીધી;
 ઝૌદ બાણુ ઈસ્વીથી, ખરે બહુ ખમરે દીધી. ॥ ૪૯ ॥
 અમેરિકાના લોક, નવીન ઉદ્યમમાં મચીઆ;
 સત્તર બ્યાશી માટી, અતતપણે જઈ વમીયા ॥ ૫૦ ॥
 સોના રૂપા સમી ટિમતી ધાતુ જડે છે.
 નવા હુજરો અને, હિક્મતો નવીન કરે છે. ॥ ૫૧ ॥
 અમેરિકાની પશ્ચિમમાં તોફાની પવન વખતે તુકસાન યાય છે.
 પશ્ચિમ દિશાનો પવન, અહીં તોફાન મચાવે;
 પણ નિયાગરા ધોધ, અનિ આનદ અપાવે. ॥ ૫૨ ॥
 કુદરતની કૃપા.
 આ આઝિલજ દેશ, હીરા ને મોનાવાજો;
 તેમ કાનડાતણું, લોહસુખડ જે ભાગો. ॥ ૫૩ ॥
 દરિયામા લાકડાનાં ઘર કરી રહેતા.
 ગિયાના લ્યોર્ડ ટાઉન, કાટના ભુવન કરે છે.
 સમ પાટગોનીયા, જગજી લોક હરે છે. ॥ ૫૪ ॥
 ગદ્ડ કાચેને ગામ, ક્રેન્ય ગિયાનાં વ્હેજે;
 કાળા પાણીનણી, કાન્સની હકુમત સમજે. ॥ ૫૫ ॥
 સિંકોના વૃક્ષની, ઘાલનુ દિવનૈન કરે છે,
 પેઝમા યાસકો, સપાટી ઊંચ હરે છે. ॥ ૫૬ ॥
 આરટ્રેલિયા.
 સહથી મોયે ખેટ, આરટ્રેલિયા અહીં છે;

ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા અને બીજા કેટલાક અરબીશરસી શબ્દો ૫૫

જણાય જંગલી લોક, સુનાની ખાણુ ધણી છે;
હસતુ કાંગારે ભાં, પશુની જાન ધણી છે ॥ ૫૮ ॥
કોપેલી કુદરતમાં પણ માણસો શાન્તિથી રહે છે.
જવામાં ચાલીશ, પર્વતો જવાળાવાળા;
મનુષ્ય જોપરીતણી, દાક પહેરે જ્યા માળ. ॥ ૫૯ ॥
મુસાફરી પૂરી થવાથી બને દિગ્પાલ સાથે બોલે છે.

દાહરો.

ધંધરની કુદરતતણો, આ દુકો ઇતિહાસ,
સક્ષેપે સમજાવવા, કરિયો કષ્ટ પ્રયાસ.
ધંધરની દરણ વડે, સર્વે સિદ્ધ કરાય,
દુક મુસાફરી પૂરણુ તે, પ્રજાકાંક્ષી થાય.

ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા અને બીજા કેટલાક
અરબીશરસી શબ્દો. (ચાલુ પુ. ૫૦ પૃષ્ઠ ૩૮૦ થી).

(લખનાર—અમીનિયાં હુસૈનિયાં).

જુમા (અ.) જુમ્મા. શુક્રવાર જમઅ=તેણે એકદુ કંઈ ઉપગ્રથી. અર-
બસ્તાનમાં એ દિવસનું નામ પ્રથમ અરબમાં હતુ, પણ મકામાં કબ
બબિન લવીને ત્યાં એ દિવસે કયા સાબળવા (દર અઠવાડીએ) ઘણા
માણસો એકઠા થતા હતા, તે ઉપરથી જુમ્મા નામ પડ્યુ (‘રસમે
બદિલિયન’માંથી)

જુમેરાત રાત શબ્દ ઉર્દુ છે શુક્રવારની રાત, એટલે ગુરુવાર મુસલમાનોમાં
જોપોરની નમાજથી તારીખવાર બદલાય છે, માટે ગુરુવારની રાતને શુક્ર-
વારની રાત ગણે છે, તેથી ગુરવાગને જુમેરાત કહે છે.

જુલમ (અ.) જુલ્મ.

જુલાબ (અ.) જુલાબ શરસીમાં ગુલાબ શબ્દ છે, તે ઉપરથી અર-
બીમાં જુલાબ શબ્દ થયો છે, કેમકે અરબીમાં “ગ” ન હોવાથી
“ગ” ને ઠેકાણે “જ” મુકાય છે. ગુલાબનું પાણી, ગુલાબનો શરબત,

૧ દાક નામે જાત માણસની જોપરીની માળા કરી પેહેરે છે (એ
જંગલી રીત).

૫૬ ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા અને બીજા કેટલાક અરખીદારસી શબ્દો.

ગુલાબની કળીઓ વગેરે રેચક હોવાથી પ્રથમ એ દના રેચ માટે આપ હતા, તે ઉપરથી.

જુલફા (અ) અરખીમાં “ જુલફ ” એ “ જુલફા ” નું બહુવચન છે. એટલે રાતનો કાંઈ ભાગ રાત (અધારાને લીધે) ઢાળી હોય છે, માટે ફારસી વિદ્વાનોએ માયાના વાળ કાળા હોવાથી તેની ઉપમા વાળને આપી, તેઓ

જુલફ શબ્દ વાળ માટે વાપરવા લાગ્યા.

જુરસો (અ) જુરસા. બદન, શરીર, લોથ.

જુરસો (ફા.) જોશ જોશીદન=ઉકળવું ઉપરથી. શક્તિ, બળ

જેબ (ફા.) શોભા

જેર (ફા.) નીચે.

જેરબધ (ફા.) જેર્બદ ઘોડાનો સામાન ખસી ન જાય માટે જે બધ બાધે છે તે. ખસ્તન=બાધવું ઉપરથી બંદ.

જેવર (ફા.) જયવર ધરેણું જેબ ઉપરથી જેવ=શોભાનવર=વાળી.

શોભાવાળી વસ્તુ.

જોર (ફા.) તાકત.

જોરતલબી (ફા.) જોર=શક્તિ, તલબી=તલબીદન=ભાગવું ઉપરથી, જોર્તલબી શક્તિ માટે ભાગણી મદદ માટે જે નાણાં ખડણી રૂપ ઉ રાવવામાં આવતા તે

જોરાવર (ફા.) બગવાન.

જોસદાન (અ ફા.) જુલ્લદાન. જુલ્લ (અ.) ભાગ, પુગતકનો ભાગ. નદન=રાખવાની જગા. દફતર.

જોલુકમી (અ.) જહ્નુકી. ધરિનમા જહ્નુક નામે જુલમી પાદશાહ ચર્ધ ગયો છે, તેથી જુલમી પાદશાહને જહ્નુકની ઉપમા અપાય છે.

જંગ (ફા.) લડાઈ. જંગીદન=લડવું ઉપરથી.

જંગખાર (ફા.) જંગખાર.

જંગલ (ફા.).

જંગાલ (ફા.) જંગલ.

જગી (ફા.) જગ ઉપરથી લડાઈ સાથે સંબધ રાખનાર (૨) કેટલાં બાકા હોય છે તે. જેમાંથી તીગ કે બંદૂકની ગોળી ફૂટે છે તે.

જગર (ફા.) સાકળ.

જંજીરો (ફા.) જંજીર. ખેટ, ફીપ.

જંનત (અ.) સ્વર્ગ.

જમીલ (અ.) ટોપલો, ઝોળી, શાકભાજી સાવવા માટે વપરાય છે તે.

જંજીરો (ફા.) જુનૂર. મોટી માખ, સાણસી.

જુબેરા (ફા.) જુબિરા હાલતુ, ગતિમાં આવતુ. જુબીદન=દાલતુ ઉપરથી.

ઝ.

ઝનુન (અ.) જનૂન, જુનૂન. એક રોગ છે, જેમાં માણસની બુદ્ધિ ગુમ થઈ જાય છે. ગાંધપણુ.

ઝનુની (અ.) જનૂની, જુનૂની ગાડી.

ઝમઝમ (અ.) જઝઝમ. (આ શબ્દ વાચનમાળામાં છે). 'મકાની પાસે એક દૂવો છે. ત્યારે હજરત હરિમાઈલિ (અ. સ.) બહુ તગરથા થયા, સારે પોતાના પગની એડીઓ ધસવાથી ત્યાં પાણી 'નીકળ્યું' એ દૂવો મુસલમાનોમાં પવિત્ર ગણાય છે. હાથ લોકો હજજ કરીને પાછા આવે છે, સારે પોતાની સાથે એ પાણી થોડુ થોડુ લાવે છે. દીનના કુડી જેવા જે વાસણમાં એ પાણી ભરી લાવે છે, તેને જમ-જમી કહે છે.

આણુ પર્વત.

(આણુ ૫. ૨૪ થી).

રૂખીકૃષ્ણથી અર્ધા માઈલ ઉપર પૂર્વ તરફ એક ટેકરી ઉપર સર્વ પશુનાં પગલાં પથ્થર ઉપર કોતરવામાં આવ્યા છે ત્યાં પોતાની પાધડીમાંથી લૂગડાનો એક ટકડો ચડાવવાની ત્યાં જનારા સધળા અદ્વાણુ લોકો અતઃશુદ્ધિ માટે પોતાની ફરજ સમજે છે. જૂના ને નવા રસ્તાની સંગવડઅગવડનો ખ્યાલ અહિં આપણા મનમાં આવે છે. નવો રસ્તો લગભગ સપાટ ને જૂનો રસ્તો ચડાવવાનો મુશ્કેલ જણાય છે. નવા રસ્તા પર બાટા અને ઉમારણી બે ગામ છે, તેની પાસે સને ૧૮૮૯ મા બધાવેલું પારસી કોમનું દોખમુ છે.

૧૩ મા માઈલના પથ્થરની નજીકમાં ડાબી બાજુ ઉપર એક જમ્નું ઝાડ ને નાની તળાવડી આવે છે ત્યાં ધર્મશાળા તથા પાણીનું પરખ છે.

ચોડેક દૂરથી હુગરનો રળિયામણો દેખાવ શરૂ થાય છે. મોર્ગમાં મહાદેવનાં બે આવે છે. સીધા ખડક ઉપર ઝાડોની ઘાડી ઘટા વચ્ચે મહાદેવેનું દહેરૂ છે. સાં આશુ વર્ષ પાણીનાં ઝરણા વહે છે. ચોમાસામાં ખડક પરથી ફેલરૂપે પડતા પાણીનો દેખાવ રમણીય લાગે છે.

૧૨ માને ૧૧ મા માઇલ વચ્ચે વાઘનાળુ આવે છે, સાં વાઘનો ભો હોવાથી રોટ તરફથી ચોકી રાખવામાં આવી છે.

૯ મા માઇલના પથરની નજીકમાં એક નાનું નાળું ને વડનું ઝાડ છે, ત્યાં મુસાફરો વિશ્રાંતિ લે છે. લગલગ અર્ધે રસ્તે તે જગ્યા છે. ત્યાં એક ચોકી રોટ તરફથી ઉભી કરવામાં આવી છે, તેમાં એક જમાદાર રહે છે, તે આશુ જવાના આખા માર્ગ ઉપરની ચોકીનો ઉપરી ગણાય છે. યુરોપિયન મુસાફરો ઘણુકરીને આ જગ્યાએ વિશ્રાંતિ લે છે ને પબ્લિક વર્કસ ડીપાર્ટમેન્ટ તાખાના ઇન્સ્પેકશન બગલામાં અહિં તેઓ નાસ્તા પાણી કરે છે.

૭ મા માઇલના પથર પાસેથી ચઢાવ અંધરો આવે છે, વાકાસુદી દિશામાં ઉપર નીચે આમ તેમ ખડકો ખોદી સડક બનાવવામાં આવી છે ને તેમાં સાત વાર ગોળાઈમાં સડક જતી હોવાથી તે જગાને “સપ્તધુમ” પણ કહેવામાં આવે છે. આ રસ્તો મુગા પ્રાણીને ચક્રવી નાખનારો હોવાથી તેમને માટે અહિં ખરેખરી દયા આવે છે જયપુર રાજ્યના પટાવત, શીખરના રાવરાજ માધવસિંહજીએ અહિં દાળીઆ આપવાનું એક સદાચત ને એક પાણીનું પરબ સ્થાપ્યું છે. આ જગ્યાએથી જમણી પાળુ તરફ અચળગઢ ઉપરનું જૈન દેવળ દૂરથી મુસાફરોને નજરે પડે છે.

૫ મા અને ૪ થા માઇલની વચ્ચે એક કુવો અને વિશ્રાંતિસ્થાન આવે છે ત્યાં એક નાનું આરણા નામનું ગામ છે. તે તલેટીની ધર્મશાળા કહેવાય છે ને ત્યાં જૈન જત્રાણુઓને જોઈતું હોય તો બે લાકડુ તથા ચોડી શેવનું લાઘુ આપવામાં આવે છે જૈન જત્રાણુઓને વિશ્રાંતિ આપે એવું એ સ્થળ છે. ૪ થા માઇલના પથર પાસેથી જૂનો રસ્તો આ નવી સડક સાથે મળી જાય છે. ત્યાંથી પાછો ચોડો ચઢાવ શરૂ થાય છે. ત્યાં હનુમાનજીની મૂર્તિ, સાધુની કુંપડી તથા દગ્ગાગી ચોકી છે.

આ રસ્તો ખડકમાંથી જાણે તૈયાર કર્યો હોય તેવો સાકડો છે. ઉપર

ખડકના મોટા મોટા પથ્થરો ને ઝાડો એવી રીતે ઝડુમી રહ્યાં છે કે સૃષ્ટિ-સૌદર્યના અભ્યાસીને આનંદ સાથે કુદરતી શક્તિનો ધણો સરસ ખ્યાલ આવે છે. એક બાલુ, તરફ ઊંડી ખીણો અને તેમાં આવી રહેલાં આગ્રાદિ, જુલો ને નાના નાના નાળાઓ નજરે પડે છે. કુદરતી રચનાનો વિચાર કરતાં માણસનું મન પરમેશ્વરના ગુણગાનમાં ગળી જાય એવો અહિં સઘળો દેખાવ નજરે પડે છે. ખીણોમાં લીલાછમ જવનાં ખેતરો માર્ચ માસમાં મુસાફરી કરનાર માર્ગમાં જોઈ શકે છે.

૪ અને ૩ ના માધ્યમની વચ્ચે હેતુમણ નામનું નાનું ગામડું રસ્તાની ડાબી બાજુએ દેવલાક વારને છેટે આવેલું છે.

૧ લાને ૨ ના માધ્યમના પથ્થર વચ્ચે ગસ્તાથી અર્ધા માધ્યમને છેટે ડાબી બાજુ ઉપર આણુ હાઈસ્કૂલનું મકાન આવે છે. રૂપિયા બે લાખને ખર્ચે સને ૧૮૮૭ માં એ મકાન બી. બી. અને સી. આઇ. રેલવેએ બનાવ્યું છે. ઈ. સ. ૧૯૦૩ થી તે સ્કૂલના પ્રિન્સિપલ રેવરંડ બી. એચ રોડ્સને રેલવે કંપની અને સરકારની સારી મદદ લઈ તે રેલવે સ્કૂલ ને હાઈસ્કૂલ બનાવી છે. ત્યાં લાણુવાની, તરવાની, રમતો રમવાની, કસરતની, લોશંગ ને બોડિંગની સારી સગવડ છે. દર મહિને વિદ્યાર્થી દીઠ રા. ૨૨ થી ૨૬ સુધી ફી લેવાય છે, બી., બી., સી. આઇ ને જી. આઇ. પી. રેલવેના નોકરોના વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી માત્ર રા. ૭ સાત લેવામાં આવે છે સને ૧૯૦૮ થી એ હાઈ સ્કૂલનું ખર્ચ સરકારે ઉપાડી લીધું છે.

આ સ્કૂલથી આશરે ત્રણ માધ્યમને છેટે મણિકર્ણિકા તીર્થ ને સ્વર્ણકુંડ છે. હાઈ સ્કૂલથી માલિટ આણુને રસ્તે આગળ વધતા દુર્ગમોડી આવે છે. ત્યાંથી દેલવાડે જનારા યાત્રાળુઓને અટકાવી બીજે રસ્તે દેલવાડે મોકલવામાં આવે છે. દેલવાડાને રસ્તે કપિલેશ્વર મહાદેવની જગ્યા ને જૈનો માટે નાની ધર્મશાળા આવે છે, ત્યાં જનાળુ માટે ડાળી, મજુર, ટુટું વગેરે (દેલવાડાના જૈન અધિકારીને ખર્ચર આપવામાં આવી હોય તો) મળે છે.

દુર્ગમોડીથી આણુ જનારા મુસાફરોને જરા દૂર ગયા પછી આણુની નૈર્ઋત્યમાં આવેલી ફ્રાંગગઢ નામની જગ્યા ટેકરી ઉપર જયપુરના મહારાજાએ બનાવેલો સુંદર મહેલ (કાઠી) નજરે પડે છે. ચોડક આગળ વધ્યા પછી જમણા હાથ પર છુકસરાઈ નામની ધર્મશાળા આવે છે, તે સને ૧૮૮૧

માં રજપુતાનાના એજન્ટ હુ ધિ ગવર્નર જનરલ કર્નલ જે. સી. બ્રુકે બંધાવી છે. થોડેક દૂર ગયા પછી સડકનો છેડો આવે છે ત્યાં ડાબી બાજુ ઉપર શિરોહી રાજ્યની કોઠી ને વેપારિંગ રૂમ તથા જમણી બાજુ ઉપર ટાંગા કંદાકટરનું મકાન આવે છે. ત્યાસુધીજ થોડા ગાડી જઈ શકે છે. પછી જે સડક આશુ તળપદમાં વિસ્તાર પામી છે ત્યાં થોડાગાડી કે સિગરામને ચાલવા દેતા નથી. ત્યાંથી ફટાતી જુદી જુદી સડકે જતાં નખી તળાવ, આશુ ગામ, રજપુતાના હોટેલ, ડાક બંગલો, ધર્મશાળા, દુલેશ્વર મહાદેવ, પોલો ગ્રાઉન્ડ, તેહસીલદારની ઑફિસ ને કોટવાલી, માનિસ્ટ્રેટની ઑફિસ, પોસ્ટ ને તાર ઑફિસ, રજપુતાના ક્લબ, આનરબલ એજન્ટ હુ ધિ ગવર્નર જનરલની ઑફિસ, લૉરેન્સ રફલ, મેનિટોરિયમ, મિલિટરી બરાખ વગેરે આવે છે.

વળી આ સિવાય આસપાસની ટેકરી ઉપર તથા ખીખ બાગ ઉપર રજપુતાનાના સઘળા રાજાઓનાં નાનાં મોટા મકાનો, સ્ટેટ વકીલોને રહેવાની જગ્યાઓ વગેરે આવેલાં છે. આશુ ગામમાં લોકોની જરૂરીઆત મુજબ જુદી જુદી મીઝેની નાનીમોટી દુકાનો આવી છે. ગામમાં રોઠ મણિલાલ નાગરદાસ રણજોડદાસની શરાફી પેટી છે. એ પેટી રજપુતાના એજન્ટના ટેન્ડરનું કામ કરે છે. એ પેટી લોકો સાથે પણ કામ કરે છે અને મુંબઈ, કલકત્તા, આગ્રા, અમદાવાદ, અજમેર, જોધપુર વગેરે સ્થળોમાં તેની આડત છે. આ સિવાય ત્યાં ખા. બા. ફરામજી સતોઠની દુકાન વગેરે કેટલીક મોટી ને સારી દુકાન છે.

હવે આપણે આશુ ઉપરની કેટલીક પવિત્ર જગાનાં નામ લઈએ. નખી તળાવ, અર્જુન દેવી (અદ્વરદેવી), ટપકેશ્વર મહાદેવ, ગુફલ તીર્થ, દેલવાડના દહેરા, રૂખી વાલમ ને કુવારી કન્યા, પશુતીર્થ, અમિતીર્થ, પિન્ડક તીર્થ, કોટેશ્વર મહાદેવ, અચળેશ્વર મહાદેવ, મહાકિની કુડ (ત્રણ પાડ સાથે), રેવતી કુડ, ભરથરીની ગુફા. ભૃગુઋષિ આશ્રમ (ગૌમુખીકુડ-સહિત), કર્પૂરકુડ, અચળગઢનાં જૈન દહેરાં, આવણુભાદરવો તળાવ, કનખ-લતીર્થ, ચક્રતીર્થ, મહાવીરસ્વામિનું દહેરું, નાગતીર્થ, ગુરુશિખર, ભૈરવનાથજી, પુષ્કરજી, કૃષ્ણતીર્થ, કોડીખજ, ચમકુડ, કપિલતીર્થ, લખચોરાસી, હનુમાનજીની જગ્યા, વસિષ્ઠજીનો આશ્રમ, ગૌતમઋષિનો આશ્રમ, રઘુનાથજી,

પરમાન્દેશ્વર મહાદેવ, રત્નેશ્વર મહાદેવ, નીલકંઠ મહાદેવ, જૂના અચ્ચેશ્વર વગેરે જગાઓ તીર્થની જગા ગણાય છે.

પ્રસિદ્ધ ખડકોનાં નામ આ પ્રમાણે છે. ૧ ટોડ અથવા ક્રોગ રોક (જયપુરની કાઠી પામે), ૨ નનરોક (કલબ પામે), ૩ પાલણપુર પોર્ટ, ૪ સનમેટ પોર્ટ, ૫ અપર પોર્ટ, ૬ અણાદા પોર્ટ ને ૭ બેધલી વોક. (અપર્ણ).

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજના ત્રીજા વર્ષના છાત્રોનું આનન્દપર્વ-
ટન—સ્કૂલ ઑફ આર્ટમાં પૉટરિ-જ્યાં માટીના વાસણો (ચિનાઈ વાસણુ જેવાં) બનાવવામાં આવે છે તે જોવા જેવી છે. અહિં જે માણસનું મોડેલ કે ચિત્ર લેવું હોય, તેને ફી આપીને બેસાડે છે. (આ નિયમ સુરત-વડોદરામાં પણ છે) આ સિવાય બીજી ધણુ કામ બને છે. અનેક માકેટો છે, તેમાં ક્રાફ્ટ માકેટ સૌથી સારી છે. અહિં અનેક વસ્તુઓ વેચાય છે, તે બધામાં ઉત્તમ છે.

રાજભાઈ ટાવર—યુનિવર્સિટિનું શિખર જોતાં માયાની ખાધડી હાથમાં ઝાલવી પડે છે ! બે આના ફી આપીએ તો અંદર જવા દે છે. હાઇકોર્ટ એક મોટી રોરી જેવડી વિશાળ હોઈ ભવ્ય છે. એમાં લિફ્ટ છે. તાજમહાલ હોટેલ, જેમાં રાજની ખાવાની ફી માત્ર એક નવા સીનિયર માણસના પગાર જેટલીજ છે તેનો દેખાવ રાજમહેલની ગરજ સારે એવો છે. આ સિવાય નાનીમોટી સેકંડ હોટેલો છે વળી એલિફન્ટા કોલેજ, બુલેશ્વર અને વાલકેશ્વર તરફના રમણીય જાગો, મલખાર દિલ, ગવર્નર સાહેબનો બગીચો, તોપખાનું, મોદજસનાં ગ્રંથો, પાણીની ટાકી, અને તે ઉપર બાંધી લીધેલો જાગ, બાજુબનાયતું એને મટેલુ દહેકે, મહાલક્ષ્મી મંદિર, ચોપાટી (દરીઆનો કિનારો એ નામે ઓળખાય છે), અને ત્યાં વાગતું અગ્રેજ બેન્ડ, અધશાળા, અને પાંજરાખોગ એ સૌ ફરીફરીને જોવા જેવું છે.

પરેલને ગ્રંથે આનંદ મેડિકલ કૉલેજ અને ત્યાંનું અનેક પ્રકારનાં અવતરેલાં બાગીકા અને રોગી અવધવોનું સંપ્રદરશ્યાન જોવા લાયક છે આગળ વધતાં રાગ બદરના કાળામેચ રસ્તા પર ડેવિડ સાસુનની રેશમની મિલ છે.

ગંધાય છે. રસ્તે એક બાલુ દરીઓ અને બીજી બાલુ પહાડ એવા કુમ કેટલાંક સ્ટેશનો સુધી ચાલ્યો જાય છે પછી તો પ્રાધાન્ય પહાડ અને ખી- જોનુંજ છે. અરે, ટ્રેનના માર્ગમા પણ—

હરિગીત.

બહુ ગર્વથી ગાંડા બની, આડ સુતા બહુ અદ્રિઓ,
 ન માર્ગ આપે ટ્રેનને ન, શીખથી કાઈ પીગલ્યો;
 બહુ વીનવીને વાજ આભ્યા, માર્ગ કાળે હેતથી,
 પતો ન તોએ લાગ્યોઓ પણ, ધીર ધારી ટેકથી. ૧.
 સુરંગ ફેડી પેટ ચીર્યું, માર્ગ લીધો માણસે,
 વર્ગી પીઠ છેદી જ્યોત કાળે, લાજઆ નિજ શૂંગ રે;
 બહુ શોકથી મુખ સ્થામ ચાચુ, રોજ થાતું જાય છે,
 જોડા શિખરો તેહના આ, રિયતિથી અકળાય છે. ૨.

એમ કાલાં સુધીમાં ૨૫ ટનજો તજે ચઈને ગાડી જાય છે. કેટલીક બહુ પામે પામે હોવાથી દિવસે ગાડીમાં દીવા કરવા પડે છે, અને ગાડીને એન્જીન બે જોડે છે. રસ્તામાં મોટી ખીજો આવવાથી ગાડીને ધણો ફેર ખાવો પડે છે (અમુક અંતરે જઈને પાછું વળતું પડે છે). આ પછી મા- ચેરાન જવા નેશલ સ્ટેશને ઊતરવું પડે છે

નેશલથી ‘માચેરાન સ્ટીમ દ્રામ્વે’ નામે નાની ગાડીમાં બેસી પહાડ પર ચડવાનું કામ શરૂ થાય છે. ચડવા ઊતરવાની (ત્રીજા વર્ગની) ફી ર. ૨૫ છે. ટ્રેનનો રસ્તો ચાદ અને પગનો છ માઇલનો છે ટ્રેન વચ્ચે બે સ્ટેશન કરે છે, પણ તે ઉતારઓને ઉતારવા માટે નહિ. એક બાલુ અર- લુનાં પાણીથી ઝગઝગતી ખીજો અને બીજી બાલુ કુદરતી બાગના રક્ષ- ણ્યે ખડકની સીધી દિવાલો, જેને કિસ્તાર નિરતર અમૃતજળથી ધોયાજ કરે છે તે દેખાવ, અને વૃક્ષનાં ઝુડમાથી નજરે પડતું આધુ આધુ આ- સ્માની (રંગતું) આકાશ, એ અવલોકવાથી અતૌકિંદ આનંદ અનુભવાય છે ! નીચેના ટેકરાના વૃક્ષવેલાદિ પર નજર નાખતાં લીલા રંગના, આંખને અતિપ્રિય લાગે એવા ગાંડીયા જે કુદરતે માનવીશ્રમ હરવાને અર્થેજ પાયરી મૂક્યા છે તે જોતાં સૃષ્ટિનાં સૌંદર્ય અને કર્તાની કરુણામાં ગજ ચઈ જવાય છે ! અરે, મહાન સ્વયમ્, આ લીલા તો તેં દુ.ખી દુનીઆનું દુઃખ સુલાવવા-

નેજ સરજેલી જણાય છે. આટલું છતાંએ વળ્લુ છાતીના પાપીઓ તારાથી દૂર હોઈ નાસિતક પાછું છે, એ વિચાર આવતા કપારી છુટે છે. ધન્ય, વિશ્વ, તારી વિશ્વતાને કાણુ પહેચે !

ઉપર જઈને જોઈએ તો એક નાના સહેરની ધમાલ નજરે પડે છે. બનર ભગવ છે, અને સર્વ જાતનો સામાન વેચાય છે. કાપમ વસ્તી ૨ થી ૪ હજારની છે. ૧૫૦ બંગલા છે તે ઓછેવતે ભાડે મળી શકે છે. સુધરેલા સહેરમા સમાતી સર્વ સરથાઓ ઉપર આવેલી છે. ઉપર ફરવા માટે ઘોડા અને માણસ ખેંચે એવી, નાની ગાડીઓ ભાડે મળે છે. ગાડી-વાળા પહેલે કલાકે ૩ ૧૧, બીજે ૧, ત્રીજે ૧૧ અને ત્યાર પછી કલાકે આઠ આના એમ ભાડુ લે છે ઉપર ઝરણુથી બનેલું 'આલોટ' નામે તળાવ છે તેમાં પાણી એવું તો હતું અને નિર્મળ છે-આવે છે, કે જે પી-તાં ધગધગતા અત કરણુ પાણુ બે ઘડી શાન્ત થાય ! ! હવાની તો વાતજ શી ! બાનુના પ્રયંક તાપથી ગમે તેવાં તપેલા તાલકા હંડા કરવાને આ પવનની એકજ લહેર પૂરતી છે ! ! નીચે ઊતરતાં જોયલુજ પાછુ નવું લાગે છે !

કુસુમા છંદ.

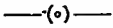
દષ્ટિ નીચી કરી, જોઉં ભૂમિ ભણી, લીલા અગમ્ય ત્યા ખૂબ દીસે;
પૂજ્ય દિસ્તારના, જ્ઞાન મહિમાતણે, ખ્યાલ લેતાં ધણી આખ રીત્રે. ૧
વૃક્ષવેલ્લાદિના, ગુણિયા ગાલોંચા, રગ લીલા યકી રમ્ય લાગે;
દિલ્હી દરબારની, જોલના વાસતે, કેમ તૈવાર ન દીધ હોગે ૨
જાગ મોહામજો, વૃક્ષ ને વેલનો, માનવી કૃલની હાસો કરતો,
ઉમ પ્રયંક જે, બાનુનાં કિરણો, તેહની સાથ જ્યજ્યાય ભરતો ૩

નેશલથી ઉપડી ફાર્સા-લોણાવલા રોશને ઊતરીએ, તો સામે કાલનિ પહાડ દષ્ટિગોચર થાય છે રોશનની એક બાલુએ ધર્મશાળા છે, અને બીજી બાલુએ રાગ રવિવર્માનું પ્રેક્ષ છે. ત્યાં દેવ અને મહાપુરુષોનાં રંગીન મુંદર ચિત્રો હપાય છે તેની પામેજ શિવાજીના લોહગઢ અને વિશાગઢ નામે પહાડી કિલ્લા છે. કાલો પહાડ રોશનથી ત્રણ માહલ દૂર છે. એની ઊંચાઈ માધેશન જેટલીજ (૩ માહલ) છે. અહિં તળેટી પર રહીને ચારે બાલુએ નજર નાખીએ, તો પર્યતોનો કુદરતી કોટ નજરે પડે છે. અહિં ઘેરાપક્ષાં

લાખો માણસના લશ્કરને આ કોટ પરનાં થોડાંજ માણસો હંફાવી શકે
એવી સ્થિતિ છે ! શિવાજી જે બહિસોનો રાજા હતો તે આજ છે. આ
પહાડનો ચઢાવ જાતમહેનતથી ચઢવાનો છે, તેથી ચઢવાનું કામ કેટલું
અઘરું છે, તે અમે સહેલાઈથી સમજી શક્યા ઉપર ગયા તો મુખ્ય ગુફામાં
અખડ ખડકમાથી કોતરી કાઢેલા ૩૦ રતલ અને તેમાના દરેક પર બખ્ખે
હાંથી, અને હાંથી પર સ્ત્રીપુરુષના બખ્ખે જોડાનો મુંદર ચિતાર નજરે
પડ્યો. સ્તલ પર ચઢનકાષ્ટની કમાનો શોભી રહી છે. આ બધો દેખાવ
સુદ્ધિવર્ધક અને મનોહર છે. આ ગુફા ઉપર ખીજ બે માળ કોતર્યા છે.
પ્રત્યેક માળમા એક મુખ્ય ઓગડો અને તેની આલુઆલુ કોતરી કાઢેલી
દશ દશ બાર બાર નાની ઓગડીઓ છે સર્વત્ર મૂર્તિઓ-પ્રતિમાઓ કોતરી
કાઢેલી છે, અને તે ઘણે લાગે બૌદ્ધ ધર્મને લગતી છે. આનીજમણી બાલુએ
એક નાની ગુફા છે, ત્યાં આગળ મહાદેવની મૂર્તિ કોતરેલી અને પામે ઝર-
ણુનો બનેલો એક કુડ છે. ડાબી બાલુએ જે ગુફા છે તે ઉપર એક માળ
છે બધી ગુફાના મુખ્ય ઓગડાની આલુઆલુ નાની નાની ઓગડીઓ છે.
બધે છતમાથી પાણી ઝરે છે, તે આપણા ઘર અને ચોમાસાનો ચિતાર
આપે છે. પહેલી બે ગુફાઓની નીચેની પરણાળ સળગ હોઈ ત્યાં આગળ
નેવાડપે ઝળણુ પાણી નિગતર પડે છે.

આ મેશન અમારી મુસાફરીનું છેલ્લું બિંદુ હતું માટે અહિંથી પાછા
વળી મુંબઈ આવ્યા પહેલે અને છેલ્લે દિવસે શેઠ હનિચંદ્રે અમારી સ્વાગતા
કરી અને ઉપકાર પર ઉપકાર કરી આભારી કર્યા એમના કારખાનામાં
જગપ્રસિદ્ધ તીજેરીઓ બને છે, એ તો સાંને વિદિતજ છે એક તીજેરી
અમે એમને ત્યાં જોઈ તેની કિંમત માત્ર ૫,૫૦૦ રૂપીઆજ છે, તેનું વજન
૧૫૦ મણથી વધુ છે. સૂર્યોદયે જે વેલવી શહેરમા અમે પ્રવેશ કર્યો હતો,
તેજ શહેરમાથી સૂર્યાસ્તે પાછા વળ્યા ખરેખર, કુદરત પણ આજ ઉદ્યા-
સ્તના નિયમનો સર્વત્ર બોધ કરી રહી છે વાહવાહ !

હવ્યાથી જોયું લજ્જ, માણ્યુ જાણ્યાથી બેશ;
આપુ વર્ણન અનુભવી, વાચકને અહિં લેશ.

૧ બધી ગુફાઓ ‘કાર્ગાની ગુફા’ નામે ઓળખાય છે

કેળવણીખાતાની સ્વરો.

જાહેર ખબર.

ઉ. ભા. ના મે. એ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૧૫મી ડીસેમ્બર

સને ૧૯૧૧ ના હુકમ નં ૧૧૧૯૫ ઉપરથી.

વર્નાક્યુલર પ્રાથમિક શાળાઓના વિદ્યાર્થી માટેના

ફ્રાઈઝનો અભ્યાસક્રમ.

(૧) બાળવર્ગ

(અ) પાટી, સ્લેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયલા પદાર્થપાઠ સાથે સમ્બંધ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં આપેલી સૂચના મુજબ તે(યાદી)માંના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ફ્રાઈઝ.

(૨) ધોરણ ૧.

(અ) પાટી, સ્લેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયલા પદાર્થપાઠ સાથે સમ્બંધ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં આપેલી સૂચના મુજબ તે (યાદી)માંના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ફ્રાઈઝ.

(૩) ધોરણ ૨

(અ) સ્લેટ, કાગળ અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયલા પદાર્થપાઠ સાથે સમ્બંધ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં આપેલી સૂચના મુજબ તે (યાદી)માંના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ફ્રાઈઝ.

(ઘ) આકૃષ્ટિ અને કુટપટ્ટી જેવા સાદાં સાહિત્યના ઉપયોગ સંબંધી કેળવણી.

(ક) સાદી ચીજો અને પદાર્થોનું ખરેખર માપ કરવાનો મહાવરો.

(૪) ધોરણ ૩.

(અ) સ્લેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયલા પદાર્થપાઠ સાથે સમ્બંધ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં આ-

પેલી સૂચના મુજબ તે(યાદી)માંના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ડ્રોઇંગ.

(ઘ) આકૃતિ, કુટપટ્ટી અને ત્રિકોણકાષ્ઠ જેવાં સાદાં સાહિત્યના ઉપયોગ સમ્બંધી કેળવણી

(ક) સાદી ચીજો અને પદાર્થોનું ખરેખર માપ કરવાનો મહાવરો.

(૫) ધોરણ ૪.

રેલેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયેલા પદાર્થ પાઠ સાથે સમ્બંધ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં આપેલી સૂચના મુજબ તે(યાદી)માંના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ડ્રોઇંગ.

(ઘ) સાદા રેલેટ પ્રમાણે ડ્રોઇંગ (અમુક માપને માટે અમુક લંબાઈની લીટી લઈને કાઢવાનું)

(૬) ધોરણ ૫

(અ) રેલેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયેલા પદાર્થ પાઠ સાથે સમ્બંધ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં આપેલી સૂચના મુજબ તે(યાદી)માંના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ડ્રોઇંગ.

(ઘ) સાદા રેલેટ પ્રમાણે ડ્રોઇંગ.

(૭) ધોરણ ૬.

(અ) રેલેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયેલા પદાર્થ પાઠ સાથે સમ્બંધ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં આપેલી સૂચના મુજબ તે(યાદી)માંના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બતાવનાર ડ્રોઇંગ.

(ઘ) સાદી ભૂમિતિની આકૃતિઓનું (ન્યૉમેટ્રિકલ) ડ્રોઇંગ.

(૮) ધોરણ ૭.

(અ) રેલેટ, કાગળ અથવા કાળા પાટીયા પર વર્ગમાં અપાયેલા પદાર્થ પાઠ સાથે સમ્બંધ ધરાવતા વિષયોની અથવા જોડેની યાદીમાં

આપેલી સૂચના મુજબ તે (ચાલી)માના વિષયોની ફક્ત રૂપરેખા બનાવનાર ડ્રાઇંગ

(ઘ) સાદી ભૂમિતિની આકૃતિઓનું (ન્યૂમેટ્રિકલ) ડ્રાઇંગ.

વર્નાક્યુલર શાળાઓમાં ડ્રાઇંગના અભ્યાસક્રમ માટે સૂચવેલા વિષયોની યાદી.

ટીપ્સ:—(૧) વિષયોના નીચે પ્રમાણે વિભાગ પાડવામાં આવેલા છે —

(અ) સીધી લીટીઓ વિશેષ આવતી હોય એવા જડ પદાર્થો.

(ઘ) વાકી લીટીઓ વિશેષ આવતી હોય એવા જડ પદાર્થો.

(ઘ) વનસ્પતિવર્ગમાયી નમુનાઓ.

(ઙ) પ્રાણિવર્ગમાયી નમુનાઓ.

(૨) કોઈ પણ ધોરણમા એક વર્ષમા સાધારણ રીતે ૧૦ વિષય કરતાં વધારે શિખવવા નહિ.

(૩) વિષયોની પસંદગી કરવામા શિક્ષકે જોટલા અને તેટલા વિભાગો આવી જાય એવો પ્રયત્ન કરવો

(૪) ચોથા અને તેથી ઉપલા ધોરણોમાં પસંદ કરેલા વિષયોમાના ઓછામાં ઓછા અડધા કાટેલી નકલ પરથી નહિ પણ અસલ કુદરતી વસ્તુ પરથી દોરાવવા, એમ છતાં જ્યાં કાટેલી નકલો વાપરવામાં આવે ત્યાં બધા વર્ગોમા અસલ કુદરતી વસ્તુનો નમુનો પણ બને ત્યાં સુધી વિદ્યાર્થીઓને બતાવવો, અને તે પરથી ચિત્ર કાઢવાના પ્રયત્નને ઉત્તેજન આપવું

(૫) ડ્રાઇંગો સ્લેટ, કાગળ, અથવા કાળા પાટીયા પર કરાવવાં, અને માત્ર રૂપરેખાજ કરાવવી

(૬) વર્ષના અભ્યાસક્રમ માટે પસંદ કરેલા વિષયોનું યાદદાખ્ત ઉપરથી (મેમરિ) ડ્રાઇંગ કાઢવાનો મહાવરો કરાવવો.

(૭) વર્ષના અભ્યાસક્રમ માટે પસંદ કરેલા અથવા તેમાના કેટલાએક વિષયોનાં ચિત્રમાં પીંડી વડે રંગ પૂરવાનું કામ (અથવા રંગીન

ચાક વડે ' માસ ડ્રોઇંગ ') કરાવવું, પણ મેનેજરો તે વિષયનું યોગ્ય શિક્ષણ આપવાની ગોઠવણ કરી શકે તો

બાળવર્ગ.

વિભાગ (અ).

૧. લાકડી.
૨. પેન્સિલ.
- ૩ સ્લેટ.
૪. પડખીડીયું. (બધ કરેલું પામું).

વિભાગ (ક)

- ૧ નારંગી.
- ૨ અછર
૩. કેરી.
૪. આખાનું પાદકુ.

વિભાગ (ઘ).

૧. દડો અથવા લખોટો.
૨. ધંકુ
૩. બાળકનો પતંગ.
૪. ભમરડો.

વિભાગ (ઙ).

૧. ઑઝઝર્ગના ડ્રોઇંગના ગ્રંથ
૧ ને પાને ૨૨ મે છે તેવો
છાકરો (એટલે એકજ લી-
ટીથી રૂપરેષા બતાવવાની).
૨. (ઑઝઝર્ગના ડ્રોઇંગના ગ્રંથ
૧ ને પાને ૪૪ માનું)
મરઘીનું બચ્ચું.

ધોરણ ૧.

વિભાગ (અ).

૧. કલમ.
૨. ચોપડી.
૩. વાંસની લાકડી.
૪. ચાખક
૫. દેશી ત્રાજવાં.

વિભાગ (ક).

- ૧ તડબૂચ.
૨. ભમરડો.

વિભાગ (ઘ).

૧. ટોમ્ ટોમ્ (તાસાં વગેરે).
૨. ધંટ.
૩. ટોપી (દેશી છાકરાઓ
પહેરે છે તેવી).
૪. સપાટ અંકાર ચાળી.
૫. ટપ્લર (કાચનું પવાલું).

વિભાગ (ઙ)

૧. હરણ (ઑઝઝર્ગના ડ્રોઇ-
ંગના ગ્રંથ ૧ને પાને ૨૩
મે આપ્યું છે તેવું).

૩. મેરિગોલ્ડનું ફૂલ (ગલગોટો).
૪. વડનું પાંદડું.

૨. છોકરો (ઑગ્ગખર્ગના ડ્રાઈ-
ગના અથ ૧ ને પાને ૨૩
મે છે તેવું).

ધોરણ ૨.

વિભાગ (અ).

૧. સીસોટી.
૨. ચોરસ આરમી.
૩. વાવડો.
૪. દેશી કાસકી.

વિભાગ (વ).

૧. ચાનુ ખ્યાલુ
૨. નગાર.
૩. તાવડી (લોઢાની)
૪. અનાજ દળવાની ઘટી
૫. લોટો

૬ તકીઓ.

વિભાગ (ઙ).

૧. પીપળાનું પાંદડું.
૨. સૂરજમુખી ફૂલ.
- ૩ કદિ.
૪. કાકડી.

૧. માજલી.

- ૨ સમલુ (ખેડેલું)
(ઑગ્ગખર્ગના ડ્રાઈગના અથ
૧ ને પાને ૭૩મે છે તેવું).

ધોરણ ૩.

વિભાગ (અ).

૧. કુંચી.
૨. ચપ્પુ.
૩. સાવરણી.

વિભાગ (વ).

૧. મીસી
૨. ટાયળી.
- ૩ પીપ
૪. તાળુ.

વિભાગ (ઙ).

૧. મૂળો (અથવા ગાજર)
૨. કેળું.
૩. દીવેલીનું પાંદડું.
- ૪ કમળનું પાંદડું.
૫. કમળનું ફૂલ.

૧. મધમાખી (ઑગ્ગખર્ગના ડ્રાઈ-
ગના અથ ૧ ને પાને .
મે છે તેવું).

૨. હીપ.

- ૩ ચકલીખેડેલી. (ઑગ્ગ).
ડ્રાઈગના અથ ૧ ને પાને
૧૨૭ મે છે તેવું).

૪. બિલાડી (બેલી અથવા
સુતેલી).

ધોરણ ૪.

વિભાગ (અ)

૧. ક્રિકેટ બેટ.
૨. પેટી
૩. ટોપલી

વિભાગ (ક) .

- ૧ વેંગણુ કૂલ.
૨. વેંગણુ
૩. દાડેમ
- ૪ આમળીનું પાંદડું.
૫. થડ ને પાદડા સાથે
બાજરીનું કુંડ

વિભાગ (ઘ) .

૧. પૈડું
૨. ડોળ.
- ૩ આડને પાણી સીંચવાની
ઝારી.
- ૪ ભુગળી, (કુકણી)

વિભાગ (ઙ)

- ૧ પતંગીઈ (ઑઝઝબર્ગના ડૂ-
ધગના અથ ૧ ને પાને
૪૪ મે છે તેવું)
- ૨ ડંસારી
- ૩ કાગડો (ગિમેલો)
- ૪ ફતરો

ધોરણ ૫.

વિભાગ (અ)

- ૧ ચીપીઓ, શમેણી.
૨. કમ્પાસ.
૩. વીંજણો અથવા પખો
૪. ઘર અથવા ગુપકું

વિભાગ (ક)

૧. નાળીએર.
- ૨ ગુલાબનું પાદડું.
૩. લીમડાનું પાદડું.
૪. તાડનું પાન
૫. ભોંડાનું ફૂલ.

વિભાગ (ઘ)

- ૧ અમચો
- ૨ નેડો (દેગી)
૩. પક્ષીનું પાજર.
- ૪ આદાની (કિટલી).

વિભાગ (ઙ)

૧. સાપ.
૨. ગિડતી સમડી.
૩. ઊંટ.

ધોરણ ૬.

વિભાગ (અ).

૧. હથોડો.
૨. દાદર અથવા છતો.
૩. કરવત.
૪. રદૂલ.
૫. કાતર.

વિભાગ (ક).

૧. ફર્નનું પાદડું.
૨. ચુલાખનું ફૂલ.
૩. પાંદડાવાળી ડાળી.
૪. તાડનું વૃક્ષ.

વિભાગ (ચ).

૧. ફલાવર-પોંટ.
૨. કુદાડી.
૩. ખળ અને દસ્તો.
૪. ગલણી.

વિભાગ (ઙ).

- ૧ શિયાળ.
- ૨ વાધ.
- ૩ ધોડો.

ધોરણ ૭.

વિભાગ (અ).

૧. મુસાફરીની દંક.
૨. ટેબલ (મેજ).
૩. ખુરશી.
૪. પાવડો.

વિભાગ (ચ).

- ૧ ધનુષ્ય અને ખાણ.
- ૨ પૈસા રાખવાનું પાકીટ.
- ૩ દાતરડું (અથવા કોપતો).
- ૪ હુકો.
૫. છત્રી
૬. દેશી ગાડું.

વિભાગ (ક).

- ૧ આખાનું વૃક્ષ (એટલે થડ અને પાંદડાં તથા ફળવાળી એક બે ડાળીઓ).
૨. વડનું વૃક્ષ (એટલે થડ અને પાંદડાં તથા વડવાઈ સાથે એક બે ડાળીઓ).
૩. કાંટાવાળો થોર.
૪. થોર.

વિભાગ (ઙ).

- ૧ ગાય.
- ૨ ચિતો.
૩. મગર.
૪. હાથી.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

પંચમહાલ વિભાગ—

સણસોલી—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો શ. ૮-૪-૦, શાહ ગડબડ દાસ વલ્લવદાસ તથા શાહ મગનલાલ હેમચંદ શ. ૭-૪-૦ સ્કુલ જમાડી. જેતપુર—મી. વિશ્વનાથ રણછોડલાલ શ. ૩-૧૦-૦ ઇનામ હરકુડી—ગામ લોકો વગેરે શ. ૮) પતાસાં તથા ધડિઆળ. લુણાવાડા—શા. લલ્લુ ધનજી શ. ૩-૪-૦ ટોપીઓ. મહેરવાન મહારાજ સાહેબ શ. ૨૦-૧૪-૦ પુસ્તકો. સણસોલી—હીમતલાલ નાનાલાલ શ. ૫) તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો શ. ૩) પુસ્તકો, મીઠાઈ, ખડીયા વગેરે. મુ'થ—મહારાજ સાહેબ શ. ૪-૧૫-૯ પુસ્તકો શ. ૩૫-૦-૩ છોકરાઓની મુખ્ય સ્કુલમાં પુસ્તકો શ. ૫૩) પતાસા. કન્યાશાળામાં શ. ૨૦) ના કપડાં. કંજરી—હકોર સાહેબ શ. ૩-૧૦-૦ પતાસા વેજલપુર—ગાંધી ગીરધરલાલ લાખ્યદ શ. ૧૨-૦-૦ પતાસા, ખડીઆ, હોલડર. પા. મોતીલાલ બાઈલાઈ શ. ૩-૪-૦ પતાસા ચાંપાનેર—સીત્રીપ્રસાદ લક્ષ્મણદાસ શ. ૪) ઇનામ. શહેરા—ઉર્દુ સ્કુલ—મુસલમાન પંચ શ. ૯-૨-૬ પુસ્તકો શ. ૧) મીઠાઈ લુણાવાડા—શા. જગનલાલ જૂરાભાઈ શ. ૪) ચોપડીઓ. ફતેહપુર—દેશાઈ હીરાલાલ ગોપાળભાઈ શ. ૮) કાપડ, સાકર. કડાણા—દરબાર સાહેબ શ. ૧૧-૩-૩ પુસ્તકો તથા કાપડ. બીલપાઠ—મે. હકોર સાહેબ શ. ૫) ઇનામ. દેલોલ—ગામ લોકો શ. ૨૧), રામનાથનુ મુવાડુ—ગામ લોકો શ. ૮) ચાંપાનેર—મીથરીપ્રસાદ શ. ૩-૮-૦ વેજલપુર—ગામ લોકો શ. ૪) અડાદરા—રોક પુખ્તભાઈ શ. ૩) ઇનામ. મીઠાઈ. દાહોદ—મ્યુ. નં. ૨ મ્યુનિસિપાલિટિ તથા મેમ્બરો શ. ૮-૧૪-૦

રાજપીપળા વિભાગ—

ખોરીયા—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો શ. ૫-૦-૬ સ્કુલ જમાડી. રાજપારડી—શ્રી મહારાજ સાહેબ. શ. ૮) મીઠાઈ. વાલ્લી—પટેલ હીંગ ગોડળ, શ. ૫-૪-૦ ઇનામ. ઓલીગામ—અખીજ દેશાઈભાઈ લલ્લુભાઈ શ. ૭) કાપડ મીઠાઈ.

મહીકાંઠા વિભાગ—

વાસણા—શા. લાલચંદ વસ્તારામ શ. ૧૩) ધ્યાલાં તથા મીઠાઈ.

ખાંભાત વિભાગ—

ગોલાણા—મુખી, ડેપુટીઓ શ. ૧૪-૫-૦ ઇનામ.

ગદગ—(ધારવાડ)—કચ્છી દસા ઓસવાળી ગુજરાતી જૈન સ્કુલ
ફંડ તરફથી શ. ૧૩) ચોપડીઓ રૂમાલ તથા શ. ૬) પેડા.

પાલજીપુર વિભાગ—

ડીસા—તા. નવાળ સાહેબ ગ. ૧૦) મીદાઇ.

કાઠિયાવાડ વિભાગ—

ગુંદા—વાગીઆ કાળીદાસ મેધજી શ. ૧૨) ઇનામ. ગામ લોકો તથા
વારીઆ કાળીદાસ મેધજી શ. ૧૮) ધડીઆળ સોની જીવરાજ ગેરધન
વગેરે શ. ૮-૪-૦ ઇનામ. નંદાણા—મિ. દુવારકાદાસ રામજી શ. ૫)
રૂમાલ તથા સાકર.

ચાણા વિભાગ—

ચાણા—શેઠ. મો. હ. મુ. ગુ. મુલ. શેઠ મોતીલાલ હરગોવિંદદાસ
શ. ૩૨-૮-૦ પુસ્તકો તથા મીદાઇ.

ખેડા વિભાગ ચાલુ

મુજકુવા—પગી ધરમા કાળા વગેરે શ. ૧૫) મુલ જમાડી.
મરીડા—ગામ લોકો શ. ૧૮-૮-૦ સ્કુલ જમાડી. બોઆસણુ—સ્કુલ
કમિટિના મેમ્બરો તથા અન્ય સદગૃહસ્થો શ. ૩૫) સ્કુલ જમાડી. રૂપી-
આપુરા—ગામ લોકો શ. ૩) મીદાઇ. વહેરા—ગામ લોકો શ. ૧૮-૧૧-૦
સ્કુલ જમાડી રક્ષાણુ—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા અન્ય સદગૃહસ્થો
શ. ૧૧) કાપડ, ઇનામ વગેરે. દુણાદરા—પા. ગોપાળભાઈ દાદાભાઈ શ.
૧૬) સ્કુલ જમાડી. શેઠ છોટલાલ મોહનલાલ શ. ૫) પતામા ચોપડીઓ.
આગરવા—પા. લલ્લુભાઈ રાભાઈ, શા મોમાભાઈ બોગીલાલ તથા
કાંઈઆ લલ્લુભાઈ ગોવિંદભાઈ શ. ૧૦) સ્કુલ જમાડી મખીઆવ—
કામર સાહેબ દેવીસીંગજી રાવસીંગજી શ. ૩) પતાસા. નાનીખડોલ—
પટેલ નાણુભાઈ ત્રીકમભાઈ શ. ૧૫) સ્કુલ જમાડી. આમરોલ—પટેલ
નાથભાઈ નાગજીભાઈ વગેરે શ. ૧૫) સ્કુલ જમાડી. રાસનોલ—ગામ
હેના પા. રણુડોલ દરીભાઈની વિધવા શ. ૯-૮-૦ સ્કુલ જમાડી મોર-
જ—મથુરભાઈ પીતામ્બરદાસ શાહ. શ. ૮) સ્કુલ જમાડી ઠા. ઇશ્વરભાઈ

ઝવેરલાલ શ. ૮) સ્કુલ જમાડી દા. પરમોત્તમ ગોપાળદાસ શ. ૩) પ
 તાસા સ્લેટો અહીંમા—દોકારશ્રી જસવતસંગ હતસંગ શ. ૧૧) સ્કુલ
 જમાડી, સર્ધજપુર—પાટીદાર લોકો શ. ૨૫-૪-૦ સ્કુલ જમાડી રત-
 નપુરા—પા. વાઘજીભાઈ દેશાઈભાઈ શ. ૧૨) પા. લક્ષ્મીભાઈ ભાઈ
 શ. ૧૨) સ્કુલ જમાડી. ડોકાર—શેઠ મોરારજીભાઈ વસંતજીભાઈ જેન
 ગંગાબેન શ. ૮૦) લુગડા. શ. ૨૮) કન્યાશાળામાં કાપડ. આંકલાવ—
 ગોંસાઈ મોતીગર શ. ૪૦) ટોપીઓ શ. ૧૦) છોટ. પા. શકરભાઈ જેસી-
 ગભાઈ શ. ૪૦) સ્કુલ જમાડી. પા. જેસીંગ બહેચર શ. ૪૦) સ્કુલ જ-
 માડી. કેરીઆવી—શા. પુરશોત્તમ મથુરાદાસ શ. ૧૫) સ્કુલ જમાડી.
 મહીજ—મથુજીભાઈ તથા દેશાઈભાઈ ઘણજીભાઈ શ. ૧૦) સ્કુલ જમાડી.
 એડવા—કન્યાશાળા પા. ગવજીભાઈ જીભાઈ શ. ૭) છોટના કંકડા. દ્ધર
 હરિલાલ કન્સન તથા દ્ધર આશારામ પીતામ્બર શ. ૧૦) છોટના કંકડા.
 સલુણુ—તાપીદાસ ગલાભાઈ પટેલ શ. ૮-૪-૦ બાવાભાઈ લખાભાઈ
 પટેલ શ. ૧૨-૮-૦ મીદાઈ તથા ખાલા સુદેશર—પા નાયાભાઈ કા-
 શીભાઈ શ. ૧૬) સ્કુલ જમાડી ગાના—પા. ઝવેરલાઈ હાથીભાઈ શ.
 ૮-૪-૦ ચારણી તથા પતાસા. બેઆસણુ—કન્યાશાળા પટેલ હીરાભાઈ
 જેઠાભાઈ શ. ૭૨) કાપડ તથા પતાસા વાળજ—પા. ભાઈલાલ હુમા-
 ભાઈ તથા પા. ગીરધરભાઈ દ્ધરદાસ શ. ૧૮) બોદણીઓ, ખાલા,
 પતાસા. રંગાઈપુરા—લવાનીપુરા-વર્ગમા પા જેસુભાઈ વરજભાઈ શ.
 ૧૬) સ્કુલ જમાડી. ભાનેર—પા. સાકળચંદ મોહનભાઈ શ. ૧૫) ચોપ-
 ડીઓ, લુગડા તથા પતાસાં. ગામના ગૃહસ્થો શ. ૨૩-૧૨-૦ પ્રદર્શન માટે
 સણાલી—ગામના લોકો શ. ૧૦-૮-૦ સ્કુલ જમાડી. કંજરી—પા.
 એતમભાઈ ભૂલાભાઈ શ. ૩૦) સ્કુલ જમાડી. વડોદ—કન્યાશાળા પા.
 મહીજભાઈ ભગવાનદાસ તથા બાવાજી મનેર શ. ૪૦) બોદણી, પતાસાં.
 રજપૂત જયસિંહ અમરસિંહ શ. ૫૨) ખાલા, પતાસા. મોગર—શા. કે-
 શવલાલ ભીખાભાઈ શ. ૩) પતાસાં. આશી—જુદા જુદા ગૃહસ્થો શ.
 ૬-૧૨-૦ પતાસા, ચોપડીઓ વગેરે. વડથળ—પટેલ ઇશ્વરભાઈ ગીરધર-
 ભાઈ શ. ૩) સ્લેટો, સુયાર મનસુખરામ મથુરાદાસ શ. ૫) ખાલા, પ-
 તાસાં. જુદા જુદા ગૃહસ્થો શ. ૪-૮-૦ ટોપી તથા પતાસાં. મોરજ—

શાહ મગનલાલ જીવચંદ રા. ૩) ગામ લોઢો રા. ૭-૧૪-૦ રકુલ જમાડી.
સામરખા રાવળાપુરા વર્ગ—પટેલ ભગવાનભાઈ બાલભાઈ રા. ૧૫)
રકુલ જમાડી સીંઈવાડા—શા અમીચંદ રૂપચંદ રા. ૧૫) રકુલ જમાડી
વિરોલ—પા બાબરભાઈ હાથીભાઈ રા. ૧૦) રકુલ જમાડી મહુધા—
પરીખ શંકરલાલ પાનાભાઈ રા. ૭-૮-૦ પતાસા લીંબાસી—કન્યાશાળા
જેઠે નારણભાઈ કેવળદાસ શાહ રા. ૧૦) રકુલ જમાડી, નાયાભાઈ તુળશી-
ભાઈ પટેલ, રા. ૧૫-૬-૦ કાપડ મગનભાઈ જીવાભાઈ પટેલ રા.
૩-૬-૦ કાપડ શીવાભાઈ હાથીભાઈ પટેલ રા. ૪૧) કાપડ કીશાભાઈ
ગગાભાઈ પટેલ રા. ૪૧-૩-૦ કાપડ બાપુલાલ પ્રેમચંદ શાહ રા. ૨-૬-૦
કાપડ લલુભાઈ તળભાઈ પટેલ રા. ૪૨) કાપડ, મીઠાઈ દાદાભાઈ શી-
વાભાઈ પટેલ રા. ૪૨) કાપડ, મીઠાઈ ભુદા ભુદા ગૃહસ્થો રા. ૬-૧૨-૦
નડીઆદ—ન ૪ શા. સાંકળચંદ મનસુખ રા. ૪-૬-૩ ચોપડીઓ રા.
૮-૧૧-૬ દેશીહિસાબ તથા મીઠાઈ. શા જગનલાલ અવેરદાસ રા. ૩)
મીઠાઈ કેરીઆવી—મા જગનલાલ ગરબડદાસ રા. ૧૫) રકુલ જમાડી.
શાદરા—ગામ લોઢો રા. ૪-૮-૩ છીટ, ઠક્કર રણછોડ નરસીદાસ મીઠાઈ.
કમરાળા—પા પ્રભુદાસ વાઘજીભાઈ રા. ૧૧-૭-૬ રકુલ જમાડી, ભૂ-
મેલ—પા નારણભાઈ રણછોડભાઈ રા. ૨૦) રકુલ જમાડી મહુધા—
દેવાઈ હરીલાલ દેશાઈભાઈ રા. ૪-૮-૦ દુધ ગાય ચંદલાસી—કન્યા-
શાળા પોલ મિઠાભાઈ હરિભાઈ રા. ૧૫) રકુલ જમાડી થામણા—કન્યા-
શાળા પટેલ વલવભાઈ મયુરભાઈ રા. ૨૦) પ્યાસા. વિરોલ—પટેલ રણ-
છોડભાઈ પરબુદાસ રા. ૧૧-૨-૦ પ્યાસા તથા પતાસા. પા. બાબરભાઈ
હાથીભાઈ રા. ૩) મીઠાઈ.

અમદાવાદ વિભાગ—

રોજકા—કુમારશ્રી પયુલા મળુલા રા. ૨૫) રકુલ જમાડી રા.
૧૪) ઇનામ કુમારશ્રી પ્રભાતસિંહજી દેવીસિંહજી રા. ૭) પુતક, ગામલોઢો
રા. ૩) પેડા. તા. ૧૨ મી ડીએમ્બરના રોજ જોહેલ પ્રતાપસિંહજી રતેદ-
સિંહજી રા. ૩-૮-૦ પેડા કુ. પ્રભાતસિંહજી દેવાસિંહજી રા. ૩) પાન ગુ-
લાબ—ગામ લોઢો રા. ૨૦-૪-૦ રકુલ જમાડી. ખસ—ગામ લોઢો રા.
૩૭-૭-૫ રકુલ જમાડી. સીતાપુર—મુખી લલ્લુભાઈ માવજીદામ તથા

સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા ગામના ગૃહસ્થો રા. ૩૧-૪-૩ સ્કુલ જા. માડી કાપડ તથા સંગ્રહસ્થાન સારૂ ચીજો. નોલ્લી—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો રા. ૧૧) સ્કુલ જા. માડી નાગડકા—ગામ લોકો રા. ૨૨) સ્કુલ જા. માડી. અમદાવાદ—મ્યુ. સ્કુ ન ૩૪ સૈયદ મુસ્તફામીયા બાવામીયા કાદરી રા. ૧૫-૪-૦ પુસ્તકો. મ્યુ. સ્કુલ ન ૧૪ સૈયદ મુસ્તફામીયા કાદરી રા. ૨૦૦) પુસ્તકો, સાહેબબદા ઉસ્માનખાંમીયાં રા. ૧૦) મીઠાઇ. મ્યુ. ન. ૭. મુનશી ફતેહમોહમદ ફકીરમોહમદ રા. ૫) મીઠાઇ. અસ-લાલી—પા. બુલાભાઈ નાયાભાઈ રા. ૨૯-૮-૦ છોકરાની સ્કુલ, રા. ૭-૨-૦ કન્યાશાળા. પા. બુલાભાઈ પ્રાગજીભાઈ રા. ૩૦) કબાટ. ગામ લોકો રા. ૨૮) સ્કુલ જા. માડી જખવાડા—ગામ લોકો રા. ૧૮-૪-૦ સ્કુલ જા. માડી.

સુરત વિભાગ—

સુરત. મ્યુ નં ૧૬ શેઠ નરોત્તમદાસ પીતાંબરદાસ રા. ૪-૪-૩ પતાસાં બેગમપુરા હોરવાડ કન્યાશાળા—શેઠ મહમદઅલી ગુલામહુસેન રા. ૭) ઘડીઆળ દહેજ—ગામના ગૃહસ્થો રા. ૧૦) પેંડા તથા પતાસાં. કોલવા. શા. ગોવત ગજજી તથા દલીયદ જ્યેદ તથા કસન લગાજી તથા શા. ઝવેર મોતી રા. ૧૫-૮-૦ ઘડીઆળ શા. કાના ગજજી રા. ૬-૪-૦ રમાલ, દેશાઈ કાળાભાઈ કુવરજી તથા પટેલ ડાયાભાઈ રામભાઈ, લલ્લુભાઈ નાગરજી, વલ્લભભાઈ વસનજી, ખડુભાઈ ગોવિંદજી તથા ભાણુભાઈ ગોવિંદભાઈ રા. ૧૬) સ્કુલ જા. માડી.

ખેડા વિભાગ—

દેવાતજ—પા. શીત્લાભાઈ ગંગાદાસ રા. ૧૦-૪-૦ સ્કુલ જા. માડી. વીણા—દવે શીવશંકર જેભાઈ રા. ૧૨) પુસ્તકો ઉદેસા—પા. કાશીભાઈ કશાળાભાઈ રા. ૨૦) સ્કુલ જા. માડી. પા. રામભાઈ નરસીભાઈ રા. ૭) મીઠાઈ મહુધા—પરીખ અમલાલ બાઈચંદ રા. ૩૫) કાચના ખડીઆ તથા શાકર છીપડી—સોની છોટાલાલ નરસીદાસ વગેરે રા. ૫) પતાસા દાગજીપરા—જેરામદાસજી વિષ્ણુદાસજી રા. ૨૦) સ્કુલ જા. માડી. સણાલી—શા. કાળીદાસ રાયચંદ રા. ૧૦) રલેટો વગેરે શા. છોટાલાલ કેવળદાસ રા. ૨૦) સ્કુલ જા. માડી. ઉમરેઠ—બાચ કન્યાશાળા—હેડમિસ્ટ્રેસ સ્કુલો જા. માડી. સડલપુર—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા ગામ ગૃહસ્થો રા.

- ૧૪) સ્કુલ જમાડી. સીંછવાડા—પટેલ મોતીભાઈ દેશાઈભાઈ શ. ૧૫)
 પા. ઉમેદભાઈ જીજીભાઈ શ. ૧૫), શા. અમીચંદ ૩૫ચંદ શ. ૧૫), ઠક્કર
 ચુનીલાલ ઘેઝજી શ. ૧૨) સ્કુલ જમાડી. થામળા—કન્યાશાળા શંકરભાઈ
 ચુથાભાઈ શ. ૧૫) સ્કુલ જમાડી. અક્ષરસા—દા. લક્ષ્મીશંકર ઉત્તમરામ
 શ. ૯) ઘડીઆળ અલવા—પટેલ લલ્લુભાઈ પીતાંમ્યરદાસ શ. ૧૦)
 સ્કુલ જમાડી. પરીએજ—ગામ લોકો શ. ૭-૦-૬ ચોપડીઓ તથા મી.
 ઠાઈ, ખાંધલી—ગામના ગૃહસ્થો શ. ૧૮) સ્કુલ જમાડી મે આસિ.
 કલેક્ટર સાહેબ ડા. ૩) મીઠાઈ. મહુધા—મ્યુ. સ્કુલ. લવાનીશંકર દોલ-
 તરામ શ. ૩) પતાસા. મહુધા—પઠાણ દીક્ષાકાંતપ્પા શમગેરખાં કલ્યાણી
 શ. ૩) પતાસા. પડોળી—પા. લલ્લુભાઈ સોમદાસ શ. ૪૮) સ્કુલ જ-
 માડી. દેવડીવણસોલ—મોલકી સામતમંગ અમઘાભાઈ શ. ૧૦) સ્કુલ
 જમાડી પાળજ—પા. લલ્લુભાઈ મયુરભાઈ શ. ૩) પતાસા. પા. રેવ.
 દાસ બાપુજી શ. ૬૫) સ્કુલ જમાડી સ્કુલના શિક્ષકો શ. ૧૬-૧-૦ પ્ર-
 દર્શન સાહિત્ય ઈસરામા—ગામના ગૃહસ્થો શ. ૧૫-૮-૦ સ્કુલ જમાડી.
 પાળજ—કન્યાશાળા પટેલ રેવનદાસ બાપુજી શ. ૧૫) સ્કુલ જમાડી
 મહુમદપુરા—જુદા જુદા ગૃહસ્થો શ. ૨૫) કૌશીનેશન પ્રસંગે ખર્ચ. સુ-
 જાવ—પા. ચતુરભાઈ રણુછોડભાઈ શ. ૭૫) સ્કુલ જમાડી. ગામ લોકો
 શ. ૬) મીઠાઈ અનારા—પા. કુબેરભાઈ કદાનદાસ વગેરે શ. ૩-૮-૦
 મીઠાઈ, તથા શ. ૧૨) સ્કુલ જમાડી. થામળા—ગામ લોકો શ. ૨)
 મીઠાઈ ૫) પુસ્તક ઇનામ ૩૫) જમાડયા તથા છોટાલાલ શીવરામ
 પંડયા તરફથી ઘડીસાળ એક રકુ—દાશીબાઈ શા. વરજીવન ઇશ્વરદાસની
 વિધવા બધી સ્કુલ જમાડી. વાંઠવાળી—લેઉઆ પાટીદાર પંચ શ. ૧૨)
 ઘડીઆળ ઓજરાળા—પા. દેશાઈભાઈ મગળદાસ શ. ૧૪-૬-૦ સ્કુલ
 જમાડી, જુદા જુદા ગૃહસ્થો શ. ૮-૩-૩ કાપડ ખદલપુર—ગામ લોકો
 શ. ૧૦) મીઠાઈ હાટોરા—ગામના ગૃહસ્થો સ્કુલ જમાડી. ખડોલ
 નાની—સ્કુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો શ. ૧૧-૮-૦ પા.
 હરિભાઈ દિશોરદાસ વગેરે, શ. ૬) સ્કુલ જમાડી વગેરે તોગણીઆ ગામે
 વર્ગ જમાડયો. શ. ૫) શા મગનલાલ અમ્રતલાલ શ. ૩) મીઠાઈ મજ-
 પુરા—ગામ લોકો શ. ૧૦) સ્કુલ જમાડી તથા મીઠાઈ મુજકુવા—

ગામ લોકો રા. ૬-૮-૦ ધડોઆળ. ઠા. મનસુખ ત્રીકમ રા. ૧૫) રકુલ જમાડી વાસણાપુજર્ગ—પા મોતીલાલ રણછોડ રકુલ જમાડી રા. કે. શવલાલ નરસીભાઈ રા. ૫-૧૨-૯ ઇનામ ખાંધલી—ગામ લોક રા. ૨૮) રકુલ જમાડી વળાસણ—ઇનામદાર રામસગ રાજસગ રા. ૨૬-૧૦-૦ શાળા જમાડી વીરસદ્—કન્યાશાળા પા ઝવેરભાઈ નાથાભાઈ દિવાન રા. ૧૦) મીઠાઇ. રા. ૭૦) રકુલ જમાડી, વડતાળ—શાહ મોહનલાલ છગનલાલ રા. ૪૪-૫-૬ રકુલ જમાડી સીંછવાડા—પારેખ હરીભાઈ છોટાલાલ રા. ૧૨) શા. માણેકચંદ કલાણુચંદ શા. પુનલાલ જેઠાભાઈ રા. ૧૭) રકુલ જમાડી, પટેલ તલાટી ગામના ગૃહસ્થો રા. ૨૫) મીઠાઇ. મોગર—શેઠ જીવાભાઈ હરીભાઈ રા. ૩૦) રકુલ જમાડી ઠાકોર સાહેબો રા. ૩) મીઠાઇ દૂડેલ—ગામ ગૃહસ્થો તથા રકુલ કમિટિના મેમ્બરો રા. ૨૫) ઇનામ અમીઆદ—ગામના આગેવાનો રા. ૧૦-૧૨-૦ રકુલ જમાડી તથા મીઠાઇ. અહીંમા—ઠાકોર તથા મહાજન રા. ૧૦) રકુલ જમાડી શા નારણદાસ જેઠાભાઈ રા. ૪) કપડા બારેયા સુથાભાઈ રા. ૨) મીઠાઇ ખડોળ—ગામ લોક રા. ૨૩) રકુલ જમાડી તથા ઇનામ લીંગડા—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૧૮) રકુલ જમાડી દેશાઈભાઈ મનોરભાઈ રા. ૮) ઇનામ, જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૧૦) ઇનામ ગામ લોક સમસ્ત રા. ૧૦) ઇનામ મિત્રાસ—પા. શીવાભાઈ જીજીભાઈ રા. ૧૮-૧૨-૦, રકુલ જમાડી, જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૭) ધડીઆળ ગોપાળપુરા—ગામના ગૃહસ્થો રકુલ જમાડી માતર—શેઠ મોહનલાલ મીઠાલાલ રા. ૨૫) મીઠાઇ, રા. ૫) રમાલ, ઉગરચંદ લાઈચંદ તરકથી. ત્રાજ—રકુલ કમિટિ રા. ૧૪-૮-૦ રકુલ જમાડી, ઇનામ પતાસા કેતેહપુર—રકુલ કમિટિ રા. ૧૩) રકુલ જમાડી ઉત્સડા—કન્યાશાળા પા. રંછભાઈ સામળભાઈ રા. ૫) કાપડ.

લેણ વેલાગ—

કંથારીઆ—વા. વલી અસ્માલ રા. ૩-૮-૦ ચોપડીઓ, પા આમંધ અસ્માલ રા. ૧) ઇનામ કંડોદા—મોતીભાઈ નરસીદ રા. ૮-૪-૦, રકુલ જમાડી

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ભાગ્યે ૧૯૧૨.

વિષય

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ.

૧. ગુજરાત સાહિત્યસભાના વાર્ષિક લેખ... ૮૧-૮૪.
૨. શાળાના અભ્યાસક્રમમાં નીતિના શિક્ષણને...
રચના.. (ચુ. ગો. શાહ) ૮૪-૮૬.
૩. શિક્ષકોનું નિલસરંભરણ... ૮૬-૮૯.
૪. ઈંગ્લેન્ડની પ્રજાની પ્રગતિને રચના મુધારા
(કે. સુ. વડેલ) ૮૯-૯૦.
૫. મણિન (સા. ડા. પટેલ) ... ૯૧-૯૭.
૬. બાળસંવાદ (મો. પ્ર. લટ) ૯૭-૧૦૧.
૭. આશુ પર્વત (પો. કે. શાહ) ૧૦૧-૧૦૭.
૮. કેળવણીખાતાની પ્રજ્ઞા... ૧૦૮-૧૧૭.
૯. નિશાનાનાં ઇનોમખતક... ૧૧૮-૧૨૦.

તન્ત્રી (મોગસ્ટ ૧૯૦૨ માં) અને

પ્રકાશક—સા. બ. કેમળાશંકર આચાર્ય અને ત્રિવેદી, બી. એ.,
ત્રિપુરાપલ, પ્રે. રા. દેવિંગ દોહરો—અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

(સર્વપ્રકાર સ્વામીન સમ્પાદક)

શાળાપત્ર જ્યુબિલિઅંક—તૈયાર છે. 'શાળા-
પત્ર'ના જે ગ્રાહકો ઇ. સં. ૧૯૨૧ સુધીનું 'શાળાપત્ર' નું
લવાજમ પૂરેપૂરું ભરી ચૂક્યા હોય તેમણે 'શાળાપત્ર'ની
ઑફિસમાંથી એ અંક લઈ લેવો. ટપાલ મારફતે મંગાવ-
નારે ટપાલ ને પેકિંગના બે આના મોકલી આપવા, તે
મોકલશે અથવા વી-પી-થી મંગાવશે ત્યારે તેમને અંક
મોકલવામાં આવશે.

તન્ત્રી

આત્માશ્રમ અને હસાભાષની કમ્પનીની

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નમ્બરમાં.

ફળવણી ખાતાના ગે. ડિરેક્ટર સાહેબે મુખ્યમંત્રી હસાભાષની
ગુજરાતી નિશાળોમાં અસાવવાને મંજૂર કરી છે.

ફળવણીખાતાના ઘણા અવકાશો અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી અક્ષ-
રોના શુદ્ધ લેખણ શોધી કાઢી, તથા પોરણોને અવકાશ અક્ષરોના કદ તથા બ-
ખાણ દબાવી મોકલણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીબુકો કરતાં
ચઢીઆતા થયાની ખાત્રી થયા પછી છપાવી બહાર પાડી છે.

કોપીબુકોની સફાઈ અને સુંદરતા જાળવવા માટે ગ્રાખાના પત્રા (કોષ-
પ્લેટ) કોતરાવેલા છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેજ એક જ બાન્દળે સુંદર ર-
ચાલીથી છપાય છે કાગળ અને કવર ઉંચા ટકાઉ વાપરેલા છે,
ક વખત જેવાથી ખાત્રી થશે.

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને સેકડે ૩૩ રકા
નિશાન આપવામાં આવશે; પેકીંગ અને રેલવે ખર્ચ પણ
આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ
આપવામાં આવશે નહિ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૧ મું.

માર્ચ, ૧૯૨૨.

અંક ૩ નો.

ગુજરાત સાહિત્યસભામાં વાંચેલો લેખ (આહુ પુ. ૫૧ પૃષ્ઠ ૪૯ થી).

નવલકથા.

હાલ જેમ કાન્યો બહુ રચાય છે, તેમ નવલકથા પણ બહુ લખાય છે તેમા થોડીમાંજ વસ્તુસકલના સુદર હોય છે આપણા સામાજિક વ્યવહારમા જે દૂષિત હોય તેનું નિન્દાપાત્ર ચિત્ર ચાલેખવું, તેમા ઉત્તમ આદર્શ વાચકવર્ગ સમીપ મૂકવા, અનેક વિભિન્ન અવસ્થામાં જનનિતની ઉચ્ચાવચ સ્થિતિનું મમ્મક સમાલોચન કરી આખેલું નિરૂપણ કરવું, પુસ્તકના અન્ત સુધી વાચકનો રસ અવિચ્છિન્ન રહે એવી વસ્તુસકલના મૂલ્યવી, સદ્ગુણ પર પ્રેમ ને અસહ્યરુ ઉપર તિરસ્કાર છૂટે એવો ઉપદેશ આપવો અને વર્ણનશૈલી તેમજ વિચારશ્રેણિથી વાચનારનું મન આકર્ષકુ-એવો સહેપમા નવલકથાનો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. એટલે વસ્તુસકલના ને રસની ઝંખાવટ લાવવામાં તથા અન્તર્પર્યન્ત નિભાવવામા પારસી લેખકોની નવલકથાઓ જે બહુધા અગ્રેજી નવલકથાનું અનુકરણ હોય છે, તે અન્ય લેખકોની નવલકથા કરતા ચડીઆતી હોય છે આપણા સમાજમા સંપૂર્ણ પાઠ્યાલ રીતિ દાખલ કરવી ઇષ્ટ છે કે નહિ તે વિષે ઘણા નવલકથાકારો ઉડો વિચાર કરતા જણાતા નથી. પાઠ્યાલ સામાજિક સ્થિતિનું સંપૂર્ણ અનુકરણ કરવાથી પારસીઓની કેવી જૂરી દશા ચર્ચ છે, તે તેઓમાના ઘણાખરા પણ હવે સમજતા થયા છે મારી પાસે અવલોકનાર્યે ડિરેક્ટર આવ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન તરફથી ત્રણ ત્રણ મહિને પુસ્તકો આવે છે તેમા ઘણો ભાગ નવલકથાનોજ હોય છે. તેમાની કટલીક સાપ્તાહિક પત્રોને લગતી બેટ હોય છે લેખકોમાં પાઠ્યાલ કેળવણી પામેલા પણ હોય છે. છતાં ઘણીખરી નવલકથામા હિંદુ સંસારનું ચિત્ર ચિત્ર ને એકદેશી હોય છે ને આદર્શરૂપ, દર્શાવેલી ભાવના આપણા સંસારને હાલ તો સુસગત ન થાય એવીજ હોય છે. આપણી સામાજિક સ્થિતિમા અનેક રીતે સુધારાને માટે સંપૂર્ણ અવકાશ છે, એની તોંકાઈથી ના કહેવાય એમ નથી, પરંતુ સંપૂર્ણ

એકદમ યઈ શકવાનો નથી ને થાય તો તે ઇષ્ટ પણ નથી. દૂરથી જેટલું સુદર લાસે છે તેટલું હમેશ તેવું હોતું નથી-દરેક મહાનમા કેટલુંક તતુલ ને કેટલુંક નિન્દ્ય હોય છે, બધું અનુકરણીય હોતું નથી. એક મહાને જે અનુકૂળ હોય તે અન્યને પણ હોય એવો સાવત્રિક નિયમ હોઈ શકેજ નહિ હાલની કેટલીક નવલકથાઓનું વસ્તુ એક પ્રકારનુંજ બહુધા હોય છે. ૧૨જી સ્ત્રીપુરુષોને કેળવાયલા આલેખવા, તેમના સમાગમને માટે અનેક પ્રસંગો નિરૂપવા, તે પ્રસંગોએ તેમની વચ્ચે પરસ્પર સલાપણુદ્વારા પ્રેમનું મીઠું રોપવું ને પોપવું, તેમના વડીલ પુરુષો સમીપ પણ તેમના સાર્વિક માવેનું નિર્દેશન કરવું એટલુંજ નહિ, પણ નિર્મયાદ શ્રૃંગારચેષ્ટા વર્ણવવી, તેમના એકને રોગગ્રસ્ત ને બીજાનાને વશ થયેલા ચિત્રી તેના ગુરજન ઇત્યાદિ પણ તેની બરદાસ તેના પ્રેમપાત્ર પાસે કરાવવી ને પછી આવા યુગ્મનો વિવાહ વર્ણવી તેને સ્વર્ગસ્થાનનો ઉપભોગ કરતું નિરૂપવું-આવા પ્રકારની વસ્તુસકલના ઘણાં પુસ્તકોમાં નજરે પડે છે. તેથી સામાન્ય રીતે તેના ઉપર નીચે પ્રમાણે ટીકા કરવી પ્રાપ્ત થઈ છે.-'The ideal state of marriages depicted in the book as conceived by the author will hardly appear to be ideal to men of riper years and judgment. It is a state found in and suited to western lands and the Hindu society is not prepared to adopt it bodily. Young writers of immature judgment contrive in their books to bring a young boy and a young girl together, make

આ પુસ્તકમાં અન્યકારે કલ્પેલી લગ્નની ઉચ્ચતમ આદર્શભૂત સ્થિતિનું ચિત્ર આપ્યું છે તે પરિપક્વ વય ને છુદ્દિના પુરુષોને લાગ્યેજ આદર્શ-લાગશે એ તો પાશ્ચાત્ય દેશોમાં માલમ પડતી ને તેને લાયક સ્થિતિ છે-અને એ સ્થિતિ તમામ એવાજ રૂપમાં દાખલ કરવાને હિંદુ સમાજ તૈયાર નથી. અપરિપક્વ વિચારવાળા તરણુ લેખકો પોતાનાં પુસ્તકોમાં છુવાન સ્ત્રીપુરુષને ભેગા મેળવવાની તદ્દતીર રચે છે, તેમની પાસે શ્રૃંગાર-ચેષ્ટાનો ઉપભોગ કરાવે છે, તે એટલે દરજ્જે લગણુ કે તેમનાં વડીલોના સમક્ષ પણ તેમને પરસ્પર આલિંગન અને સુખન કરાવે છે, પછી તેમને લગ્નની અનિયમી જોડે છે, અને તે યુગ્મને બધી રીતે સુખી વર્ણવે છે ।

them indulge in plays of love, going to the length of making them embrace and kiss each other even in the presence of their elders and then unite them in marriage and describe the pair as every way happy.'

હવનચરિત્રો.

સારા હવનચરિત્રોની આપણા સાહિત્યમાં ખામી છે. ઉત્તમ હવનના માર્ગદર્શક તરીકે ઇતિહાસનું એ ધણું અગત્યનું અંગ છે. એના લાલ સર્પ કેળવાયલા પુરુષોને જાણીતા છે એટલે તેનું વિવેચન અહિં અરથાને ગણાય. એટલુંજ અત્ર કહેવું આવશ્યક છે કે હવનચરિત્રકારે નાયકની ગુણિત્વ કંઈ ને સ્તુતિ યોગ્ય હોય ત્યાં અતિસ્તુતિ કરવી, નાયકમા દોષનો અશ્વ પશુ સ્વીકારવોજ નહિ ને દોષ હોય ત્યાં ગુણનો આરોપ કરવો, કોઈક બાબતમાં કંઈ ન્યૂનતા હોય તો તેમા નાયકનું યથાયોગ્ય મિત્ર આલેખવાને બદલે તે બાબતનેજ ઉતારી પાડવી-આવા કેટલાક દોષો હવનચરિત્રમાં જોવામાં આવે એ કેટલેક અંશે સ્વાભાવિક છે, પણ હવનચરિત્રની યોગ્યતા ઓછી કરે, એ એ પણ નિર્વિવાદ છે.

ઇતિહાસાદિ.

ઇતિહાસ, ભૂગોળ, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, ભૂસ્તરવિદ્યા, પ્રાણિવિદ્યા, પ્રાકૃતિક વિદ્યાની અનેક શાખાઓમા લોકપ્રિય થાય એવી શૈલીથી નાના મોટા ગ્રંથો લખવાની જરૂર છે. અંગ્રેજી પુસ્તકોનાં અક્ષરગઃ ભાષાન્તરોની અપેક્ષા નથી તેવાં પુસ્તકો બહુ ઉપયોગી નીવડતા નથી, આપણા દેશને અનુકૂળ, વ્યવહારમા જોવામા આવે એવી ઘણી બાબતો ને વસ્તુઓનું જેમાં નિરૂપણ હોય ને તેમા અન્તર્ભૂત થયેલા નિયમોનું વિશદીકરણ હોય એવાં પુસ્તકોની જરૂર છે. ગુજરાતના ઇતિહાસમા પણ સારા પુસ્તકોની ખોટ છે. માત્ર સરકારી ગેઝેટીઅરના અનુવાદજ બસ નથી. તેમાથી સદસદ્વિવેચન કરી, ઉપયોગી ને અનુપયોગી અશનો વિવેક કરી સરળ શૈલીમા રસિક થાય એવી સરળીએ પુસ્તકો રચાય તો તે ધણું લોકપ્રિય થાય તેમજ શિક્ષકવર્ગને પણ ઉપયોગી થઈ પડે.

માસિકો.

હાલમાં માસિકોમાં લખવા તરફ શિષ્ટ વર્ગનો વિરોધ પ્રેમ જણાય છે. એમાં કંઈ વાધાભરેલું નથી. કોઈ પણ વિષય વિશે વિચાર કરવાથી.

તેનું સશોધન કરવાથી, ને તેમાં કલમ કસવાથી લખનાર તેમજ તે વાંચનારને લાભ થાય છે એ નિઃસંશય છે, પરંતુ અત્ર એટલું પણ યાદ રાખવું જરૂરનું છે કે એવા લેખાનું જીવન પુસ્તકોના જેટલું લાંબું હોતું નથી, તેમજ એનો વાચકવર્ગ પણ તેના જેટલો વિશાળ હોતો નથી એ માત્ર વાંચનારનું તાત્કાલિક ધ્યાન ખેંચે છે, પુસ્તકોના જેવા ઉપયોગી થતા નથી.

માસિકોની ફરજ.

વળી આ પ્રસંગે, 'માસિકો'ના પુસ્તકપરીક્ષાનું કામ સારી રીતે થવાની જરૂર છે એમ કહેવું પણ નિરર્થક નહિ જાય એવી આશા છે પુસ્તકો ઉપર સારા વિવેચન ને અવલોકનની બહુ જરૂર છે. તેમ થવાથી સાહિત્યને ઘણું લાભ થયા વિના રહેશે નહિ તેમજ માસિકોમાં સારા ને ઘણા સારા લેખો સાથે કવચિત્ કવચિત્ માલ વગરના લેખો પણ આવે છે લેખક તરફે પ્રસિદ્ધ થયલા કે સારી કેળવણી પામેલા પુરુષોનું જ લેખોનો સમાવેશ થશે જોઈએ જેમને હજી વિદ્યા ને વ્યવહાર સપાદન કરવાના છે, જેઓને હજી પરિપક્વ વયનો પણ અનુભવ મળ્યો નથી એવા બીન અનુભવી કે અર્ધજાગૃત પુરુષોના લેખ દાખલ કરવાથી માસિકોની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ પહોંચે છે વળી માસિકોમાં જુદા જુદા લેખોમાં જુદી જુદી જોડણી જોવામાં આવે છે તો તે પણ ઇષ્ટ છે ? માસિકના અધિપતિએ પોતાના માસિક માટે અમુક ધોરણ ગમ્મતું જરૂરનું નથી ? ઉપર દર્શાવેલી જોડણીની અવ્યવસ્થામાં આ રીતે વધારો થાય છે કે નહિ ? આ વિષય ઉપર માસિકોના અધિપતિનું લક્ષ ખેંચવાની રજા લઉં છું.

ઉપસહાર.

આ પ્રમાણે ગુજર સાહિત્યની આધુનિક દશાનું રેખાદર્શન કરી તેનાં કયા કયા અંગને કેવી રીતે પોષવા ને ખિલવવાના અવકાશ ને આવશ્યકતા છે તે તરફ શ્રોતૃમણનું ધ્યાન ખેંચ્યું છેવટે ગુજરાતસાહિત્યસભાનો વિજય જ્યોતી મારો લેખ સમાપ્ત કરે છું.

✽શાળાના અભ્યાસક્રમમાં નીતિના શિક્ષણને સ્થાન.

(રા રા સુનીલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ, ખી. એ)

ઉક્ત વિષયના સમ્બંધમાં આજકાલના માસિક અને દૈનિક પત્રોમાં

* આ લેખ 'ન્યુમિલિના ખાસ અંક' માટે આવેલો તે ખાસ અંકમાં જણાવ્યા મુજબ અવકાશ નહિ હોવાથી અત્ર અપવામાં આવ્યો છે.

વિવિધ પ્રકારની થતી ચર્ચાથી એટલું તો અનુમાન કરી શકાય છે કે તેના પ્રકારના શિક્ષણની હાલના સમયમાં થોડી ઘણી પણ જરૂર છે જરૂર કેટલી છે તે “હિન્દુસ્તાનમાં નીતિવિષયક શિક્ષણના અભાવથી લયકર નહારી, પરિણામ આવવા પામ્યાં છે”—આ એકજ વાક્યથી સહેજસાજ સમજાવવામાં આવી જાય છે તે લયકર પરિણામ કેવા પ્રકારના છે—યુ ઉગતી પ્રજા આજસુ, અનીતિમાન, જુદી, ઉદ્ધત, અપ્રમાણિક, ખીકણ, ધાતકી કે નિર્દય બની છે ૧—એ વિષે નિર્ણય કરી મત આપવો એ કઈ સહેલું નથી. તેમ છતાં એટલું તો કહી શકાય કે એ શિક્ષણના અભાવે મનુષ્યહૃદય પોતાનું સ્વાભાવિક લક્ષણ ભૂલી જાય છે અને અપયના રૂનાઓ શોધવા માટે છે; કારણ માત્ર એટલુંજ કે પોતાની આસપાસના માણસો પ્રત્યે પોતાની શી શી ફરતો છે તેનું જ્ઞાન બાળકને હોતું નથી, તેમજ બાળક વિદ્યાભ્યાસ કરે છે તે સમયમાં તેના કર્તવ્યનું જ્ઞાન તેને કરાવવામાં આવતું નથી; તેથી મોટપણે તેને તે શોધી લેવું પડે છે, ત્યારે તે પોતાની ભુદ્ધિ અનુસાર વર્તે છે અને તેમાં ભૂલ જાય તો દોષપાત્ર ગણાય છે ખરેખરો દોષ તો બાળકને કેળવણી આપનારોજ છે.

જન્મથીજ બાળક જે સંયોગમાં આવે છે તે તે સંયોગના સરકારની છાપ તેના કુમળા મગજમાં પડે છે, તે તે પ્રમાણમાં તેની ભુદ્ધિ સ્પરે છે, ને તે તે પ્રમાણે તે કર્મ આચરે છે. પ્રથમ તો ઘરની રીતભાત ઉપર તેના મનનું બંધાણ થાય છે, ત્યારપછી તેના સહવાસ ઉપર અને સ્વતંત્ર વિચાર કરી શકે તે પહેલાં શાળાના શિક્ષણ ઉપર ઘરની કેળવણી હિન્દુસંસ્કારમાં કેવા પ્રકારની છે તે કોઈનાથી અજાણ્યું નથી, તેમજ બાળક નાનપણમાં કેવા સહવાસમાં ઉછરે છે અને તેનું પરિણામ કેવું આવે છે તે સૌ કોઈ કલ્પનામાં લાવી શકે તેમ છે, સારે છેવટનો આધાર શાળાની કેળવણી ઉપરજ રહે છે.

આ ઉપરથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે બાળકના ઘરના તેમજ તેના સહવાસના જે જે નહારા સરકારો પડ્યા હોય તે તે બુદ્ધિવાવાનું કામ શિક્ષકનું છે હવે આ બાબતમાં શિક્ષકો કેટલું કરી શકે તેનો વિચાર કરીએ. ગૃહકેળવણી બાળક પ્રત્યે જેટલા અને જેવા નેઈએ તેવા સરકારોની છાપ પાડી શકે એ તો નિર્વિવાદ છે, પરંતુ તેવી કેળવણી આપવામાં સા-

માન્ય રીતે જોતાં હિંદુ ખાપ અજ્ઞાન અથવા તો વખતના અભાવે બેદરકાર છે. વળી હિંદુ માતાઓ ધણુ કરીને અલણુ અગરતો સાધારણ વાચી શકે તેટલુંજ લણેલી હોય છે; હવે ન્યારે બાળક પોતાની માતા કરતાં વધારે લણે છે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે પોતાની માતા કરતાં વધારે જણે એવું તેને લાગે થાય છે, તેથી બાળક પોતાની માતાના હુકમનો કેટલીક વખત અનાદર કરવા લલચાય છે. આવા સંયોગોમાં ઉછરેલા બાળકની શાળામાં દાખલ થાય તે વખતની અને નીતિવિષયક શિક્ષણના અભાવે કરીને બીજી કેળવણી લઈને બહાર નીકળે તે વખતની રિચનિમા કેટલો ફેરફાર પડે તેનું અનુમાન સાધાવણુ રીતે કરી શકાય તેમ છે. લણ્યા એટલે બે પુસ્તકોજ વાચવાં અગર બે હિસાબજ ગણવાં એટલું તો તે બાળક શીખશે, પણ પોતાના સંબંધી પ્રત્યે કેવી રીતે વર્તવું એ શીખવાનું તો હજી બાકીજ રહ્યું આવું જ્ઞાન બાળકને આપવામાં ન આવે તો તેની પામેથી વિવેક અને નીતિનાં વચન સામળવાની આશા રાખવી એ કેટલે અશો વાજબી છે ?

બાળકનું મગજ કુમળા હોડ જેવું છે, તેને જેમ વાળવામાં આવે તેમ વળી શકે છે એટલાજ ઉપરથી શિક્ષકે સમજવું જોઈએ કે તે બાળકનો માતાપિતા, મિત્ર, શુરુ અગર પરમેશ્વરજ છે, અને જો તે તેવી રીતે સમજવામાં પોતાના કર્તવ્યનું લાગ જૂલે તો તે દરેક પ્રકારે દ્રોહી છે અને તેથી બાળકના ખોટા મનોરથો સરળ ને સીધે રસ્તે વાળવાનું કામ તેનુંજ છે, હવે એવો સવાલ ઉત્પન્ન થાય છે કે નીતિવિષયક શિક્ષણ કેવી રીતે આપવું ? પુસ્તકજ્ઞાન આપ્યા કરતા બીજી કોઈ આડકતરી રીતે આપી શકાય કે નહિ ? આ સમયમાં પ્રો રોડલરના એક અગ્રેજ ફકરામાંથી અવતરણુ કરવું યોગ્ય જણાય છે —

“Moral training is secured by watchful care over conduct, by intimacy with good examples, by wisely ordered physical discipline, by duly measured and organised school games, by the good influences in the corporate life of the school, and by the effect of honest intellectual work upon the moral outlook and judgment

તેનો અર્થ એવો છે કે — બાળકની રીતમાત્ર ઉપર પૂર્ણ કાળજી રાખવાથી, સારાં સારાં દૃષ્ટાન્તો સમજાવવાથી, યોગ્ય શારીરિક કેળવણીથી, બાળકના પ્રમાણુમા યોગ્ય રમત ગમતના મેળાવણ કરવાથી, નિશાળમા એક બીજા પ્રત્યે સમ્ય રીતે વર્તવાથી, અને બાળકના નીતિવિષયક વલણ અને વિચાર ઉપર યોગ્ય માનસિક શિક્ષણ આપવાથી, નીતિની કેળવણી અપાય છે. પરંતુ આ નિયમો હિન્દુસ્તાનની દાલમા ચાલતી શાળામા હામમા આવે તેમ નથી; કારણ કે:—

“ These indirect influences of public school life are possible chiefly in the higher class of boarding schools meant for the upper middle classes. When we consider, however, the conditions prevailing in the vast number of elementary day schools in which the pupil spends only one-third of his waking hours, although an earnest teacher of these schools may bring the indirect influences prevailing in the better class of public schools to bear upon his work, the necessity of giving direct moral instruction becomes apparent ” (Mr. Bhabha)

મતલબ કે — જે બાળકો બોર્ડિંગ સ્કૂલોમા (છાત્રાલયોમા) અભ્યાસ કરતા હોય તેમનાથીજ ઉપલા નિયમો પાળી શકાય અને તેમનેજ તેથી લાભ થાય, પણ ત્યાં આગળ બાળકો પોતાના જાગવાના વખતનો ત્રોલો ભાગ નિશાળમા શિક્ષકની દેખરેખ નીચે રહેતા હોય ત્યાં આગળ શિક્ષક બધા નિયમો પાળાવી શકે નહિ, અને તેથીજ નીતિવિષયક શિક્ષણની લુદી કેળવણી આપવાની તેથી જગ્યાએ ખાસ જરૂર છે.

આ કારણથીજ દુનીઆના મુઘલેલા દેશોમા નીતિવિષયક કેળવણી દાખલ કરવાની રીત પ્રચલિત થયલી જણાય છે, અને હિન્દુસ્તાનમાં પણ આ કેળવણી નવી નથી અસલના વખતમાં એ પ્રકારની કેળવણી આપવામાં આવતી હતી. દાખલા તરીકે અસલના આર્ય લોકો વેદના અધ્યયન ઉપરાંત સ્મૃતિ (નીતિધર્મ) શીખવા ઇતિહાસ અને વાર્તા રૂપે નીતિના દૃષ્ટાન્તો

પુગણોમાં પણ પુષ્ટ છે. મહાભારતમાં આપેલા ધૃતરાષ્ટ્ર અને વિદુર, જીષ્મ અને યુધિષ્ઠિરના સવાદો નીતિનાજ દાખલા છે. વિધ્યુશર્માએ ન્યારે પોતાના રાજકુવરોને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવાનો વિચાર કર્યો ત્યારે નીતિના દષ્ટાન્તોની વાતોથીજ તેમનું શિક્ષણ શરૂ કર્યું હતું (હિતોપદેશ)

નીતિના શિક્ષણની આવશ્યકતા છે એવું સિદ્ધ થયેલું માની આગળ વિચાર કરીએ કે એવા પ્રકારનું શિક્ષણ કેવી રીતે આપવું ? પુસ્તકદ્વારા, બેઠકદ્વારા, વાર્તાદ્વારા અથવા ધર્મશિક્ષણદ્વારા ? કયે રસ્તે શિક્ષણ આપવાથી વધારે ફલદાયી થાય તે સંયોગે ઉપર આધાર રાખે છે. દરેક શિક્ષકે પોતાને મોપવામાં આવેલા વિદ્યાર્થીઓને કયું શિક્ષણ ઉત્તમ પ્રકારનું છે તે જાણી કાઢીને તે પ્રમાણે વ્યવહાર કરવો દાખલા તરીકે શહેરનાં છોકરાને અને ગામડાના છોકરાને તેમજ છોકરીઓને એકજ તરેહનું શિક્ષણ આપવું યોગ્ય નથી, તેમજ જુદા જુદા શહેરોને માટે અગર તેવાજ ગામડાને માટે પણ એકજ પ્રકારનું શિક્ષણ અયોગ્ય ગણાય તે ફક્ત લાંબા અનુભવથીજ શોધી કાઢાય તેમ છતાં પણ લન્ડન મૉગલ ઇન્સ્ટ્રક્શન ટીગ જેવી સભાએ એક જાતનું ધોરણ ગેઠવવું જોઈએ, અને દરેક શિક્ષકે તે ધોરણ અનુસાર પોતાનો ક્રમ ગેઠવવો જોઈએ ગુજરાતી કવિતા, મહાભારત, રામાયણ, પુરાણ, સ્મૃતિ, હિતોપદેશ અને એવા જાણ નીતિના પુસ્તકો, જીવનકથાઓ અને ઐતિહાસિક વૃત્તાંતોમાંથી દષ્ટાન્તો શોધી કાઢી બાળકોના મગજ ઉપર ઠસાવવા જોઈએ વાર્તાઓ એવા રૂપમાં ગોઠવેલી હોવી જોઈએ કે તે બાળકો સરળતાથી સમજી શકે શિક્ષકોએ આવી વાર્તાની એક નોંધપોથી તૈયાર કરવી જોઈએ, અને સમયાનુસાર ઠીક લાગે તેમ તેમ તેમાં ફેરફાર કરવો જોઈએ દુર્ન્યામાં તેમજ ગામમાં જનતા બનાવો ઉપરથી, છોકરાઓએ કરેલા કામ ઉપરથી વાતો જોડી કાઢી અસલના ઐતિહાસિક દષ્ટાન્તો સાથે સરખાવવી જોઈએ વાર્તા એવી રસભરેલી કરવી જોઈએ કે બાળકના મગજ ઉપર એકદમ ઠસી જાય. જ્યાં મતલબનો સારાશ કવિતાની બે કડીમાં, કહેવતમાં અગર ઉંમરના પ્રમાણમાં સ્લોકમાં વાચ્યોજી કવિતાની ટુકડામાં ગોખાવવો જોઈએ. ગોખાવવાનું કારણ માત્ર એટલુંજ કે મગજમાના નક્કારા વિચારો દૂર કરી શકાય અને તેમને બદલે યોગ્ય સારા વિચારોના પ્રમૂહનો સભાર ભરી શકાય વખતના પ્રમાણમાં આ પ્રમાણેનું શિક્ષણ કંટાળો આપ્યા સિવાય આપવું જોઈએ

. શરૂઆતમાં આ પ્રમાણેનું શિક્ષણ શિક્ષકને અને શિષ્યને બોખરપ માલમ પડશે, પણ પાછળથી અનુભવ મેળવ્યા પછી અને યોગ્ય રસ્તો શોધી કાઢ્યા પછી લાલ આપનાર થશે આ સર્વ બાબત શિક્ષકની મહેનત ઉપર આધાર રાખે છે, માટે જેમ જેમ પ્રસંગો બંધનાના જાય તેમ તેમ શિક્ષકે પોતાના શિક્ષણમાં ફેરફાર કરી પોતાનું શિક્ષણ વધારે લાભદાયી થાય તેમ કરવા ચૂકવું જોઈએ નહિ.

શિક્ષકોનું નિત્યરમરણ.

(૩ એ ઇ. પોરબર સમ્બાન તરફથી)

મરાઠી ચાલની સાખી.

બકાલામાં બહાલુ ધન બાળક, તે મુજને મોપાયુ ;

ચોગ્યાચોગ્યાપણુ ભાવિનુ, તેનું ફર્યો થપાયુ ,

અહો ! શી મહનના મહારી ! ! ૧

આ મહારી જીવનદોરી છે, સજાણુ શુભ રીતે ;

ઉત્તરિશિખર ઉપર લઈ જવા, પટ્ટું પૂગણુ પ્રીતે ,

એવી ઉત્તમ ફરજ બજાવુ ૨

સમઘિના અભિમાની ઈશ્વર, વહીં તમેને યત્યુ ,

લણુ લણુવ્યુ શુભ પ્રદ હોજે ! આપો એ ફળ સાચુ ;

જય જય હોજે ! ભાવિ પ્રજાના. ૩

ઈંગ્લેન્ડની પ્રજાની પ્રગતિને રચના સુધારા.

(૨૧ રા. ફ્રાન્સીસ ગુરજરામ વકીલ, બી. એ.)

આપણા નેક નામદાર મહારાજા પાસમાં જ્યોર્જ ગયા જૂન માસમાં ઈંગ્લેન્ડની ગાદીએ બેઠા ત્યારે સર જૉન ગૉર્ટ જણે ઈંગ્લેન્ડની એજ્યુકેશન કમિશનરના ઉપપ્રમુખ તરીકે સાત વર્ષ સુધી કામ કર્યું હતું તેને પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો હતો કે જ્યોર્જ રાજના વખતમાં ઈંગ્લેન્ડની પ્રજાની પ્રગતિને રચના કયા કયા સુધારા કેળવણીમાં થયા જોઈએ ? તેનો જવાબ ઈંગ્લેન્ડના એક ચોપાનીઆમાં જુલાઈ માસમાં પ્રકટ થયો હતો તેણે કહ્યું હતું કે—

(૧) કેળવણીખાતાના પ્રધાનો અને અમલદારોએ સમજવું જોઈએ કે ખાળકના મનની જરૂરીઆતો કરતાં તેમના શરીરની જરૂરીઆતો પર વધારે લક્ષ્ય અપાવું જોઈએ. અડધા જૂએ મરતા વિદ્યાર્થીઓને કેળવણી-ખાતા તરફથી જે કેળવણી આપવામાં આવે છે તે તેઓ ખરાબર ગ્રહણ કરી શકતા નથી; માટે તેમને શિખવતાં પહેલા પેટ ભરીને ખાવાનું આપવું જોઈએ, અને તેમની શક્તિ તપાસ કરાવી જે રોગિષ્ઠ માલમ પડે તેને દવા કરાવી સાજા કરવા જોઈએ.

(૨) પ્રાથમિક શાળાઓનો અભ્યાસક્રમ મૂળથીજ સુધારવો જોઈએ. શહેરના છોકરાને માટે ને ગામડાના છોકરાને માટે તે જુદો જુદો રાખવો જોઈએ. નિશાળનું ' થોથારીઉ ' રૂપ ફેરવીને તેને ' ટામગરી ' બનાવવી જોઈએ. શિખના મગજમાં જ્ઞાન ભરૂંભર કરવામાં આવે છે તે હવેથી બંધ થવું જોઈએ, અને તેને તે પોતાની ગેજે ખીલવી શકે એમ શિક્ષણ અપાવું જોઈએ. વ્યાકરણની સૂત્રરૂપ વ્યાખ્યાઓ, દૂર દેશોની ભૂગોળ અને પુરાણા સમયનો ઇતિહાસ હવેથી ગોખાવરાનો બંધ થવો જોઈએ, અને તેને બદલે ખાળકોને ખોદતા અને વાવતા, રદો ફેરવતા અને હથોડો મારતા, રાધતાં અને ઘોતા વગેરે શિખવવું જોઈએ.

(૩) કાચી ઉમરના છોકરા છોકરીઓ પાસે કારખાનાઓમાં મજૂરીની લલચ આપી સવારથી સાંજ સુધી પરસેવા-ઉતાર કામ કરાવવામાં આવે છે તે બંધ થવું જોઈએ. એ છોકરાઓને લણવાનો તેમજ શરીરે વૃદ્ધિ પામવાનો વખત મળવો જોઈએ. નિશાળમાં દાખલ કરવાની ઉંમર વધારવી જોઈએ, પ્રાથમિક કેળવણી મેળવ્યા પછી છોકરાઓ જે જે ધંધો કરવા ઇચ્છતા હોય તે તે ધંધામાં દાખલ થતા પહેલા તે તે ધંધો ચલાવવાને માટે યોગ્યતા આપનારી શાળાઓ રચાપરી જોઈએ, અને તેમાં એવા ધંધાદારીઓના છોકરાંની હાજરી ફરજિયાત કરવી જોઈએ.

(૪) જાચી કેળવણી મેળવવાની શાળાઓમાં જે ચાહે તે દાખલ થઈ શકે એવી સગવડ થવી જોઈએ.

ઉપર પ્રમાણે ધંલડમાં સુધારાની માગણી કરવામાં આવે છે, તો આપણે અહિં અપાતી કેળવણીમાં પણ અપણા નેકતામદાર મહારાજની માર્ગદર્શીમાં દેશકાળને અનુસરતા સુધારા થવા જોઈએ.

ગણિત.

લેખક:—રામભાઈ કાલિદાસ પટેલ

રઘુભારતર—વાંઝ, તા. ચૌથાંશી, ૭ સુર.૧.

આ નીચે હાવમાં આલતા ગુજરાતી ગણિતોમાં નદિ આપેના કેટલાક સાદા નિયમો આપવામાં આવ્યા છે. આ નિયમો ગિત્તકવર્ગને ગણિત શિખરવામાં મદદગાર થઈ પડશે ખાસ કરીને ગામડાઓમાં શિક્ષકોની ગણિતના વિષયમાં લોકો કાયદાના દાખલાઓ પૂઝી પરીક્ષા કરે છે. તેવા કેટલાક દાખલાઓમાં આ નિયમો ઘોડેવઢે અગે મદદગાર થઈ પડશે.

નિયમ ૧ લો. બે સખ્યાનો સરવાળો અને તેજ બે સખ્યાની બાદબાકી આપ્યા હોય, તો આપેલો સરવાળો અને આપેલી બાદબાકી એ બેના સરવાળાને (૨) વડે ભાજ્યાથી મોટી સખ્યા નીકળશે, અને આપેલો સરવાળો અને આપેલી બાદબાકી એ બેની બાદબાકીને (૨) વડે ભાજ્યાથી નાની સખ્યા નીકળશે

ઉદા:—બે સખ્યાનો સરવાળો ૨૦ છે, અને તેજ બે સખ્યાની બાદબાકી ૧૦ છે, તો તે બે સખ્યાઓ કઈ?

$$\frac{\text{આપેલો સરવાળો} + \text{આપેલી બાદબાકી}}{૨} = \frac{૨૦ + ૧૦}{૨} = \frac{૩૦}{૨} = ૧૫$$

મોટી સખ્યા

$$\frac{\text{આપેલો સરવાળો} - \text{આપેલી બાદબાકી}}{૨} = \frac{૨૦ - ૧૦}{૨} = \frac{૧૦}{૨} = ૫$$

નાની સખ્યા

જવાબ — ૧૫ અને ૫ તે સખ્યાઓ

*કારણ:—અ + વ = ૨૦ અને અ - વ = ૧૦ છે.

માટે અ + વ = ૨૦

એમાં અ - વ = ૧૦ ઉમેર્યા

* ગણિતની રીતે નીચે પ્રમાણે સમજરી શકાય — મોટી સખ્યા નાની કરતાં ૧૦ જેટલી મોટી છે, માટે અને ૧૧ સરવાળા ૨૦ માંથી ૧૦ બાદ કરીએ તો બે સરખી સખ્યાઓનો સરવાળો ૧૦ રહ્યો, એટલે બે સખ્યા સખ્યાઓ પાંચ પાંચની થઈ, તેમાં દસ વધારવા ઉમેરીએ એટલે મોટી ૫ + ૧૦ = ૧૫ થઈ, ને નાની ૫ રહી.

બીજી રીતે કરીએ તો નાની મોટી કરતાં ૧૦ જેટલી નાની છે,

એટલે ૨ ડ = ૩૦ સરવાળો થયો માટે ડ = ૧૫.

અ + ડ = ૨૦ એમથી.

અ - ડ = ૧૦ બાદ કર્યા

એટલે ૨ ડ = ૧૦ બાદબાકી માટે ડ = ૫

ટીપ — આ નિયમ ગોખલે કૃત ગુજરાતી ગણિતમાં આપવામાં આવ્યો છે, પરંતુ ક્રમ સાચવવા માટે અત્રે આપ્યો છે.

ઉદા:—એક માણસ પાસે દાડમ અને નારંગી મળીને કેટલાક ફળ હતાં દરેક ફળની તેને એક આનો કિંમત બેડી હતી સઘળા ફળો સંક્રંડે ૨૦ ટકા નફાથી વેચ્યા તો તેને સાડા સાત રૂપીઆ ઉપજ્યા. તેને દાડમ કેરતાં નારંગીમાં દોઢ રૂપીઆ વધારે ઉપજ્યો હતો. તો દાડમ કેટલા અને નારંગી કેટલી ?

નિયમ ૨ જો — જો સખ્યાનો સરવાળો અને તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર આપ્યા હોય, તો આપેલા સરવાળાના વર્ગમાથી આપેલા ગુણાકારની ચાર ગુણાઈ બાદ કરવી. બાકીનું વર્ગમૂળ કાઢવું એટલે તેજ બે સખ્યાની બાદબાકી નીકળશે. તે પરથી પહેલા નિયમ પ્રમાણે બે સખ્યા શોધી કાઢવી.

ઉદા — જો સખ્યાનો સરવાળો ૨૫ છે, અને તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર ૧૦૦ છે, તો તે બે સખ્યાઓ કઈ ?

માટે બનના સરવાળા ૨૦ માં ૧૦ ઉમેરીએ તો બે સરખી સખ્યાઓનો સરવાળો ૩૦ રહ્યો. એટલે બે સરખી સખ્યાઓ પદર પદરની થઈ, તેમાથી દસ વધારાના કાઢી નાખીએ એટલે નાની ૧૫ - ૧૦ = ૫ થઈ, તે મોટી ૧૫ રહી

• ગુણાકારના સહેલાઈથી અવધવ પડી શકતા હોય તો નીચેની રીત પણ અનુકૂળ પડશે:—

૧૦૦ = ૫ x ૫ x ૨ x ૨. આ ચાર અવધોના બે જોડકા બની શકે તેટલા બનાવીએ, તો ૨૫ x ૪, ૨૦ x ૫, ૧૦ x ૧૦, અને ૫૦ x ૨ થયા આ જોડકામાથી જેનો સરવાળો ૨૫ થયો હોય એવું જોડકું ૨૦ x ૫ નું છે, માટે ૨ ને ૫ એ જવાબ

જોડકાઓ બનાવતા માગેલા સરવાળો થઈ જતો હોય એવું નીકળી

$\sqrt{\text{આપેલા સરવાળાનો વર્ગ-આપેલો ગુણાકાર}}$

$$= \sqrt{24^2 - 100 \times 4}$$

$$= \sqrt{224} = 14 \text{ તેજ બે સંખ્યાની બાદબાકી આ ઉત્તરથી}$$

પહેલા નિયમ પ્રમાણે,

$$\frac{24 + 14}{2} = 20 \text{ મોટી સંખ્યા અને}$$

$$\frac{24 - 14}{2} = 5 \text{ નાની સંખ્યા.}$$

કારણ—

$$અ + ઘ = 24 \text{ અને અઘ} = 100 \text{ છે.}$$

$$(અ + ઘ)^2 = 24^2$$

$$\text{માટે અ}^2 + 2 \text{ અઘ} + ઘ^2 = 124$$

$$\text{એમાંથી ૪ અઘ} = 400 \text{ બાદ કર્યા}$$

$$\text{એટલે અ}^2 - 2 \text{ અઘ} + ઘ^2 = 224 \text{ રહ્યા}$$

$$\text{એનું વર્ગમૂળ અ-ઘ} = 14 \text{ થયું}$$

ઉદા:—એક રમતી પામે બળદ અને ગાય મળીને ૩૪ જનાવર છે. જેટલા બળદ છે તેટલા રૂપીઆએ એક ગાય લેએ સવળા મધો અને જેટલી ગાય છે તેટલા રૂપીઆએ એક બળદ લેએ સવળા બળદો વેચી દીધા આથી તે રમતીને રૂ. ૪૫૦ બચત્તા, ત્યારે ગાય કેટલી અને બળદ કેટલા ?

નિયમ ૩ ને—બે સખ્યાનો સરવાળો અને તેજ બે સખ્યાનો ભાગાકાર આપ્યા હોય, તો આપેલા સરવાળાના આપેલા ભાગાકારના અગ અને છેલ્લા પ્રમાણમાં ભાગ પાડવાથી તે સખ્યાઓ નીકળશે

ઉદા:—બે સખ્યાનો સરવાળો ૨૫ છે, અને તેજ બે સખ્યાનો ભાગાકાર ૪ છે, તો તે બે સખ્યાઓ કઈ ?

ભાગાકાર ૪ છે એટલે ૪ ને. માટે સરવાળા ૨૫ ના ૪ : ૧ ના પ્રમાણમાં ભાગ પાડવાથી બંને સખ્યાઓ (૨૦ અને ૫) નીકળી શકે છે.

અહરગણિતની રીતે કરીએ તો $\frac{અ}{ઘ} = 4$ એટલે અ = ૪ ઘ; માટે અ + ઘ = ૫ ઘ = ૨૫ થયા, એટલે ઘ = ૫ અને અ = ૨૦ થાય.

વાની હતી દરેક તળાવ પર પહેલા કરતા ઝીઝ પર ખેવડા, ખીઝ કરતા ઝીઝ પર ખેવડા એ નિયમે મજુરો કામે લગાડ્યા હતા અઠવાડીઈ પૂરે થએ દરેક તળાવ પરથી એકેક મજુર જગીરદારને ત્યાં મજુરીની રકમ લેવા ગયો ત્યારે સઘળાં તળાવ પર મળીને કામ કરનારા મજુરો ૮૮૮૩ રહ્યા. મજુરી લેવા ગયલા દરેક મજુરને ૨૫૬૦ રૂપીઆ ઉપાડી આણવા પડ્યા. ત્યારે કેટલાં તળાવ ખોદાતા હશે અને દરેક તળાવ પર કેટલાં માણસ કામે લગાડ્યા હશે ?

નિયમ ૬ શ્રેઃ—ખે સખ્યાનો ગુણાકાર અને તેજ ખે સખ્યાનો ભાગાકાર આખ્યાં હોય, તો આપેલા ગુણાકારને આપેલા ભાગાકારે ગુણી ગુણાકારનું વર્ગમૂળ કાઢવાથી એક સખ્યા નીકળશે આ ઉપરથી અથવા આપેલા ગુણાકારને આપેલા ભાગાકારે ભાગી ભાગાકારનું વર્ગમૂળ કાઢવાથી ખીજી સખ્યા નીકળશે.

ઉદાહરણઃ—ખે સખ્યાનો ગુણાકાર ૩૬ છે, અને તેજ ખે સખ્યાનો ભાગાકાર ૪ છે, તો તે ખે સખ્યાઓ કઈ ?

$$\sqrt{\text{આપેલો ગુણાકાર} \times \text{આપેલો ભાગાકાર}} = \sqrt{૩૬ \times ૪}$$

$$= \sqrt{૧૪૪} = ૧૨ \text{ એક સખ્યા.} \quad \text{અને,}$$

$$\sqrt{\text{આપેલો ગુણાકાર} - \text{આપેલો ભાગાકાર}} = \sqrt{૩૬ \div ૪}$$

$$= \sqrt{૯} = ૩ \text{ ખીજી સખ્યા}$$

કારણ —

$$અ \times વ = ૩૬ \text{ અને } \frac{અ}{વ} = ૪ \text{ છે. માટે } અ \times વ = ૩૬ \text{ ને } \frac{અ}{વ} = ૪$$

મોટી સખ્યા નાનીના કરતા ૪ ગણી છે, માટે ૩૬ ને ૪ એ ભાગતા ૯ આવ્યા તે ખે સરખી રકમોનો ગુણાકાર રહ્યો, એટલે ખે સરખી રકમો ૯ ના વર્ગમૂળ ત્રણ ત્રણની થઈ માટે ૩ થી ૪ ગણી ૧૨ એ મોટી રકમ થઈ, ને નાની ૩ રહી

ખીજી ગતિ કરીએ તો નાની મોટીનો ૪ થો ભાગ છે માટે ૩૬ ને ૪ એ ગુણતા ૧૪૪ આવ્યા તે ખે સરખી રકમોનો ગુણાકાર રહ્યો, એટલે ખે સરખી રકમો ૧૪૪ ના વર્ગમૂળ બાર બારની બરાબર થઈ, માટે ૧૨ નો ૪ થો ભાગ ૩ એ નાની રકમ થઈ, ને બાર મોટી

વડે ગુણવાથી જા' = ૧૪૪ થાય છે; અને અ વ = ૩૬ ને $\frac{૩૬}{૪} = ૯$ વડે ભાજાથી વ' = ૯ થાય છે

ઉદા—એક એકરની કિંમત રૂ. ૧૫૦ ગણીએ તો એક કુટુંબની જમીનની કિંમત રૂ. ૬૦૭૫૦ થાય છે. એ કુટુંબમાં કેટલાક ભાઈઓ મુખ્ય બાગીદાર છે. પહેલા ભાઈને એક, બીજાને બે, ત્રીજાને ત્રણ, ચોથાને ચાર, એમ દરેક ભાઈને છોકરા છે. આવી રીતે જેટલા છોકરા થાય છે તેટલા એકર જમીન મુખ્ય બાગીદાર તરીકે એક ભાઈને ભાગે આવે છે મધ્યમાં છોકરાઓ વચ્ચે બધી જમીન સંખ્યા ભાગે વહેંચીએ તો એક છોકરાને ભાગે એક મુખ્ય બાગદાર ૫ મો હિસ્સો આવે છે કહો ત્યારે તે ભાઈઓ કેટલા અને બધા ભાઈઓના મળીને છોકરાઓ કેટલા

(અપૂર્ણ).

બાળસંવાદ.

(લેખક—મોહનલાલ પ્રભાકર શાસ્ત્રી)

અકબર પાદશાહની દરબાર-સ્થળ લાહોર

(ટોડરમલના મૃત્યુ પહેલાનો વખત)

છઠીદાર—ખુદાવદ, ખુદાએગાન, શહેનશાહ અકબરશાહ બહાદુરને ધણી ખમા ! (અકબર નાજાસને બેસે છે)

અકબર—મહારા રાજ્યના રતનો ! આજની દરબારમાં તમે બધા અર્મ લદારો ખુદાની મહેરબાનીથી અહિં લાહોરમાં ભેગા થયા છો, તે જોઈ મને બહુ અનંદ થાય છે. કેમ ટોડરમલ ! વસુલાત ખાતાની શી ખબર છે ?

ટોડરમલ—અહાપતાહ ! લગભગ ૪૦૦ વરસ થયા અનેક જનજોમાથી પસાર થતી રૂંચત આખની વ્યવસ્થિત રાજ્યનીતિથી મેંજ માણું છે. મુગલ શહેનશાહતના બધા વિલાસો હવે બરાબર ગોઠવાઈ રહ્યા છે, અને જમીનની માપણી કરી મહેસુલના આકડા ચોક્કસ કર્યા છે જમાબંધી અને જકાતખાતાની સરખતાથી તથા જજાયાવેરો અને જત્રાવેરો કાઢી નાખવાથી બધી હિંદુ રૂંચત મુખમાં

મગન રહે છે. તમામ રેયતની આખાદાની વધારવા માટે લોકોપ-
યોગી ખાતાં પાછળ સારા ખર્ચ કરવામાં આવે છે, અને
રાજ્યની તિજોરી રેયનતા લાભ માટે જરા પણ સંકેતમાંતી નથી.

અકબર—કેમ, કાશુ સાહેબ, ન્યાયખાતાની શી ખબર છે ?

કાશુ—હજુરે આવી ! ન્યાય મોર અને સાદનો ન્યાય એક રીતે થતો,
ન્યાય દુષ્ટલોકોના શબ્દ તેજ લોકોનું જાનિયમ મળ્યાનું, ન્યાય સ્વાર્થ-
નેજ સર્વ સત્તા સોંપાતી, ત્યાં આજ આપના નિર્ણય ન્યાયરૂપી
સુર્યનો ઉદય થયો છે, ને સર્વ અમાકાર નાશ પામ્યો છે. બધી
ઠેકાણે રેયતને ખરો ધનસાજ મળે છે, અને દિવસે દિવસે ગુન્હે-
ગારોની રાખમાંમાં મટારો થતો જાય છે.

અકબર—કેમ માનસિદ્ધ ? આપણા હાથકરની શી ખબર છે ?

માનસિદ્ધ—માગવર સાલ ! ભગદત્તી આગે ગુરાલગાનો અને રજપૂતો
વઝીરના વેદમાનને દોસ્તીના રૂપમ ફેરવી નાખવાનો આરણ કર્યો
છે, ભાદત્તી પાણી સરા રજપૂતો આપની સાથે જોડાયા છે.
માલોમ કરી, ગમે તેટલા યા શરીર પર પડ્યા હાથ હતાં હિં-
મત રાખી શ્રવ જતાં સુધી મુદમાં અડગ રહેનારા મણા રજ-
પૂતો આપણા હાથકરમાં જોડાયા છે. તેમના સહવાસથી આપણું
હાથકર વધારે પરાક્રમી થતું જાય છે, અને તમામ મોહાઓ
રાજ્યને માટે શ્રવ આપવા હમેશાં તત્પર રહે છે.

અકબર—આપણું હાથકર અને તેના સરદારોની બહાદુરીથી મને સતોષ
થાય છે જોકે મિતોડનો પ્રતાપ ધણી વરસ થયાં વરા થયો નથી,
શરવીર જયમલનો નારા પણ માન મુકિતથીજ ચર્ચ શરૂ થતો,
અને માંદળીથી જેવી સ્તિજ્નત સાથે લડતાં પણ ધણી ગુરુ-
લીઓ વેઠવી પડી હતી, હતા આપણા હાથકરે બીજે મળે મળે
ઠેકાણે બહાદુરી બતાવીને જે વિજય મેળવ્યા છે, તે ધણી સંતોષ
કારક છે. પણ વાર ખાનખાનાન ! સિંમની શી હકીકત છે ?

ખાનખાનાન—પાદશાહ સલામત ! બખ્ષરના આપણા હકિમ સાથે
ગીરઝાં જાનીબેગ વખતો વખત તકસરો કરતો હતો. તેણે પો-
તાની હઠ છોડી નહિ, તેથી આપણે તેની સાથે બે લડાઈઓ

કરવી પડી છે. બીજી ઉનડપુરની લગ્નમાં આપણા બહાદુર સર-
દારોએ તેને જીવતો પકડ્યો છે, તેને આપની સામે રજુ કરીએ
છીએ. અહાપનાહ ! મનીએગની લગ્નવાની બહાદુરી અને દૃઢતા
જોઈને હું ગળ થાઉં છું એવા મદને મારવા કરતાં જીવતદાન
દેવાની હું સિદ્ધારસ કરું છું.

અકબર—મનીએગ ! તારી બહાદુરી ઉપર હું ખુશી થાઉં છું, અને ખા-
તખાનાની સિદ્ધારસ ધ્યાનમાં રાખી તને સિંધનો હકિમ નીમું છું.
મારી અને તારી જન્મેની નસોમાં તુરંસ્તાનના મુલકોનું લોહી
પહે છે તે જલનો નદિ મારે પગે ચાલી રૈયતને સુખી રાખ-
વામાં જગતો રહેજે, અને હમેશા નિયમસર ખાણી મોકલવામાં
દીલ કરીશ મા

કેમ અબુલફઝલ ! પેલા બધા પુસ્તકોના શરશી તરજુમા તૈયાર
થઈ ગયા છે કે ?

અબુલફઝલ—ખુદાવદ ! તમામના તરજુમા તૈયાર છે, વળી જ્યારે જ્યારે
રાજ્યના કામમાંથી પુરસદ મળે છે, ત્યારે મારા લખેલા ઇતિહા-
સને બરાબર ગોઠવવાનું કામ કરું છું

અકબર—કેમ ફૈઝી ! પેલા ગોવાના પાટરીને અને નવસારીના જરથો-
સ્તીને આજે સાજની કચેરીમાં આવવાની ખબર આપી છે કે ?

ફૈઝી—ખુદાવદ ! તેમને પણ બીજા તમામ ધર્મના વડાઓની સાથે આજે
સાજની સલામાં આવવાનું દહેજ મોકલ્યું છે. મને, અબુલફઝ-
લને અને બિરબલને એવી ચર્ચા સાલજવાનો જોખ આપ નામ
દારના જેટલોજ છે હિંદુ કે મુસલમાન અથવા જરથુસ્ત કે
ઈસાઈ અને બીજા, તમામ ધર્મો એકજ ખુદાને મળવાના જુદા
જુદા રસ્તા છે, એ વાત એની ચર્ચાઓથી બગબર સમજાય છે.

અકબર—કેમ પડિતજી ! હિંદુ લોકો મારા રાજ્યમાં સુખશાન્તિ
ભોગવે છે કે ?

પડિતજી—નેકનામ ! જેમણે ધર્માધપણાને વશ થઈ પરધર્મીઓના ઉપર
કેર વર્તોએ છે, તે સર્વને મજેદા ફળ ઇતિહાસની આરસીમાં

ચોખ્ખાં દેખાઈ આવે છે. આપે તે ઉપરથી ખડ તત્ત્વ શોધ્યું છે. ધર્મ સળધી બુદ્ધમને બઢલે આપની સલામાજ દરેક ધર્મવાળા હમેશાં પોતપોતાના મતની ચર્ચા છૂટથી કરી શકે છે. આપના ઉદાર દિલનો એ દાખલો લવિષ્યની પ્રજા ઇતિહાસમાંથી નેશે.

અમુકખર—કેમ બિરબલ ! લોકોની આબાદી માટે કરેલી કાશીશોના પરિણામ તને કેવા જણાયા છે ?

બિરબલ—ખુદાવદ ! દેશમાં બધે વિદ્યાકળાને ઉત્તેજન અપાય છે, દિવસે દિવસે હુન્નર અને ઈલિમની કદર લોકોમાં વધારે ધુળાતી જાય છે, અને જગલી રિવાજો ઓછા થતા જાય છે મુસાફરી ને વેપારની સગવડ માટે ધણે ઠેકાણે રસ્તાઓ બાંધવામાં આવ્યા છે, અને નહેરોથી ધણે ઠેકાણે દેશની આબાદીમાં વધારે થયો છે લોકો-પયોગી ખાતામાં આપના તમામ અમલદારો પૂરેપૂરી કાળજી રાખે છે. આપ, આપના અમલદારો ને હાકેમો, તથા આપની રૈયત, સર્વે પોતપોતાનો અરસપરસનો સળધ પેટ અને શરીરના બીજા અવયવોના સંબંધ જેવો સમજે છે, ને તેથી બધે ઠેકાણે સુખ-શાન્તિમાં વધારો થતો જાય છે.

અમુકખર—સારે તો ૧૪ વરસની નાની ઉંમરમાંથી ખુદાએ જે ફરજ મારે માથે નાખી હતી, તે ફરજ મેં પૂરેપૂરી કાળજીથી ને પાક દિલથી બજાવી છે, એમ લવિષ્યની પ્રજા મારે માટે કહેશે. મારી પાછલી નિંદગીમાં એ મને શાન્તિરૂપ થશે.

પશ્ચિમનો દિદ્ધપાળ—(સ્વગત) અકબર પાદશાહ ગરેબર તુ કહે છે તેમજ થશે. પરંતુ તારામાં પણ કેટલાક દોષો છે જેને તારા સદ્ગુણોથી એ દોષો ઢકાઈ જાય છે, છતાં આજળ ઉપર તારા ધણા સદ્ગુણોના બીતરમાં ઢકાયલા થોડા દોષોને પણ લવિષ્યની પ્રજા ઇતિહાસની આરસીમાંથી જોશે જ ચિતોડના ઘેરા વખતે જયમલને મારવાનો પ્રયત્ન અને એવા થોડા દાખલા સિવાય તારી કીર્તિ અમરજ રહેશે તારી ઓલાદ જે તારે

રૂતે ચાલીને, તાજાના રાજ્યો અને દેવતાને તારા દરતા વધારે
સારુ મુખ આપશે, તો મુગલ શહેનશાહતની ઇમારતને કદી
પણ તુટસાન પહોચવાનુ નથી પણ આદા ! લવિષ્યની ખુબી
ઝોરજ છે ! ! તારી ઝોલાદને મળેલી તકનો લાભ તે લઈ શકશે
નહિ મુગલ શહેનશાહતનો મધ્યાર્દ તારા પ્રયોગ ઔરગઝેબના
સમયમાં તપશે. પરંતુ અનેક છળ, પ્રપચ અને ધર્મોધપણાની
દુષ્ટતાના તાપથી દેવતાના હૃદય અડળાશે, અને એ અડળામણનો
અવાજ ખુદની દરવારે પહોચી, મુગલાર્ધ શહેનશાહતને નળળી
પાટી દેશે તારી ઝોલાદનો છેલો માણસ સ્ત્રીઓ અને બાળ-
કોના નિર્દોષ હૃદયને રીમાવનાગનો મદદગાર થઈ મુગલ શહેન-
શાહતનો પૂરેપૂરો અંત આણુશે, અને તેને પરિણામે તારા દરતા
ન્યાય અને સદ્ગુણમા ધણીજ વધારે આગળ પડતી મારી પશ્ચિ-
મની પ્રજા હિન્દુ ચક્રવર્તી રાજ્ય ભોગવશે હિન્દુસ્તાનની પ્રાચીન
રાજધાની દિલ્હીને માટે જે લોહી રેગયા છે તેનો ત્યારેજ અંત
આવશે, અને દિલ્હીની સત્તા કલગતે જઈ, પાઠી દિલ્હી આવી
ઈસ્લામના લગ્નશહેરમાંથી શાન્ત અને સુખમય પ્રકાશ આપશે.

આણુ પર્વત.

(આણુ પુ પા પૃષ્ઠ ૬૧ થી)

નખી તળાવ એ આણુ સદર સેગન પારો ટેકરીઓની વચ્ચે નીચાણમાં
અરધો માઇલ લાણુ ને પા માઇલ પહોળુ આણુથી પશ્ચિમે આવેલુ છે પૂર્વ
તરફ તે ઝાઝડુ છે, પણ પશ્ચિમ તરફ વીશથી ત્રીશ ફુટ ઊંડુ છે ઋષિ-
ના નખ વડે એ તળાવ તૈયાર થયલુ છે એવી અનુભવિત દત્તકથા ચાલે
છે. તેનો દેખાવ સુદર છે. એને એક કાઠે જળપુત્રની ને બીજે કાઠે ભેધ-
પુત્રની સુદર કોઠીઓ (ઉતારા) આવેલી છે. કુર્નલ ટોડે તે જોયું ત્યારે
“ તેમા જળકુકડીઓ તરતી હતી તેનું ધ્યાન માણસ ઉપર નહોતુ; કેમકે
આ પવિત્ર જગા ઉપર પારધીની બુદ્ધ કે માછીની જળ એમાંથી એક-
ની કોઈને ખજાર નહોતી ” “ તારે કોઈનો ધાત કરવો નહિ ” એવી

ધર્મચરી આસા અહિં વર્તાતી હતી અને તેનો જે ભગ કરતુ હતું તેની શિક્ષામા તેનું મરણુ હતુ. ” આ તળાવની આસપાસ ગોળાકારમા એવી રીતે નજીક તેમજ દૂર સડક બાધેલી છે કે દરવા જનારાઓ એક ગોળ ચક્રમાં ફરવાનો લાભ લઈ શકે

અર્ધુદા દેવી—દૂધ વાવડી પામેથી તેનો ચઢાવ શરૂ થાય છે વાવડી પાસે સાધુને રહેવાના ઝુપડાં છે. એ વાવડીનું પાણી સાડ અને જરા ઘોળુ છે. બાગ્યા તુટ્યા ત્રણસે પગથીઆ ચડ્યા પછી અધર દેવીના મંદિરમા જવાય છે. દરવાજામા બે વાધની મૂર્તિઓ, એક સ્વાભાવિક કુડ, અને ગણેશજીનું નાનું દહેરૂ જોવામાં આવે છે. ટેકરીના મથાળાની એક ગુફામા અર્ધુદા દેવીની મૂર્તિ ઉભેલી છે તે કાળા પથ્થરની છે એ ગુફામા સૂર્યનો પ્રકાશ આવતો નથી. ત્યાં શિરોહી સ્ટેટ તરફથી ધીનો અખડ દીવો બળે છે પાસેનું ઘોળુ દેવળ સ ૧૬૩૨ મા બધાયલું જણાય છે ગુફાની પશ્ચિમે શિવનું રહેરૂ અને નાની ધર્મશાળા છે. એ જગ્યાના આચાર્યને રાજ્ય તરફથી થોડી જમીન આપવામા આવેલી છે ત્યાં ચત્રી પુનમ તથા આસો સુદ દશમ ઉપર મેળો લરાય છે પાછા દરવાજામા આવી ઉભા રહેનાં કુંગર ઉપર છેટે છેટે અવેશા બગલા અને મકાનોનો સુદર દેખાય નજરે પડે છે. ત્યાંથી દેલવાડ તરફની બાજુએ પણ પગથીઆ બાધેલા છે તે પગથીઆથી ઉતરતાં બીકાનેરની કોઠી પામે દેલવડ ને રસ્તે ચડાય છે.

દેલવાડના દહેરાની સુદર શિલ્પકળાથી તો અવધિ છે આશુ ગામથી આસરે સવા માઇલ ઉપર ઉત્તરે દેલવાડ નામનું નાનું ગામ આવેલું છે. દેલવાડ એટલે દેવજોનો જથો તેમા મુખ્ય છ દેવળ છે, તેમાંના પાંચ શ્વેતાજરીના અને એક દિગમરીનું છે એ સઘળા દેવજો લુદા લુદા ગૃહસ્થોએ બધાવેલા છે. તેમા ચયલુ ખર્ચ અનહદ છે આ દેવજો જોવાથી તે વખતે કેવા જળચ અદ્વાણુ જૈન શેરો પડ્યા હશે તેનો અપણુંતે ખ્યાલ આવે છે.

સાથીઆની માફક એ દેવજોનો જથો ગોઠવાયલો છે. તે સુદર શ્વેત આરસના બનાવેલા છે. તે દરેકને પોત પોતાની જગ્યા છે જગ્યાના મધ્યમાં તીર્થંકરની મૂર્તિ આવેલી છે જગ્યાને ફરતી પણ નાની નાની મૂર્તિઓ ગોઠવવામા આવી છે.

આ દેવગો એજ આણુ પર્વનની ખગેખરી ગોઆ છે. એનું નકશી કામ અત્યંત મુદર છે જાણે મીથુના બીજામા એ સઘળું નકશી કામ ઉતાર્યું હોયની ! આ બાગીક કાતરણી કામના નાણુક દેખાવનું વર્ણન આ પી રાકાય તેમ નથી.

વિમળશાનું દહેરૂ ઈ સ ૧૦૩૨ મા વિમળશાએ બધાંયુ છે અને ન ૧૩૭૬ મા સમગવવામા આંચુ છે આઠ વર્ષ એ દહેરૂ બધાર્થ રહેલું. જમીન સરખી કન્વામા છપન લાખ રૂપીયા બેઠા અને કુલ ખરચ અઢાર કરોડ રૂપીઆનુ થયુ મૂર્તિને આસરે એક લાખ રૂપીયાના હીરા માણેકથી શણગારવામા આવે છે અને મૂર્તિને માથે મુદર જવાહિરનો મુગટ મૂકવામા આવે છે. વળી ત્યા બાવન ગોખલાઓ તૈયાર કરવામાં આવ્યા છે અને તેમા ચોવીસ તીર્થકન્ની મૂર્તિઓ બેસાડવામા આવી છે દહેરાના એક છેડા ઉપર અગ્નિકા માનાની મૂર્તિ બેસાડેલી છે.

વિમળશાના દહેરાના મેા આગળ એક ચોગસ દેખાવના મકાનનું હાથીખાનુ આવેલુ છે તેમાં દરેક છેડે ધોળા આરસપહાણના ચાર ચાર કુટની ઉચ્ચાર્ઠના નવ નવ હાથીની કાતરણીવાળા ચાલલાઓ આવી રહેલા છે એ હાથી ઉપર હોઠો ચીતરી તેના ઉપર માવનને પણ બેસાડેલા છે વિમળશા અને તેના કુટુબનું જાણે સરઘસ નીકળતુ ન હોય તેવો દેખાવ કન્વામા આંચો છે દરવાજાને રસ્તે વિમળશા અને તેના લત્રીજની આરસપહાણની મૂર્તિઓ ઉભી કરવામા આવી છે

વસ્તુપાળ તેજપાળનાં દહેરાં—વિમળશાનું દહેરૂ છેડી આંગણું ઝોળગી ઉત્તર તરફ જઈએ તો યડોચડ વસ્તુપાળ તેજપાળના દહેરાં આવે છે. વિમળશાના દહેરામા આદિનાથની મૂર્તિ છે, ત્યારે આ દહેરામા તેમનાય લમવાનની મૂર્તિ છે, આ દહેરા સંવત ૧૨૮૭ મા બંધાવ્યા છે તેમાં મુદર આઠ ચાલલાથી ઉભો રહેલ મુમટ બેનારના ચિત્તને આકર્ષે છે. ત્યાથી સમામડપમા જવાય છે. એક તરફ રાણુલની મૂર્તિ છે અને બીજી તરફ શાંતિનાથની મૂર્તિ છે. આ સઘળા દહેરાનુ વર્ણન અત્રે આપવું નિરર્થક છે. એ દહેરા નજરે બોધા સિવાય તેનો ખરો ખ્યાલ આવી શકે તેમ નથી.

આ દહેરાં બધાવનારે વસ્તુપાળ તેજપાળે પોતાની જાણીમાં ત્રણ અળજ બેતિર કરોડ બેતિર લાખ અઢાર હજાર અને આઠસો રૂપીયા ધર્મ-

દામાં વાપર્યા હતા દહેરાની એક બાજુએ કતુપાળ તેજપાળ અને લક્ષ્મિતા દેવી તથા વીરતાદેવીની મૂર્તિઓ આવેલી છે એ દેરાણી જેઠાણીના ગોખલા પણ જોવા લાયક છે જૂની ગોધખાળના ગોખીનોએ અચુક એકવાર આ દહેરાઓની મુલાકાત લેવી જોઈએ

દેલવાડામાં જત્રાણએને ઉતરતા માટે ધર્મશાળાઓ છે તે ઉપરાંત ગાદલાં, ગોદડા, હામ, વાસણુ, સીધુ, સામાન વગેરેની ગોઠવણ પણ સરી છે

દેલવાડા છોડી હવે અચળગઢની સડકે ચડીએ અચળગઢ દેલવાડથી પાંચ માઇલ દૂર છે અચળગઢની ટેકરી ઉપર જૈન દેવગો આવેલા છે ત્યાં માત્ર પગપાળા જવાય છે, પરંતુ અચળગઢની નીચે જ્યાં રોય તથા વૈષ્ણવના તીર્થની જગ્યા આવેલી છે ત્યાં ચુધી ગાડી ઘોડા આવી શકે છે દેલવાડેથી ત્રણ માઇલ છેટે માર્ગમા ઝોરીઆ નામના ગામનો રસ્તો ફાટે છે ઝોરી આમાં એક ડાક બગલો છે અને ત્યાંથી શરૂગિખર જવાય છે. દેલવાડથી દોઢ માઇલ છેટે આજુના રહેવાસીઓને પાણી પુર પાડવા માટે ગિરો હી દરખારે છત્રીસ હજાર રૂપીયાને ખર્ચે દેવર તળાવ બાંધેલું છે ત્યાંથી એક માઇલ ઉપર એક ચોકી આવે છે ત્યાંનો ચઢાવ મુશ્કેલ છે.

અચળેશ્વરના દહેરામા સ ૧૪૬૮ નો લેખ છે મહત્તનો મઠ છોડી ગણેશ પોળમા ગયા પછી હનુમાન પોળ આવે છે. ત્યાંથી ચપા પોળમા જવાય છે. તે ત્રીજા દરવાજાને કમાડ છે ત્યાંથી થોડે છેટે કુશુનાથજીનું જૈન મંદિર અને ધર્મશાળા આવે છે, તેને લગત વાણીઆઓની ઓડી દુકાન છે. થોડેક દૂર ચાલતા એક કુવો આવે છે તેની ચડમા જૈનોનું અચળગઢનું મુખ્ય દેવળ આવે છે. તેના દરવાજામા એક સાગી ધર્મશાળા છે, ત્યાં ઋષભદેવજીનું મોટું દહેરૂ ને પદર નાના નાના બીજાં દહેરા છે વળી તેડલામાં રામદેવજી, હનુમાનજી, વિષ્ણુજી, બહુચરાજી વગેરેની પણ નાની નાની મૂર્તિઓ જોવામા આવે છે એ દહેરૂ મૂકી પગથીએથી ઊંચે ચડતા તેમી નાથજીનું દહેરૂ આવે છે તેમાંના લેખની સાલ ૧૫૧૮ ની છે. ત્યાં મુખ્ય દેવળમા આદિનાથની ચોમુખી મૂર્તિ છે તેનું વજન ૧૪૮૪ મણુ છે. તે કુંભારાણીની વિધવા રણીએ બધાંબધુ છે મૂર્તિ ઉપર ૧૫૧૮, ૧૫૨૯ અને ૧૫૬૬ ના લેખ છે એ દેવળને બીજા માલે ચડીને જોતાં આબુ પર્વતનો

ધણો મુદર દેખાવ નગરે પડે છે. આણુ હાઇસ્કૂલ, તથા આણુનાં બીજાં મકાનો, ચોડીઓ, રસ્તાઓ, ગુરુશિખર, અગમેર જતી રેલવે સડક વગેરે આખને આનંદ આપનારા દેખાવો ત્યાંથી નગરે પડે છે. નીચેના દેવળની ચડમા કુભારાણુની, તેના પુત્રની, અને પૌત્રની મૂર્તિઓ છે અચળગદનાં જૈન દહેરાં છોડી આગળ વધતા ભેરવ પોળ શ્રાવણ ભાદરવા પોળ વગેરેમાં ચર્ધ બીજા બાણુએ જર્ધએ તો હરિશ્ચંદ્રની ગુફા વગેરે જોવા જેવી જગાઓ આવે છે.

ગુરુશિખર—આણુથી પાંચ માઇલ, દેલવાડેથી સાડા ત્રણ માઇલ, અને અચળગદથી એક માઇલ દૂર શિરોહી સંસ્થાનના આણુ મહાલનું ઓરીઆ નામનું નાનું ગામ છે તે આણુ કરતા પાંચમો ફૂટ ઉંચું છે. ઓરિઆના ડાક બગલામાં રાત રહી સવારના પહોરમાં વહેલા ઊઠી ગુરુગિખર જવું એ વધારે સગવડભરેલું છે. એ શિખર સમુદ્રની સપાટીથી ૭૫૫૦ પચાસ ફીટ ઊંચું છે. મારગમાં કનખળ તીર્થ આવે છે ત્યાંની કુભેરની મૂર્તિ ઉપર સ. ૧૨૬૫ નો લેખ છે પછી ચક્ર તીર્થ, મહાવીર સ્વામીનું દહેરું, જવાઈ નામનું નાનું ગામ, અને નાગ તીર્થ અનુક્રમે આવે છે. ગુરુશિખર પર નાના કુઆ પામે ધરને આકારે એક દહેરું છે, તેમાં દક્ષિણ-૧૭ બેઠા છે. ત્યાં એક બે સાધુ રહે છે ત્યાંથી થોડે દૂર ગુરુ દત્તાત્રયનાં પગલાં છે ત્યાં એક મોટો ઘટ છે તેના ઉપરના લેખમાં ૧૪૧૮ ની સાક્ષ લખી છે ગુરુશિખર ઉપર ધણી ગુફાઓ છે ઉપર ઉભા રહી ચારે તરફ નજર કરતાં ધણો મુદર દેખાવ જોવામાં આવે છે સવારના ઝળાઝળામાં ટેક જોધપુરના અને બાજોતરાના કિલ્લા સુધી નજર પડે છે.

ગુરુશિખરની બીજા બાણુએ ઉત્તરોજ ગામ આવ્યું છે તેનાં આસપાસ કેદારનાથ તથા બદ્રિનાથ મહાદેવ, પંચ દેવળ, ખડેપુરી બાવની ગુપ્ત, વગેરે જોવા જેવું છે. ઉત્તરોજથી થોડે દૂર શેર ગામની પામે વસ્યાનની જગ્યા સૂર્યકુડ, ગણેશજી, ભૈરવનાથજી, પુષ્કરજી, વગેરે જગ્યાઓ આવેલી છે.

હવે આપણે આણુમાં પાછા આવીએ—આણુમાં રજપુતાના હોટેલમાં તથા ડાક બગલામાં યુરોપીઅન મુસાફરોને ઓતરવાની સગવડ છે રજપુતાના હોટેલમાં જજી દીઠે દરરોજના ૭ રૂપિયા અને મહીનાના રૂ. ૨૦

રૂપીઆ ફી લઈ બધી સગવડ કરી દેવામા આવે છે ત્યા ત્રીસ ઓરડા છે કોઈ કોઈવાર યુરોપીઅન ઢબના પારસી વગેરે દેશી લોકોને પણ બિતરવાની સગવડ ત્યા કરી દેવામા આવે છે ડાક બગલામાં બધુ દીક દરરોજ એક રૂપીઓ ભાડાનો ને સાડા ત્રણ રૂપીઆ ખોરાક ખર્ચના લેવામા આવે છે. દેશી મુસફરો તો ખુબ સરાઈમાં બિતરે છે

આશુમા અનાથ બાળકો માટે લોરેન્સ સ્કૂલ છે. તે હવાપાણીની અનુકૂળતા બેઈ ઇ. સ ૧૮૫૪ મા સર હેનરી ઓરેન્સે સ્થાપેલી છે. તેમા તે સિવાય બીજા છોકરા તથા છોકરીઓ પણ ભણે છે અનાથ બાળકો પામેથી કરી ફી લેવામા આવતી નથી સોલ્જરના છોકરાઓ પામેથી આઠ રૂપીયા અને અધિકારીના છોકરાઓ પામેથી ચૌદ રૂપીઆ ફી લેવામા આવે છે.

આશુ ઉપરના લેખો.

- ૧ દેલવાડામાં વિમળશાહના દહેરામા સં ૧૦૮૮ નો લેખ છે
- ૨ કનખલેશ્વર મહાદેવનો ઓરીઆ ગામમા ઇ સ. ૧૨૦૯ નો લેખ છે.
- ૩ ગુરુશિખર સમરાવ્યાનો સવત ૧૨૬૫ નો લેખ છે.
- ૪ દેલવાડાના વરતુપાળ તેજપાળના દહેરા બધાવ્યાનો સવત ૧૨૮૭ નો લેખ છે
- ૫ અચળેશ્વરમા વિષ્ણુની મૂર્તિ ઉપર સવત ૧૩૦૦ નો લેખ છે
- ૬ સતીના પાળીઆ ઉપરની છત્રીનો સવત ૧૩૧૭ નો લેખ છે.
- ૭ ગૌમુખ પાસેના છુદ્ધનો સવત ૧૩૨૪ નો લેખ છે
- ૮ અચળેશ્વર પાસે આદિપાળ સહિત ત્રણ ભેંસનો સવત ૧૩૪૨ નો લેખ છે
- ૯ વિમળશાહના દહેરાનો ઉદ્ધાર, ૧૩૭૯.
- ૧૦ અચળેશ્વર ઇ. સ ૮૧૩ સમરાવ્યુ, ઇ. સ. ૧૩૨૧.
- ૧૧ અચળેશ્વર પાસે કુવાનો લેખ, સવત ૧૩૮૭
- ૧૨ વસિષ્ઠજીનુ દહેડ, સંવત ૧૩૯૪
- ૧૩ વાલ... સંવત ૧૪૫૦
- ૧૪ અ... પોલીઓ બન વ્યો, સંવત ૧૪૬૪, રથાપો

- ૧૫ અચળગદના નીચલાં દહેરાંની મૂર્તિઓ, ઇ. સ. ૧૪૦૯—૧૪૫૧
૧૪૫૨.
- ૧૬ ગુરુશિખરનો મોટો ઘંટ, સવત્ ૧૪૬૮.
- ૧૭ અચળેશ્વરનું ત્રિશૂળ, સવત્ ૧૪૬૮.
- ૧૮ દ્વારકાનાથજીનું જૂનું દેવળ દેલવાડા પાસે, ઇ. સ ૧૪૬૮.
- ૧૯ અચળગદમાં પારસનાથનું દહેરૂ બાથું, સવત્ ૧૫૬૦, સમરાચ્યું
સંવત્ ૧૭૭૨
- ૨૦ અચળગદનું નેમીનાથનું દેવળ, સંવત ૧૫૧૮.
- ૨૧ અર્જુન માતા, સવત્ ૧૬૩૨.
- ૨૨ અચળગદના ઉપવા દહેરાઓની પાચ મૂર્તિઓ ૧૫૧૮—૧૫૧૮—૧૫૨૬—
૧૫૬૬—૧૫૬૬.
- ૨૩ અચળગદના નીચેનાં દેવળોની પાછળના પગલાઓ, સવત્ ૧૭૦૩.
- ૨૪ ગૌમુખ કુંડ મમરાઓ, સવત્ ૧૮૭૫.
- ૨૫ અચળગદના પગલાઓ, સવત્ ૧૮૬૩.
- ૨૬ વસ્તનજીનો પિતળનો ઘંટ, સવત્ ૧૮૭૭
- ૨૭ અચળગદના પગલાંઓ, સંવત્ ૧૯૨૮

સિંઝ પોપટલાલ કેવળચંદ શાહ—રાજકોટ.

* આશુના લોકપ્રિય તહેસીલદાર રાઠ ગાં છુરાલાઈ કુરાળચંદનો
હું મોટો આભારી છું, કેમકે તેમના ખાસ આમંત્રણથી ગયા હિનાળામાં
હું આશુ ગયો હતો અને આ વર્ષનમાં આપેલી ઘણીખરી હકીકત તે-
મણે પુરી પાડે હતી.

પો કે. શાહ.

કેળવણીખાતાની સ્વરો.

જાહેર ખબર,

(ઉ. લા. ના એ. ધ. સાહેબના તા. ૧૬ મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૨
ના હુકમ નં. ૧૨૨૩૯ ઉપરથી.)

એડ્યુકેશનલ ડિપાર્ટમેન્ટ.

નં. ૩૩૨૧.—(તા. ૫ મી ઑક્ટોબર ૧૯૧૧ ના ઑરેજ ગવર્નમેન્ટ
ગેઝેટ, લાગ ૧ લા તે પાને ૧૮૧૮ મે છપાયેલી) ન, ૨૭૭૭ ની તા.
૨૩ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૧ ની સરકારી જાહેર ખબરના વધારામાં આ ક-
સાક્ષની માધ્યમિક નિગાળોના ઉપયોગ માટે સરકારે મજૂર કરેલી એપ-
ીઓ વગેરેની નીચલી ત્રેમાસિક યાદી સર્વની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં
આવે છે

ગુજરાતી.

મિ. પોપટલાલ મગનલાલ, ઓરિએન્ટલ બુક ડીપો—અમદાવાદના
' ધિ ગુજરાતી ' ના મેનેજરની સુધરેલી મિલ રૂબરૂ ગુજરાતી કૌપિ બુક
નં. ૧ તથા ૨.

જાહેર ખબર,

(ઉ. લા. ના. મે. એ. ધ. સાહેબના તા. ૧૭ મી જાન્યુઆરી
૧૯૧૨ ના હુકમ નં. ૧૨૩૧૨ ઉપરથી)

જનરલ ડિપાર્ટમેન્ટ

ફિલ્ડે મુગર્ષ.

નં. ૭૩૫૮.

તા. ૨૮ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૧.

સરકારી ઠરાવ.

૧. મેલેરીઆની જોખમીમાં લોડામાં કિવનાઈનના ઉપયોગનો વ-
ફાવો કરવાની નવી રીતો પર સરકાર વિચારચલાવી રહી છે હાલ સરકારે
નીમેલા અધિકારી મારફત આખા હવાકામાં કિવનાઈનના એક એક પૈમાણ

પડીકાં વેચાય છે. આનુ વેચાણ દર વર્ષે વધતું જાય છે, અને દરેક રીતે તેને ઉત્તેજન આપનારુ જરી રાખવામાં આવશે. પણ મેલેરીઆથી સપડાયલા લોકોને તદ્દન આરામ થવા માટે તેઓ જોઈતી સખ્યામાં દવાનાં પડીકાં લે એમ ઠરવુ મુશ્કેલ છે. કિવનાઈનના વધારે નિયમિત ઉપયોગને ઉત્તેજન આપવા માટે, તેમજ વધારે મનોહર તથા રચિકર રીતે વહેચવા માટે કિવનાઈન વહેચવાની જે પદ્ધતિ પૂર્વ જાણતા અને આસામમાં થોડો વખત થયા દાખલ કીધી છે તે નવી પદ્ધતિની અજમાયશ કરવાનો સરકારે નિશ્ચય કીધો છે.

૨. આ પદ્ધતિનુ મુખ્ય લક્ષણ એ છે કે કિવનાઈનની વહેચણી પડીકામાં ન કરતા આરામને માટે જોઈતા કિવનાઈનના જથ્થામાં ('ટ્રીડમેન્ટ'માં) કરવામાં આવી છે, દરેક 'ટ્રીડમેન્ટ'માં ચાર ચાર ગ્રેઇનની ૨૦ ટીકડીઓ (tablets) કરી એક નાની કાચની નળી (tube)માં બંધ કરી તે સાથે અગ્રેજીમાં તથા વર્નાકુલરમાં (દેશી ભાષામાં) સૂચનાઓ આપવામાં આવે છે. દશ નળીઓનું એક મોટુ પડીકુ (પાર્સલ) બનાવવામાં આવે છે, અને તે પરચુરણ વેચનારાઓને આપવાનો નાનામાં નાનો જથ્થો છે. એવા એક પડીકાની કિંમત રૂ. ૧-૭-૦ છે, અને પરચુરણ વેચનારે દરેક નળી ૦-૩-૦ ની કિંમતે વેચવાની છે, જેથી તેને પડીકા દીક ૦-૭-૦ નો કાપદો થશે. આ કિંમતો ખરીદ કિંમત કરતા ઘણીજ ઓછી છે, પણ એ પદ્ધતિને લોકપ્રિય બનાવવા ખાતર પ્રથમ ઓછી કિંમત કરાવવાનુ સરકારને સલાહકારેલુ લાગે છે.

J. L. Rieu.

સેક્રેટરિ નિસખત સરકાર

સરકારે કલેક્ટરોને હુકમ કીધો છે કે તેઓએ ગામડાના મુખીઓ ગામડાના રફલ માસ્તરો, ગામડાના પોસ્ટ માસ્તરો, નાના દુકાનદારો વગેરે 'ટ્રીડમેન્ટો' પરચુરણ વેચે એવી જોડવણુ કરવી.

જાહેર ખબર

(ઉ. ભા. ના મે. જો. છ સાહેબના તા. ૩૦ મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૨ ના હુકમ નંબર ૧૨૮૯૦ ઉપરથી).
પ્રાથમિક શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલી ચોપડીની નીચલી યાદી સર્વેની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે

નં.	ચોપડીનું નામ.	ચોપડી જેમાં છપાઈ હોય તે લાખાનું નામ	જાને માટે મંજૂર કરી છે તે.	કિંમત.	વિશેષ હુકીકત.
૧	દેસાઈ બી. એલ., સ્ટાર શેરી, વાડી ફળાયા, સુરત— ધર્મનીતિ બોધિની, ભા. પહેલો.	ગુજરાતી	ગુજરાતી પ્રાથમિક કન્યા શાળા ઓમાં હનામ માટે.	૦—૨—૦	
૨	ધર્મનીતિ બોધિની, „ બીજો.	„	„	૦—૩—૦	
૩	નીતિ રત્નમાળા.	„	ગુજરાતી પ્રાથમિક કન્યા શાળાઓમાં હનામ માટે.	૦—૨—૦	

૧	મેહેતા બી. જોન, હેઠ માર્સ્ટર, મિલ રૂલ, રાજકોટ —	પ્રારંભ	ગુજરાતી પ્રાથમિક અને ઍંગ્લો- વર્નાક્યુલર સાળાઓની લાઇબ્રેરિ માટે	૦-૧૨-૦૦
૫	પદ્મિત ત્રિવેન્દ્રસાહે દલપતરામ બરન (કાપા એડ, રાજપુતાના) દેવી અગેર કામિની, બીલ આટિસ દેવર પ્રાણીનન ગોધવલ, ભાવ- નગર, ગાંધિયાવાડ.		ગુજરાતી પ્રાથમિક કન્યાસાળા ઓમાં હાનમાં તથા લાઇબ્રેરિ માટે	૦-૧-૦૦
૬	સ્નાતન ધર્મ-હિંદુ ધર્મ તથા શ્રીતથાસ્ત્રનું પ્રાથમિક પુસ્તક.		ગુજરાતી નિશાનોની લાઇબ્રેરિ માટે.	૦-૮-૦૦
૭	ગદાભાગત.			૦-૫-૦૦
૮	રાજ શિશુમણિ ગ્રામચંદ.			૦-૭-૦૦

ઓફિસ ઑફ ધિ ડિરેક્ટર ઑફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન, } For Ag. Director of Public Instruction.
પૂના તા. ૧૮ મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૨.

P. WREN.

જાહેર ખબર.

(ઉ. ભા. ના મે. એ. ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા ૨ ૭ ફેબ્રુઆરી
સને ૧૯૧૨ ના હુકમ નં. ૧૨૯૯૮ ઉપરથી).

નીચેનાં પુસ્તકો, ચોપાનીઆં, વગેરે નામદાર શહેનશાહ તરફથી જમ
ચયલા જાહેર કરવામાં આવ્યાં છે, કદરણ કે સદરહુ પુતકો, ચોપાનીઆ
વગેરેમા એવા શબ્દો કે લખાણ છે કે તેથી નામદાર શહેનશાહ તરફ કે
હિંદમા કાયદેમર રચપાયલી બ્રિટિશ સરકાર તરફ અસતોષ, તિરસ્કાર,
કે ધિકાર ઉશ્કેરાવાનો સભવ રહે છે

પુસ્તક વગેરેનું નામ	પુતક, ચોપાનીઆ વગેરેની વિશેષ હકીકત.	સરકારી ઠરાવ ન તથા તારીખ.
‘ આર્યનોને સલાહનો એક ખોલ ’ A word of Advice to the Aryans) નામનું ચો- પાનીઆ.	મદુરામા અલગર કેવિલ મોહોદલામાં છપાયુ હોય એમ દર્શાવતુ, ટામિલ ભાષાનું	જયુડિશ્યલ ડિ- પાર્ટમેન્ટ. નંબર ૪૩૮૬. કિલ્લે મુ- બઈ, તા ૨૬ મી જુલાઈ ૧૯૧૧.
નવી ભારત ઍગો- શિએશનમા દાખલ ચ વાની પ્રતિજ્ઞા ’ (Oath of admission in- to the New Bha- rata Association) એ મથાળાનું	મદ્રાસમાં છપાયુ હોય એમ દર્શાવતુ, ટામિલ ભાષાનું.	॥
‘ મહારાણા પ્રનાપસિન્હ ’ એ નામનું નાટક	અનંત વામન ખવેએ મ- રાઠીમા લખેલુ, મુમઈના વિ- જય પ્રેસમા છપાયલુ, અને ખાલકુખ્યુ લક્ષમણ પાઈકે પ્ર- સિદ્ધ કરેલુ	જયુડિશ્યલ ડિ- પાર્ટમેન્ટ નંબર ૪૪૨૧ કિલ્લે મુ- બઈ, તા ૩૧ મી જુલાઈ ૧૯૧૧.

‘કાયદાનો સંગ્રહ’,
‘પીકરસે ગુલાબ’, ‘કસ-
રત’, ‘અશાતના’, (A-
shatana), ‘નાદવાના
સાણુ’, અને ‘નવરોજ’
એવા વિવિધ નામનું પુ-
સ્તક, ‘વનસ્પતિની ક-
ચાઓ’ એ નામ પાળુ
એનું જ છે.

‘ન્યાયલિખાની’ ના-
મનું વર્તમાનપત્ર

‘અગ્રેજી શિક્ષક ભાગ
૧ તથા ૨ (The
English Teacher
Part I and II)

નવો અગ્રજી શિક્ષક
ભાગ ૧ તથા ૨ The
New English
Teacher Part I
and II.

‘મધ્યા આવૃત્તિ,
ખીજી, ચોથું વર્ષ’
(Sandhya, Second
edition Fourth
year) નામનું પાનીકે,
‘સધર એ ગુમ ધોરે
કોબુ કી ભગીએન’
(Sadher a goom
ghore kobhu ki

ગુજરાતીમાં લખાયેલું.

ટામિલ ભાષામાં કેરિક-
લમાં પ્રસિદ્ધ થયેલું

હિંદી પુસ્તક, પૂનાના જ-
ગદ્દિતેન્દ્રુ પ્રેસમાં રાવજી શ્રી-
ધર ગોડલેકરે છાપેલું, ને યજ્ઞે-
શ્વર ગોપાલ દીક્ષિતે પ્રસિદ્ધ
કરેલું.

મરાઠી પુસ્તક, પૂનાના જ-
ગદ્દિતેન્દ્રુ પ્રેસમાં રાવજી શ્રી
ધર ગોડલેકરે છાપેલું, ને યજ્ઞે-
શ્વર ગોપાલ દીક્ષિતે પ્રસિદ્ધ
કરેલું

કર્તાના નામ વગરનું બ
ગાદીભાષામાં કલકત્તામાં છપા
યેલું તથા પ્રસિદ્ધ થયેલું

જ્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નંબર
૪૪૬૩ કિલ્લે મુ-
બઈ, તા. ૨ જી
ઓગસ્ટ ૧૯૧૧.

જ્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નંબર
૪૮૦૮ કિલ્લે મુ-
બઈ તા. ૨૧મી
ઓગસ્ટ ૧૯૧૧.

જ્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નંબર
૪૮૧૩ કિલ્લે મુ-
બઈ તા. ૨૪મી
ઓગસ્ટ ૧૯૧૧.

II

જ્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નંબર
૪૮૩૩ કિલ્લે મુ-
બઈ, તા. ૨૫મી
ઓગસ્ટ ૧૯૧૧.

bhangibena) એ
મથાળાવાળું,

સ્વદેશી પદો-ભાગ
પહિલા Swadeshi
songs-Part First)

ગેરિબોલ્ડીનું જીવન
ચરિત Life of Ga-
ribaldi) નામનું પુસ્તક

‘આમ બન્દે માત-
રમ, સ્વાધીન ભારત’
એ મથાળાનું અત્યાર
સુધી મના કરેલી બધી
પ્રતોથી જુદું પાનીઈ,
અગ્રેજી બંગાલી કે બીજી
કોઈપણ ભાષામાં પ્ર-
સિદ્ધ થયેલું.

દેશભક્તિ શિક્ષણ

સિંહગઢયા પવાડા

સિંહગઢયા પવાડા.

મરાઠીમાં ત્રિવિક્રમ કાશી-
નાથ પિત્રે બી. એ, એલ
એલ બી એ લખેલું, અને
દેખીતી રીતે ધારવાડમાં ખા-
નોલકર એન્ડ કો. એ પ્રસિદ્ધ
કરેલું

ગુજરાતીમાં નરસિંહભાઈ
ધ્રુવરભાઈ પટેલે લખેલું અને
વડોદરામાં વીરક્ષેત્ર પ્રેમમાં મ
રાડી અક્ષરોમાં છપાયેલું

બંગાલીમાં કર્તાના નામ
વગરનું

ભાસ્કર હરિ પટવર્ધને લ
ખેલું, અને તેણે સાંગલીમાં
ચિતામણિ પ્રેમમાં છાપેલું તથા
પ્રસિદ્ધ કરેલું

નારાયણ મિત્રમેળ સીરીઝનો
નં. ૧, વિનાયકે લખેલું, મુબ-
. ધમાં નેટિવ ઓપિનિયન પ્રે-
સમાં છપાયેલું

અભિનવ ભારત સીરીઝનો

ન્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નંબર
૫૮૫૮. કિલ્લે મુ-
બઈ, તા. ૧૨ મી
ઓક્ટોબર ૧૯૧૧.

ન્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નંબર
૬૧૭૭ તથા ૬૫૬૬.
કિલ્લે મુબઈ તા.
૨૬ મી ઓક્ટો-
બર ૧૯૧૧ તથા
૧૧મી નવેમ્બર ૧૯૧૭

ન્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નંબર
૬૫૩૯ કિલ્લે મુ-
બઈ, તા. ૧૦ મી
નવેમ્બર ૧૯૧૧.

ન્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નંબર
૬૫૮૩ કિલ્લે મુ-
બઈ, તા. ૧૧ મી
નવેમ્બર ૧૯૧૧.

II

II

શ્રી બાણ દેશપાન્ડે યાચ્યા
પવાડા.

વીજપુરગયા આદિલ
શાહીચ્ચા સેવક, અથવા
શ્રી શિવરાય છત્રપતિચી
અદ્વિતીય કારસ્થાને.

“ કાઉટ લીઓ ટો-
લસ્ટોયના ‘એક હિંદુને
પત્ર’ ના જવાબમાં
તેમને લખેલો એક ખુ-
લ્લો કાગળ ” એ ના-
મનુ ચોપાનીઉં

કણ્વુ (Kanavu)
તથા અરિલોરુપંગુ
(Arilorupangu)
એક ટુકડી વાર્તા

ગણપતિચ્ચા મેચા-
ચી પદે, ભાગ ૨

લોકમાન્ય બાળ ગગા-
ધર નિલક યાન્વરિલ
રાજદ્રોહીયા ખટલા

નં ૧, વિનાયકે લખેલું, મુખ-
ધર્મા કલ્યાટક પ્રેસમાં છપાયલું
અને મુખધ ઠાકુરદ્વારમાં કાટક
અધસે પ્રસિદ્ધ કરેલું.

અલિનવ ભારત સીરીઝનો-
નં ૨, વિનાયકે લખેલું, મુ-
ખધર્મા કલ્યાટક પ્રેસમાં છ-
પાયલું, અને મુખધ ઠાકુરદ્વા-
રમાં કાટક અધસે પ્રસિદ્ધ કરેલું

નારાયણ બળવન દાર્ડિકરે
લખેલું, પૂનાના જગદ્દિતેન્દ્ર
પ્રેસમાં છપાયલું, મહાદેવ રામ-
ચંદ્ર ગોરેએ પ્રસિદ્ધ કરેલું.

શ્રી હિંદુસ્થાનના અધિપ-
તિએ લખેલો.

ટામિલ ભાષામાં સી સ-
બ્રામની ભારતીએ લખેલા, પોડિ-
મેરીમાં છપાયલા તથા પ્રસિદ્ધ
થયલા અને ચોપાનીઆ

પુરદરે ઍન્ડ કો. બુકમે-
લસે મુખધર્મા ગણપત કૃષ્ણા-
જ્ઞાના પ્રેસમાં છપેલું

મુખધર્મા ઈંદુમકાશ સ્ટીમ
પ્રેસમાં છપાયલું, સીતા 1 મ
કેશવ દામલે બી એ., એલ

જ્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ નંબર.
૬૫૮૩ કિલે મું-
બઈ તા. ૧૧ મી
નવેમ્બર ૧૯૧૧.

॥

જ્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ નંબર
૬૬૬૨. કિલે મું-
બઈ, તા. ૧૫ મી
નવેમ્બર ૧૯૧૧.

જ્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નંબર
૬૭૭૨ કિલે મું-
બઈ, તા ૧૮ મી
નવેમ્બર ૧૯૧૧.

જ્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ. નંબર
૬૮૪૩ કિલે મું-
બઈ તા ૨૩ મી
નવેમ્બર ૧૯૧૧.

॥

૧૯૦૮.

એલ્. બી. એ પ્રસિદ્ધ કરેલું.

લેખ રતનમાળા અથ-
વા નાના કૂડનવીસાથે ની
વડક પત્રાંચા સમહ.

આતાજી રામચંદ્ર દાર્ડિકરે
લખેલી તથા ટીકા કરેલી, પૂ-
નાના જગદ્દિતેન્દ્ર પ્રેસમા
છપાયેલી, અને બલવન્ત ગ-
ણેશ દામોદરે પ્રસિદ્ધ કરેલી

ન્યુડિસ્પલ ડિપા-
ર્ટમેન્ટ, નં ૬૮૪૩.
કિલો મુખર્ષ, તા.
૨૩ મી નવેમર
૧૯૧૧

મૅન્સન સાહેબનું ખૂન
અથવા દિલ્હી હિંદુસ્તા-
નનો ઈ. સ. ૧૮૫૭ નો
બળવો.

શા. માણેકલાલ અબારામ
ડાક્ટરે લખેલું, અને વડોદરામા
સયાજી વિજય પ્રેસમા છપા-
યેલું ચોપાનીઈ.

ન્યુડિસ્પલ ડિપા-
ર્ટમેન્ટ, નં ૬૮૮૨.
કિલો મુખર્ષ, તા.
૨૪ મી નવેમર
૧૯૧૧.

કલકત્તાની કાળ કો-
ટી (the Black
hole of Calcutta).

મોહનલાલ વી અમરશી
શેઠે લખેલું અને અમદાવાદમા
શ્રા જૈન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમા છપા-
યેલું ચોપાનીઈ.

II

સ્વદેશી પદ્, ભાગ દ્વ-
સરા.

મરાઠીમા ત્રિવિક્રમ કાશી-
નાથ પિત્રે બી. એ , એલ્
એન. બી એ લખેલું, અને
દેખીતી રીતે ધારવાડમા ખાનો-
દર ઍન્ડ કો એ પ્રસિદ્ધ કરેલું.

ન્યુડિસ્પલ ડિપા-
ર્ટમેન્ટ નં. ૭૦૦૬
કિલો મુખર્ષ તા
૩૦ મી નવેમર
૧૯૧૧.

અફઝલ ખાનાથે વધ-
વર પવાડા.

લઘુ અલિનવ ભારતમાળા
સીરીઝનું પુસ્તક નં ૩, ગો
વિંદે લખેલું, પૂનામા એસ
એમ્ પરાજપેના મનોહર પ્રે
સમા છપાયેલું. અને ગણેશ
દામોદર સાવરકરે પ્રસિદ્ધ કરેલું

ન્યુડિસ્પલ ડિપા-
ર્ટમેન્ટ નં ૧૦૪૯.
કિલો મુખર્ષ તા
૧ લી ડીસેમર
૧૯૧૧.

સ્વદેશ પ્રસંગ, અગ્રે-
જી, બંગાલી અથવા
બીજી કોઈ પણ ભાષા
માં પ્રસિદ્ધ થયેલું.

બંગાલી ભાષામાં કાશી
કાન્ત ચક્રવર્તીએ લખેલું, ડાકા
શેહેરમા પાટુઆટોલીના સિટિ
પ્રેસમા છપાયેલું

ન્યુડિસ્પલ ડિપા-
ર્ટમેન્ટ, નં ૭૧૭૪
કિલો મુખર્ષ, તા.
૧૫ મી ડીસેમર
૧૯૧૧.

અષ્ટભુજ દેવીનું ચિત્ર

લાનોલી, કારલાના રવિ

ન્યુડિસ્પલ ડિપા-

(જેમાં અણ્મુગ ના- મની હિંદુ દેવી સિંહ પર બેઠી ગાયને દેખીતી રીતે કાપી નાખનાર બે કસાઈ પર જુસ્સાથી હુ- મલો કરે છે).	વર્મા પ્રેસમાં છપાયેલી, અને 'રજીસ્ટર્ડ ૩૦૦' એવી માર્કવાળું	ટ્રેન્ટ, નં ૭૨૦૬. કિલ્લે મુબઈ, તા. ૧૬ મી ડીસેમ્બર ૧૯૯૧૧
ઓમ્ બન્દે માતરમ્ સ્વાધીન ભારત મહા કાલેર અબન (Oom Bande Mataram Swadhin Bharat Mahakaler Abh- an) એ મથાળાનું પા- નીકે, અગ્રેજ, બંગાળી, અથવા બીજી કોઈ ભા- ષામાં પ્રસિદ્ધ થયેલું.	કર્તાના નામ વગરનું બ- ંગાળી ભાષામાં લખાયેલું.	જન્યુડિસ્યલ ડિપાર્ટ- મેન્ટ, નં ૭૨૭૦ કિલ્લે મુબઈ, તા. ૨૦ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૧.

નીચેના ચોપાનીઆ ચોપરી વગેરે જમીન યા દરિયા માગે બ્રિટિશ
હકિયામાં લાવવાની ગવર્નર-જનરલ-ઈન્-કાઉન્સિલ તરફથી ૧૮૭૮ ના સી
કસ્ટમ્સ એક્ટના સેક્શન ૧૯ ની રૂઝબે મના કરવામાં આવે છે.

પુસ્તક વગેરેનું નામ.	પુસ્તક ચોપાનીઆ વગેરેની વિશેષ દેકીકત.	સરકારી ઠરાવ નં. તથા તારીખ.
“કાઉટલીઆ ટો- લ્સ્ટોયના એક હિંદુને પત્ર” ના જવાબમાં તેમને લખેલો એક જવાબ “કાગળ”. પૂર્વનો તારો (Star of the East)	શ્રી હિંદુસ્તાનના અધિપતિનો ઑસ્ટ્રેલિયાના મેલબોર્ન- માં રામકૃષ્ણ વેદાંત મિશન તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલું.	રેવેન્યુ ડિપાર્ટ- મેન્ટ, નં ૧૧૬૪૬. કિલ્લે મુબઈ, તા. ૧૫ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૧. રેવેન્યુ ડિપાર્ટ- મેન્ટ, નં ૧૧૮૩૧. કિલ્લે મુબઈ, તા. ૧૯ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૧.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

પીપળીઆ—પા નાથાભાઈ ગીરધર સ્કુલ જમાડી, ચો. પટેલ ભારમલ સળણે પેડા તથા પીતળનું પ્યાલું, પા ગોપાળ ધનાભાઈ સાકર તથા ૩ માલ. ઝણેર—દાકર સાહેબ જીતસિંહજી ભારતસિંહજી રા. ૪) સાકર સારો—ઉર્દુ સ્કુલ જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૮-૮-૦ મીઠાઈ ઝાડેશ્વર—ગામના આગેવાનો રા. ૫) પતાસા. વલીઆર—કુંભેર જગમલ તથા પ-ટેલ દુલાજીભાઈ સ્કુલ જમાડી, પટેલ પ્રભાત બાવાભાઈ રા. ૪) મીઠાઈ. નાંધણ—ગામ લોકો રા. ૧૨) સ્કુલ જમાડી છુવા—પટેલ મયુરભાઈ જેસગભાઈ રા. ૧૭-૧૦-૦ સ્કુલ જમાડી. દેખર—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૨૫) મીઠાઈ જમાડી જત્રાણ—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૪-૧૨-૦ મીઠાઈ. હાંસોઠ—મી. લગુભાઈ પ્રાણવલ્લવદાસ રા. ૧૧) મીઠાઈ. અમ-નપુર—તલાટી ત્રીભોવન માણેકલાલ વગેરે રા. ૩) મીઠાઈ શુકલતીર્થ—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૧૦) મીઠાઈ. રા. ૧૦) ધડીઆળ લોદર—સ્કુલ કમિટીના મેમ્બરો રા. ૧૩-૮-૦ સ્કુલ જમાડી, તથા મીઠાઈ. દહેગામ—ગામ લોક રા. ૩-૧૧-૦ મીઠાઈ, અંબાલાલ ગોકળભાઈ રા. ૪) પરબ. ધમણાદ—ગામ લોક રા. ૩) પતાસા, રા. ૩) મીઠાઈ, રા. ૧) સાકર રા. ૧૨-૮-૦ ધડીઆળ રા. ૨૦) સ્કુલ જમાડી રા. ૪) પરચુરણ. સરનાર—જુદા જુદા ગૃહસ્થો રા. ૬-૦-૦ પુસ્તકો, કાપડ વગેરે કહા-નવા—પા. મણીભાઈ બકારભાઈ સ્કુલ જમાડી

થાણા વિભાગ—

થાણા—મ્યુ સ્કુલ. શેઠ મોતીલાલ હરગોવિંદદાસ રા. ૧૦૦૦) સ્કો-લરશીપ. શેઠ પેસ્તનજી રતનજી દાદા રા. ૨૫-૮-૦ ચોપડીઆ, તીઠાઈ.

પાલનપુર વિભાગ—

ખીમત—હીરાલાલભાઈ પીતામ્બરભાઈ રા. ૪) ચોપડીઆ, ના. નવાબ સાહેબ રા. ૮-૦-૦ ઇનામ. થરા—કૌરોનેશન પ્રસંગે પટેલ રતન-શી મૂળચંદ રા. ૩૨) પુસ્તકો સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો રા. ૫) સાક સિહોરી—પટેલ રતનશી મૂળચંદ રા. ૪) પુસ્તકો.

રાજપીપળા સ્ટેટ—

અશા—ગામના ગૃહસ્થો રા. ૩) મીઠાઈ, ડુંગરી—જુન જુન ગૃહ-

સ્થો શા. ૯) સ્કુલ જમાડી. ગરડેધર—કોરોનેશન પ્રસંગે જુદા જુદા ગૃહ-
સ્થો શા. ૩) પતાસા, સાકર. જીઓર—કોરોનેશન પ્રસંગે ગામ લોકો શા.
૩-૪-૦ સ્કુલ જમાડી ઝઘડીઆ—શા રણછોડજી અમથાલાઇ સાકર
મણુ ના ઉમદસા—ગામ લોકો શા. ૩) પતાસાં. રાયસંગપુરા—ગામ
લોકો સ્કુલ જમાડી. દેશાઇ નરોત્તમ તાપીદાસ સ્કુલ જમાડી. દેશાઇ લલ્લુ-
લાઇ રાયજી ચાહ તથા સાકર. નાદોદ—શેઠ માણેકલાલ પરસોત્તમદાસ
શા. ૫) મીઠા. ઉંચેલીઆ—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા ગામના ગૃ-
હસ્થો શા. ૬-૮-૦ મીઠાઇ. માછી અમદાસ બહેચર સ્કુલ જમાડી.
ટંકારી—ગામલોક શા. ૫) ઇનામ, સાકર. આમલેયા—જુદા જુદા ગૃહ-
સ્થો શા. ૧૫) સ્કુલ જમાડી. કપજસાડી—ના. રાજજી સાહેબ શા.
૨) સાકર.

કાઠિયાવાડ વિભાગ—

આટકોટ—ના. જામસાહેબ શા. ૧૦) સાકર, તથા ચાહ. શુંદા—
શેઠ પોપટલાલ જેરામ વગેરે શા. ૧૦-૯-૦ ઇનામ. હુખલી—શેઠ ચતુ-
ભૂજ તેજપાળ શા. ૨૫) પુસ્તક, રમાલ શા. ૧૫) આપ્તસ કેરી, શેઠ હી-
રજી પુનરવા શા. ૩૦) પુસ્તક શા. ૧૫) મીઠાઇ, શેઠ દેવાજી દેસવજી શા.
૮) જલેખી. શેઠ ઓધવલાઇ શા. ૧૫) મીઠાઇ. શા. ૧૨) ધડીઆળ.

ધંચમહાલ-રેવાકાંઠા-વિભાગ—

માંડવા—તાલુકા સ્કુલ સર. વિઠ્ઠલદાસ દામોદર ઠાકરજી શા. ૩)
પતાસાં. રા ગગાધર નારાયણરાવ શા. ૫) મીઠાઇ વગેરે કવોટ—સ્કુલ ક-
મિટિ તથા જુદા જુદા ગૃહસ્થો શા. ૬) સાકર. હરકુંઠા—ગામ લોકો શા.
૭૫) સ્કુલ જમાડી, મીઠાઇ પુસ્તકો દારખાતુ વગેરે પાછળ ખરચ્યું.
શેહુરા—રા કૃષ્ણલાલ સુરજરામ વડીલ તથા સ્કુલ કમિટીના મેમ્બરો
શા. ૩) ઇનામ.

સિંધ વિભાગ—

નગરઠકા—ચ. સ્કુલ.

જેડા વિભાગ ચાલુ—

કરોલી—ગામ લોકો શા. ૧૧) સ્કુલ જમાડી. લેરાશી—વાંગના
ઠાકોર શા. ૨૫) સ્કુલ જમાડી ઠાકોર પ્રજાઆવા નયુઆવા સાકર, ચોપડી,

કાપડ વગેરે. જુદા જુદા ગૃહસ્થો સ્કુલ જમાડી ગારવા—ગામ લોઢા રા. ૨૨) સ્કુલ જમાડી. ઠાકોર નારસગજ મહેરામણસગજ રા. ૫) દહેઝી—
પા. મોતીલાલ વરજલાલ રા. ૧૭) સ્કુલ જમાડી.

કચ્છ વિભાગ—

ભુજ પરસ્કૂલ—શા. જગસિંહ વિજપાળ ઇનામ રા. ૪-૦-૦ શેઠ
નરસિંહ તેજસિંહ ઇનામ રા. ૪-૦-૦ શા. ગોસર પદુ ઇનામ રા. ૫-૦-૦
વીગણીસ્કૂલ—દેસલપુરના ઠક્કર નારાણજી તુલશીદાસ ઇનામ રા. ૧-૮-૦
વીરાણીના ઠક્કર હીરજી વાલજી ઇનામ રા. ૫) દોહાસ્કૂલ—રોહા જાગી-
રદાર ઇનામ રા. ૩-૧૨-૦ ઇનામ રા. ૩-૮-૦ ગઢસિરસા સ્કૂલ—શેઠ
ટોપણ હરજી ઇનામ રા. ૫૧-૦-૦ નિરોણા સ્કૂલ—ગામના સદગૃહસ્થો
ઇનામ રા. ૪-૦-૦ ખાયઠ સ્કૂલ—જખૌના શેઠ વિસનજી જોડા ઇનામ
રા. ૨૫-૦-૦ શા. પાસુ પુત્ત મિહાલ રા. ૧-૦-૦ ખારીરોહર—રા
રા નવલશકર મૂળશકર ખી. એ. એલ ખી. ઇનામ રા. ૧-૦-૦ તુણા
સ્કૂલ—શા. મોતીચંદ ગણેશદાસ ઇનામ રા. ૨૦-૧-૦ મંજલ સ્કૂલ—
ગામધણી ઇનામ રા. ૬-૦-૦ ઠા. મથુરાદાસ રોસાલાલ ઇનામ રા. ૨૦)
ઠા. ત્રીકમદાસ આપસિંહ રા. ૩-૦-૦ નારાણસર સ્કૂલ—રા. ખાલાશ-
કર કાશીગામ ઇનામ રા. ૨૦-૦-૦ સોમપરા બ્રાહ્મણ અમરજી કલ્યાણજી
ઇનામ રા. ૧-૪-૦ ભુજ મહોમોહન સ્કૂલ—ગુસાઇ રિધગરજી સાકર
રા. ૧૪-૦-૦ ભુજ નાઇટ સ્કૂલ—ગુસાઇ રિધગરજી સાકર રા. ૧-૦-૦
ભુજ નંબર ખીજનની સ્કૂલ—ગુસાઇ રિધગરજી સાકર રા. ૧૬-૦-૦
સુદરા સ્કૂલ—મુદરાના સદગૃહસ્થો ઇનામ રા. ૮-૦-૦ મુદરાના શેઠ
જવણદાસ ઈજી ઇનામ રા. ૬-૦-૦ સુદરા ક-યાશાળા—અહીંની વ-
તરફથી વહેંચાયેલ ઇનામ રા. ૪-૦-૦ નલીઆ શેઠ ગોકળદાસ
તેજપાલ ધર્મ આતાની સ્કૂલ—શેઠ હીરજી કાનજી તથા ખીજન સદ
ગૃહસ્થો ઇનામ રા. ૨૦-૮-૦

ભરૂચ વિભાગ—

કીનસ ડ—પા. નાગજી કાગીદસ રા. ૧૦) કાપડ, દયાદા—રા. સુલે-
માન આદમ તથા અહમદ અકુજ રા. ૫) મીઠાઇ. તરીઆ—પોલીસ પટેલ
મોહન મેરજી વગેરે સદગૃહસ્થો રા. ૧૫) સ્કુલ જમાડી તથા ઇનામ રા. ૪)

અંક ૪ થી.

પુસ્તક ૫૨ અં.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

એપ્રિલ. ૧૯૧૨.

વિષય.

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ.

૧. કેળવણી... ૧૨૧-૧૨૫.
૨. મેદાનજીવિજ્ઞાનને આશીર્વાદ (કા. ૩ શાસ્ત્રી)... ૧૨૫-૧૨૬.
૩. ગુજરાતી ભાષાની જોડણી સંબંધી પ્રશ્ન-
માળા... ૧૨૫-૧૩૬.
૪. સંગીતવિષય. (સ. આ. વ્યાસ). ... ૧૩૬-૧૪૦.
૫. વાચનમાળાના પ્રશ્નાસ. (મ. દ. દલાસ). ૧૪૦-૧૪૩.
૬. શ્રી ૧૬ અને લઘુ ચાણક્યનું બાધાતર.
(જી. વિ. રાવળ) ... ૧૪૩-૧૪૮.
૭. મણિન. (સં. ડા. પટેલ). ... ૧૪૮-૧૫૧.
૮. ગુજરાતીભાષામાં વપરાતા અંગ્રેજીશબ્દો
સાથે. (અ. દ. મુનશી)... ૧૫૧-૧૫૬.
૯. નિયામોના ધનામંપત્રક... ૧૫૬-૧૬૦.
૧૦. શુદ્ધિપત્ર... ૧૬૦.

તારી (એપ્રિલ ૧૯૦૨ થી)-આને

પ્રકાશક—રા. જી. કમળાગંધર્વ પ્રાણરોકર ત્રિવેદી, બી. એ.,
ત્રિવેદી, પ્રે. રા. દેવિંગ દોલજ—અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

(સર્વ દક્ષ રવાણીન રાખ્યા છે)

શાળાપત્ર ન્યુબિલિઅંક—તૈયાર છે. 'શાળા-

પત્ર'ના જે આહકો ઇ. સ. ૧૯૧૨ સુધીનું 'શાળાપત્ર' નું
લવાજમ પૂરેપૂરું ભરી ચૂક્યા હોય તેમણે 'શાળાપત્ર'ની
ઓફિસમાંથી એ અંક લઈ લેવો. ટપાલ મારફતે મંગાવ-
નારે ટપાલ ને પેકિંગના બે આના મોકેલી આપવા, તે
મોકલશે અથવા વી-પી-થી મંગાવશે ત્યારે તેમને અંક
મોકલવામાં આવશે:

તંત્રી.

આત્મારામ અને દલાલાઈની કમ્પનીની

લેખનકળા કોપીખુકો.

ગુજરાતી અને બાળબોધ છ નંબરમાં.

કેળવણી ખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે ગ્રુમ્પઇ દલાલાઈની
ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મનૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના વણા અનુભવી અમલદારોના મત મુજબ ગુજરાતી અક્ષર-
શના શુદ્ધ વલણ ચોખી કાઢી, તથા મોરહોને અનુકૂળ અક્ષરોના ઠંઠ તથા ધી-
ખાખ ટબની ગોઠવાણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીખુકો કરતાં
ચઢીઆતા થયાની ખાત્રી થયા પછી છપાવી બેહાર પાડી છે.

કોપીખુકોની સફાઈ અને સુંદરતા જળવવા માટે ગાળાના પના (કોપ-
રશ્વેટ) કોતરાવેલા છે, જે ઉપરથી માત્ર દરેક પેન એકજ બાજુએ સુંદર ર-
મની સાહીબી છપાય છે કાગળ અને કવર ઉંચા ટકાઉ વાપરેલા છે,
જે એક વખત લેવાથી ખાત્રી થયે

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને સેક્ટે ૩૩ ટકા
કસીંગન આપવામાં આવશે; પેકીંગ અને રેલ્વે ખર્ચ પણ
આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ મારફતે કે રેલ્વેનથી આગળ ખર્ચ
આપવામાં આવશે નહિ

કોપીઓ સારે બીજા પુસ્તકો મંગાવનારને સેક્ટે અધો ટકા હકસાજ લઈ
મોકલી આપવા ગોઠવણ રાખી છે. ગળવાનું ટેકાણું—આત્મારામ અને
દલાલાઈની કમ્પની, લેખનકળા કોપીખુકોની ઓફિસ, -કાળઠાદવી રોડ
પોસ્ટ ઓફિસ સામુ નંબર-૨૧૭ સુમઈ.

મહાકાઈ જગજીવનદાસ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુરતકં ૫૨ મું.

એપ્રિલ, ૧૯૧૨.

અંક ૪ થી.

દેખવાણી. (ચાલુ પૃષ્ઠ ૪૫ થી).

સ્મૃતિનાં ઉદ્ભોધક—અનેક પદાર્થો દરેક મન પર અનેક સંસ્કારો પાડે છે, તે બધા મનમા મુખ રિચનિમા પડ્યા રહે છે ન્યારે કાર્ષ પશુ કાન્જીથી એ સરકારો ઉદ્ભવ થાય છે સારે સ્મરણ થાય છે. સરકારો જાત્ર તથાના કાન્જો પશુ શિક્ષે જાણવા આવશ્યક છે, કેમકે તે જાણતા હોય તો સંસ્કાર પડવામા તેમનો ઉપયોગ કરી શકે થોડાક અગત્યનાં ઉદ્ભોધકાન્જો અન દર્શાવી રાકાય. સદૃશ કે વિરુદ્ધ વસ્તુનું દર્શન સરકારને જાત્ર કરે છે ‘શુદ્ધિ’ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ શિખવતી વખતે તેના જેવા ‘મતિ’, ‘રિચનિ’, ‘ગતિ’, ‘શક્તિ’, ‘રતિ’ ઇત્યાદિ શબ્દો પડવાથી ખેંચ્યુ હોય, તેમજ ‘ધર્મ’નો અર્થ શિખવતી વખતે ‘અધર્મ’, એથી ઉત્પદો શબ્દ છે એમ દર્શાવ્યુ હોય, ‘અનુકૂળ’ ને ‘પ્રતિકૂળ’, ‘શક્ત’ (‘અશક્ત’ નહિ) ને ‘અસક્ત’, ‘દૃઢ’ (‘સદૃઢ’ નહિ) ને ‘અદૃઢ’, ‘પાશાસ’ ને ‘પાશાસ્ય’ કે ‘પ્રામ્ય’ (‘પાશાસ’ ને ‘પ્રાશિમાત્ય’ નહિ) આવા વિરુદ્ધ શબ્દો સાથે સાથે શિખવ્યા હોય તો સાદૃશ્ય ને વિરોધના નિયમથી એક વસ્તુનો અનુભવ થયે અન્ય વસ્તુનો સરકાર ઉદ્ભવ થયા વિના રહેજે નહિ. ઇતિહાસમા પૂર્વ સમયતુ ચિત્ર સાત્રત સમયના ચિત્ર સાથે સરખાવવાથી સંસ્કાર દૃઢ થશે આમ દરેક વિષયમાં સાદૃશ્ય ને વિરોધના, કાર્યકાળુ-બાવના, સહચારિત્વાવના, અને એવા નિયમો જાળવવાથી સંસ્કાર દૃઢ થશે પણ તે બધામા અભ્યાસ એટલે આવૃત્તિની જરૂર છે એકની એક બાજન જુદે જુદે પ્રસંગે એકના એક સ્વરૂપમા નહિ, પણ બિન્ન બિન્ન સ્વરૂપમાં મન પર ઠસાયા વિના કદી પણ સરખા હોય પાડી શકાશે નહિ એ હમેશ લક્ષમાં રાખવાનું છે. એકજ બાજત બિન્ન બિન્ન સ્વરૂપમાં મૂકવામાજ શિક્ષકની આવૃત્તી છે ને તે તેલો કેળવવી જોઈએ. સ્મરણશક્તિ કેળવવી એ શિક્ષકનું અગત્યનું કામ છે, કેમકે વિચારશક્તિ, કલ્પનાશક્તિ, વગે

શક્તિઓનો આધાર સ્મરણશક્તિ પરજ છે. તે બધામા અનુમાનની જરૂર છે, ને અનુમાનને માટે વ્યાપ્તિસ્મરણ આવશ્યક છે

ધારણશક્તિ—એક બીજી વાત લક્ષમા લેવા જેવી એ છે કે બાળકની ધારણશક્તિ કેળવવી જોઈએ. કેટલાકની સ્મરણશક્તિ ઘણી તીવ્ર હોય છે, પણ તેમના સરકારો અંધ સમય સુધીજ જીવતા રહે છે. એ સમય રોને તેઓ લાભો સમય ધારણ કરી શકતા નથી. ગ્રહણશક્તિ ને ધારણશક્તિ એ બંને બરાબર કેળવાય તોજ ખરો લાભ થાય. ગ્રહણશક્તિ કેળવવા માટે બાળકને ધ્યાન દર્શને મનમાં વાચવાની ટેવ પાડવી જોઈએ વાચ્યા પછી જે ન સમજીતુ હોય તે આસપાસના સખન્ધથી સમજવાની ટેવ પાડવી. આમ કરવાથી આગળ જતા ધણો લાભ થશે, કેમકે ધણા ઉત્તમ પુસ્તકો એવી સૌંદર્યથી રચાયેલા હોય છે કે ધૈર્ય રાખી વાંચનારને જે લાગ સમજતો ન હોય તેનું વિવરણ પુસ્તકમાજ આગળ જતા થાય છે મન અપણ ને ઉણકન રહી નવા સમયો તરત ગ્રહણ કરવા શક્તિમાન થવું જોઈએ, એટલુંજ નહિ, પણ જે ગ્રહણ કરે તે લાભો સમય સુધી સાચવી રાખે એવી તેનામા શક્તિ આવવી જોઈએ ‘અભ્યો ત્રિચિત્તઃ શ્રેષ્ઠા ત્રિચિત્તઃ ચારિણો વરાઃ’—કેવળ અત્યંત કઠોર પુસ્તકપાઠી મારા અને તેના કરતા ધારણ કરનારા વધારે સારા—એ પ્રત્યેક વાક્યમા પણ ધારણ શક્તિનું મહત્ત્વ સ્વીકાર્યું છે.

શાખિન્દ્ર સ્મરણશક્તિ તરફ ગિતકલુ આગળ લક્ષ—ત્યાં સુધી ચચારશક્તિ બરાબર કેળવઈ નથી ત્યાં સુધી બાળકમા વિચારપૂર્વક ગમણ શક્તિને બદલે શાખિન્દ્ર સ્મરણશક્તિ પ્રમળ રહે છે નવા રંગોનાં રો અર્થ છે તે સમજવાની તેમને દુર્ગત નથી, પણ સ્મરણશક્તિના બળથી નવો શબ્દ એકદમ પકડી લે છે આ કારણને લીધે પાશ્ચાત્યિક શબ્દોના અર્થ બરાબર હસાગ્યા પછીજ તે શબ્દોનું જ્ઞાન બાળકને આપવું, આરબમા નહિ.

ફ્રાન્સની પ્રાથમિક શાળામા પણ આવી શબ્દપૂર્ણને નિન્દી છે. ઇ. સ. ૧૯૦૬ ના ઓગસ્ટના ‘પ્રેક્ટિકલ ટીચર’મા કહ્યું છે કે ‘ફ્રાન્સના પ્રાથમિક શિક્ષણમાં જે બીજી વસ્તિ સુધારાને પાત્ર જણાય છે તે શબ્દપૂર્ણ ને અન્યપૂર્ણ છે ઘણાખરા પાઠોને અન્ને (ઇતિહાસ, નીતિ, ભૂગોળ, શહેરી નરીકે વર્તન, વિદ્યાનાં મૂળતત્ત્વ દત્તદિ વિષયના શિક્ષણમા) છોડરાઓ શિક્ષિત નોંધ લખી કાઢે છે, તેને આખી નાખે છે, અને ખીજે દિવસે તેજ

વિષયના પાઠને આગે બોલી જાય છે ('Another tendency of French elementary teaching which seems to require correction is the worship of words and of books. At the end of most lessons (in history, morals, geography, civic instruction, elementary science, &c), a summary is written out by the boys and learned by heart, to be repeated at the beginning of the next lesson on the same subject') ક્રાન્સમા છાત્રાઓ જાતે જે સક્ષિપ્ત નોંધ કાઢે છે તે ગોખી નાખે છે તેની આમ નિન્દા કરી છે, તે આપણી પ્રાથમિક શાળામાં 'પરિચયિકા'ને અન્ય વિષયોમાં ફેટલીક વખત શિક્ષકો વિષયના પેટા વિભાગ કરી દરેકના શિક્ષણને અંતે કાળા પાટીઆ પર સક્ષિપ્ત મુદ્દાઓ લખી કાઢે છે તે છાત્રાઓ પાસે નોટબુકમાં લખાવી ગોખાવે છે તે વિગેય નિન્દા છે એ સદ્ગત સમજાશે.

સ્વતંત્ર વિચાર—સ્વતંત્ર અભિપ્રાય બાધવાની શક્તિ પણ શાળા-માજ કેળવણીને હોઈએ. આ દેશના પરિતો અન્ય પુરોગાના વચનોને પ્રચલુષ્ટ માની લે છે તે વિગે પોતાનો સ્વતંત્ર વિચાર બાધતા નથી એવો પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો તેમના પર આક્ષેપ મૂકે છે, તે તેમાં ફેટમેક અગે અત્ય સમાવ્યુ લાગે છે પરિતો તે આમ પુરુષના વચનોને પ્રમાણરૂપ માને છે, પણ હાલ આપણી બાળામાં ફેટલા બધા લેખકો અન્ધ શ્રદ્ધાથી બેંગ્લીમાં, બાબારીમાં, કલ્પ ને ઇન્દની રચનામાં અનુસરણુ કરે છે. આમ થતું યુગ નથી દરેક બાલકમાં પોતે સ્વતંત્ર વિચાર બાધી અમુક સિદ્ધાન્ત પર આવતું એમાજ વિદ્વાનનું જીવણ છે સત્ય સંશોધન પર પ્રેમ અને અન્ધ નદા ને અસત્ય પર નિરરકાર ઉત્પન્ન કરાવના કરતાં શિક્ષકોનું વિશેષ પરિષ કર્તવ્ય બીજી હઈ નથી ('Education has no more serious mission to perform than to inculcate love for truth and wage war on credulity and error'—Compagre) વળી ફેટલાક સ્વતંત્ર વિચાર બાધી શકે છે તે તેમનામાં તે દર્શાવવાની હિમત નથી. સત્ય બોલવા કરતા પ્રિય બોલવા તરફ તેમનું મન વિગેય લોલાય છે આ દરિયુથી પુસ્તકો પર અભિપ્રાય લખતા તેમને દોષો તેમને દેખાતા નથી. માનુષી પ્રકૃતિની આ લાગુતાનો સાજ સર્ષ લે

સાધારણ ગ્રન્થો ઉપર પણ અત્યુત્તમ અભિપ્રાય સહેવાઈથી મેળવી શકે છે. એવા અભિપ્રાયો બહુધા સંપૂર્ણ પુસ્તક વાંચ્યા વિનાજ લખાયલા હોય છે ને તે લેખકોને ઘણા રચિકર થઈ પડે છે, કેમકે તેવી સામાન્ય વાચકર્મ જોળવાય છે પણ જેઓ સર્વ પુસ્તક મલાળથી વાંચી પોતાનો વિચાર બાંધે છે તેમને આવા અભિપ્રાયો હાન્યકારક થઈ પડે છે ને અભિપ્રાય આપન રાઓનું ગૌરવ ઘટે છે.

જ્ઞાન પ્રતિ પ્રેમ—શુદ્ધિવિષયક ને નીતિવિષયક કેળવણીને અંગે કઈ કઈ માનસિક શક્તિઓ ને કયા કયા ગુણોના બીજ ગાંધી પરિપોષણને સમર્થ કરી શકાય છે તેનું દિગ્દર્શન કર્યું. તેના સબન્ધમાં પ્રસંગે પ્રસંગે શિક્ષકોને વ્યાવહારિક મૂલનાઓ પણ આપી, કોઈ પણ વિષયનું પૂરતું જ્ઞાન શાળામાં આપી શકતું નથી શાળા છોડ્યા પછી એક પણ વિષયનું જ્ઞાન વધારવાની શિષ્ય ને અભિરુચિ ન થાય તો તેમાં શિક્ષણનોજ દોષ છે, શિષ્યનો નયો વજ્રા રાધ્યો ગાળા છોડે છે કે પુસ્તકો ફેંકી દે છે ને જીવન-પર્યન્ત તેની મામુ પણ જોતા નથી આ અસાગ શિક્ષણનુંજ ફળ છે. જ્ઞાન તરફ અભિરુચિને બદલે એમને નિઃશ્ચય ઉત્પન્ન થાય છે તેનું કારણ એમના શિક્ષકોજ છે, માટે શિક્ષકની કમ્પ નિયમગા રસ ઝંખાવી જ્ઞાન તરફ પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવાની છે કે ગાળા છોડ્યા પછી, ગમે તે વધે વળગે તોપણ જીવન-પર્યન્ત વિદ્યાવિજ્ઞાસ કાયમ રહે એ રિતે રચિકનનો આદર્શ ઉત્તમ છે. તે કહે છે કે ખરી કેળવણીનો સંપૂર્ણ ઉદ્દેશ લેણાને માન સાગ વર્તનશાળા કરવાનો નથી, પણ માન વર્તનમાં વિદ્યામ માનતા કરવાનો છે; માન ઉદ્યોગી કરવાનો નથી, પણ ઉદ્યોગ પર પ્રેમ ધરતવા કરવાનો છે, માન જાની કરવાનો નથી પણ જ્ઞાન પર અભિરુચિ ગમતા કરવાનો છે; માન પવિત્ર બનાવવાનો નથી, પણ પવિત્રતાને આદરતા બનાવવાનો છે; માન ન્યાયી કરવાનો નથી, પણ ન્યાયને માટે તૃષ્ણા ગમતા ને તલબના કરવાનો છે.

'The entire object of true education is to make people not merely do the right things, but enjoy the right things, not merely industrious, but to love industry; not merely learned, but to love knowledge; not merely pure, but to love purity; not merely just but to hunger and thirst after justice'

કેળવણીની લિજ દિશા આવશ્યક—હાલના સમયમા આજીવિકા પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રશ્ન ધણો વિદ્યુત ધર્મ પડ્યો છે અતિપરિશ્રમ ને દ્રવ્યવ્યયથી ઉત્તમ કેળવણી મેળવી, વિશ્વવિદ્યાલયની ઉચ્ચામા ઉચ્ચી પરીક્ષા ઉત્તીર્ણ થવાથી પણ આજીવિકા સુલભ થતી નથી. આવી સ્થિતિમા કેળવણીનો માર્ગ બદલી લિજ દિશામા લઈ જવાની જરૂર છે, ને તેમ કરવામાં જેમ સમય જાય છે તેમ દેશમા અસંતોષ વધી અનેક હાનિ થાય છે.

અજ્ઞતા-ત્રીકેળવણી—કેળવણીના દેશાવની તો હજી ધણીજ જરૂર છે, કેમકે દેશમાં ધણુ અજ્ઞાન છે અને જ્યારુધી કેળવણી સર્વ અગમાં પ્રસાર પામી નથી, મુખ્યત્વે જ્યામુધી સ્ત્રીઓ યોગ્ય રીતે કેળવણી નથી, ત્યાંસુધી કોઈ પણ પ્રકારના ધાર્મિક કે સાસારિક મુધારા સફળ થવાના નથીજ. સ્ત્રીત્વને આદર્શ વિદેશીય નહિ, પણ આપણુ દેશને અનુકૂલ રાખી તેને અનુમત્તીજ કેળવણીની યોજના કરવાથી દેશને લાભ છે.

(અપૂર્ણ).

શ્રીહરિ: ।

શ્રીમતાં પञ्चमज्योर्जमहाराजाधिराजानां साशी-
र्वादा प्रशस्तिः ॥

भुजङ्गप्रयाताष्टकम् ।

अपारक्षमास्थैर्यधैर्यावनीनां महाभूभृतां हेमरत्नाचितानाम् ।
मुमेरूपमो मेरिदेवीसहायधिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जराजः ॥१॥
समेव क्षमायां रमायां धनेशः प्रसादे महेशोऽवने सिन्धुजेशः ।
प्रवण्डारिजैवक्षतौ देवरत्नधिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जराजः ॥२॥
पिता भूपतिः स्वाः प्रजाः पुत्रतुल्याः समग्राः समं पालनीयाश्च दृश्याः
इतीमं स्वधर्मं समालोच्य तन्वंधिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जराजः ॥३॥
समारुह्य सिंहासनं सिंहकेतुः मृदिह्रीपुरे स्वमजार्धमसेतुः ।
प्रजां भारतीं रञ्जयन् भूरिभोजधिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जराजः ॥

यतोऽभान्तिराच्छादिताऽऽर्यप्रदेशे बभूव प्रजामानसं पीडितं च ।
 वभञ्ज क्षणात्तं महोद्वेगहेतुं चिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जराजः ॥५॥
 निजामादिभूपैर्महार्घोपहारैः समोदं महामानितो वर्षपालैः ।
 भुजैश्चायुतोऽनेकवैदेशभूपैश्चिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जराजः ॥६॥
 यत्तं रामराज्यं ततो धर्मराज्यं सुरामायणे श्रूयते भारतादौ ।
 तथा नेत्रतो दृश्यते यस्य देशे चिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जराजः ॥७॥
 समाचारविशुद्धगुणा अग्रिनौका महालोहवर्त्मानि पत्रप्रयाणम् ।
 यनेनाल्पकेनापि राज्ये यदीये चिरं जीवतात् पञ्चमो ज्योर्जराजः ॥८॥
 मेतेऽष्टर्तुनन्देन्दुभिर्विक्रमानन्दे (१९६८) सुपौष्पां तिथौ पूर्णिमायां च जीवे
 भुजङ्गाष्टकं भूपतेर्मणिजानेर्व्यवाञ्छाह्निहृष्णात्मजः काशिरामः ॥ ९ ॥

श्लोकौ

ज्योतिश्चक्रस्थितं ज्योतिर्जयं ब्रह्म तनोतु ते ।

भूतिलोकस्थिता नित्या पवित्रा ते प्रसीदतु ॥ १ ॥

चिरं राज्यमिदं भुञ्जन् रञ्जयन् सकलां प्रजाम् ।

जीव त्वं ज्योर्ज भूपाल वर्तमानः प्रजाव्रने ॥ २ ॥

गीतिः

अङ्गनृपतिकुलतिलकं श्रीमन्तं सक्षमैडवर्डमुतम् ।

देवीमेरिसहायं ज्योर्जनरेणं हरिः सदा पायात् ॥ १ ॥

रचयिताऽस्य भवदीयः

कृष्णात्मजकाशिरामशर्मा

श्रीमांगरोल्डवै० सु०पाठशालाशास्त्री.

ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદની જોડણીની કમિટિ તરફથી અમને નીચે આપેલી પ્રશ્નમાળા ઉત્તર આપવા માટે મળી છે. તે પ્રશ્નમાળા તેમજ તે-
માના પ્રતોના ઉત્તર અમે લખી મોકલ્યા તે વાચકવર્ગને જાણવા માટે અહિં આપ્યા છે આ વિષય અગત્યનો હોવાથી મહોતાજવર્ગનું લક્ષ એ તરફ દોરાય એવા હેતુથી પ્રશ્નમાળા તથા ઉત્તર જાપવામા આવ્યાં છે.

અમને કમિટિનો જાપેલો પત્ર, જેમા તા. ૨૨ મી ફેબ્રુઆરિ જાપી છે, તે તા. ૮ મી માર્ચે પહોંચ્યો ટપાલની તારીખો તા. ૭ મી ને ૮ મી માર્ચ હતી, એટલે પત્ર મોકલેજ નીડવામા આવ્યો હતો એ નિસર્થ છે.

આટલો લાખો સમય પરિષદે નીમેલી કમિટિ માત્ર આવા પ્રતો કાઢવાનુંજ કામ કરે એ પરિષદના કાર્યવાહીઓને માટે અલિમાન લેવા લાયક છે ખરું ? પ્રશ્નમાળામા અનેક તરેહના દોષો ને ન્યૂનતા છે એ સંબંધી હાલ કહેવું જરૂરનું નથી. પ્રત્નનિયોજક સાક્ષરવરોએ જેમને પ્રશ્નમાળા મોકલી છે તેમના ઉત્તરો જાપે તે સાથે પોતાના મડગમાના દરેક સમ્પન્ના પણ ઉત્તર જાપવા જોઈએ, એટલે તટસ્થ વિદ્વાનો સારાસાર સહજ મદજુ કરી શકશે એ વિશે હાલ વિગેષ ન કહેતા પ્રશ્નમાળા તથા તેના અમાગ ઉત્તર અમે નીચે આપીએ છીએ

ગુજરાતી ભાષાની જોડણી સંબંધી

પ્રશ્નમાળા.

વ્યંજન.

હુક ૨.

૧ 'જહેન,' 'મ્હેરો,' વગેરે શબ્દોમા (વ્યુત્પત્તિને અનુસાર) ખો-
લાતો હકાર લખવામા દર્શાવેલ કે કેમ અને દર્શાવેલો તો કેવી રીતે ?
વ્યંજનથી શરૂ થતા શબ્દોમા તે કેવી રીતે લખવો અને સ્વરથી શરૂ
થતા શબ્દોમા કેવી રીતે લખવો ?

૨ 'કાદુ,' 'પદુ,' 'દાદી' વગેરે શબ્દોમાં ન્યા વ્યુત્પત્તિમાથી
'દ' આવેલો હોય ત્યાં 'દ' કાયમ રાખવો કે 'કહાડુ,' 'પહડુ,'
એમ 'ક' 'પ' જુદા કરીને લખવા ?

૩ 'મ્હોડુ,' 'દ્હોડુ' વગેરે શબ્દોમાં વ્યુત્પત્તિમાથી 'ડ' 'હ' જુદા

આવ્યા હોય ત્યાં તે જુદા લખવા કે તેમનો '૮' કરી 'મોડુ' 'લોડુ' એમ લખવું ?

૪ 'મહાર' 'તહાર' એવા સર્વનામ માટે અને 'જપ્પહા' 'તપ્પહા' એવા અવ્યય માટે ઉપરના જ નિયમ રાખવા કે કોઈ જુદા ?

૫ 'રહે', 'રૂહે' એવા હકારવાળા ધાતુઓમા હકાર સી રીતે લખવો ?

૬ ફારસી પરથી ઉદ્ભવેલા 'શહેર' (મૂળ શહર) 'મહેરખાન' (મૂળ 'મેહરખાન') વગેરે ગળદોષોમા હકાર સી રીતે લખવો ?

યકાર.

૭ 'આવ્ય', 'આખ્ય', એવા લઘુ ઉચ્ચાચ્છુતો યકાર ક્રિયાપદના આસાર્ય ખીન્ન પુરુષના એકવચનના રૂપમા અને સમ્પૂર્ણ ઇતિહાસના શબ્દોથી ઉત્પન્ન થયેલા શબ્દોને છેડે ગુજરાતના કેટલાક ભાગમા વપરાય છે તે યકાર લખવો કે કેમ અથવા તે સી રીતે દર્શાવવો ?

શકાર.

૮ 'સકવું' 'સોધવું' 'સુણવું' એ વગેરે શબ્દોમા જપ્પહા મૂળ સંસ્કૃત 'શ' ઉપરથી પ્રાકૃતમા 'સ' થયેલો છે અને ગુજરાતના કેટલાક ભાગમા 'સ' બોલાય છે અને કેટલાક ભાગમાં 'શ' બોલાય છે, તપ્પહા 'સ' લખવો કે 'શ' લખવો ?

૯ 'સ' પછી 'ઈ' આવે ત્યાં 'સી' લખવું કે 'સી' ? બેમનું પરથી 'બેસીને' કે 'બેસીને' 'ઝોમો' પછી 'ઝોમી' કે 'ઝોસી' ?

૧૦ 'લેશ'-'લેસ', 'જાશ'-'જાસ' વગેરે જુદા ઉચ્ચા ગુજરાતના જુદા જુદા ભાગમા બોલાય છે તેમાથી કયો લખવો ?

૧૦અ. 'વિશે' કે 'વિયે' લખવું ?

૧૧ ફારસી શબ્દોમા મૂળમાં 'મિ' હોય તેનો 'સિ' ગુજરાતના કોઈ ભાગમાં બોલાતો હોય તો તે લખવો કે કેમ ? 'સિવાય' કે 'ગિવાય' 'સિપાઈ' કે 'શિપાઈ' ?

અનુસ્વાર અને અનુનાસિક.

૧૨ તત્સમ શબ્દોમા અનુસ્વાર લખવો કે અનુનાસિક ? 'ગંગા' કે 'ગંગા', 'કાંચન' કે 'કાઞચન' 'પડિત' કે 'પઞિત' 'કાત' કે 'કાન્ત' 'કપ' કે 'કપ્પ' ?

૧૩ 'કાતવું' વીંટવું 'કુવારો', 'કુવર' વગેરે શબ્દોમા ન્યા પોતો

અનુસ્વાર બોલાતો હોય ત્યાં અનુસ્વાર ઉપર અર્ધચન્દ્રાકાર કર-
વો કે કેમ ?

૧૪ નાન્યતરજાતિવાચક ઉદારાન્ત શબ્દોમાનો અન્ત્ય અનુસ્વાર ગુજરા-
તના કેટલાક ભાગમાં બોલાતો નથી તે રાખવો કે કેમ ? ઉ-ગુ,
આવુ, સાદુ

૧૪અ. 'નહિ' કે 'નહિં' કે 'નહી'—શુ લખવું ?

લ-ખ.

૧૫ તત્સમ રૂપ ધણુ બોલાતું હોય ત્યાં 'લ' લખવો કે 'ળ' કે
બન્ને ? 'ફળ' કે 'ફલ', 'કાલ' કે 'કાળ' ?

૧૬ તદ્દલ્લ શબ્દોમા અનાદિ અસહકૃત 'લ' કરતો 'ળ' કાઢી મૂકેલો
છતાં ગુજરાતમા કાઢી દેવાણે 'લ' કાઢી બાલત્ય છે તે ગ્રહેવા દેવો
કે કેમ ? ઉ- 'માળા' કે 'માલી.'

૨, ૬, ૭, લ અને ઈ.

૧૭ 'ર', 'ડ', 'ળ', 'લ' અને 'છ' એ ઉચ્ચારને દેખાણુ ગુજરાતના
કેટલાક ભાગમા 'ય' બોલાય છે જેમકે (૨) 'દોયડુ', 'પયણુડુ',
'તયણુ', (૩) 'ખાયણી', (૪) 'દયણુ', (૫) 'ખાયણુ',
(૬) 'ખાયડી', તે લખવા કે કેમ ?

મહાપ્રાણુનું દ્વિત્વ

૧૮ મહાપ્રાણુનું દ્વિત્વ શી રીતે દર્શાવવું ? 'ચોખ્ખો' કે 'ચોકખો',
'ચિટ્ટી' કે 'ચિટ્ટી', 'પરચ' કે 'પોરચર' ?

વ્યજનાન્ત શબ્દો.

૧૯ વ્યજનાન્ત શબ્દો—'જગત્'—'અકસ્માત્'—વગેરેમા છેલ્લો વ્ય-
જન શુદ્ધ તત્સમ રૂપે લખવો કે તેમા છેવટે 'અ' ઉમેરીને લે
'આખો' લખવો ?

બે પ્રકારના ઉચ્ચાર.

૨૦ 'ચ', 'છ', 'જ', 'ઝ' ના ઉચ્ચાર ગુજરાતના કેટલાક ભા-
ગમા અને 'ડ', 'ઢ', 'ય', 'વ', 'હ', ના ઉચ્ચાર સર્વત્ર બે
પ્રકારના થાય છે તે દર્શાવતા કાઈ જુદા અક્ષર કે ચિહ્ન વાપરવાં
કે કેમ ?

તત્સમ અને તદ્ભવ.

- ૨૧ તત્સમ શબ્દોની જોડણીમાં કાષ્ઠ ફેરફાર સ્વીકારવો કે કેમ ? એ બાબતના સંસ્કૃત તત્સમ શબ્દોના નિયમ ફારમી તત્સમ શબ્દોને લાગુ પાડવા કે કેમ ?
- ૨૨ તદ્ભવ શબ્દોમાં સહેજ વિકાર હોય તો તત્સમ અને તદ્ભવ બન્ને વાપરવા કે ફક્ત તદ્ભવ વાપરવા ? ઉ. 'કઠણુ' કે 'કઠિન' ?
- ૨૩ ગુજરાતના એક ભાગમાં તત્સમ બોલાતો હોય અને બીજા ભાગમાં તદ્ભવ બોલાતો હોય તો શુ કરવું ?
- ૨૪ તત્સમ અને તદ્ભવ વચ્ચે ધણો ફેર પડી ગયો હોય તો શુ કરવું ઉ. 'માગસ', 'સૂરજ', 'અચરજ', આ શબ્દો કાયમ રાખવા કે કેમ ?

વ્યુત્પત્તિ, ઉચ્ચાર અને શિષ્ટતા.

- ૨૫ ગુજરાતના જુદા જુદા ભાગમાં શિષ્ટ જનો એક જ શબ્દોના જુદા જુદા ઉચ્ચાર કરતા હોય તો તે શબ્દોના કયા ઉચ્ચાર સ્વીકારવા
- ૨૬ જે ઉચ્ચાર વ્યુત્પત્તિને વધારે મળતો હોય તે સ્વીકારવો કે જે ઉચ્ચાર પુસ્તકોમાં ધણો ખરો દર્શાવાતો હોય તે સ્વીકારવો ?
- ૨૭ વ્યુત્પત્તિને ઓછા મળતા ઉચ્ચાર કે જોડણી ફળવણી ખાતાના પુસ્તકોમાં વપરાતાં હોય તો તે કાયમ રાખવા કે કેમ ?
- ૨૮ વ્યુત્પત્તિનું ધોરણ સ્વીકારવામાં સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ કે જુની ગુજરાતી એમાંથી કયી ભાષામાંનું રૂપ આધારભૂત લેવું ? ગુજરાતના કોઈ ભાગમાં સંસ્કૃત રૂપને વધારે મળતાપણુ હોય અને કોઈ ભાષામાં સંસ્કૃત પદ્ધતિની ભાષાના રૂપને વધારે મળતાપણુ હોય તો તેમાંથી કયુ રૂપ સ્વીકારવું ?

વિકલ્પ.

- ૨૯ વિકલ્પના (optional) રૂપ રાખવાં કે નહિ અને રાખવાં તો શા ધોરણે ?

સંવર.

ક, ઉ.

- ૩૦ તત્સમ સિવાયના શબ્દોમાં 'ક', 'ઉ' શા ધોરણે દ્વિસ્વ કે દીર્ઘ લખવા ? ફારમી તત્સમ શબ્દોના સ્વરની જોડણી બદલવી કે કેમ ? ઉ. 'જુદા' કે 'જૂદા' ?

- ૩૧ ઉચ્ચારનુ ધોરણ લેવુ કે 'ઈ' હમેશ દીર્ઘ અને 'ઉ' હમેશ દ્વસ્વ લખવાનુ ધોરણ લેવુ ?
- ૩૨ ઉચ્ચારનુ ધોરણ લેવાનુ હોય ત્યાં અમુક શબ્દમાં 'ઇ' કે 'ઉ' દ્વસ્વ કે દીર્ઘ જોલાવા વિશે મતભેદ હોય ત્યારે નિર્ણય કરવા માટે કયુ ધોરણ સ્વીકારણુ, વ્યુત્પાત્તનું, આત્રાનુ કે ભાર (accent) નું ?
- ૩૩ જોડાક્ષર પહેલાનાં અને અનુસ્વારવાળાં 'ઇ' ને 'ઉ' દ્વસ્વ લખવાં કે દીર્ઘ ?
- ૩૪ નામ કે ક્રિયાપદના મૂળ રૂપમાં 'ઇ' કે 'ઉ' દર્શ ભારથી જોલાતો હોય અને પ્રત્યયો લાગતા કે સમાસ થતા લઘુભારથી જોલાતો હોય તો તે બન્ને માટે દ્વસ્વ દીર્ઘ જોડણી જુદી જુદી રાખવી કે કેમ અને એક રાખવી તો કયી ? ઉ૦ 'દુધ-દુધાળા' 'રીસ-રિસાળ' 'ઉઝળવુ-ઉઝળવુ', 'શીવવુ-શિવગવવુ' 'બૂલવું-બુલે છે' 'દુધ-દુધભાઈ', 'ચિટ્ટી-ચિટ્ટિયપાટી.'
- ૩૫ શબ્દનો અંત કે ઉપાસ 'ઈ' હમેશ દીર્ઘ લખવો એ ની વાચનમાળાનો નિયમ સ્વીકારવો કે કેમ ? ઉ૦ 'ધી,' 'કડી,' 'શીખ,' 'કીડી.'
- ૩૬ દ્વસ્વ ઇકારાંત સંસ્કૃત શબ્દોનાં બનેલા સ્ત્રીઓનાં વિશેષનામમાં દીર્ઘ ઈ લખવી એ નવી વાચનમાળાનો નિયમ સ્વીકારવો કે કેમ ? ઉ૦ 'હરી,' 'મણી,' 'શાન્તી'
- ૩૭ ઇ ની પછીનો (વ્યજ્ઞન વચમાં હોય કે ન હોય તેવો) સ્વર દ્વસ્વ હોય તો ઇ દીર્ઘ લખવી અને તે સ્વર દીર્ઘ હોય તો ઇ દ્વસ્વ લખવી એ નવી વાચનમાળાનો નિયમ સ્વીકારવો કે કેમ ? ઉ૦ 'ગિલાડી,' 'ખીચડી,' 'ખીસકોલી,' 'નાળિયેર,' 'ધડિઆળ'
- ૩૮ ઇ પછી સ્વર આવે તો ઇ દ્વસ્વ લખીને તે પછી ય ઉમેરવો કે ઈ દીર્ઘ લખીને ય ન ઉમેરવો ? કે એકે રીતે ય ન ઉમેરવો ઉ૦ 'કવિયો' કે 'કવીઓ' કે 'કવિઓ' ? 'નદીએ' કે 'નદિયો' કે 'નદિઓ' ? 'ધડિઆળ' કે 'ધડિઆલ,' કે 'ધડિયાળ' ? 'પીએ' કે 'પિએ' કે 'પિયે' ?
- ૩૯ 'સૂ' 'જૂ' 'લૂ' 'રૂ' જેવા એક સ્વરના અને 'દુધ' 'ચૂક' 'મૂક' જેવા બે સ્વરના શબ્દોમાં જો દીર્ઘ લખવો અને બીજો બધે ઉ દ્વસ્વ લખવો એ નવી વાચનમાળાનો નિયમ સ્વીકારવો કે ઇ માટેના ૩૭ મા નિયમ સરખો નિયમ ઉ માટે સ્વીકારવો ?

૪૦ 'જૂઓ'-'જુઓ'-'જુવો,' 'જૂએ'-'જુએ'-'જુવે','જૂઓ'-'જુઓ'-'જુવો,' એમાના કયા રૂપ સ્વીકારવા ?

૪૧ 'ગુજગત' લખવું કે 'ગૂજગત' ?

એ, ઓ.

૪૨ 'હેલો'-'હેલ,' ગોળ-'ગોળ,' 'દોડી'-'દોડી' એવા 'એ' 'ઓ' ના સાદકા અને પહેળા ઉચ્ચારની લિખતા દર્શાવવા () અર્ધચન્દ્રાકર કે (/) અવગાં માના કે એવા કાઈ ચિહ્ન લખવા કે કેમ ?

ઐ, ઔ.

૪૩ 'કેનું'-'ગયતુ,' 'પૈ'-'પાછ'-'પછ,'-'પૈમે'-'પછસો,' 'ચૌકું'-'ચઉક,' 'સૌ'-'સઉ,' 'પૌઆ'-'પઉઆ,' એમાંથી કયા રૂપ લખવા ?

અરૂઢ શબ્દો.

૪૪ ગુજરાતી ભાષામાં ૨૮ નિર્દિષ્ટ થયેલા પર લાપાના શબ્દો માટે ઉપરના જ નિયમ પાળવા કે ખીજ ? છ-ઉ દ્વરે લખવા કે દીર્ઘ ? I અને OI ના ઉચ્ચાર ઐ-ઔથી દર્શાવવો કે આઈ-આઉથી ?

ઉપરના જોડણીને લગતા સવાલના અમે લખી ખાકલેલા જવાબ.

૧. હકાર દર્શાવવો હોય તો ન્યા ન્યા ઉચ્ચારાતો હોય ત્યાં સર્વત્ર દર્શાવવો કેટલાક શબ્દમાં દર્શાવવો ને કેટલાકમાં નહિ એ અર્ધજરતીય-ન્યાય યુક્ત નથી. સ્વરાદિ શબ્દોમાં દર્શાવવો સહેલો નથી હકારથી એવા શબ્દો લખી 'ત' ને લઘુપ્રયાન દર્શવો યુક્ત નથી. આ કારણથી 'ખેન', 'ખોટા', જેવા શબ્દો તેમજ 'અમે', 'આતુ' જેવા શબ્દો હકાર વગર લખવાજ યુક્ત છે કવિ નર્મદે જે યુક્તિ દર્શાવી છે તેના જેવી ખીજ એકે યુક્તિ નથી; પેલું તે માન્ય નથી થઈ તો ખીજ કોઈ ચલાનો સંભવ નથી. એ વિષે સંવિસ્તર વિચારણુ 'શાળાપત્ર'માં કર્યું છે ત્યા જરૂર લાગે તો જોવું. અહિં કારણો માગ્યા નથી તેથી આપ્યા નથી

૨. ઠ કાયમ રાખવો

૩. 'મોડું' 'લોડું' વગેરે લખવું

૪. જવાબ માટે ૧ જુઓ.

૫. 'કહે', 'રહે' એમ લખવું.
૬. 'શહે', 'મહેરખાન' લખવું.
૭. ન લખવો.
૮. શકવું, શોધવું, ને 'શુલુવું' લખવું, છેલ્લો ગદ્યમાં કનચિત્તજ વપરાય છે.
૯. 'એમીને', 'એમી'
૧૦. ભેંસ, ઘાસ.
- ૧૦અ વિધે
૧૧. 'સિવાય', 'સિપાઈ'
૧૨. બને ચાલશે
૧૩. ન કરવો.
૧૪. સખવો.
- ૧૪અ. નહિ. 'નહી' પ્રશ્નમાં કેમ નથી ?
૧૫. બને ન્યા જેમ શોભે તેમ.
૧૬. જ લખવો.
૧૭. ન લખવો
૧૮. ચોખ્ખો છત્યાદિ.
૧૯. તત્સમરૂપે લખવો.
૨૦. ઉચ્ચાર બે છે તે હું સીકાઓ નથી
હું બે ઉચ્ચારને ગ્રામ્યજ ગણું છું, તો પછી નવા ચિન્હની વાતગી શી ?
૨૧. સંસ્કૃત તત્સમ શબ્દો ગુજરાતીમાં સંસ્કૃતની જેવેજ લખવા. કારસી તત્સમ શબ્દોને માટે એવોજ નિયમ યુક્ત છે
૨૨. બને વાપરવામાં દ્રશ્ય નથી ભાષામાથી કંઈ તફાવત શબ્દો કાઢી નખાવવાના નથી
૨૩. ચવાલનું હાઈ કળાતું નથી ઉત્પાદન નથી મૂક્યા તેથી ચવાલ અ-સ્પષ્ટ છે વિજયનો આધાર વક્તા ને લેખકની શિક્ષતા ને સ-રકાર પર છે.
૨૪. એવા શબ્દોનો કંઈ ભાષામાથી બહિષ્કાર ચર્ચ શકવાનો છે ?
૨૫. જનાજ માટે ૨૩ જુઓ.
૨૬. સનાલ અસ્પષ્ટ છે ભાષાનું સ્વરૂપજ બદલાઈ જાય એટલે જગતે વ્યુત્પત્તિને અનુસરની જોડણી સીકારવી નહિ.

૨૭. જવાબ માટે ૨૬ જુઓ આ સવાલ પણ વિચિત્ર છે.

૨૮. જે ભાષામાંથી શબ્દ લાગલોજ આવેતો લાગે તે ભાષામાંનું તેનું
૩૫ આધારભૂત લેવું

દાખલા વગરના આવા સવાલો અસ્પષ્ટજ છે. સવાલની મતલબ
ખરાબર સમજાય નહિ એવા સવાલથી શો લાભ? તેના જવાબ
પણ શા કામના?

આ સવાલની ભાષા ખરેખર કેટલાક સવાલો પૂછવાના રહી ગયા છે
એમ સ્પષ્ટ જણાય છે, જેમકે ‘કયી’ કે ‘કઈ’

૨૯ ન રાખવા ૧૨ માં સવાલમાં દર્શાવેલા શબ્દો જેવા શબ્દો અપ-
વાદેય ગણવા

૩૦ (અ) એકાચ કે અનેકાચ શબ્દોમાં અન્ત્ય ઇ દીર્ઘ લખવી, પણ
સાનુસ્વાર હોય તો હ્રસ્વ લખવી—ધી, ડીડી, બિલાડી, મિઝાજી,
જોડણી, રહેણી, કહેણી, મિનાકારી, અહિં, તહિં

(આ) દ્વિસ્વર શબ્દોમાં બને ઇ દીર્ઘ લખવી, તેમજ અનેકાચ
શબ્દોમાં છેલ્લી બે ઇ દીર્ઘ લખવી, પણ સયુક્ત વ્યંજન પડ
છતા ઇ હ્રસ્વ લખવી—કીડી, લીટી, લીટો, કીડો, કિલો,
હીંગ, દિલગીરી.

(ઇ) ત્રિસ્વર શબ્દોમાં દીર્ઘ અક્ષર પર છતા ઇ હ્રસ્વ લખવી ને
હ્રસ્વ અક્ષર પર છતા ઇ દીર્ઘ લખવી—રિસાળ, મિઝાસ,
દિમત, કીમતી, પીમળ, નીકળ, નીતર, વિખેર, રિવાજ.

(ઈ) અનેકાચ શબ્દોમાં આદિ ઇ હ્રસ્વ લખવી (શબ્દ મોટો
થય હ્રસ્વ. જેવો ઉચ્ચાર થાય છે)
તિરકસ, તિસમારખા, કિસમત, ગિરસ્તદાર, ચિતગારી, ચિચરવટી.

(ક) એકાચ શબ્દોમાં અન્ત્ય ઉ દીર્ઘ લખવો, પણ સાનુસ્વાર હોય
તો હ્રસ્વ લખવો, અનુકરણવાચક શબ્દોમાં સાનુસ્વાર હોય તો-
પણ ઇ ને ઉ દીર્ઘ લખવા જૂ, ઘૂ, છૂ, છૂ, છૂ, જૂ, જૂ, ચૂ, ચૂ.

(ખ) અનેકાચ શબ્દોમાં અન્ત્ય ઉ હ્રસ્વ લખવો—દબ્બુ, કાળુ,
સાળુ, સમળુ, લેભાળુ, વાળુ, સારુ, લાળુ, પહોળુ, સીંતુ, વાકું.

(ગ) દ્વિસ્વર શબ્દોમાં સામાન્ય રીતે દીર્ઘ પર છતા કે જોડાક્ષર
પર છતા ઉ હ્રસ્વ ને હ્રસ્વ પર છતાં દીર્ઘ લખવો વ્યુત્પત્તિ-
થી આથી ઉત્પદ્યુત્પદ્યુ સમજાતુ હોય તો તે શબ્દો અપવાદ-
૩૫ ગણવા —

ચૂક, દૂધ, ખૂક, જૂનું, જુદું, જુઓ, કુવો, ધુએ, ખુલ્લું
(ધ) ત્રિવર શબ્દોમા હ્રસ્વ પર છતાં ઉ દીર્ઘ ને દીર્ઘ પર છતાં
હ્રસ્વ લખવો—ખુસાલ, કૂટડો, કૂખડો, ચઉટું, કખૂલ

(ચ) અત્રેકાચ શબ્દોમા આદિ ઉ હ્રસ્વ છે. ગુજરાત, ગુજરાન,
પણ મજબૂત, બહાદૂર

વિસક્તિ કે કાળના પ્રત્યયો લગાડતાં કે સમાસમાં ઉપરના ધ ને ઉ
ના નિયમોમા ફેરફાર કરવો નહિ મૂળ શબ્દોના નિયમોજ સર્વત્ર
લગાડવા. પણ પ્રેરક ને કર્મણિ રૂપોમા મૂળ શબ્દના નિયમો
ન લગાડવા, પરંતુ પ્રેરક ને કર્મણિ રૂપોમા મૂળ રૂપના દીર્ઘ ધ
કે જી ને હ્રસ્વ ધ કે ઉ કરવા —ભૂલ, ભૂલો, ભૂલે છે, ભૂલ્યો,
ભૂલવ, ભૂલાય, દૂધ, દૂધપાક, દૂધભાઈ, ચિટ્ટીચપાટી, શીખ,
રિખવ, સીવ, સિવજીવ, સિવાય

ધ ને ઉ ના નિયમો કામચલાઉ ગણવા, વ્યુત્પત્તિના જ્ઞાનથી તેમાં
અપવાદ કરવા યોગ્ય લાગે ત્યાં કરવા

૩૧ જવાબ માટે જુઓ ૩૦

૩૨ ”

૩૩ ”

૩૪ ”

૩૫ ”

૩૬. એવે સ્થળે સવાલમાં દાખલા આપ્યા છે તેવા શબ્દોમા તત્સમ-
તાજ ક્યાં છે ?

૩૭. જવાબ માટે જુઓ ૩૦

૩૮. કવિઓ, નદીઓ (શુ ‘ ઊકગવો ’ લખશે ? સા તો ઓ પ્રત્યય
રાખવોજ પડશે તો અન્યત્ર તેનું રૂપાન્તર શા માટે ?) ‘ ઘડીઆળ ’ ને
‘ પીએ ’ અથવા ‘ ઘડિયાળ ’ ને ‘ પિયે ’.

૩૯. જુઓ ૩૦

૪૦. જુઓ, ધુએ, કુઓ

૪૧. ગુજરાત

૪૨. નવાં ચિહ્ન યોજવા ઇષ્ટ નથી.

૪૩. રાયતુ, પઈ, પઈસો, ચઉટું, સહુ કે સૌ, પૌઆ.

૪૪. પર લાપામા જેવા ઉચ્ચારતા હોય તેવા લખવા, આઈ ને આ-
ઉ લખવા.

સામાન્ય પ્રશ્નો વિષે સ્ફુટ વિચારો.—

(૧) ૪૪ સવાલ કાદ્યા છે છતાં કેટલીક બાબતના સવાલો રહી ગયા જણાય છે—

(અ) લઈ કે લેઈ

(આ) ખર્ચ કે ખરચ

(ઇ) થયલું, થએલું, થયેલું

(ઈ) કાગલો, કાગલો

(ઉ) જ્યમ—જેમ, ત્યમ—તેમ (આખ્ય, મુદ્ય જેવા આ ય અન્ય નથી)

(જ) ડઈ, કાઈ, વગેરે, ડઈ, કાઈ વગેરે—

(ઝે) ક્યો, ક્યો (ઞ) અવે, હવે, અમોણાં, હમણાં.

(૨) શબ્દો જૂટા લખવામા પણ ઘણાં મતભેદ છે એ વિષય શું નોંધણીને લગતો નથી? એને વિષે અનેક પ્રશ્નો ઉદ્ભવે છે, તેમાનો એક પણ પુછાયો નથી

15th March 1912

K. P. Trivedi

સંગીતવિષય.

ચાલુ પુસ્તક ૪૮ ના ૪૯ ૮૪ થી)

આ વિષયનું દિગ્દર્શન ઇ સ. ૧૯૦૮-૦૯ ના વર્ષોના છટક અંકોમા સંવિરતર દરાવવામા આવ્યું છે. ઇ. સ. ૧૯૦૯ ના માર્ચના ૫ ૮૪ થી અનુ-સંધાન મેળવી, આ વિષયમા વધારે સ્પષ્ટ ખુલાસા લખવામા આવશે.

પાશ્ચાત્ય સુધારાઓથી સંગીતવિષયમા અમુક યોજનાઓ ઉમેરવામા આવી છે, તે માહેની એક ગતિ જતાંવનાર યત્રથી મેળવી શકાય છે આ યત્રમા ઘડીઆળના લોલકના નમુના ઉપરથી ગોઠવણ કરી છે, અને તે માહેના વજનને નીચે ઉપર ખમેડવાથી ધીમે કે જલદી વેગ ઉપજાવી શકાય છે પશ્ચિમના દેશોમાં એક મિનિટમા નીચે મુજબ વર્ણોચ્ચાર કરવા મરા અને આરા સૂચવી છે.

વિલખિત ગતિ, મદ મધ્ય ગતિ, મધ્ય ગતિ; મધ્ય શીઘ્ર, શીઘ્ર (દ્રુત)
માર્ચ. ડબલ માર્ચ.

૬૦ થી ૭૫; ૮૦ થી ૯૫; ૧૦૦ થી ૧૨૦, ૧૨૦ થી ૧૪૦, ૧૪૦ થી ૧૮૦

સંગીતના રસાત્મક ભાવના વિકાસ માટે જે જે સૂચના કરીએ તે થોડીજ ગણાય; કારણ કે કાણે કાણે અને ડગલે ડગલે વિલક્ષણતા સંગીતના રસિક પુરુષોને સ્પષ્ટ જણાય છે, પરંતુ તે વિશે અભારે લખવું મોકુફ રાખીને આગળ ચાલીએ છીએ.

ગતાકા જોઈને વિગતવાર હેવાલ સમજવો ઈષ્ટ છે, તથાપિ વાંચકવર્ગને તે પ્રયાસ કદાચ રચે નહિ, તેથી તે અકાનો સારાશ લઈ સંગીતના શબ્દોની સમાજો, પુનરાવર્તનથી ફાયદો મળે છે તેમ ધારી, ટુંકમાં અહિં ફરીથી ખતાવી આગળ ચાલીશું.

સંગીત સ્વરોની સમૂહ. “સ રિ ગ મ પ ધ નિ.
તેની વર્ગવાર સમૂહ

જાતિ = મંદ્ર (મધ્યની) = સ, રિ, ગ, મ, પ, ધ, નિ,

મધ્ય = સ, રિ, ગ, મ, પ, ધ, નિ

તાર (તીણું) = સ, રિ, ગ, મ, પ, ધ, નિ

સ્વરસ્વરપમેદ—કોમલ બેદ ખતાવવા રિ ગ ધ નિ એ સ્વરો પહેલાં—ઓ-
છાનું ચિહ્ન અને “મ” સ્વર તીવ્ર છે એમ ખતાવવા તેની
પેહેલાં + વધતાનું ચિહ્ન મૂકવામાં આવે છે, ને સ ને પ
અવિકારી છે.

ગાતી વખતે દરેક સ્વર વખતના કેવા પ્રમાણમાં લાખોટકો બોલાય
છે તે ખતાવવા માટે શરૂઆતમાં ચોડી સરા આપી છે. ધ્યજનની-
માફક બોલાતા—દૃત સ્વર પાસે અર્ધમાત્રાની આવી આડી;
હ્રસ્વ અક્ષરની એક માત્રા ગણી. આવી ઉચી, ઘીર્ણ અ-
ક્ષરની બે માત્રા ગણી ૬ આવો ડકાર; પ્લુત અક્ષર એટલે
ચુર્યા આગળ ચાલી જેવા પ્રમાણમાં વપરાયો હોય તે મુજબની
ગણના ૬ (એક સ્વર); ૬૬; ૬૬ (બે સ્વર) વગેરે

માત્રા ૩, ૪, ૩

ગાતી વખતે વિરામ લેવાય છે, તે કેટલો છે તે ખતાવવા અસ્પવિરામ, અર્ધ-
વિરામ, પૂર્ણવિરામ મૂકી જે વખત ચોભવામાં ગાળવાનો હોય, તેની
માત્રા તે ચિહ્ન નીચે મુકાશે. તે જગ્યાએ સ્વર કે વર્ણ દાખલ કર્યો
નહિ હોય તેથી વિરામ સ્પષ્ટ થશે. માત્રાની પૂરી ગણના તપાસવાથી
પાશુ વિરામ જણાઈ જશે.

ગતિ ખતાવવામાં પાંચ બેદ પ્રદર્શિત કર્યા છે. ગાવાની દબમાં અનુક્ર ગતિ રાખવાથી શોભા વધે છે. તે ઇષ્ટ ગણી

વિલખિત, | વિલખિત મધ્ય, મધ્ય, મધ્ય દત, અને દત એમ પાંચ તરેહથી ઓળખાવેલી છે.

ગાતી વખતે જે સમાન અતરતું વખતનું માપ ચાલુ રહે છે તેનું આવર્તન ખતાવવાને તેની બાબુએ લાખી લાખી મોટી લીટી દોરનાગા આવે છે તેને સ્તભ કહે છે. સ્તભની પહેલી માત્રા પર તાલ હોય છે. તાલ દેવાની રીત વિગતવાર આગળ ઉપર આવશે.

અનુક્ર સ્તભ આવી ગયા પછી કેટલીક વાર પુનરાવર્તન હોય છે તે તે જગોએ . || આ ચિન્હ રાખ્યું છે || આ ઝીણા ટપકાઓ બંને બાબુએ હોય તો બંને લાગે છે વખત ગાવાના છે.

ગીત પૂરૂ અર્ધ રહ્યું, તે જણાવવા આ નિશાન (જે લીટીઓ ઉપરથી બધ કરીને) સમાપ્તિ સૂચવે છે

ગીતના પાદ પૂરા થતા હોય ત્યાં, અને સહેજ સૂક્ષ્મ વિચારાતિ લેવાનો આશય સ્પષ્ટ હોય, તો ત્યાં || આમ સાદી બે જુબી લીટીના માત્ર રાખી છે તે જગોએ પુનરાવર્તનનાં ઝીણા ટપકાઓ રાખેલા નથી જો સ્વર, વર્ણ, કે રાખ્દ એક સ્તભમાં આવી જઈ ણીજા ગતસમા ચાલુ રહે, તો બંને સ્તભમાં તેની ચોગ્ય ગણના દર્શાવવાને ઉપરથી સધિના ચિન્હ વડે બેટી દેવામાં આવે છે

દાખલા તરીકે—કહેવા | . ય ઉપર અર્ધચક્રાકાર ચિન્હ છે, તે સધિનું ચિન્હ છે. ત્યાં સ્વર કે વર્ણની માત્રા ખતાવવા ટપકા .. મૂક્યા છે. ગાતી વખતે જે જે વર્ણ સંગીતના જે જે સ્વર પર બોલાય છે તે સ્વર તેજ વર્ણની નીચે આપવામાં આવે છે

બાળપોથી. ગીત ૧

ચાલો હોઠો ને. (આનંદથી મધ્યમ સ્વરરચનાથી ગાયો)

માત્રા	ચા	લો	જો	હો	ને	આ	જ	ર	ખ	ત	ર	ગી
૪	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬
મધ્ય	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬	૬
દત ગતિ	સા	સા	રી	ગા	મ	-	ગા	રિ	રિ	મ	મ	-ગરિ

ओ न | पी .. | रे ; | ल छै | प ना | ओ ने , |
 ङ | ङ | ङ | ङ | ङ | ङ | ङ |
 सा रि | गा रि | सा ; | सा सा | री गा | म म , |
 छरी ओ | सा रे | ओ ल | हों से | छ नां भू | नी सा
 | | | ङ | ङ | ङ | ङ | ङ | ङ |
 -ग-ग रिम | -गा री | सरी स | -नी, सा | रि म म-गा री

छरी ओ | आ न द | आ प | छे ... | रे . |
 | | ङ | ङ | ङ | ङ | ङ | ङ |
 स स र | -नी, ध, नि, | सा रि | म-गरि | सा . |

हा ल ओ | आ ने | प द ना | . . . |
 ङ | | ङ | ङ | ङ | | |
 प प प | प प | म प-धा . प म

भू ज र . | .. ग क छे | वा . | .. य , |
 ङ | | | | | ङ | ङ |
 म म-गा | .. ग सरि | सा | .. स , |

वा धा | ना-णी | न न धा | . . . |
 ङ | ङ | ङ | ङ | ङ | | |
 प प | प प | म प-धा | .. प म

भे ज व | ली थी | यां | .. य . |
 ङ | | ङ | | ङ | ङ |
 म-ग रि | म-गरि | सा | सा स . |

* १ = १ मात्रा ; ङ = २ मात्रा ; ङ = ३ मात्रा , | = अन्तर , पछे
 के शब्द पीछे स्तभर्मा आयु छे ओ अतावन्तर , -गा = डोगल गा ;
 सी , = मन्द नी . | = गीत पर

ક રી ઐ | ગો ણ-કું | ડા ણું | આ ને | આ પ લુ |
 | | ડ | ડ | | | ડ ડ | ડ | | | ડ | |
 સ સ સા | રી ગ ગ | મ મ | ગારિમ | ગારિ રિ |
 સા ય | મા | ર , | કે વા | જૂ દા | જૂ દા |
 ડ | | ડ | | ડ | | ડ ડ | ડ ડ | ડ ડ |
 સારિ | ગારિ સા, | સા સા રી ગા | મ મ |
 ઝ દ ર | શો બે | ર ગ | હો સે | હળી મ | જી સૈ |
 ડ | | ડ ડ | | ડ | | ડ ડ | | ડ | | ડ ડ |
 ગારિમ | ગારી | સરીસ, ની સા | રિ મ મ | ગારી |
 ક રી ઐ | આ ન દ | આ પ | હે ... | ર . |
 | | ડ | ડ | | | ડ | | ડ | | ડ | |
 સ સ રે | ની, પ, નિ, | સારિ | મ ગારિ | સા . |
 (અપહ્રુ).

વાચનમાળાના ખુલાસા.

(આલુ પુ. ૫૦.૫૪ ૪૧૮ થી).

પાઠ ૧૬ ઇચ્છા અથવા મીસર—એવું કહેવાય છે કે મીસર ઉપર પહેલાં દેવો રાજ્ય કરતા હતા આ દેવોએ ૧૩૮૦૦ વરસ રાજ્ય કર્યું; અને સારપછી ઉપદેવતાઓએ અને પિતૃઓએ ૪,૦૦૦ વરસ સુધી રાજ્ય ચલાવ્યું મીસરના પુરાણ ઇતિહાસમાં મનુષ્યના રાજ્યની શરૂઆત ઇ સ. પૂ ૪,૦૦૦—૫,૦૦૦ થી થાય છે એ ગાદી પર એક પછી એક ત્રીસેક વરસો આવ્યા, અને ઇ સ પૂ. ૩૪૦ માં મીસર ધરાનને તાબે થયું ધરાનીઓ પાસેથી મહાન સિક્કરે તે જીતી લીધું ત્યારથી મીક લોકોના ત્યાં અમલ થયો ઇ સ. પૂ ૩૧ માં ઍલિઝબેથની લડાઈ પછી રોમન લોકોના હાથમાં તે આવ્યું ત્યારપછી ઇ સ. ૬૧૬ માં તે પાછું ધરા-

* ૧ = ૧ માત્રા, ડ = ૨ માત્રા; ડ = ૩ માત્રા; ડ = સ્વર, વર્ણ કે રાજ્ય બીજા રતંભમાં આલુ છે એ બતાવનાર, -ગા = કોમળ ગા; મી ૧ = મન્દ્ર ની, ડ = ગીત પ્રે.

નીચીના હાથમાં ૧૨ વરસ રહ્યું છે. ૧૩૯ માં મીસરીઓ આરબ સરદારને તાણે થયા આરબોની કારકોદી ઘણી ઝળઝી નીકળી, પણ ૧૫૧૭ માં તુર્કી સુલતાન સલીમ પહેલાએ મીસર છતી લીધું. તુર્કી અમલ ત્રણેક સદી સુધી ચાલ્યો તે દરમિયાન રાજ્યકારભાર ઘણો નબળો ચાલતો. ત્યારપછી લાં યોગ વખત માટે નેપોલીયનના સમયમાં ફ્રેંચ સત્તા રથપાઈ; પરંતુ ૧૮૦૧ માં અંગ્રેજોએ ફ્રેંચને ત્યાથી હાંકી કાઢ્યા, ત્યાર-પછીથી અંગ્રેજ સત્તા ધીમેધીમે વધતી ગઈ, અને ૧૮૦૪ માં અંગ્રેજો-ફ્રેંચ કરારની ૩૪મી ક્લોઝ મીસરમાં અંગ્રેજોની સર્વોપરિ સત્તા કબૂલ રાખી, અને મીસરના બ્રિટિશ કારભારમાં કાઈ પણ રીતે આડે નહિ આવવાની શરત કરી. અંગ્રેજોના કદા શત્રુઓને પણ કહેવું પડે છે કે બ્રિટિશ કારકોદીમાં ન્યાય, નાણાં સમૃદ્ધિ હાલત, ખેતીવાડી તથા વેપારની વૃદ્ધિ વગેરે બાબતોમાં અત્યય પમાડે એના સુધારાઓ થયા છે, અને દરેક બાબતે ઘણો હલકો કરવામાં આવ્યો છે.

ગ્રામીન—‘ગ્રામ્’ એટલે ‘સાથી આગળનો’ અથવા ‘પૂર્વ’ (દિશા) એ સંસ્કૃત શબ્દ પરથી થયેલું. એ વિશેષણ સંસ્કૃતમાં પણ વપરાય છે. એનો અર્થ ‘પહેલાના વખતનું’ અથવા ‘ઘણું જૂનું’ એવો થાય છે. એજ પ્રમાણે સં. ‘અર્ચાન્’ એટલે ‘પાછળનું’ અથવા (આપણી) ‘નજીક આવતું’, એ ઉપરથી ‘અર્ચાન્’ શબ્દ રચ્યો છે, અને તેનો અર્થ ‘યોગ વખત પરનું’ અથવા ‘પાસેના વખતનું’ એવો થાય છે. અત્યય માટે ‘નર્ચાન્,’ ‘કુલીન્,’ ‘સમકાલીન્’ વગેરે શબ્દો સરખાવો.

યુક્રેટીસ—આ નદી ઘણા ગ્રામીન વખતથી પ્રખ્યાત પામેલી નદી-ઓમાંની એક છે. એશિયા માધ્યમના ઉચ્ચ ‘પ્રદેશની મધ્યમાં થઈને એ નદી વહે છે; તેથી એશિયામાંથી પૂર્વ યુરોપમાં જનારી, દરેક પ્રજાને તે ઓળગવી પડતી હતી. એ નદીના કાંઠા ઉપર રહી ગમણી જાતોનાં રમારક ચિહ્નો હજી સુધી લાં મળી આવે છે.

નેપોલીયન સાથે ચાલતા ફ્રેંચ વિગ્રહ સમયે, તથા વરાળથી ચાલતી આગબોટો ચાતા સમયમાં કાંઈ પણ ઝડપમાં ચાલી શકતી થઈ તે પહેલા, હિંદી સરકારનો ઇંગ્લેન્ડ સાથેના રાજકીય પત્રવ્યવહાર એ નદીને રસ્તે (ધિ-યુક્રેટીસ ૩૮) થઈને ચાલતો હતો.

નીલ—આફ્રિકાની સાથી મોટામાં મોટી (આસરે ૪,૦૦૦ માઇલની) એ નદીને પાણીનો મોટામાં મોટો જથ્થો વિઝટોરિયા અને આસપાસ

ન્યા-ઝાંમાંથી મળે છે. ઇતિહાસ તથા ભૂગોળ બંનેમાં એ નદી બહુ અખ્યાત છે. એ નદીની આસપાસનો પ્રદેશ બહુ ફળદ્રુપ છે. વિશેષ વર્ષુન માટે જુઓ ભૂગોળ ભાગ ૨ ને, પાનુ ૧૦૩.

પુરાતન—સ 'પુરા' એટલે 'આગલા વખતમાં' એ ઉપરથી 'પુરાતન' એ વિશેષણ થયું છે પ્રત્યય માટે (નવ ઉપરથી) નૂતન, પ્રાક્તન, વગેરે સરખાવો.

આધુનિક—સં. 'અધુના' એટલે 'હમણા' ઉપરથી થયેલું વિશેષણ. 'આધુનિક' એટલે 'હમણાનું' 'દૈનિક' (દિન ઉપરથી), 'પ્રામાણિક' (પ્રમાણ ઉપરથી), 'માયિક' (માયા ઉપરથી), 'માર્મિક', 'પ્રાથમિક' 'માધ્યમિક' 'લૌતિક' (ભૂત ઉપરથી), 'ધાર્મિક', 'કાદ્મનિક', 'વાર્ષિક', વગેરે શબ્દો એજ પ્રમાણે થયા છે આ શબ્દોમાં 'ફક' પ્રત્યય લગાડતાં પહેલા છેલ્લા સ્વરનો લોપ કરવામાં આવે છે, અને પહેલા સ્વરની 'વૃદ્ધિ' (અ નો આ, ઇ અથવા ઈ નો ઈ, ઉ અથવા ઊ નો ઓ, અને ઋ નો ઋર્) થાય છે. 'રસ' ઉપરથી 'રમિક', 'ક્ષણ' ઉપરથી 'ક્ષણિક', 'ક્રમ' ઉપરથી 'ક્રમિક' વગેરે થાય છે. પરંતુ તેમાં 'વાળા'ના અર્થવાળો 'ફક' પ્રત્યય 'ધાર્મિક' વગેરેમાંના 'ફક' પ્રત્યય કરતાં જુદો છે, માટે તેમાં આદિ સ્વરની વૃદ્ધિ થતી નથી.

ઉપલા વર્ગા—પુરાહિત વગેરે ત્રીજા પેરેઆદમાં વણવેલા છે તે.

મનુષ્યની સાંભરણ પહેલાં—જે વખતના સ્મારક ચિન્હ, લેખ, ઇતિહાસ, વગેરે કંઈ પણ મળી આવતા નથી એવા ધણા જૂના વખતમાં.

શબ્દ—સ. 'શવ' ઉપરથી સંસ્કૃતમાં પણ 'વ' ને 'શ' નો અભેદ ગણાય છે દાખલા તરીકે 'ચક્ર' ને 'ચક્ર' અને રૂપ સંપ્રદાનમાં વપરાય છે સંસ્કૃતમાં 'વ' આવતો હોય એવા શબ્દોનો 'વ' હિંદીમાં તથા મજલાયામાં ધણું કરીને 'ચ' બોલાય છે, જેમકે, 'વદન'ને બદલે 'બદન', 'વન'ને બદલે 'બન', 'વર્ણન'ને બદલે 'બરનન' વગેરે.

મીસરના લોકો ચિત્રોમાં, રંગ પૂરવાના કામમાં, ચિત્રો કોતરવામાં, ખજોળવિધામાં, વેદકશાસ્ત્રમાં, તથા ઇજનેરી વગેરે કામમાં આગળ વધેલા હતા, એ બાબતોજ એમનો સુધારો પ્રાચીન હોવાનો પુરાવો આપે છે.

ધમારત—અ 'અમર' એટલે 'તેણે બાધ્યુ' ઉપરથી.

પિરામિડ—યહૂદી બાબુવાળા પાથારું અને ઉપર એક જિંદુમાં મળી ગય

એવી ત્રિકાણાકાર બાણવાળુ મકાન હોય તે 'પિરામિડ' કહેવાય છે. ખડખડા પથ્થરના દિતિજસમસૂત્ર થરો ચૂના અથવા માટી વડે ચણી લેવામાં આવતા, અને પાછળના વખતમાં ઘણે લાગે માટીની ઢીલ પણ વપગતી આ પ્રમાણે અંદરનો ભાગ ગમે તે વસ્તુનો રાખતા, તોપણ બહારથી ઘણા સાફ કરેલા અને સુદર રીતે સાધો પૂરી જોડવામાં આવેલા પથ્થરોથી તે ઢાકતા. અંદરના ઝોરડાઓમાં પણ ઝોરુજ સાફ કામ કરવામાં આવતું. કામ એવું સગીન થતું કે શત્રુઓના દ્વેષને લીધે તથા પછીના બાધકામ કરનારાઓના લોભને લીધે એ મકાનોની ખરાબી થઈ નહિ હોત, તો આજે પણ દરેક પિરામિડ ઘણું કરીને જેવી ને તેવી રિયાતમાં જેવ માં આવત. બહારના પથ્થરો પાતળા નહિ પણ ઘણા દળદાર રાખવામાં આવતા. ઘણાંજ તે પથ્થરોની ઊંચાઈ જાડાઈ કરતા વધારેજ રહેતી. દરેક પિરામિડની અંદર હમેશા નીચેના ભાગમાં અને કોઈ કોઈ વખત જમીનની સપાટી નીચે કુખર માટે એક ઝોરડો બાધવામાં આવતો. આ ઝોરડામાં જવાનો રસ્તો હમેશા ઉત્તર તરફથી રાખવામાં આવતો. દિતિજસમસૂત્ર ખીલા ઉપર ફરતા પથ્થરના બારણા વડે આ રસ્તાઓ બહારથી બંધ કરી લેવામાં આવતા. આમ રાખવાનું કારણ એવું ધારવામાં આવે છે કે પિરામિડની અંદર ધર્મગુરુઓજ જતા પ્રવેશ કયાથી કરવાનો છે તેની બહારના માણસોને ખબર પણ નહિ પડતી ગિઝેહ, પેપી, વગેરેના પિરામિડો ઘણા પ્રખ્યાત છે.

પુરાણી—મ 'પુરાણ' એટલે 'જૂનું' ઉપરથી

બધું—પાણીનો પ્રવાહ અટકાવવા માટે દિવાલ જેવું બાધી લેવામાં આવે તે.

(અપૂર્ણ).

શ્રી વૃદ્ધ અને લઘુ ચાણાક્યનું ભાષાંતર.

લેખક—જગનન્દ્રાલ વિદ્યારામ રાવળ.

આપણી ગુજરાતી ભાષાના જૂના હાથનાં લખેલા પુસ્તકોનો શોધ કરતા, આ વૃદ્ધ અને લઘુ ચાણાક્ય નામના ગ્રંથોના છટા પાના હાથ આવવાથી તેને અહિં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે, પણ તે બન્ને પુસ્તકો તૂટક હોવાથી તેની લખ્યા સાલ, લેખકનું નામ, કે સ્થળ જાણવામાં આવ્યું નથી.

ભાષા ઘણી જૂની છતાં, તે વિ સ ૧૫૪૭ ના વર્ષમાં લખાયેલા જુનનદીપદના ભાષાંતર જેટલી જૂની જણાતી નથી, પણ તે પછીના

વર્ષની હોય એમ લાગે છે, કારણ કે તેમાં વપરાયલાં દેટલાક ક્રિયાપદોનું રૂપ, ભુવનદીપકના ક્રિયાપદોનાં રૂપ કરતાં નવા જેવું જણાય છે.

આ બન્ને પ્રથો આખા ભરતખંડમાં ઘણાજ પ્રખ્યાત છે, અને તેમાં દહેલી નીતિ વગેરેની વાતો માટે હજી સુધી ખૂબ જો મત ચર્ચા હોય એવું જાણવામાં આવેલું નથી. આથી આ લેખ વાંચવાથી, જૂની ગુજરાતી બાપાનું રૂપ કેવું હતું તે જાણવામાં આવતાં, દેટલીક નીતિની વાતો ખૂબ વાંચનાર બહુઓ તથા લગિનીઓના જાણવામાં આવશે.

તે હું શિર-મસ્તકિ-શંકર શ્રી મહાદેવ, વિષ્ણું, ગુરુ, પિતા-મહ, બ્રહ્મા અનંદ આદિ પુરુષ વિષ્ણું શ્રી નારાયણ મી નમસ્કરીનંદ ઉત્તમ શાસ્ત્ર વોલું ॥ ૧ ॥

યેવું ઉત્તમ શાસ્ત્ર ચાણાક્ય રાજા સ્વયમેવ^૧ વોલ્યું । તે નીતિશાસ્ત્ર નર-પુરુષની વૃદ્ધિ વધારવાને કારણિ વોલ્યું ॥ ૨ ॥

તેહ કારણ તો એ શાસ્ત્ર મળીઈ । ચે લોકમાંહિ કીર્તિ વાગે । કીર્તિવંત મનુષ્ય ઇહ લોકે અને પરલોકે પૂજીઈ ॥ ૩ ॥

વલી પલિતકાય^૨—ગરદપણ—ઈ શાસ્ત્ર સંગ્રહ કરેવો । જિહાં વિદ્વાંસ મानीઈ । ત્યાંહાં ધનવંત ન મानीઈ ॥ ૪ ॥

શાસ્ત્ર સાંમલિ ધર્મ જાણીઈ । શાસ્ત્ર મળિ રૂઢી વૃદ્ધિ ઉપજઈ । ચે શાસ્ત્ર જાણિ જ્ઞાન ઉપજઈ । અનંદ મોક્ષપદ પ્રાપ્તિ હુઈ ॥ ૫ ॥

શાસ્ત્ર સાંમલ્યાં રાગદ્વેષ ન જાણીઈ અને ધર્મ ન જાણીઈ અનંદ શાંતાવસ્થા ન હુઈ તીણિ શાસ્ત્ર મળિઈ કિશૂ^૩ પ્રયોજન । તે વચન કાગનં વચન સરસાં જાણવાં ॥ ૬ ॥

થોડી થોડી વિદ્યા વિદ્વાંસ હુઈ । અનેઈ વેશ્યાનું સંભોગ । પીયારિ^૪ ઘરિ મોજન । એ પુરુષનિઈ ત્રિણિ વિઢંવના જાણવી ॥ ૭ ॥

થોડું થોડું શાસ્ત્ર મળતુ હૃતુ પ્રજ્ઞાવંત હુઈ । પાપાર્થ સમસ પાપુ

૧ સ્વયમેવ—પોતેજ. ૨ પલિતકાય—પગિપાવાળુ શરીર.

૩ કિશૂ—શુ. ૪ પીયારી—પારકે.

સુમાપિત શીપિદ્ । કહિની પરિ^૧ । યમ સમુદ્ર નાહી મોટી નદીને
પ્રવાહિ કરી ભરાઈ ॥ ૮ ॥

ઘટિ લઘુચાણક્યે નીતિચાચે પ્રથમોધ્યાયઃ

અતિ દાન તુ વલિરાદ વાંચ્યું । અતિ અહંકાર તુ દુર્યોધન
ફીટ્યું । અતિ ચપલપણા તુ લંકેશ્વર રાવણ વિનાશ પામ્યુ । એહ
કારણ તુ પુરુષદ અતિ કાર્ય ત્રહી ન કરિવું ॥ ૧ ॥

આપણિદ મુલ્લદોલિ^૨ કરી મૂડા સાહી વાંધીદ । અર્ગ વોલવા
તુ વગ ન વાંધીદ । મૌન સઘળા અર્થનૂ સાધન ॥ ૨ ॥

ચેહનિ^૩ હાથિ ક્ષમા રૂપીઝં સ્વાંદું હુદ તેદનિદ વડરિ^૪ શૂં ક-
રિદ । યમ તુળ પાલિ પદુ વૈશ્વાનર^૫ આફળીદ^૬ શમદ ॥ ૩ ॥

ધર્મનું મૂલ રાજા । તપનું મૂલ બ્રાહ્મણ । યાંહાં બ્રાહ્મણ
માનીદ તિહાં ધર્મ નિશ્ચલ સદ ॥ ૪ ॥

રાજા ધાર્મિક હુતિદ લોક ધર્મિદ હુદ । રાજા પાપ આ-
ચરિ તુ પ્રજા પાપિદ હુદ । લોક રાજાનદ અનુચરિદ ॥ ૫ ॥

બુદ્ધિદ શાસ્ત્ર જાણીદ । બુદ્ધિ રહિત શાસ્ત્ર જાદ । યમ પ્ર-
ત્યક્ષ દીલુ કીધદ આંધલું ન દેસિદ ॥ ૬ ॥

ભજનાહાર ભજાવેનાહાર અને શાસ્ત્રના ચીતવનાર સઘળાદ
વ્યસની મૂર્ખ જાણીયા ॥ ચે ક્રિયાવંત તે પંડિત કહીદ ॥ ૭ ॥

અનેરાને ઉપદેશ દેવા ઢાહા પુરુષ ઘણા છે । પણ સ્વ-આ-
પણે-ધર્મે પ્રવર્તે તે પુરુષ સદસમાદે એક પામીદ ॥ ૮ ॥

ક્રિયા પાસે જાણપણાનું કાંદ નહી । અજાણનું કાંદ નહીં ।
ટાકુર^૭ પાસે કટકનું કાંદ નહીં । ભર્તાર^૮ પાસે સ્ત્રીનું કાંદ નહીં ॥ ૯ ॥

૧ પરિ—પરિ. ૨ મુખપ્રાપ્ત—મોહાના દોષ

૩ ચેહનિ—જેહના. ૪ વડરિ, વેરી, દુશ્મન. ૫ અગ્નિ. ૬ પોતાની મેળે

૭ ટાકુર—શબ, દહાડ. ૮ ભર્તાર—સ્વામી—ધણી.

केतला अजाणपणे विणसे^१ । केतलोंएक आलसें विणसे ।
केतला जाणवानें गर्वें विणसे । केतला नास्तिकनी संगतें वि-
णसे ॥ १० ॥

धृति लघुआख्यायने नीतिशास्त्रे द्वितीयाध्याय.

वेदशास्त्रनो मार्ग जूओ प्रवर्त्ते । जाणपणूं पंडित कला
जूइ प्रवर्त्ते । अने मोक्षपदनो मार्ग जूओ छे । अने लोक अ-
न्यथा क्लेश करे ॥ १ ॥

अग्निहोत्र पाखें वेद भण्यानूं कांड नहीं । क्रिया पाखे दा-
ननूं कांड नहीं । भाव पाखें सिद्धि नहीं । एह कारण तो
(तु) पुरुषे भाव आणवो ॥ २ ॥

ब्राह्मणनें अग्निहोत्रज देव । विद्वांसनें हैइ^३ देवता । स्वल्प
बुद्धिनें प्रतिमा देवता । आत्मज्ञानीनें सघळे देवता ॥ ३ ॥

काष्ट, पापाण, सप्त धातु तणी मूर्ति भाव करी देवता प्र-
तिष्ठीइ । येहवी भक्ति तेहवी सिद्धि होइ । तेहनें विष्णुं प्र-
सन्न होइ ॥ ४ ॥

लाकडां, सप्तधातु, माटी एहनें विपे देवता नथी । भावना
विपे देवता वसे । एह कारण तु मनुष्ये भाव आणवो ॥ ५ ॥

क्षमा समान तप नहीं । संतोष शरखूं सुख नहीं । तृष्णा
शरखी व्याधि नहीं । दया समान धर्म नहीं ॥ ६ ॥

क्रोध ते यमराजा । तृष्णा वैतरणी नदी । विद्या ते काम-
दुघा घेनु । संतोष ते नंदन वन जाणवूं ॥ ७ ॥

समर्थने किशो भारे । ऊद्यमीने किशूं वेगलूं । विद्यावंतने कि-
शो विदेश । मीठाबोला मनुष्यनें कोण बैरी ॥ ८ ॥

गुण सर्वत्र पूजइ । रूप को न पूछे । आचार सर्वत्र पूछे । कुल को न पूछे । सिद्धि सर्व पूछे । विद्या को न पूछे । भोग सर्वत्र पूछे धन को न पूछे ॥ ९ ॥

गुण, रूपने अलंकरे^१ । आचार कुलने दीपावे । सिद्धि विद्याने शोभावे । भोग, धनने रुढूं भरावे^२ ॥ १० ॥

निर्गुण मनुष्यनूं रूप निःफल । अनाचार पुरुषनूं कुल विरुद्ध^३ । असिद्ध मनुष्यनी विद्या व्यथा । अभोगी पुरुषनूं धन छतू अछतू जाणेवूं ॥ ११ ॥

धति लघुयाज्ञिक्ये नीतिशास्त्रे तृतीयाध्याय

भूमि गत उदक पवित्र होइ । पतिव्रता स्त्री पवित्र होइ । प्रजापालक राजा पवित्र जाणवो । संतोषी ब्राह्मण पवित्र जाणवो ॥ १॥
जिहां लेप होइ किशोइ ते स्थानक छांडीइ अन्यत्र सघले पवित्र जाणवूं ॥ २ ॥

असंतोषी ब्राह्मण विणसे । संतोष धरतो राजा विणसे । सलज्जा गणिका शीदाइ । निर्लज कुल स्त्री.

(अद्धिथी आ पुरतठना भाना गयला होवाथी भोजन पुस्तठना छूटके भानाना सातमा अध्यायथी शर करेखु छे)

यम एक निखर वृक्ष, वैश्वानरि दहितिम कुपुत्रि करी कुल सघलूंइ दहइ ॥ ६ ॥

घणे पुत्रे जन्मे किशूं । जे शोक संतापकारीया हुइ । एकज विरि श्रेष्ठ हुइ तु कुल सघलूं विश्राम पामि ॥ ७ ॥

सुखार्थीनि विद्या त्यजि । विद्यार्थी सुख त्यजि । अनि सुखार्थीनि विद्या किहां । अनि विद्यार्थीनि सुख किहां ॥ ८ ॥

मेरु पर्वतना शिखर पाहि ऊंचूं कांई नही । अनि रसातल

પાહિ નીચું કાંઈ નહીં । ધ્વવમાહ પાહિ રૂઢું વીજું કાંઈ નહીં ।
અ તુ સમુદ્રનું પાર નહીં ॥ ૯ ॥

જે પુરુષ ગુરુ પાશ્વિ પુસ્તક જોઈ મળિં તે સભામાંહિ ન
શોભિ । જિમ, હંસમાંહિ વગલુ વિટુ ન શોભિ ॥ ૧૦ ॥

જે પુરુષ, માંસનું રાણાહાર હુઈ । અનિ સુરાનુ પીનાહાર
હુઈ । અનિ અક્ષર વર્જિત મૂર્ખ હુઈ । તે પુરુષ આકારિ પૃથ્વીઈ
ભાર કરિછિ, પશુ દોર જાગિવુ ॥ ૧૧ ॥

યે નિસાલીયાનિ^૧ એક અક્ષર મળાવિ તે નિસાલીઝ ગુરુનિ
કિહીઈં અશુ^૨ ફલ ન થાડ ॥ ૧૨ ॥

જે નિસાલીઝ મળાવિઝ હુઈ । અનિ ગુરુનિ ન માનિ તે શ્વાન
મુંડીયાનિ પેટિ સુ^૩ વરસ મોગવિ । પછિ ચાંડાલનિ વિપિઝ-
પજિ ॥ ૧૩ ॥

^૧ ઇતિ લઘુચાણુકયે રાજનીતિશાસ્ત્રે સમમોધ્યાય

(અપૂર્ણ)

ગણિત.

લેખક—રામભાઈ કાલિદાસ પટેલ.

(ચાલુ પૃ ૮૭ થી)

નિયમ ૭ મો:—જે સખ્યાના વર્ગોનો સખ્યાનો અને તેજ જે સ-
ખ્યાનો સરવાળો આપ્યા હોય, તો આપેલા સખ્યાનોના વર્ગમાવી આપેલો
વર્ગોનો સરવાળો બાદ કરવો બાકી વધે તેને ૨ વડે ભાગવાથી તેજ જે
સખ્યાનો ગુણાકાર આવશે તે પરથી નિયમ ૨ ના પ્રમાણે, તે જે સ-
ખ્યાઓ નીકળશે.

ઉદા—જે સખ્યાના વર્ગોનો સખ્યાનો ૩૪ છે, અને તેજ જે સ-
ખ્યાનો સરવાળો ૮ છે, તો તે જે સખ્યાઓ કઈ ?

૧ અસહ્ય પ્રતમા નેસાલિયા શબ્દ છે. ૨ અશુ—એવું.

૩ ભુડીયાની—ભુંડણીને ૪ સુ—મો.

$$\frac{\text{આપેલા સરવાળાનો વર્ગ} - \text{આપેલો વર્ગોનો સરવાળો}}{૨} = \frac{૮^૨ - ૩૪}{૨} = \frac{૩૦}{૨}$$

= ૧૫ તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર.

આ પરથી નિયમ ૨ ના પ્રમાણે

$$\sqrt{\text{આપેલા સરવાળાનો વર્ગ} - \text{આપેલો ગુણાકાર} \times ૪}$$

= $\sqrt{૮^૨ - ૧૫ \times ૪} = \sqrt{૪} = ૨$ તેજ બે સંખ્યાની બાદબાકી આ ઉપરથી નિયમ પહેલા પ્રમાણે

$$\frac{૮ + ૨}{૨} = \frac{૧૦}{૨} = ૫ \text{ મોટી સંખ્યા અને } \frac{૮ - ૨}{૨} = \frac{૬}{૨} = ૩$$

નાની સંખ્યા.

જવાબ. ૫ અને ૩.

દારણ —

$$ઘ^૨ + ઘ^૨ = ૩૪ \text{ અને } ઝ + ઘ = ૮ \text{ છે.}$$

$$ઝ + ઘ = ૮ \text{ એનો વર્ગ કરવાથી } ઝ^૨ + ૨ ઝ ઘ + ઘ^૨ = ૬૪ \text{ થયા}$$

$$\text{એમાંથી } ઝ^૨ + ઘ^૨ = ૩૪ \text{ બાદ કર્યા}$$

$$\text{માટે. } ૨ ઝ ઘ = ૩૦ \text{ રવા}$$

$$\text{એને ૨ વડે ભાગવાથી } ઝ ઘ = ૧૫ \text{ થયા}$$

ઉદા:—એક સાધુ પાને બે માળા છે. એક માળાથી તે માળામા જેટલા મણકા છે તેટલી વાર તે આખી માળા ફેરવી વિખેલુના જપ કરે છે બીજા માળામાં જેટલા મણકા છે તેટલી વાર તે આખી માળા ફેરવી શિવના જપ કરે છે ને સાધુ દર મિનિટે ૧૫૦ મણકા ખસેડી શકે છે. આથી તેને બન્ને જપ કરવામાં ૨૫ કલાક વખત લાયક છે. પૈસાના પદર લેખે મણકા મળવાથી એ સાધુએ બેઉ માળાના મણકા લેવાને સાડા ત્રણ આના ખર્ચ્યા હતા. કહો સારે તે સાધુ દરરોજ વિખેલુના નામની કેટલી અને શિવના નામની કેટલી માળા ફેરવતો હતો

નિયમ ૮ માં — બે સંખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો અને તેજ બે સંખ્યાની બાદબાકી આપ્યા હોય, તો આપેલા વર્ગોના સરવાળામાંથી આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ બાદ કરવો. બાકીને ૨ વડે ભાગવાથી તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર નીકળશે. તે ઉપરથી નિયમ ૪ થા પ્રમાણે તે બે સંખ્યાઓ કાઢી શકાશે.

ઉદા:—બે સખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો ૮૯ છે, અને તેજ બે સખ્યાની બાદબાકી ૩ છે, તો તે બે સખ્યાઓ કઈ ?

$$\frac{\text{આપેલો વર્ગોનો સરવાળો} - \text{આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ}}{૨} = \frac{૮૯ - ૩^૨}{૨}$$

$$= \frac{૮૦}{૨} = ૪૦. \text{ તેજ બે સખ્યાનો શુણાકાર.}$$

તે ઉપરથી નિયમ ૪ થા પ્રમાણે,

$$\sqrt{\text{આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ} + \text{આપેલો શુણાકાર} \times ૪.}$$

$$= \sqrt{૩^૨ + ૪૦ \times ૪} = \sqrt{૧૬૯} = ૧૩ \text{ તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો. તે ઉપરથી નિયમ પહેલા પ્રમાણે,}$$

$$\frac{૧૩ + ૩}{૨} = \frac{૧૬}{૨} = ૮ \text{ મોટી સખ્યા, અને } \frac{૧૩ - ૩}{૨} = \frac{૧૦}{૨}$$

૦ ૫ નાની સખ્યા.

દારણ:—

$$અ^૨ + વ^૨ = ૮૯ \text{ અને } અ - વ = ૩ \text{ છે.}$$

$$અ - વ = ૩ \text{ નો વર્ગ } અ^૨ - ૨ અ વ + વ^૨ = ૯.$$

$$\text{હવે } અ^૨ + વ^૨ = ૮૯ \text{ માથી}$$

$$અ^૨ - ૨ અ વ + વ^૨ = ૯ \text{ બાદ કર્યા}$$

$$\text{એટલે } ૨ અ વ = ૮૦ \text{ થયા.}$$

$$\text{માટે } અ વ = ૪૦ \text{ છે}$$

ઉદા —એક ખેડુત પાસે બે ખેતર છે. પહેલું ખેતર જેટલા એકરનું છે તેટલા મણુ અનાજ દર એકરે તે ખેતરમા પાકે છે. બીજું ખેતર જેટલા એકરનું છે તેટલા મણુ અનાજ દર એકરે તે ખેતરમા પાકે છે. ખેડુત બધા અનાજમાથી ૧૦ ગાદી અનાજ ઘરખરચ માટે રાખી બાકીનું બે રૂપીએ મણુ લેખે વેચી દે છે આથી તેને ૧૪૫૦ રૂપીઆ ઊપજે છે. ખેડુતને દર એકરે રૂ. ૬ લેખે મહેસુલ ભરવું પડે છે આ મહેસુલ મોટા ખેતરની નાના ખેતર કરતા રૂ. ૩૦ વધારે છે, સારે તે ખેડુતના બન્ને ખેતરો કેટકેટલા એકરના હશે ?

નિયમ ૯ મો:—બે સખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો અને તેજ બે સખ્યાનો શુણાકાર આપ્યા હોય, તો આપેલા વર્ગોના સરવાળામાં આપેલા

ગુણાકારની બમણાઈ વિશેષી. જે સરવાળા આવે તેનું વર્ગમૂળ કાઢવાથી તેજ બે સંખ્યાનો સરવાળો આવશે. તે ઉપરથી નિયમ ૨ ના પ્રમાણે તે બે સંખ્યાઓ નીકળી રાકશે.

ઉદા:—બે સંખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો ૫૮ છે, અને તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર ૨૧ છે; તો તે બે સંખ્યાઓ કઈ ?

✓ આપેલા વર્ગોનો સરવાળો + આપેલા ગુણાકારની બમણાઈ.

$$= \sqrt{58 + 2 \times 21} = \sqrt{100} = 10.$$
 તેજ બે સંખ્યાનો સરવાળો તે પરથી નિયમ બીજા પ્રમાણે,

✓ આપેલા સરવાળાનો વર્ગ—આપેલા ગુણાકાર $\times 4$.

$$= \sqrt{10^2 - 21 \times 4} = \sqrt{16} = 4$$
 તેજ બે સંખ્યાની બાદબાકી આ ઉપરથી નિયમ પહેલા પ્રમાણે.

$$\frac{10 + 4}{2} = \frac{14}{2} = 7 \text{ મોટી સંખ્યા, અને } \frac{10 - 4}{2} = \frac{6}{2} = 3$$

૪ નાની સંખ્યા.

માટે જવાબ. ૭ અને ૩.

કારણ—

$$અ^2 + ૧૬ = ૫૮ \text{ અને } અ ઘ = ૨૧ \text{ છે.}$$

$$અ^2 + ૧૬ = ૫૮ \text{ એમાં}$$

$$૨ અ ઘ = ૪૨ \text{ ઉમેર્યાં}$$

$$અ^2 + ૨ અ ઘ + ૧૬ = ૧૦૦ \text{ સરવાળો.}$$

$$આનું વર્ગમૂળ અ + ઘ = ૧૦ \text{ છે}$$

ઉદા:—એક ભરવાર જેટલા બકરા હતાં તેટલા રૂપીયાએ એક લેખે સંખ્યા બકરાં અને જેટલાં ઘેટાં હતા તેટલા રૂપીયાએ એક લેખે સંખ્યા ઘેટાં વેચી દીધાં આથી તેને રૂ. ૧૬૪ લીધા. જો તેણે જેટલાં ઘેટાં હતા તેટલા રૂપીયાએ એક લેખે સંખ્યા બકરાં અને જેટલાં બકરાં હતા તેટલા રૂપીયાએ એક લેખે સંખ્યા ઘેટાં વેચ્યાં હતા, તો તેને ૪ રૂપીયા ઓછા લીધા. કહો ત્યારે તે ભરવાડ પાસે જેટલાં ઘેટાં અને બકરાં હતા.

ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા અરબીકારની શબ્દો.

(લખનાર—અમીરમિયાં હુસૈનમિયાં).

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૫૭ થી)

અરબો (ફા) દરીયા=ખડકી, નાનો દરવાજો, એ ઉપરથી.

અલેહ (અ) જિલા પ્રકાગ આપવો, સાફ દરુ આપ ચલાવવો.

અવેર (અ) જવહર જલ્દર=તે જાહેર હતું ઉપરથી.

અખ્બો (અ) જુઝ્જા પહેરન.

અહોરા (અ). જુહોરા, ફારસી જુહો શુક્રગ્રહ શુક્રગ્રહ પ્રકાશિત છે,

તે પરથી મુસલમાનોમાં રૂઝિઆનું નામ જાડા (ગૌરવર્ણી) હોય છે.

હજરત મુહમદ (સ અ.) સાહેમના દીકરીનું પણ એ નામ હતું.

શાહેજહા બાદશાહની દીકરીનું પણ એ નામ હતું. “ એની કબર

ઉપર એક હૃદયભેદક લેખ લખેલો છે ” એમ નવી વાચનમાળામાં

લખ્યું છે તે લેખ આ પ્રમાણે છે. “ મિ ગયૂ સખ્ત ન પોરાદ

કસે મજાર મરા, કે કબ્રપોગે ગરીબા હમીં ગિવાહ બસ અસ્ત. ”

(અર્થ) મારી કબર ઉપર લીલા ધાસ (ધમે) વિના ખીજી કંઈ

પણ મૂકેલો નહિ, કેમકે ગરીબોની કબર માટે આ ધાસજ બસ છે.”

આજે પણ એ કબર ઉપર દોઢ ફૂલ ચલાવતું નથી, પણ ધાસજ મૂકે છે.

આહુ (ફા) જારબ જા=જગા + રૂ. રૂબીદન અથવા રૂક્તન એટલે

ખુલ્લો કાઢવો ઉપરથી જગા વાળનાર

આગઝાર (ફા) જાગ જાર જારીદન=રૂબુ ઉપરથી.

આવસોઈ (અ) યા હુસયૂન યા=હે હુસયૂન, તે હજરત પેગમ્બર સાહેબ

(સ. અ) ના દોહિત્ર મોહોર્મના મદીનામાં એ કબ્રસ્તાની લગ-

ધમાં શહીદ થયા (મરાયા), તે ઉપરથી તાજૂન કાઢી એમને સભારે છે

ઝૂલ (ફા) જુલ.

ઝેર (ફા) જાહ વિષ.

ઝેરકચોલું (ફા). જાહકચોલું

ના ફારસીમાં દુકાનનું લઘુતાવાચક રૂપ દુકા છે તે ઉપરથી (૨) દક=મજૂ
 યૂન ઉપરથી. (૩) ઉર્દૂ ધકા ઉપરથી ફારસી પ્રયોગ, અથવા (૪)
 અંગ્રેજી Dock ઉપરથી.

ડગલો (ફા). દબ્બા કાટ.

ડફ (ફા). ઢફ. ગોળ કાઢવાને ચામડુ મટીને હોળીમાં છોકરા વગાડે છે તેવું મોટું હોય તેને ઢફ કહે છે

ડમગર (ફા). ઢૂંઢૂં. ઢફ બનાવનાર

ડમ્બો (અ). દમ્બા. ચામડાની કુલ્લી જેમા તેલ વગેરે રાખે છે તે.

ડમીર (અ) દમીર લખનાર, મુન્શી, હિસાબ રાખનાર

ડમાક (અ) મગજના અર્થમાં દિમાગ ને અહકારના અર્થમાં દમાગ

ડાધ (ફા) દાગ.

ડાયરો (અ). દાહરા પરિધ, કુંડાળુ કુડાળુ વર્ણને બોલેલા માણસોની

મડળી (કાઠિઆવાડમાં વપરાય છે)

ડુમચી (ફા) ટુમચી ઘોડાના સામાનમાંની એક વસ્તુ ટુમ=પ્રહડી ઉપરથી.

ડુમલ (અ) ટુમલ ગુમડુ

ડેહલી (ફા). દહલીજ. ધરનો આગલો ભાગ.

ડેહલાણી (અ). દિહલાની ગામડીઆ દિહ (ફા) ગામનગાન=વાળો,

દિહગાન (ફા). ગામ વાળો તે ઉપરથી અરબી પ્રયોગ દહકાન, તેને

ઈ લાગીને દિહકાની

ડોગલુ (ફા) ડોગલા, દાગુલ. સફર, મિથ પ્રગ્ન. ગુજરાતીમાં ડોગલા

જેવો છે=ફરી જાય છે, બોલે બધ નથી

ડોલ (અ). ટલ ઉપરથી

ડ.

ટોલ (ફા) ટુલુલ ઉપરથી.

ટોલક (ફા). ટુલુલક ટુલુલનું લઘુતાવાચક ૩૫ ટુલુલક

તા.

તકલીફ (અ) તકલીફ નગીબ, બાગ્ય. કદમ=માપ કાઢ્યું પરથી.

તકરાર (અ) તકાર કર=પુનઃકૃતિ કરી ઉપરથી

તકલીદી (અ). તકલીદી કલદ=ટાકેની પાછળ લુગડુ લપેટવું ઉપરથી.

તકલીદ=નકલ કરવી તકલીદી=બનાવવી.

તકલીફ (અ) તકલીફ મહેનત કલફ=નેણું કાશિશ કરી ઉપરથી

તકવા (અ). તકવો કરવું, પરહેજગામી

તકમીર (અ). તકમીર ભૂલ કસર=ને માપ કરતાં ઓછું હતું પરથી

તકાદો (અ) તકામ. માગણી કમ-પર્જ થય તોજો હક્કમ ક્યો ઉપરથી.

તકીયો (અ) તકયા. જે વસ્તુ પર ટેકા દેવાય તે, જેનો આશ્રય લેવાય તે. ઓચીત્તુ

તકોબરી (અ) તકબ્બુર=અહકાર એને ઈ લાગવાથી તકબ્બુરી કબ્બુર=તે મોટો હતો ઉપરથી.

તખ્તનશીન (રા) તખ્તનિશીન નિશિખ્તન=એસવુ ઉપરથી. તખ્ત પર એસનાર

તખ્તી (કા) પાટી

તખલ્લુસ (અ) ખલસ=ને ચોખ્ખો હતો ઉપરથી મુસલમાન કવિઓ પોતાનું ખરૂં નામ ન લખતા કવિતામાં ખરા નામને મળતુ કે તેનો લાગ કે બીજુ જે નામ લખે છે તે, જેમકે સાદી (ખરૂં નામ મન્સિહુદ્દીન હતુ)

તખ્તેનાઉસ (કા અ) તખ્ત તાબૂઅ તાવૂઅ (અ) મોટ શાહજહા નતુ બનાવેલુ તખ્ત, મયૂરાસન

તગાર (કા) તગાર, તગારી માટીનુ કુકુ, યાળ

તગાવી (અ) તગાવી શક્તિ આપવી, ખેડુતોને પોતાની જમીન સુધારવા માટે સગકાર મદદ આપે છે તે. કવા=નાકત આપવી ઉપરથી.

તબલખ (તુ) તુલુક સગદાર

તબવીજ (અ) તબવીજ જ્વેજ=તેણે બનાવ્યુ, તેણે કાયદેસર ગણ્યુ ઉપરથી.

તકબુય (કા) તકબુજ, તકબુજ.

તગક (અ) તગક કોરડા માગવાથી જે અવાજ થાય તે

તદખીર (અ) તદખીર. દખર=તેણે ગત્ય કર્યું ઉપરથી.

તન (કા) શરીર

તનખા (કા) તનખા પગાર, મળુગી

તનદુરસ્ત (કા) તનદુરસ્ત નીરોગ માણસ

તનહા (કા) તનહા. એકલો

તપખીલ (અ) તકસીલ. ખુલામો કરવો ફત્વ=હુકુ પાડ્યુ ઉપરથી.

તપાસ (અ) તદ્દહુસ ફત્વસ=તેણે ખોળ્યુ ઉપરથી.

) તકરકે (અ) તક્રિકા. હુકુ પાડ્યુ, જુદાઈ ફરક=ભુદ પડ્યુ ઉપરથી.

તકાવત (અ) ફર ફાત=છેડુ ઉપરથી

તકે (અ) તાકકા માણસોનું યેગ નેક=પ્રદક્ષિણા કરવી પરથી

તખક (અ). તખાક, તખક. એક જાતનું વાસણ છે. તાસક જેવું.
તખલચી. (અ. તુ) તખલચી. તખ્લ, તખલા (અ) દેલ. + ચી (તુ)

પ્રત્યય તમર્લા વગાડનાર

તખાઈ (કા). તખાઈ. નાશ પામવું.

તખીખ (અ) વૈદ. તિખ ઉપરથી.

તખીયત (અ) તખીઅત ટેવ, મલાવ.

તખેલો (અ). તખીયલા. પણ કારગીમા તવેવા. ઘોડા બાધવાનું ઢેકાણું.

તમચો (કા). તપચા.

તમા (અ) તમઅ. લાલચ

તમાચો (કા) તમાચા.

તમામ (અ). પૂર્ણ. તમમ=આખું હવું ઉપરથી.

તમાશો (અ) તમાશા મશી=ચાલતું ઉપરથી મૂળ શબ્દ “ તમાશી ”

છે કારગીવાળાઓએ “ તમાશા ” શબ્દ બનાવ્યો. તમાશી=સાથે મળીને પગે ચાલતું હવા ખાવા, સહેલ કરવા વખતે સાથે મળીને પગે ચાલીને જવાનો હતુ છે, માટે તમાશો=સહેલ કરવી, તે રાત્ર ચર્ચને જેવું, વર્ગા એમા પણ ફેફકા ચર્ચને તમાશો=તાબુનીની નજરથી રાત્ર ચર્ચને જેવું, એ અર્થમા વપરાય છે

તર (કા) લીટ વળી કારસી ને સરહદમાં “ તર ” અધિકનાવાચક પ્રત્યય પણ છે.

તરકડો (કા) તુર્ક ઉપરથી ધિક્કાવાચક શબ્દ.

તરકસ (કા) તીર્કશ તીર ગખવાનું લાય કરીદન=ખેંચવું ઉપરથી.

તરકીખ (અ). તર્કીખ મેળવણી, રીત. રકખ=નેને લઈ જનામા આવ્યો ઉપરથી

તરજુમો (અ) તર્જમા ભાષાતર કારગીમાં તર્જમાન=કુંદર ગોલનાર, (બીની ટલવાળો) ઉપરથી અરબી પ્રયોગ છે. કેટલાક તર્જુમા પણ મૂળ શબ્દ છે એમ કહે છે.

તરતીખ (અ) તર્તીખ. દરેક વસ્તુને તેને ઢેકણે ને ચોગ્ગ જગાએ ગોઠવવી. તતખ=ને દદ હતો ઉપરથી

તરફ (અ) બાજુ દિશા, છેડો, છેવટ, કિનારો

તરફેલુ (અ). તરફવત બને બાજુ, બને તરફ તરફતું દિવમન.

તરખીયત (અ). તર્ખિયત. કેળવણી. રખા=કેળવાયલો ઉપરથી.

તરાજવુ (કા) તરાજૂ

તરાષો (કા) તરાયા. ઉપરથી તર=ગીનુ આખ=પાણી

તરાવટ (અ). તરાવત, તાજગી

તરી (કા) દરીયાઈ માર્ગ ખુસ્કી ને તરી એ માર્ગ છે.

તરીકે (અ). તરીકા. રસ્તો તરક=સોપી દીધું ઉપરથી

તરીમ તરાક (અ) તુમ્તુરાક. લપકા, ઠાક

તરેહ (અ) તરહ રોત, હમ તરહ=ફેકી દીધું ઉપરથી

તરોદદ (અ). તરુદદ ગકે, ફિકર, અદેશો રદ=પાછો ફર્યો ઉપરથી.

તલખ (કા). તલખ કડવું, તેજ, નાપસદ પડે એવું.

તલખ (અ). જરૂર, ગરજ. તલખ=નેણે બોલાવ્યો પરથી

તલાક (અ). છુટા છેડા, સ્વતંત્રતા તલક=મોકળું કર્યું ઉપરથી.

તલાશ (કા).

તવગર (કા). તુવાગર તુવા=તાકન+ગર=વાળો શક્તિવાળો, ગૃહસ્થ. તુ-

વાગરનું હુકું રૂપ તવગર છે તુવાનિસ્તન=શકવું ઉપરથી.

નવારીખ (કા). તાગીખનું બહુવચન. ઇતિહાસ

તશરીફ (અ) તશ્રીફ પ્રતિજ્ઞા વધારવી કારસીમા બદિશાહ અમીર વ-
ગેરેની તરફથી જે ખિલઅત મળે છે તેને પણ તશ્રીફ કહે છે, કેમકે
તેથી પણ આખર વધે છે. શરફ=માન આપ્યું ઉપરથી

તસ્ખી (અ) તખ્ખીહ માળા પવિત્રતાથી શુદ્ધને યાદ કરવો તે સખ-
હ=વખાણની સાથે તેની પૃખ કરી ઉપરથી

તસમો (કા). તમ્મા આમડા પી વાધરી, આમડાની પટ્ટી.

તસલમાત (અ) તરલીમાત. તરલીમ=સલામ કરવી, માનવું, હુકમ કબૂલ
કરવો, મોપવું, સલામત રાખવું. એનું બહુવચન તમ્લીમાત. સલમ=
તેને આશ્રય આપ્યો ઉપરથી (અપૂર્ણ).

—(૦)—

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

સગવા—રૂકલ કમિટિના મેમ્બરો તથા ગામ લોકો ૮

૧૨) નિશાળ જમાડી. ટકારી—પટેલ સદાશંકર સુરસગ શ ૯-૪-૦
ધડીઆળ રૂકલ કમિટિ તથા શુક્રાશી શ ૬) મીકાઈ ગડા—પતુરમાઈ

રણુછેડલાઈ પટેલ તથા આગેવાન ગૃહસ્થો શ. ૧૦) રકુલ જમાડી. કોરા—
પા. શીવાભાઈ ગદાભાઈ વગેરે શ. ૫) રકુલ જમાડી ગાહપુરા—પટેલ
દેસાઈભાઈ નાયાભાઈ શ. ૧૦-૪-૦ રકુલ જમાડી.

જેડા વિલાગ—

કઠાણા—ઠંઠર કુલજાઈ નારણભાઈ શ. ૧૧) રકુલ જમાડી, ઠા-
કાર સરદારસિંહ ગમીગસિંહ વગેરે શ. ૧૬) રકુલ જમાડી અ. તીસર—
રકુલ કમિટિના મેમ્બરો તથા ગામના ગૃહસ્થો શ. ૨૨) રકુલ જમાડી તથા
મીઠાઈ વડેચી. સાવતી—રકુલ કમિટિના મેમ્બરો વગેરે શ. ૧૦) રકુલ
જમાડી મીઠાઈ. જનોડ—તા. ૧૨-૧૨-૧૧ હકરાણી શ્રી માછ રાજ્યા
શ. ૧૮) મીઠાઈ તથા ઇનામ તા. ૧૩-૧૨-૧૧ ગામ લોહ વગેરે શ. ૨૦)
રકુલ જમાડી કાપડ વાડક—મલેક હીમનમિયાં હકીનામિયા વગેરે શ.
૨૫) રકુલ જમાડી વગેરે ડભાડો—આગેવાન ગૃહસ્થો શ. ૧૦) રકુલ
જમાડી કાસસર—ગામ લોહા શ. ૨૯) રકુલ જમાડી તથા ઇનામ.
આગરવા—ગામ લોહા શ. ૧૨) રકુલ જમાડી વસો—ગામના ગૃહસ્થો
શ. ૨૦) રકુલ જમાડી મીઠાઈ વડેચી વાડક—ગમસર વર્ગ-પટેલ તલ-
શીભાઈ નાયાભાઈ શ. ૫) રકુલ જમાડી. તથા મનાદાર પટેલો શ. ૫)
આતસવાળ હુણ્ણદરા—ગામના ગૃહસ્થો શ. ૨૪-૧૦-૦ રકુલ જમાડી.
પાંડવાણીયા વર્ગ—ગામના ગૃહસ્થો શ. ૯) વર્ગ જમાડી અંધારી—
મલેકનલ તથા ગામના ગૃહસ્થો શ. ૨૯) રકુલ જમાડી તથા મીઠાઈ
મદુમ ગેડ શામગદાસ જેવલ શ. ૮-૧૦-૦ શ્રીચોપડીયા વિગેરે ઇનામ
રૂઢણ—ગામના ગૃહસ્થો શ. ૨-૮-૦ મીઠાઈ વરસોડા—ગામ લોહા શ.
૫-૮-૬ રકુલ જમાડી વાંઠવાળી—ગામ તરફથી શ. ૨૫) વિદ્યાર્થીઓ
જમાડી. ગરુડા—ગમલાઈ હોમાલાઈ વગેરે શ. ૧૨) રકુલ જમાડી
તથા મીઠાઈ વડેચી. માહીજ—ખ. હાથીલાઈ રણુછેડલાઈ શ. ૧૨)
રકુલ જમાડી. સોંજવાડા—ગામ ગૃહસ્થો રકુલ જમાડી કાપડ તથા મી-
ઠાઈ આપ્યાં લાડાડા—ગામ લોહા દેવચંદ જેઠાભાઈ વગેરે શ. ૨૯-૭-૯
રકુલ જમાડી, કાપડ તથા ઇનામ મીઠાઈ. અલિંદા—ગામના સદગૃહ-
સ્થો શ. ૭૦) રકુલ જમાડી તથા મીઠાઈ ઇનામ. નવાગમ—રકુલ ક-
મિટિના મેમ્બરો શ. ૧૫) રકુલ જમાડી ઇનામ. મોરજી—મદુગૃહસ્થો.

રા. ૩-૨-૦ મીઠાઈ, ઇનામ. શા. મગનલાલ જીવચંદ ૩ ૧૨-૮-૦ રફલ
 જમાડી કલોલી—ગામ લોકો રા. ૧૧-૪-૦ રફલ જમાડી તથા ઇનામ.
 મલીઆતજ—ગામના ગૃહસ્થો વગેરે ૩ ૯) રફલ જમાડી પટેલ બોધા
 લાઈ માવજીલાઈ ૩ ૮-૮-૦ રફલ જમાડી. દેથલી—ગામના સદ ગૃ
 હસ્થો રફલ જમાડી વગેરે લવાલ—ગામ લોકો રા. ૨૬) રફલ જમાડી.
 રા. ૫) અતમજાજી. રતનપુરા—ગામ લોકો રા. ૨૦) રફલ જમાડી
 વહેરા—ગામ લોકો રા. ૧૩-૮-૦ રફલ જમાડી કુંજરાવ—શા. નાગ-
 લાઈ મયુજીલાઈ ૩ ૩૫) રફલ જમાડી ગામના સદ ગૃહસ્થો વગેરે રા.
 ૪૦) કાપડ. ખાંધલી—સદ ગૃહસ્થ લવાર શકર કહાનદાસ રા. ૧૧)
 રફલ જમાડી અરાસ—પા નારણલાઈ ગમદાસ રા ૩૦) રફલ જમાડી.
 વહેરા ગુલામચલી તેયજીચલી ૩ ૧૫) આતસજાજી મણીલાલ મજરામ
 રા. ૧૦) સાકર બેડવા—પટેલ જાળાઈ રાખાઈ રફલ જમાડી.
 કાસર—ગામ લોકો રા ૨૯) રફલ જમાડી. પતાસા લાંબવેલ—ગામ
 લોકો રા ૧૭) રફલ જમાડી વાંરજામીલીઆ—ગામના આગેવાનો રા.
 ૧૫) રફલ જમાડી વગેરે હારેરા—પા મોમાલાઈ કુમેરલાઈ તથા સના-
 લાઈ જાળરાલાઈ વગેરે ૩ ૨૪) રફલ જમાડી તથા પતાસા તણાલ—
 જુદા જુદા ગૃહસ્થો ૩ ૨૯-૮-૦ રફલ જમાડી કુંમરાઈ—રફલ જમાડી.
 ઇનામ કન્યાશાળા—ગામના ગૃહસ્થો ૩ ૧) હીટ રાસનોળા—કાપડ
 વહેરુ સા.સા—લાઈજાલાઈ રા. ૧૫૨) રફલ જમાડી, ઇનામ વગેરે
 સદગૃહસ્થો રા ૫૧) મીઠાઈ વગેરે વહેરા—મોતીલાલ લજીલાઈ રા.
 ૨-૮-૦ પતાસા. કન્યાશાળા મોતીલાલ ૮૮જીલાઈ રા ૧-૮-૦ પતાસા
 સારારખાં—ગામના ગૃહસ્થો રા ૪૦) રફલ જમાડી. સાદાનાપુરા—પા
 નાથાલાઈ ત્રીકમલાઈ રા ૮) રફલ જમાડી. મહેસર—ગામ લોકો રા.
 ૯૧) રફલ જમાડી વગેરે જામડી—જુદા જુદા ગૃહસ્થો ૩ ૧૫-૮-૦
 રફલ જમાડી ખેરડા—દામજ સાહેબ રા. ૪૫) રફલ જમાડી વગેરે.
 કહાનવારી—સદગૃહસ્થો રા ૧૭) રફલ જમાડી. ઝોડ—લાઈવાલલાઈ
 મથુરલાઈ રા ૮૦) જર્મન સિવરનો ખાસો, વગેરે મહીજીલાઈ દારકાદય
 રા. ૧૫) કાપડ વગેરે પગરોત્તમ વલ્લભલાઈ રા. ૨૭) કાપડ. નાથાલાઈ
 કીસીરલાઈ ૩ ૮) દામોદર કાળીદાસ રા. ૭) અનોપચંદ કિરોરદાસ રા. ૭)
 પતાસા. મોતીલાઈ હામાલાઈ રા. ૨૫) કાપડ, અતુરલાઈ નરસીલાઈ રા.

૧૨૫) રૂલો જમાડી. વેણીલાઈ ઉમેદલાઈ રા. ૧૨) આતસખાઈ મોતી-
લાઈ જેદલાઈ રા. ૩૦) ચાહપાર્દી. વાસદ—ગામના સદગૃહસ્થો રા.
૩૫) નિશાળ જમાડી તા. ૨૨-૬-૧૧ ના રોજ તા. ૧૨-૧૨-૧૧ ના
રોજ રા. ૪૦) નિગાળ જમાડી. રા. ૧૦) કાપડ રા. ૭૮) સમદસ્થાન
સાર. દેહેમી—ગામ લોક રા. ૧૫) રૂલ જમાડી. વહેરા—ગામ ગૃહ-
સ્થો રા. ૨૧-૮-૦ રૂલ જમાડી મીઠાઈ વીરસદ—નરવાદાર અમીનો
રા. ૭૦) રૂલો જમાડી પીપળાવ—ગામ લોકો રૂલ જમાડી દાવોલ—
ગામ લોકો રા. ૩૮) રૂલ જમાડી મીઠાઈ વગેરે. આમળોલ—ગામ
લોકો રા. ૧૫) રૂલ જમાડી, ગદા: હડીલાઈ માંધવ રા. ૧૦) મીઠાઈ વગેરે
દહેવાણુ—ઠકોર સાહેબ રા. ૫૦) રૂલ જમાડી મણીલાલ નાગરજી રા. ૫)
ચા પાણી ગોલેળ—ગામ લોકો રા. ૧૪) રૂલ જમાડી તથા મીઠાઈ સુતાર
પુનલાઈ ખાજલાઈ, મોહનલાઈ ત્રીકમલાઈ રા. ૧૩) રૂલ જમાડી બોદાલ—
ગામના સદગૃહસ્થો રૂલ જમાડી નાપા—સદગૃહસ્થો રા. ૩૫) રૂલ જમા-
ડી હિંદુ રૂલ—ગામ ગૃહસ્થો રૂલ જમાડી મીઠાઈ આંદલાવ—દેવડાલા-
લાઈ નગેતમદાસ રા. ૫૦) રૂલ જમાડી, ગોવિંદગઢ દયરગર રા. ૧૫)
કાપડ, મતાદા પટેલો રા. ૧૦) પેડા, ગગશીઆ લોકો રા. ૫) પતાસાં.
સદગૃહસ્થ—ગામના ગૃહસ્થો રા. ૩૫) પુરતોડા મીજખાની. બોચાસણુ—
ખાઈ ગંગા ખેલ ધોરીલાઈ કીશાભાઈની વિધવા રા. ૪૦) રૂલ જમાડી,
૩પીઆપુરના લોકો રા. ૧૦) અહારસા—ગામ લોકો રા. ૩૧) રૂલ
જમાડી. ખાનપુર—ગા જેદલાઈ બગવાનદાસ રા. ૧૫) રૂલ જમાડી.
પા જવાબાઈ નાયાલાઈ રૂલ જમાડી ગામ લોકો રા. ૨૫) કાપડ.
સુરત વિભાગ—

દાંડી—ગામ લોકો તરફથી વીધાર્થને ઇનામ રા. ૮-૦-૦ ઘડીઆળ
રા. ૨૨) તુ કપલેથા—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રા. ૧૨-૪-૦ પ-
તાસા રા. ૩-૪-૦ ચોપડી રા. ૧-૪-૦ ગુલાલી—ગામ લોકો તરફથી
નામદાર શહેનશાહુતી છખી રા. ૧૩-૦-૦ વિધાર્થને ભેજન તથા માઠાઈ
રા. ૧૮-૪-૦ ખરસાકતા ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રા. ૧૧-૪-૦
મીઠાઈ રા. ૬-૦-૦ છુડીઆ—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રા. ૧૦)
મોતા—ભગવાન મહેરખાન રા. ૬ કલેક્ટર સાહેબ પુસ્તક રા. ૬-૮-૦
ચમચંદ્ર ઇન્જિનિયર તરફથી પતાસા રા. ૧-૮-૦ મોના—ભગવાન મહે-

રખાન ડી. ડી. કલેક્ટર સાહેબ તરફ ગમચળ ઈન્ચાર્જ તરફથી પુસ્તક
 તથા પતાસા રૂ. ૫-૦-૦ હેરાંબા—ગામ લોકો 'તરફથી' મીઠાઈ રૂ.
 ૨૦-૦-૦ હોલોલી—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૧૫-૦-૦ ઘડીઆળ
 રૂ. ૧૦-૦-૦ કુડસદત—ગેર ગુણમીઆ ડીમમીઈ પતાસા રૂ. ૨)
 ખેલ મનોરમનાથ ખેલ વચન ગોપાળ તથા કાનુલ દેવીસિંહ બોજન
 કરાવ્યું રૂ. ૮). વેલુક—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૭) મીઠાઈ
 રૂ. ૨) તીધા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૫) વેર—ગામ લોકો
 તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૧૩) દારખાતુ રૂ. ૭) પનાર—ગામ લોકો તરફથી
 પતાસા રૂ. ૪) કાંજણ—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૮-૮-૦
 મીઠાઈ રૂ. ૧-૦-૦ રલેટ ટોપી, પેન, ૨-૦-૦ ઢાણાળ—ગામ લોકો
 તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૨-૦-૦ મીઠાઈ રૂ. ૬-૦-૦ છરવાડ—ગામ
 લોકો તરફથી પતાસા રૂ. ૧-૪-૦ હનુમાન ભાગડના દેશાઈ ગણાભાઈ
 ફરીરભાઈ તરફથી પુસ્તક તથા પતાસા રૂ. ૩-૪-૦ તરફથી—હાલકા-
 સમ ઈશળ તરફથી મહમદ કાસમ તરફથી રકુલ ડમીટીના મેમ્બરે તર-
 ફથી મોપડી તથા મીઠાઈ રૂ. ૧૦) તરસાડા—ગામ લોકો તરફથી ઘડી-
 આળ રૂ. ૧૫) મીઠાઈ રૂ. ૭) મગોદ—ગામ લોકો તરફથી પેડા તથા
 હગલી તથા રલેટ રૂ. ૧૪) રણુહોડા લાણાભાઈ અટાગર હોકરીને પેસા
 વહેંચ્યા રૂ. ૨) નિજર—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ પેડા રૂ. ૪-૮-૦
 ખરાડીઆના ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૪-૮-૦ અરલણના ખેલ
 વરણ નરસિંહ પનામા રૂ. ૨-૦-૦ સેગવી—ગામ લોકો તરફથી મી-
 ઠાઈ રૂ. ૩) મરસ—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૬-૪-૦ મી-
 ઠાઈ રૂ. ૧૫-૦-૦ પતાસા રૂ. ૩-૮-૦ હોકરીને છોટ રૂ. ૫-૦-૦
 હાર-તોરા-કલગી રૂ. ૧-૪-૦ વરાડ—ગામલોકો તરફથી મીઠાઈ
 રૂ. ૮-૮-૦ ટોપી તથા પેન રૂ. ૮-૮-૦ કેસરતનો સામાન રૂ. ૪-૦-૦

શુદ્ધિપત્ર.

માર્ચ ૧૯૧૨ ના શાળાપત્રને પૃષ્ઠ ૧૧૦ ને નં. ૧ તથા ૨ ના પુસ્તક
 ધર્મનીતિબોધિની ભા. ૧ તથા ૨ 'શુન્દરાતી પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓમાં
 ઇનામ માટે' મજૂર થયલા લખ્યા છે, તેને બદલે 'શુન્દરાતી પ્રાથમિક
 શાળાઓમાં ઇનામ માટે' મજૂર થયલા વાચ્ય.

રખાન ડી. ડી કલેક્ટર સાહેબ તરફ રામચંદ્ર ઈચ્છારામ તરફથી પુસ્તક
 તથા પનાસાં રૂ. ૫-૦-૦ કોસખા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ.
 ૨૦-૦-૦ હોલોલી—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૧૫-૦-૦ ઘડીઆળ
 રૂ. ૧૦-૦-૦ કુડસદત્—શેઠ. ગુનમીયા કરીમભાઈ પતાસા રૂ. ૨)
 પટેલ મનોરંધનાથ પટેલ વશન ગોપાળ તથા કાશુભ દેવીસિંહ ભોજન
 કરાવ્યું રૂ. ૮). વેલુક—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૭) મીઠાઈ
 રૂ. ૨) તીઘા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૫) વેડ—ગામ લોકો
 તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૧૩) દારખાનુ રૂ. ૭) પનાર—ગામ લોકો તરફથી
 પનાસા રૂ. ૪) કાંજણ—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૮-૮-૦
 મીઠાઈ રૂ. ૧-૦-૦ રલેટ ટોપી, પેન, ૨-૦-૦ દાણુજી—ગામ લોકો
 તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૨-૦-૦ મીઠાઈ રૂ. ૬-૦-૦ છરવાડ—ગામ
 લોકો તરફથી પતાસા રૂ. ૧-૪-૦ હનુમાન ભાગડાના દેશાઈ ગલાભાઈ
 કદીરભાઈ તરફથી પુસ્તક તથા પતાસા રૂ. ૩-૪-૦ તરકેધર—હાલુદા-
 સમ ઈશિય તરફથી મહમદ દાસમ તરફથી રકુલ કમીટીના મેમ્બરો તર-
 ફથી ચોપડી તથા મીઠાઈ રૂ. ૧૦) તરસારા—ગામ લોકો તરફથી ઘડી-
 આળ રૂ. ૧૫) મીઠાઈ રૂ. ૭) મગોદ—ગામ લોકો તરફથી પેડા તથા
 હગલી તથા બ્લેટ રૂ. ૧૪) રજુછોડા ભાણુભાઈ આટારકર છોકરીને પેસા
 વહેંચ્યા રૂ. ૨) નિજર—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ પેડા રૂ. ૪-૮-૦
 ચરણીઆના ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૪-૮-૦ સરભણુના પટેલ
 રત્ન નરસિંહ પતાસા રૂ. ૨-૦-૦ સેગવી—ગામ લોકો તરફથી મી-
 ઠાઈ રૂ. ૩) રાવસ—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૬-૪-૦ મી-
 ઠાઈ રૂ. ૧૫-૦-૦ પતાસા રૂ. ૩-૮-૦ છોકરીને છોટ રૂ. ૫-૦-૦
 હાર-તોરા-કલગી રૂ. ૧-૪-૦ વરાડ—ગામલોકો તરફથી મીઠાઈ
 રૂ. ૮-૮-૦ ટોપી તથા પેન રૂ. ૩-૪-૦ કસરતનો સામાન. રૂ. ૪-૦-૦

શુદ્ધિપત્ર.

માર્ચ ૧૯૧૨ ના શાળાપત્રને પૃષ્ઠ ૧૧૦ મે નં. ૧ તથા ૨ ના પુસ્તક
 ધર્મનીતિઓધિની ભા. ૧ તથા ૨ 'ગુજરાતી પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓમાં
 ઇનામ માટે' મનૂર થયલા લખ્યા છે, તેને જાહેર 'ગુજરાતી પ્રાથમિક
 શાળાઓમાં ઇનામ માટે' મનૂર થયલા વાચ્ય.

અંક ૫ નો.

પુસ્તક ૫૧ મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

વિષય. ગો. ૧૯૧૨. અનુક્રમણિકા. ૫૭૪.

૧. ચોથી ગુજરાતીસાહિત્યપરિષદ ... ૧૧૧
૨. કેળવણી... ૧૧૨-૧૭૦.
૩. પુર્કી શહેનશાહત. (મ. દ દલાલ) ... ૧૭૦-૧૭૬.
૪. અમારી ગાળા (વિ. યુ.) ... ૧૭૬-૧૭૭.
૫. જર્મનિની પ્રથમિત, શાળાઓનું નિર્માણનું ... ૧૭૮-૧૮૫.
૬. સંગીતવિષય (લ. આ. વ્યાસ) ... ૧૮૫-૧૮૮.
૭. મણિતઃ (સી. ડા. પેલ) ... ૧૮૮-૧૯૨.
૮. શ્રી રક્ષ કપને લઘુ સાહ્યકપત્ર બોધાતર ... ૧૯૨-૧૯૭.
૯. કેળવણીખાતાની બહેર ખમચ. ... ૧૯૮-૨૦૦.

તાન્ત્રી (ઓગસ્ટ ૧૯૦૨ થી) અને
પ્રકાશક—સી. બી. કમળાસંકેર પ્રાણસંકેર નિવેદી, બી. એ.
પ્રિન્સિપલ, પ્રે. સી. દેવિંગ દાલેજ—અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

કેળવણી. (ચાલુ પૃષ્ઠ ૧૨૫ થી).

સૌપુરુષનાં લિંગ છવન; તેને અનુસરતી કેળવણીની આવશ્યકતા—ગૃહકાર્ય, આગેદાની કેળવણી, સ્વામીના દરેક કાર્યમાં સહાયક થવું, કાલિદાસની ઉચ્ચ ભાવના પ્રમાણે, તેની ગૃહિણી, ધીસમિત્ર, ગૃહ કાર્યમાં સખી, ને કલાવિધાનમાં પ્રિય શિષ્ય થવું—આ બધા ધર્મો ને કેળવણીથી તે અસંખર બળવવા સમર્થ થાય તેજ કેળવણી ધૃષ્ટ છે જેથી સ્ત્રીત્વને શોભાવનારા વિનય, લજ્જા આદિ ગુણો ને સંસ્કૃતતા પોષાય તેજ કેળવણી ધૃષ્ટ છે; માટે આર્યભાવનાને અનુસરતી કેળવણીની યોગતા રચવી. અત્ર એટલું પણ કહેવું આવશ્યક છે કે પુરુષે પણ સ્ત્રીનું મોહાન્વ સમજવું જોઈએ ને તેની પ્રતિષ્ઠા અળવવી જોઈએ.

માફી ને ફરજિયાત કેળવણી:—સ્ત્રીકેળવણી તેમજ પુરુષ-કેળવણી બંને માફી કરી બનેલો પ્રચાર વધારવો મોડાક વર્ષ માફી કેળવણીનો પ્રયોગ અજમાવ્યા પછી આરભમાં મોટાં મોટાં શહે-રામાં કેળવણી ફરજિયાત કરવામાં કંઈ વાધા જેવું નથી પ્રાથમિક શાળાના, પાશ્ચાત્ય દેશોમાં છે તેમ, નીચલો ને ઉપરો એવા બે વર્ગ પાડી, નીચલા વર્ગને અભ્યાસદૂર ધણેજ સગળ, લેખન, વચન, ને કામજોગ ગણિત, એટલેજ ફરી શિક્ષણનો વખત ધણો આપે. કમો જોઈએ. દિવસમાં માત્ર ત્રણ કલાક શિક્ષણ હોય તો બધું છે ગામડામાં ને સમય ખેતરમાં કામ કરવા જવાનો હોય તેથી લિંગ સમયે એ ત્રણ ૩ કલાક સંખ્યા હોય તો ગરીબ માણસો હોદ્દાને પોતાની સાથે મનુરીએ લઈ જાય છે તેમાં વાધો નહિ આવે આવી રીતનો પ્રયોગ કમ્પાઈ કેળવણી લોકપ્રિય થશે ને તેનો પ્રચાર વધે પછી ફરજિયાત કેળવણી ઘાબડ કરવામાં કંઈ પણ બાતનો વાધો નહીં ફરજિયાત કેળવણી એ ઉચ્ચ હિંદુ હોવે સફળ થવો જોઈએ અને જેમ જેમ એ ઉચ્ચ હિંદુ શતી સમીપ પહોંચતા જઈએ તેમ તેમ આપણુ કદમાણ અધિક અધિક થવોજ. એ કદમાણ પગ પ્રજાનો અમુદ્ય આધાર રાખે છે ને એ કદમાણમાંજ ગજબની સખતિ, મદદ, આદિ ખર્ચ દિન સમાવડ છે. આ દૃષ્ટિ બિંદુથી જોતા ત્રીમાન ગાયકવાડ સરકાર કેળવણીનો બહોલો પ્રયાગ કરી અર્ચક દેશાવધા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે ને મુત્ય છે.

પ્રાથમિક શાળાનો અભ્યાસદૂર—પ્રાથમિક શાળાના નીચલા

વર્ગનો અભ્યાસક્રમ એવો જોઈએ કે જેમને અભ્યાસ પૂરો કરી ધંધે વળ-
ગતુ હોય તેઓ ધંધે વળગી અન્યાયના વખતમાં સાધારણ પુસ્તકો વાંચી
આનન્દ મેળવી શકે, તેમજ જેમની ઇચ્છા ઔદ્યોગિક શાળા, કે કૃષિશાળામાં
દાખલ થવાની હોય તે ત્યાં દાખલ થઈ શકે. એવી ઔદ્યોગિક શાળા ને કૃષિ-
શાળા પણ સામાન્ય પદ્ધતિની જોઈએ. હાલના વખતમાં એવા શાળા-
ઓની દરેક શહેરમાં જરૂર છે. એથી ધંધાદાર લોકો પોતાના ધંધામાં વ-
ધારે કાબેલ થશે, કેટલાક નવા ધંધાના દ્વાર ખૂલશે, ને લોકોને આજી-
વિકાના સાધન મળશે ઉપલા વર્ગની પ્રથમિક શાળામાં બે વિભાગ રાખવા.
નીચલા વિભાગનો અભ્યાસક્રમ માધ્યમિક શાળામાં દાખલ થતા પૂરો રા-
ખવો, ને ઉપલાનો અભ્યાસક્રમ ક્રિયા પ્રકારનો રાખવો. સાહિત્ય, ગણિત,
ને પ્રાકૃતિક વિજ્ઞા, એ વિષયોમાંથી જેને જેનું જ્ઞાન સપાદન કરવું હોય તેને
તે વિષય લેવાની છૂટ રાખવી. સાહિત્યના વિષયમાં ગ્વલાપા ઉપગત સં-
સ્કૃત કે ફારસી, અને હિંદી ભાષાનું જ્ઞાન ફરજિયાત જોઈએ. હિંદુસ્તાનની
લિખ્ત લિખ્ત પ્રજાઓ વચ્ચે ઐક્ય લાવવા કેટલાક, રાજકીય અર્થાદ્વાગ, કે
ટલાક સામાજિક ને ધર્મિક સુધારાદ્વાગ, ને કેટલાક લિપિની એકતાદ્વાગ
મથન કરે છે. પરંતુ આખા દેશમાં દિલ્લી ભાષાનો પ્રચાર થાય તો લિખ્ત
લિખ્ત પ્રજાઓ એક બીજાના નિચારો સારી રીતે અમલ કરે, પ્રવાસમાં
લોકોને પડતી મુશ્કેલીઓ દૂર થાય, ને કેટલીક અર્થાત્માર્ગ શુભ થાય.
વળી સ્વમજાનાં મારા જ્ઞાન ને બિલકલ માટે સમૃદ્ધ ભાષાનું જ્ઞાનની
જરૂર છે જે ભાષામાં આપણાં ધર્મશાસ્ત્રો રચાયલા છે, જે ભાષા વેદ,
ઉપનિષદ, વ્યાસગ્રંથિ વેદાંગો, ન્યાય, મીમાંસા, વેદાન્ત આદિ દર્શનો, રા-
માયણ, મહાભારત આદિ પુરાણો, ગ્રંથ, નાટક અદિ નાદિય. ઉત્તમ
અન્વેષી પરિપૂર્ણ છે, જે ભાષાનું જાગૃત્ય પ્રજા પૂરતું દેવી અધ્યાત્મ
કરે છે તે ભાષા આપણે પોને ન જાણીએ તો તે કેવું શરમ હરેતું કહે-
વાય ? એ ભાષાના અભ્યાસને આપણી માયાણુ અગ્રેજ સરકાર, વિદેશીય
જના પણ સાક ઉત્તેજન આપે છે. પણ હજી થોડા નિશ્ચય ઉત્તેજનની
જરૂર છે જર્મનિમાં ૨૧ યુનિવર્સિટિમાં સમૃદ્ધ શિષ્ય ભાય છે. આપણા દેશી
ગ્રંથોએ ગીરાંણુ બાળને પૂરતું ઉત્તેજન આપતું જોઈએ. તેમજ સમૃદ્ધ
કોલેજ રચાવી જોઈએ ને પોતાના રાજ્યમાં સરકાર પુસ્તકોના જે બં-
ડાગે હોય તેમાંથી ઉત્તમ પુસ્તકો છાત્રાના જોઈએ મહારાજાથી સપાડ-

ગાનનું પાન કરતા નિહાળવામાં પ્રેક્ષકને પણ એક સ્થળે દેનિસન કહે છે (To watch the thirsty plants imbibing) તેમ, અસા-
નન્દ થાય છે. અહિં 'તૃષ્ણાસુ' વિશેષણ સામિપ્રાય છે, ત્યારે તૃષ્ણા
ઉત્પન્ન થાય ત્યારેજ પાન બગઅર થાય છે.

કિર્ગાર્ટનપદ્ધતિનું રહસ્ય; વિદેશીય પદ્ધતિ—આજ કાળુથી
બાલસ્વભાવનો અભ્યાસ ને તેને અનુસરતી કેળવણી રૂમે, પેસ્ટેલોઝાઈ, ને
ક્રોમેલે પાશ્ચાત્ય પ્રદેશોમાં થોડાં ને તેમાં તેમને ઉત્તરોત્તર વિજય મળ્યો.
પણ અત્ર એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે અમુક પદ્ધતિ એક દેશને અનુકૂળ
ને યોગ્ય હોય તે બીજા દેશને પણ હોયજ એવો નિયમ નથી. જર્મન
બાળકોની પ્રકૃતિનો અભ્યાસ કરી ક્રોમેલે થોળેલી કિર્ગાર્ટનપદ્ધતિ જર્-
મનિમાં જોડલી વિગતી થઈ, તેટલી ઈંગ્લંડમાં થઈ નથી, ને ન થાય એ
સ્વાભાવિક છે; કેમકે ઈંગ્લંડના માળકો બંની રીને જર્મન બાળકોની પ્રકૃ-
તિનેજ અનુસરતા હોય નહિ પામે પર્મેના દેશમાં ને અરબી પ્રાંતમાં પણ
આ પ્રમાણે બાળકોની પ્રકૃતિમાં ફેર પડે છે, તો આપણા દેશમાં તો પરિ-
સ્થિતિ, કુટુંબજીવન, બાલસ્વભાવ વગેરે તદ્દન જુદી તરેહનાં હોય તેથી
એ પદ્ધતિ કાંઈ નહિ એ અગત્યનું છે. ત્રણથી છ વર્ષના છોકરા માટે
એ પદ્ધતિ પાઠશાલ દેશમાં થોળેલી છે, ત્યાં એવા નાના બાળકો શાળામાં
જાય છે અપણા દેશમાં એ અરધિ પૂરો થયા પછી કે થયા આવ્યાને
માગેજ બદલા છોકરા શાળામાં જાય છે. પાઠશાલ દેશના છોકરા શુભે
પાસ આપે છે કેમકે તેમનું ચિત્ત અસ્થિર છે ને ભણવા તરફ મોટું
નથી. તેમને કામે લગાડી તેમનું ચિત્ત રિયર કરવા કિર્ગાર્ટનપદ્ધતિના
જુદા જુદા ઉદ્દેશો ગોળી દાદગ છે. આપણા છોકરા એ છોકરાને મુલા-
બસે પ્રિતીત, અવધાન, તથા ગિયર ચિત્તવાળા છે. તે દેશમાં આલોગિક
ને વાનિજ્ય શાળાઓ પુષ્ટજ કે, તેથી કિર્ગાર્ટનપદ્ધતિની જેનામાં દમ્ભ-
લાભ આપ્યું હોય કે જેને દમ્ભદગા પર પ્રેમ થયો હોય ને એનું વિગત
નાન સપાદન કરવું હોય તેને તે કામ સહેજુ છે. આપણા દેશમાં એમાંનું
કંઈ નથી આ પ્રમાણે અમુક વિદેશીય પદ્ધતિ જેવી સ્થિતિમાં તે દેશમાં
ચાલતી હોય તેનીજ સ્થિતિમાં આપણા દેશમાં આપણે દાખલ કરીએ તો
કંઈ લાભ વાપ નહિ પરંતુ તેનું રહસ્ય સમજી આપણી પરિસ્થિતિને
યોગ્ય તે દેશર દરીએ તો લાભ થનાનો સંભવ થાય. આ પ્રમાણે

આલસવભાવની પરીક્ષા કરી તેને અનુસરતુ શિક્ષણ આપતુ એ જે કિંગ્ડમ-
ઇનપદ્ધતિનુ તત્ત્વ તે લક્ષમા રાખી કામ કરવાનુ છે, બાળવગને ક્રોએ-
લની બક્ષીમે' ને ઉદ્યોગો શિખ્યા ને તેમની પાસે જુદા જુદા માટીના
કે કાગળના નમુના કરાવી બાહ્ય આદર્શ પર વિશેષ લક્ષ આપનાર પ્રેક્ષક-
જન કે પરીક્ષકજનનું મન રમન કર્યુ એટલે કૃતાર્થ થયા એમ સમજ-
વાનુ નથી. પાત્રને અનુસરતુ શિક્ષણ, અધિકાર પ્રમાણે જ્ઞાન આપતું એજ
એ પદ્ધતિનુ રહસ્ય છે, એજ એના યોગ્યતાર ક્રોએલનુ હાર્દ છે. એ ઈર્ષ
અમુક વય કે ધોરણુનેજ લાગુ પાડી સંકુચિત કરવાનુ નથી સર્વ ધોરણુમાં
એ લક્ષમા રાખવાનુ છે

શિષ્ય-પ્રાર્થના ભાવના—તેમજ પ્રાચીન આર્યાવર્તમા શિષ્ય કેવી
સ્થિતિમા વિદ્યાબ્યામ કરતા તે પણ શિક્ષકે ધ્યાનમા લેવાનુ છે શિષ્યની બ્રહ્મ-
ચર્ય અવસ્થા, ગુરુકૃત્તનિવાસ, ને ગુરુસેવા, સાદુ જીવન, ને તપશ્ચર્યા જેવી
સ્થિતિ એ સર્વથી તેઓ કેના જ્ઞાની સાથે વિનીત થતા ' અત્રિનીન, અસરજ,
ને ગુરુની કે અન્યની નિન્દા કરનાગને શિક્ષણજ આપવાની મના હતી.
' અસૂંચકાવાનુકૃત્તવેચ્યનાયુ ન માં મ્યા વીચંવત્તો ત્થા સ્યામ્ ।—વિદ્યા-
વિદેવતા કામરૂપિણી ધર્મ પરિત્ર ને જ્ઞાની બ્રાહ્મણ પામે જર્ઠ નમ્ર ધર્મ કહે છે
કે માત્ર રક્ષણ કરે, હુ તમાગ સુખનુ નિધાન યર્થશિ કેનાથી તાત્ર રક્ષણ કરે ?
પરનિન્દા કરનાર, અસરજ હૃદયવળા ને અનિયતેન્દ્રિયચાગા પુરુષને તમે
વિદ્યાદાન ન કરતા, તેનાથી માત્ર રક્ષણ કરજો, તમને હુ તેજસ્વી યર્થશિ આ
ઉપરથી શિષ્ય અગાઉ કેના વિનીત, જિતેન્દ્રિય, નિષ્કંપરી, ને પરનિન્દાથી
મુક્ત હતા તે સમજાગે વળી તેઓનું જીવન ધણું સાદુ હતુ તેમને ખા-
ટલા પર સુવાની પણ મના હતી ચત્તારુદ્ધ એ નિલ સમાસને પાણિનિ
' ભાતમ ', ' અવિચારી ', ' દુષ્ટ ' ના અર્થમા આપે છે આ પ્રમાણે ભાષા
પણુ તેમના સાદા જીવનની માક્ષી પૂરે છે.

ભાષાનો સામાજિક સ્થિતિ પર પ્રકાશ—આ પ્રમગે ભાષા
સામાજિક સ્થિતિ વગેરે પર કેવો પ્રકાશ પાડે છે તે તરફ ઈર્ષક આ
મગ્જનુ લક્ષ ખોલુ છુ ચહુઘોંઘે એ શબ્દ તપાસો એ શુ બ
તાવે છે ? ડાગેર વગેરે અત્રથી પુરુષનુ દ્રવ્ય મપાતુ એવી સામાજિક
સ્થિતિ એ શબ્દ દર્શાવે છે. અંગ્રેજીમા જેમ pecuniary શબ્દ

દોરથી દ્રવ્ય મપાતુ એમ દર્શાવે છે તેવોજ વહુઓહિ શબ્દ છે. વળી બંને સમસ્ત અવયવોનું જેમા પ્રાધાન્ય હોય, અર્થાત્, બંનેનું સામ્ય હોય તેવા સમાસને દ્વન્દ્વ સત્તા આપી છે, તેથી સ્ત્રીપુરુષના મિયુનમા બંનેની સમાનતા છે, સ્ત્રી પુરુષની 'શુભામ નથી, પણ બંનેને દરબંને સરખો છે એમ ભાષાજી ખુબી રીતે બતાવે છે વળી એ જેમા સ્ત્રીને અભ્યર્થિત ગણીને સ્ત્રીવાચક પદ દ્વન્દ્વ સમાસમા પૂર્વ પદ થાય છે એવું વાર્તિક કાલાયન આપે છે આપણે 'ઉમામાહેશ્વર', 'લક્ષ્મીનાગપણ', 'મીતારામ', 'રાધાકૃષ્ણ' વગેરે શબ્દો ગુજરાતીમા પણ વાપરીએ છીએ હાલની પેઠે પૂર્વ સમયમાં પણ તીર્થના પ્રાહણો વાચકવૃત્તિ કરતા ને અત્યંત હના એમ તીર્થઘ્વાજ્ઞ, ને તીર્થકાક શબ્દો સૂચવે છે. પાત્રેસમિતાઃ, પાત્રેરહુલાઃ, ગેદેશૂરાઃ, ગેદેનર્દો એ શબ્દો ભોજનસમયે આવીને ઊભા ગહેનાગ, અર્થાત્, પારકાના ઉદ્યોગનું કૃણ આખવામા તૈયાર, ઉદ્યોગમા ભાગ લેનાર નહિ, ઘરમાં શરા ને ગર્જના કરનાર, ગુભા નહિ, એવા હાલના જેવા અગાઉ પણ હતા એમ દર્શાવે છે. ગુજરાતી ભાષામાં પણ શબ્દોના અભ્યાસથી અનેક નિયમો લક્ષમાં આવશે. 'વ્યસન' શબ્દનો મૂળ આરો અર્થે હતો. 'વિદ્યાયાં વ્યસનમ્' એમ સંસ્કૃતમા છે. ગુજરાતીમાં નકારા અથવા વપરાઈ સામાજિક અધોગતિ દર્શાવે છે 'ધર્મ' શબ્દનો અર્થ ગુજરાતીમા 'ધર્મશર' તરફની દૃગ્જ્ઞ' એમ સંકુચિત થયો છે 'વ્યાપાર' શબ્દનો અપભ્રંશ 'વેપાર' પણ એજ રીતે અર્થમા સંકુચિત થયો છે 'પ્રાણી' શબ્દ પણ ગુજરાતીમા એવો થયો છે. 'પીતામ્બર' શબ્દ મૂળના 'પીતું વસ્ત્ર' એ અર્થમાથી વિસ્તાર પામી 'અબોટીઆ' ના અર્થમાં વપરાય છે વિચાર કરતા આવા ખીજા દાખલાઓ પણ મળશે અંગ્રેજી ભાષાના શબ્દો પર દેખે 'શબ્દોનો અભ્યાસ' એ નામનું વિદ્વાતભરેલું પુસ્તક લખ્યું છે તેનું પુસ્તક ગુજરાતીમાં પણ થઈ ગઈ એમ છે.

અવકાશના સમયનો ઉપયોગ—શિક્ષકોએ અવકાશનો સમય વાચન, સત્સંગ, કે બીજી કોઈ સારી રીતે જ્ઞાનની શક્તિ સાથે આનંદ મેળવવામાં નિર્ગમન કરવો; અશિષ્ટતા, બાહિષ્કાર, કે લાવવ જણાય ને તિરસ્કારને પાત્ર થવાય એવી રીતે ન ગણવો કેટલાક મોટાં માણસો અવકાશના સમયમા અશિષ્ટ રીતે આનંદ ભોગવના અવકાશના નથી. એ વિશે

ડૉ. બ્રૉન્સને એક સ્થળે ધણા ઉત્તમ વિચાર નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યા છે:—

અભ્યાસરહીત ને કલ્પનાશીલ પુરુષો વિષે વારંવાર એવી ટીકા કરી શકાય કે તેઓ નજીવી ચીજો માટે મગર હોય છે અને તેમના આનંદો નમાલા ને બાલિશ હોય છે આનુ કારણ કદાચ એમ હોય કે પોતે મોટી ખ્યાતિવાળા છે એમ જાણનારા એ લોકો અમારી કાંઈ નિન્દા કરી શકનાર નથી અને નજીવી બાજીનમા વિલાસ કરવામા અમે લોકોની નિન્દાથી સહીસલામત છીએ એમ વિચારે છે, અથવા તો ઉંચી બુદ્ધિવાળા પુરુષોએ સર્વ પ્રસંગે સરખી મહત્તા બતાવવી જોઈએ એવી ધારણા મનુષ્યજાતિ તેમને માટે બાધે છે અને જ્યારે તેઓ એ મહત્તામાથી નીચી દશામા જાય છે ત્યારે તે અધમના તરફ દ્રેષ ને આશ્ચર્યથી જુએ છે જેમ કાંઈ પુરુષ ગરુડ પક્ષીને ઉંચુ આકાશમા ઊડતુ પોતાની નજરે જોઈને કદી પશુ તેને માળા પર નીચે જીનગ્તુ જોઈ દિલગીર થાય તેમ મોટા પુરુષોને અધર્મ રીતમા જતા જોઈ તેઓ દિનગીર થતા જણાય છે.

છેવટની સૂચના—આવા શિક્ષામંજોથી અનેક લાભ છે. શિક્ષકો એકઠા મળી શિક્ષણના વિષયોની ચર્ચા કરે, પરસ્પર પોતાનો અનુભવ દર્શાવે, અને યોગ્ય અનુભવવાળાઓ વિશેષ અનુભવવાળાના વિચારો જાણે તેમાં તેમને પોતાને લાભ થાય ને તેથી તેમનાં બાળકોને લાભ થાય એ દેખીતુંજ છે. લક્ષમા એટલું રાખવાનું છે કે સામાન્ય વાતો કરવાને

* It may be frequently remarked of the studious and speculative, that they are proud of trifles, and that their amusements seem frivolous and childish. Whether it be that men conscious of great reputation think themselves above the reach of censure, and safe in the admission of negligent indulgences, or that mankind expect from elevated genius an uniformity of greatness, and watch its degradation with malicious wonder; like him who having followed with his eye an eagle into the clouds, should lament that she ever descended to a perch.

બદલે અમુક અમુક વિષયો ને ધોરણોની અમુક અમુક આગતોના શિક્ષણ વિષે પોતાને મળતો અનુભવ, તેમા પડતી અડચણ વગેરે વિષે વિચારે ચલાવવાથી વિશેષ લાભ થશે.

અન્તે આવા સમાજોમાં કેળવણીને લગતા અનેક વિષયોનાં બિહાણેદ્વારા શિક્ષણમાં તાત્ત્વિક સુધારા થાય, આગામિની પ્રગતિ કરવાણુમાં વૃદ્ધિ થાય, ને આ શિક્ષકસમાજની ઉત્તરેતર ઉન્નતિ થાય એવી મારી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે

તુર્કી શહેનશાહત.

એ શહેનશાહતના સ્થાપન કરનારનું નામ ઉસ્માન (Othman or Osman) હતુ. તે પરથી એ ઑટોમન શહેનશાહતના નામથી પ્રખ્યાત છે એમા યુરોપી તુર્કસ્તાન, એશિયાઇ તુર્કસ્તાન, અને આફ્રિકાના કેટલાક પ્રદેશનો સમાવેશ થાય છે. એક વખતે એ શહેનશાહતનો ફેલાવો ધણો જળસે હતો. છેક ડાન્યુબ નદીથી લઈને નાર્થસ નદીના ધોધ સુધી, અને યુક્રેટીસ નદીના કિનારાથી તે મોરોકકોની સરહદ સુધી એનો વિસ્તાર હતો; પણ સત્તરમા સદ્કાથી એનું લશ્કરી બળ તથા સત્તા ઘટવા લાગ્યા, અને ધીમેધીમે એક પછી એક દેશ પરથી એની સત્તા ગળવા માંડી હવે એની સત્તા ઘટી ઘટીને પ્રથમ કરતાં ઘણી ઓછી થઈ છે. કેટલાકનું ધારણુ એવું છે કે ઇટલિ સાથે ચાલતા હાલના વિગ્રહને પરિણામે એ રાજ્ય હજી પણ વધારે સક્રિયારશે.

યુરોપી તુર્કસ્તાન—પશ્ચિમમા આલ્બેનિયા, મધ્યમા મૅસીડોનિયા, અને પૂર્વમા એડ્રિયાનોપલ તથા કૅન્સ્ટેન્ટિનોપલના પ્રાંતો—આટલોજ લાગ તે હાલનું યુરોપી તુર્કસ્તાન. બીજી રીતે કહીએ તો આટલેન પર્યંતની દક્ષિણે આવેલી કાળા સમુદ્રથી તે એઝિઆટિક સુધીના પ્રદેશની પટી એજ તુર્કસ્તાનનો મુલક. એ પટીની દક્ષિણે ગ્રીસનું સત્તા રાજ્ય આવેલું છે; ઉત્તરે મૅન્ડોનીયો, બૅલ્ગિસ્તિયા અને હુરઝગિમિનાના પ્રાંતો છે, જે સને ૧૮૭૮ માં ઑઑિટ્રિયા-હુંગરીના કબજામાં આવ્યા, અને સને ૧૯૦૮ માં તે રાજ્ય સાથે બેલ્ગ્રાડ ગવા બલ્ગેરિયાની ઉત્તરે કાર્પેથિયન પર્યંતની હાડમાં હાલ રોમાનિયાનું રાજ્ય છે, તે પણ એક વખત તુર્કી શહેનશાહતનો ભાગ હતો.

આફ્રિકામા તુર્કસ્તાનનો મુલક—આ મુલક ઘટી ઘટીને હાલ

ફક્ત ત્રિપોલી ઉપર, આવી ગયાં છે, કેમકે ફ્રાન્સના રાજ્યલોભને લીધે ૧૮૩૦ માં ઑટ્ટોમન, અને સને ૧૮૮૧ માં ટ્યુનિસ એ બંને તુર્કસ્તાનના હાથમાંથી ગયા છે.

એશિઆઈ તુર્કસ્તાન—તુર્કસ્તાનના રાજ્યનો કોઈ પણ ભાગ હજી સુધી રહ્યો હોય તો તે ફક્ત એશિઆઈ તુર્કસ્તાન છે—ફક્ત ફાર્સ અને બાલુચ સને ૧૮૭૭ ના વિગ્રહ પછી રૂશિયાને આપવામાં આવ્યા એજ બાદ. સુકઝાઈન અથવા કાળા સમુદ્રથી તે માતા સમુદ્ર અને ધરાની અખાત સુધીનો સંપૂર્ણ વિસ્તાર એશિઆઈ તુર્કસ્તાનનો છે.

૧૯ માં સૈકાની શરૂઆતમાં ઓક લોકોએ સ્વતંત્રતા માટે લડાઈ શરૂ કરી, અને રૂશિયા, ફ્રાન્સ, અને ઇંગ્લેન્ડની મદદથી તેઓએ સને ૧૮૩૦ માં સ્વતંત્રતા મેળવી સર્વિયાને સને ૧૮૨૦ માં સ્વરાજ્ય મળ્યું સને ૧૮૭૮ માં તે ખરેખર સ્વતંત્ર થયું, અને કેટલોક પ્રદેશ વધારામાં હતી લીધા. સને ૧૮૮૨ માં તે એક જુદા રાજ્ય તરીકે જાહેર થયું. ઑટ્ટોમનિયા અને ઈરાનિયાના બે નાના રાજ્યો પણ ૧૮૮૧ માં જોડાઈ ગયા અને રોમાનિયાના રાજ્યને નામે ઓળખાયા બર્લિનની સંધિથી તેમને સ્વતંત્રતા મળી. સને ૧૮૮૧થી તે પણ એક જુદા રાજ્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ થયું. બર્લિનનાજ નહનામાંથી ઑસ્ટ્રિયા અને હરઝેગોવિના ઑગ્રિટિયા-હુગરીના હાથમાં આવ્યા, માટીનીઓની હદ વધારવામાં આવી, અને બલ્ગેરીયાનું નવું રાજ્ય નવું સ્થપાયું.

એશિઆઈ તુર્કસ્તાન—ઉપરની હદીકત પરથી નાલમ પડશે કે તુર્કી સુલતાનનો સૈયી અગત્યનો મુદ્દક એશિઆમાં છે, તારણ કે યુરોપમાં એ રાજ્યનું ક્ષેત્રફળ (લગભગ ૬૫ હજાર ચોરસ માઈલ) હવે લગભગ ઇંગ્લેન્ડ જેટલું (લગભગ ૫૦ હજાર ચો મા) હતું છે એશિઆઈ તુર્કસ્તાનનું ક્ષેત્રફળ લગભગ ૭ લાખ ચોરસ માઈલ છે એટલે ઇંગ્લેન્ડથી ૧૪ ગણું મોટું છે, અને હિંદુસ્તાનથી અઢી ગણું નાનું છે એની સરેરાસ વસ્તી દર ચોરસ માઈલે ૨૬ માણસની છે એશિયા માઈનોર, આર્મીનિયાના ઉચ્ચ પ્રદેશનો ઘોડા ભાગ, મેસોપોટેમિયા, પેલેસ્ટાઈન સાથે સીરિયા, અને અરબસ્તાનનાં કિનારા પરનો કેટલોક મુલક, એ એના મુખ્ય વિભાગો છે. ૧૮૭૮ ની બર્લિનની સંધિની રૂએ આ પ્રદેશો પણ ઇંગ્લેન્ડના રક્ષણ નીચે આવ્યા, આ 'રક્ષણ' એટલે શું સમજવું તે હજી કોઈએ સ્પષ્ટ રીતે નહીં જુદું.

દરકાર બિલકુલ કરતા નથી. તેઓ જ્યારે બેઠીકરાઈ તથા આરામમાં જિંદગી ગાળી નાખે છે, ત્યારે સખ્યાબંધ પરદેશીઓ ઉદ્યોગી મધમાખીની મદક સખત મહેનત કરી તેમનીજ આખ આગળ પુષ્કળ દ્રવ્ય ભેળુ કરે છે.

કેળવણી—તુર્કસ્તાનમાં પ્રાથમિક કેળવણી નામની ફરજિયાત છે.

છોકરાઓ માટે ૬ થી ૧૧ વર્ષની ઉંમર સુધી, અને છોકરીઓ માટે ૬ થી ૧૦ વર્ષની ઉંમર સુધી. કેળવણી મફત અપાય છે બધી નિશાળો સરકારના તાબામાં છે, પણ લુદીલુદી કોમોની ધાર્મિક કેળવણીમાં કોઈ વચ્ચે પડતું નથી. પ્રાથમિક કેળવણીમાં તુર્કી ભાષા, કુરાન, ગણિત, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, અને લુદાલુદા પ્રકારની હાથની કારીગરના કામનો સમાવેશ થાય છે, પણ કેળવણીનું કામ મુમલમાન ધર્મચુરઓને મોપવામાં આવ્યું છે, એટલે કિમતી કેળવણી મળી શકતી નથી ૧૧ થી ૧૬ વર્ષની ઉંમરના છોકરાને માટે મધ્યમ વર્ગની (middle-class) નિશાળો છે. તેમાં પ્રાથમિક વિષયો ઉપરાંત ફ્રેંચ, જર્મનિ, અને પદાર્થવિજ્ઞાનની લુદી લુદી શાખાઓનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. અભ્યાસમાં ૭૧૦ મુસલમાની, ૨૫૦ ખ્રિસ્તી, અને ૩૦ યાહુદીની નિશાળો છે, જેમાં અતુકને ૧૮,૦૦૦, ૮,૦૦૦, અને ૨,૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ છે. સામાન્ય કેળવણીના વિષયો ધણે ભાગે ધર્મ સખધી હોય છે, તે ઉપરાંત થોડીક નિશાળોમાં ફ્રેંચ, અને લુજમાં અંગ્રેજી શિખાવ છે શહેનશાહતમાં બધી જાતની મળી ૩૬,૨૩૦ નિશાળો છે, અને વિદ્યાર્થીની કુલ સખ્યા ૧૩,૩૧,૨૦૦ ની છે, એટલે વસ્તીના પ્રમાણમાં ૨૪ માણસે ૧ ભણે છે.

અમારી શાળા.

(રા. રા. વલ્લભરાય યજ્ઞેશ્વર).

રાગ ભૈરવી-તાલ ગઝલ.

શાળા અમારી તીર્થભૂમિ, જ્ઞાનગંગા ત્યાં વહે:	ટેક.
શિક્ષાગુરુ ત્યાં દેવ છે, ત્યાં ચારદા તો ધ્યેય છે	
સંગીત નીતિ ગેય છે, અભ્યાસ લક્ષિતમાં રહે.	શાળા.
શાળા અમારી ફલવાડી, ત્યાં સુવાસ મુશીલતા;	
આનંદ, ગમન, ખેલ નાના સગ ને આપાવતા	શાળા.
શાળા અમારી રાજધાની, રાગદા રણીતણી;	
હાલમાં અમે જાણો, અમેને નીરંખી રાજ ધણો.	શાળા.

આ યત્નવેદિ યતનની, છે રગભૂમિ ઉમંગતી,
જયવત ક્ષેત્ર નિપુણની, સર્વસ્વ સૌ ઉરમા બની શાળા.
શાળા અમારૂં સ્વર્ગ છે, નિશાળ નદનવન છે,
ત્યા દેવના દર્શન છે, દેવી ગિરા સુપ્રસન્ન છે. શાળા.

પ્રયત્નસેવન.

ભૈરવી—ગઝલ.

તું યતન કર, ફરિ યતન કર, નિરાશ યાતુ ના ધટે. ૨૬.

નિરાશ યાતુ ના ધટે,

નિરાશ યાતું ના ધટે. ૭.

શાહ-રોહ બહુતરના નથી,

શુલ-ખાગ જીવનના નથી,

વશુ જાત મહેનત તો નથી

સુખ લાલ કઈ પૃથ્વીપટે. ૮.

ઈશ રહાય આજસતે નથી,

આપ બળ વિના મદદે નથી,

પ્રભુ રહાય, રહાય પ્રયત્નથી,

ફરિ યતન કર, યારો ફત્તેહ. ૭.

વિનયાધીનતા.

મિશ્રરાગ—તાલ દાદરા.

હા, વિનય ધરો, નમન કરો, અધીન રહો,

નિજ શુરજનમાં. ૨૬

વિવેક મધી વહાલ વધે ને

મળે મંત્રુરાં માન;

જીવન, જોમ અને જશ જામે,

વિરલ વધે જ્ઞાન. ૬૮.

વડિલ જીમે વેદ વિભુના,

વાણી ઈશ્વરની આણુ.

શુરુ સોટીમા અશ પ્રભુના,

હુકમ—શાસન જાણુ. ૬૮.

*જર્મનિની પ્રાથમિક શાળાઓનું દિગ્દર્શન.

૨૧. ૨૧. જનુભાઈ અચરતલાલ સૈયદ.

એક તત્ત્વવેત્તા યુરોપખંડની શાળાઓના જર્મન તથા રોમન એવ. જે પ્રકાર પાડે છે. જર્મન પદ્ધતિએ શિક્ષણ આપનારી શાળાઓનો મુખ્ય ઉદ્દેશ મન તથા શરીર બન્નેને કેળવવાનો હોય છે આ ઉપરાંત ધાર્મિક તેમજ નીતિની ભાવનાઓ ગિપ્યવર્ગમાં પ્રચલિત કરવાનો પ્રયાસ પણ આ શાળાઓના શિક્ષકો કરે છે. ખીજા પ્રકારની (રોમન) કેળવણી આથી કેટલેક અંશે ભિન્ન છે તેના મુખ્ય લક્ષણ નીચે મુજબ હોય છે —

- (૧) શિક્ષણપદ્ધતિ અને તેટલી સંપૂર્ણ સ્વરૂપની બનાવવાની સ્વાભાવિક ઇચ્છા
- (૨) તે હેતુને લીધે ઉદારતાથી કરવામાં આવતો નાણાંનો વ્યય.
- (૩) ધાર્મિક શિક્ષણનો અભાવ. (આ શાળાઓમાં ધર્મશિક્ષણ તરફ અપ્રીતિ નથી પણ તટસ્થતા વધારે દેખાય છે)
- (૪) ઔદ્યોગિક કેળવણી વાસ્તે અપાતુ ખાસ લક્ષ.

આવી કેટલીક ભિન્નતા બન્ને પ્રકારની શાળાઓમાં છે. જે શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીના મન તથા શરીર કેળવવા તરફ વિશેષ લક્ષ અપાય છે તેજ ઉત્તમ ગણી શકાય, અને તેથી આજે જર્મન પદ્ધતિ અગ્રસ્થાન ભોગવે છે શિક્ષણપદ્ધતિ, કાર્યસાધકતા, કરકસર, ઇત્યાદિ ગુણોને લીધે આધુનિક સમયમાં આ શાળાઓ ઉત્તમ ગણાય છે. જર્મનિની શાળાઓએ ખીજા શાળાઓ સાથે સરખાવતા પ્રથમપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે તે નિશાળના મકાનોની સુદૃઢ કે લઘ્ય સ્થાનને લઈને નથી, પરંતુ તે શાળાઓમાં જે સ્તુત્ય, ઉત્તમ, તથા અનુપમ સ્વરૂપનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે શિક્ષણના સ્વરૂપને લીધેજ દરેક પુરુષ તેને ઉત્તમ માને છે. આ શાળાઓમાં દરેક માણસ ભણે છે એટલે કે કેળવણી લેવાની દરેકને ફરજ પા.

આ લેખ જ્યુબિલિના ખાસ અંક માટે આવેલો તે ખાસ અંકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે અવકાશને અભાવે અત્ર છાપવામાં આવ્યો છે.

ડવામાં આવે છે—એ વાત આ શાળાની મુલાકાત લેનાર દરેક પ્રેક્ષકનું લક્ષ્ય દોરે છે. બાળકોને કેળવણી લેવાનું મન થાય, અને કેળવણી પ્રતિ પ્રીતિ વધે એવા હેતુથી દેવળોમાં બાળકોને બેસવાની સગવડ લુદી કરવામાં આવે છે. બગીચામાં ફરવાની દરેક જાતની તેમને છૂટ હોય છે. આમ કેળવણી સર્વોપયોગી તથા લોકપ્રિય થાય તેને વારંવાર મરકાવ અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે શિક્ષણને હેતુ પૂર્ણ રીતે સફળ થાય તે સાર જે જે સાધનો આવશ્યક લાગે તે બધા અનુકૂળ કરવા તથા પૂરા પાડવાં એ પ્રુશિઆની પ્રાથમિક શાળાઓનો ખાસ નિયમ છે.

જર્મનિની શાળાઓમાં પ્રુશિઆની પ્રાથમિક શાળાઓ નમુનારૂપ મનાય છે, તેથી ત્યાં અપાતી કેળવણીના સ્વરૂપનું દિગ્દર્શન કર્યાથી બીજી શાળાઓના શિક્ષણનું સ્વરૂપ સમજાશે. બહુધા કેળવણી ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ રાજ્ય-સરકાર-પોતે કરે છે હવે પ્રુશિઆની શાળાઓમાં કેળવણીની વ્યવસ્થા કેવા પ્રકારની છે તે વિચારીએ.

પ્રાથમિક તેમજ અન્ય પ્રકારની કેળવણી ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ તે ખાતાના મંત્રીને મોપેલું છે. આ મંત્રી 'કૅબિનેટ' નામની સભાનો એક સભાસદ હોય છે અને કેળવણીને અંગે ઉપરિચિત યના દરેક વિષયમાં રાજ્ય તેને જવાબદાર ગણે છે પ્રુશિઆના કુલ ૧૩ પ્રાંતિક વિભાગ પાડેલા છે. દરેક પ્રાંતનો ઉપરી પ્રમુખ કહેવાય છે; તેને મદદ કરનારી એક સભા હોય છે. તેની દરેક સભાસદ એક અથવા વધારે ખાતાનો ઉપરી હોય છે કેળવણીખાતા ઉપર દેખરેખ રાખનાર સભાસદદ્વારા કેળવણીને લગતી દરેક બાબત સ્થાનિક સત્તાધિકારી પુરુષો વડી સરકાર સમક્ષ રજુ કરે છે દરેક પ્રાંતની 'સ્કૂલ બોર્ડ'ના સભાસદોને કેળવણીખાતાનો મંત્રી (Minister of Education) નીમે છે, પણ તે નીમણુક મળુર કરવાની સત્તા રાજ્ય પોતે ધરાવે છે. દરેક પ્રાંતના કેટલાક પેટા વિભાગ પાડેલા છે, તેની સખ્યા પ્રુશિઆમાં કુલ ૩૬ છે. આ દરેક વિભાગમાં ૬ સભાસદોનું બનેલું એક 'સ્કૂલ બોર્ડ' હોય છે, તે માંના બે સભાસદોને ગભ નીમે છે, બાકીના ચાર પ્રાંતના કેળવણીખાતા તરફથી નિમાય છે. આ મંડળના અધિકારીની મુદત ૬ વર્ષની રાખે છે, અને તેનું મુખ્ય કર્તવ્ય પ્રાથમિક શાળાઓ ઉપર દેખરેખ રાખવાનું તથા

શિક્ષકોને કેળવવા તેમજ નીમવાનું છે. અભ્યાસક્રમ ધડી કાઢી તેને અ-
મલમાં મૂકવાની સત્તા સરકાર પોતાને હસ્તક રાખે છે. સરકાર તરફથી
કરવામાં આવતું પ્રાથમિક શાળાઓ તપાસવાનું કામ (Inspection)
નિયમિત નથી; વર્ષમાં અમુક વખત શાળાઓમાં અપાત્ર શિક્ષણ તપા-
સવું જોઈએ તેવો દૃઢ નિયમ ત્યાં પ્રચલિત નથી. શિક્ષકોને એવી સર્પૂણ્ણ
તથા સુદર રીતે શિક્ષણ આપી કેળવવામાં આવે છે કે ખુશિઆમાં વારંવાર
શાળાઓ તપાસવાની આવશ્યકતા પ્રાપ્ત થતી નથી કાર્ણ પણ પ્રસંગે શિ-
ક્ષકો તથા વ્યવસ્થાપકો વચ્ચે મતભેદ ઉપસ્થિત થાય તો તેનો નિર્ણય
સરકાર પોતે કરે છે. દરેક ગામની શાળાઓની વ્યવસ્થાનું કામ સરકારે
પાદરીઓને સોંપ્યું છે. આ પાદરીઓ શાળાની વ્યવસ્થાને અંગે એક એવા
પ્રકારની સત્તા ધરાવે છે કે જર્મનિનો શિક્ષકવર્ગ તેમની અમુક પ્રકારની
વર્તણુકને લીધે તેમને વિમ્મકર્તા માને છે. પાદરીઓનું લાગણી વિનાનું
વર્તન, સરકારે અમલદારોને પોતાના અધિકારને લીધે ગમે તેવા સ્વરૂપના
ખાનગી રિપોર્ટો લખી મોકલવાની રીત, આવા રિપોર્ટોને પરિણામે શિક્ષક-
વર્ગની લાવિષ્યની વૃદ્ધિની આશાઓનું હેન, દેવળો પ્રતિ વિદ્યાર્થીઓનું લક્ષ
વધારે દોરવવા તેમના અધિકારનો થતો દુરુપયોગ, જે શિક્ષકો દેવળોમાં
નિત્ય હાજરી આપે તેમના તરફ પ્રદર્શિત થતો પક્ષપાત, ઇત્યાદિ કારણોને
લીધે જર્મન શિક્ષકને તે પાદરીઓ તરફ ગ્રેહ કે સતોષની વૃત્તિથી જોવાનું
મન થતું નથી.

ખુશિઆની પ્રાથમિક શાળાના ઇન્સ્પેક્ટરે બહુધા ટ્રેનિંગ કૉલેજ કે
માધ્યમિક શાળાઓના મુખ્ય શિક્ષક હોય છે. નિશાળો તપાસવા સારૂ આ
ઇન્સ્પેક્ટરો પોતાના અવકાશનો થોડાજ સમય ઉપયોગમાં લે છે. જે પ્રા-
થમિક શાળાઓ તપાસવામાં આવે તેના શિક્ષણને લગતી સૂચનાઓ તથા
ટીકાઓના રિપોર્ટ ખુશિઆમાં પ્રસિદ્ધ કરાતા નથી. જે શિક્ષકને પોતાની
શાળા કે વર્ગના શિક્ષણ સંબંધી કરવામાં આવેલી સૂચનાઓ જાણવાની ઇચ્છા
થાય તેને ઇન્સ્પેક્ટરની ઓફિસમાંથી તે રિપોર્ટો વાચવા મળે છે.

નિશાળના ધારા.

૧૭ વર્ષની અંદરના બાળકોને રાજ્યના કાયદા પ્રમાણે કોઈ નોકરીમાં
સામલું નથી. મોટી વયના બાળકો શાળાઓનો અભ્યાસ પૂરો કરી અમુક

પ્રકારની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરે તોજ નોકરી મેળવી શકે છે. મુશિઆતી ગામડાંની નિશાળોમાં ૬ થી ૧૩ વર્ષની વયના બાળકો મળે હાજરી ફરજિયાત છે. શહેરોના પ્રાથમિક શાળાઓમાં તેને બદલે ૬ થી ૧૪ ની હદ હોય છે. આ નિયમ જર્મનિમાં એક કાયદાશ્રેયે પળાય છે, અને આ કાયદો એટલા લાંબા સમયથી તેમજ નિયમિત રીતે પળાતો આવે છે કે દરેક બાળક દરરોજ નિશાળમાં હાજર રહે છે. વસ્તુતઃ પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીને હાજર રહેવાની જાણ એવ ન પડી હોય એમ નજરે પડે છે. શાળાઓમાં દાખલ થઈ દરેક બાળક ફળવાય અને નિયમિત રીતે હાજર રહે તેને સાર રાખે ત્રીસેના કેટલાક નિયમો-કાયદો-ચડ્યા છે.

- (૧) ગામડાંનાં દરેક બાળકની ખરી ઉંમર જાણવા સાર તે બાળક જન્મે કે તરતજ તેના જન્મની નોંધ કરી લેવામાં આવે છે.
- (૨) નિશાળો મોકલવા લાયક ઉંમરે જે બાળકો પહોંચ્યા હોય તેમનાં નામની યાદી પોલીસ સ્ટૂલ બોર્ડને લખી મોકલે છે. આવી યાદી વર્ષમાં બે વાર મોકલવામાં આવે છે.
- (૩) પછીથી સ્ટૂલ બોર્ડ શાળાના મુખ્ય શિક્ષક તરફ તે યાદી રવાના કરે છે. આ યાદી મોકલવાનો મુખ્ય હેતુ એ હોય છે કે વર્ષની શરૂઆતમાં અથવા કોઈ પણ પ્રકારની લાંબી રજા પછી નિશાળ બંધ પડે તે વખતે કેટલા નવા વિદ્યાર્થીઓ દાખલ થશે તેની મુખ્ય શિક્ષકને પ્રથમથી ખબર પડે.
- (૪) કોઈ પણ વિદ્યાર્થી નિશાળમાંથી યોગ્ય કારણો સિવાય ગેરહાજર રહે તેમજ તેવે પ્રસંગે તેના માળાપની ચીટી ન મોકલે તો તેનું નામ ' પોલીસ 'ને લખી મોકલવામાં આવે છે. આ માણસ પછીથી યોગ્ય તપાસ કરે છે, અને ગેરહાજરી સખળ કારણવાળી માલુમ ન પડે તો તે વિદ્યાર્થીના આપને તાકીદ આપે છે.
- (૫) વિદ્યાર્થીની ગેરહાજરી સાર તેના બાપ અથવા વાલી જવાબદાર ગણાય છે. આ પુરુષને તાકીદ આપ્યા છતાં જો બાળક હાજર રહેવામાં બેદરકારી બતાવે તો તે બાપ કે વાલીનો દંડ થાય છે. આટલા ઉપાયો ચોળ્યા છતાં જો બાળક સુધરે નહિ તો તેને ' Reform School ' (ઉચ્છૃંખલ બાળકો અથવા યુવકોને સુ-

ધારનારી શાળા) મા મોકલી દે છે. માત્ર માંદગીને સગળે થતી વિદ્યાર્થીની ગેરહાજરી દોષયાત્ર ગણાતી નથી.

નાણાં સખંધી મદદ.

પ્રુશિઆની પ્રાથમિક શાળાને સરકાર તરફથી મળતો નાણાનો આ શ્રય એક સરખો હોતો નથી. કેટલીક શાળાઓને સરકારની મદદ પૂરી મળે છે, ત્યાંજ અન્ય શાળાઓને શિક્ષકના પગારના અમુક ભાગ જેટલો ખર્ચ મળે છે. સામાન્ય રીતે જે ગામ કે શહેરની આર્થિક સપત્તિ સારી, તેને સરકાર નાણાનો આશ્રય પ્રમાણમાં જુજ આપે છે. આ નિયમ અંગ્રેજી પદ્ધતિ સાથે સરખાવતા અતિશય વિચિત્ર લાગે છે, ઉદાહરણ તરીકે શહેરોની શાળાઓને એકદર ખર્ચનો કે ભાગ સરકારની મદદ રૂપે મળે છે, ગામડાની શાળાઓમાં કુલ આવકના કે ભાગની રકમ સરકાર તરફથી આપાય છે, કે સ્થાનિક વેરા નાખી ઉધરાવાય છે, પ્રાથમિક શાળાઓને અગે ૪૦ ટકા જેટલો ખર્ચ 'સ્ટેટ' પોતે દર વર્ષે કરે છે કોઈ પણ શાળાને સરકાર તરફથી નાણાનો આશ્રય જરા પણ ન મળતો હોય, તો તેથી તે શાળા અથવા શિક્ષક ઉપર સંભળ્યો અધિકાર ન્યૂન થતો નથી

મકાનો.

જૂના સમયમાં શાળાના મકાનો સગવડ વિનાના હતા. હાલ જેમ કેટલાંક શહેરોમાં વસ્તી વધતી જાય છે તેમ તેને અતુલ્લભ થાય એવા નવાં મકાનો બાંધવામાં આવ્યા છે. જે કેટલાક મકાનો આરોગ્યનાશક અને નિર્માલ્ય નજરે પડે તે બધા નવી પદ્ધતિ પ્રમાણે સુધારાય છે, ગામડાંની પ્રાથમિક શાળાઓના મકાનો જે માળના હોય છે, તેનો ઉપલો માળ શિક્ષકને રહેવાના ઉપયોગમાં આવે છે. આસપાસની જગા રવચ્છ તથા છૂટી હોય છે. શહેરની શાળાઓના મકાન ૪ માળના હોય છે. વિદ્યાર્થીને બેસવાના ઓરડા ઉત્તરાભિમુખ હોય છે, એકદર ૧,૨૦૦ થી ૧,૬૦૦ વિદ્યાર્થીનો સમાવેશ થઈ શકે એનાં મોટા તે મકાનો હોય છે મુખ્ય તથા મદદનીશ શિક્ષકો, સગ્રહસ્થાન, અને પુસ્તકાલયના ઉપયોગ અર્થે મકાનની દક્ષિણ બાજુએ છૂટા ઓગડા ગળેલા હોય છે વિદ્યાર્થીઓને વાપરવાના દરેક ખાડની લંબાઈ ૩૦ ફુટ અને પહોળાઈ ૨૦ ફુટ રાખે છે; કુલ ૭૦ ઓકરા બેસી શકે એટલી જગા દરેક ખાડમાં હોય છે.

જર્મનિની દરેક શાળામાં એક પુસ્તકાલય હોય છે જેને અગે રા-
ન્યને દર વર્ષે કુલ ૨,૫૭૦ પૌડ ખર્ચ થાય છે વિદ્યાર્થીને ઉપયોગમાં આવે
એવાં પુસ્તકો ખરીદવા સરકાર દરેક શાળાને વર્ષે ૩૦ શિલિંગ આપે છે.
જર્મનિની ધણી ખરી શાળાઓને લગતો એક મુદ્દો બગીચો પણ હોય છે.

અભ્યાસક્રમ.

બધી પ્રાથમિક શાળાઓનો અભ્યાસક્રમ એક સરખો રાખેલો છે.
એમ પણ કહી શકાય કે શાળાઓ એક બીજીથી ભિન્ન હોઈ નહિ, શિ-
ક્ષકો, શિષ્યવર્ગ, મકાનો, વ્યવસ્થા, તથા શિક્ષણ આપવાની રીત એ સર્વત્ર
એકજ રચના છે પ્રાથમિકશાળાઓમાં નિખવાના મુખ્ય વિષયો (૧)
ધર્મ, (૨) જર્મન (જર્મન ભાષાનું વાચન, લેખન, તથા તેના શબ્દોની
જોડણી) (૩) અકગણિત (૪) જૂમિતિનું સાધારણ જ્ઞાન, (૫) ડ્રોઈંગ (૬)
જૂગોળ (૭) પદાર્થપાઠ, અને (૮) કસત છે છોકરીઓની નિશાળમાં શિ-
ખવાના વિષયોમાં બહુ તફાવત નથી માત્ર કસરતને બદલે સંગીત તથા
સોયકામ શિખવાય છે

જર્મન શિક્ષક.

જર્મનિની શાળાઓની નિરીક્ષા કરનાર કોઈ પણ પુરુષને તે શાળાના
શિક્ષકના ઉમદા આગ્રહને માન આપ્યા વિના ચાલતું નથી, પોતાની જાન
પ્રતિ માનની લાગણી ધરાવનાર કર્તવ્ય બજાવના નિગતર ખન ધરાવનાર, ઇ
પરી અધિકારી તરફ પૂન્યભાવથી જોનાર જર્મન શિક્ષક જોવા શુભોવાળા
શિક્ષકો બીજે રથને લાગેજ નગરે પડે. તેઓ શિષ્યવર્ગ તરફ દૃઢ નિ-
શ્ચવાળા વર્તન આચરે છે તેથી શિષ્યો તેમને પિતૃભાવ, માન, અને વફાદારી-
થી વધારી લે છે. વર્ગ વ્યવસ્થા સાર જર્મનિની શાળાઓ મોટીનો ઉપયોગ
અશ્પાંગે કરે છે. આવા ઉત્તમ શિક્ષકો કયા વર્ગનો હોય છે, એ પ્રશ્ન સહજ
ઉપરિચિત થાય છે બહુધા ખેડુતોજ શિક્ષકના ધોષામાં જોવાય છે. ઘણા
શિક્ષકોને પ્રથમ ' મૅનિટર ' નું કામ કરવું પડે છે, અને શાળામાં
કામ કરતા શિક્ષકને તેના કાર્યમાં મદદ આપવી પડે છે આ મદદના બ-
દલામાં શિક્ષક તે ' મૅનિટર ' ને ' ટ્રેનિંગ મૅસ્ટર ' ની પરીક્ષા સાર તૈયાર
થવાના અભ્યાસમાં મદદ આપે છે ટ્રેનિંગ કોલેજની વાર્ષિક પરીક્ષા એવી
સર્પૂર્ણ અને ખારીક પ્રકારની લેવામાં આવે છે કે માત્ર યોગ્યતા ધરાવનાર

વિદ્યાર્થીઓ તેમાં દાખલ થઈ શકે છે. મુશિઆની અંદર આવી શિક્ષણ આપનારી શાળાઓ પુરુષવિદ્યાર્થી સાર ૧૧૫ અને સ્ત્રીવિદ્યાર્થી સાર ૧૧ છે. આ કૉલેજોનું ધાર્મિક વાતાવરણ પ્રબળ હોય છે, કેમકે પ્રિન્સિપલ-માંના પડ ટકા વિશ્વવિદ્યાલયમાં તત્ત્વજ્ઞાનની પરીક્ષા આપી ઉત્તીર્ણ થયેલા હોય છે. કૉલેજોમાં શિક્ષણ લેનારની સંખ્યા કુલ ૧૦૦ ની રાખે છે. કૉલેજની સાથે જોડેલી એક 'પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ' પણ હોય છે. આ કૉલેજોને અંગે પડેલા બધા ખર્ચ સરકાર આપે છે, જે માથાદીક વર્ષે ૩૦ પૈસા જેટલો આવે છે. વિદ્યાર્થીને આ કૉલેજોમાં ત્રણ વર્ષ સુધી અભ્યાસ કરવો પડે છે. અભ્યાસક્રમ બહુધા પ્રાથમિકશાળાઓને મળતો છે શિક્ષણશાસ્ત્રનો વિષય વિશેષમાં શિખવવામાં આવે છે. પ્રથમ વર્ષના વિદ્યાર્થીને કાયત પાઠ કે વર્ગ શિખવવાના કામમાંથી મુક્ત રાખે છે. બીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓને વર્ગમાં જઈ પોતાનાથી યથારે અનુલવ તથા જ્ઞાનવાળા શિક્ષકો જે પદ્ધતિએ શિક્ષણ આપતા હોય તે પદ્ધતિ શીખવી પડે છે. ત્રીજા વર્ષના વિદ્યાર્થીઓને અઠવાડીયામાં ૬ કે ૧૦ કલાક જાતે કથિતપાઠ આપવાના હોય છે ઉપરાંત વર્ગમાં પણ શિક્ષણ આપવું પડે છે. ત્રણ વર્ષ પૂરાં થયાં પછી તેમની પરીક્ષા લેવામાં આવે છે તેમાં કૉલેજમાં શિક્ષણ લેનાર વિદ્યાર્થી ઉપરાંત બીજાને પણ બેસવાની પરવાનગી છે. આ પરીક્ષા પાસ કરે તેમાંના દરેકને લાયકાત પ્રમાણે બે વર્ષની અજમાયશ ઉપર જુદી જુદી શાળાઓમાં શિક્ષકની નોકરી આપે છે. આ અજમાયશના સમયમાં તેમના કામની દેખરેખ રાખનાર તથા વારંવાર ઉપદેશ રૂપે સૂચના કરનાર તેમના ટ્રેનિંગ કૉલેજના શિક્ષકો હોય છે બે વર્ષ પૂરાં થયા પાદ આવા શિક્ષકોની છેવટની પરીક્ષા લેવામાં આવે છે પરીક્ષા આપનાર શિક્ષકોને શિક્ષણશાસ્ત્રને લગતા વિષય ઉપર નિમ્ન લખવાનો હોય છે. આ પરીક્ષામાં ફત્તેહમદ નીવડે તો તેમને શિક્ષક તરીકેનું પ્રમાણપત્ર આપી સરકાર બચુની નોકરી આપે છે.

જર્મનિમાં પ્રાથમિકશાળાઓને સારા પ્રકારની બનાવવા તથા કેળવ-બીનું સ્વરૂપ ઉત્તમ બનાવવા સરકારે કેટલાક ઉપર વર્ણવ્યા તેવા નિયમો બંધ્યા છે, છતાં કેટલાક શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ તેમજ આ શાળાઓની મુલાકાત લેનાર માણસો કેટલેક અંશે શિક્ષણ દોષયુક્ત માને છે. તેઓના મત પ્રમા-

એ બાળકોને જે હેતુથી કેળવણી આપવામા આવે છે તે હેતુ પરિપૂર્ણ થનાં પહેલાં કેટલાક અભ્યાસ હોડી દે છે. બીજા કેટલાક વિદ્યાર્થી પોતાના વિચારો સ્પષ્ટ રીતે કે સરળતાથી દર્શાવી શકતા નથી. આ સિવાય પ્રાથમિકશાળાઓના હેતુ સફળ ન થવામા બીજા કેટલાક સ્વાભાવિક કારણો છે, જેમાના મુખ્ય માન્યાપની નિર્ધનતા, નિરાશનુ અતિશય અંતર, દરેક વર્ગમાં લણનાર વિદ્યાર્થીની અતિશય સખ્યા જેથી શિક્ષકનો દરેકના અભ્યાસ પ્રતિ પૂરે લક્ષ દેવાનો અસંભવ, વગેરે છે.

આમ છતાં એકદર શિક્ષકવર્ગ તેમજ શિષ્યવર્ગ ધણીજ ઉત્તમ પકિતનો મનાય છે. જર્મનિની પ્રાથમિક શાળાઓમા ઉત્તમ પ્રકારના શિક્ષકો હોવાથી તેમા અપાતું શિક્ષણ પણ ઉત્તમ સ્વરૂપનુ તેમજ ઉત્તમ દ્રવ્ય આપનારું હોતું જોઈએ અર્થી જર્મનિની પ્રાથમિકશાળાઓ વિગેરે આખા દેશમાં અપાતી કેળવણી યુરોપની બીજી શાળાઓ સાથેની તુલનામાં પ્રથમ પદ આજે જોગરે છે એ યોગ્યજ છે.

સંગીતવિધય.

(ચાતુ પુસ્તક ૫૧ ના ૪૬ ૧૪૦ થી).

ચાંદો.

માત્રા ૪	મા મ ને	ચાં દ લી	ઓ વ હા	લો	...
મધ્ય	૬	૬	૬	૬૬	૬ ૬
શીઘ્ર	ર મ પ	ની પ મ	રે સ નિ	સા	સા ,

ચાં દ લી	ઓ વ હા	લો ,	મા મ ને
૬	૬	૬	૬
રે મ મ	પ નિ ઘ	પ ,	રે મ પ

* ૧ = ૧ માત્રા ; ૬ = ૨ માત્રા ; ૬ = ૩ માત્રા ; | = સ્વર, વર્ણ કે શબ્દ બીજા સ્તમભા ચાતુ છે એ બનાવનાર, ના = ક્રમગ ગા ; ૧ = મન્દ ની, ૧ = ગીત પૂર.

आ ६ ली	ओ व ढा	लो ,	भा भ ने
५ । ।	५ । ।	५ ।	५ । ।
नी प म	रे स नि	सा ,	नी स स
२ भ वा	ने आ	लो ,	भा भ ने
। । ५	५ ५	५ ।	५ । ।
रि रि म	प -निध	प ,	रे म प
आ ६ ली	ओ व ढा	लो	
५ । ।	५ । ।	५५	५ ५
नी प म	रे स नि	सा	सा .
न व ल भ	ता रा	वी ली	भा भा रा
। । । ।	५ ५	५ ५	५ । ।
म म म म	प प	नी नी	सा सा सा
ग ज वा	भा धा	लो ,	भा भ ने
। । ५	५ ५	५ ।	५ । ।
रि रि सा	सा -निध	प ,	रे म प
आ ६ ली	ओ व ढा	लो	.
५ । ।	५ । ।	५५	५ ५
नी प म	रे स नि	सा	सा .

अ धी ध	रे सुगट	आ ओ ध	रे भा
। ५ ।	५ । ।	। ५ ।	५ ५
म-म-प	प निनिनि	सा सा रि	नी सा

* १ =

३ सप्त णि

३ मात्रा ; ि = स्वर, वल्ले

-गा = डोमण गा

१ = भ

૨ વે ન	ક દિ ઠા	લો ,	મા મ ને
ડ	ડ	ડ	ડ
ની સં રિ	સં સં-નિધ	પ ,	રે મ પ

ચા દ લી	ઓ વ હા	લો	
ડ	ડ	ડડ	ડ ડ
-ની પ મ	રે સ નિ	સા	સા .

તે જ તે નાં	મા રી	આંખાંમા	આ ને
	ડ ડ	ડ ડ	ડ ડ
મ મ મ પ	ની ની	સાંસાં રી	ની સાં

મા ઉ ડ	તો આ	લો ,	મા મ ને
ડ	ડ ડ	ડ	ડ
સાં રિં રિં	સાં-નિધ	પ ,	રે મ પ

ચાં દ લી	ઓ વ હા	લો	
ડ	ડ	ડડ	ડ ડ
-ની પ મ	રે સ નિ	સા	સા .

તારા

ગ વ્યા ગ	છા ય ન દિ	વી વ્યા વિ	છા ય ન દિ
ડ		ડ	
સ સા સ	ગારિ ગ ગ	મ મ મ	પ પ પ પ

* ૧ = ૧ માત્રા ; ડ = ૨ માત્રા , ડ = ૩ માત્રા , િ = સ્વર . વર્ણ
કે ચન્દ બીજા સ્તભમા ચાતુ છે એ બતાવનાર ; -ગા = ક્રોમળ ગા ;
ની , = મન્ડ ની ; ા = ગીત પૂર ; ~ = અર્ધમાત્રા .

छ। अ। डी। मां। | मा। य। न। हि। | तो। य। मा। रा। | आ। ल। ला। मा।
 १ २ ३ ४ | ५ ६ ७ ८ | ९ १० ११ १२ | १३ १४ १५ १६ |
 -नि-नि-नि-नि | ध ध ध प | सां सं सं सं | नी ध प म |
 न्हा' | .. य . | आ। क। शे | प। ल। डे। ने | जी। छुं। जी। छुं |
 १ २ ३ ४ | ५ ६ ७ ८ | ९ १० ११ १२ | १३ १४ १५ १६ |
 गा। गा। स. | म-नी ध | सं नि सं सं | नि सं नि रि |
 म। ल। डे | अ। धा। रि | रा। ते। अ | दे। व। डे। री |
 १ २ ३ ४ | ५ ६ ७ ८ | ९ १० ११ १२ | १३ १४ १५ १६ |
 सं-नि धा | नि सां सं | नि सां सं | सां नि री सं |
 आ। जो. , | ना। न। डे। डी | छ। धा। डे | ते। न। डे। री | पा। जो. |
 १ २ ३ ४ | ५ ६ ७ ८ | ९ १० ११ १२ | १३ १४ १५ १६ |
 -नि धा , | सां नि नि सां | -नि धा प | म प धा प | म गा . |

ग। एया। ग। | ला। य। न। हि। | वी। एया। वि। | ला। य। न। हि।
 १ २ ३ ४ | ५ ६ ७ ८ | ९ १० ११ १२ | १३ १४ १५ १६ |
 स। सा। स। | गा। रि। ग। ग। | म। म। म। | प। प। प। प।
 छ। अ। डी। मा। | मा। य। न। हि। | तो। य। मा। रा। | आ। ल। ला। मां।
 १ २ ३ ४ | ५ ६ ७ ८ | ९ १० ११ १२ | १३ १४ १५ १६ |
 -नि-नि-नि-नि | ध ध ध प | सां सं सं सं | नी ध प म |
 न्हा' | .. य . |
 १ २ ३ ४ | ५ ६ ७ ८ |
 गा। गा। स. |

* १ = १ मात्रा ; १ = २ मात्रा ; ३ = ३ मात्रा ; १ = स्वर, वर्ण
 के शब्द पीछे स्तलमां आलु छे अे अनापनार ; -गा = कामल गा ;
 नी = मन् नी ; ॥ = गीत पूर ; २ = अर्धमात्रा .

ગણિત.

લેખક—રામભાઈ કાલિદાસ પટેલ.

(ચાલુ પૃ ૧૫૧ થી.)

નિયમ ૧૦ મો:—જે સંખ્યાના વર્ગોના સરવાળો અને તેજ જે સંખ્યાનો ભાગાકાર આપ્યા હોય, તે આપેલા ભાગાકારનો વર્ગ કરવો. એ વર્ગના અંશ અને છેદના પ્રમાણમાં આપેલા વર્ગોના સરવાળાના ભાગ પાડવાથી તેજ જે સંખ્યાના વર્ગો. જુદા જુદા નીકળશે. તેમનું વર્ગમૂળ કાઢવાથી બન્ને સંખ્યા નીકળશે.

ઉદા:—જે સંખ્યાના વર્ગોના સરવાળો ૧૬૦ છે, અને તેજ જે સંખ્યાનો ભાગાકાર ૩ છે, તે તે જે સંખ્યાઓ કઈ ?

આપેલા ભાગાકારનો વર્ગ = $3^2 = ૯$

૯ એટલે ૬ માટે આપેલા વર્ગોના સરવાળા ૧૬૦ ના ૯ . ૧ ના પ્રમાણમાં ભાગ પાડ્યા આથી ૧૪૪ અને ૧૬ તેજ જે સંખ્યાના વર્ગો જુદા નીકળ્યા.

માટે $\sqrt{144} = 12$ એક સંખ્યા.

અને $\sqrt{16} = 4$ બીજી સંખ્યા.

કારણ:—જે સંખ્યાઓ તેજ જે સંખ્યાના ભાગાકારના અંશ અને છેદના પ્રમાણમાં છે, અને તેજ ભાગાકારના વર્ગના અંશ અને છેદના પ્રમાણમાં તેજ જે સંખ્યાઓના વર્ગો છે એ પ્રમાણના નિયમ પ્રમાણે ખુલ્લુંજ છે.

ઉદા:—લશ્કરની જે દુકડીઓ છે. પહેલી દુકડીમાં જેટલા સિપાઈ છે તેટલી ગોળાઓ તે દુકડીમાંના દરેક સિપાઈ પામે છે. બીજી દુકડીમાં જેટલા સિપાઈ છે તેટલી ગોળાઓ તે દુકડીમાંના દરેક સિપાઈ પામે છે. ૫૩. જે ૧૦૦ લેખે બન્ને દુકડીને ગોળો પૂરી પાડવાનો ખર્ચ ૨૦૫ રૂપીઆ થયો છે. બન્ને દુકડીમાંના દરેક સિપાઈને મહીને ૮ રૂપીઆ લેખે પગાર મળે છે. એક વખત મોટી દુકડીના પગાર નાની દુકડીમા વહેંચી આપ્યો. આથી નાની દુકડીમાંના દરેક સિપાઈને ૩૫૫ ૧૦ લેખે પગાર મળ્યો. ત્યારે બન્ને દુકડીમાં કેટલા સિપાઈઓ હશે ?

નિયમ ૧૧ મો:—જે સંખ્યાના વર્ગોના સરવાળો અને તેજ જે સંખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી આપ્યા હોય, તે આપેલા વર્ગોના સરવાળામાં આપેલી

વર્ગોની બાદબાકી ઉમેરવી જે સરવાળો આવે તેને ૨ વડે ભાગી બાગાકારનું વર્ગમૂળ કાઢવું એટલે મોટી સંખ્યા નીકળશે. આપેલા વર્ગોના સરવાળામાંથી આપેલી વર્ગોની બાદબાકી બાદ કરવી. બાકી રહે તેને ૨ વડે ભાગી બાગાકારનું વર્ગમૂળ કાઢવું એટલે નાની સંખ્યા નીકળશે.

ઉદા:—જે સંખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો ૬૫ છે, અને તેજ જે સંખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી ૩૩ છે; તો તે જે સંખ્યાઓ કર્ષ ?

$$\sqrt{\frac{\text{આપેલો વર્ગોનો સરવાળો} + \text{આપેલી વર્ગોની બાદબાકી}}{2}}$$

$$= \sqrt{\frac{૬૫ + ૩૩}{2}} = \sqrt{\frac{૯૮}{2}}$$

$$= \sqrt{૪૯} = ૭ \text{ મોટી સંખ્યા.}$$

$$\sqrt{\frac{\text{આપેલો વર્ગોનો સરવાળો} - \text{આપેલી વર્ગોની બાદબાકી}}{2}}$$

$$= \sqrt{\frac{૬૫ - ૩૩}{2}} = \sqrt{\frac{૩૨}{2}}$$

$$= \sqrt{૧૬} = ૪ \text{ નાની સંખ્યા}$$

માટે જવાબ ૭ અને ૪.

દારણ:—

$$અ^૨ + વ^૨ = ૬૫ \text{ અને } અ^૨ - વ^૨ = ૩૩ \text{ છે}$$

$$અ^૨ + વ^૨ = ૬૫ \text{ એમાં}$$

$$અ^૨ - વ^૨ = ૩૩ \text{ ઉમેર્યાં.}$$

$$૨ અ^૨ = ૯૮ \dots \text{સરવાળો.}$$

$$\text{માટે } અ^૨ = ૪૯, \text{ માટે } અ = ૭$$

$$\text{અને } અ^૨ + વ^૨ = ૬૫ \text{ એમાંથી}$$

$$અ^૨ - વ^૨ = ૩૩ \text{ બાદ કર્યાં.}$$

$$૨ વ^૨ = ૩૨ \dots \text{બાદબાકી}$$

$$\text{માટે } વ^૨ = ૧૬, \text{ માટે } વ = ૪$$

ઉદા:—જે લક્ષર છે એજ લક્ષરમાં જેટલી હાર છે તેટલાજ સિપાઈ તે લક્ષરના દરેક હારમાં છે. ખીજા લક્ષરમાં જેટલી હાર છે તેટલાજ સિપાઈ તે લક્ષરના દરેક હારમાં છે. પહેલા લક્ષરમાં ખીજા લક્ષર

કરતા ૬૨,૫૦૦ સિપાર્થ વધારે છે. બન્ને લશ્કરમાં અર્ધો ભાગ પરદેશી સિપાર્થઓનો હોય, તો બન્ને મળીને ૩૮૧૨૫૦ સિપાર્થઓ પરદેશી થાય છે. પહેલા લશ્કરમાં દરેક દારૂ બે અને બીજા લશ્કરમાં દરેક બે દારૂ ત્રણ દારૂ રાખનામાં આવે તો બન્ને લશ્કર માટે કેટલા દારૂર ગણવા પડશે ?

નિયમ ૧૨ મોઃ—બે સખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી અને તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો આપ્યા હોય, તો આપેલા સરવાળાના વર્ગમાં આપેલી વર્ગોની બાદબાકી ઉમેરવી જે સરવાળો આવે તેને આપેલા સરવાળાની બમણાઈએ ભાગવાથી મોટી સંખ્યા નીકળશે આપેલા સરવાળાના વર્ગમાંથી આપેલી વર્ગોની બાદબાકી બાદ કરવી બાકી રહે તેને આપેલા સરવાળાની બમણાઈએ ભાગવાથી નાની સખ્યા નીકળશે.

ઉદાઃ—બે સખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી ૨૮ છે, અને તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો ૧૪ છે; તો તે બે સખ્યાઓ કઈ ?

$$\frac{\text{આપેલા સરવાળાનો વર્ગ} + \text{આપેલી વર્ગોની બાદબાકી}}{\text{આપેલા સરવાળાની બમણાઈ}} \\ = \frac{૧૪^૨ + ૨૮}{૧૪ \times ૨} = \frac{૨૨૪}{૨૮} = ૮ \text{ મોટી સખ્યા, અને}$$

$$\frac{\text{આપેલા સરવાળાનો વર્ગ} - \text{આપેલી વર્ગોની બાદબાકી}}{\text{આપેલા સરવાળાની બમણાઈ}} \\ = \frac{૧૪^૨ - ૨૮}{૧૪ \times ૨} = \frac{૧૬૮}{૨૮} = ૬ \text{ નાની સખ્યા.}$$

માટે જવાબ ૮ અને ૬.

કારણઃ—અ^૨—વ^૨ = ૨૮ અને અ + વ = ૧૪ આપેલા છે.

અ + વ = ૧૪ નો વર્ગ કર્યો, તો

અ^૨ + ૨ અ વ + વ^૨ = ૧૯૬ યથા એમાં

અ^૨ — વ^૨ = ૨૮ ઉમેર્યા એટલે

૨ અ^૨ + ૨ અ વ = ૨૨૪ મરવાળો થયો.

માટે ૨ અ (અ + વ) = ૨૨૪ એમાં

અ + વ = ૧૪ આપેલા છે.

$$\text{માટે } x \times ૨ \times ૧૪ = ૨૨૪.$$

$$\text{માટે } x \times ૨૮ = ૨૨૪.$$

$$\text{માટે } x = ૮. \text{ મોટી સંખ્યા.}$$

એજ રીતે,

$$x^૨ + ૨ x y + y^૨ = ૧૯૬ \text{ માંથી}$$

$$x^૨ \quad \quad \quad - y^૨ = ૨૮ \text{ બાદ કર્યા.}$$

$$૨ x y + ૨ y^૨ = ૧૬૮ \text{ બાદબાકી}$$

$$\text{માટે } ૨ y (x + y) = ૧૬૮ \text{ એમા}$$

$$x + y = ૧૪ \text{ આપેલા છે}$$

$$\text{માટે } y \times ૨ \times ૧૪ = ૧૬૮$$

$$\text{માટે } y = ૬ \text{ નાની સંખ્યા.}$$

ઉદા:—એક ગૃહસ્થની બે આંખાવાડી છે પહેલી આખાવાડીમાં જેટલા આખા છે તેટલી કેરી તે વાડીમાના દરેક આંખા પરથી જતરે છે. બીજી વાડીમાં જેટલા આખા છે તેટલી કેરી તે વાડીમાના દરેક આંખા ઉપરથી જતરે છે. ૪ આનાની ૫૦ લેખે કેરી વેચે તો પહેલી વાડીની આવક બીજી વાડીની આવક કરતાં ૩ ૪૦-૮-૦ વધારે થાય છે. દરેક આખે ૮ પાઈ લેખે સચવામણી આપતાં બન્ને વાડીની મળીને રૂ. ૧૧-૪-૦ સચવામણી આપવી પડે છે. ત્યારે દરેક વાડીમાં કેટલેટલા આખા હશે ?

શ્રી વૃદ્ધ અને લઘુ ચાણાક્યનું ભાષાંતર.

અકુલીન ધનવંત હુઝ તુ માનીઈ । કુલીન વિદ્વાંસ હુઝ, યંશ-જાત હુઝ તુ હુ તે ધન પાશ્વિ પરામત્તીઈ ॥ ૧ ॥

જે પુરુષ વિદ્યાઈં કરી ગરહુ હુઝ । અનિ તર્પિ કરી વૃદ્ધ હુઝ । તે સચચ્ઙાઙ ધનવંતનિ દ્વારિ કર્મ્મ કરિઈ ॥ ૨ ॥

મુશ્વનુ અનિ દુઃશ્વનુ દેહણહાર કો નહીં । અનઈં પર અનેરુ જ્ઞાનુ કરણહાર કો નહીં । અનિ સદ્બુદ્ધિનુ દેનાહાર કો નહીં । યે આપણિ દેહિ પરાકૃત કર્મ યેહેવું કીધું હુઝ તે મો-ગવિ છૂટી ॥ ૩ ॥

મનુષ્યનિ કહિ કનલિ કૃપણ દીનદયામણું વચન વોલી મા-
નીડ. તેહ પહિ ત્રિંગાહારી વનમાહિ મુ શ્રેષ્ઠ ॥ ૪ ॥

કેતલાદ વિદ્યાનિ ભજિ. અનિ કેતલાઈ અર્થ ધનનિ ભજિ.
કેતલાઈ કાંઈ ન ભજિ ॥ ૫ ॥

મનુષ્યનિ એ પાંચ વાનાં ગર્ભવાસિથિકાં સજ્યાં. તે કેહાં.
એક આયુ અનિ કર્મ અનિ ચિત્ત અનિ વિદ્યા અનિ નિર્ધનપણું,
તે પંડિત ઢાઢા ડિ, તેણે અનિ દેવતાઈ પહરાં કરી ન સકીડ ॥ ૬ ॥

જે ભવિતવ્ય હુણાર હુડ તે અન્યથા ન હુડ. વલિયત દૈવ
તીણિ મર્ગિ પમડાંડ ॥ ૭ ॥

મનુષ્ય પ્રાપ્તવ્ય અર્થ^૧ પામિ તે પ્રાપ્તવ્ય દૈવ પરહુ કરી ન સકિ.
એહ કારણ તુ શોક વિસ્મય ન આણીડ ॥ ૮ ॥

પાના ૨૪ થી તુલક થયાં તેથી પાના ૩૩ થી શરૂ કર્યું છે.

સિંહનુ એક લક્ષણ. વગનું એક લક્ષણ. કૂકડાનાં ચ્યારિ લ-
ક્ષણ. વાયસ-કાગડા-નાં પાંચ લક્ષણ. છ લક્ષણ મુંડીનાં^૨.
૩ ગર્દભનાં ॥ ૩ ॥

યે પુરુષ પ્રભૂત^૪ મોહ કાર્ય નાનીય કાર્યની પરિડં કરિવા હો-
ડડ. હતૂ લક્ષણ જાણિવું ॥ ૪ ॥

પંડિત ઢાહુ પુરુષ. વગની પરિ દેશ કાલ જાણી આપણા ઇન્દ્રિ-
યનિગ્રહ હુડ. તે સચલાદ કાર્ય કરડ. એ વગનું લક્ષણ ॥ ૫ ॥

વ્યાહણમાહિ સવારૂ છડડ. અનિ યુદ્ધયુક્ત હુડ. અનિ વાંચ-
વનડ સંવિભાગ^૬ આપડ. એ ચ્યારિ લક્ષણ કૂકડાનાં ॥ ૬ ॥

ગૂઢ મૈથુન, અનડ ધૈર્યપણું અનડ કાલિઆલયન^૭ સંગ્રહ. અમ-

૧ પહરા—વેગળા. ૨ ભવિતવ્ય—હોનાર હોય તે. ૩ અર્થ—મનન, કામ.

૪ મુંડીના—બુઝાના. ૫ પ્રભૂત—પુષ્ટ. ૬ સંવિભાગ—સરખે ભાગે.

૭ કાલિઆલયન—કામોન.

માદી અવિશ્વાસી । એ પાંચ લક્ષણ વાયસનાં બોલ્યા ॥ ૭ ॥

વઙ્કાસી હુડ । અનહ થોડહ સંતોષી હુડ । અનહ નીદ્ર સહિત
હુડ । અનહ લઘુચેતી હુડ । સ્વામિભક્ત હુડ અનહ શૂર હુડ । ઝુંડીના^૧
બોલ્યા ॥ ૮ ॥

કુટુંબનુ ભાર વહિ । ટાઢું ઝઢનું ન જાણિ । અનહ સદાઢ સંતુષ્ટ
હુડ । એ ત્રિંગિ ગર્દભનાં લક્ષણ બોલ્યાં ॥ ૯ ॥

એ વીસ લક્ષણસેસુ એક માહિ હુડ । તે વડરી સચલાઈનઢ જીપડ ।
અનહ અજેય હુડ ॥ ૧૦ ॥

અર્થનુ નાશ । મનનુ ઝચાર । ઘરના વિરૂઆ^૨ આચરણનઢ વ-
ચન હપમાન એતલા વાના । બુદ્ધિવંત પુરુષિં ન પ્રઘાસિવા^૩ ॥ ૧૧ ॥

ધનનિ વિપડ, ધાન્યનરં પ્રયોગિ વિઘ્નનહ સંગ્રહણિ અનહ આ-
હારિ અનઢ વ્યવહારિ એતલે વાને લડ્જા ન કરિવી ॥ ૧૨ ॥

બુદ્ધવાને સંતોષ કરિયુ । સ્વદારાનઢ વિપડ । ભોજનનઢ
વિપડ । અનઢ ધનનિ વિપડ । ત્રિહુ વાને સંતોષ ન કરિયુ ।
દાન અધ્યયન-ભણવહ । અનઢ તપનહ વિપડ ॥ ૧૩ ॥

સંતોષ રૂપીઢ અમૃતઢ તૃપ્ત હુતાં યે શાંતિ ચિત્ત હુડ । તેવું
ધનઢ લોભી પુરપનઢ ધાતા^૪ નહી ॥ ૧૪ ॥

પુરુષિં વિહુ બ્રાહ્મણ વિચિ^૫ ન જાવું । સ્ત્રી ભર્તાર વિચિ ન
જાવું । વાહૂર હલગૂ વિચિ ન જાવું । હમ-શ્રી મહાદેવ વૃષભ
વિચિ ન જાવું ॥ ૧૫ ॥

અગ્નિ-વૈશ્વાનરનઢ, ગુરુનઢ, અનઢ બ્રાહ્મણનઢ । ગાયનઢ ।
કુમારીનહ । એત્યાંનઢ પગ ન અડાડીઢ ॥ ૧૬ ॥

૧ ઝુંડીના-લુઝીના. ૨ ઝપર્ધ-છને ૩ વિરૂઆ-ખાટા. ૪ પ્રઘાસવા-પ્ર-
શસવાં, ખોતવા. ૫ ધાના-સંતોષ. ૫ વિચિ-વચે

પુરુષિ, હસ્તી સહસ્ર હાથ છાંડિવા । ઘોડુ સુ' હાથ છાંડિવું ।
અનડ ઢોર દશ હાથ છાંડિવું અનડ વૈરી, દેશ ત્યાગિ છાંડિવું' ।

હવે ૧૭ીના વૃદ્ધ આણુકથના સ્થોકનું ભાષાતર લખ્યું છે. પણ તેમ જણાવતા અક્ષરના રૂપમા તેમ પાનાંની રચનામા કોઈ ભલતો ફેર માલમ પડતો નથી. પાનાં ૩૮, ૩૯, ને ૪૦ નું ભાષાતર છે.

અગ્નિ—વૈશ્વાનરનર—કાઠે તૃપ્તિ નથી । સમુદ્ર નદોટ કરી
તૃપ્તિ નથી । અંતરુનિ પ્રાણી ર તૃપ્તિ નથી । પુરુષનર સ્ત્રી તૃપ્તિ
નથી ॥ ૮ ॥

મહાંત કઢલિ' પ્રાર્થના વરીર । તુહુ તે શ્રેષ્ઠિ । કહિની પરિડ,
યમ હસ્તીનર પર્વત પાડતાં દંત ધંગ હુડ । તુ તે શ્લાઘ્ય ॥ ૯ ॥

પુત્ર પાસર ઘર શૂન્ય જાણિવું । અનર વાંધવ પાસર ત્રિશિ
શૂન્ય જાણિવી । મૂર્ચ્ચનર હૃદય શૂન્ય જાણિવું ॥ ૧૦ ॥

કેતલાટ સજ્જન નાલકેર સમાકાર હુડ । અપર-વીજા-વાલ
કોમલ હુતા વહિરાકાર હુડ ॥ ૧૧ ॥

યેહનર પુત્ર । વિદ્વાંસ ન હુડ । અનર શૂર ન હુડ । અનર
પંડિત ન હુડ । તેહનિ કુલિ અંધકાર જાણિવું । યમ, શર્વરી
ગત્રિ-ચંદ્રમા પાસર હુડ ॥ ૧૨ ॥

રાત્રિનુ દીવુ ચંદ્રમા । અનિ દિનનુ દીવુ સૂર્ય । ત્રેલોક્યનુ
દીવુ ધર્મ । અનર કુલનુ દીવુ સત્પુત્ર ॥ ૧૩ ॥

પ્રાણ પુરુષ શું કરડ । યે સ્વ-આપણે કર્મમે પ્રેરીડ । બુદ્ધિ
કર્મજનર અનુસરડ ॥ ૧૪ ॥

યે જીવત હુતડ વિ મિત્ર, વાંધવ, જીવડ । તેહનુ જીવતવ્ય

૧ મુ—મો. ૨ છાંડિવું—છાંડુ સ્થોકમા ઘોડાથી, દશ હાથ ફેર રહેડુ
અને ગાડાથી પાંચ હાથ ફેર રહેડુ છે ૩ કઢલિ—કનેની, પામેની

સફલ જાણિવું । આત્માયિં એક કુળ ન જીવડ ॥ ૧૫ ॥

નીચ પરદંશિ^૧ રૂપીડ અગ્નિ દહીતા^૨ હુતા અશક્ત હુતા પર નિદીરુ કરડ ॥ ૧૬ ॥

ધતિ વૃદ્ધ ચાણાક્યે નીતિશાસ્ત્રે સમ્ભોધ્યાય.

ભોજન યે દ્વિજ શુક્ત શેષ હુડ । ગૃહસ્તપૂર્ણ તે જે પુન કીજડ । સોરુદપૂર્ણ તે યે પરોક્ષ વોલીડ । ધર્મને જે દંભિક-પૂર્ણ ન કીજડ ॥ ૧ ॥

કાલિ અવંસરિ વયરીસું સંધિ કીજડ । કાલિ મિત્રનુ સંગ્રહ કીજડ । કાર્યનું કારણ આશ્રદનડ ઢાહિ પુરુષિ કાલક્ષેપ કરિવું ॥ ૨ ॥

કાલ, પ્રાણીનંદ સ્તજિ । કાલ, પ્રજાનંદ સંહરડ । કાલસૂ કાલ જાગડ । કાલ દુરિત કર્મ વડ ॥ ૩ ॥

દેશાંતરિ ગ્યા પુરુષનડ વ્યાધિ, શોક, સંતાપનડ સુરિતિ મિચનું ઉપધ ॥ ૪ ॥

યે સ્ત્રી નિત્ય નિરંતર સ્નાતા હુડ । અનંદ સુગંધા હુડ । અનંદ પ્રિય વાદિના હુડ । અલ્પ-થોડ-યમડ । તે દેવતા જાણવી । માનુષી નહી ॥ ૫ ॥

યે સ્ત્રી નિરંતર ગાનયુક્ત હુડ । અનંદ ધર્મવશ્યલા^૩ હુડ । અનંદ દયાયુક્ત હુડ । અનંદ નિરંતર રતિગામિની હુડ । ભર્તારિ સતતં ભક્તા હુડ । સતતં ભક્ષ ભોજન ॥ ૬ ॥

નિરંતર ભર્તારની શ્રુતિ કરડ । સતત-નિરંતર-ભક્ષ ભોજન હુડ । આપણી ઇચ્છા ક્રિયા કાર્ય કરડ । તે સર્વમાં ભાગ્ય વર્ધની^૪ હુડ ॥ ૭ ॥

बाजि भणीइ घोइ । वारुण भणीइ हस्ती । लोह । लोह,
काष्ठ । वस्त्र । पापाण । उदक । अनट स्त्री । पुरुष । एतलानि अंतरा
अंतर हुइ ॥ ८

घोइ मृनु, उन्मत्त अनग, गाइ, प्रथम मृत्तिका । अनइ
अंतःपुरमाहि ग्यु राजा, एतलां वानां दूरि-वेगलां-छांडिवां ९

येहनइ प्रज्ञा नृदि^१ तेहनइ शास्त्र शूं करइ । यम लोचन-
नेत्र-पापइ अरीसी शूं करइ ॥ १० ॥

गुणनइ सहुइ यत्न करइ । आटोपनइ^२ को यत्न न करइ ।
यम गाइ दूथ पाखइ घंटारवि^३ न वेचाइ ॥ ११ ॥

पंडितनइ विपइ सघला गुण हुइ । अनइ मूर्खनइ विपइ के-
वल एकला दोष हुइ । तेह कारण तु मूर्ख सहस्रमाहि प्राज्ञ
एक न पायीइ ।

प्रज्ञायुक्त शरीर प्राणीनइ बैरी शूं करइ । यम छत्रोपानह^४
पुरुषनइ वारि-पाणी-नी धारा आतएतावइ शूं करइ ।

यहां स्त्रीनु व्यापार हुइ राजान शूं मित्रत्व नहीं । सप
नही विप नहीं कुल निर्मल नहीं ।

धृतिश्री १६ व्याख्यायने राजनीतिशास्त्रे अष्टमोऽध्याय

१ नृदि—न होय. २ आटोपनइ—डागने भाटे.

३ घंटारवि—गले आधेला धटने आवाज.

४ छत्रोपानह—छत्री ते आभूषण.

કેળવણીખાતાની સ્વરો.

ગુજરાતીસાહિત્યપરિષદ.

ચંદ્રક માટે હરીદાઈનાં નિબંધનો નવો વિષય.

૧. ઇ. સ. ૧૯૧૧ ની હરીદાઈને માટે “ બ્રિટિશ સમયના ગુજરાતનો આર્થિક ઇતિહાસ—વિશેષે ફરીને મુઆઈ, સુગત, અમદાવાદ આદિ શહેરોને લગતો ” એ વિષય ઇ. સ. ૧૯૧૦ ના ઑ. ૨૬ માસમાં જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો.

૨. આ વિષય ઉપર એક જ નિબંધ આવ્યો હતો.

૩. ચોથી સાહિત્ય પરિષદે એ નિબંધ તપાસવાને માટે રા. રા. રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠે, રા. રા. બગવંતરાય ઇંદ્યાણરાય ઠાકિર, પ્રો. આનંદશંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ, અને પ્રો. ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણાઈ પુરોહિતને પરીક્ષકો નીમ્યા હતા તે પરીક્ષકોને આવેલો નિબંધ ચંદ્રકને માટે કે ને ના. ગોડસ ઠાકિર સાહેબે જાહેર કરેલા રૂ. ૨૦૦) બમોના ઇનામને માટે, કે પ્રસિદ્ધિને માટે યોગ્ય જણાયો નથી.

૪. ઉપરોક્ત નિબંધ બહુ વિસ્તીર્ણ હોવાથી તેમાંનો એકજ ભાગ પરિષદના સાધારણ મત્રીઓએ ૧૯૧૨-૧૩ ની હરીદાઈને માટે ફરીથી પસંદ કર્યો છે, એટલે કે આ હરીદાઈમાં બાગ લેવો હોય તેમણે.

“ મુઆઈ ટાપુનો આર્થિક ઇતિહાસ. ”

એ વિષય ઉપર નિબંધ લખવા

૫. એ નિબંધ ગુજરાતી ભાષામાં લખવા, અને પોતાના નિબંધની સાથે લખનારે પોતાના નામ, ઉમર, નાત, ધર્મ, અને નિવાસ સ્થાન સ્પષ્ટ જણાવનાર હકીકતપત્ર, તથા નિબંધ પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક પોતાનોજ રચેલો છે એવું ખાત્રીપત્ર, મોકલવા. (જુલો, ત્રીજી પરિષદનો અહેવાલ, પૃ. ૧૮૩ થી ૧૮૬.)

૬. નિબંધ મોકલમાં મોકલો તા. ૧ હી મે ૧૯૧૩ સુધીમાં પરિષદના સાધારણ મત્રીઓમાંના ગમે તે એકને મળી જવો જોઈએ એ સાદું નકલો મોકલવી.

૭. જે નિબંધ ચક્રને લાયક જણાશે તેને ને. ના. ગોંડલ ઠાકોર સાહેબ સર ભગવતસિદ્ધિ તરફથી રૂ. ૨૦૦) બસોનુ પારિતોષિક પણ આપવામા આવશે
૮. દૈનિક, અડવાડિક, માસિક, ત્રિમાસિક વગેરે તમામ ગુજરાતી વર્તમાનપત્રોને વિતની કરવામા આવે છે કે આ ખબર તેમણે પ્રકટ કરીને પ્રજામાં જાહેર કરવાની કૃપા કરવી.

તા. ૧૫ એપ્રિલ ૧૯૧૨. રમણભાઈ મહી'તગમ નીલકંઠ, અમદાવાદ, આનંદશંકર જાપુભાઈ ધ્રુવ, અમદાવાદ, બલવન્તરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર, રાજકોટ, ગુજરાતીસાહિત્યપરિષદના સાધારણ મંત્રીઓ.

જાહેર ખબર.

(મે. ઉ. ભા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર માહેબના તા ૧૧ મી એપ્રિલ ૧૯૧૨ ના હુકમ નં ૩૬૨ ઉપરથી.)

‘ ભરત જિજ્ઞાસી ભૂગોળ ’ સરકારે પસંદ કરી બહાર પાડવાની મંજૂરી આપી છે, અને કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર માહેબે તા. ૩ જી ઑક્ટોબર સને ૧૯૧૧ ના નં ૬૪૭૦ ના હુકમથી મેસર્સ. ચિમનલાલ સુનીલાલ અને કંપનીને તે બજારમા વેચવાની પરવાનગી આપી છે

P. Lory.

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ. ભા.

જાહેર ખબર.

(મે. ઉ. ભા. ના એ. ઇ. માહેબના તા ૧૬ મી એપ્રિલ સને ૧૯૧૨ ના હુકમ નં. ૫૩૧ ઉપરથી.)

‘ રેવાકાશ એજસિની ભૂગોળ ’ સરકારે પસંદ કરી બહાર પાડવાની

મંજુરી આપી છે, તે ઓપડી પ્રસિદ્ધ પણ થઈ ગઈ છે ને ઉ. ભા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની ઓફિસમાંથી મળી શકશે એક નકલે ચાર આના કિંમત રાખવામાં આવી છે.

P Lory.

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ. ભા.

બહાર ખબર.

નવરોજ પેસ્તાનજી વકીલની સ્કૉલર્શિપો.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે અમદાવાદ શહેરમાં અથવા તેની આસપાસ આવેલી સરકારે મંજુર કરેલી કેઈ પણ નિશાળની દેશી છોકરીઓને નવરોજ પેસ્તાનજી વકીલની આગ ર્કૉલર્શિપો આપવા માટે સને ૧૯૧૨ ની તા. ૨૧ મી ઑગસ્ટ શુધવારને રોજ તથા તે પછીના દિવસોએ ૧૧ થી ૫ વાગતા સુધી અમદાવાદની, સ્ત્રીઓ માટેની મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજમાં એક હરીફાઈની પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

૨. એ પરીક્ષા ઉત્તર ભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર તરફથી લેવાશે. એ પરીક્ષામાં બેસવા દેવા માટેની અરજીઓ ઉત્તર ભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરને સરનામે મોકલવી, અને તે સને ૧૯૧૨ ની જુલાઈએ અથવા તે પહેલા પહોંચવી જોઈએ. તે તારીખ પછી કેઈ પણ અરજી સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.
૩. ઉમેદવારની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કૉલર્શિપની રકમ તથા તે કેટલો વખત ચાલુ રહેશે તે વગેરેના સર્વ માં વિગેય હકીકત (તેને લગતા) ધાગઓમાંથી મળશે.

અમદાવાદ, એપ્રિલ, ૯૧૨.

P. Lory.

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ. ભા.

અંક ૪૬૦.

પૃસ્તક ૫૧ મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

જુન. ૧૯૧૨.

વિષય

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ

- ૧ કાવ્યસપત્તિનું દિગ્દર્શન ... ૨૦૧-૨૦૪.
- ૨ સાહિત્યમાં નીચિની ભાવના (અ. ક. ત્રિવેદી) ૨૦૪-૨૦૮.
- ૩ દાસ્યગમ. (મો. પા. દવે) ... ૨૦૮-૨૧૧.
- ૪ સિદ્ધાન્તનું ૧૯૧૧ નું વસ્તીપત્રક (મ. દ. ૬) ૨૧૧-૨૧૬.
- ૫ વાયનમાળાના ખુલાસા (મ. દ. દત્તાત્રી) ૨૧૬-૨૧૮.
- ૬ ધાગસભાએનું બધારણ (જ. અ. સિંઘ) ૨૧૮-૨૨૧.
- ૭ સંગીતવિષય (લ. આ. વ્યાસ) ... ૨૨૨-૨૨૪.
- ૮ ગેણિત. (રા. કા. પટેલ) ... ૨૨૫-૨૨૮.
- ૯ અદિગવમ્બીની જરૂર. (આઈ. મંગળ) ... ૨૨૯-૨૩૨.
- ૧૦ દેવગમ્બીખાતાની જરૂર બખરો ... ૨૩૩-૨૪૦.
- ૧૧ નિનાવેતા ધનામપત્રક ... ૨૪૦.

ત-ત્રી (જાગસ્ટ ૧૯૦૨ થી) - અને
પ્રકાશક - રા. બ. કમળાશંકરજીએસંકર ત્રિવેદી, બી. એ.,
અિન્સપલ, પ્રે. રા. દેવિર્મ કાલેજ - અમદાવાદ.

દેવગમ્બીખાતાના હુકમથી.

(સર્વ હક સ્વાધીન ગણ્યા છે).

રાષ્ટ્રપ્રધાન, અર્થપ્રધાન, ને ધ્વનિપ્રધાન શાસ્ત્રો.

પુરુષકૃત વાક્યો પૌરુષ કે પૌરુષેય કહેવાય છે ને તે નાશવન્ત હોવાથી અનિત્ય છે. એથી ઉલટાં હોવાથી જે ઇશ્વરપ્રણીત મનાય છે તે અપૌરુષેય ને નિત્ય કહેવાય છે જે નિત્ય કે અનિત્ય, દિવ્ય કે પૌરુષ વાક્યોથી પુરુષને સત્કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ ને અસત્કાર્યમાં નિવૃત્તિનો ઉપદેશ કરવામા આવે તેને શાસ્ત્ર કહ્યું છે * આ પ્રમાણે આપણું કર્તવ્ય શું છે ને ગેમાં આપણે પ્રયત્ન કરવો તેનો, તેમજ આપણું અકર્તવ્ય શું છે ને સાથી આપણે દૂર રહેવું તેનો, આપણને શાસ્ત્ર બોધ કરે છે. શાસ્ત્રના ત્રણ પ્રકાર છે, રાષ્ટ્રપ્રધાન, અર્થપ્રધાન, ને ધ્વનિપ્રધાન. વેદાદિ શ્રુતિવાક્યો રાષ્ટ્રપ્રધાન છે. પુરાણ, ઇતિહાસાદિ અર્થપ્રધાન છે અને કાવ્ય ધ્વનિપ્રધાન છે. શ્રુતિવાક્યો પ્રજુસમિત એટલે રાજગૃહ્ય, ઇતિહાસાદિ મિત્રસમિત, ને કાવ્ય કાન્તાસમિત કહેવાય છે વેદવાક્યો રાગ્નની આરા નેવાં છે રાગ જેમ રાષ્ટ્ર વડે પુરુષને જે કરાવવું હોય છે તેની આજ્ઞા કરે છે ને જે ન કરાવવું હોય છે તેની મના કરે છે, ને આજ્ઞાભંગ કરનારને દડે છે, તેમ વેદ મથુ વિધિવાક્યોથી પુરુષને તેના કલ્યાણમાર્ગ તરફ દોરે છે ને નિરોધવાક્યોથી અકલ્યાણમાર્ગથી દૂર રાખે છે વેદ પડવામાં સહજ પણ અન્યથા ઉચ્ચાર કરવાથી પ્રત્યયાય કે પાપ યાય છે, એજ કારણથી તે રાષ્ટ્રપ્રધાન કહેવાય છે. એમાં અર્થનો અભાવ તો નથીજ, કેમકે એમ હોય તો તે ગામ માથુસના બટબકાટ જેવું ગણાય; પરંતુ એમાં અર્થ ગીણ છે. પુરાણાદિવાક્યો વેદવાક્યોની પેઠે આમ કરવું એવી આજ્ઞા કરી વિધિના કર્તવ્ય તરફ વાળતા નથી કે આમ ન કરવું એવી મના કરી નિરોધના બળથી અકર્તવ્યથી પાછા દઢાવતાં નથી, પરંતુ પૂર્વ પુરુષનાં ચરિત્રાનુ વર્ણન કરી તેમને વિષે યથાયોગ્ય રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન કરી મિત્રની પેઠે ગેમાં પ્રવૃત્ત થવું ને ગેમાંથી નિવૃત્ત થવું તેનો બોધ પુરુષને કરે છે: આમ અર્થનાદરપ-શ્રુતિ-નિન્દારપ હોવાથી એ અર્થ-પ્રધાન છે જેમ કાન્તા કટાક્ષ, મદદારપ, આદિ-વિકાસોથી કામી પુરુષનું મન ઝગન કરી આ માફ દાંટ છે ને આ

✽મટ્ટતિર્વા નિવૃત્તિર્વા નિત્યેન, કૃતકેન વા ।

પુંસાં યેનોપદિશ્યેત તચ્છાત્તમભિધીયતે ॥

અનિષ્ટ છે એમ સૂચવી વ્યંગ્ય રીતેજ મતોત્તર સૂચવ કરે છે, તેમ કાવ્ય-
દક્ષા પણ શબ્દ ને અર્થને ગોળી કરી શબ્દશક્તિ અને અર્થશક્તિને આ-
ધારે રહેલા બ્યંજનાબ્યાપારથીજ સહૃદયના હૃદયને આકૃષ્ટ પમાડી રામા-
દિની પેઠે આચારવુ, રાવણાદિ પેઠે નહિ, એમ કૃત્ય ને અકૃત્યનો
ઉપદેશ કરે છે, માટે એને ધ્વનિપ્રધાન ને કાન્તાસંમિત કહે છે, અને એજ
કારણથી ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે કાવ્ય એ સાહિત્યનું ઉત્તમ અંગ છે. *

કાવ્ય આખ્યાયિકાથી પણ વિશેષ આહ્વાદક.

તાત્પર્ય એ છે કે શ્રુતિવાક્યો, પુરાણો ને ઇતિહાસ, તેમજ કાવ્યો
એ ત્રણે પ્રકારનાં શાસ્ત્રોમાંથી આપણને ઉપદેશ મળે છે અને આનન્દ
પણ આછેવતે દરજ્જે મળે છે. પરંતુ કાવ્યમાંથી જ આનન્દ મળે છે તે
વિલક્ષણ ને અસૌકિક છે. એજ કારણથી કાવ્ય એ સાહિત્યનું ઉત્તમ અંગ
છે. કાર્ષ્ક કહેશે કે આપણા ઋષિમુનિઓએ તાપીપુરાણમાં તાપીનું, રેવાપુ-
રાણમાં રેવાનું, અગ્નિપુરાણમાં અગ્નિનું, ને શિવપુરાણમાં શિવનું એમ તે
તે પુરાણમાં તે તે દેવ કે દેવીનું માહાત્મ્ય સર્વથી વિશેષ વર્ણવ્યું છે, તેમ
કાવ્યશાસ્ત્રીઓએ કાવ્યનું માહાત્મ્ય ગાયું છે કેટલેક અંશે એ વાત સત્ય
છે એમ કહી શકાય, પરંતુ એ અતુમવસિદ્ધ અને સર્વવિદિત છે કે નીતિ-
વચનો આખ્યાયિકાના કે કાવ્યના સ્વરૂપમાં જ્યાં આહ્વાદક ને પ્રાસ-
ચાય છે તેવા શુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાનના સ્વરૂપમાં ચતા નથી ઉપનિષદમાં પણ

॥ પાણિનિપ્રમુલૈસ્તૈસ્તૈઃ સર્વશાસ્ત્રવિશારદૈઃ ।

इह तावत् त्रिधा शास्त्रमभ्यधीयत तत्र च ॥

शब्दप्रधानं वेदाख्यं प्रभुसंमितमुच्यते ।

इषत्पाठान्यथापाठे प्रत्यवायस्य दर्शनात् ॥

इतिहासादિકं शास्त्रं मित्रसंमितमुच्यते ।

अस्यार्थवादरूपत्वात् कथ्यतेऽर्थप्रधानता ॥

ध्वનિપ્રધાનં કાવ્યં તુ કાન્તાસંમિતપીરિતમ્ ।

શબ્દાર્થો ગુણતાં નીત્તા વ્યજ્જનપ્રવર્ણનં ચ તઃ ॥

આથીજ આખ્યાયિકાઓ દાખલ કરેલી છે કથા ને આખ્યાયિકા રસિક છે, પણ તેના ઉપદેશમાં કાવ્યના ઉપદેશ જેવી મીઠાગ નથી. સ્ત્રી એ ઈશ્વરની માયિક સૃષ્ટિ છે, તેની એટલા, તેના વિશ્વાસ, તેના વચનો જેવા મોહક, અમૃતસિંચક, ને હૃદયગમ થાય છે, તેવાં મિત્રનાં થતાં નથી. તેવીજ રીતે પુરાણનો ઉપદેશ કાવ્યના ઉપદેશ જેવો ચમત્કારી નથી ભામહ કહે છે કે કાવ્યનાં સ્વાદિષ્ટ રસ સાથે મિશ્ર થયલા તત્ત્વજ્ઞાનમાં પણ લોકોને રસ પડે છે. પ્રથમ જીમે મધ ચાટ્યું હોય તો તે કડતું ઓસડ પણ સુખે પીએ છે * કવિની અઘૌકિક શક્તિજ આતુ દારણુ છે. એની વાણીમાં એવું લાલિય રત્ન છે કે માલતીપુષ્પની માળા દૂરથી સુગંધ મળ્યા પહેલાં પણ દષ્ટિનું હરણુ કરે છે, તેમ સારા કવિની વાણી તેના શુણુ જ્ઞાન થયા પહેલાં પણ કર્ણમાં મધની ધારા રેડે છે.† કાવ્યથી આવે દિવ્ય આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, અને એથીજ એને સાહિત્યનું ઉત્તમ અંગ કહી શકાય.

અપૂર્ણ

સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના.

રા. રા. અતિસુખશક્તર કમળાશક્તર ત્રિવેદી એમ. એ., એલ. એલ. બી.)

દાલમાં અનેક રીતે આપણે ઉત્કર્ષ સાધવાને આપણે મથી રહ્યા છીએ. ધણી વાર એમ કહેવામાં આવે છે કે પરિપોષનો આ યુગ છે પરિપક્વની ભાવના કંઈ આધુનિક નથી આપણા દેશમાં પ્રાચીન સમયમાં વૈશાલી, રાજગૃહ આદિ સ્થળોએ બોદોની ટેટલીક મોટી સભાઓ મળી હતી એમ ઇતિહાસથી આપણે જાણીએ છીએ તે સભાઓનો ઉદ્દેશ ધાર્મિક ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવાનો હતો. આપણી આધુનિક સભાઓના ઉદ્દેશો મનુષ્યજીવનની, ભુદી, ભુદી, સ્વર્ગ, પ્રકૃતી, પ્રત્યક્ષોમાં સુખસુખ કરવાના.

*સ્વાદુકાવ્યરસોન્મિશ્રં વાક્યાર્થમુપશુંનતે ।

પ્રથમાલીઢમધવઃ પિવન્તિ કદુમેપજમ્ ॥ ભામ૦

†અવિદિતગુણાપિ સત્કવિમણિતિઃ કર્ણેષુ ચમતિ મધુધારામ્ ।

અનધિગતપરિમલાપિ હરતિ દશં માલતિમાલા ॥

છે. વર્ષમાં બાગ્યે એક માસ એવો જતો હશે કે જે વખતે કોઈ સ્થળે કંઈ સભા ભરાયા વિષે આપણે નહિ સાંભળતા હોઈએ. સામાજિક, ધાર્મિક, ને રાજકીય પરિપદો વિષે આપણે બહુ સાંભળીએ છીએ. વળી કોઈક વાર કેળવણીની પરિપદ તો કોઈક વાર નિતિવિષયક પરિપદ, કોઈક વાર વૈદ્યકશાસ્ત્રના સુધારા કરવાને નિમિત્તે મેળવેલી પરિપદ તો કોઈક વાર મઘપાનનિષેધાર્યે બોલાવેલી પરિપદ વિષે પણ આપણે સાંભળીએ છીએ. આવા વાતાવરણમાં આપણા સાહિત્યના ક્ષેત્રને પણ સસર્ગ લાગે એ સ્વાભાવિક છે, અને આપણે પણ કેટલાંક વર્ષો થયાં પરિપદ મેળવી, સાક્ષર-સમ્મીલન કરી સાહિત્યનો ઉત્કર્ષ કરવાનું કામ હાથ ધર્યું છે.

પરિપદોનો ઉદ્દેશ.

સાહિત્યપરિપદનો ને અન્ય પરિપદોનો ઉદ્દેશ વાસ્તવિક રીતે એકજ છે. એક શબ્દમાં કહીએ તો તે ઉદ્દેશ Civilization અથવા ઉત્તતિ કે સુધારાનો છે. દરેક દેશમાં દરેક સમયે દરેક સત્પ્રવૃત્તિનો અન્તિમ હેતુ મનુષ્ય-માત્રનું હિત સાધવા ને સુધારવાનો જ્ઞેયમાં આવશે સુધારો, ઉત્તતિ, પ્રગતિ—એવા જુદા જુદા શબ્દો વપરાય છે ખરા, પણ એકદરે એ બધાનો બાવાર્ય એકજ છે. અગ્રેજીમાં પણ Progress, Civilization, Improvement એવા શબ્દોમાં સૂચિત યતુ લક્ષ્યબિન્દુ એકજ માલૂમ પડશે. તે લક્ષ્યબિન્દુ વિષે સારાંશમાં વિવેચન કરી, તે બિન્દુ તરફ સાહિત્યની પ્રવૃત્તિમાં આપણે હમેશા નજર રાખવાની આવશ્યકતા વિષે પરીક્ષા કરવી તે મારા આજના વિષયનું ક્ષેત્ર છે.

આજે આપણે આગગાડી, મોટરકારો, સાઇકલો વગેરેની મદદથી જાત-જાતની સગવડો મેળવીએ છીએ. બલભલા ઉત્તમ ગાયકોનાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ ગાયનો માત્ર જુજ જેટલા પૈમાં ખરચીને ઘેર બેઠા કોઈ એકાન્ત સ્થળમાં આમોદોન ને ફોનોગ્રાફની મદદથી સાંભળી શકીએ છીએ. દૃષ્ટિનું આકર્ષણ કરે એવાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ ચિત્રા—કુદરતની સુંદરમાં સુંદર લીલા, ઇતિહાસમાં સદૈવ યાદ રાખવા લાયક નજર આગળ બનેલા બતાવો, માત્ર ચાર 'આઠ' આનાના ખરચથી દૂર બેઠાં અને ચિરકાળને અંતરે પણ સિનેમેટોગ્રાફની મદદથી જોઈ શકીએ છીએ. આમ આપણી સગવડોને અથ, આપણી સુખસખતિને નિમિત્તે, આપણી માનસિક કેળવણીને માટે

આપણે હાલમાં કંઈ કંઈ નવાં સાધનો જિલા ચયલાં જોઈએ છીએ. આ બધું જોઈને, નવીનતાથી અંતર્ગત જઈને આપણે ધણી વાર ઉદ્દગારો પણ કાઢીએ છીએ કે, પ્રાચીન કાળના કરતાં અર્વાચીન કાળ વધારે Civilized છે, વધારે સુધરેલા છે. પરંતુ મોજશોખ ભોગવી રહ્યા બાદ શાન્ત ચિત્તે વિચાર કરતાં કેટલીક વાર આપણને એમ પણ થું નથી લાગતું કે, આ બધાં નવા નવાં સાધનોના ઉમેરા થયા છતાં આપણી સર્વથા ઉત્તતિ તો નથીજ થઈ? વિજ્ઞાનની નવી નવી શોધોથી આપણી ખરી ઉત્તતિ નથીજ થતી. આપણી મોજશોખો વધી છે, આપણી સગવડો વધી છે, ને આપણી કેટલેક અંશે સુખસંપત્તિ પણ વધી છે વળી કેટલેક અંશે આપણી માનસિક ઉત્તતિ પણ થઈ છે. છતાં તે ઉત્તતિનું ને સુખનું ખરું બીજા નીતિની જળવણીમાં છે, અને જ્ઞાન ને નીતિબળ બંને સાથે વૃદ્ધિ પામે ત્યારેજ આપણી ઉત્તતિ ખરેખરી થાય છે. જ્ઞાન ને નીતિનાં બંને ઉત્તતિનો પાયો વધારે મજબૂત કરી સુધારાને પણ સુધારે છે, ઉત્તતિને પણ ઉત્તન કરે છે એમ કહીએ તોએ કંઈ અતિશયોકિત નથી. ઈર્મસન કહે છે:—

“ In strictness, the vital refinements are the moral and intellectual steps. The appearance of the Hebrew Moses, of the Indian Buddh,—in Greece, of the Seven Wise Masters, of the acute and upright Socrates, and of the Stoic Zeno,—in Judia, the advent of Jesus,—and in modern Christendom, of the realists Huss, Savonarola, and Luther, are casual facts which carry forward races to new convictions, and elevate the rule of life. In the presence of these agencies, it is frivolous to insist on the invention of printing or gunpowder, of steam-power or gas-light, percussion-caps and rubber-shoes, which are toys thrown off from that security, freedom, and exhilaration which a healthy morality creates in society. These arts add a comfort and smooth-

ness to house and street-life: but a purer morality, which kindles genius, civilizes civilization, casts backward all that we held Sacred into the profane, as the flame of oil throws a Shadow when shined upon by the flame of the Bude light". [on Civilization.]

મતલબ કે ખરે જોતાં, અગત્યના સુધારા તે નીતિ ને છુદ્ધિની કેળવણીની દિશામાં છે. યાહૂદી મોઝિઝ ને હિંદુ ધ્રુવનુ આગમન, ઓસમાં તત્ત્વજ્ઞાનીઓનું આગમન, જ્યુડિયામાં જસસ ક્રાઇસ્ટનું ને આધુનિક ખ્રિસ્તિ મુલકોમાં હયુથર વિગરેનું આગમન—આ બધા બનવો, લોકોના મન નવીન ધર્મમતો ને નીતિની ભાવનાઓમાં સ્થાપિત કરાવી જીવનસત્રોને ઉચ્ચતર કરનારા પ્રાસંગિક બનાવો છે. જ્યાં આ શક્તિઓ કામ કરે ત્યાં મુદ્રાલય કે વસાવટની શોધો, અથવા તો ગનપાઉડર કે ગેસકાઈટની શોધોના મહત્ત્વ વિષે વાગવાર પ્રશ્નસા કરવી નકામી છે. સારી નીતિથી સમાજમાં જે મુલેહ, સ્વતંત્રતા, ને આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે તેના આગળ આ બધી શોધો તો રમત જેવી છે. આ શોધો ને કળાઓ ગૃહ અને શહેરના જીવનમાં સગવડ ને સરળતાનો ઉમેગ કરે છે; પણ પ્રતિભાને પ્રોત્સાહનલિત કરનાર, સુધારાને સુધારનાર ઉચ્ચતર નીતિ આગળ આપણે જે જે વસ્તુઓને પવિત્ર ગણતા હતા તે બધી અપવિત્ર લાગે છે, પાછળ હઠે છે, ને ઝંખવાઈ જાય છે. આ પરથી સ્પષ્ટ માલુમ પડશે કે વિજ્ઞાનથી જીવનને ઉન્નતિના માર્ગમાં પ્રકાશ મળે છે ખરો, પણ તે નીતિના પ્રકાશ આગળ નિર્માણ, નહિ જેવો, તદ્દન ઝાંખોજ જેવામાં આવે છે. તેથી કોઈ પણ દેશની ઉન્નતિમાં નીતિની ઉન્નતિ આવશ્યક છે.

ઉપલા વિચારો સાહિત્યને વિષે પણ એક સરખી રીતેજ લાગુ પડે છે. કોઈ પણ સાહિત્ય નીતિને માર્ગે પ્રયાણ ન કરતું હોય તો તેથી દેશને કે સમાજને સગીન લાભ નથીજ થતો જે સાહિત્ય વાચકવર્ગનું મન ઉન્નત ન કરી શકે તે સાહિત્યના લેખકો સાહી ને કાગળનો માત્ર દુરુપયોગ કરે છે. જે સાહિત્ય વાચકવર્ગનું મન નિર્માણ અર્થાંશમાં મચ્ચુપચ્ચુ રાખી તેને સત્ય, મૌર્ય, ને નીતિની દિવ્ય મૂર્તિના દર્શન ન કરવા શકે

તે સાહિત્યના લેખકો પોતાની શક્તિનો ને પોતાના કાળનો પણ દુરપયોગ કરે છે. વળી જે સાહિત્ય વાચકવર્ગનું મન ચીમકાયલા સુધાયલા વિષયોમાં નિમગ્ન રાખી તેને પોષક ને હિતકર વિચારોનું ભાણું પૂર ન પાડી શકે તે સાહિત્યના લેખકો પોતાની ભુદ્ધિનો પણ દુરુપયોગ કરે છે. કાંઈ પણ સાહિત્યનું ગારવ તેમાં લખાયેલા સત્ય વિચારો ને તેમાં દર્શાવેલા આ વેલી સુંદર ભાવનાઓથીજ માપી શકાય છે. પુસ્તકોની સખ્યા, કે કવિ કે સાક્ષર કે લેખકોની સખ્યા તો ઉપલક્ષની વસ્તુઓ છે. તેજ પ્રમાણે માસિક કે વર્તમાનપત્રોની માત્ર સખ્યા નજીવી વસ્તુઓ છે

અપૂર્ણ

હાસ્યરસ.

(રા. રા. મોહનલાલ પાર્વતીરાકર દ્વે એમ. એ., એલ. એલ. બી.)

પ્રસ્તાવના.

આ અગત્યના વિષય સંબન્ધી એક વખતે સદ્ગત સાક્ષર શ્રી નવલરામભાઈ તરફથી કેટલીક ચર્ચા કરવામાં આવી હતી, અને એજ વિષય ઉપર હાલ ગુજરાતના એક જાણીતા સાક્ષર તરફથી વધારે વિસ્તૃત અને વિદ્વાન્મય ચર્ચા કરવાનું કામ ઉપાડી લેવામાં આવ્યું છે જે વિષયને આવા સમર્થ વિદ્વાનોને હાથે ચર્ચા પામવાનું સહભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે તેના સમન્ધમાં કેટલાક ઉપલક્ષિયા વિચારો દર્શાવવાની હું આ રચને દિમન ઠકૈ હું બચાવમાં જે માગથી કંઈ પણ કહી શકાય એમ હોય તો તે એટલુંજ છે કે કેટલાક ખાસ સનેગોને લીધે એ વિષય ઉપર કંઈક વિશેષ વિચર કરવાની મને જરૂર પડી હતી

પ્રયોજન.

આ વિષય સમન્ધી ચર્ચા કરવામાં આવે તેનું ખામ પ્રયોજન એ છે કે હાસ્યરસવાળા લખાણોની આપણા સાહિત્યમાં ઘણી ખોટ છે અને એ ખોટ પુરાવા તરફ આપણે લક્ષ રહે એ ઘણું આવશ્યક છે એ લક્ષને પરિણામે ખરેખર હાસ્યરસ વગરનાં અને નિર્માત્મ્ય લખાણોથી આપણું સાહિત્ય દૂષિત ન થાય પણ ઉત્તમ પ્રકારની રચનાઓ ગ્રાપ્ત નેને

માટે ખરેખરો હાસ્યરસ કોને કહેવાય તે વિશે શાન્ત અને નિર્નિકાર જુદીથી ચર્ચા ચલાવવાની બંણી જરૂર છે.

રસ.

પણ ખરેખરો હાસ્યરસ કોને કહેવાય એ પ્રશ્નનો યોગ્ય ઉત્તર આપી શકાય તેને માટે રસ એ શુ છે અને હાસ્ય તથા હાસ્યરસ એ બેને એક બીજાની સાથે કેવી રીતે સમન્વિત છે એ પ્રશ્નનો નિર્ણય થવો જરૂર છે. રસ એટલે શુ એ પ્રશ્નના સમન્વિત મુખ્ય વગેરે કાવ્યશાસ્ત્રના સમન્વિતરોએ ઘણા ઉંડા વિચાર કરેલા છે, પણ વિસ્તારભરે લીધે એવા પ્રમાણભૂત ગ્રંથોમાંથી લાભ ઉઠાવવાનો આપવાનું કાર્ય હું આ સ્થળે હાથમાં લેતો નથી. એ વિદ્વાનોના વચનોનું તાત્પર્ય જણાવીનેજ મારે આ સ્થળે સંતોષ માનવો પડશે એ તાત્પર્ય એટલુંજ છે કે મનુષ્યના આંગણા અનુભવેને પરિણામે રતિ, હાસ, રોક, ક્રોધ, ઉન્નતાદિ, ભય, જીર્ણાશ્મા, વિસ્મય વગેરે સ્થાવી ભાવો તેના હૃદયમાં વસતા હોય છે, અને અમુક સ્થાના વડુ કરીને અમુક સ્થાવી ભાવો જ્યારે તેને સાક્ષાત્કાર થાય ત્યારે તેનું હૃદય આર્દ્ર બને છે, પીગળે છે, અને રસની નિષ્પત્તિ થાય છે. કહી કહેવાય છે,

હાસ્યરસ.

આ પ્રમાણે રસ તે શુ છે એ આપણે જોયું. હવે આપણે હાસ્યરસ કોને કહેવાય તેનો વિચાર ચલાવીશું. આપણે ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરનું છે કે રસશાસ્ત્રના મીમાંસકોએ હાસને પણ સ્થાવી ભાવ તરીકે ગણવાનું કારણ સ્પષ્ટજ છે. અમુક મોટા બનાવ બને ત્યારે માણસને જેમ્, ગોક થયા વગર રહેતો નથી તેમ્, અમુક સારો બનાવ બને ત્યારે તેને હર્ષ પણ થયા વગર રહેતો નથી. હર્ષ કે ચોક્કનો અનુભવ થતા હસવું કે રડવું આવે એ મનુષ્યમાત્રનું સ્વાભાવિક લક્ષણ છે. હાસ્ય કે રુદ્ધ કરવાની ટેવ મનુષ્ય સિવાય બીજા કોઈ પ્રાણીઓમાં હશે કે નહિ તે કદાચ શકાત્પદ ગણાય, પણ મનુષ્યના સમન્વિતમાં તો એ વિશે મતભેદનો અવકાશજ નથી. રોમમાં એક વખતે કેટલાક ફિલસૂફો (SIOIC) એવા નીકળ્યા હતા કે જેઓ હર્ષ-રોકનો સ્થાગ કરવો એવા નિતેન્દ્રિયનાના અકુદરતી ખાસો ધરાવતા હતા. સિનેડના સમન્વિતમાં એવું કહેવાય છે નીચે તરફથી એને મનુષ્યની ગિયા રમાવવામાં આવી ત્યારપછી

મનુષ્યનું દુઃખ ભોગવતાં ભોગવતા પણ એ દિલ્લસુદીનાં ભાષણ ચક્રાવેળો જતો હતો, પણ એવા પ્રકારના વર્તનને એ વાઈ એવાભાવિકન ગણે છે અને સિનેકાના સંબન્ધમાં પણ એ વાત ધણું નડે એના દંભીપણના ઉદાહરણ તરીકેન રમી કરવામાં આવે છે. જે માણસ હસી શકે નહિ તેનામાં મનુષ્યત્વની એટલી અપૂર્ણતા છે એમ આપણે કહી શકીએ. શેક્સપિયરની કૃતિઓનાં જે વખાણ કરવામાં આવે છે તેનું મોટામાં મોટું કારણ એ છે કે મૂર્ખમાં મૂર્ખ, રે। દુષ્ટમાં દુષ્ટ માણસ તરફ પણ સમ-ભાવની દૃષ્ટિથી જોઈને તેની સાથે હસી શકે એવું એનામાં સામર્થ્ય હતું. હાઉડને પ્રોતાના “Shakespeare, His Mind and Art” એ મન્દમાં શેક્સપિયરના હાસ્યનું વૈવિધ્ય (many-sidedness) બતાવી આપ્યું છે અને એ વિદ્વાને જણાવ્યું છે કે હાડી નજરથી હમેશા વિશ્વની રચનામાં હાસ્યનું તત્ત્વ પણ સમાવતું ગાત્રમ પડશે ગમીર તત્ત્વચિંતકોમાં હાસના સ્થાપી બાવતું પ્રાગત્ય ન હોવાથી એ અગત્યના તત્ત્વનું તેઓ દર્શન કરી શકતા નથી, અને તેને લીધે તેઓના વિશ્વસપૂર્વક વિચારોમાં અમુક પ્રકારની અપૂર્ણતા આવી જાય છે. પણ શેક્સપિયરમાં એવી અપૂર્ણતા નહોતી. પ્રાણિમાત્રની સાથે નિખાલસ હૃદયથી એ હસી શકતો હતો એ કારણથીજ એની કૃતિઓમાં કુદરતનું યથાર્થ પ્રતિબિંબ પડેલું આપણા જોવામાં આવે છે.

હાસ્ય અને હાસ્યરસ.

પણ શું હસતું આવે ત્યારેજ હાસ્યરસ ઉત્પન્ન થયતો કહેવાય ? હાસ્ય અને હાસ્યરસ એ એની વચ્ચે શું એવો અનિવાર્ય સંબન્ધ છે કે જ્યાં હાસ્ય આવે ત્યાં હાસ્યરસ હોવોજ જોઈએ અથવા જ્યાં હાસ્યરસ હોય ત્યાં હાસ્ય આવતુંજ જોઈએ એમ આપણાથી કહી શકાય ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપણે નક્કરમાંજ આપી શકીશું જીવનમાં અનેક પ્રસંગો એવા બને છે, અનેક લખાણો એવા વાચવામાં આવે છે કે જેનાથી આપણને ધણું હસવું આવે, છતાં તે પ્રસંગોને અથવા તે લખાણોને હાસ્યરસવાળા આપણે કહી શકીશું નહિ. લખાણની બાવિચના જોઈને આપણને કેટલીક વખતે હસવું આવે છે, તે લખાણ આપણને હસાવે છે, પણ તે દલા ઉપરથી તે લખાણમાં હાસ્યરસ છે એવું આપણાથી કહી શકારો નહિ. નાટકોમાં કારસો વણા આવે છે તે કેટલીક વાર આપણને પેટ પ

કરીને હસાવે છે, છતાં ઘણી વખતે તે ફારમોશો બોધે તેવો આગ્રહ આપણને મળતો નથી, રે! બીજાકુલ આનન્દ મળતો નથી અને ઉલટો કટાળો આવે છે એમ કહીએ તો તે પણ ખોટું નથી. એવી સ્થિતિમાં હાસ્યનું તત્ત્વ પુષ્ટળ હોવા છતાં હાસ્યરસની નિષ્પત્તિ યર્ષ નથી એમજ આપણે કહેવું પડશે. એથી ઉલટું, જ્યાં હાસ્યરસ હોય ત્યાં આમળ હમેશાં ખડખડ હમવું આવે એમ પણ બનતું નથી. ઍડિસનનો "Fads" (પખાઓ) ઉપરનો નિબંધ, સ્ટીલનો "The Ugly Club" (બેડોળ માણસોની સભા) એ નામનો નિબંધ, શેક્સપિયરના "હ્યુમર" માનો "Glaucus-and-glaucus" (કળર બાદનાર) નો પ્રવેશ, એ સર્વ રચનાઓ આપણને ખડખડ હસાવે એવી નથી. એ રચનાઓ હાસ્યનો જે સ્થાયી ભાવ આપણા હૃદયમાં હોય તેનો સાક્ષાત્કાર કરાવીને ચિત્તને વધારે પ્રયુક્ત બનાવે છે અને એટલેથીજ અટકે છે; છતાં એમાં હાસ્યરસ છે અને તે પણ બહુ ઊંચા પ્રકારનો છે એ વાનની કાનાથી ના ખાડી શકશો ?

(અપૂર્ણ)

હિંદુસ્તાનનું ૧૯૧૧ નું વસ્તીપત્રક.

ચાલુ સાલના વ્ષ ૧ માં ૫ ૪-૫ મા વર્તમાનપત્રોને આધારે વસ્તીપત્રકના જે આકૃષ્ટ આપવામાં આવ્યા છે તેમાં બહાર પડેલા સરકારી સત્તાવાર સેન્સસ રિપોર્ટ સાથે સરખાવતાં કોઈ કોઈ ધલાકા વગેરેમાં જે ભુજ દેશ્વર માત્રમ પડે છે તે, તથા મુખર્ષિ ઇલાકાના ઉત્તર ભાગના ભુદા ભુદા જિલ્લાની તેમજ હિંદુસ્તાનના મુખ્ય મુખ્ય શહેરોની વસ્તીના આકૃષ્ટ એ રિપોર્ટ ઉપરથી નીચે આપવામાં આવે છે—

ધલાકા, દેશી રાજ્ય, અથવા એજન્સિ.

	૧૯૧૧	૧૯૦૧
ધલાકાઓ ...	...૨૪,૪૨,૬૭,૫૪૨.	૨૩,૧૬,૦૫,૮૪૦
બંગાળી ...	... ૫,૨૬,૬૮,૨૬૯	૫,૦૭,૧૫,૭૮૪
મુખર્ષિ (ધલાકા)...	૧,૯૬,૭૨,૬૪૨.	૧,૮૫,૫૮,૬૫૦
મુખર્ષિ ...	... ૧,૬૧,૧૩,૦૪૨.	૧,૫૩,૦૪,૭૬૬
સિંધ ...	... ૩૫,૧૩,૪૩૫.	૩૨,૧૦,૮૧૦
કુર્મ, ...	... ૧,૭૬,૮૭૬.	૧,૮૦,૧૦૭

જિલાઓ અને વહીવટી પ્રદેશો.

રાન્યો, એન્જિનિસઓ .. ૭,૦૮,૬૪,૬૬૫	૬,૨૭,૫૫,૧૧૬.
મધ્ય હિન્દના રાન્યો..... ૨૧,૧૭,૦૦૨	૧૬,૩૧,૧૬૦.
એન્જિનિસઓ અને કુમરી જાનો.	
પંજાબના રાન્યો..... ૪૨,૧૨,૭૬૪.	૪૪,૨૪,૩૬૮
સ્વપ્રતાના એન્જિનિસ.... ૧,૦૫,૩૮,૪૩૨.	૬૮,૫૩,૩૬૬
મધ્યકાલ પ્રાંતો ૮,૩૨,૦૩૬.	૮,૦૨,૦૬૭

મુખ્ય ઇલાકાનો ઉત્તર ભાગ.

૧૯૧૧	૧૯૦૧.
અમરવાદ જિલ્લો.. ૮,૨૭,૮૦૯	૭,૯૫,૬૬૭
ભરૂચ " ૩,૦૬,૭૧૭	૨,૬૧,૭૬૩.
ખેડા " ૬,૬૧,૭૪૪	૭,૧૬,૩૩૨.
પચમહાલ " . . . ૩,૨૨,૬૯૫	૨,૬૧,૦૨૦.
સુરત " ૬,૫૪,૧૦૯	૬,૩૭,૦૧૭.
થાણા " ૮,૮૨,૩૦૬	૮,૧૧,૪૦૩.

મુખ્ય ઇલાકાના કેટલાક દેશી રાન્યો.

૧૯૧૧	૧૯૦૧
અભાત.... ૭૭,૬૫૬ .	૭૫,૨૨૫
કચ્છ .. ૫,૧૩,૪૨૯	૪,૮૮,૦૨૨.
કાઠિયાવાડ ૨૪,૯૬,૦૫૭	૨૩,૭૬,૧૯૬.
મહીકાદા એન્જિનિસ .. ૪,૧૨,૬૩૧	૩,૯૧,૫૪૫
પાલણપુર એન્જિનિસ ... ૫,૧૫,૦૬૭	૪,૬૭,૨૭૧
રેવાકાદા એન્જિનિસ ૬,૬૫,૦૬૯	૪,૭૯,૦૬૫
સુરત એન્જિનિસ . . . ૨,૦૭,૮૩૭	૧,૭૯,૮૮૬.
વડોદરા રેલ્વે. . . ૨૦,૩૭,૭૯૮	૧૯,૫૨,૬૯૭.

મુખ્ય મુખ્ય સરેરાશ

૧૯૧૧

૧૯૦૧

કેલકતા (તળ)	૮,૯૬,૦૬૭	૮,૭૭,૭૬૬.
મુલ્ક	૯,૭૯,૪૪૫	૭,૭૬,૦૦૬.
અમદાવાદ	૨,૧૬,૭૭૭	૧,૮૫,૮૮૬.
પૂના	૧,૫૮,૮૫૬	૧,૫૩,૩૨૦.
કગચી... ..	૧,૫૧,૬૦૩	૧,૧૬,૬૬૩.
સુરત	૧,૧૪,૮૬૮	૧,૧૯,૩૦૬.
રૂપન	૨,૯૩,૩૧૬	૨,૪૫,૪૩૦.
નાગપુર .. .	૧,૦૧,૪૧૫	૧,૨૭,૭૩૪.
જામનગર	૧,૦૦,૬૫૧	૬૦,૫૩૩.
ડાકા	૧,૦૮,૫૫૧	૮૬,૭૩૩.
મદ્રાસ... ..	૫,૧૮,૬૬૦	૫,૦૬,૩૪૬.
દિલ્લી... ..	૨,૩૨,૮૩૭	૨,૦૮,૫૭૫.
લાહોર... ..	૨,૨૮,૬૮૭	૨,૦૨,૬૬૪.
અમૃતસર	૧,૫૨,૭૫૬	૧,૬૨,૪૨૬.
સાબરમતી... ..	૨,૫૬,૭૬૮	૨,૬૫,૦૪૬.
ફારૂકી	૨,૦૩,૮૦૪	૨,૧૩,૦૭૬.
કાનપુર	૧,૭૮,૫૫૭	૨,૦૨,૭૬૭.
અમૃત	૧,૮૫,૪૪૬	૧,૮૮,૦૨૨.
અલ્હાબાદ	૧,૭૧,૬૬૭	૧,૭૨,૦૩૨.
વડોદરા	૬૯,૩૪૫	૧,૦૩,૭૬૦.
ઈલોર	૪૪,૬૪૭	૮૬,૬૮૬.
લુધિયાણા	૪૬,૬૫૨	૮૬,૧૫૪.
બોપાલ	૫૬,૨૦૪	૭૭,૦૨૩.
મુમ્બઈ	૭૧,૩૦૬	૬૮,૧૧૧.
બેંગલોર... ..	૮૮,૬૫૧	૬૬,૪૪૭.
જામનગર	૧,૩૭,૦૬૮	૧,૬૦,૧૧૭.
શ્રીનગર	૧,૨૬,૩૪૪	૧,૨૨,૬૧૮.
પેશાવર	૬૭,૬૩૫	૬૫,૧૪૭.

વાચનમાળાના ખુલાસા.

(આશુ ૫ ૧૪૩ અ.)

નહેરો—નદી જગેરેનું પાણી ખેતીના ઉપયોગ માટે મોટી નીચ વડે નદીથી થયે દૂર સુધી લઈ જવામાં આવે છે. મગા તથા જમના નદીની નહેરો વડે ઉત્તર હિંદુસ્તાનના મધ્યા ભાગોમા પાણી પૂર પડે છે પાસે આવેલા બે સમુદ્રો વચ્ચેની જમીન ખોદીને વહાણની આવગળ માટે પાણીનું જે જોડાણ કરવામાં આવે છે તે પણ નહેરના નામથી ઓળખાય છે

સુવેજની નહેર—મીસરના રાજા રામીસિસ બીજાએ પહેલવ-
હેલી આ નહેર ખોદી હતી, પરંતુ તે પાછળથી પુરાઈ ગઈ હતી. ઇરા-
નના રાજા ડેગમસ પહેલાએ પછી તે ખોલી હતી ફરીથી એક વાર
આરમ હેઠાએ સાફ કરી વપરાતી કરી હતી. બૂમખ અને રાતા સમુ-
દ્રને જોડવા, મહાસાગરમાં ફરતાં મોટા વહાણો જઈ શકે એવી પહોળી
નહેર ખોદવાનું યોજના નેપોલીઅને ઊભી કરી ઇજનેરને તપાસ કરવા
મોકલ્યો તે ઇજનેરનો એવો અભિપ્રાય થયો કે રાતા સમુદ્રનું તળીયું
બૂમખ સમુદ્રના તળીયા કરતાં ૩૦ ફુટ ઊંચું છે, તે પરથી એ વિચાર
મોટી વાળવામાં આવ્યો, પણ ઇ સ ૧૮૪૧ માં અંગ્રેજ અમલદારોએ
એ ગણતરી બુલબરેલી છે એનું બતાવી આપ્યું, તે પરથી ' લેમેન્સ '
નામના ફ્રેચ સાહેબે ઇજ્જતના ખોદવનું મન સપાદન કરી ઇ સ. ૧૮૫૬ની
૨૫ મી ઓગસ્ટે પાર્ટ સેક આગળથી એ કામ શરૂ કરાવ્યું વચમાં કેટ-
લાક દારણસર કાપ હુ પડ્યું, પણ આખરે ઇ. સ ૧૮૬૯ ના નવેમ્બર
માંસની ૧૭ મી તારીખે જળા આવવા માટે એ નહેર ખુદી મૂકવામાં
આવી. નહેર ખોદવામાં આસરે બે કરોડ પૌડ જેટલો ખર્ચ થયો હતો.
એ નહેર ૬૭ માઇલ લાંબી છે પહેલાં પાણીની સપાટી ૧૫૦ થી ૩૦૦
ફુટ પહોળી હતી, તળીયાની-પહોળાઈ ૭૨ ફુટ હતી, અને ઓળમાં
ઓછી ઊંડાઈ ૨૬ ફુટ હતી એ નહેર વચ્ચે વચ્ચે કેટલાક સરોવરમાં
સર્કને ભય છે. પાંચ ૭ માઇલને અંતરે વહાણો એક બીજાને પસાર
કરી શકે તેટલા માટે વહાણ બાજુ ૫૦ ફીટ શેડે એવી ગોઠવણ રાખવામાં

જાણી છે. વેપાર પ્રણાલિ વધી જવાથી ઇ સ ૧૮૮૬ માં એ નહેરવી પટ્ટા-
બાઈ તથા લીંકાઈ વધારવાનું કામ શરૂ થયું. ઇ સ. ૧૮૯૦ સુધીમાં ૫૦
કોર્ટ ૨૮ કુટ જેટલી થઈ, અને પોર્ટ એન્ડથી બિટર સરંચર સુધી ૧૦૦
કુટ અને બિટર મરોવગથી મુએજ સુધી ૨૧૩ કુટની પટ્ટાબાઈ દરવાખા
જાણી. ઇ સ. ૧૮૮૬ માં એ નહેરમાથી વડાણને પસાર થતા ૩૨ ક
લાક લાગતા, પરંતુ ઇ સ ૧૮૯૮ માં ૧૫૫૬ લાકમાં વડાણ પસાર
થતાં. એ નહેરને લીધે ઐશિઆ તથા મુશપના મુસાફરોને અને વેપારી
જોને ધણી મુગમતા થઈ છે, તથા આખા આફ્રિકાખંડની પ્રદક્ષિણા
કરવાની પ્રથમ જે જાર પડતી તે જતી રહી છે.

ધંધા પ્રમાણે ધણી જાતો હતી—હિંદુસ્તાનમાં પણ જાતોનું
બધારણુ ધંધા પરથી થયેલું માલમ પડે છે વણિક, કાગી, કાચી, સુતાર,
કુદાર, સોની, માળી, મેચી, ઇલાદિ જાતો ધંધાનું જ મુશન કરે છે.

પ્રવીણ—હાં. સારી રીતે વણિક, હેશિયાર.

નિર્વાહ—સ 'નિરુપદ' ઉપરથી. મુજગન.

પ્રાણીઓને દેવ ગણી—હિંદુ લોકોમાં નામને દેવ ગણવામાં આવે
છે. નાગપચમી વગેરે વ્રત તથા તહેવાર તેના તરફના પૂજનમાવને લીધે
પાળવામાં આવે છે. નળદમયન્તીના આખ્યાનમાં 'કર્કોટક' નાગની અદ્
ભુત ગતિનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

પુનર્જન્મ—ફરીથી જન્મ યવો તે હિંદુ લોકો પણ મીમરીઓની
માફક માને છે કે એકનો એક જીવ પોતાના કર્મને આધારે બરણ પછી
ચલતી અથવા ઊતરતી યોનિમાં જન્મ લે છે.

એકજ પરમેશ્વરને માનતા—દેવાદિ ઈશ્વરની શક્તિઓથીજ
નહિ અટકતાં પુરોહિતો આગળ વધી મૂળ પરમેશ્વર એકજ છે એવી ઈચ્છી
ભાવના સુધી પહોંચ્યા હતા.

રાખ સાચવી રાખવાની કળા—આ કળા મીસરી લોકોએ
શોધી દાદી હતી આ કળા શોધવાનું મૂળ કારણ એવું લાગે છે કે મી
સરી લોકો એમ ધારતા કે ત્રણ કે દસ દબાર વર્ષ સુધી આત્માની હયા-

લીનું ચક્ર (સાધકલ) પૂર કર્યા પછી તે આત્માને પાંચ મનુષ્યનું રૂપ ધારણ કરવાને શરીર સાચવી રાખવાની જરૂર છે. એ ઉપરાંત આરોગ્ય સબધી કારણો પાંચ હશે. કેટલીક દત્તકથાઓ ઉપરથી એ કાર્યને ધાર્મિક સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું હશે એમ પણ માનવામાં આવે છે. એ કળાનો સરખાત જોજામાં જોજા છે સ પૂ ૪૦૦૦ વર્ષ પર થઈ હોવી જોઈએ.

ક્રિયા—એક લહીયો શખની પાંસળાની નીચે ડાબી બાજુએ બેસેલી એક લીટી કાઢતો તે લીટી નીચે એક નીચલા વર્ગનો અમલદાર પરચરના પુટા ચપ્પુ વડે એક જીંડું બાક પાડતો સારપણી એક માણસ હૃદય અને મૂત્રાશય રહેવા દઈ આંતરડાં અને ફેફસા કાઢી લેતો, અને બીજો માણસ નાક વાટે મગજ ખેંચી કાઢતો, એટલે સાચવી રાખવા માટે જરૂરના ક્ષાર તથા મસાલા ભરવા માટે તે તૈયાર થતું. કેવી જતના ક્ષાર તથા મસાલા ભરવા તેનો આધાર ખરચવાની રકમ ઉપર રહેતો.

ધનાઢય લોકો નસકોરામાથી જોખરીના પોલાણમાં ખાસ વસાણાએ જોસાયતા, ખજૂરીના રસના દારૂમાં પેટ સારૂ કેળવના, તેમાં હીરાબોજ, તજ વગેરે બીજા પદાર્થો ભરાવના, અને ડાબી બાજુનું બાકું સીવડાવી લેતા. શખને પછી ૭૦ દિવસ સુધી સાજાખારવાળા પાણીમાં નાખતા, પોઈને ગુદરથી ચોંટાડેલા શણના પડોમાં વિટાળતા, અને ધરતી કે કંબરની બીંતને અડેલી એક લાકડાની પેટીમાં બીજુ મૂકતા આ ક્રિયામાં એક ‘સિલ્વર ટૅલન્ટ’ (કદાચ ૭૨૫ પૌંડ જેટલો હશે) ખરચ થતો.

એથી સરતી ક્રિયામાં એક ‘માધના’ (કદાચ ૨૪૩ પૌંડ બરોબર હશે) જેટલો ખરચ થતો.

સૌથી ગરીબ વર્ગ શખને ‘હીરાબોજમાં બોજતા, અને ૭૦ દિવસ મીઠાના પાણીમાં રાખી મૂકતા. આ સિવાય છ બીજા ઘણી ઘણી રીતે શમે સાચવી રાખવામાં આવતા. કેટલાક તો દક્ષ રેતીમાં શખને સૂકવતાજ.

સંજગડ બધ કેરી લેતા.—બધ કંવાનું કારણ એજ કે હવે અદર દાખલ થ.મ નહિ. દનાઓ તથા બીજા ઘણી વસ્તુઓ સાચવી રાખવા માટે ‘એટાઈટ’ એટલે હવા પ્રવેશ ન કરે એવી શીશીઓ રાખવી પડે છે એ અર્થને વિદિત છે.

મુખ્ય સમહરથાનો—લડન, ઓક્સર્ડ, ફોર્સ, ડેન્ડન,

વિ જ્ઞાના, મ્યુનિય, બલ્વિન, સેન્ટ. પીટરબર્ગ, રોમ, પૅરિસ, વગેરેમાં બધા કિમતી સંપદ્ધરથાનો છે. હિંદુસ્થાનમાં જેપુરનું સમૃદ્ધરથાન વખણાય છે. પ્રથમ સમૃદ્ધરથાનોમાં વિશેષે કરીને શિષ્ટપકામ, ચિત્રકામ, તથા દરતલિખિત પુસ્તકોજ રાખવામાં આવતા હવે કુદરતના ઇતિહાસનો ચિતાર આપનાર વિદ્યા સબંધી દરેક નવી શોધબેળથી મળી આવેલી વસ્તુઓ સમૃદ્ધરથાનમાં મૂકવામાં આવે છે. સમૃદ્ધરથાનની ખાસ ખૂબી અને ઉત્તમતા વસ્તુઓની ગોઠવણ પર આધાર રાખે છે.

કાંખીસિસ—ધરાનના રાજા સાર્ધરસનો પુત્ર કાંખીસિસ ઇ. સ. ૫. ૫૨૬ માં ગાદીએ બેઠો હતો. પોતાના બાઈને મારી નાખી ઇ. સ. ૫. ૫૨૭ અથવા ૫૨૫ માં મીસર પર સ્વારી કરી લાના રાજાને દરાવી ૭ મહીનામાં આખા ઇજીપ્તનો માલીક બન્યો. કાંખીસિસે એકંદરે મીસરના લોકો સાથે નમ્રતાથી કામ લીધું હતું, પણ પાછળના ભાગમાં તેને હાર પીવાની ટેવ પડી, અને તે ઘાતકી વર્તણૂક ચલાવવા લાગ્યો. એટલામાં ઇ. સ. ૫. ૫૨૨ માં એણે સાંભળ્યું કે ધરાનની ગાદી બીજા કોઈએ લઈ લીધી છે, તે પરથી તે પાછી મેળવવા ઇજીપ્તથી નીકળ્યો, પરંતુ રસ્તામાંજ નાથ ઉપર અડસ્તાત ઈજિપ્ત ચલાય સીરિઆમાં મરણ પામ્યો.

મકદુનીઆ—આર્કિપેલેગો અથવા ઇજીપ્તનું સમુદ્રના વાથબ્ય કોણમાં એ દેશ આવેલો છે. ઓસ પર હુમલો કરવામાં સામેલ થવાની ધરાનીઆએ મકદુનીઆના લોકોને જરૂર પાડી હતી. પછીથી કેટલોક વખત ઓસના અને તે પછી રોમના તાબામાં તે રહ્યું હતું. દસમી સદીમાં બુલ્ગેરિઆના, તે ચૌદમી સદીમાં સર્વિઆના તાબામાં હતું. મોળમી સદી પછીથી ટુર્કો રાજ્યનો એ એક ભાગ બન્યો.

પાઠ ૧૭—અઢારેક ક્રિયા—ટાકણી બનાવવામાં અઢારેક વિભાગો કરવામાં આવે છે. રમવાના પાનાં બનાવવામાં એનાથી પણ ચારગણા એટલે ખોતેરેક વિભાગ પાડવામાં આવે છે. જુદા જુદા કારીગરોને આ વિભાગો સોંપવામાં આવતા હોવાથી ૩૦ કારીગરો એક દિવસમાં ૧૫,૫૦૦ પાના બનાવી શકે છે. જે એકજ કારીગર બધા કામ કરે, તો દિવસમાં એક કે બે કરતા વધારે પાના નજ કરી શકે.

પરદી સર્જન—પોતપોતાનું કામ જુદું નહીં કરી સર્જન

પાઠ ૧૮—પોડસોપમાર—આવાહન, આસન, પાદ, અર્ધ, આચ-
મન, સ્નાન, વસ્ત્ર, યજ્ઞોપનીત, ચદન, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય, પૂર્ણીકલતામૂલ
(પાનસોપારી), દદિણા, નમસ્કાર—એ સોળ (પૂજનની) સામગ્રી

ખાતરમરદાસ—કા. ખાતર=હૃદય+પર=આગળ+દાસત્વ=મુકતુ
'ખાતરમરદાસ' = 'હૃદય આગળ મુકતુ' એટલે 'જૂલતુ નહિ, પણ
દરેક રીતે તજનીજ કરવી તે'.

યજમાન—સં. યજ્ઞ ઉપરથી વર્તમાન કૃત = યજ કરનાર. અર્થ
'યજમાન' એટલે 'જેને સા પરાણો આવ્યો હોય તે, પરાણાની આગ-
તારવાગતા કરનાર ધરનો ધણી'

(અપૂર્ણ)

ધારાસલાઓનું બંધારણ.

(રા. રા. જનુસાઈ અચરતલાલ સૈયદ, બી. એ.)

લાખા સમય ઉપર રચાયેલા કાયદાથી નિયંત્રિત થયેલી હિન્દુસ્તાનની
ધારાસલાઓના સ્વરૂપમાં થોડાંપણો ફેરફાર કરવો એવું લાગવાથી નામ-
દાર સેક્રેટરિ ઓફ સ્ટેટની મંત્રીશ્રી સતે ૧૯૦૯ નો ઇન્ડિયા કાઉન્સિલ
અંકટ (હિન્દુસ્તાનની ધારાસલાઓનો કાયદો) પસાર થયો હતો. આમાં
મુખ્યત્વે કરીને ધારાસલાના મલાસદોની સખ્યા, તેમની નીમણુક કે ગ્રુ-
ણીને લગતી બાબતો, તેમજ અન્ય ઉપયોગી વિષયોનો સમાવેશ કર્યો છે
પ્રત્યુત્ત કાયદો અમલમાં મૂકતા પહેલા વડી સરકારે તા ૨૮મી ઑગસ્ટ
મને ૧૯૦૭ ના રોજ એક પત્રદ્વારા રથાનિક સંગ્રહને તેમની દ્વંદ્વા વ-
સતા જુનીજુદી કામના માણુઓ, તેમજ અન્ય મંજોના અપ્રમગર્ય નબધોના
મત લઈ પોતાની તરફ લખી મોકલવા સચબુ હતુ આ બધા મતોનું
તારણ કાઢી વડી સરકારે એક પત્ર લૉર્ડ મોર્લી-મેટ્ટર ઓફ સ્ટેટ-ને
મોકલ્યો હતો, તેને પરિણામે આ કાયદો પમાર થયો હતો આ કાયદાથી
ધારાસલાના કદમાં, તથા બીજી કેટલીક બાબતોમાં, એટલે કે ધાગસલા-
ઓના જૂના સ્વરૂપમાં ખદુ ફેરફાર થયો છે વડી ધાગસલામાં સરકારી
સલામતની સખ્યા વધારે છે રથાનિક તેમજ પ્રાનિક સલાઓના બધાગ-
ણમાં એથી ઉલટુ કે તે નીચેના પ્રકાર ઉપરથી જણાયો

ધારાસભાઓના નામ	સરકારપક્ષ	લોકપક્ષ	વધુમત કયા પક્ષના ?
વડી ધારાસભા	૩૭	૩૨	૫ (સરકારના)
મદ્રાસ	૨૭	૨૬	૬ (લોકપક્ષના)
મુંબઈ	૧૮	૨૮	૧૦ (")
બંગાળ	૧૭	૩૧	૧૪ (")
સંયુક્ત પ્રાંતો	૨૦	૨૬	૬ (")
પૂર્વ બંગાળ તથા આસામ	૧૭	૨૩	૬ (")
પંજાબ	૧૦	૧૪	૪ (")
બર્મા	૬	૯	૩ (")

નવા કાયદાને અંગે બહુવા જોગ બાબત એ છે કે નો કોઈ કાયદો પસાર કરતાં અનુભવી સદગૃહસ્થોની જરૂર પડે તો પ્રાતિક સરકાર તેવે પ્રસંગે જો નવા માણસો નીમે છે. આ જો પુરુષો નો સરકારપક્ષના લોચ તોપણ લોકોના વધુ મતની સખ્યા પર તેની અસર થતી નથી. બીજો લાલ એ થયો છે કે હવેથી ધારાસભામાં ધખાદારી વર્ગ, જમીનદારો, મુસલમાનો, તેમજ વેપારીવર્ગ, પોતાના પ્રતિનિધિ મોકલી શકે છે. સ્ત્રીવર્ગ, નાની ઉંમરના પુરુષો અથવા તો ગાડા માણુઓને કોઈ ઉમેદવારને મત આપવાનો હક નથી. સ્ત્રી કાઢવામાં આવેલા માણુસની વર્તણૂક કે આખરે લોકહિતની વિરુદ્ધ લાગે તો વડી કે રથાનિક સરકાર તેવા માણુસને ધારાસભાનો સભાસદ થતો અટકાવી શકે છે જુના કાયદા પ્રમાણે દરેક સભાસદની નીમણૂક સાર સરકારની મજૂરીની જરૂર પડતી

ધારાસભાના પ્રત્યેક સભાસદને નવી સભાની પ્રથમ બેઠક વખતે વકાફારીનાં સોગંદ લેવા પડે છે, અને તેની સભાસદ તરીકેની મુદત ૩ વર્ષની હોય છે. નો કોઈ પણ સભાસદની ચૂંટણી બિનકાયદેસર, અગર અનીતિના માર્ગ કે સાધન દ્વારા-ચર્ચ હોય, ને તે સખધી કોઈ પણ બીજો

માણસ વધી ઉઠાવે તો તે ખાખત તપાસ કરવામાં આવે છે; અને જો વડી કે સ્થાનિક સરકારની નજરમાં આવે તો તે વાધા લગેલી ગણાય છે. આ સિવાય ધારાસભાના દાર્થિકમનાં પણ કેટલાક નિયમો ધડાયા છે.

(૧) બ્રિટિશ સરકારના પરરાજ્યના સમ્બંધ વિષે, (૨) જે ખાખતો સભામાં ૪૫ થી ૫૦ થી (ચુકાદો ન થયો હોય એવી) હોય તેના ઉપર, (૩) તેમજ ઈ સ ૧૮૬૧ ની સાલના કાયદાની ૨૨ મી કલમમાં ખાખત કરેલા વિષયો ઉપર કોઈ સભાસદને ચર્ચા ચલાવવાનો હક નથી. ઉપરાંત જે ખાખતો સામાન્ય લોકહિત વિરુદ્ધ હોય, અથવા પ્રાંતિક કે સ્થાનિક સરકારની સભામાં રજુ કરવા યોગ્ય લાગે તો તેવી દરખાસ્તો વડી સરકારની ધારાસભામાં રજુ કરવા દેવામાં આવતી નથી આ નવા કાયદાથી મુખ્ય લાભ એ થયો છે કે સામાન્ય હિતને લગતી કોઈ પણ નવી દરખાસ્ત લોકનિયુક્ત સભાસદ રજુ કરી શકે છે.

બજેટ (અંદાજપત્ર) રજુ થયા પછી તે ઉપર ચર્ચા ચલાવવાનો હક અમાઉ ન હતો, તે આ કાયદાને અંગે પ્રાપ્ત થયો છે બજેટને અંગે ચેરો, નવી લોન, તથા પ્રાંતિક સરકારને આપવાની ગ્રાન્ટ જેવા વિષયો ઉપર દરખાસ્તો રજુ કરવાનો દરેકને હક છે આ ઉપરાંત કોઈ પણ પ્રશ્નના ઉત્તરને લગતો નવો પ્રશ્ન પ્રથમ પૂછવાનો હક ન હતો, તે હવે નવો મળ્યા છે.

આ ઉપરથી સહજ સમજાશે કે નવા કાયદાને “Morley-Minto Reforms” “લૉર્ડ મોર્લી તથા લૉર્ડ મિન્ટોના સુધારા”નું નામ પણ કેટલાક આપે છે, તે હિન્દુસ્તાનના ગન્યબધારણમાં એક ઉપયોગી ફેરફાર કરનાર સાધન છે. ધારાસભાના સભાસદોની સંખ્યા બહુ વધી છે. જુદા જુદા હક સભાસદોને આપવામાં આવ્યા છે. લોકનિયુક્ત સભ્યોની સંખ્યાના વધુ મત છે કાયદા ધડવામાં તથા અમલમાં મૂકવામાં લોકોને વધારે ભેગવવા એજ આ નવા કાયદાનો લાભકારક, ઉદાર તથા ઉચ્ચ આશય છે. પ્રસ્તુત કાયદો અમલમાં મુકાયા પછી આપણા હિન્દુસ્તાનના માયાળુ સરદારાક રાજ્યાભિષેકને વારતે દ્વિઃ પધાર્માં હતા ત્યારે દિલ્હીમાં સ્વમુખે કેટલાક સુધારા તથા ગન્યતત્ત્વમાં ફેરફાર જાહેર કર્યો હતા. તેમાંના મુખ્ય બે છે -

(૧) હિન્દુસ્તાનની રાજગાદી કલકત્તાને બદલે દિલ્હી થશે.

(૪) બગાળાનાં જુદા જાગ પાડી કાઉન્સિલની મદદથી કામ કરનાર ગવર્નર નિમાશે અને સીધે બગાળા ધલાકાની ધારાસભાના બંધારણ મા ફેરફાર થયો છે, પણ બહુધા જૂનો ૧૯૦૯ નો કાયદો કાયમ છે.

ધારાસભાનું નામ.	પ્રત્યુત્તર.	કાયદા અમલમાં મુદતની ચકાસના અધિકારી (સત્તા- ની રજી)	પ્રાતપાર આધારી.	સરકાર તરફથી નિમાયતા.	લોક તરફથી ચૂંટી કદાચલ
વડી ધારાસભા.	નામદાર વાપરસરોમ	૪	૮	૨૭ (૨૦ + ૭) + *	૨૫
મદાસની "	" ગવર્નર	૩ + ૧ મ		૨૩ (૧૬ + ૭) + *	૧૯
મુબંધની "	" ગવર્નર.	૩ + ૧ મ		૨૧ (૧૪ + ૭) + *	૨૨
બખાળાનો "	લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર			૨૨ (૧૭ + ૫) + *	૨૬
સચુક્ત પ્રાંતની "	"			૨૬ (૨૦ + ૬) + *	૨૦
પૂર્વ બખાળા તથા આસામની ધારાસભા.	"			૨૨ (૧૭ + ૫) + *	૧૮
પબાળની "	"			૧૯ (૧૦ + ૯) + *	૫
બલ્લેસની "	"			૧૪ (૬ + ૮) + *	૧ (વેપારી મડળ તરફથી)

મ ઓફિસિટ-બતરસ. + સરકારી નોડર. * સરકારી નોડર ન હોય એવા.

સંગીતવિષય.

(આલુ પુસ્તક ૫૧ ના પૃષ્ઠ ૧૮૮ થી).

ઈશ્વરભાર્યના.

આતિથી ગાવું.

માત્રા	૪	ઓ	ઈ	શ	ર	બ	હ	એ	ત	ને		,
વિલંબિત	ડ	ડ						ડ			ડ	
મધ્ય												
ગતિ.	સા	રે	ગ	ગ	પ	પ	પ	ધ	ધા		,	

મો	હું	છે	તુ	જ	ના	..	મ	;
ડ	ડ	ડ			ડડ		ડ	
પ	ધા	સા	ધ	પ	ગા	ગા	..	.
શુ	શુ	તા	રા	નિ	ત	ગા	ઈ	એ
		ડ	ડ			ડ		
ધ	ધ	પ	ગા	રિ	ગ	સા	રિ	ગા
યા	ય	અ	મા	રા	કા	.	મ	.
ડ			ડ	ડ	ડડ			ડ
ધા	પ	પ	ગા	રી	સા	સા	..	.

ગાય.

આનંદથી આવું

કા	ળી	ધો	ળી	ચ	તી	ગા	ય	,
ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ		
સા	સા	રે	મ	પ	ધપ	સા	સં	,

* ૧ = ૧ માત્રા ; ડ = ૨ માત્રા ; ડ = ૩ માત્રા ; ડ = સ્વર, વર્ણ ;
 શબ્દ ળીળ સ્તભમા ચાલુ છે એ બનાવનાર, -ગા = કોમળ ગા ;
 તો = મન્દ ની ; ળી = ગીત પૂરું = અર્ધમાત્રા

પી ઓ	પા છી	ચ ર વા	ના ય ;
ડ ડ	ડ ડ	ડ	ડ
ધ મ	પ ગા	સ સ રિગ	સા સ ;
ચા ર પ	ગો ને	આ ચ ળ ચા ર ,	
ડ	ડ ડ	ડ	ડ
સા સ સ	રે મ	પ ધ પ	સાં સં ,
વા છ ર	ડા પ ર	હે ત અ	પા ર .
ડ	ડ	ડ	ડ
ધા મ મ	પ ગ ગ	સા રિ ગ	સા સ .

પોપટની શીખામણ.

આનંદથી ગાયુ

માત્રા ૩	ઉ	કુ જ	ગે ઉ	કુ વ	ને,
ક્રુત		ડ	ડ	ડ	ડ
ગાત્ર	સ	સા સ	ગા ગ	મ મ	પ

રિ	હું હું	રી ઝ	હુ ત	ને
	ડ	ડ	ડ	ડ
ધ	સાં સં	-ની ધ	પ મ	ગા

ઉ	ધા ડી	પા ખ	મા હ	રી,
	ડ	ડ	ડ	ડ
પ	સાં નિ	સાં રિ'	સા -નિ	ધપ

* ૧ = ૧ માત્રા, ડ = ૨ માત્રા, ડ' = ૩ માત્રા, | = ૨૫૨, વલુ
 કે સખ્દ બીજા સ્તંભમાં ચાલુ છે એ બતાવનાર; -ગા = ક્રોમણ ગા;
 ની, = મન્દ ની; ઠી = ગીત પૂર, - = અર્ધમાત્રા, √ મારે બુઓ પ ૨૨૪

ઉ	ધા	ડ	લા	ઈ	તા	હ	રી
	ડ		ડ		ડ		ડ
વ	સા	-નિ	ધા	મ	પ	મ	ગા
લ	છ	અ	ને	ક	ખો	લ	ડા,
	ડ		ડ		ડ		ડ
મ	મ	મ	-ની	ધ	સા	નિ	સા
મિ	ઠા	ક	ર	ટ	દ	ક	ડા
	ડ		ડ		ડ		ડ
નિ	સા	રિ'	સા	-નિ	-ની	પ	ધા
દ	એ	ક	વે	થ	મા	ન	ને
	ડ		ડ		ડ		ડ
પ	સા	નિ	સા	રિ'	-ની	ધ	ધા
મી	હું	મી	હું	ટ	દ	ક	ને .
	ડ		ડ		ડ		ડ
પ	સા	-નિ	ધા	મ	પ	મ	ગા .

પાદ પૂરું થાય છે અને બીજી પાદ તે સાથે એકજ સ્તંભમાં જોડાય છે તે સ્પષ્ટ દેખાય છે, પરંતુ સિગ્ન અને સૂક્ષ્મ છે તે દર્શાવતા અક્ષર ઉપર ✓ આ ચિહ્ન રાખ્યું છે.

અપૂર્ણ

* ૧ = ૧ માત્રા, ડ = ૨ માત્રા, ડ' = ૩ માત્રા, િ = મ્વગ, વર્ણ કે સ્વર બીજા સ્તંભમાં આવે છે એ બતાવનાર : -જા = કેમળ જા ; સા, = મન્દ નૌ ; િ = ગીત પૂરું, ~ = અવમાત્રા

ગણિત.

લેખક—રામભાઈ કાલિદાસ પટેલ.

(આશુ પૃ. ૧૯૩ થી)

નિયમ ૨૩ માં:—એ સંખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી અને તેજ બે સંખ્યાની બાદબાકી આપ્યા હોય, તો આપેલી બાદબાકીના વર્ગમાં આપેલી વર્ગોની બાદબાકી ઉમેરવી. સરવાળાને આપેલી બાદબાકીની બમણાઈએ લાગવાથી મોટી સંખ્યા નીકળશે. આપેલી વર્ગોની બાદબાકીમાંથી આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ બાદ કરવો આ બાદબાકીને આપેલી બાદબાકીની બમણાઈએ લાગવા ભાગાકારની નાની સંખ્યા આપશે.

ઉદા. બે સંખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી ૩૬ છે, અને તેજ બે સંખ્યાની બાદબાકી ૩ છે; તો તે બે સંખ્યા કઈ?

$$\frac{\text{આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ} + \text{આપેલી વર્ગોની બાદબાકી}}{\text{આપેલી બાદબાકીની બમણાઈ}}$$

$$= \frac{૩^૬ + ૩૬}{૩ \times ૨} = \frac{૪૮}{૬} = ૮ \text{ મોટી સંખ્યા.}$$

$$\frac{\text{આપેલી વર્ગોની બાદબાકી} - \text{આપેલી બાદબાકીનો વર્ગ}}{\text{આપેલી બાદબાકીની બમણાઈ}}$$

$$= \frac{૩૬ - ૩^૬}{૩ \times ૨} = \frac{૩૦}{૬} = ૫ \text{ નાની સંખ્યા.}$$

મોટે જવાબ. ૮ અને ૫.

કારણ:—

$$અ^૨ - ઘ^૨ = ૩૬ \text{ અને } અ - ઘ = ૩ \text{ છે.}$$

$$અ - ઘ = ૩ \text{ નો વર્ગ કર્યો તો}$$

$$અ^૨ - ૨ અઘ + ઘ^૨ = ૯ \text{ થયા. એમાં}$$

$$અ^૨ - ઘ^૨ = ૩૬ \text{ ઉમેર્યા}$$

$$૨ અઘ - ૨ અઘ = ૪૮ \text{ સરવાળો}$$

$$\text{માટે } ૨ અ (અ - ઘ) = ૪૮ \text{ એમાં}$$

$$અ - ઘ = ૩ \text{ આપેલા છે.}$$

$$\text{માટે } અ \times ૨ \times ૩ = ૪૮$$

$$\text{માટે } x = \frac{૪૮}{૩ \times ૨} = ૮ \text{ મોટી સખ્યા.}$$

અને એજ રીતે $x^2 - y^2 = ૩૯$ માંથી $x - y = ૩$ નો વર્ગ
 $x^2 - ૨$ અથવા $y^2 = ૯$ બાદ કર્યા તો

$$૨ \text{ } x - ૨ \text{ } y^2 = ૨૦ \text{ રહ્યા}$$

$$\text{માટે } ૨ \text{ } x (x - y) = ૩૦ \text{ એમા}$$

$$x - y = ૩ \text{ આપેલા છે}$$

$$\text{માટે } x \times ૨ \times ૩ = ૩૦ \text{ માટે } x$$

$$= \frac{૩૦}{૩ \times ૨} = ૫ \text{ નાની સખ્યા.}$$

ઉદા:—જ ૧૦૦ રૂપીઆનો એક એવા કેટલાક શેર લે છે, અને
 જેટલા શેર લે છે તેટલી પાઈ દરેક શેરે દલાલી આપે છે. જ ૧૦૦ રૂ-
 પીઆનો એક એવા કેટલાક શેર લે છે, અને જેટલા શેર લે છે તેટલી
 પાઈ દરેક શેરે દલાલી આપે છે જ કરતા ય ને ૨. ૮-૬-૯ વધારે
 દલાલી આપવી પડે છે વર્ષ આખરે બંનેને ૬૨ શેર ૫ રૂપીઆ પ્રમાણે
 નફો મળે છે. આથી જ કરતા ય ને ૧૫ રૂપીઆ, વધારે નફો મળે છે
 જો જ પોતાના શેર ૮૦ ને બાવે વેચી દઈ ઉપજેલી રકમની ૫ ટકાની
 ૯૬ ના ભાવની અને ય પોતાના શેર ૯૦ ને બાવે વેચી દઈ ઉપજેલી
 રકમની ૭૬ ટકાની ૮૭૬ ના ભાવની ભોન લે, તો બંનેની વાર્ષિક ઉપજ
 પ્રથમ કરતા કેટલેટલી વધશે અથવા ઘટશે ?

દીપ —નિયમ ૧૨ અને ૧૩ ને માટે ગોખતેહત ગુજરાતી ગણિ-
 તમા આ રીત કરતાં જુદી રીત આપી છે.

નિયમ ૧૪ માં:—કોઈ બે સખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી અને
 તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર આખ્યાં હોય, તો આપેલી વર્ગોની બાદબા-
 કીનો વર્ગ કરવો. આ વર્ગમાં આપેલા ગુણાકારના વર્ગની ૪ ગણાઈ ઉ-
 મેરવી, જે સરવાળો આવે તેનું વર્ગમૂળ કાઢવું આ વર્ગમૂળ તેજ બે સ-
 ખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો યશે આ ઉપરથી ને બે સખ્યાઓ કાઢી ગકાગે

ઉદા:—બે સખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી ૨૦ છે, અને તેજ બે સ-
 ખ્યાનો ગુણાકાર ૨૪ છે, તો તે બે સખ્યાઓ કઈ ?

$$\begin{aligned} & \sqrt{\text{આપેલી વર્ગોની જાદવાકી}^2 + \text{આપેલો ગુણકાગ}^2 \times 4} \\ &= \sqrt{20^2 + 24^2 \times 4} \\ &= \sqrt{400 + 960 \times 4} \\ &= \sqrt{2304} \end{aligned}$$

= ૫૦ તેજ બે સખ્યાના વર્ગોનો સરવાળો આ મરવાળો અને તેજ બે સખ્યાના વર્ગોની જાદવાકી ૨૦ આપી છે ને પરથી તે બે સખ્યાઓ નીચે પ્રમાણે નીકળી શકે છે -

$$\begin{aligned} & \frac{\sqrt{\text{આવેલા વર્ગોના સરવાળા} + \text{આપેલી વર્ગોના જાદવાકી}}}{2} \\ &= \sqrt{\frac{52 + 20}{2}} = \sqrt{36} = 6 \text{ મોટી સખ્યા} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} & \text{અને } \frac{\sqrt{\text{આવેલા વર્ગોના મરવાળા} - \text{આપેલી વર્ગોની જાદવાકી}}}{2} \\ &= \sqrt{\frac{52 - 20}{2}} = \sqrt{16} = 4 \text{ નાની સખ્યા.} \end{aligned}$$

જવાબ ૬ અને ૪ તે સખ્યાઓ.

કારણ:-

$$x^2 - y^2 = 20 \text{ અને } xy = 24 \text{ છે}$$

$x^2 - y^2 = 20$ એનો વર્ગ કરવાથી $x^4 - 2x^2y^2 + y^4 = 400$ થાય છે એમા ૪ $x^2y^2 = 2304$ ઉમેરવાથી $x^4 + 2x^2y^2 + y^4 = 2704$ થાય છે. એનું વર્ગમૂળ કાઢવાથી $x^2 + y^2 = 52$ આવે છે

$$\text{હવે } x^2 + y^2 = 52 \text{ છે એમા}$$

$$x^2 - y^2 = 20 \text{ હિનેમાં}$$

$$\frac{2x^2}{2} = 36 \text{ સવાળો થયો.}$$

$$\text{માટે } x^2 = 36$$

$$\text{માટે } x = 6$$

એવીજ રીતે

$$x^2 + y^2 = 52 \text{ છે એમાથી}$$

$$\frac{\text{અ}^1 - \text{બ}^1}{\text{ર ઘ}^1} = ૨૦. \text{ બાક દર્શા}$$

$$\text{માટે } \text{વ}^1 = ૧૬$$

$$\text{માટે } \text{ઘ} = ૪.$$

૧ છુ ઉદા:—એક માણસે સોનુ, ચાંદી, અને ત્રાણ મળીને ત્રણ ધાતુના મિશ્રણનું એક ૨૦ તોલા વજનનું કુકુ કરાવ્યું. આખા કડાનો જેટલો ભાગ મોનાનો છે તેટલા પૌડ આખા કડાની ધડાઈ ગણુતા જેટલો ભાગ મોનાનો છે તેટલા ભાગની જે ધડાઈ થાય તે રકમ સોનીએ ધડાઈ તરીકે માગી તે માણસે આખા કડાનો જેટલો ભાગ ચાંદીનો છે તેટલા પૌડ આખા કડાની ધડાઈ ગણુતા જેટલો ભાગ ચાંદીનો છે તેટલા ભાગની જે ધડાઈ થાય તે રકમ ધડાઈ તરીકે આપવા કહ્યું. આથી સોની અને તે માણસને ૨ શિલિંગ હજી પેન્સના તકાવતની તકમર પડી આખરે સોનીએ જેટલો ભાગ સોનાનો હતો તેટલા પૌડ આખા કડાની ધડાઈ ગણુતા જેટલો ભાગ ચાંદીનો હતો તેટલા ભાગની જે ધડાઈ થાય તે રકમ લીધી. આથી સોનીને ધડાઈ બદલ ૩ શિલિંગ ૪ પેન્સ મળ્યા તે માણસે ૨૦ રૂપીએ તોલા લેખે સોનુ, દશ આને તોલા લેખે ચાંદી, અને ૭ પાઈએ તોલા લેખે ત્રાણ ખરીદ્યું હતું કહ્યું. ત્યારે તે કુકુ કેટલી કિંમતનું થયું? જવાબ.* ૩ ૩૦૮-૧૪-૬

૨ છુ ઉદા—એક વેપારીએ પોતાની ખાતે જેટલી સાલ છે તેટલા રૂપીઆની એક લેખે સઘળી સાલો અને જેટલી પાધડી છે તેટલા રૂપીઆની એક લેખે સઘળી પાધડીઓ વેચી દીધી આથી તેને સાલ ક-તા પાધડીમાં ૩. ૪૪ આજી ઉપજ્યા ને તેણે જેટલી પાધડીઓ છે તેટલા રૂપીઆએ એક લેખે સઘળી સાલો અને જેટલી સાલ છે તેટલા રૂપીઆએ એક લેખે સઘળી પાધડીઓ વેચી દીધી હોત, તો તેને ૩ ૨૪૦ ઉપજત ને તેણે ૩. ૧૨૫ એ એક સાલ લેખે સઘળી સાલો અને ૩ ૮ એ એક પાધડી લેખે સઘળી પાધડીઓ વેચી દીધી હોત તો તેને સંકડે ૧૫ ટકા નફો મળત. ત્યારે તે વેપારીએ તે વેપારમાં કેટલા રૂપીઆ રોકેલા? (અપૂર્ણ)

* આ વિષયમાં આપેલા બીજા સર્વ ઉદાહરણોના જવાબ વિષય પૂરો થયે આપવામાં આવશે

શ્રીકૃષ્ણવિજયની ૪૩૨.

(સખાનાર-મારનાર લીમમિદ્દલ દીપમિદ્દલ પરમારના પાતી બાઈ ચચળ.)

નાનાં બાળકથી તે વૃદ્ધ વયના મણુમો પણ કહી શકશે કે આ દુનિયાનો ઉદાર અને મહાણુ સ્ત્રી થકીજ છે દરિયામા વહાણ ચલાવવાને ખલાસી કુશળ હોય છે સારેજ વહાણ આ પારથી પેલે પાર જઈ શકે છે, તેમજ સંત્યકારનાર ચલાવવાને પડિત પ્રધાનની જરૂર છે, તો પછી મહાવિક્ટ એવો ને આ મસાર તેને ચલાવવાને કૃષ્ણવણી પામેલી સ્ત્રીઓની ખાસ જરૂર હોય એમા તવાઈ શી! બ્યાસુધી માતા કૃષ્ણવાયલી નહિ હોય ત્યાસુધી ઉછરતી પ્રજા ચપળ થઈ શકે એ બનવા નેગ કેમ હોય! ને માતા કૃષ્ણવાયલી હશે તો તે પોતાના બાળકને સદેવાઈથી નાનપણમાજ કૃષ્ણવણીના મસ્કાર ઠસારી શકશે મનની કૃષ્ણવણી સપાન કરવાને બાળકને સાળાની જરૂર પડે છે, તોપણ તનની કૃષ્ણવણી આપવાને તો ખાસ કૃષ્ણવાયલી માતાનીજ જરૂર છે, એ અબળ માતા બાળકને શુ સુધારી શકે? હા, જેવા શુણ્ણ પોતામા હોય તેમા નિખરી નરો-એમ કહીએ તો તેથી શુ? બચ્ચાનુ ગદાણુ અને પોપણુ કંવામા તો અનાથ પશુપક્ષીઓ પણ બાહોશ હોય છે પરંતુ મનુષ્યનાત સર્વ પ્રાણીઓમા જેટલી શ્રેષ્ઠ છે તે પ્રમાણમા પિતમ પ્રકારે માતા પોતે કૃષ્ણવણી લઈને પોતાના બાળકને કેમ ન સુધારે? એક કૃષ્ણવણી પામેલી માતા આ દુનિયાની ત્રિચિત્ર પ્રજાને કેવી ઉપયોગી છે!

નાનપણથી માતાની તાલીમથી પુત્ર પા પુત્રી કેટલો બધો ઉપકાર કરી શકે છે તેમજ વિદ્વાન અને અનુભવી માતા પોતાની પ્રજાના હિતને માટે તેને કેટલી જાનનો બોધ આપી શકે છે તે જાણવું બહુ કઠિન નથી કેમકે આપણે સહેજ અનુભવથી જોઈ શકીએ છીએ કે કૃષ્ણવાયલી સ્ત્રીઓ આ સસાર સુખમય બને છે, અને અબળ સ્ત્રીઓનો સસાર કદી પણ સુખમય હોતો નથી એટલે દુખમય હોય છે, તો પછી સુખ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ પ્રાણિમાત્રનું કર્મજન છે. હિંદી સ્ત્રીઓ તેમા વર્ગી ગુજરાતની સ્ત્રીઓમા કૃષ્ણવણીની ધણીજ ખેાટ છે. તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે ત્રણ સાદા અને મૃત્યુ રિવાજના ગૃહસ્થો સ્ત્રીકૃષ્ણવણીથી વિરુદ્ધ જાય છે, તેમજ અજ્ઞાની અને

અણુપદ પુરુષે કહે છે કે શ્રીઓને બહુવચાથી ધરમાં દાગિય પેસે છે, બગ્ગત હો છે, ધર લીડી જાય છે, મંસારમાં ધૂળ મળી જાય છે- તેમજ બહુને શ્રીઓ વડી જાય છે. અલગત તેમનું કહેવું કેટલેક અંશે ખરું હશે તે મારાથી ના કહી શકાશે નહિ, કેમકે તેમના જોવામાં તેવું બાબુ હશે તે સત્ય છે. આજકાલ કેટલાક એવા જનારો પણ જોવામાં આવે છે કે બહુ એટલે સુધરેલી યઈ, પરંતુ પાઠકગણ ! તેમાં અપૂર્ણતાનો દોષ છે. તેને પૂર્ણ જ્ઞાન મળી શકતું નથી. મારા કહેવાનો એ હેતુ નથી કે શ્રીઓને બી. એ. કે એમ એ. મા પાસ કરાવો યા તો 'મિડ્વાઈટ' જનાવો. મારું કહેવું તો શાસ્ત્રયુક્ત છે કે શ્રીઓને એવી કેળવણી મળવી જોઈએ કે જેથી ધર્મમાં દૃઢ થાય, નીતિમાન થાય, તેમજ સત્યપતિવ્રતા થાય. માત્ર એક બે ચોપડીઓ બહુવી એટલે એમ સમજવું નહિ કે કેળવણી આપી, પણ તેને કેળવણી એટલી આપવી જોઈએ કે તે વ્યાવહારિક ને ધાર્મિક બંને કેળવણી સંપાદન કરી શકે. પદનક્રમ એવોજ ચલાવવો જોઈએ.

આ જમાનો એવો છે કે જુવાનીઆઓ શ્રીઓને વચ્ચે જઈ શ્રીઓ જે રસ્તે લઈ જવા ધારે તે રસ્તે જાય છે જો આવે પ્રસંગે શ્રી કેળવણી હશે તો તેને સારે માર્ગે લઈ જઈ શકશે શ્રીઓને જો ખરી કેળવણી મળી હોય તો શું આ સસાર સુખમય ન થાય ? અલગત આપણા બંધુઓ એકજ મત પકડી બેસે કે આગળ ઉપર આપણામાં શ્રીકૃષ્ણવલ્લી કયા અપાતી હતી, તો તેમનું માનવું. બૂધ-બરેલું છે. તેમ માનવાવાળાને હું બેધડક- પૂછીશ કે સતી દમયંતી, સતી સીતા, તારામતી વગેરે બહુલી હતી કે નહિ, તો તેના જવાબમાં હરકોઈને હા પાડવીજ પડશે. તેમજ સતી, સુલક્ષ્મી કે જેના બત્રીસ પુત્રો લગાઈમાં મરણ પામ્યા હતા, તેણે પ્રથમ મોહ-દશ્યમાં વિશ્વાસ કર્યો, પરંતુ તુરંત સત્યોપદેશ મળવાથી વિશ્વાસ છોડી દીધો અને, અતે મોક્ષસુખને પામી આજે તો ને કાર્યવું

નોનું બાળક પણ મુજરી ગયું હોય તો શાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ પગલા ભરી અનેક કર્મ ઉપાર્જન કરે છે. તેનું કારણ એજ કે કેમવણી બિલકુલ નહિ. આ વગેરે અનેક દાખલા છે, તો એવો નાદાન પક્ષ પકડીને આપણે આપણા સસારસુખસાધનને અચાન રાખવું, એ ઠણપણભરેલું નહિ પણ ભ્રમભરેલું છે.

જો સ્ત્રીઓને પ્રાચીન રીતરિવાજને અનુસરી શિક્ષણ આપવામાં આવે તો આપણો સસાર મુખ્યમય બની શકે. પણ જ્યાં મામાપ બે ત્રણ ચોપડીઓ લાણાવી નજરે વરસતી ઉમર યામ કે લગ્ન કરી દેવામાં મગ્ન રહે, ત્યાં સ્ત્રીઓ અલ્પજ્ઞાની રહેજ અને અનિદાનિરપ યર્ષ પડેજ.

આવા કગાલ શિક્ષણમાં એ ભવિષ્યની માતા પોતાના નિર્દોષ બાળકોને શું તાલીમ આપે ? તેમજ તે બાળકગ્ન કરેલા જોડાની પ્રજા શું સુધરી શકે ? શાસ્ત્રમાં કહેલું છે કે વીસ વરસનો પુરુષ અને તેર વરસની કન્યા હોય તો બોડુ યોગ્ય કહેવાય. પરંતુ તેથી તો ઉલટુંજ જોવામાં આવે, છે કે તેર વરસનો પુરુષ અને વીસ વરસની સ્ત્રી, તો પછી તે શું સુધરે ? દાખલા તરીકે અંગ્રેજ લોકો બહુ જિતયા પછીથી પોતાની મેજે લમ કરે છે તો તેથી તેમને જે ફાયદા થાય છે તે આપણે નજરે જોઈએ છીએ અપૂર્ણજ્ઞાનવાળી બાળા પોતાના ધર્મનું રહસ્ય શું બહુ શકે ? અને જ્યારે તે બહુ ન શકે ત્યારે ઉલટું ધર્મ કરવા બળ ત્યાં કર્મ બાધીનેજ આવે આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓ દેવદર્શને બળ છે ત્યારે ચારપાય બેગી મગીનેજ બળ છે, અને પછી વખતનો લાભ લઈ જેની તેની નિંદા કરવા મગી બળ છે. કહેવત છે કે “ ચાર મથે ચોટલો તો એકનો પાડે ચોટલો ” એ કહેવતનો પૂરો અમલ થવામાં કંઈ બાકી રહેતું નથી આનું કારણ એ કે ધર્મસ્થાનક તે શું તેતેઓ સમજતી નથી. જો સમજતી હોય તો એવી અનર્થનીવાતો કરે નહિ, માટે સ્ત્રીશિક્ષણની ખાસ અવલ નંખે જરૂર છે. સ્ત્રી સુશિક્ષિત હોય તો બાળકો મહામાયીજ સારા અવતરે છે. ચિકિત્સક, શુદ્ધિમાન, અને સાગ્યશાળી બાળકો થવાનું મૂળ કારણ માતાજ છે. અધિકારે આપણે ઘણા દાખલા મેળવી ચકીશું. સુલતાન ઉદરમા જ્યારે અભિમન્યુનો મર્લ હતો, ત્યારે તેણે જે કળા સાંભળી હતી અને તે સમયે

તેને જે જે અકુર ઉત્પન્ન થયા હતા તે ગર્ભ અભિમન્યુના મગગમા વાસ કરી ગયા હતા વળી ઔનરમય એસ કાલિદાસે પોતાના એક પુત્રકમાં લખ્યું છે કે પ્રસિદ્ધ ગણિતશાસ્ત્ર નાર કાલિદાસન્ટ જ્યારે ગર્ભમાં હતો ત્યારે તેની માને ધણી વખત રાત્રીએ પણ હિસાબ ગણના પડતા, તેથી તે વિદ્વાન થયો હતો બ્રમ્હના એક પ્રખ્યાત વકીલના ઓગડામાં નેપોલિયન બોનાપાર્ટના ચિત્ર છે તેની માતા લગાઈતું વર્ણન વાચ્યામાં ઘણો પ્રેમ દેખાડતી તેથીજ તેના બાળકને વડીન અવસ્થામાં લગાઈતી ઇચ્છા પ્રગળ થઈ હતી. મિસિસ પેન્ડલ નિમે એમ કહે છે કે તેણે પાંચમી વખતના ગર્ભસમયે વિદ્યાચર્યામાં ચિત્ત લગાડ્યું હતું, તેથી તેનો પુત્ર પણ તેવોજ વિદ્વાન થયો હતો તેથી ગક્ટર કાલિદાસ પોતાના એક પુસ્તકમાં લખે છે કે ગર્ભસંચાર થતાં સાથે માતા મનસ્વભાવનો લાગ બાળકને આપી શકે છે, અને જે અમણે માતા હોય તો તેનું ગાગડ આગસુ અને મૂર્ખ થાય છે; આ માટેજ શ્રીકેળવણીની જરૂર છે કહેવત છે, કે " મા તેવી હીકરી ને ઘણ જેડી ઠીકગ ", માટે સ્ત્રીને કેળવણી આપવી અગત્યની છે, કારણ કે શ્રીપુરુષ એ સમાગ્રપી ગ્યના બે પૈકા છે, તો બને પૈકા જે સરખા અને મારા હશે તોજ ગ્ય ચાલી નકશે તેમ જે પુરુષ વિદ્વાન હશે અને સ્ત્રી અભણ હશે, તો તેનો સસાર કદી પણ સુખમય ચાલી શકનાર નથી તેમજ સ્ત્રી એ પુરુષનું અર્ધું અંગ છે એમ શાસ્ત્ર કહે છે, તો પુરુષ પોતાના મગગને અર્ધું અસકૃત કરશે તો ખોટું કહેવાને એટલુંજ નહિ પણ પુરુષની દાનિ થશે, માટે દરેક પુરુષનામ ધરાવનારને ધાન્ય છે કે તેણે પોતાના બને ચગ સગ્માગમ્યનાં નેઈએ ધ્યુ છે કે—

अर्थ भार्या मनुष्यस्य भार्या श्रेष्ठतमः सखा ।

भार्या मूलं त्रिगर्भस्य भार्या मूलं-तरिष्यतः ॥

અર્થાત્-ભાર્યા મનુષ્યનું અર્ધું અંગ છે. ભાર્યા શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ મિત્ર છે. ભાર્યા ત્રણે વર્ગનું (એટલે ધર્મ, અર્થ અને કામનું) મૂળ છે, ભાર્યા તરનારનું મૂળ છે (મસાગ્રનું સાધન છે) અમરુ !!

કેલવળીખાતાની સ્વરો.

રાજકોટ બાર્ટન ફિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની સને ૧૯૧૨ ની
સાલની પ્રવેશક પરીક્ષા.

- (૧) કાઠિયાવાડ વિભાગની તમામ નિશાળોના માસ્તરો, ઓસિસ્ટ્રો, અને સ્ત્રીશિક્ષકોને ખબર આપવામાં આવે છે, કે આ કોલેજમાં દાખલ થવાને જે બાધ્ધિઓ હિંગેદ રાખતી હોય તેમની ઉમર અબ્યાસ વગેરે દફતરીતનુ પત્રક સને ૧૮૯૩ ની સાલના ગુજરાત શાળાપત્રના પૃષ્ઠ ૨૬૪, મેં જાપેલા નમુના પ્રમાણે બનાવી તેમાં માગેલી દફતરીત બરાબર પૂરી આ જાહેર ખબર પહોંચે કે જેમ અને તેમ તાકીદથી અમારી તરફ મોકલવું. તા ૧ માહે ઑગસ્ટ સને ૧૯૧૨ પછી આવા પત્રકો લેવામાં આવશે નહિ.
- (૨) સને ૧૯૦૩ ના ગુજરાત શાળાપત્રના પૃષ્ઠ ૨૨૨ મેં તે સાલની પ્રવેશક પરીક્ષાની જાહેર ખબર જાપેલી છે તેની કલમ પહેલી અને છઠ્ઠી સિવાયની બાકીની પાંચ કલમોમાં લખેલો સરતો આ સાલને માટે પણ લાગુ છે એમ સમજવું.
- (૩) આ સાલની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૯ મી માહે સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૧૨ સોમવારના રોજ સવારના ૧૧ બગાવાર વાગે આ કોલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

તા. ૧૮ મી માહે એપ્રિલ સને ૧૯૧૨, રાજકોટ.

O E Strip.

લેડી સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ.

બાર્ટન ફિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ,

રાજકોટ.

જાહેર ખબર.

(ઉ. ભા. ના મે. ઓ. ઇ. સાહેબના તા. ૪ થી મે ૧૯૧૨ ના હુકમ નં. ૨૨૨૫ ઉપરથી /
પ્રાથમિક શાળાઓ માટે મજુર થયેલાં પુસ્તકોની નીચલી યાદી સર્વની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

નંબર.	પુસ્તકનું નામ	જેમાં પુસ્તક છપાયું હોય તે લાયકાર્ન નામ	શાને માટે પુસ્તક મજુર થયું છે તે.	કિંમત. રૂ.આ પા	ટીકા.
૧	બટ્ટ સી. એમ વજીસ સાદગ, મહીકાંઠા— રત્નમનિય અંથવા કુંડી પાતાંઝી.	ગુજરાતી	ગુજરાતી પ્રાથમિક અને ઔદ્યોગ-વર્નાક્યુલર શાળા- ઓની લાઇબ્રેર માટે.	૦-૮-૦	
૨	દાતાર એન. એન. ૬૮, સુધવાર પેઠે, પૂના શહેર— નામદાર શહેનશાહ જમ્યોન્ પાંચમા અને શહેનશાહ- ખાનુ મેરિનું રાત્નાભિષેક વખતનું પિકચર.	મરાઠી, ગુજરાતી, કેનરીઝ, અને સિંધી	સાધળી પ્રાથમિક શાળાઓમાં લાઇબ્રેરિ તથા ખનામ માટે.	૦-૧૦-૦	કપડા પર ચદનેશુ તથા નિદાળવાની લાકડી સાથેનું.

3	चोपटदाख भगनदाख, गुज- -दात जोरिओटल सुकडीपो, अमदावाड- नामदार-सहेनशाह पांचमा जयोरनंतु जपनयरिय. सेक्रेटरि अजुभन-ध-धरदाभ, वडादास- दुमारे नणी (दुमारा ऐमंजर)	गुजराती	गुजराती प्राथमिक शाळाओमा धनाम तथा दाधखोर भाटे. छुडु शाळाओनी दाधखेरि भाटे.	०-१-३ ०-८-०

P. Wren.

अ. डि. ओ. प. ध. तरक्षी.

ओपिस्त ओप वि डिरेक्टर
ओप पब्लिक प्रेन्सियन, पुनी.
ता. २४-मी ओपिस्त १९१२.

જાહેર ખબર.

(ઉ બા. ના મે. એ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૭ મી મે ૧૯૧૨

ના હુકમ નં ૨૬૯૦ ઉપરથી).

નીચેનાં પુસ્તકો, ચોપાનીઆ, વગેરે નામદાર શહેનશાહ તરફથી જમ ચપલાં જાહેર કરવામાં આવ્યાં છે, કારણ કે સદરહુ પુસ્તકો, ચોપાનીઆં વગેરેમાં એવા શબ્દો કે લખાણ છે કે તેથી નામદાર શહેનશાહ તરફ કે હિદમા કાયદેસર સ્થપાયેલી બ્રિટિશ સરકાર તરફ અસતોષ, તિસ્કાર, કે ધિક્કાર ઉત્કેચવાનો સંભવ છે.

પુસ્તક વગેરેનું નામ	પુસ્તક, ચોપાનીઆ વગેરેની વિશેષ હકીકત.	સરકારી ઠરાવ નં તથા તારીખ.
‘પાણિપતયા મોબદલા’ (પાણિપતનો ખાર) નામનું મરાઠી નાટક.	કોલ્હાપુરની હિંદુ યુનિયન કલબના સમાસદ કોષ વાસુદેવ નારાયણ નામનાએ દેખીતી રીતે લખેલું, મુબઈમાં સુવર્ણ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં છપાયેલું, અને મુબઈ, ગિરગામના કાટક પાસે પ્રસિદ્ધ કરેલું.	જમુડિસ્પલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૫૪૬, કિલ્લે મુબઈ, તા. ૨૦મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૨.
‘સગીત લકાવિધ્વંસ નાટક’ (લકાના નારા વિષે સગીત નાટક) નામનું મરાઠી નાટક	જગૈરા ધોડદેવ કાણેએ લખેલું, અને મુબઈમાં ક્યુર્ટક પ્રેસમાં છપેલું	જમુડિસ્પલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં ૮૧૫, કિલ્લે મુબઈ, તા. ૨૯મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૨.
‘પૃથ્વીરાજ સયોજિત નાટક’ (પૃથ્વીરાજ અને સયોજિત નાટક) નામનું મરાઠી નાટક.	જગૈરા ધોડદેવ કાણેએ લખેલું, અને મુબઈમાં તરવ-વિવેચક પ્રેસમાં છપેલું.	II

બસવેશ્વર (Basaveshwar) નામનું નાટક

અમરશાસ્ત્રી હીરેમઠે લિંગસાગરે
કંનરીઝમાલખેલું, (બેલ્ગામના)
રામતત્ત્વ પ્રકાશ ગ્રેસમા છા
પેલું, અને સિવમૂર્તિ સ્વામી
કાનખર્ગી મઠે પ્રસિદ્ધ કરેલું

ન્યુડિસ્મલ ડિપા-
ટમેન્ટ, નં ૮૫૭,
કિલ્લે મુખર્ષ, તા.
૩૦મી જાન્યુઆરિ
૧૯૧૨.

‘બંદે માતરમ્, બીશો
નાહિ’ (Bande Ma-
taram, Do not
fear) એ નામનું બ-
ગાલીમા હસ્તલિખિત
પાનીઈ

‘યુગાન્તર’ ની સહીવાળું

ન્યુડિસ્મલ ડિપા-
ટમેન્ટ, નં ૧૧૨૬,
કિલ્લે મુખર્ષ, તા.
૬ મી ફેબ્રુઆરિ
૧૯૧૨,

‘નામદાર બાલગગાધર
તિલક યાંચા વરીલ ખ-
ટલામી હકીકત’ (ધિ
ઓનરબલ મિ. બાલ
ગગાધર તિલકપર ચા-
લણા કામની હકીકત).

બાલગગાધર તિલકની તપા-
સનો મરાઠીમાં પૂર્ણ હેવાલ,
ખડેગવ બીકાજી બેલ્સારેએ
લખેલો, ધર્મપ્રકાશ ગ્રેસમાં છ-
પાયલો, અને કોલ્હાપુરના છુ-
કસેલર રામચંદ્ર ચિન્તામણ ભા-
ગવતે પ્રસિદ્ધ કરેલો

ન્યુડિસ્મલ ડિપા-
ટમેન્ટ, નં ૧૨૧૧,
કિલ્લે મુખર્ષ, તા.
૧૩ મી ફેબ્રુઆરિ
૧૯૧૨.

‘શર અખલા’ (ખહા-
કુરે સીઓ).

“ધનુર્ધારી”એ લખેલું, મુખર્ષ
ના નિર્ણયસાગર ગ્રેસમા છ
પાયલું, જનાર્દન મહાદેવ શુ
ર્જરે પ્રસિદ્ધ કરેલું

II

‘શ્રી શિવાજી ઉત્સવ
વા ત્યા પાસન મહારા
ષ્ટ્રીયાસ બોધ’

કોષ્ટ શિવાજી જયતી પર દે
ખીતી રીતે અપાયલું બાપણ,
‘લોકમાન્ય બાલગગાધર તિ-
લક’ને અર્પણ કરેલું મરાઠી
ચોપાનીઈ

II

‘લોકમાન્ય બાલગગા-
ધર તિલક યાંચે ૫૦
વર્ષાંચે ચરિત્ર, ભાગ
પાલણ’.

કૃષ્ણજી આખાજી ગુરુજીએ
લખેલું, પૂનાના સારદા ગ્રેસમા
છપાયલું, ગણેશ રામચંદ્ર કાશ-
લકરે પ્રસિદ્ધ કરેલું

II

‘રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ આ- યિ લોક નિગૃતિ’	વાસુદેવ પુરુષોત્તમ સાહેબે લખેલું, અને વડોદરામાં ‘જય વિજય’ પ્રેસમાં છપાયેલું.	11
‘સમાલોચક’ નામના ચોપાનીઆની નીચેની પ્રતો ૧. પુસ્તક ૧ કુ., નં. ૩. ૨. પુસ્તક ૧ કુ., નં. ૫. ૩. પુસ્તક ૨ કુ., નં. ૩.	મરાઠીમાં હુબલીના અખક ગુરુનાથ કાલેએ-મરાઠીમાં પ્ર- કાશ કરેલું.	જ્યુડિશ્યલ ડિપા- ર્ટમેન્ટ, નં. ૧૨૪૪, કિલ્લે મુબઈ, તા. ૧૪ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૧૨
‘બહેમાતરમ, મા બો- ઈ! મા બોઈ! મા બોઈ! બાઈ સ્વદેશીય બ્રાત્રવૃદ્ધ’, એ મથાળાનું પાનીઈ.	કર્તાના નામ વગરનું બંગા- લીમાં લખાયેલું, અંગ્રેજી, બં- ગાલી, અથવા કોઈ પણ ભા- ષામાં પ્રસિદ્ધ થયેલું	જ્યુડિશ્યલ ડિપા- ર્ટમેન્ટ, નં ૧૪૬૪, કિલ્લે મુબઈ, તા. ૨૨ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૧૨.
‘લેખ—રત્ન-માળા અથવા નાના કનવીસા- એ નીવડક પત્રાંચા સ- અદ્દ નામનું મરાઠી ચો- પાનીઈ	આંતાજી રામચંદ્ર હાર્ડિકરે લ- ખેલું, અને ૧૮૮૭ મા વાસુ- દેવ ગણેશ જોશીએ ‘અદ્રિકા’ પ્રેસમાં છાપેલું તથા પ્રસિદ્ધ કરેલું.	જ્યુડિશ્યલ ડિપા- ર્ટમેન્ટ, નં ૨૭૫૪, કિલ્લે મુબઈ, તા. ૧૦ મી એપ્રિલ ૧૯૧૨.

નીચેના ચોપાનીઆ, ચોપડી વગેરે જમીન યા દરિયા માર્ગે સિટિશ
ઈંડિઆમાં લાવવાની ગવર્નર જનરલ-ઇન્-કાઉન્સિલ તરફથી ૧૮૭૮ ના
સી કન્ટ્રોલ એક્ટના સેક્શન ૧૯ ની રૂએ મના કરવામાં આવે છે —

પુસ્તક વગેરેનું નામ	પુસ્તક ચોપાનીઆ વગેરેની વિશેષ હકીકત.	સરકારી ઠરાવ નં તથા તારીખ
‘કણ્વુ, એક કાવ્ય અને બીજા ગીતો’, તથા ‘અરિતોરુપયુ, એક હુ- કો વાર્તા’.	સી સુબ્રમણ્ય ભાગતીએ પ્ર- સિદ્ધ કરેલા, અને પૅડચેરી- માં છાપેલા તામ્ર લખામાં ચોપાનીઆ.	રેવેન્યુ ડિપાર્ટમેન્ટ, નંબર ૧૯૩૦, કિ- લ્લે મુબઈ, તા. ૨૩ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૧૨.

અલ્-બલેગ
(Al-Balagha)
નામનું અરબી વર્તમાન-
પત્ર.

સિરિઆમાં બેરુટમાં પ્રસિદ્ધ
અથવા

રેવેન્યુ ડિપાર્ટમે-
ન્ટ, નંબર ૩૬૦૭,
કિલો મુમર્ષ, તા.
૧૫ મી એપ્રિલ
૧૯૧૨

જાહેર ખબર.

બ્યુરોફોર્મલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નંબર ૨૮૭૫, કિલો મુમર્ષ, તા. ૧૩ મી
એપ્રિલ ૧૯૧૨.

૧૯૧૦ ના ઇન્ડિઅન પ્રેસ એક્ટના સેક્શન ૧૨ પ્રમાણે 'અલ્-બુલ્ગ દેરી'
ના ચિત્રની મના કરનારી તા. ૧૬ મી ડિસેમ્બર ૧૯૧૧ ની સરકારી જાહેર
ખબર નંબર ૭૨૦૬ ના સંબંધમાં લાગતા વળગતા અધિકારીઓને ખબર
આપવામાં આવે છે કે લાનોલી, દાર્લાના રવિવર્મા પ્રેસના માલિકને સર-
કારે નીચેના ફેરફાર સાથે એ ચિત્ર ફરી છાપવાની પરવાનગી આપી છે —

(૧) જાહેર ખબરમાં કસાર્ધ તરીકે વર્ણવેલા એક રાક્ષસની તર-
વાર પરના લોહીના ડાંધો કાઢી નાખવા.

(૨) જાહેર ખબરમાં ગાય તરીકે વર્ણવેલા, પણ જે હતકયામાં
બેસ છે, તે પ્રાણીનો રંગ સફેદ બદલીને કાળો રાખવો.

જાહેર ખબર.

(મે. ૬. જા. ના એ. ૪ સાહેબના તા. ૧૩ મી મે સને ૧૯૧૨ ના
હુકમ નં. ૩૧૬૩ ઉપરથી).

સને ૧૯૧૨-૧૩ નો નં. ૨૯૪૨. અમદાવાદ, ૧૦ મી મે સને ૧૯૧૨.

તા. ૭ મી મે ૧૯૧૨ ના ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહે-
બના હુકમ નં. ૧૪૮૩ પ્રમાણે આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે હાલ-
તુરત સુધી અમદાવાદ કૅંપમાં રહેનાર આસરે ૧૪ વર્ષની વયના છોટાલાલ
જોગળદાસ તખોલીને, તથા હાલતુરત સુધી અમદાવાદ પ્રેમ દગવાળ બહારના
ગહેનાર આસરે ૧૭ વર્ષની વયના બલીરામ કુખ્યાળ કિ સિંહર (ઉર્ફે બાલ-
કુખ્યાળ કુખ્યાળ ગાયકવાડ) ને, લીવિંગ સર્ટિફિકેટો પર જોડી સહી કરીને
અમદાવાદની અમુક સ્વીકૃત હાર્થ રકૂલમાં દાખલ થવા પ્રયત્ન કરવા માટે,
હવે પછી હમેશને માટે સરકારે સ્વીકારેલી કોઈ પણ શાળામાં દાખલ
કરવાની, તેમજ ખાતા તરફથી લેવાતી અથવા સ્વીકારવાતી કોઈ પણ
પરીક્ષામાં જોડવા દેવાની મના કરવામાં આવે છે. P. LORR.

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ બા.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

માંડવી—ગામ લોકો તરફથી. મીઠાઈ રૂ. ૧૦-૮-૦ સાતમ—ગામલોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૩-૦-૦ પતારા ૩-૦-૦ એરુ—ગામલોકો તરફથી વશનજી રજુછોડજી તરફથી ભોજન રૂ. ૩૦-૮-૦ ધરસાણા—ગામલોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૪-૦-૦ સુકેશ—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૫) નામધરા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૫) ભોજન રૂ. ૧૦) અચેલી—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૨૦) મગોદુગરી—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૫-૮-૦ હિમરા—શેઠ ધનજીશાહ રતમજી તરફથી ઇનામ રૂ. ૨૪-૦-૦ પટેલ ધના રધા મીઠાઈ રૂ. ૧-૧૨-૦ બાઈ શકરી ખુરસી રૂ. ૪-૮-૦ સેગવાછામા—પટેલ ઇચ્છાભાઈ કામાભાઈ ભોજન રૂ. ૧૨) અષ્ટગામ—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રૂ. ૪૫) સ્કુલ કમીટી ના મેમ્બર તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૩) મગોદ—ગામ લોકો તરફથી છીંટ રૂ. ૩-૧૨-૦ મીઠાઈ ૧-૮-૦ અડદા—ગામ લોકો તરફથી ધડીઆળ રૂ. ૧૨-૪-૦ મીઠાઈ રૂ. ૫) ખેરલાવ—ગામ લોકો તરફથી ભોજન મીઠાઈ ચાસાદિદુ—વડતાળ ગાદીના સ્વામીના ધર્મશુર મીઠાઈ રૂ. ૩) ખરેલી—દયાળજી પરાગજી તરફથી ધડીઆળ રૂ. ૧૦) સીસોદરા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૧૮) અરુવા—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રૂ. ૧૬-૩-૦ ગુલાબભાઈ નાગરજી દરમ સુપરિટેંડેંટ સાહેબ તરફથી તથા લ. રામજીજી રજુસિદ્ધજી મીઠાઈ રૂ. ૪-૦-૦ સ્લેટ તથા મીઠાઈ રૂ. ૧૦-૧૩-૦ વાંકાનેર—ગામ લોકો તરફથી પાણી લાવવાને લોહખંડી નળી રૂ. ૩૫) ઇનામ રૂ. ૧૧) મીઠાઈ રૂ. ૨૨) કમાળછોડ—દયારામ રજુછોડજી તરફથી છોકરાને ભોજન કરાવ્યું રૂ. ૨૫-૮-૦ ગામ લોકો તરફથી કાપડ, છીંટ લીગેરે કાળીપગના રૂ. ૧૬-૪-૦ ગોવન કાળા પટેલ સાકર રૂ. ૧) અપૂર્ણ.

સ્મૃતિના.—ઝાલાવાડ-હાલાર એન્જિનિસના તાળાની સ્કૂલોના મહેતાજીએ ન્યુનિસિ અક વી પી ધી મુગાવવો, અગર એન્જિનનાની ટિકિટો મોકલવી, અથવા મ એ. દરવો, એમ મે. આસિ. એન્જિનિ એન્ડુ ઓફિસર આદેખ વખતે જણાવે છે, માટે તે મુજબ તેઓએ અમલ કરવો.

પ્રાંત ૭ મો.

પુસ્તક પર મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

જુલાઈ. ૧૯૧૨.

વિષય. અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ.

૧. કાવ્યસપત્તિનું દિશન. ... ૨૪૧-૨૪૪.
૨. સાદિત્યમા નીતિની આવના (અ. ક. ત્રિ.) ૨૪૪-૨૪૬.
૩. હાસ્યરસ (મો પા દર્શ) ... ૨૪૬-૨૫૩.
૪. જ્ઞાન અને કેળવણી (લ. અ. સિદ્ધ) ... ૨૫૩-૨૫૭.
૫. સંગીતવિષય (લ. આ. વ્યાસ) ... ૨૫૮-૨૬૧.
૬. ગણિત. (રા. કા. પટેલ) ... ૨૬૨-૨૬૫.
૭. પારટચુર ઇન્સ્ટિટ્યુટ (મ. દ. દલાલ) ... ૨૬૫-૨૭૦.
૮. ગુજરાતી ભાષામા વપરાતા કેટલાક અરંભી શરમી શબ્દો (અ. દ. મુનશી) ૨૭૦-૨૭૩.
૯. ગર્યાપત્ર (વિ. સ. પાઠક) ... ૨૭૪-૨૭૫.
૧૦. કેળવણીખાતાની ખબરો ... ૨૭૫-૨૮૦.

લગ્ની (આગસ્ટ ૧૯૦૨ થી) અને

પ્રકાશક—રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, બી. એ.,

ત્રિવિસપલ; પ્રે. રા. ટેમિંગ કોલેજ—અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી.

(સર્વ હક રવાણીમ રાખ્યા છે).

શાળાપત્ર ન્યુબિલિઅંક—તૈયાર છે. 'શાળા-
પત્ર'ના જે ગ્રાંહકો ઇ.સ. ૧૯૧૧ સુધીનું 'શાળાપત્ર' નું
લવાજમ પૂરેપૂરું ભરી ચૂક્યા હોય તેમણે 'શાળાપત્ર'ની
ઑફિસમાંથી એ અંક લઈ લેવો. ટપાલ મારફતે મંગાવ-
નારે ટપાલ ને પંકિંગના બે આના મોકલી આપવા, તે
મોકલશે અથવા વી-પી-થી મંગાવશે ત્યારે તેમને અંક
મોકલવામાં આવશે. તન્ત્રી

અવરો દાખલા-કી=ખુલાસા સાથે મળેલા. ધર્માર્થ. શુ. મણિતોમાંથી અને
પરીક્ષાઓના ગ્રંથોમાંથી ચુંટી કાઢેલા પાના ૫૧૨ (કિ ૧.૧) હાલ ગાળા. જમડે-
લીના ૩ વાંચી ગા પો. બેના પરભુદાસ નાગરદાસ-સૈયદપરા-સુરત

આત્મારામ અને દલાલાકાની કમ્પનીની

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને ગાળબોધ છ નમ્બરમાં.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સાહેબે સુખ્યક હતાકાની
ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના ઘણા અનુભવી અમલદારોના મત હઇ ગુજરાતી અક્ષ-
રનાં શુદ્ધ વંતણ શોધી કાઢી, તથા ધોરણોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં કદ તથા લે-
ખાબુ દબની ગોઠવણ કરીને, હાલ આજતી સર્વે કોપીબુકો કુરતાં
ચઢીઆતા થયાની ખાત્રી થયા પછી છપાવી બહાર પાડી છે.

કોપીબુકોની સફાઈ અને સુન્દરતા ભળવવા માટે ત્રાખાના પત્રા (કોપી-
) કાતરાવેલા છે, જે વાંચકી માત્ર દરેક પેજ એકજ બાજુએ સુન્દર ર-
ચાલીથી છપાય છે કાગળ અને કવર ઉંચા ટકાઉ વાપરેલા છે,
૧૬ વખત લેવાથી ખાત્રી થશે.

૬૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને સેક્ટે ૩૩ ટકા
ન આપવામાં આવશે; પેકીંગ અને રેલવે ખર્ચ પણ

ન આવશે પણ પોસ્ટ મારફતનું કે સ્ટેશનથી આગળનું ખર્ચ

પડશે નહિ.

સ્વચ્છતા સાથે બીજા પુસ્તકો મંગાવનારને સેક્ટે ૩૩માં ટકા દફતાર લઈ
બિલિ અંક ગોઠવણ રાખી છે મળવાનું ટેકાનું—આત્મારામ અને
વા.મ. ઓ. પત્ની, લેખનકળા કોપીબુકની ઓફિસ, કાળકાદેવી રોડ
તી જણાવે છે, સામુ નંબર-૨૬૭ મુમર્દ.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૨ મું.

જુલાઈ, ૧૯૧૨.

અંક ૭ મો.

કાવ્યસંપત્તિનું દ્વિગ્દર્શન.

(જોયી માહિત્યપત્રિકામાં વાંચેલો નિબંધ).

(આશુ પુ. ૫૧. ૫ ૨૦૪ થી).

દોષોત્તું લક્ષણ ને પ્રકાર.

કાવ્યના લક્ષણ વિષે આલકારિકામા જાણુ મતભેદ છે. દંડી અને જન-
નાથ રમણીય અર્થ પ્રતિપાદન કરનાર શબ્દને કાવ્ય કહે છે,^૧ અર્થાત્,
શબ્દયમત્કૃતિને પ્રાધાન્ય આપે છે; અયયમત્કૃતિને ગોણુ માને છે. ભા-
મહ, મમ્મટ વિજ્ઞાનાથ આદિ આલકારિકા શબ્દ અને અર્થ બનેને કાવ્ય
કહે છે,^૨ એટલે શબ્દયમત્કૃતિ ને અર્થયમત્કૃતિ બનેને સરખા આવશ્યક
ગણે છે. લામન રીતિને, ત્રિશ્વનાથ રસને, અને આનંદવર્ધન ધ્વનિને
કાવ્યનો આત્મા માને છે^૩ મમ્મટ પણ ગુણના લક્ષણમા રસને અગ્રી
એટલે આત્માજ કહે છે^૪ મમ્મટનો કાવ્યપ્રકાર ગ્રંથ કાવ્યશાસ્ત્રમા આ-
ક્રમ્યથ મનાય છે તેના લક્ષણ પ્રમાણે અદોષ, સગુણ, અને બદુષા

૧ રમણીયાર્થપ્રતિપાદકઃ શબ્દઃ કાવ્યમ્ । રસ૦

શરીરં તાવદ્દિષ્ટાર્યવ્યવચ્છિન્ના પદાવલી । કાવ્યા૦

૨ શબ્દાર્થૌ સહિતં કાવ્યં ગદ્યં પદ્યં ચ તદ્ દ્વિધમ્ । ભામ૦

તદ્દોષૌ શબ્દાર્થૌ સગુણાવનલંકૃતૌ પુનઃ કાપિ । કાવ્ય૦

૩ રીતિરાત્મા કાવ્યસ્ય । કાવ્ય૦ સૂત્ર૦

વાક્યં રસાત્મકં કાવ્યમ્ । સાહિ૦ દર્પ૦

કાવ્યસ્યાત્મા ધ્વનિરિતિ ગુરૈર્યઃ સમાન્નાતપૂર્વઃ-ધ્વન્યા૦

૪ યે રસસ્યાહ્નિનો ધર્માઃ જૌર્યાદય ઇવાત્મનઃ ।

ઉત્કર્ષહેતવસ્તે સ્પરચલસ્થિતયો ગુણાઃ ॥ કાવ્યમ૦

સોલંકાર શબ્દ અને અર્થ તે કાવ્ય છે અદોષત્વને લક્ષણમાં મમ્મટ પ્રારંભમાં મૂકે છે, તે યુક્તજ છે. પ્રાચીન આલંકારિકા ભામહ અને દંડી પણ કાવ્ય-મા દોષની ઉપેક્ષા ન કરવાનોજ ઉપદેશ કરે છે ભામહ કહે છે કે એક પણ દોષયુક્ત પદ વાપર્યુ નહિ દુષ્ટ પુત્રથી જેમ પિતાની નિંદા થાય છે, તેમ દુષ્ટ પદથી કાવ્યની નિંદા થાય છે^૧ દંડી પણ એવોજ વિચાર દર્શાવે છે, તે કહે છે કે સ્વદષ પણ દોષ પ્રતિ પ્રમાદ ન કરવો; કેમકે ગમે તેવું સુદૃશ શરીર પણ કોડનાં એક પણ ઝવાથી કદપુજાય થાય છે^૨

દોષ ને ગુણોનું વિવેચન.

મુખ્ય અર્થનો એટલે રસ કે ભાવનો જેથી અપર્યાપ્ત કે ક્ષતિ થાય તેને દોષ કહ્યો છે કેટલાક દોષો નિત્ય છે; અર્થાત્, સર્વે સ્થળે દોષજ છે. કેટલાક અનિત્ય છે; એટલે અમુક પ્રસંગમાજ દોષ છે કેટલાક શબ્દ-દોષ છે, કેટલાક અર્થદોષ છે, ને કેટલાક રસદોષ છે. આવા દોષના પ્રકાર છે. કાવ્યને પ્રિય લાગે એવા પદોજ કાવ્યમા વાપરવા જોઈએ કવિને ભાષા પર બગમર ફાણુ જોઈએ ને યોગ્ય સ્થળે યોગ્ય મધુર શબ્દોજ તેણે ગ્રાધી કહવા જોઈએ તેની ભાષા શુદ્ધ, સરળ, ને સરકારી જોઈએ, તેનામા જિયા પ્રકારની અચ્છતા જોઈએ. શબ્દશાસ્ત્રના નિયમોના અનાદર કરવાથી ચ્યુતસરૂતિ દોષ થાય છે. વ્યાકરણના દોષોનો એમા માવેશ થાય છે કર્ણને કહોર લાગે એવા પદના પ્રયોગથી શ્રુતિકટુત્વ દોષ ને છે અશ્લીલ, ગ્રામ્ય, અપ્રગિદ્ધ, કે સદિગ્ધ પદો વાપરવાથી કે એવો^૩ થવાથી સહૃદયના મનને ઉદ્વેગ થાય છે, ને રસની ક્ષતિ થાય છે, માટે એવા પદો ને અર્થ પણ દૂરિતજ છે જે રચનાથી વર્ણનનો આગમ કર્યો હોય તે ગ્યનાનો ભગ ફરી અન્ય રચનાનો આશય કરવાથી ભ્રમપ્રક્રમ દોષ થાય છે ગુચવણુભરેલી રચના દિલ્લેટ કહેવાય છે ને તે પણ દૂષિતજ છે. એટલું એક પદ પ્રયોજન વિના પુનઃ પ્રયોગવાથી કવિતપત્ત

૧ સર્વથા પદમપ્યેકં ન નિગાદ્યમવગ્રવત્ ।

વિલક્ષ્મણા હિ કાવ્યેન દુઃસ્રુતેનેવ નિન્દ્યતે ॥ ભામ૦

૨ તદ્વત્પમપિ નોપેક્ષ્યં કાવ્યે દુષ્ટં કથંચન ।

સ્વાદુપ્પુઃ સુન્દરમપિ શ્વિત્રેજૈકેન દુર્ભગમ્ ॥ કાવ્યા૦

કે પુનરજિત દોષ થાય છે આ દોષ અનિત્ય છે; કેમકે કેટલેક સ્થળે પુનર-
રક્તિ આવશ્યક છે અર્થની પુષ્ટિ ન થાય એવા નકામા વિશેષણથી અપુષ્ટ
દોષ થાય છે એ અર્થદોષ છે. છન્દોભંગ કે યતિભંગથી હનવૃત્તત્વ દોષ થાય
છે છન્દના ધરના યતિમા ભંગ વિશેષ જોવામા આવે છે જે વૃત્તમા જે
જે સ્થળે વિદ્વાનોએ વિશ્રામસ્થાન નહી કર્યા છે તે તે વૃત્તમા તે તે સ્થળે
વિશ્રામ લેતાં પદને ભાગી નાખવું પડે લા એવો દોષ થાય છે. રસદોષ
પણ ત્રણ પ્રકારના છે; પણ તે સર્વમા અતૈયિત્ય એટલે રસની યોગ્યતાનો
નાશ એ રસભંગનું મુખ્ય કારણ છે. આ દોષોમાના ધણાખરા ગદ્યમાં પણ
જોવામા આવે છે. કિલ્લ રચના, વ્યાકરણ દૃષ્ટિએ અશુદ્ધ શબ્દો, અપ્રયુક્ત,
સંદિગ્ધ, ને ગ્રામ્ય શબ્દો, તેમજ કર્ણકટુ પદો, ને યતિભંગ જેવા દોષો
આપણી ભાષામા ગદ્ય ને પદ્ય બંનેમા સ્થળે સ્થળે દૃષ્ટિગોચર થાય છે.
એ તો ખરૂં છે કે કેટલાક ઉત્તમ કાવ્યોમા પણ કવચિત્ દોષો જોવામા
આવે છે તાત્પર્ય એ છે કે આપણો આદર્શ ઉચ્ચતમ જોઈએ, અને દો-
ષોનું સ્વરૂપ જાણી તેમાથી મુક્ત થવા પ્રયાસ કરવો એ આપણો ધર્મ છે.

દોષના વિવેચન પરથી એટલું સ્પષ્ટ છે કે કવિની ભાષા શુદ્ધ, ગુંચવણ
વગરની, ને પ્રાસાદિક હોવી જોઈએ, તેમજ તેનો અર્થ પણ કિલ્લ કે
અનુચિત ન જોઈએ. તેમા રસની પરિપૂર્તિ જોઈએ ને સહૃદયને માન્ય ન
થાય એવી કિલ્લ કલ્પના તેમાં ન જોઈએ.

સગુણ એ મમ્મટના કાવ્યલક્ષણમા બીજું વિશેષણ છે માત્ર દોષ-
રહિત શબ્દ અને અર્થ હોય એટલે કાવ્ય થાય એમ નથી, તે શબ્દ ને
અર્થ ગુણયુક્ત હોવા જોઈએ શૌર્યાદિ જેમ આત્માના ધર્મ છે, તેમ ગુણો
એ રસ જે કાવ્યનો આત્મા છે તેના ધર્મ છે^૧ શૌર્યાદિ આત્માનો ઉત્કર્ષ
કરે છે, તેમ ગુણો પણ રસનો ઉત્કર્ષ કરે છે, અને શૌર્યાદિ ગુણો આ-
ત્માથી વૃથા રહી શકતા નથી, તેમ કાવ્યમાં ગુણો એ રસથી વૃથા રહી
શકતા નથી આ પ્રમાણે કાવ્યમા ગુણો રસની ઝમાવટ કવ્યામા ઉપયોગી

૧ ચે રસસ્યાદ્ધિનો ધર્માઃ શૌર્યાદય ઇવાત્મનઃ ।

વત્કર્પહેતવસ્તે સ્યુરચલસ્થિતયો ગુણાઃ ॥ કાવ્યં

છે માધુર્ય, ઓજસ, ને પ્રસાદ એ ત્રણ ગુણ છે.^૧ દહી, લોખ, વામન અને અન્ય આલકારિકા દસ ગુણ છે એમ માને છે^૨ પણ મમ્મટ, વિદ્યાધર, વિદ્યાનાથ, આદિના મત પ્રમાણે ઉપરના ત્રણ ગુણમાંજ અન્ય ગુણોનો સમાવેશ થાય છે. જેથી ચિનને આદ્રીદ થાય અને દ્વેષ આદિથી નેમાં જે કટોરપણું આવ્યું હોય તે જતુ રહી તે પાણી પાણી થઈ જાય તે ગુણને વિદ્વાનોએ મધુર ગુણ કહ્યો છે એ ગુણ સભોગશૃંગાર રસમાં માલમ પડે છે, પણ કમ્પુરસ, વિપ્રલબ્ધ શૃંગાર, ને શાન્ત રસમાં તે ઉત્તરોત્તર વિશેષ જોવામાં આવે છે.^૩ જેથી મનની અદર ભુખો ઉત્પન્ન થાય છે, જાણે અગ્નિ પ્રતોષ થયો હોય ને જ્વલિત થયું હોય એમ લાગે છે, તે ઓજો ગુણ છે તે વીરરસમાં રહેલો છે. વીરથી અધિક ખીલતસમાં, ને તેથી અધિક દૈદ્ર રસમાં હોય છે.^૪ સૂકા લાટડામાં જેમ અગ્નિ તરત સર્વત્ર વ્યાપે છે ને જેમ સ્વચ્છ જળ સર્વત્ર પ્રસરે છે, તેમ જે મનમાં એકદમ ફેલાઈ જાય છે તે પ્રસાદ ગુણ છે અને તે સર્વ રસમાં રહેલો છે.^૫

(અપૂર્ણ)

સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના.

(યોધી સાહિત્યપરિવહમાં વાચેલો નિબંધ).

(ચાહુ પુ. ૫૧ પૃ ૨૦૮ થી.)

(રા રા અ. ૬ ત્રિવેદી એમ એ. એલ. એલ ખી.)

સાહિત્યમાં સભ્યતાની આવશ્યકતા.

કાઈ કહેશે કે અપણને જે વિચારો જેમ સદુરે તેમ દર્શાવ્યા એટલે.

૧ માધુર્યૈઃપ્રસાદાલ્પાસ્ત્યસ્તે ન પુનર્દશ । કાવ્ય૦

૨ શ્લેષઃ પ્રસાદઃ સમતા માધુર્ય મુકુમારતા ।

અર્થવ્યક્તિસ્તદાસ્ત્યમોજઃકાન્તિસમાધયઃ ॥ સર૦ કણ્ઠા૦

૩ આહાત્કલ્પં માધુર્યં શૃદ્ધારે દ્રુતિકારણમ્ ।

કરુણે વિમલમ્મે તચ્છાન્તે ચાનિગયાન્વિતમ્ ॥

૪ દીપ્ત્યાત્મવિસ્તૃતેર્દેતુરોજો વીરગમ્થિનિઃ ।

વીરભક્તસરૌદ્રસયોસ્તસ્પાધિવયં ક્રમેણ નુ ॥

૫ શુષ્કેન્ધનાગ્રિવત્સ્વચ્છજલવત્ મહસૈવ યઃ ।

વ્યામોત્પન્યત્ પ્રસાદોઽસૌ મર્વત્ર વિદિનમ્થિતિઃ ॥

સાહિત્યમાં આપણું કર્તવ્ય સમાપ્ત થાય છે. સત્ય કહેવું એ આવશ્યક છે, તે ઉપરાંત બીજું કંઈ જોવાની જરૂર નથી. ખરું જોતાં તેમ નથી. સત્ય કહેવું અને તે સારી રીતે કહેવું—એ નિયમ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનો છે. સમ્યક્તા સિવાય રહેલું નથી, સમ્યક્તા સિવાય ગૌરવ નથી, તે સમ્યક્તા સિવાય સાહિત્યનો વિકાસ પણ સમવિત નથી. જેમ રીતભંગ જળવવાથી જિંદગીનું દરેક કાર્ય વધારે સરળ થાય છે તેમ સમ્યક્તાથી સાહિત્યનો ઉત્કર્ષ પણ વધારે રહેલો થઈ પડે છે. સમ્યક્તાને વિશે નીચેનું વાક્ય અસરકારક છે —

“Manners aim to facilitate life, to get rid of impediments, and bring the man pure to energize. They aid dealing and conversation, as a railway aids travelling, by getting rid of all avoidable obstructions of the road, and leaving nothing to be conquered but pure space.”

“સમ્યક્તાનો ઉદ્દેશ જીવન સરળ કરવાનો, તેમાંના અંતરાયો દૂર કરવાનો, તે મનુષ્ય પોતાની શક્તિ નિર્વિધને વાપરી શકે તેવી સમ્ભવ કરવાનો છે. રેલ્વે લાઈનમાં જેમ બની શકે તેટલા રસ્તાના અંતરાયો દૂર કરવામાં આવ્યા હોય છે તે માત્ર અવકાશ કે અંતરંગ માપવાનું કામ બાકી હોય છે તે તેથી પ્રવાસનું કામ સુગમ થઈ પડે છે, તેમ સમ્યક્તા હોય છે ત્યાં આપણા વ્યવહાર ને સવાદોનું કામ રહેલું થઈ શકે છે”. સાહિત્યમાં જ્યાં સમ્યક્તા ને શિષ્ટતા જળવાય ત્યાં લેખકોનું કાર્ય વધારે રહેલું થઈ પડે છે.

અયિવેચન, ટીકા, પ્રશંસા, હાસ્યરસ, આદ્યો, વ્યાજસ્તુતિ ને નિન્દા કરતી વખતે કેવા પ્રકારની વર્તણૂક અબીજ છે તે વિશે સાવધનતાથી પરીક્ષા કરવાની જરૂર છે.

અયિવેચનમાં પ્રમાણ

કોઈ પણ આપણા જોળખાણુવાળા માણસને મળતાં આપણે તેને સલામ કે નમસ્કાર કરીએ છીએ. આપણે છેક નીચા વર્ગીને નવાબી સલામ કરીએ તોએ વિચિત્ર દેખાઈએ છીએ અને છેક અક્ક રહીને લશ્કરી સલામ કરીએ તોએ વિચિત્ર દેખાઈએ છીએ તેથી આપણે મધ્યમ માર્ગનું મદલ કરીએ છીએ. નમસ્કાર કરવામાં પણ તેવીજ રીતે વચલે રહે જ.

છીએ, નથી આપણે સાદૃશ્ય દર્શાવ પ્રણામ કરતા કે નથી માત્ર એ હાથ આદર સિવાય સાથે આણતા હદ ઉપર જવું તેમજ હદ અદર જવું એ બંને તિરસ્કારણીય છે નીતિની બાબતમાં પણ આવો સામાન્ય નિયમ અસ્પર્શિયોત્તરે સ્વીકાર્યો છે, અને તે સાધારણ રીતે જનસમાજને ઉપયોગી છે. સાહિત્યમાં અન્યવિવેચન-પ્રગણા, દીઠ વગેરે બાબતોમાં પણ આ નિયમનો સ્વીકાર લાભકારક ને ન્યાય્ય છે અત્યંત કાંઈ લેખક ઘણીજ જાણી પકિતનો હોય તો તેની કૃતિ વિષે અનિપ્રસસનો ભય નથી રહેતો; તેમજ કાંઈ પણ લેખક તદ્દન નિર્માન્ય કાબાણો લખતો હોય તો તેની કૃતિની ગમે તેટલી નિન્દા કરવાથી અતિનિન્દાનો દોષ થતો નથી; પરંતુ આ બંને દાખલા અપવાદરૂપ છે સામાન્ય રીતે અતિપ્રશંસા કે અતિનિન્દા બંને દૂષિત છે. લુદી લુદી વખતે બંને દોષો થતા આપણે જોઈએ છીએ, ખરું છે કે અન્ય રજોમાં ને અન્ય ભાષાના સાહિત્યમાં પણ આમ થતું હશે અને યાવ છે ઉદાહરણ તરીકે લૅન્ડોર કહે છે:—

“ In selecting a poet for examination, it is useful either to extol him to the skies, or to tear him to pieces and trample on him Editors in general do the former, Critics on editors more usually the latter.

કાંઈ પણ કવિની પરીક્ષા કરતી વખતે ધણુખરું તેને કયા તો છેડે ટોચ પર ચડાવી દેવામાં આવે છે કે તેના ચીંચડે હાથ કરી તેને પીંખી ખવામાં આવે છે સામાન્ય રીતે અવિપનિઓ પહેલા પ્રકારનું કામ કરે છે, અધિપનિઓના દીઠકાંગે વધારે વાર બીજા પ્રકારનું કામ કરે છે. ”

આમ અનિપ્રસસા ને અતિનિન્દાના દોષો અન્ય રજોમાં પણ હોવાની કશિયાદ આપણે સાબળીએ છીએ, પણ તે કંઈ તેનો બચાવ નથી. નિપ્રસંસ છે ને ત્યાન્યજ છે મિત્રાને હાથે લખાતાં અવનોદનોમાં કે ખાતરી અભિપ્રાયોમાં અડધા આપણે અનિપ્રસસાનો દોષ જોઈએ છીએ, અને માસિકો કે સાપ્તાહિક પત્રોમાં કેટલીક વાર આપણે અતિનિન્દાનો પણ જોઈએ છીએ.

દીક્ષના કાર્યમાં નીતિની આવશ્યકતા.

દીક્ષઓની બાબતમાં પ્રમાણિકપણું જાળવવું ઘણું આવશ્યક છે, નિર્ણય દીક્ષઓથી અન્યોન્ય પ્રતિ કટુતાનો ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. સીક-

વાયલો લેખક પોતાના દાવની પણ જાણે શોધમાં રહે છે અને દાવ આવે પોતે પણ બને તેટલી અસમ્યક્તાનો ઉપયોગ કરી લેવાનું ચૂકતો નથી. પરિણામે તેના પર આક્ષેપો, તેના ઉત્તરો ઇત્યાદિ અનર્થપરપરાની શરૂઆત થાય છે અને અતે નથી લેખકોને લાલ થતો કે નથો સાહિત્યને લાલ થતો.

વળી એક વાર ટીકાકાર તરીકેની મોટા પદવી ધારણ કરવાને આપણે લક્ષ્યાર્થએ જીએ કે પછી એક ગંભીર પ્રકારની ભૂત કરવાનો સભવ રહેશે. તે એ છે કે ચક્રાંતર, જ્યારે ને ત્યારે આપણે સત્યને પ્રકાશમાં આણવું જોઈએ એ આપણો ધર્મ છે એમ માની લેવાની આપણને ઝંતુન થાય છે ખરૂં જોનાં પ્રથમ આપણો બોલવાનો ધર્મ હોય તોજ પછી સત્ય બોલવાનો ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે સત્યસંશોધન કરવામાં અગ્રણ્ય મહાવવા ખાતર કઈ જ્યારે ને ત્યારે આપણે બોલવાને બંધાવવા નથી ડો. માર્ટિનો કહે છે તે પ્રમાણે અત્યવાદિત્વનો ગુણ આપણે જે કઈ બોલવાનું છે તેના પર અકુશ ગણવાને કામનો છે, ને તેની હદ ઓછી કરવામાં કામ લાગે છે, નહિ કે જે જાણતા હોઈએ તે બંધ કહી નાખવાની ઇચ્છા ને તૃપ્ત કરવાને, સત્યવાદિત્વનો સદગુણ વાણી વિષે શાસક બળ વાપરવાના કામનો છે, નહિ કે આરમ્ભક બળ આ ગળેમાં રામાયણ સત્ય કેવું સરળ છે જનાં જીવનમાં ને સાહિત્યમાં તેનો કેટલી બધી વાર અનાદર થતો જોવામાં આવે છે ! આપણે જે કઈ કહેવા ઇચ્છતા હોઈએ તેનું અગત્ય કેટલું છે તે પ્રથમ જોઈને જોઈએ ચર્ચાઓ ને ટીકાઓમાં આ બાબત લક્ષમાં રાખવાની છે. આપણે માની લીધેલું બધું અસત્ય ફર કરવાને મથવાનો ભારે બોલને આપણે માથે લેવાની ઈચ્છા જરૂર નથી.

વળી સત્ય કહેવાની ઇચ્છા આપણને શા હેતુથી પ્રાપ્ત થાય છે તે પણ આપણે જોઈએ જોઈએ સાહિત્યને એવા કરવાનો ઉચ્ચ ઉદ્દેશ ને તે ઇચ્છાનું બીજું હોયતો તેને પ્રકૃતિવન કરવાને કંગા બાધ નથી ને તેને કોઈ પણ જાતના અકુશની જરૂર નથી. પણ અનિષ્ટસ્પર્ધા કે દ્વેષમૂલક ટીકા, ચર્ચા, આક્ષેપ ઇત્યાદિ ગર્ભજ છે. બદનક્ષો કે નિન્દા વિષેનો કાયદોનો મિદાન્ત પણ આ સમઘી આપણને પ્રકાશ આપશે. કોઈએ અન્ય પુરુષને વિષે બદનક્ષી ભરેલું લખાણ કર્યું હોય તોપણ તે લખાણની સંપૂર્ણ સમ્યક્તા તે તેનો બચાવ ગણવામાં ને કમૂલ રાખવામાં આવે છે. છતાં આ બચાવ પ-

છુ સિવિલ કોર્ટમાં કબૂલ રાખવામાં આવે છે તેનું કારણ શું છે ? નહિ કે મરજીમાં આવે ત્યાં ને મરજીમાં આવે તેમ સત્ય કહેવામાં કઈ મોટા સફળતા છે, પણ એટલું જ કે કરવામાં આવેલી નિન્દા ખરી હોય તો પછી તેમ છતાં તેને માટે નુકસાનીનો દાવો કરવો એ ધણુ હલકું કામ છે Sir Frederick Pollock ના શબ્દોમાં-“ Not because any merit is attached by the law to the disclosure of all truth in season and out of season (indeed it may be a Criminal offence), but because of the demerit attaching to the plaintiff if the imputation is true, whereby he is deemed to have no ground of Complaint for the fact being Communicated to his neighbours ” કાયદાના કરતાં પણ સાહિત્યને તો નીતિની સાથે વધારે ગાઢ સંબંધ છે, ને તેથી તેમાં સત્ય કે અસત્ય જે કઈ કહેવામાં આવે તેમાં અનિષ્ટ હેતુ સમાયેલો હોય તો તે સર્વથા નિન્દ્ય છે.

વળી દીકાઓ, ચર્ચાઓ, ને આક્ષેપોમાં સરળ ને પ્રિય પદ્ધતિ સ્વીકારવી ઉચિત છે. ત્યાં સરળ ભાષામાં સત્ય કહેવાની ઇચ્છા છે, યાં કોઈ પ્રકારની હાનિ નથી, પણ ત્યાં આડીઅવળી રીતે વ્યાજરત્નિથી પરિપૂર્ણ ભાષામાં લેખો લખાય છે ત્યાં અસંબદ્ધતા, દ્વેષ, અગત દીકા-એમ જાત-જાતના અનિષ્ટ પરિણામ સંભવે છે. જે મતભેદની બાબત હોય તે સીધી રીતે કહેવાનું કામ લેખકને સહેલું પડે છે અને તેથી પ્રતિપક્ષીના મનમાં ખરાબ લાગણી જન્મી ચવા પામતી નથી. આડીચુટીની પદ્ધતિ સ્વીકારવાથી વ્યગ્ર ભાષાનો છૂટથી ઉપયોગ કરવો પડે છે; લેખક પોતાનો દ્વેષ જાણે છુપાવવા જાય છે, પણ સુધરેલી ભાષામાં તે ગાંઠિપ્રદાન કર્યો આલ્યો જાય છે ને થોડો વખત આનંદ લોગવે છે. અન્તે તો Action and reaction are equal. ખવનિ સામે પ્રતિખવનિ પણ તેટલાજ બળથી, તેટલીજ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી, ને તેટલીજ પ્રપચમથી ને અનિષ્ટ પદ્ધતિથી ચાય છે પરિણામે એક પ્રકારનું વિચિત્ર સાહિત્ય ઉત્પન્ન થાય છે. લેખકો જાણે રોજ કિન્નાઈનની ગોળીઓ ખાતા હોય ને તેને લીધે તેમને સાગસારની બંદર મારી ગઈ હોય એમ વાચકવૃન્દને લાગી આવે છે. લેખક ચોતે તેમજ પ્રતિપક્ષી બન્નેની અવનનિ ચાય છે. પ્રખ્યાત અંગ્રેજી કવિ રોડરથીઅઝ દયાના સહ-ગુણને વિશે કહે છે :—“ The quality of mercy is far above all other virtues ”.

blessed. "It blesseth Him that gives and him that takes" તેમા ગમ્દોનો ફેર કરીને પ્રસ્તુત વિષયમા પ્રતિકાર અથવા અન્યોન્ય દેવ વિશે આપણે કહી શકીએ કે 'Tis twice curset; it curseth Him that gives and him that takes. જેમ દયા જેને વિશે કરવામાં આવી હોય તે, ને દયા જતાવનાર માણસ, જન્મે મુખી થાય છે તેમ પ્રતિકાર જેને વિશે ગમવામા આવ્યો હોય તે, અને તે રાખનાર હોય તે, જન્મે માણુમોની અધોગતિ થાય છે, ને જન્મેને કયેશ ઉત્પન્ન થાય છે. (અપૂર્ણ.)

દાસ્પરસ.

(મોથી સાહિત્યપરિપદ્ધતિ વાચેલો નિબંધ).

(આપુ પુ. ૫૧ ૪ ૨૧૧ થી)

(સા. રા. મો. પા. ૬૨. એમ. એ. એલ. એલ. બી.)

દાસ્પ ઉત્પન્ન કરે એવી કૃતિમાં જો બીજી ઉદ્દેશ રચનાઓની પેઠે અસાધિક આનન્દ આપવાનું સામર્થ્ય ન હોય તો તેમા દાસ્પરસ છે એમ આપણાથી કહી શકાય નહિ એ આપણે જોયું. પદ્ધતિ દાસ્પ અને દાસ્પરસ એ બેને ધજોળ ગાંઠો સમન્વિત છે એવી કોઈથી પણ ના પડી શકતો નહિ, અને જે કૃતિમાં દાસ્પરસ હોય તે કૃતિ આપણને ધણીખરી વાર તો ખટખટ હમાવેજ છે એવું સાધાગ્રુ રીતે આપણાથી નિર્મિતપણે કહી શકાશે આ નિયમ સાહિત્યમા એટલો બધો પ્રચલિત છે અને એના દાખલાઓ ટિકન્મ, માઈ ટેન્, સ્વિફ્ટ, મોલિયર વગેરે સમય લેખકોની કૃતિઓમાંથી એટલા મળી આવે એમ છે કે તેનાં ઉદાહરણ આપવાની જરૂર સાધાગ્રુ રીતે કોઈને પણ લાગે નહિ. છતાં "દાસ્પ અને દાસ્પરસ એ બેની વચ્ચે આસ્માન અને જમીન જેટલો અંતર છે" એવું અદ્ભુત અને આધાર વગરનું વાક્ય કેટલીક વાર ઉચ્ચારવામા આવે છે તેને લીધેજ એ વિષયના એક બે મહિમ ઉદાહરણો ટાકરાની આ રચે જરૂર પડે છે. પહેલું ઉદાહરણ મોલિયરના "Le Mariage Forcé" (જેરુલ. મનાં લમ) એ નામના નાટકમાંથી હું લઈશ એ નાટકના પહેલા અક્ટનો એકો પ્રવેશ વધારે દાસ્પરસવાળો છે, પણ વિસ્તારમયને લીધે એ પ્રવેશ ન લેતા એમ અક્ટનો પાંચમો પ્રવેશ આપની આગળ મુકીને હું સન્તોષ મનીશ. એ પ્રવેશમા "અમુક સ્ત્રીની સાથે પોને પરબુક કે નહિ?"

તેના સંબંધમાં માર્કુરિયસ નામના ફિલસૂફની સલાહ લેવાને સ્કોતેરેલ નામનો ગૃહસ્થ તેની પાસે આવે છે. એ બેની વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થાય છે.—

ફિલસૂફ—કેમ, લાઈ! તમારૂં આગમન શેને મારે થયું છે ?

ગૃહસ્થ—સાહેબ, એક નાની સરખી બાજતમાં આપની સલાહ લેવાની મારે જરૂર પડી છે, અને તેથી હું આપની પાસે આવ્યો છું. (અગત) આ લાઈ ઈકે જણાય છે ખરા. આપણે વાન કરીએ ત્યારે એ શાન્ત રહીને આપણું કંથું સાલજે તો છે.

ફિલસૂફ—માસ્તર, તમારી બોલવાની રીત તમે લગાર સુધારો તો સારું. હમારી ફિલસૂફીમાં એવું કંથું છે કે કોઈ પણ સિદ્ધાન્ત બહુ ચોક્કસ રીતે મૂકવો નહિ; દરેક બાજતમાં સકોચ રાખીને બોલવું, પોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવવાનું હમેશા મુક્તવી ગમવું, અને એ નિયમ પ્રમાણે “હું આવ્યો છું” એમ નહિ, પણ “હું ધારું છું કે હું આવ્યો છું” એમ તમારે કહેવું જોઈએ.

ગૃહસ્થ—હું ધારું છું ?

ફિલસૂફ—હા.

ગૃહસ્થ—પણ ‘હું એમ ધારું છું’ તેનું કારણ શું ? હું ધારું છું કારણ કે હું ખરેખરો આવ્યોજ છું.

ફિલસૂફ—તમે ધારો છો તેટલા ઉપગ્રથી તમે આવ્યાજ છો એમ કંઈક લિત થતું નથી, કારણ કે તમે ધારના છો છતાં તમે ખરેખરા ન આવ્યા છો એ બનવા જોગ છે.

ગૃહસ્થ—હું ! હું અહિં આવ્યો છું એ વાત ચોક્કસ નથી ?

ફિલસૂફ—ના. એ વાત અનિશ્ચિત છે, અને આપણે દરેક વિષયમાં સચવાત્મક વૃત્તિ રાખવી જોઈએ.

ગૃહસ્થ—શું ! હું અત્યારે અહિં આવ્યો નથી ? શું હું તમારી સાથે બિભો રહીને તમારી સાથે વાત કરતો નથી ?

ફિલસૂફ—મને એમ લાગે છે કે તમે અહિં આવેલા છો, અને હું ધારું છું કે હું તમારી સાથે વાન કરું છું, પણ એમ છેજ એવું કંઈ ચોક્કસ કહી શકાય નહિ.

ગૃહસ્થ—રે ! તમે મારી મનક કરો છો કે શુ ? હુ આ અહિં ઉભેલો છું અને તમે મારી સાથે ઉભેલા છો એ વાત ઉઠાડી છે, અને એમાં કંઈ હું ધાડુંછું ને મને લાગે છે ને એવો દંઈ સવાલજ નથી મહેરમાની કરીને આપ એ સવળા ગહન વિચારો છોડી દો, અને મારી વાન સાલજો. હુ તમને એવું કહેના આભો છુ કે મારે પરણવાની ઇચ્છા છે

દિલસુદ—હુ કંઈ એ વિશે જાણતો નથી.

ગૃહસ્થ—પણ હું તમને જણાવુ છુ.

દિલસુદ—તે હશે

ગૃહસ્થ—જે કન્યાની સાથે મારી પરણવાની ઇચ્છા છે તે ધણી જુવાન અને ખુબમુરત છે.

દિલસુદ—એમાં કંઈ અસહવિન નથી

ગૃહસ્થ—ત્યારે હુ તેની સાથે પરણુ તો સાડ કે નકાડ ?

દિલસુદ—એમાંથી એક તો ખરજ.

ગૃહસ્થ—(સ્વગત) રે ! અહિં વળા જુલેજ રંગ છે. (દિલસુદ લાણી બેઠને) હુ તમને પૂછુ છુ કે જે કન્યા વિશે મેં તમારી આગળ વાન કરી તેની સાથે હુ પરણુ તો સાડં યાપ કે નહિ ?

દિલસુદ—તે તો જે યાપ તે ખર

ગૃહસ્થ—ત્યારે હુ પરણુ તે નકાડ ?

દિલસુદ—હા, કદાચ એમ પણ હોય

ગૃહસ્થ—હું આપને વિનંતિ કડ છું કે આપ મને ખર્ગખર જવાજ આપો.

દિલસુદ—મારી ધાગણા એમજ કન્યાની છે

ગૃહસ્થ—એ છોકરી તરફ માગે ઘણો પ્રેમ છે

દિલસુદ—સંભવિન છે.

ગૃહસ્થ—એના બાપે પણ લગ્નની કજીલાત આપી છે.

દિલસુદ—આપી હશે

ગૃહસ્થ—પણ મને બીક એ રહે છે કે એને પરણીને હું મુખ્ય તો નહિ બનુ !

દિલસુદ—સહવિન છે.

ગૃહસ્થ—તમે એ ૧૫૫ે શું ધારો છો ?

દ્વિલમુદ્—એમાં કંઈ અસભવિત નથી.

ગૃહસ્થ—પણ તમે જે મારી જગાએ હો તો તમે શું કરો ?

દ્વિલમુદ્—તે હું જાણતો નથી.

ગૃહસ્થ—મને તમે શું કરવાની સલાહ આપો છો ?

દ્વિલમુદ્—તમારી ઇચ્છામાં આવે તે.

ગૃહસ્થ—તમે મને તો ગાણે બનાવી મુકો છો !

દ્વિલમુદ્—મારે કંઈ એમાં લેવાદેવા નથી.

ગૃહસ્થ—હવે તમારું બહુ થાય !

દ્વિલમુદ્—તે તો જે થવાનું હશે તેમજ થશે.

ગૃહસ્થ—(સ્વગત) આ માણસ કેવો મૂર્ખ છે ! ખરેખરો વેદિયો દોર !
અધ્યા ! હવે તને જતાવી આપુ છું હરામખોર ! (દ્વિલમુ-
દ્ને મારે છે)

દ્વિલમુદ્—ઓ મા ! ઓ રે ' હાથ, હાથ !

ગૃહસ્થ—લેતો જા, લેતો જા. હવે તને તારા ડહાપણનો જાહેરો મળ્યો,
અને મને સન્તોષ થયો.

દ્વિલમુદ્—વાહ ! આ તે કંઈ રીત ! મારું આવું અપમાન ! મારા જેવા
દ્વિલમુદ્ને આમ મારના તને કંઈ શરમ ન લાગી ?

ગૃહસ્થ—મહેજગાની કરીને તમારી બોલવાની રીત સુધારજો. દરેક વિષ-
યમાં માણસે મંશવાતમક વૃત્તિ રાખવી જોઈએ, અને “ મને
માર્યો ” એમ નહિ પણ “ હું ધારું છું કે મને માર્યો ” એ
પ્રમાણે તમારે બોલવું જોઈએ.

દ્વિલમુદ્—રે ! મેંજસ્ટ્રેટની પામે જઈને હું લમણાં ફરિયાદ કરે છું કે ફલા-
ણાએ મને માર માર્યો.

ગૃહસ્થ—એમાં મારે કંઈ લેવાદેવા નથી.

દ્વિલમુદ્—માર પડ્યાની નિશાની હજી મારા શરીર પર છે.

ગૃહસ્થ—તે હશે.

દ્વિલમુદ્—મારું આવું અપમાન કરનાર તુજ છે.

ગૃહસ્થ—એમાં કંઈ અસભવિત નથી.

કિલ્લુક—હું તારે માટે સમન કઢાવીશ.

ગૃહસ્થ—હું કંઈ એ વિષે જાણુતો નથી

કિલ્લુક—તને એનું કૃપા મળશે.

ગૃહસ્થ—તે તો જે થાય તે ખરૂં

કિલ્લુક—હું તને બતલાવી આપીશ ! મને એક વાર જવા દો ! (એમ કહીને કિલ્લુક ચાલ્યો જાય છે)

(અપૂર્ણ)

—(૦)—

“ જ્ઞાન અને કેળવણી. ”

(રા ગ ક્ષિત્તરશાય અચરતલાલ સૈયદ ખી એ.)

મહેરમાન “ ગુજરાત શાળાપત્ર ”ના તત્રી સાહેબની સેવામાં વિનિતિપૂર્વક લખવાનું કે “ શાળાપત્ર ” ના જીવનનું પચાસમું વર્ષ પરિપૂર્ણ થયું તે મજ્જાભર્યું વૃત્તાંતને એક મહોત્સવરૂપ ગણીને તત્પ્રસંગે એક ‘ ન્યુમિસિલિ ’ (સુવર્ણ મહોત્સવ) એક પ્રકટ કરવાની જે યોજના આપે કરી છે તે જેટલી સમયોચિત છે તેટલીજ સ્તુત્ય છે.

“ ગુજરાત શાળાપત્ર ”ના ગુજરાતની શાળાઓ સાથે તેમજ શાળાઓમાં શિક્ષણ આપતા શિક્ષકો સાથે નિકટ સંબંધ હોવાથી, તેમજ “ જ્ઞાન અને કેળવણી ”—એ વિષય અને શિક્ષકો જેમને શ્રીમત્કંડરાચાર્યે “ જ્ઞાનના દાતાર ” કહેલા છે તે ઉલ્લેખની વચ્ચે એક પ્રકારનો ગાઠ સમન્વય આપી રહેલો હોવાથી પૂર્વોક્ત વિષયને ઉદ્દેશીને જે કાર્ડ થોડું મેં યથામતિ આપી નીચે લખી મોકલ્યું છે તે આપને “ ખાસ અકમા ” પ્રકટ કરવા યોગ્ય લાગે તો તેમ કરવા કૃપા કરશે એવી નમ્ર વિનિતિ છે

“ જ્ઞાન અને કેળવણી. ”

“ જ્ઞાન ” એ શબ્દ માત્ર. જે અક્ષર મળીને થયેલો છે તથાપિ એ

આ લેખ ન્યુમિસિલિ અકને માટે આપેલો તે ત્યાં જણાવ્યા મુજબ અવકાશને અભાવે અત્ર જાપવામાં આવ્યો છે

નાનકડો શબ્દ કેટલો આશ્ચર્યજનક અર્થ સૂચવે છે ? પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન સમયના વિદ્વાનોએ અને તત્ત્વચિંતકોએ તેનું કેતુ રૂપ આલેખ્યું છે ? જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે તેઓએ કયા કયા સાધનો દર્શાવ્યા છે ?-વગેરે વિષયો પરત્વે એકાગ્રચિત્તથી મનન કરવું એ પ્રત્યેક વિચારશીલ મનુષ્યનો-તેમાં મુખ્યત્વે કરીને શિક્ષકનો-પરમ આવશ્યક ધર્મ છે. આવા આવશ્યક ધર્મની પ્રતીતિ થયા પછી જે મનુષ્ય વા શિક્ષક એ ધર્મ-આચરણમાં જેટલે અશે ન્યૂનતા કે શિથિલતા ધરાવે છે તેટલે અશે તેનામાં મનુષ્યત્વની કે શિક્ષકત્વની પણ ન્યૂનતા સમાયલી છે એ વાત પણ નિર્વિવાદજ છે. આ કારણથી “જ્ઞાન” શી વસ્તુ છે તે વિષે આપણે વિચારીશું. “જ્ઞાન” એ શબ્દ સંસ્કૃત ભાષાનો છે તે ‘જ્ઞા’ ધાતુ જેનો અર્થ “to know” “જાણવું” એવો થાય છે તેને જ્ઞાન (નામવાચક) પ્રત્યય લાગ્યાથી ઉપચિત્ત થયેલો છે. તેનો અર્થ “ અમુક વસ્તુ શી છે ? ” “ તેનું સત્ય સ્વરૂપ શું છે ? ” એ સમજવું એવો થાય છે, અને એ સમજ્યાથી-જાણ્યાથી-મનુષ્યને તે વસ્તુ સુખપ્રદ થઈ પડતી હોવાથી “ જ્ઞાન ” ને આપણા દેશના પ્રાચીન ઋષિમુનિઓએ “ સુખનું સર્વોત્તમ સાધન ” કહેલું છે, તેમજ પાશ્ચાત્ય દેશના તત્ત્વચિંતકોએ “ એક મહાન બળ ” કહેલું છે. આમ બન્ને દેશોમાં “ જ્ઞાન ”નું મહાત્મ્ય એક સરખુંજ છે, તથાપિ દૃષ્ટિમિત્તુ ભિન્ન છે. આપણે ‘ જ્ઞાન ’ ની ડિમન આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિમિત્તુથી આપી છે, તેમણે વ્યાવહારિક દૃષ્ટિમિત્તુથી આ રીતે દૃષ્ટિમિત્તુ ભિન્ન હોવા છતાં અનિમિત્તે ઉદ્દેશ્યો ઉભયનો એકજ છે અને તે એ કે

ઉત્તમ સુખનું સર્વોત્તમ સાધન. ” આપણા પ્રાચીન સમયના તત્ત્વચિન્તકોનું એક અંગ જે “ વેદાન્ત ”ના નામથી ઓળખાય છે તેમાં “જગતની સર્વ વસ્તુનું-જે તેમજ ચેતન વસ્તુઓનું-આદિ રૂપ અભિન્ન એકજ છે, ” “ જીવાત્મા અને પરમાત્મા, અણ અને સૃષ્ટ પદાર્થો એ સર્વ એકજ સાર્વત્રિક મહાન સત્ય (Universal Reality) જે “ પરમ બ્રહ્મ ” ના નામથી ઓળખાય છે તેના રૂપાન્તરજ છે, ” વગેરે વાદની ચર્ચા કરવામાં આવેલી છે, અને તેથી તેને અદ્વૈત (એ જુદા નહિ તે એટલે એકજ

“Knowledge is Power” (“ જ્ઞાન એક શક્તિ છે ”) એવું એક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનનું મૂત્ર સુપ્રસિદ્ધ છે.

સ્વરૂપ મૂચનતા) વાદ કહેલો છે એ અદ્વૈત વાદ પ્રમાણે એ સાર્વત્રિક સત્ય પુરૂષ બ્રહ્મનો અવબોધ જેને “મોક્ષ” એટલે જન્મમરણના ચક્રાવા-
માંથી છુટવું એમ કહે છે, તે પ્રાપ્ત કરવામાં સદાયમૂત ધર્મ શકે
એવું સાધન—સર્વોત્તમ સાધન—‘જ્ઞાન’—સત્ય જ્ઞાન—જ છે. શ્રી-
મદ્ ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ અર્જુનને મોક્ષમાર્ગ મૂચનતાં જે
બોધ કરેલો છે તેમાં પણ વેદાન્તનો એ અદ્વૈતવાદજ વર્ણવ્યો છે અને
મોક્ષપ્રાપ્તિના કર્મમાર્ગ, લક્ષિતમાર્ગ અને જ્ઞાનમાર્ગ—એના ત્રણ મર્ગ બતા-
વીને તે ત્રણેમાં જ્ઞાનમાર્ગને સર્વોત્તમ કહ્યો છે અને એ રીતે જ્ઞાનનું
નિસીમ માહાત્મ્ય સિદ્ધ કર્યું છે - શ્રીમદ્ભગવાદ ગીતા પાઠ—

“વોધોન્યસાધનેભ્યો હિ સાક્ષાત્ મોક્ષૈકસાધનમ્ ।

પાકસ્ય વદિવજ્ઞાનં વિના મોક્ષો ન સિન્ધ્યતિ ॥”+

એવું બોલીને શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં વર્ણવેલા મતનું પ્રતિપાદન કર્યું છે.

આ પ્રમાણે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિમિન્દુથી જ્ઞાનનું માહાત્મ્ય આપણે
વિચાર્યું, અલબત્ત અતિ સક્ષિપ્ત રૂપમાં હવે આપણે બ્યાનકારિક
દૃષ્ટિમિન્દુથી વિવેચન કરીશું તેપણ જ્ઞાનની મહત્તા સ્પષ્ટ રીતે સમ-
જાયા વિના નહિજ રહે. ઉત્ક્રાન્તિવાદને આધારે મનુષ્યના જીવનની ઉત્ક્રાન્તિ
તપસીથી તો આપણને માલમ પડશે કે મનુષ્યના જીવનની ઉત્ક્રાન્તિની
સાથોસાથ તેના જ્ઞાનનો પણ કાલાન્વયે વિકાસ થતો આવ્યો પ્રથમ તો
તેના શુદ્ધિજનના વિકાસને લઈને તેના મનની અદર અનુભવાત વિચારોને
કોઈ પણ રીતે બહાર દર્શાવવાની તેની ઇચ્છાશક્તિ બળવત્તર ચલા લાગી;
અને તેમ કરવા જતાં ભાષાની ઉત્પત્તિ ચર્ચ ઉચ્ચારિત ભાષાએ ક્રમશઃ

“સર્વે કર્માર્થિલં પાર્થ જ્ઞાને પરિસમાપ્યતે” ॥ શ્રી. મ. ગી.

“વહ્નનાં જન્મનામન્તે જ્ઞાનવાન્ યાં પ્રપ્રયતે” ॥ શ્રી. મ. ગી.

“જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વકર્માણિ ભસ્મસાત્ કુરુતેઽર્જુન” ॥ શ્રી. મ. ગી.

+ (અર્થ) “બીજ સાધનો કરના બોધ—જ્ઞાનનો પ્રકાશ—મોક્ષનું ઉત્તમ
સાધન છે. જેમ અગ્નિ વિના અન્ન પરિપકન થતું નથી તેમ જ્ઞાન વિના
મોક્ષ પ્રાપ્ત થતો નથી.”

લિખિત લખાને જન્મ આપ્યો. લિખિત લખાણ જ્ઞાનનો પ્રસાર કરાવવામાં મુખ્યત્વે ડરીને સાહાય્યમૂળ થઈ. જ્ઞાનના પ્રસારને પરિણામે શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન સતેજ થયાં, આ ત્રણ પ્રકારના શ્રમથી મનુષ્યની બુદ્ધિ તીવ્રતર થઈ; અને થોડા સમયમાં વિદ્વાનોએ અનેક પ્રકારની ચમત્કારી શોધો જગતને કરી બતાવી ! વગળયન્ત્રની શોધથી આગગાડી, આગબોટો વગેરે સાધનો થયા, તેમણે દેશાટનમાં વેડો પડેલો શ્રમ અને પૈસાનો ખર્ચ દૂર કર્યો. મુતર, રેશમ, ઝેન વગેરેના કારખાનાંઓથી મનુષ્ય પહેરવા ઓડવાને માટે સારાં અને સસ્તાં વસ્ત્રો જથ્થાબંધ મેળવી શકવા લાગ્યો વિદ્યુત-બળ માડી અને મોટોરકારો ચક્રાવવામાં ઉપયોગમાં લેવાયું, એટલુંજ નહિ પણ તેની મદદથી એક રથગતો માણસ પોતાથી દુગ્ધરો માધ્યમના અંતરે આવેલા ખીચા રથગતો માણસ સાથે અડધી કે એક બે મિનિટમાં વાન કરી શકવા લાગ્યો ! પશ્ચિમના વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ આ ઉપરથી જ્ઞાનને “એક મહાન બળ” કહ્યું છે. જડ વસ્તુના જ્ઞાનથી ત્યારે ઉપર જણાવ્યા તે લાભ આપણને મળી શકે છે ત્યારે આધ્યાત્મિક જ્ઞાનની બહિષ્કારીની તો વાતજ શી કરવી !

‘કેળવણી’—જ્ઞાનનું સ્વરૂપ આપણે તપાસ્યું. હવે એ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને માટે મનુષ્ય જે પ્રયાસો કરે છે તે પ્રયાસોને—જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની ક્રિયાને—આપણે ‘કેળવણી’ એ નામથી ઓળખીશું. સારી કેળવણીથી પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન અનેક રીતે લાભદાયક નીવડે છે, અયોગ્ય કેળવણીથી પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન અનેક રીતે દુઃખકર્તા નીવડે છે, માટે સારી—ઉચ્ચતમ ઉદ્દેશવાળી—કેળવણી મેળવવી આવશ્યક છે. સારી કેળવણીનું પ્રથમ સ્થાન ગૃહ-ઘર-છે. આ કારણથી “ઘર નરને ઘનાવે છે”—એવી લોકકથિત સલામતી સસ છે. કારણ કે બાલક જન્મે છે તેજ દિવસથી પોતાના ઘરની અંદર જે વસ્તુઓ હોય છે તેનીજ સામી નજર તે કરે છે, અને અનુકરણ કરવાની તેનામાં વિશેષ શક્તિ હોવાથી તેની બુદ્ધિનો જેમ જેમ વિકાસ થતો આવે છે તેમ તેમ તે તેના માઆપ, સગાવહાલાં, લાઇમાણું, નોકરચાકર વગેરે ઘરનાં જુએ પામેથી નાના પ્રકારનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા લાગે છે. આ ઉપરથી બાલકના મન પર તેની બાહ્યાવસ્થામાં જે સરકારો અને જેવા સરકારો પડ્યા હોય છે તે તેની યુવાવસ્થામાં કે વૃદ્ધાવસ્થામાં લાગ્યેજ બુદ્ધિના પામે

છે, કારણ કે કુમળું ઝાડ જેમ વાળીએ તેમ વળે, પણ મોટું ઝાડ નથી વળતું આ પ્રમાણે “ ઘર નરને બનાવે છે ” એ ઉક્તિનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં રાખીને ઘરની કેળવણી જેમ બને તેમ બાલક સારી પ્રાપ્ત કરે તેવા પ્રયામે દરેક મનુષ્યે યોજવા જોઈએ વળી ઘરના સર્વ માણસોમાં પણ માનો હિસો ગૃહકેળવણીમાં ઘણો મોટો ગણાયેલો છે. બાલક પોતાની બાલ્યાવસ્થામાં ઘણામાં ઘણો સમય પોતાની મા-જીનેતા-ની પામેજ રહે છે, તેથી પોતાની માની કનેથી પોતાની કુમળી વયમાં શીધેલા-ગ્રહણ કરેલા જ્ઞાનના સમ્પ્રદાયોની છાપ તેના મનમાં એવી તો સચોટ-સપૂર્ણ-પડી રહે છે કે તે ભવિષ્યમાં વિરુદ્ધ કરી અતિ કઠિન કાર્ય થઈ પડે છે આ કારણથી એક વિદ્વાને “ માને મો શિક્ષકની બગજર ” ગણેલી છે તે યથાર્થ છે તેમજ “ યોદ્ધા, શોધક નર, અને વિદ્વાન પુરોનો પારણામાં જુલાવનારી સ્ત્રી જન્તિજ ” કહેલી છે તેમાં પણ એણું સત્ય સમાયલું નથી ત્યારપછી બાલક જેમ જેમ વયમાં વૃદ્ધિ પામતું આવે છે તેમ તેમ તે ઘર છોડીને પોતાની શેરીમાં રમવા જાય છે ત્યાં તેને સમાન વયના અન્ય બાલકોની સાથે મેલાપ થાય છે આથી ‘ મગતિ ’ એ કેળવણીનું દ્વિતીય સાધન કહી શકાય. શેરીમાં રમવા ગયલું બાલક અન્યની સાથે સહવાસમાં આવવા લાગે છે તેજ દિવસથી તેઓની અંદર પરસ્પર વિચારની આપસે શરૂ થાય છે વિચારોનો વિનિમય રોજ રોજ જન્મ આવે છે. આ રોજગ્રન્થિ કાલક્રમે દૃઢ થઈ મૈત્રીને જન્મ આવે છે, અને મૈત્રીનો પ્રતાપ બારી છે. પશ્ચિમના પ્રાચીન મહાન તત્ત્વચિંતક ઍરિસ્ટોટલે “ મૈત્રી ”ને એ દેહની અંદર વાસ કરી રહેલો એકજ આત્મા—એ રીતે વર્ણવી છે તે ઉક્તિ અક્ષરેશ સત્ય છે. (“ Friendship is composed of a single soul, inhabiting two bodies ” Aristotle). આ ઉપરથી એટલું તો નિર્વિવાદ થશે કે એક મિત્રના વિચારોની અને કૃત્યોની તેના અન્ય મિત્રના દૃષ્ટિની ઉપર ઘણીજ સખળ અમર થશે, કારણ કે એકજ આત્મા બે દેહમાં રહેલો છે તથાપિ સમાન ગું પણ એકજ-અદ્વૈત-ગુણ ધારણ કરનારો છે આ કારણથી સત્ પુરોનો સમાગમ ઇષ્ટ રહેલો છે, અને અમતપુર્યની સગતિ ત્યાજ્ય ગણેલી છે

(અપૂર્ણ)

સંગીતવિષય.

(આલુ પુસ્તક ૫૧ ના પૃષ્ઠ ૨૨૪ થી).

ઈશ્વરનુ ભજન.

મધ્યજાતિ	પૌ સ ર ન	હિ પ્ર ભુ	ના મ ,	ક દો હ
પદ્મરચના		ડ	ડ ~ ~	ડ
માત્રા ૪		ડ	ડ ~ ~	ડ
મધ્ય વિલંબિત	પ પ પ પ	-ની ધ પ	-ગા સ ,	-ગ મ પ
ગતિ				

પૌ સ ર ન	હિ પ્ર ભુ	ના	.. મ .
	ડ	ડડ	~ ડ
મ પ મ મ	-ગા રિ રિ	સા	સસ .
અ દ્ર સ	ર જ ને	અ ગ શિ ત	તા રા
ડ	ડ		ડ ડ
સા -ગ મ	પ પ પ	-નિ -નિ -નિસં	સં-નિ ધ પ
ક યા ઉ	ભ સ ને	કા મ ,	ક દો હ
ડ	ડ	ડ ~ ~	ડ
પ પ પ	પ નિ ધ પ	-ગમ સ ,	-ના મ પ
પૌ સ ર ન	હિ પ્ર ભુ	ના	.. મ .
	ડ	ડડ	~ ડ
મ પ મ મ	-ગા રિ રિ	સા	સા .. .

* ૧ = ૧ માત્રા ; ડ = ૨ માત્રા ; ડડ = ૩ માત્રા , | = સ્વર, વર્ણ
 સ્વર પીળા રત્નભા આલુ છે એ જતાવનાર ; -ગા = દેખળ ગા ;
 નો = મન્દ ની ; || = ગીત પૂર ; ~ = અર્ધમાત્રા

वौ	स	३	न	हि	प्र	लु	म	,	३	हौ	हु	
				५			५	~			५	
-नि,	-नि,	-नि,	-नि,	सा	म	म-	गा	स	,	-ग	म	प

वौ	स	३	न	हि	प्र	लु	ना	..	म	.
				५			५५		~	५
म	प	म	म-	गा	रि	रि	सा	सा	..	.

मध्यम स्वर रचना. आनन्दी शकुं.

मात्रा ३	आ	वौ	आ	वौ	आ	..	म	,
मध्यद्रुत	५		५		५		~	~
गति	सा	ध,	सा	रि	गा	गा	..	,

हे	आ	ण	डो	त	भा	..	म	,
	५		५		५		~	
रि	धा		प	ग	गा	ग	रि	,

आ	प	ऐ	उ	म	ज	३	रौ	अ
५		५						
सा	रि	गा	रि	सा	रि	सनि,	नि,	

डा	प	णी	तु	डा	..	म	;
५		५		५		~	
धा,	प,	नी,	री	सा	..	..	;

* १ = १ मात्रा; ५ = २ मात्रा; ५ = ३ मात्रा; | = स्वर, पछे
 डे शब्द श्रीज स्तंभमा मातु छे अे जतावनार; -गा = कामण गा;
 ना, = मन्द नी; णी = गीत पूर; ~ = अर्थमात्रा.

માત્રા ૨ જો જો પે લી વા દ જી ઓ ,
 ડ ડ ડ ડ ડ | | | ~
 પ પ ગા પ ગા પ પ પ ,

વ ર મી ને આ લી જ .. ય ,
 | | ડ ડ ડ ડ ડ | ~
 પ પ ધા ધા પ પ ગા .. રિ ,

ખા ર મા . સ તુ અ ના .. જ પિ ર સી
 ડ | | | | ડ | | | | | ડ
 સા રિ ગા .. રિ સા સ રી .. સ નિ, નિ, ની,
 સ પે ર હે સ દા .. ય .
 ડ ડ | | | | ડ | ~
 ધા, ની, સ .. નિ, સા

માત્રા ૩ આ વો આ વો આ .. મ ,
 મધ્યદ્રુત ડ | ડ | ડ | | ~
 ગતિ સા ધ, સા રિ ગા ,

હે બા બ કો ત મા . મ ,
 | ડ | ડ | ડ | | ~
 રિ ધા પ પ ગ ગા .. રિ ,

* ૧ = ૧ માત્રા , ડ = ૨ માત્રા : ડ = ૩ માત્રા ; | = સ્વર , વખે
 શબ્દ બીજા સ્થાનમા આવુ છે એ બતાવનાર, -ગા = ક્રામગ ગા ;
 ની, = મન્ડ ની ; ઠ = ગીત પૂરું ; ~ = અર્ધમાત્રા.

આ પ	લે ઉ	મ એ	ક રી એ
ડ	ડ	ડ	
સા રિ	ગા રિ	સારિ	સ નિ, નિ,

કા પ	જી રુ	કા	.. મ .
ડ	ડ	ડ	
ધા, પ,	ની, રિ	સા	

ગાંધાર સ્વર રચના (લેખથી ગાવું)

માત્રા ૨	આં એ	ળા જ	કા આ	વા ર ,
મધ્ય	ડ ડ	ડ	ડ	ડ ~ ~
ગતિ	સા-ધ, નિ,	સા -રિ,	ગા મ-ગ	મ મ ,

દી એ	લે ખ	ળા ત	વા ર ,
ડ ડ	ડ	ડ ડ	ડ ~
ના-ગ-રિ	સા -રિ	-ગમ ન-રિ	સા સ ,

ડ ડ	મા ર .	દે હુ અ	ના જ ,
ડ ડ	ડ	ડ	ડ ~ ~
સા -ધા	પ-ધ	ની-ધ પ	મ મ ,

આ લો	જી દે	ક રી એ	આ જ .
ડ ડ	ડ ડ		ડ ~ ~
નાના-રિ	સા -રી	-ગ મ ન-રિ	સા સ .

અપૂર્ણ

* ૧ = ૧ માત્રા ; ડ = ૨ માત્રા , ડ̇ = ૩ માત્રા ; ડ̇ = સ્વર, વા કે શબ્દ બીજા સ્તંભમાં આપે છે એ બતાવનાર ; -ગા = કામળ ગા ની, = મન્દ ની ; ડ̇ = ગીત પૂર, ~ = અર્ધમાત્રા

ગણિત.

લેખક—રામભાઈ દાદિદાસ પટેલ.

(ચાલુ ૫ ૨૨૮ થી)

નિયમ ૧૫ માં:—એ સંખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી અને તેજ એ સંખ્યાનો ભાગાકાર આપ્યા હોય, તો આપેલા ભાગાકારના અંશ અને છેદના વર્ગોના પ્રમાણમા તેજ એ સંખ્યાઓના વર્ગો છે એમ સમજી દિ સાચ છેડવો.

ઉદા—એ સંખ્યાના વર્ગોની બાદબાકી ૩૭૫ છે, અને તેજ એ સંખ્યાનો ભાગાકાર ૪ છે, તો તે એ સંખ્યાઓ કઈ?

આપેલો ભાગાકાર ૪ એટલે ૪ છે.

એના અંશ અને છેદનો વર્ગ અનુક્રમે ૧૬ અને ૧ છે. મા તેજ એ સંખ્યાના વર્ગો ૧૬ : ૧ ના પ્રમાણમા હોવા જોઈએ

૧૬ - ૧ = ૧૫ પ્રમાણની બાદબાકી

બાદબાકી બાદબાકી એક સંખ્યાનો વર્ગ

૧૫ : ૩૭૫ ૧૬ ૪૦૦ એક સંખ્યાનો વર્ગ.

બાદબાકી બાદબાકી બીજી સંખ્યાનો વર્ગ

૧૫ : ૩૭૫ . ૧ . ૨૫ બીજી સંખ્યાનો વર્ગ

માટે $\sqrt{400} = 20$ એક સંખ્યા

અને $\sqrt{25} = 5$ બીજી સંખ્યા

જવાબ. ૨૦ અને ૫

કારણ:—પ્રમાણના નિયમ પ્રમાણે ખુલ્લું છે.

ઉદા:—એક ગૃહસ્થે એક વખત કેટલાક કુટુંબને પોતાને સાં જમવા નોતર્યા. જેટલાં કુટુંબો જમવા આવશે તેટલા શેર દૂધ સરાસરી દરેક આવનાર કુટુંબને વારસે જોઈશે અને પોતાના કુટુંબને માટે ૦૮ મણુ દૂધ જોઈશે એમ ગણી એક રખારીને દૂધ આપી જવા હતું. રખારી ને જેટલી બંસો હતી તેટલા શેર દૂધ દરેક બંસને નીકળવાથી બધું આપી ગયો. આથી જોઈતું દૂધ પૂરું ન થવાથી તે ગૃહસ્થને ૧૮ મણુ દૂધ બજારમાંથી આણવું પડ્યું. જમવા આવનાર દરેક કુટુંબના વડાએ

રજારીને ખુસી થઈ નણુ ત્રણ રૂપીઆ ધનામ આપ્યું. આથી તે રજારી દર ભેમે રૂ. ૩—૧૦—૮ ધનામ મળ્યું કહો ત્યારે તે ગૃહસ્થે કેટલાં રૂંદા નોતરેલાં અને તે રજારી પામે કેટલી ભેમેા હતી.

નિયમ ૧૬ શ્રી:—કોઈ પણ બે સખ્યાના વર્ગોના ગુણાકાર વર્ગમૂળ કાઢવાથી તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર નીકળે છે

ઉદા:—બે સખ્યાના વર્ગોનો ગુણાકાર ૨૨૫ છે, 'તો તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર કેટલો ?

$\sqrt{\text{બે સખ્યાના વર્ગોનો ગુણાકાર}} = \sqrt{૨૨૫} = ૧૫$ તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર.

કારણ —

$\sqrt{અ \times વ} = અ \times વ$ છે.

આ પરથી કોઈ પણ બે સખ્યાના વર્ગોનો ગુણાકાર આપ્યો હોય અને તેની સાથે તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો અથવા બાદબાકી વગેરે શમે તે આપ્યું હોય, તો આગળ આપેલા નિયમો પ્રમાણે તે બે સખ્યાનો કાઢી શકાય.

ઉદા —એક વાડીમાં કેટલાક આખા અને કેટલીક દાડમડી છે. જો દલા આખા છે તેટલી કેરી દરેક આખા પરથી ઉતરી અને જેટલી દાડમડી છે તેટલા દાડમ દરેક દાડમડી પરથી ઉતર્યા. જેટલા દાડમ છે તેટલી પાઈએ એક લેખે સઘળી કેરીઓ અને જેટલી કેરી છે તેટલી પાઈએ એક લેખે સઘળાં દાડમ વેચી દઈએ તો એકદર રૂ. ૩૦—૧—૦ ઉપજે છે જો સંપળા દાડમ અને સઘળી કેરીઓ ૪ આને એક લેખે વેચવામાં આવે તો પ્રથમ કરતા રૂ. ૧—૨—૦ એછા ઉપજે છે. કહો ત્યારે તે વાડીમાં આખા કેટલા અને દાડમડી કેટલી.

ઉદા:—ઉપરના ઉદાહરણમાં “ જો સઘળા દાડમ અને સઘળી કેરીઓ ૪ આને એક લેખે વેચવામાં આવે તો પ્રથમ કરતા રૂ. ૧—૨—૦ એછા ઉપજે છે ” એમ આપ્યું છે તેને જાહેલે “આખા અને દાડમડી મળી કુલ ૧૫ ઝાડ છે ” એમ જાણલ કરી ઉપરનુંજ ઉદાહરણ હોડો.

નિયમ ૧૭ શ્રી:—કોઈ પણ બે સખ્યાના વર્ગોના લાગાકારનું વર્ગમૂળ કાઢવાથી તેજ બે સખ્યાનો લાગાકાર નીકળશે

ઉદા. — જો સંખ્યાના વર્ગોનો ભાગાકાર ૯ છે, તો તેજ જો સંખ્યાનો ભાગાકાર કેટલો ?

$\sqrt{\text{જો સંખ્યાના વર્ગોનો ભાગાકાર}} = \sqrt{૯} = ૩$ તેજ જો સંખ્યાનો ભાગાકાર

કારણ — $\sqrt{અ^૨ - વ^૨} = અ - વ$

આ પરથી કાઢી પૂણું જો સંખ્યાના વર્ગોનો ભાગાકાર આપ્યો હોય, અને તેની સાથે તેજ જો સંખ્યાનો સરવાળો અથવા બાદબાકી વગેરે ગમે તે આપ્યું હોય, તો આગળ આપેલા નિયમો પ્રમાણે તે જો સંખ્યાઓ નીકળશે.

ઉદા. — એક પ્રેસમા ફેટલાક પ્રૂફરીડરો છે જેટલા પ્રૂફરીડરો છે તેટલા તેટલા પ્રિન્ટરો દરેક પ્રૂફરીડરના હાથ નીચે છાપવાનું કામ કરે છે. એક વખત તે પ્રેસમા ફેટલાક પુસ્તકો છાપવા આવ્યા, જેટલાં પુસ્તકો આવ્યાં તેટલા તેટલા પ્રકરણો દરેક પુસ્તકને છે આથી દરેક પ્રિન્ટરને ચાર ચાર પ્રકરણો છાપવા પડે છે. પ્રેસવાળાને દરેક પ્રકરણે એક રૂપીઆ લેખે નફો પડ્યો તેમાથી તેણે દરેક પ્રિન્ટરને અંકેક રૂપીઆ ધનામ આપ્યું તે જતા પ્રેસવાળાને રૂ. ૧૪૭ નફો રહ્યો કહો સારે તે પ્રેસમા પ્રૂફરીડરો કેટલા અને ફેટલા પુસ્તકો છાપવા આવેલા

ઉદા. — ઉપરના ઉદાહરણમા “ પ્રેસવાળાને દરેક પ્રકરણે એક રૂપીઆ લેખે નફો પડ્યો તેમાથી તેણે દરેક પ્રિન્ટરને અંકેક રૂપીઆ ધનામ આપ્યું તે જતા પ્રેસવાળાને રૂ. ૧૪૭ નફો રહ્યો ” એમ આપેલું છે તેને બદલે “ પ્રેસવાળાને દરેક પુસ્તકે રૂ. ૨૦ લેખે નફો પડ્યો તેમાથી તેણે દરેક પ્રૂફરીડરને તે મહીનાનો પગાર રૂ. ૨૦ લેખે ચુકવી આપતા પ્રેસવાળા પામે રૂ. ૧૪૦) રહ્યા ” એમ દાખલ કરી ઉપરનું જ ઉદાહરણ છોડો.

દરેક નિયમને છોડે અંકેક દાખલો આપ્યો છે તેના જવાબો.

(૧) ૪૦ દાડમ, ૬૦ નાંગી (૨) ૨૫ બળદ અને ૯ ગાય.

અથવા ૯ બળદ અને ૨૫ ગાય (૩) રૂ. ૮૦૦૦ અને રૂ. ૬૪૦૦.

(૪) ૩૨ પુરુષ, ૨૦ સ્ત્રી અને ૧૨ છોકરા મળી કુલ ૬૪ માણુમો.

(૫) ૭ તળાવ, દરેક તળાવ પર અનુક્રમે ૭૦, ૧૪૦, ૨૮૦, ૫૬૦,

૧૧૨૦, ૨૨૪૦ અને ૪૪૮૦ મળુરો. (૬) ૯ ભાઈઓ; કુલ છોકરા

૪૫ (૭) વિષ્ણુના નામની ૧૨૦ અને શિવના નામની ૮૦, અથવા

વિજ્ઞાના નામની ૯૦ અને શિવના નામની ૧૨૦. (૮) ૨૫ એકર અને ૨૦ એકર. (૯) ૧૦ ઘેટા અને ૮ બકગ, અથવા ૮ ઘેટા અને ૧૦ બકગ (૧૦) ૫૦૦ અને ૪૦૦ સિપાઇઓ (૧૧) પહેલા માટે ૧૨૦૦ અને બીજા માટે ૬૭૫ મળી કુલ ૨૧૭૫ દાકતર (૧૨) ૧૫૦ અને ૧૨૦ આંખા. (૧૩) અ ની ૩ ૧૦) અને ઘ ની ૩ ૨૧) ઘટશે (૧૪ ઉદા. ૨) ૩. ૨૦૦ રોકેટા (૧૫) ૧૧ કુકુબ, ૯ લેસ. (૧૬) બન્ને ઉદાહરણોના જવાબ — ૯ આંખા અને ૬ દાડમડી, અથવા ૬ આંખા અને ૯ દાડમડી. (૧૭) બન્ને ઉદાહરણોના જવાબ:— ૭ મૂંઝરીડંગે, ૧૪ પુતકો

પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટ.

હડકવાના વિષય સમધો કેટલીક હકીકત સને ૧૯૧૦ ના ડિસેમ્બર માસના શાળાપત્રમા આવી ગઈ છે કાસૌલી અથવા કુન્નુરના પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટમાં સારવાર માટે જતા સરકારી નોકરો તથા ગરીબો માટે સગવડ કરી આપવાના કાનુનો તા. ૧૪ મી માર્ચ સને ૧૯૧૨ ના મુખર્ષ સરકારો ગેઝેટના વધારામા બહાર પડ્યા છે તેને આધારે કેટલીક જાણવા લાયક હકીકત કેટલાક મહેતાજીની માગણી હોવાથી નીચે આપવામાં આવે છે.

૧ સો રૂપીઆથી વધારે મામિક કામમનો પગાર ન હોય એવા જે કોઈ સરકારી નોકરને હડખાયલું જનાવ કરડયું હોય, અને જે પોતાને ખરચે કાસૌલી+ અથવા કુન્નુર જવા જેવી સ્થિતિમા ન હોય તેને માટે નીચે જણાવેલી સગવડ કરો આપનામા આવશે

(૧) કાસૌલી અથવા કુન્નુર જવા આવનાનો ખરેખરો ખરચ આપવામા આવશે. એટલે કે,—

+ કાસૌલી-પત્રગમાં એક ટકરા પર આવેલું સ્થળ છે ત્યાં અમાલા ચર્ચને પણ જવાય છે

* કુન્નુર મદ્રાસ ઇલાકાના નીલગિરિ અને વૈનાદ પ્રાંતોમા ઉત્તાક-માંડથી થોડે દૂર આવેલું છે.

(અ) કાસૌલી અથવા કુન્નુર રેલવેમા જવાનું અથવા ત્યાંથી પાછા આવવાનું, સરકારી કામ સારા મુસાફરી કરતી વખતે જે વર્ગનું ભાડું તેને મળવાનો હક હોય તે વર્ગનું ભાડું આપવામા આવશે, અને જેઓને ત્રાજમ વર્ગનું ભાડું મળવાનો હક હોય તેઓને જરૂરને પ્રસંગે કાલકા અથવા કુન્નુર સુધીનું ઇન્ટરમીડિયેટ વર્ગનું ભાડું આપવામા આવશે.

(વ) ખુશાહીની મુસાફરી સારા સરકારની મરજી મુજબ ખરેખરે ખર્ચ આપવામા આવશે.

(ક) નદીમા કે દરીઆમા ફરતી આગખોટની મુસાફરી સારા સિવિલ સર્વિસ રેગ્યુલેશન્સ મુજબ આપી શકાય તે રકમ કરતાં વધારે ન હોય એટલો મુસાફરીનો ખરેખરો ખર્ચ આપવામા આવશે. પાછા આવવાનો ખર્ચ દરદીને કાસૌલી અથવા કુન્નુરમા તેની સારવાર કર્યા પછી, તેને રજા આપ્યા બાજતનો ઇન્સ્ટિટ્યુટના ડિરેક્ટરે આપેલો દાખલો રજુ કરવામા આવશે એટલે તે તે ઠેકાણાના તીજેરો ઓફિસર આપશે.

(આ અને પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટમા આવનાર સવળા માણસોની મફત સારવાર કરવામા આવે છે)

(૨) એક મહીનાનો પગાર અગાડીથી આપવામા આવશે.

(૩) એક મહીનાની પરચુરણ (ડ્રૅગ્ડઅલ) રજા મળશે તથા એ સિવાય વધારે રજાની જરૂર પડે તો તે હકની અથવા માદગીની રજા સમજાશે. પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટમા સારવાર માટે જનાર જે અમલદારને દર મહીને રૂપિયા ૫૦૦ થી વધારે નહિ હોય એટલો પગાર મળેલો હોય અને જેની ગેરહાજરીમા બદલીમા માણસ રાખવાની જરૂર પડે તેની બાજતમાં સદરદૂ એક મહીનાની રજા પરચુરણ રજા નહિ સમજતા વધારાની હકની રજા ગણાશે.

(૪) ઉપર જણાવેલી વધારાની હકની રજાને સાધારણ હકની રજાને લાગુ પડતા સર્વ નિયમો લાગુ પડે છે, પણ ફેર એટલો છે કે વધારાની જે હકની રજા તે અમલદારને મળી શકે તેટલી હકની રજા ઉપગત આપી શકાશે.

૨. દર મહીને રૂ. ૨૫ થી વધારે પગાર ન મળેલો હોય તેવા કોઈ પણ સંસ્કારી નોકરને, ઉપર જણાવવામા આવેલી સગવડો ઉપરાંત, પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટમા જવા અને આવવાની મુસાફરીમા તેને એટલો વખત

ગાળે તેટલા તથા તેઓ ત્યાં સાગ્રાર હેઠળ રહે, તેટલા વખતનું, સિવિલ સર્વિસ રેગ્યુલેશન્સની કલમ ૧૦૬૩ મુજબ (પ્રસંગ પ્રમાણે) ત્રીજા અને ચોથા વર્ગના અમલદારને આપી શકાય એવા દરરોજના લઘ્યાના દર પ્રમાણે ખોગકીનું લઘ્ય મળી નક્કે.

૩. ઉપર જણાવેલી સમગ્ર કરી આપનાનો અધિકાર સ્થાનિક તીન્નેગે અમલદારને આપનાનો, અથવા તે સગવડો પોતેજ પ્રથમથી આપીને પાછળથી તીન્નેરી પાસેથી તે નાણા વસુલ કરવાનો નીચેના અમલદારોને અખતમાર આપ્યો છે —

(૧) કમિશનર મેડિકલ ઓફિસરો. (૨) સિવિલ આસિસ્ટન્ટ સર્જનો. (૩) મિલિટરી આસિસ્ટન્ટ સર્જનો. (૪) બીજા ઝેઝેટ મેડિકલ ઓફિસરો. (૫) દવાખાના જેમના દવાલખા હોય એવા સરકારી સબ-આમિન્ટ્ર સર્જનો. (૬) ગદાલકરીથી ઉતરતા દરજ્જાના ન હોય તેવા મુલકી અમલદારો. (૭) આસિસ્ટન્ટ ઇન્જનેરો ઉતરતા ન હોય તેવા દરજ્જાના સધળા પબ્લિક વર્ક્સ ખાતાના ઓફિસરો અને કોઈ પણ સબ-ડિવિઝન જેના હવાલામા હાય એવો કોઈ પણ પબ્લિક વર્ક્સ ખાતાનો ઓફિસર અથવા તેના તાનાનો અમલદાર. (૮) સગળા પોલિટિકલ એજન્ટો, આસિસ્ટન્ટ પોલિટિકલ એજન્ટો, ડેપુટી આસિસ્ટન્ટ પોલિટિકલ એજન્ટો અને થાણુદારો. (૯) સબ-ઇન્સ્પેક્ટરો ઉતરતા દરજ્જાના ન હોય એવા મધ્યમા પોલીસ અમલદારો. (૧૦) સગળા ઇન્ડો-મેન્ટ મેનિજરો અને આમિન્ટ્ર ઇન્ડો-મેન્ટ મેનિજરો. (૧૧) બી. બી. સી. આર્ટ. રેલવેના સધળા ઉપરી અમલદારો.

મુખર્ષી નહેર મટે વધાગના અમલદારો. (૧૨) મુખર્ષી શહેરના મ્યુનિસિપલ કમિશનર. (૧૩) મુખર્ષી મ્યુનિસિપાલિટીના હેલ્થ ઓફિસર.

+ ત્રીજા વર્ગના અમલદારને તેના પગારના અથવા તેની જગાના પૂર્ણ પગારના દર ૧૨૫ ટકાએ અથવા ૨૫૦ ના કોઈ અપ્રેલ્યુએટેડ એ આના, પણ મુખર્ષી ઇલાકામા ચોખામા ચોખી રકમ ૭ આના અને બીજે ડેકાણે ચાર આના દરરોજના લઘ્યા તરીકે આપવામા આવે છે.

• ચોથા વર્ગના અમલદારને એક કરતા વધારે પ્રાંતમા ફરે તો ત્રણ આના, અને બે એકજ પ્રાંતમા ફરે તો એ આના લેખે દરરોજનું લઘ્ય મળી શકે.

- (૧૪) મુખ્ય મ્યુનિસિપાલિટિના હેથ ઓફિસરનો સીનિયર ઓસિસ્ટન્ટ
(૧૫) પ્રેસિડેન્સ મેજિસ્ટ્રેટ

ટીપ —નીચેની કલમ ૪ મા લખેલી ખાખતોના સમયમાં ઉપર (૧) થી (૫) મા લખેલા મેડિકલ ઓફિસરોમાના કાઈ પણ એટની સલાહ જની શકે તે તે પ્રસંગે લીધા પછી (૬) થી (૧૫) મુધીના અમલદારોને અખતાર આપવામાં આવ્યો છે.

૪. ઉપલી કાનુન મુજબ અધિકાર આપવામાં આવેલા અમલદારો સદરહુ અધિકાર વાપર્યા અગાઉ ખાત્રી કરી લેશે કે (૧) એવા શખસને જનાવર કરડ્યું છે. (૨) સદરહુ જનાવર હડખાયલું હતું એમ માનવાને કારણ છે. (૩) સદરહુ માણસ પામટ્યુર ઇન્સ્ટિટ્યુટમાં આવ્યા જવાની મુસાફરીનો તથા ત્યાં રહેવાનો સરગો ખરચ આપી શકે એવી ણિ-નિમા નથી.

દરદીના સાથીઓ.

૫. દરદી ઉમરના કારણને લીધે અથવા બીજા પૂરતા કારણને લીધે એકલો મુસાફરી કરવાને શક્તિમાન નથી એમ પરવાનગી આપનાર અથવા સગવડ કરી આપનાર અમલદારને ખાત્રી થાય તો તે અમલદાર દરદીની સાથે જનાર એક માણસનો (૧) દરદીને આપવાના દર પ્રમાણે મુસાફરીનો ખરચ અને ખાગડીનું ભર્યું, તથા (૨) સાથે જનાર માણસનો દરરોજનો ખર્ચ આપવાને દરદી શક્તિમાન નથી એરી સદરહુ અમલદારની ખાત્રી થાય તે તે પ્રસંગે વધારેમાં વધારે ૮ આના મુધી મેજ આપવાને અથવા આપવાનો અધિકાર આપવાને મુખત્યાર છે.

૬. દરદીની સાથે જનાર માણસને ભર્યું તથા રોજ (કાંઈ આપવાનો ભાવ તો તે) તથા પાછા આવવાનો ખરચ, દરદીને આપવામાં આવે તેવી રીતે અને તેજ વખતે આપવામાં આવશે.

૭. હેઠળ લખેલા નિહલામાના દરદીઓને સાધારણ રીતે કુન્નુર મો-કલવામાં આવશે —પ્રતાગા, પુના, ગ્નામીરી, મોવાપુર, ખીજપુર, મનારા, ખેલગામ, કનારા અને વારવડ ખુદ મુંગઈ હલાકાના ખીજ નિહલામાંના તથા સિંધમાંના દરદીઓને માધાગળી ગેને કાસાયાં મોકલવામાં આવશે.

૮. કાસાલી અથવા કુન્નુરના તીન્નેરી ઓફિસરે ખાગડીનો તથા

જવા આવવાનો ખર્ચ આપવાનો હોય તેવી દરેક જામતમા આમાની કોઈ પણ જગાએ દરદીને સારવાર માટે મોકલવાને જે શખસ જવાબદાર હશે તે, તીજેરી ઑફિસરે આ કારણ માટે કેટલી રકમ આપવાની છે તે ચોક્કસ રીતે દર્શાવશે

સરકારી નોકર ન હોય એના ગરીબ સ્થિતિના માણસોને પણ સરકાર તરફથી સગવડ કરો આપવામા આવે છે સરકારી નોકરના સગવડમાં ઉપર જણાવેલી ત્રીજીથી આઠમી મુદ્દાની બધી કલમો એ ગરીબ માણસોના સગવડમા પણ લાગુ પડે છે તેમને માટેના ખાસ નિયમો નીચે પ્રમાણે છે —

૧ ઉપર આવી ગયલા ત્રીજા કાનુન પ્રમાણે અધિકાર મળેલા અમલદાર તે શખસને છેક નજીકના રેલ્વે સ્ટેશન પરથી ધારેલા મુઝામે જવાને મફત ટિકિટ આપવા માટે પોતાની સહીના રેલ્વે કપ્ટી પર લખેલા કાગળ આપશે જે રેલ્વે મફત ટિકિટ ન આપતી હોય તે રેલ્વેની જાજતમા તેમની લાઈન ઉપર ચર્ચ જેટલે અનર સુધી મુન્દાફગી કરવાની જરૂર હોય તેટલા અનર મુધીના છેડ છેડલા વર્ગના રેલ્વે લાગુ જેટલી રકમ આપવા માટે તીજેરી ઉપર હુકમ લખી આપશે

ટીપ — ગેંગ્લ દુઆર્સ, બેંગ્લોર ઍન્ડ નોર્થ-વેસ્ટર્ન, રેલ્વેઅન્ડ ઍન્ડ કમાઉન, શાહદરા સદ્દરાનપુર રેલ્વેઅન્ડ સિવાયની હિંદુસ્તાનની રેલ્વે ડૉન્કરન્સ ઍમોરિશિએશનને જોડાયલી હોય એની સર્વણી રેલ્વેઅન્ડ પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટમા જતા ગરીબ માણસોને મફત ટિકિટો આપે છે મોરબી રેલ્વે કક્કા અડધે ભાટે ટિકિટ આપે છે

૨ વળા સદરહુ ઑફિસર, યુરોપીઅન અને યુરેઝિઅનની જામતમા દરેક દિવસનું ૩ ૧ લેખે અને દેશીઓની જામતમા દરેક દિવસના ૪ આના લેખે મુન્દાફરીમા જેટલા દિવસ લાગવાના હોય તેટલા દિવસનું ખોરાકીનું લથ્થુ આપવા જામત તીજેરી ઉપર હુકમ લખી આપશે

૩ સદરહુ માણસની પૈસા સમઘી સ્થિતિ છેક પામેમા પાસેના રેલ્વે સ્ટેશને જવા જેવી નથી એવી તેની ખાત્રી થશે તો તે સ્ટેશને ખુશકીએ જવાનો અથવા નદીને રસ્તે અથવા દરીઆને રસ્તે આગમોટમાં

૨૭૦ ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા કેટલાક અરબી ફારસી શબ્દો.

જવાનો તથા કાસૌલીના છેક ખાસેમા પામેના ગેરે સ્ટેશનથી ઇન્સ્ટિટ્યુટ સુધી જવાનો જે ખરેખરે ખરચ થતો હોય તે પણ સદગુ લુઢમમા સામેલ કરવાને મુખસાર છે.

૪. પછી તે પોતે ભરેલાં પગલાની ખમ કલેક્ટરને મોકલશે, જે પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટનો હવાલો રાખનાર ઑફિસરને ખમર કરશે.

૫. સારવાર ચાલુ હોય તે દરમિયાન પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઉપગના અગલદાર દરદી યુરોપીઅન અથવા યુરેઝિઅન હશે તો તેને દરગજના રૂા ૨-૮-૦ લેખે અથવા તે દેશી હોય તો દરગજના આના ૬ લેખે ભથ્થુ આપશે ભથ્થુ એક અકવાડીઆનુ આગળથી આપશે દરદીને ગ્ન આપ્યાનો દાખલો આપના પહેલા, દરદીને ભાયાની રકમ એકદર કેટલી આપી તે ઉપરની કાનુનમા જણાવેલી ખપર જે કલેક્ટર તરફથી મળી હોય તે કલેક્ટરને લખી મોકલશે

(આ બને પાસ્ટયુર ઇન્સ્ટિટ્યુટમા સંરખા જનારાને મફત સાગા કરવામાં આવે છે)

૬. પાછા આવવાનો ખરચ કાસૌલી અથવા કુનુરમા દરદીની સાગવાર કર્યા પછી તેને રજા આપ્યા બામનનો ઇન્સ્ટિટ્યુટના ડિરેક્ટરે આપેલો દાખલો રજુ કરવામાં આવશે એટલે તે તે ડેકાણાના તીજેગે ઑફિસર આપશે. તીજેરી ઑફિસર, પાછા આવના સાગ આપેલી રકમ પણ, દરદી જે જિલ્લામાંથી આવ્યો હશે સાના કલેક્ટરને લખી મોકલશે

ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા કેટલાક અરબી ફારસી શબ્દો.

(લખનાર અમીરનિયાં હમ્દૂનિયાં).

(ગુ શ પ પુ પા મુ પૃષ્ઠ થી ચાલુ)

તસલી (અ) નિગત, ભરોમો, વિશ્વામ. સલા=ને વાંત હતો, ઉપરથી તસવીર (અ) તસ્વીર. છાત્રી, મિત્ર સવર=નેજે મૂગ બનાવી, પગથી તસલી (અ) તસ્લીઅ મહેનત, દુખ અદઅ=ને આતુર હતો, તેજે કાક પાડી, ઉપગથી.

તસ (અ). તસમજ પગથી ગમતો ચોરીસમો ભાગ.

તહનામું (ફા). તપ્પાના સલાહ

તહકીક (અ). તહ્કીક નફી હપ્ત=અરામત હતુ, ઉપરથી

તહકુઅ (અ) તઅકુમ. પાછળ નાખી દેવુ, બાકી રાખવુ, મેહસુલની તહકુઅ કરી=અમુક મુદત માટે મુસ્તવી રાખી. અકમ=પાછળ ગયો, ઉપરથી.

તહસીલ (અ) તહ્સીલ. મેળવવું હસન=ને ઉપરનો ઉપર હતો, તે સાફ હતો, ઉપરથી.

તા (ફા). ગણતરી, નંગ એકતા=એક, એકપણ, દુના=મેવડુ વગેરે.

તાર્ક (અ). અરબસ્તાનના યમન પ્રાંતમાં “તય” નામે કુટુંબ છે, તેમાં જન્મેલો હાતમતાર્ક એક ઉદાર પુરુષ થઈ ગયો છે. એનો વાચન-આજ્ઞામાં પણ એક પાઠ છે.

તાવિસ (અ). તાવૂસ મોર એક જાનવુ વાળુ પશુ હોય છે, જેનો ઘાટ મોર જેવો હોય છે

તાકાત (અ). તાકત એવું બહુ વચન તાકાત શક્તિ તાક=મજબૂત હતો ઉપરથી

તાકીક (અ) વારંવાર કહેવું. અકદ=તે ઘઉં ઉપર આપ્યો, તેણે ઘઉં ઝાટક્યા ઉપરથી.

તાકું (અ) તાક

તાકી (અ). તાકા. એક નંગ હુગરું

તાજ (ફા). મુગટ

તાજખાનું (અ. ફા). તહાન્ટખના તહારત (અ) પાકી, પવિત્રતા, ખાનુ (ફા) ખાના. પવિત્ર ચવાનું ધર.

તાજગી (ફા). તાજગી. તાજપણુ.

તાજમહાલ, તાજમહેલ (ફા. અ). તાજ (ફા). મહલ (અ.) સાલ-જહાએ પોતાની બેગમ મુસ્તાજ મહલ અર્જમદ ખાન બેગમની કમર પર બંધાવેલો રોજનો. બેગમે મરતી વખત વમીયત કરી હતી, કે ખીન્તુ લખ કરવુ નહિ, ને માફ નામ રાખવુ બાદશાહે અને વચન પાળ્યો

તાજવું (ફા.). તગબૂ

તાબ્લકલમ (ફા. અ.)

૨૭૨ યુજરાતી ભાષામાં વપગતા કેટલાક અરખી ફારસી શબ્દો.

તાજિયો (અ)- તઅજિયા ગોઠ કવો, ખરખરો કરવો. મોહોર્મમાં તાજૂતો નીકળે છે, તેને પણ તાજ્યા એટલા માટેજ કહે છે, કે તે દિવસે ઈમામહુસેન (૨ અ.) ગહીદ (ધર્મયુદ્ધમાં મરણ પામવું) થયા હતા. અગ્નિ=તેણે ધીરજમા ભાગ લીધો, ઉપરથી.

તાજમ (અ) તઅજમ. મોટાઈ

તાજુમ (અ) તઅજુમ નવાઈ પામવું

તાલુ (કા)- તાના વણુવામા તાલુ વાલુ હોય છે તે.

તાનો (અ) તઅના મોલુ તઅન=તેણે ખર્ચ મારી ખૂન કર્યું, ઉપરથી.

તાજુન (અ)- તાજૂત, મહદાની પેટી. જનાજો મોહોર્મમા નીકળે છે, તે.

નાખેદાર (અ) તાગિઅ, શબ્દ ખરો છે દાર ફારસી પ્રત્યય વનારાનો નિર્ણય છે, ખરો શબ્દ તઅઅદાર (અ. કા) પણ ચર્ચ શકે છે. એજ અર્થમા કર્માન્ગદાર શબ્દ ચાલે. પ્રયોગ ખોટો છતા તાગિઅદાર શબ્દ ઉર્દૂમા પ્રચલિત છે તઅઅ=તે પાછળ પાછળ ગયો, ઉપરથી.

તાયકો (અ) તાઇકા માણુમોનુ ટોણુ નવફ=ગોળ ફર્યો, ઉપરથી.

તાર (કા)- દોરો

તારકશ (કા) તાર્કશ. તાગ ખેંચવાનુ કામ કરનાર લોકો. કશીદન=ખેંચવું ઉપરથી.

તારાજ (કા) લટ

તારીખ (અ)- અરખ=સમય નક્કી કરવાની ક્રિયા ઉપરથી.

તારીજ (અ)- તઅરીજ. છોડવું, કોઈને કામ પર લગાડવો, ઇશારામા વાત સમજાવવી અગ્નિ=તે સામો થયો, તેણે દરખાસ્ત કરી, ઉપરથી.

તારીફ (અ) તઅરીફ અર્થ સમજાવવો લલણુ આપવું, વખાણુ કરવા, ઓળખાવવો. અગ્નિ=તેણે જાણ્યું, ઉપરથી

તાલ (કા) એક જનનું વાજુ, તાલ, પખાજની સાથે વગાડવામાં આવે છે, તે

તાલીમ (અ) તઅલીમ ગીખવવું, કેળવણી.

તાલુકો (અ)- તઅલુકો અલક=તે તેને અવલંબ્ય, ઉપરથી.

તાલેવન (અ. મ) તાલે (અ) તાલિઅ. ઉદયપામનાર, ઉપર આવનાર, નસીબ, તેને વન સરકૂત પ્રત્યય લાગી નસીબદારનો અર્થ થયો

છે. તલઅ=તે બોલો થયો, ઉપરથી. એને ફારસી પ્રત્યય “ ૧૨ ”

લાગી તાલેવર શબ્દ થયો છે. તેનો પણ એજ અર્થ થાય છે.

લાવીજ (અ). તઅવીજ ચિદ્દીમા મંત્ર લખીને ગળામાં બાધે છે તે.

તાસક (અ. શ). તાસ=મોટો ચાળ, એને “ ક ” લઘુતાવાચક પ્રત્યય

લાગવાથી તાસક=નાની થાળી.

તાસતો (ફા). તાફતા. રેશમી લુગડું છે. તાફતન=પ્રકાશનું, ઉપરથી.

તાસીર (અ) અસર ઉપરથી.

તાસુખી (અ). તઅસ્સુખ. પક્ષપાત, ખોટો પક્ષપાત. અસખ=આમતો દીધો ઉપરથી.

તિરકસ (ફા). તીર્કશ. તીર રાખવાનું બાધું.

તીરદાજ (ફા) તીર્અદાજ. અદાખતન, નાખતું ઉપરથી, તીર ફેંકનાર.

તુકમરીઆં (ફા અ). તુખ્મિરય્હાન તુખ્મ (ફા). ખી, રમ્હાન (અ).

શુગધવાળુ ફૂલ. આખચીઆખચીના ખી.

તુખમ (ફા). તુખ્મ=ખીજ.

તુતક (ફા) તૂતી=વહાણુ, દોડી પરથી.

તુર્ક (ફા) એક જોત છે

તુમાર (અ). તૂમાર. લાંબો કાગળ, ખતપત્ર.

તુમાન (તુ). તુમાન. ઘણા ઘેરનો મોટી પોહોળી મુરવાળ. સૈયદ લોકો પહેરે છે તે.

તૂતી (ફા). પોપટ.

તેમ (ફા) તલવાર ખેંચર વગેરે. તેજ ઉપરથી તેમ શબ્દ થયેલો છે.

તેજ (ફા). પ્રકાશિત, ચાલાક, તીક્ષ્ણ.

તેજનો (ફા). તેજના.

તેજગ (ફા). તેજ=તીક્ષ્ણ+આખ=પાણી તેજ પાણી.

તેજ (ફા). ચાલાકી. (૨) તાજ=અરબી બાપા, અરબી ઘોડો, સીકરી કુતરો. આરબમાં અરબોએ ઇરાનમા ઘણી લટકાટ કરી હતી, તે પરથી કુમલો કરવો, દફલો કરવો વગેરે માટે ફારસીમા તાખતન થાતુ છે, તે પરથી તાજ શબ્દ થયેલો છે તેને ઇલાગી તાજ શબ્દ અરબો માટે વપરાતો થયો. શુન્નચતીમાં “ ઘોડો ” અર્થ સૂચક તેજ શબ્દ તાજ પરથી આવ્યો છે. (અપૂર્ણ).

*અર્થાપત્ર.

૧ આકાશગંગાનો પટો—એને એટલો લોકો મોઝ અથવા હોળી વાળીની વાટ કહે છે તે.

• એને મોઝ એટલા માટે કહે છે કે ધરતો ભોમ જેમ ધરતો મ ભાગ પર રહે છે તેમ આ પટો આકાશના લગભગ મધ્ય ભાગ પર ઉ દક્ષિણ ભાગમાં આવે છે અનંત તારાઓનો સમૂહ અને ગૃધ્રીથી અ દર હોવાથી ઘોળા ધાખાં જેવો દેખાય છે.

પૃથ્વીનું પોતાના અંશ ઉપરનું ભ્રમણ પશ્ચિમથી પૂર્વમાં છે. માટે સિવાયના સઘળા આકાશી પદાર્થો પૂર્વમાંથી પશ્ચિમમાં ઉદ્યાસ્ત થતા આવે છે. આ મોઝને ત્યારે ત્યારે જોઈએ છીએ, ત્યારે ત્યારે તે મેથાં આકાશી મધ્ય-રેખાશ વૃત્તની પેઠે (મોઝની પેઠે) જ જોવા આવે છે. પરંતુ આકાશના શિરોમિદુમાં તો તારો જેમ અસ્ત પદ દેખાય છે, તેમ તે અસ્ત પામતો ભાગમાં આવતો નથી. સમીક્ષાને તે આકાશી મધ્ય રેખાશ સાથે

અ લીટાની સ્થિતિમાં દેખાતું છે. અને પાછલી રહે-તે ચ લીટીની સ્થિતિમાં દેખાય છે. એ મધ્યમાં છતાં તેનો ઉદ્યાસ્ત કોઈ વખત કેમ નથી દેખાતો અને પળી અને પરીલીએ તેની આવી લુદી લુદી સ્થિતિ કેમ દેખાય છે તે સં શકાતું નથી.

ગામડીઆ લોકો એમ કહે છે કે તેનો કોઈ ભાગ હોળી દીવાળી સુધી વધે છે એટલે વધારે સ્પષ્ટ થાય છે આને દીવાળીની કહેવાય છે અને કોઈ ભાગ દીવાળીથી હોળી સુધી વધે છે આને હોળીની વાટ કહેવાય છે. માટેજ લોકો એને હોળી દીવાળીની વાટ કહે કોઈ વિદ્વાને આનું અવલોકન કર્યું હોય તો ખુલાસો કરવા મેં કર્યો.

• આ અર્થાપત્રનો ખુલાસો કૉલેજના આસિસ્ટન્ટ મિ લીન. સેયદ તરફથી મળ્યો છે, પરંતુ તે જાઓ હોવાથી હવે પછીના અકમાં થશે, ખીજા કોઈ તરફથી ગોચર ખુલાસો મળશે તો તે પણ છાપવામાં

૨ ખરતા અને પડતા તારા એ આકાશમાં નાના મોટા કદના બ્ર-
મણુ કરતા પાર્થિવ પદાર્થો છે એમ મનાયું છે. અમુક સમયે એનું યોગુ
પૃથ્વીના વાતાવરણની નજીક આવી જાય છે. તે સમયે તે વધારે જોવામાં
આવે છે. આર્થ અથોમાં આને ઉદ્ઘાપાત કહે છે. ત્યારે તે પૃથ્વીના
વાતાવરણમાં ઘસાર્ધ તે પોતાની જાતિમાજ સાથે જાય છે. ત્યારે
તે ચક્ષાત ચક્ર (ઉમાડીયાનાં) પેટે ચળકતા લીંબાટા જેવું દેખાઈ જાય
થાય છે હવે આ દેખાનું ચક્ષાત બ્રમણુ કાર્ધ એકજ દિશા તરફ હોતુ નથી.
ગમે તે દિશા તરફ જોવામાં આવે છે. ત્યારે એ ખરતા તારાઓનું બ્રમણુ
આપણા સૂર્યમંડળના ગ્રહોની પેઠે માત્ર એકજ દિશામાં હશે કે ગમે તે દિ-
શામાં હશે તે નકી કહેવાયુ હોય તેમ જાણવામાં નથી. જો એકજ દિશા પ્રતિ
તેનું બ્રમણુ હોય તો તેના લીસોટા બિન્ન બિન્ન દિશાઓમાં કેમ જોવામાં આવે
છે તેનો ખુલાસો ચલો જરૂરનો છે.

વિશ્વનાથ સ. પાઠક,

કેમ્બ્રિજ એન્જીનેયરિંગ કોલેજ, ઇન્ડિયા

પોસ્ટબક્ષ.

કેળવણીખાતાની ખબરો.

મે. ઉ. ભા. ના એ. ઇ. મા. ના તા. ૧૮ મી મે ૧૯૧૨ ના

ફક્કમ નં. ૪૧૬૧ ઉપરથી.

જાહેર ખબર.

સન ૧૯૧૨-૧૩ નો નં ૪૧૬૨.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે વર્નાક્યુલર કાઉન્સિલ પરીક્ષા
પ્રધવાર તા. ૧૮ મી માર્ચ ૧૯૧૨ ને રાજ તથા તે પછીના દિવસોએ
ઉત્તર ભાગમાં નીચે લખેલા મધ્યસ્થળોએ લેવામાં આવશે —

અમદાવાદ.

ભરૂચ.

નડિયાદ.

મુરત.

ગોધરા

ચાણા.

૨. તા. ૨૧ મી નવેમ્બર ૧૯૦૭ ના મુન્ડાઈ સરકારી ગેઝેટ ભાગ પહે-

લાના પૃ. ૧૮૯૪-૧૮૯૭ માં પ્રસિદ્ધ કરેલા નિયમ મુજબ એ પરીક્ષા લેવામાં આવશે.

૩. જે મધ્યસ્થળમાં બેસવાની ઇચ્છા હોય ત્યાંના પ્રેસિડેન્ટ સાહેબને ઉમેદવારોએ તા. ૧ લી ઑગસ્ટ અથવા તે અગાઉ પોતાની અરજીઓ મોકલવી. તે તારીખ પછી કોઈ પણ અરજી સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.
૪. જે દિવસે પરીક્ષા શરૂ થાય છે તેજ દિવસે પરીક્ષાની ફી પ્રેસિડેન્ટ સાહેબ તરફથી ઉત્તરાવવામાં આવશે.
૫. થાણા મધ્યસ્થળમાં બેસનારા ઉમેદવારોએ મધ્ય ભાગના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે તા. ૯ મી એ ૧૯૧૨ ને જેજ મુંબઈ સરકારી ઝોનમાં આપેલી જાહેર ખબર જોવી.
૬. ઉમેદવારોએ પરીક્ષામાં બેસવા લાયક થવા માટે તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૨ ને રાજ ૧૫ વર્ષ પૂરા કરેલાં હોવા જોઈએ.

ઑફિસ ઑફ ધિ

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ. ભા

અમદાવાદ, ૧૮ મી એ ૧૯૧૨.

P. LORY,

એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ. ભા.

જાહેર ખબર.

મે ઉ ભા ના એ. ઇ સાહેબના તા. ૨૪ મી એ ૧૯૧૨ ના ફુકમ નં. ૪૩૭૨ ઉપરથી.

સને ૧૯૧૨-૧૩ નો સકયુંલર નં. ૧૫૮૯

પૂતા, ૮ મી એ ૧૯૧૨.

ગણેશ બાલકૃષ્ણ ખેડે નામના એક છોકરાએ પૂતા નેટિવ ઇન્સ્ટિટ્યુશનના હેડમાસ્તર આગળ પૂતાની ન્યુ ડીવિઝન સ્કૂલમાંથી મળેલું લીવિંગ સર્ટિફિકેટ રજુ કરીયું, તેમા ફેટલાક વગર સત્તાએ ફેરફાર કરેલા દતા. તેથી ટુકમ કરવામાં આવે છે કે એ છોકરાને સન ૧૯૧૨ ની આખર સુધી ખાતાએ સ્વીકારેલી કોઈપણ શાળામાં દાખલ કરવો નહિ.

સહી આર પી. ગોડબોલે

એ. એ. ઇ. મ. ભા.

જાહેર ખબર.

મે. ઉ. ભા. ના એ ઇ. સાહેબના તા ૨૬ મી મે ૧૯૧૨ ના હુકમ નં. ૪૪૭૨ ઉપરથી.

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે 'નવી ભૂગોળ, ભાગ પહેલા' ની બીજી વચગાળાની આવૃત્તિ કેળવણીખાતાના ડિરેક્ટર સાહેબે પસંદ કરી છે, અને નિશાળોમાં તથા લેઝને આપવા મંજૂરી આપી છે એ એપ્રિલી અમદાવાદના મેસર્સ ચિમનલાલ સુનીલાલ એન્ડ કો. પાસેથી દર નવે ત્રણ આના લેખે મળશે.

P. Lory.

એ ઇ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એ ઇ. સાહેબના તા ૧૫ મી જુન સને ૧૯૧૨ ના હુકમ નં ૮૦૨૫ ઉપરથી).

કેળવણી ખાતુ. (ફિલ્ડે મુખર્ષિ, ૧૬ મી મે ૧૯૧૨)

નં. ૧૨૨૫—તા. ૧૨ મી નવેમ્બર સને ૧૯૦૭ ના ન ૧૯૪૫વાળી કેળવણીખાતાની સરકારી જાહેર ખબરથી મંજૂર થયેલા વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષાના નિયમોના પર્ગિશિય મા નીચેનો ફેરફાર સરકાર તરફથી મંજૂર કરવામાં આવ્યો છે, અને તેનો અમલ સને ૧૯૧૩ થી થશે.

પહેલા વિષય (ચ) મા "ભૂમિતિ ભાગ પહેલા" ને બદલે "નવી ભૂમિતિ, ભાગ પહેલો, સેક્શન (ખંડ) પહેલું પડ, અને બીજા અને ત્રીજા સેક્શનો માંના બધા સિદ્ધાંતો અને ફૂલો તેમના પરના સહેલા પ્રશ્નો સાથે" એમ મૂકવું.

નામદાર ગવર્નર-મન્-કાઉન્સિલના હુકમથી

J. L. Rieu.

મેંકેટ્ટિ કુ ગવર્નમેન્ટ

(મે. ઉ. ભા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના સને ૧૯૧૨ ના તા. ૧૯ મી જુનના હુકમ નં ૮૧૨૭ ઉપરથી)

હાઈ અને સ્પેશ્યલ સ્કૂલોમાં આપવાની સરકારી સ્કૉલરશિપો. ઉત્તર ભાગ.

૧. આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે તા ૧૭ મી જાન્યુઆરી ૧૯૦૭ ના મુખર્ષિ સરકારી ગેઝેટના ભાગ ૧ ને ૬૬-૬૮ પૃષ્ઠે પ્રસિદ્ધ થયેલા નિયમો મુજબ ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લામાં ત્રણ ત્રણ સરકારી સ્કૉલર

નશે નીચે સહી કરનારને અથવા પરીક્ષક કમિટિના પ્રમુખને અરજ કરવાથી આ ધારાની નકલો મફત મળશે. ઉત્તર ભાગની તમામ સરકારી અને મદદ લેનારી મુખ્ય ગુજરાતી નિગાળોમા બહાર ખમરો ચોદવાના પાટીઆ ઉપર પણ તેની નકલો ચોદવામા આવી છે.

હાઈ અને સ્પેશલ સ્કૂલોમાં આપવાની કાઝી શાહખુદીન રૅડોલરશિપો.

આથી ખખર આપવામા આવે છે કે કાઝી શાહખુદીન એન્ડાવ્મેન્ટ ફંડમાંથી અમદાવાદ અને ખેડા જિલ્લાની કોઈ પણ બહાર સ્કૂલના મુસલમાન ઉમેદવારોને હાઈ અને સ્પેશલ સ્કૂલોમાં પાંચ પાંચ રૂપીઆની બે રૅડોલરશિપો આપવા સારુ બુધવારે તા. ૨૫ મી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૧૨ ને રાજ તથા તે પછીના દિવસોએ હરીફાઈની પરીક્ષા લેવામા આવશે અમદાવાદ જિલ્લાના ઉમેદવારોની અમદાવાદ હાઈ સ્કૂલના મકાનમા અને ખેડા જિલ્લાના ઉમેદવારોની નડીઆદ હાઈ સ્કૂલના મકાનમા પરીક્ષા લેવાશે તા. ૨૬ મી મે સને ૧૯૦૪ ના મુખર્ષ સરકારી એક્ટ બાગ ૧ લા ને ૬૩૬-૬૪૦ પૃષ્ઠે પ્રસિદ્ધ થયલા નિયમોમા જણાવેલી ગંતો મુજબ આ પરીક્ષા લેવારો

૨. તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૧૨ થી ત્રણ વરસ અને ચાર મહીના ચાલે એવી એક રૅડોલરશિપ ખેડા જિલ્લામાં ખાલી છે એવી પણ ખખર આપવામાં આવી છે જે છેલ્લા ઉમેદવારને પુરેપુરી રૅડોલરશિપ આપવામા આવશે તેવા ઉમેદવારની પછી તરતજ જે ઉમેદવારનો નંબર આવશે તેને આ રૅડોલરશિપ આપવામા આવશે

૩ પરીક્ષામા દાખલ થવાની અગ્રજી તથા ફી અમદાવાદ અને તા. ૧૫ મી ઑગસ્ટ સુધી લેશે

(સહી) P. Lory.

એ ઇ. ઉ. ભા.

બહાર ખખર.

કાઝિયાવાડ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

૧. આથી ખખર આપવામા આવે છે, કે કાઝિયાવાડ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની ચાલુ સાલની પ્રવેશક પરીક્ષા તા. ૧૦ મહિ સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૧૨ મળજવારે સવારના અગિઆર વાગે, અને તે પછીના દિવસોએ રાજકોટ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજના મકાનમા લેવામા આવશે.

(વિશેષ વિગત આવતા અંકમાં આવશે)

અંક ૮ એ.

પુસ્તક ૫૨ મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ઓગસ્ટ, ૧૯૧૨.

વિષય

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ.

૧. કાવ્યસંપત્તિનું દિગ્દર્શન. ... ૨૮૧-૨૮૪.

૨. સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના (અ. ક. ત્રિવેદી). ૨૮૪-૨૮૮.

૩. હાસ્યરસ (મો. પા. દવે). ... ૨૮૮-૨૯૩.

૪. જ્ઞાન અને કેળવણી (લ. અ. દેસાઈ) ... ૨૯૩-૩૦૦.

૫. રાજીતવિષય (લ. આ. વ્યાસ) ... ૩૦૧-૩૦૫.

૬. ગણિત. (શા. દા. પટેલ) ... ૩૦૫-૩૦૮.

૭. ખગોળના વિષય પૂરતે ચર્ચાપત્રનો ખુલાસો ૩૦૮-૩૧૪.

૮. કેળવણીખાતાની અખરો ... ૩૧૫-૩૧૮.

૯. નિશાળોનાં ક્રિયાપત્રક ... ૩૧૮-૩૨૦.

તંત્રી (ઓગસ્ટ, ૧૯૦૨ થી.)-અને

સહકારક-૨૧. બ. કમળાશંકર ગાલશંકર ત્રિવેદી, બી. એ.,

મિન્સિપલ, પ્રે. રા. ફેલિંગ ફાલેન-અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાનાં હુકમથી.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

શાળાપત્ર જ્યુબિલિઅંક—તૈયાર છે. 'શાળા-
પત્ર'ના જે ગ્રાહકો ઇ. સ. ૧૯૧૧ સુધીનું 'શાળાપત્ર' નું
લવાજમ પૂરેપૂરું ભરી ચૂક્યા હોય તેમણે 'શાળાપત્ર'ની
અંકિસમાંથી એ અંક લઈ લેવો. ટપાલ મારફતે મંગાવ-
નારે ટપાલ ને પંકિંગના બે આના મોકલી આપવા, તે
મોકલશે અથવા વી-પી-થી 'મંગાવશે' ત્યારે તેમને અંક
મોકલવામાં આવશે. તન્ત્રી.

અથવા દાખલા-કી=ખુલાસા સાથે મળેલા. ઘણાં જ ગુ. ગણિતોમાંથી અને
પરીક્ષાઓના પ્રશ્નોમાંથી ચુટી કાઢેલા પાના ૫૧૨ કિ ૨ ૧) હાલ બાળ-બગડે-
લીના ૩ બન્નેથી બા. પો. ૦)ના. પરભુદાસ નાગરદાસ-સૈયદપરા-સુરત

આત્મારામ અને દલાલાઈની દુબનીની

લેખનકળા કોપીબુકો.

ગુજરાતી અને વ્યાજબોધ ૭ નમ્બરમાં.

કેળવણીખાતાના મે. ડિરેક્ટર સોહેબે મુખ્ય છલાહાની
ગુજરાતી નિશાળોમાં ચલાવવાને મંજૂર કરી છે.

કેળવણીખાતાના દણા અનુભવી અમલદારોના મત લઈ ગુજરાતી બાલ-
ની શુદ્ધ લેખણ સોધી કાઢી, તથા ધૈર્યોને અનુકૂળ અક્ષરોનાં ૪૬ તથા લ-
ખણ દબની મોકલણ કરીને, હાલ ચાલતી સર્વે કોપીબુકો દરતાં
સદીઆતા થયાની ખાતરી થયા પછી છપાવી વાદાર પાડી છે.

કોપીબુકોની સફાઈ અને સુન્દરતા બળવવા માટે ત્રાખાતા પત્રા (કોપ-
ટ) કાતરાવેલા છે, જે છપાવી માત્ર ફરે પેન એન્ડ જાલ્ડને સુન્દર ર-
ચાવીથી છપાય છે કાગળ અને કવર ઉંચા દહાઈ વાપરેલા છે,
એક વખત લેવાથી ખાતરી થશે

૨૦૦ અને તે ઉપરાંત કોપી ખરીદનારને સૈકડે ૪૩ દહા
કરીશન આપવામાં આવશે; પિક્ચર અને રેલ્વે ખર્ચ પણ
આપવામાં આવશે પણ પોસ્ટ મારફતે કે રેલ્વેનાથી આવતું ખર્ચ
આપવામાં આવશે નહિ

કોપીઓ સાથે બીજાં પુસ્તકો મંગાવનારને મેંદરે આપે દહા દહાજ લઈ
મોકલી આપવા મોકલણ રાખી છે. મળવાનું દેહાણ—આત્મારામ અને
દલાલાઈની દુબની, લેખનકળા કોપીબુકની બોક્સ, કાળકાંચી રોડ
પોસ્ટ બોક્સ રામુ નંબર-૨૧૭ મુગઈ.

મલિયાભાઈ જગજીવનદાસ

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૧ મું.

ઓગસ્ટ, ૧૯૧૨

અંક ૮ મો.

કાવ્યસંપત્તિનું દિગ્દર્શન.

(ચોથી સાહિત્યપરિષદમાં વાગેલો નિબંધ).

(ચાલુ પુ. ૫૧, પૃ ૨૪૪ થી).

ગુણોનાં વ્યજક.

વર્ણ, સમાસ, ને રચનાને ગુણોના વ્યજક કહ્યા છે તેમાં “ ૮ ” વર્ગ સિવાયનાં સ્પર્શવ્યજનો, પોતપોતાના વર્ગના પાંચમા વર્ણ સાથે યુક્ત થયેલાં (અર્જ, અન્જન, કણ્ઠ, દન્તમા છે તેમ) દ્વય સ્વરયુક્ત રેફ ને જુકાર, એટલા વર્ણો, સમામનો અભાવ કે મધ્યમ સંમાસ, ને મુકુમાર રચના—એ માધુર્ય ગુણના વ્યજક છે. વર્ગીય પ્રથમ અને તૃતીય વર્ણનો અનુક્રમે ખીજા ને ચોથા વર્ણ સાથે મયોગ, તેમજ રેફનો દ્વાર્ધ વ્યજને સાથે પહેલો કે પછી સયોગ, એ સરખા વ્યજનનો યોગ, દાદિ વર્ણચતુષ્ટય, ચ પ, એટલા વર્ણો, દીર્ઘ સમાગ, અને ઉદ્ધત રચના—એ ઓળંગુણના વ્યજક છે. જે શબ્દ, સમાસ, કે રચના વડે સાલગતા ચારજ શબ્દમાંથી અર્થની પ્રતીતિ થાય તે ગબ્દ, સમાસ, કે રચના પ્રસાદ ગુણના વ્યજક છે.

૧ મૂર્તિર્વર્ગાન્ત્યગાઃ સ્પર્ગા અટ્વર્ગા રણૌ લઘૂ ।

અટ્તિર્મધ્યટ્તિર્વા માધુર્યે ઘટના તથા ॥

૨ યોગ આચતૃતીયામ્યામન્ત્યયો રેણ તુલ્યયોઃ ।

દાદિઃ શપૌ ટ્તિદૈર્ઘ્ય ગુમ્ફ હ્રદ્ધત ઓજસિ ॥

૩ શ્રુતિમાત્રેણ શબ્દાલ્પે ચેનાર્થપ્રત્યયો ભવેત્ ।

સાધારણઃ સમગ્રાણાં સ પ્રસાદો ગુણો મતઃ ॥

ગુણના આ વિવેચન ઉપરથી શુ સમજવાનું છે ? એટલુંજ કે ભાષા-શૈલી હમેશા અર્થને અનુસરતી જોઈએ, શૃંગાર, કરુણ, ને શાંત રસમાં મધુર ને સરળ, વીર, રૌદ્ર, ને બીલસ રસમાં તેજસ્વી-ને બુરસાદાર, તેમજ આનંદપ્રયુક્ત પણ સર્વજ્ઞ અર્થ તરત સમજાય એવી પ્રાસાદિક હોવી જોઈએ જેને અગ્રેષ્ઠતા Perspicuity of Style (પ્રસાદ) કહે છે તેની તો સર્વ રસમાં વિવક્ષા છે પ્રસાદરહિત કાવ્ય તે કાવ્યજ નથી.

ગુણ ને અલંકારનો ભેદ.

મગ્ધના કાવ્યલક્ષણુ છેક શુ વિશેષણ ‘અનલકૃતી પુન ક્ષાપિ છે,’ એટલે કવિયિત્ અલંકારરહિત એવા શબ્દ અને અર્થ તાત્પર્ય એ છે કે કાવ્યમાં બહુધા શબ્દ અને અર્થ સાલકાર હોવા જોઈએ અર્થાત્, અલંકાર ઘણું ભાગે કાવ્યમાં હોવા જોઈએ. કવિયિત્ ન હોય તો ચાલે.

અલંકાર અને ગુણનો ભેદ આ પ્રમાણે છે—

૧. ગુણો રસ વિના રહેતા નથી, અલંકાર તો રસ વિના રહે છે.

ગુણો રસના અવશ્ય ઉપકારક છે. અલંકાર એ નથી. ગુણો રસના ધર્મ છે, તેથી માત્રાન રસમાં રહે છે; અલંકાર રસમાં સાક્ષાત્ રહેતા નથી, પણ અગદાર રહે છે. રસ વિદ્યમાન હોય તો અગદાર, એટલે શબ્દ અને અર્થ એ એમાં ચાતુર્ય ઉત્પન્ન કરી, જેમ દારાદિ શરીરને શોભાવી આત્માને અન્ન પમાડી તેના ઉપકારક થાય છે, તેમ અલંકાર રસરૂપ અગીના કવિયિત્ ઉપકારક થાય છે. કવિયિત્ કહેવાનું ગમણું કે રસ વિદ્યમાન હોય તોપણ અલંકાર કવિયિત્ તેને પોષતા નથી જ્યાં રસનો સંગ્રહ છે ત્યાં અલંકારો રસના ઉપકારક થાય છે, એટલે શબ્દ અને અર્થમાં ઉત્કર્ષ મૂકી રસમાં વૃદ્ધિ કરે છે, પણ જ્યાં રસનો અસંગ્રહ છે, ત્યાં અલંકાર માત્ર ઉક્તિમાં વૈચિત્ર્ય ઉત્પન્ન કરે છે, અર્થાત્, શબ્દ અને અર્થનેજ શોભાવે છે કવિયિત્ રસ વિદ્યમાન હોય છે, તોપણ અલંકાર તેની ઝભાવટ વધારતા નથી આવો ગુણ અને અલંકાર વચ્ચે ભેદ છે

૧ उपकुर्वन्ति तं सन्तं येऽद्भुतद्वारेण जातचित् ।

हारादेवदलंकारास्तेऽनुमासोपमादयः ॥

અલકારના શબ્દાલંકાર, અર્થાલંકાર, અને મિથ્યાલંકાર એવા ત્રણ પ્રકાર છે અનુપ્રાસ, મમક વગેરે શબ્દાલંકાર છે, ઉપમા, રૂપક આદિ અર્થાલંકાર છે. એ અલંકારોનો પરસ્પર સંગઘ થાય તોપણ તેવમાં આખાના દાખ્યા-લુપ્ત ગ્હે છે તેમ એક એકથી પૃથક્ ગ્હે, તો તે સયોગ સર્પટિ કહેવાય છે; અને કૃષ્ણ ને પાણી એકઠા કરવાથી જેમ એકરૂપ થાય છે તેમ એ અલંકારોનો સમવાય હોય, તો તે સકર કહેવાય છે એ અને મિથ્યાલંકાર છે.

શરીરસપત્તિ સાથે કાવ્યસપત્તિની તુલના

મમ્મટના કાવ્યલક્ષણનુ સંલેપમા આ પ્રમાણે વિવરણ કર્યું વિદ્યાનાથ, જેનો પ્રતાપરુદ્રોચ અન્ય દક્ષિણમા શાલિવર્ગમા બહુ પ્રચલિત છે અને જેમાથી મહિનાથ રીકાકારે પોતાની રીકામા બહુ પ્રમાણવાક્યો આપ્યા છે, તે કાવ્યનુ ર-રૂપ અને તેની સપત્તિ નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે —

ગુણ અને અનન્ત સહિત, દોષવર્જિત શબ્દ અને અર્થને કાવ્યવેત્તાઓ કાવ્ય સમજે છે ને તે કાવ્ય ગદ્યમય ને પદ્યમય એમ બે પ્રકારનુ છે ૧ શબ્દ અને અર્થ એ કાવ્યની મૂર્તિ-શરીર છે, વ્યગ્યનો વેનય એ કાવ્યનુ શ્વન છે શરીરને જેમ હાગદિ અલંકારે ભૂષિત કરે છે, તેમ કાવ્યમા ઉપમાદિ અલંકારે વ્યગ્યવૈભવનો ઉત્કર્ષ કરે છે ૨ આત્મામા શાર્યાદિ ગુણોની પેઠે કાવ્યમા ન્લેપાદિ ગુણો છે, વ્યભાવ-એષ્ટાદિ વ્રતિપ્રયુક્ત મમ-જેમ આત્માનો ઉત્કર્ષ કરે છે તેમ ગતિઓ વ્યગ્યનો ઉત્કર્ષ કરે છે ૩ વ્રતિઓ શક્તિની-વળગની પેઠે આદાર્યક-કૃત્રિમ ગોષ્ઠા આણે છે પદો પરસ્પર અનુગુણ ગ્હે વિશ્રાન્તિ પામે તેને શય્યા કહે છે. ગય્યામા જેમ સગીચના અનપચો પરસ્પર અનુદ્ગમ સ્થિતિમા મિરામ

૧ ગુણાલંકારસહિતૌ શબ્દાર્થૌ દોષવર્જિતૌ ।

ગત્યપ્રોભપમ્પ્રં કાવ્યં કાવ્યવિદો વિદુઃ ॥ ૧ ॥

૨ શબ્દાર્થૌ મૂર્તિરાખ્યાતૌ જીવિતં વ્યગ્યવૈભવમ્ ।

હારાદિવદલંકારાસ્તન્ન સ્પુરુષમાદયઃ ॥ ૨ ॥

૩ શ્લેષાદયો ગુણાસ્તન્ન શૌર્યાદય ઇવ સ્થિતાઃ ।

આત્મોત્કર્ષાવહાસ્તન્ન સ્વભાવા ઇવ રીતયઃ ॥ ૩ ॥

પામે છે તેમ પોતો પરસ્પર અનુકૂળતામાં વિરામ-પદોની ઉત્કૃષ્ટ અન્યોન્ય
 ઝેરી-તે શય્યા છે.^૧ રસના અમુક પ્રકારના આસ્વાદને પાક કહે છે. પાક^૨
 એ હૃદયગમ અર્થતુ ગાંભીર્ય છે. શરીરને જેમ પાક-પરિપક્વ વસ્તુનો આ-
 સ્વાદ-અભીષ્ટ છે, તેમ કાવ્યમાં પાક રસમાં ઉત્કૃષ્ટ આસ્વાદ ઉપજ કરે
 છે-એર લહેજત આણે છે. આ રીતે વ્યવહારમાં જેમ શરીરની સંપત્તિ
 શુભિન, શુભ, અસંજાર, સ્વભાવ, વર્તન, શય્યા, ને પાક છે, તેમ કાવ્યની
 સંપત્તિ શબ્દાર્થ, વ્યંગ્યવૈભવ, શુભ, અવકાર, રીતિ, વૃત્તિ, શય્યા, ને પાક છે.

(અપૂર્ણ)

— (૦) —

સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના.

(ચોથી સાહિત્યપરિષદમાં વાચેલો નિમિષ).

(ચાલુ પુ ૫૧. ૧ ૨૪૯ થી).

(રા રા અ. ક. ત્રિવેદી, એમ એ એલ્.એલ્. ખી)

હારયરસમાં મુખ્ય દ્વાપો.

હાસ્યરસના વિષયોમાં કેટલીક ગંભીર ભૂલોથી પગરમુખ રહેવાનું છે.
 હાસ્યરસની ઝંખાવટ કરવાને માટે લેખકે જનતજાતની ધૂટો લે છે. અમા
 વતમાં, સાહિત્યમાં, ને અન્ય સ્થળોએ હાસ્યરસનો ઉપયોગ સામા પક્ષને
 ઉપદાસનો ત્રિપય બનાવી, વાચકવર્ગને આનંદ આપી, તે ઉપદાસ ને તે
 આનંદજ સામા પક્ષનું શુભ રીતે ખડન છે એમ મનાવવાનો હોય છે
 દલીલો જે ન સિદ્ધ કરી શકે તે હાસ્યરસની શૈલીથી ઘણી સન્નોટ ગીતે
 ચર્ચ શકે છે વળી દલીલો આધારભૂ રીતે શુષ્ક હોય છે, પણ હાસ્યરસની
 શૈલીથી લખાણ રસપૂર્ણ બનાવી શકાય છે. એટલે શુષ્ક દલીલોથી ભડકી

૧ શોભામાહાર્યર્કો પ્રાપ્તા વૃત્તયો વૃત્તયો યથા ।

પદાનુગુણ્યવિશ્રાન્તિઃ શય્યા શય્યેવ સંમતા ॥ ૪ ॥

૨ રસાસ્વાદમખેદાઃ સ્યુઃ પાકાઃ પાકા ઇવ સ્થિતાઃ ।

પરુયાતા લોકવટ્ટિયં સામગ્રી કાવ્યસંપદઃ ॥ ૫ ॥ પ્રતા૦

ફર એસનાર વાચકો પણ હાસ્યરસવાળું લખાણ ઘણીજ ઉત્સુકતા સાથે વાચે છે; તેટલા માટે હાસ્યરસનો ઉપયોગ કરનાર લેખકને શિરે વધારે ભારે જોખમદારી પડે છે. તેણે કદાપિ સુરચિનો ત્યાગ નહિ કરવો જોઈએ, કદાપિ અગિયાર ભાષાનો ઉપયોગ નહિ કરવો જોઈએ, કદાપિ અગત હુમલાઓ નહિ કરવા જોઈએ. આ ત્રણે આજ્ઞા જરૂરની છે. જ્યાં સુરચિનો ત્યાગ થયેલો જોવામાં આવે છે ત્યાં લેખકને વિષે વાચકને તિરસ્કારની ખુદ્દિ ઉત્પન્ન થાય છે, ને હાસ્યરસની ક્ષતિ પણ થવા વિના રહેતી નથી. ઉદાહરણ તરીકે સમાજગુધાગની આગત હાસ્યરસનો ઘણી વાર વિવચન થતી જોવામાં આવે છે, ને વળખર લેખકો પોતાનું કાર્ય દક્ષતાથી કરી પણ શકે છે પણ પોતાના મતથી વિરુદ્ધના વિચારોનું ખંડન કરવાની અત્યુદ્દેશને લીધે ને તે વિચારોને માટે તિરસ્કારજનક હોવાને લીધે જો લેખક સુરચિનો ત્યાગ કરે તો તે અનિષ્ટ છે વેદપાઠી બ્રાહ્મણોને શાસ્ત્રજ્ઞાનનો દુરુપયોગ કરવામાં એટલા બધા જગજીવિ યર્ષા ગળા દર્શવા કે તેઓ પશુથી પણ વધારે કૂર અને ત્યાંસુધી શાસ્ત્રનો અક્ષય દુરુપયોગ કર્યાજ સાધ્યા જાય એમ ધાન્યુ એ શુ બહુ પડતું નથી? આમાં સુરચિ શુ જળવાય છે? આવા દૃષ્ટાન્તો આપણા સાહિત્યમાંથી શોધી શકાય તેમ છે, પગતુ અત્ર વિસ્તારગમ્યથી તે રજુ કરવાનું કામ બની શકે તેમ નથી. લેખકનો ઉદ્દેશ મનુષ્ય હોય છતાં આવો દોષ જોવામાં આવે છે, એટલે મનુષ્ય! સ્વભાવના સાધારણ નિયમ પ્રમાણે લેખકના વિવચનથી વિમુખ થઈને વાચક લેખકનીજ તરફ ટીકાત્કાર બનવાનું કામ શરૂ કરે છે બીજી આગત અશિષ્ટ ભાષાનો ત્યાગ કરવાની છે યાદ રાખવું જોઈએ કે ભવાઈ ને હાસ્યરસ વચ્ચે ઘણું અંતર છે, અને જો કે હાસ્યરસ આજીવન ચોડીનણી છૂટો લેવી પડે છે તોએ તેને હદ હોય છે. અસ્વીકૃત ગજનો ને અશિષ્ટ ભાષામાં રમ લેનાર માણસ મનસિક અધોગતિ પ્રાપ્ત કરે છે, ને ધીમે ધીમે તેના નીતિના વિચારો ફગિન થાય છે. ત્રીજી આગત અંગત હુમલાઓ નહિ કરના વિષેની છે આ આજ્ઞા રપટ છે તેના પર લક્ષ નહિ આપવાથી દેવખુદિની નહિ થાય છે.

અવતરણોમાં ચોરીઓ.

સાહિત્યમાં નીતિની લાવના અવતરણો કે ઉદ્દેશો આપવાની આગ-

પામે છે તેમ પોતે પગપર અનુકૂળતામાં વિગમ-પદોની ઉત્કૃષ્ટ અન્યોન્ય મૈત્રી-તે શય્યા છે.^૧ રસના અમુક પ્રકારના આસ્વાદને પાક કહે છે પાક^૨ એ હૃદયગમ અર્થનું ગાભીર્ય છે. શરીરને જેમ પાક-પરિપક્વ વસ્તુનો આસ્વાદ-અસીદ છે, તેમ કાવ્યમાં પાક રસમાં ઉત્કૃષ્ટ આસ્વાદ ઉપન્ન કરે છે-એવ લહેજત આણે છે આ રીતે વ્યવહારમાં જેમ શરીરની સંપત્તિ જીવિત, ગુણ, અલંકાર, સ્વભાવ, વર્તન, શય્યા, ને પાક છે, તેમ કાવ્યની સંપત્તિ શબ્દાર્થ, વ્યવ્યવેલવ, ગુણ, અલંકાર, રીતિ, વૃત્તિ, શય્યા, ને પાક છે.

(અપૂર્ણ)

— (૦) —

સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના.

(ચોથી સાહિત્યપન્નિદમાં વાચેલો નિબંધ).

(આશુ પુ ૫૧ ૫ ૨૪૬ થી)

(રા. રા અ. ક. ત્રિવેદી, એમ એ એલ્એલ બી)

હાસ્યરસમાં મુખ્ય દોષો.

હાસ્યરસના વિષયોમાં કેટલીક ગંભીર ભૂલોથી પગાડમુખ રહેવાનું છે. હાસ્યરસની ઝમાવટ કરવાને માટે લેખક ળતજ્ઞતાની ઘટો લે છે. અમા-
જમાં, સાહિત્યમાં, ને અન્ય સ્થળોએ હાસ્યરસનો ઉપયોગ સામા પક્ષને ઉપહામનો વિષય બનાવી, વાચકવર્ગને આનંદ આપી, તે ઉપદ્રાસ ને તે આનંદજ સામા પક્ષનું ગુપ્ત રીતે ખાન છે એમ મનાવવાનો હોય છે. દલીલો જે ન સિદ્ધ કરી શકે તે હાસ્યરસની શૈલીથી વણી સંચાટ રીતે ચર્ચ શકે છે વળી દલીલો સાધાગળ રીતે ગુપ્ત હોય છે, પણ હાસ્યરસની શૈલીથી લખાણ રસપૂર્ણ બનાવી શકાય છે, એટલે ગુપ્ત દલીલોથી ભરખી

૧ ગોમામાહાર્યકી પ્રાપ્તા વૃત્તયો વૃત્તયો યથા ।

પદાનુગુણ્યવિશ્રાન્તિઃ શચ્યા શચ્યેવ સંમતા ॥ ૪ ॥

૨ રસાસ્વાદમખેદાઃ સ્યુઃ પાકાઃ પાકા ઇવ સ્થિતાઃ ।

મર્યાતા લોકવદિયં સામગ્રી કાવ્યસંપદઃ ॥ ૫ ॥ પ્રતા૦

ખીજ તરફ માનની લાગણીથી જોઈ શકે એવાં બે ગુણવાન-
માણુમોને એકબીજાની સાથે ઓળખાણ કરાવતાં મને ઘણું
આનન્દ થાય છે.

મિસ હાર્ડકેસલ—(સ્વગત) હવે ઠાવકાં હુમકા બની જઈને આપણું
શરમાળ સદ્ગૃહસ્થનો બરાબર એનીજ રીત પ્રમાણે સત્કાં
કરવાને તૈયાર થઈ જઈએ (ફણવાર શાન્તિ રહે છે તે દર
મ્યાન મિસ્ટર માર્લો ધણા અસ્વસ્થ અને ગુચવાયલા જણાય
છે). સાહેબ, તમે સહીસલામત આવી પહોંચ્યા તે જોઈને
મને ઘણુંજ આનન્દ થયો છે મેં સાલજી કું રસ્તામા તમને
કેટલીક અડચણ પડી હતી ?

મિસ્ટર માર્લો—નહિ, બહુ અડચણ નથી પડી હા, કેટલીક પડી હતી
ખરી હા, ઘણી પડી હતી દિલગિરી-નહિ-આનન્દ એટલો થાય
છે કે એ સવળી અડચણોનો અન્ન આવો સારો આવ્યો ઉઠું

હેરિટ્ગ્સ (માર્લોને)—જિદગીમા તુ કોઈ દહાડે આવું સારું નથી જોઈયો
એજ પ્રમાણે ચલાવ્યો જજે, એટલે તારૂં કામ ફત્તેહ

મિસ હાર્ડકેસલ—સાહેબ, તમે તો અમગ્યુ મને સારૂં લગાડવાને કહેતા
હો એમ જણાય છે તમે સારા સાગ લોકમા ફરેલા તેને આ
ગામડાના એક ખૂણામા તે કયાથી આનન્દ મળી શકે ?

માર્લો (હિંમત રાખીને)—હાહ, હું દુનિયામા ફર્યો છું હર્થો છું ખરે;
પણ બહુ માણુમોના પડિયવમા આવવાની દરકાર મેં નથી
રાખી. બીજાઓ દુનિયાની મજા મેળવતા હોય ત્યારે તેનું
આગ્રહ રહીને અવલોકન કરવું એવીજ રીત મેં ગળી છે.

મિસ હાર્ડકેસલ—પણ કહે છેની કે દુનિયાની મજા મેળવવાનો ખરે-
ખરો રસ્તો એજ છે ?

હેરિટ્ગ્સ (માર્લોને)—સિસેરો આના કરતા વધારે સારૂં નથી જોઈયો.
એક વાર ફરીથી; એટલે તારો બેડો પાર

માર્લો (હેરિટ્ગ્સને)—ઉઠું ! ત્યારે તુ મારી પાસે ઉભો રહે, અને હું
ગુચવાઉં એટલે એક બે શબ્દ વચમાં જોતજે, કે મારૂં ગાંઠું
અટકી ન પડે

ભિસ હાર્ડકેસલ—મને લાગે છે કે આપની પેઠે દુનિયાનું જેઓ આરે-
થીજ અવલોકન કરતા હોય તેઓને ઘણી વાતનો અસન્તોષ
થતો હશે, કારણ કે દુનિયામાં પોતાને પસંદ ન પડે એવું ઘણું
તેઓના જીવનમાં આવતું હશે.

માર્લો—નાજી, મારે એમ નથી હ તો હમેશા આનન્દ પામવાનેજ
હિતુકે રહે છું વળાખરા માણસોની મૂખોઈ સન્તાપના કરતાં
ઉપહસને પાત્ર વધારે હોય છે

હેરિટ્ઝ (માર્લોને)—શામાસ, ગળાસ ! નાગી આખી જિંદગીમાં તું
આતુ સરમ કેઈ ફિલસ નથી બોલ્યો વાર, ભિસ હાર્ડકેસલ,
મને લાગે છે કે તમને અને મિસ્ટર માર્લોને વાતચીતનો
આનન્દ હીઝ મળતો હું ધક છું કે અમે અહિં દોઢશિ તો
તમારી વાતચીતમાં નકામાં ગુપ્તચરૂપ ધઈ પડીશું

માર્લો—નહિ રે, મિસ્ટર હેરિટ્ઝ, જરાએ નહિ તમારી કપનિ તો
અમને ઘણાજ ગમે છે. (હેરિટ્ઝને) જર્મોર્ન, હું સમજાવે
હો ! અમને એકલા મૂકીને તારાથી જવાવજ કેમ ?

હેરિટ્ઝ—અમારી હાજરીમાં વાતચીત કરવી તમને જરાજર નહિ ફાવે,
માટે અમે જોડેના રમમાં જઈશું (માર્લોને) લતા માણસ, હું
વિચાર નથી કરતા કે અમારે પણ અમારી પોતાની કઈ પચાત
હોય કે નહિ ? (જાય છે).

નિસ હાર્ડકેસલ (થોડીક વાગ રહીને)—પણ હું ધાર છું કે તમારો
સંઘર્ષો વખત દુનિયાનું દૂરથીજ અવલોકન કરવામાં નહિ મરે
હોય હું ધાર છું કે આજોનું સન્માન કરવામાં પણ તમારો
કેટલોય વખત રોકાયો ફગે

માર્લો (પાછો ગમગઈ જઈને)—નાજી, અત્યાર સુધી તો મ-મે-મે-
તેઓની-પ્રીતિને-અ-પત્ર ચવાનોજ પ્રયત્ન કર્યો છે.

નિસ હાર્ડકેસલ—પણ કેટલાક કહે છે કે એવો પ્રયત્ન કરવો એ તો એ
પ્રીતિ મેળવવાનો માથી નાશો કરતો છે.

માર્લો—કદાચ એમ હશે પણ અજીવનમાં જેઓ વધારે દરેક અને

ઠાવડા હોય તેઓની સાથેજ વાતચીત કરવાનું મને પસંદ છે. પ
મને લાગે છે કે હું હવે તમને ટંકાળો આપનારા ચર્ધ પડું
મિત્ર હાઉંકેસલ—નહિ, જગએ નહિ ઠાવડી રીતે વાતચીત કરવા
મને ધણજ ગમે છે એવી વાતચીત સામળતા હું કદી કા
ળીજ નથી ખરેખર, મને કેટલીક વાર બહુ નવાઈ લાગે
કે જે હૃદય મુઘી પહોચતી ન હોય એવી ખાલી ગમ્મતો
કોઈ પણ વિચારશીલ માણસને કેમ રમ પડે? હશે ?

માલો—એ-એ-એક જાનતો વ્યાધિ છે-મનનો. જગનુમા શિવ નિ
રચિના માણસો હોય છે તેમા કેટલાકને એવું હોય કે-અ-જે-ર-
મિત્ર હાઉંકેસલ—હું તમારા કહેવાનો ભાવાર્થ સમજી. જગનુમા કે
લાક એવા હોયજ કે જેઓ વધારે ઉંચા પ્રકારના આનન્દોને
ઉપભોગ ન કરી શકે, અને તેથી જે આનન્દ પોતાને ન મળ
શકે તેના તરફ તેઓ તિગ્રહાર જતાં છે એવું યશી વાર બને છે
માલો—હું એજ કહેવા માગતો હતો પણ મારો ડગા તમે તે ઘણ
માગી ગીતે કહી બન્યું અને મારે ટલા વગર નથી ચાલ
કે-જે છે તે-અ-

મિત્ર હાઉંકેસલ—(રમત) આ માણસ કોઈ કોઈ વખતે ધૂણ થા
દશે એ વાત કોણ માની શકે ? (માલોને) તમે, સાહેબ
એવું કહેવા જતા હતા કે—

માલો—હા, હું એમ કહેવા જતો હતો કે-કે—ખરેખર, હું શું કહે
જતો હતો તે હવે મને યાદ આવતું નથી

મિત્ર હાઉંકેસલ—(રમત) ને મને પણ ક્યા યાદ છે ? (માલોને
તમે, સાહેબ, કઈ એવું કહેવા જતા હતા કે આ ટંબી દુઝ
પામા-કઈ રમ વિશે તમે બોલતા હતા

માલો—હા, આ ટંબી દુનિયામા એક કોઈકજ હોય છે કે જેઓ
મગ્ન-વમા ચોક્કસ તપશ્ચ કરના-હે તે-હે તે-હે તે-

મિત્ર હાઉંકેસલ—હું તમારા કહેવાનો ભાવાર્થ જરાજર સમજી છું. સાહેબ
માલો—(રમત) ખરેખર ! મગ્ન કહેવાનો ભાવાર્થ હું જેને
સમજતો નથી !

મિસ હાર્ડકેસલ—તમારા કહેવાની મતલબ એ છે કે, આ દબી દુનિયામાં એવા થોડાજ હોય છે કે જેઓ ખાનગીમાં પોતે જે કર્મ કરતા હોય તેનીજ મહેરમાં નિન્દા કરતા નથી, અને તેઓ એમ ધારે છે કે નીનિનાં વખાણુ ટીકા એટલે પત્રી નીનિના સમ્યક્ધર્મ પોતાને ખીજી કઈ કરવાનું બાકીજ રહેતું નથી અને નીતિની પ્રશંસા કરવા ઉપરાંત પોતાના વર્તનમાં પણ નીતિમાન થવાની ખીલકુલ જરૂરજ નથી.

માર્લો—હા, એમજ છે જેઓ મહેરથી નીતિની બહુ વાતો કરતા હોય તેઓના હૃદયમાં નીતિનું તત્ત્વ ધણુ થોડું હોય છે; પણ મારી ખાતરી છે કે હવે તમને મારાથી ટટાળો આવતો હશે.

મિસ હાર્ડકેસલ—નહિજ, જગએ નહિ આપની બોલવાની ટકમા કઈક એવી મીઠાશ છે, કઈક એવું ચેતન છે—મહેરજાની કરીને, સાહેબ, આપની વાત આગળ ચલાવો.

માર્લો—હા હું એમ કહેતો હતો કે કેટલાક પ્રસંગો ઉપર દિમનની તદ્દન ખામીને લીધે પેલી સધળી જે છે તે જતી રહે છે અને આપણને જે છે તે-છે તે-કે તે-

મિસ હાર્ડકેસલ—હું તમારી સાથે બગબર મળતી આવું છું કેટલીક વખતે દિમનની ખામી એ અજ્ઞાનનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે અને જે વખતે આપણુ અદિષ્ટતાપણુ બતાવી આપતાં આપણને ખાસ લોભ હોય છે તે વખતેજ આપણને કસાવી દે છે હું વિનાંત કરું છું કે આપની વાત આગળ ચલાવો.

માર્લો—હાજી. નીનિના દૃષ્ટિબિન્દુથી વાન કુના-પગ પામેના ઝમમાં મિસ નેવિલ આપણી ગદ નેનાં જણાય છે આપનો વખત વધારે રોકવા હું માગતો નથી.

મિસ હાર્ડકેસલ—હા, સાહેબ, ખાતોપૂર્વક કહું છું કે આખી જિંદગીમાં કોઈ દિવસ મને આટલો આનન્દ મળ્યો નથી મહેરજાની કરીને આપની વાત આગળ ચલાવો.

હાજી, હું-પણ એ આપણને નિશાની કરીને બોલાવે છે. હું આપને ત્યાં અગળ તેડી બનઉં ?

મિસ હાર્ડકેસલ—હીક, ત્યારે તમારી એમજ મગ્ગ છે તો હું, આવું છું.
માલો—(સ્વગત) આ સાદી વાતચીતે તો મને ખરેખરો થડવી નાંખ્યો.
(જાય છે).

મિસ હાર્ડકેસલ—(સ્વગત) હા ! હા ! હા ! આવી ગમીર અને કાવકી
વાતચીત કોઈ ખે જણની વચ્ચે કદી થઈ હશે ખરી ? મારી
ખાત્રી છે કે આટલા બધા વખતમા એણે માગ સામુ પંજુ
ભાગ્યેજ જોયું હશે પણ એના હદ બહારના ગરમાળપણને
બાદ કરીએ તો બીજી રીતે માણસ હીક જણાય છે. એનામાં
બુદ્ધિ સારી છે, પણ તે બધ અને સક્રાયને લીધે એવી દટાઈ
ગઈ છે કે મૂર્ખનાના કરતા પણ એ બુદ્ધિ વધારે ડટાળો આપ
નારી થઈ પડે છે તે એનામા લગાર હિમત આવે એટલું હું
કરી શકુ તો અમુક માણસની મેં એક ઉપયોગી મેવા બજાવેલી
ગણામે પણ એ અમુક માણસ તે કોણ ? એ મનનો જગ્યાબ
ખરેખર મારાચીજ આખી ગટાપ એમ નથી. (જાય છે).
(અપૂર્ણ)

“ જ્ઞાન અને કેળવણી. ”

(ચક્ર પુ. પા. ૪. ૨૫૭ થી).

(શ. ચ. લીનડરરાય અચરતલાલ સૈયદ, બી. એ.)

जाड्यं धियो हरति सिञ्चति वाचि सत्यं

मानोन्नतिं दिगति पापमपाकरोति ।

चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्ति

सत्संगतिः कथय किन्न करोति पुंसाम् ॥

સગતિનો પ્રતાપ આવેા મોટો છે તેથી સત્સંગ વડે સત્ય જ્ઞાનની
પ્રાપ્તિ મુલલ થાય છે, અને દુસગથી અસત્ય જ્ઞાનનો અવગ્રોધ થાય છે.
વળી સગતિની સાથે સાથે જ્ઞાનનું એક ત્રીજું સાધન છે તે શાળામા બાળ-

ને શિક્ષણ આપનાર 'શિક્ષક' છે શિક્ષકના સમાગમથીજ ગાળામાં જાકને જ્ઞાન મળતું હોવાથી એ રીતે વિચાર કરી જોનાં શિક્ષકની અસર શું એક પ્રકારના મિત્ર જેવીજ કહી શકાય. તદ્વાપન એટલેજ છે કે સાધારણ તે આગળાતો મિત્ર પોતાના વિચારો અને વર્તનનું અનુકરણ કરવાનું આપણને શીકવાર સીધી રીતે સૂચન કરતો નથી તેમ તેનું કરાવવાને આગ્રહ કરવાનો અધિકાર પણ ધરાવતો નથી. ગુરુ કે શિક્ષકનું પદ ગિમ્મ કરના ઉચ્ચતર હોવાથી તે જે વિચારો કે વર્તન દર્શાવે તેનો, તેમજ જે અને જેનું તથા જેટલું જાનું શિક્ષણ આપે તે અને તેના અને તેટલા જ્ઞાનનો, અધિકાર બાજુએ તે પોતાની અધિકારવાળી પદવીની રૂએ કટલીકવાર આગ્રહપૂર્વક દર્શાવે, અગર શિષ્ય તેનો ધંધા લે છે આ દાગળથી શિક્ષક પામેથી જે જ્ઞાન જાકને મળે છે તેની સાચાસારતાનો આધાર શિક્ષકના સ્વભાવ, આચાર-ચાર કે વર્તન ઉપર બહુધા રહેલો છે, અને એટલાજ દારણથી શિક્ષક જે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિના વિષયમાં એક ગભીર અને અગત્યનું સ્થાન ભોજીને. શીખેછેદગયાંય પોતાના એક પુસ્તકમાં ગુરુમહિમા ગાતા કહ્યું છે કે —

દृષ્ટાન્તો નૈવ દૃશ્વિભુવનજઠરે સદુરોર્જ્જ્ઞાનઢાતુઃ

સ્પર્શચેત્તત્ર કલ્પ્યઃ સ નયતિ યદ્દત્તો સ્વર્ણતામસમસારમ્ ।

ન સ્પર્શત્વં તથાપિ ત્રિતચરણયુગે સદ્ગુરુઃ સ્વીયગિયં

સ્વીયં સામ્યં વિધત્તે ભવતિ નિરુપમસ્તેન વા ભૌતિકોડપિા

અર્થાત્—“ આ ત્રિભુવનના જઠરમાં સદગુરુ કે જે પુરુષર્થ પંથો પરમ જે મોહ તેનું સાધન જે જ્ઞાન તેનો આપનાર છે તેની કાનની સાથે જુલના સરખી પણ ધર્મ શકે તેમ નથી, કાગળ કે અપ્રમિતિ કે જેની સાથે નં અમુક અમે સામ્ય ધરાવે છે તે લોહને સ્પર્શ વડે સુવર્ણ બનાવી દે છે એ વાત ખરી પણ સુવર્ણ બનાવવા પડી ને સુવર્ણના પામેલા લોહમાં અન્ય લોહને સુવર્ણ બનાવવાનો ગુણ અર્પા દેતો નથી, ત્યારે બીજી તરફ સદગુરુ તો પોતાના ચરણસમીપ બેસીને જ્ઞાનનું શિક્ષણ લેના શિષ્યમાં અગર સ્પર્શ-પોતાના જેવા જ્ઞાનના સરકારો દેતે છે, અને તેને પોતાના જેવો, ખરે કટલીક વાર પોતાનાથી પણ અધિક, નિપુણ ગુરુ બનાવે છે અને તે જેવા બનેલા ગુરુ પોતાના શિષ્યને અન્યને પોતાના જેવા બનાવી દેવાનું આતુર્ય

ધનવેડો તેથી સ્પર્શમણિની માથે પુરેપુરું સામ્ય શિક્ષક ધરાવતો નહિ હોવાથી તેની ઉપમિતિ જનની નથી.” વળી ‘શિક્ષક’ શબ્દ ન ‘શક’ એટલે ‘શકવું’, એ ધાતુ ઉપરથી સાધિત થયેલો માનીએ તોપણ તેથી શિક્ષકના વિચારજગતની આપણને વિશેષ પ્રતીતિ થાય છે. જિજ્ઞાસુ પોતાના જ્ઞાનની પ્રભુતાથી પોતાના શિષ્યના મનોચિન્ત્યમા જ્ઞાનની રેલેલ રેડીને તેને જ્ઞાની-જ્ઞાનની પ્રભુતાવાળો-તેથીજ અગાધ કે અપાર શક્તિમાન બનાવે છે આ કારણથી ગુરુપદ કાંઈ ઓછું ગણાવ્યું-ઓછું જવાબદારીવાળું-નથી. આપણા ગુરુરાતના સદ્ગત સાદાર અને વિદ્વદ્વત નવલરામભાઈએ પણ શિક્ષકનું મહત્ત્વ કે મોટાઈ નીચે પ્રમાણે વર્ણવી છે -

“ મે’તાજી, બહુ મોટું તુજ નામ તેમ છે કામ,
કર અને મન શેત્રની ખરી ખેતી ધરી હામ ”

પોતાના હાથ નીચે મોપેલા નાની વયના, અજાત, નિરપગધી, અને નિરુપદી બાલકોને શિક્ષક તેમની જિજ્ઞાસા સફલ કે તૃપ્ત કરવાના હેતુથી, તેમની નાના પ્રકારની શક્તિઓ તથા વિદ્યુતનાઓ દૂર કરીને, તેમની સમક્ષ જ્ઞાનના અખટ ભગ્નના દ્વાર ખુલા મૂકીને, તેમના પોતાના મનની અંદર કાંઈ કાંઈ અવર્ગનીય આનંદોર્મિઓ અનુભવના બનાવે છે-આપણે શિક્ષકનું કર્તવ્ય શું ઓછું આશ્વાદનક છે ? ઓછું ગર્વરપદ છે ? ઓછું સનોપ પ્રદ છે ? મોટી વયે પ્રાપ્ત કરેલું અધિક જ્ઞાન વા ઉચ્ચ પદ આસ્વાદરથામાં ગુરુજી ખમેથી પ્રદણ કરેલા શિક્ષણનોજ પ્રનાય દનો એવું કબૂલ કરનારા કેટલા બધા મનુષ્યોના ઉપકારના ઉદ્દેશોનું અને આશીર્વાદોનું પાન, હે શિક્ષકો, તમે બ્રહ્મા છો ! તમારી કૃતકૃત્યતાનું આથી બીજું કયું લક્ષણ સમજે ?

શિક્ષકોનો મહિમા તો બાલકોને સત્ય જ્ઞાન આપીને તેમને સદ્ગુણ-સાચી બનાવીને તેમના આત્માનું કલ્યાણ હિતજ્ઞવામાંજ સમન્વિત થયેલો છે.

શાળામાં શિક્ષક બાલકોને પોતાના આચારવિચારો દર્શાવીને પ્રત્યક્ષ કે ગીધી રીતે જ નહીં શિક્ષણ આપે છે. પરંતુ આ ઉપરાંત બાળક પરીણ કે આડકતરી ગતે પણ જ્ઞાન મેળવે છે : ને તે પુસ્તકદ્વારા આ કાચલ્યથી

“ Helping people to think, feel, and act aright
is the noblest task in the world ”

(એક અગ્રેષ્ઠ માસિક પત્રમાંથી)

પુસ્તકો પણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિનું એક સાધન ગણી શકાય. પુસ્તકો, ગ્રંથો, ચોપડી, છુક કહો કે કિતાબ કહો-ગમે તે લાપામા ગમે તે અભિધાન આપો પણ તેઓ સાધારણ રીતે સમાન અર્થમૂલ્યકળ શબ્દો છે. મર જૉન લૉર્ડ કે જે પાછળથી લૉર્ડ એવર્મરિના નામથી વિખ્યાતિ પામેલા વિદ્વાન છે તેમણે પુસ્તકોને “જૂનકાળના જ્ઞાનનો સચિત ખજાનો” કહ્યાં છે. ડહામની પ્રખ્યાત ધર્મોપદેશક રિચર્ડ ડિ ઓરિએ ઈ. સ. ૧૩૪૪માં પુસ્તકો સમન્વી નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે — “પુસ્તકો સોટી કે ચાણુક માર્યા વિના શી મને તેવા શિક્ષકો છે તેઓ ફી માગના નથી કે કોઈ ધારણ કરતા નથી તમે ગમે તે વખતે તેમની કને જાઓ તોપણ તેઓ જાંવતા માલમ પડતા નથી તમે તેમને પ્રશ્ન પૂછશો તો તે તમારાથી કશું જાનું રાખશે નહિ તમે તમાર અજ્ઞાન દેખાડશો તોપણ તેઓ તમારી મજાક, મશ્કરી કે હામી કરશે નહિ.” પુસ્તકોનાં તા અભિધાન વિદ્વાનોએ આપેલા તેનું વિવરણ કર્યા કરતાં પુસ્તકોના વાચનથી કયા કયા લાભ થાય છે તે વિષે આપણે સહેજ વિચાર કરીશું. પ્રથમ, પુસ્તકો જ્ઞાનનો ખજાનો હોવાથી તેમના વાચનથી આપણને વિશેષ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવા લાગે છે, આપણા જ્ઞાનની ક્ષિતિજ વધ્યાની સાથે આપણી કૃપમડકતા ઘટી જાય છે. ચીના લેકા વિષે એવું કહેવાય છે કે “પૃથ્વીનો નકશો તેઓ દોરે છે ત્યારે પોતાના ‘સ્વર્ગીય રાજ્ય’ ની હદ બહુજ મોટી ચીનરે છે અને તે બહાર જે જગા બાકી રહે છે તેમા “જગલ-અરણ્ય-ગણુ અને ઉજડ જમીન આવેલી” દેખાડે છે. ચીના લેકા પોતાના દેસ સિવાયના અન્ય દેશોના વિદ્વાનોના પુસ્તકો વાચને તો તેમને સમજાશે કે તેમણે બનાવેલા ‘ઉજડ પ્રદેશો’મા તેમના કળ્તા અધિક સુધરેલી પ્રજાઓ વસે છે એટલુંજ નહિ પણ લાઝન, પૅગિસ, ન્યૂયૉર્ક, મુમ્બઈ જેનાં સેક્ટો શહેરો તેમના ‘સ્વર્ગીય રાજ્ય’ના શહેરો કરતા બહુ મોટા તેમણે દર્શાવેલા ઉજડ પ્રદેશોમા આવેલા છે.”

આ ઉપરાંત સમજારો છે સર્વ દેશમાં, સર્વ સમયે જેને સર્વોત્તમ

* “यदा किञ्चित्किञ्चिद् बुधजनसमाशादवगतम् ।

तदा मूर्खोस्मीति ज्वर इव मदां मे व्यपगतः ॥” (श्रीभर्तृहरि)

અને અમૂલ્ય રત્ન કહેણું છે એવું વિદ્યારથી રત્ન પુસ્તકો વડે પ્રાપ્ત થાં છે.

લૉર્ડ મેકૉલે નામના મહાન અગ્રેજી વિદ્વાને જ્યારે તેને પુસ્તકોના વાચન વિષે પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો હતો ત્યારે એવો પ્રત્યુત્તર વાળ્યો હતો કે “રાજના વૈભવ ભોગવવા અને પુસ્તકો ના વાચના તેના કરતાં ગરીબ રહીને પુસ્તકો વાચવા એ વાત મને વધારે પસંદ છે.” આ પ્રમાણે પુસ્તક-પ્રશ્નમાં આપણા દેશના તેમજ પાશ્ચાત્ય દેશના વિદ્વાનોએ હાલમાં તેમજ પ્રાચીન સમયમાં કરી છે, તે પ્રત્યેકનું અવતરણ આપ્યાથી નીરસતા ઉત્પન્ન થાય તેમ છે તેથી આવા લઘુ નિબંધમાં તેની ચર્ચા અપ્રામાણિક ગણીને કરવામાં આવી નથી. પુસ્તકો સમન્વી આપણે માત્ર એટલુંજ અત્ર કહીશું કે પુસ્તકો જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું એક મોટું સાધન છે તથાપિ સંગતિજન્ય પરિણામોની માફક સારા પુસ્તકોના વાચનથી જેટલો લાભ થાય છે તેટલો-બહુકે તેથી પણ કદાચિત્ વિશેષ અલાભ નકારા પુસ્તકોના વાચનથી થવાનો સંભવ રહે છે. આ દુનિયામાં પુસ્તકો, માસિકપત્રો, અડ-વાડિક પત્રો, તેમજ રોજીદા પત્રો, નિમંત્રણ, અને ભાષણોના પુસ્તકો અજકાલ જેમ કાઈ મિલ્લમાંથી સૂતરના ધાન જ્યાંમંથ એક પાછળ ખીણી નીકળે છે એ રીતે નીકળતા આપણે જોઈએ છીએ. આ કારણથી પુસ્તકોની સખ્યા આટલી બધી વધી પડેલી જોવાથી તેમની સર્વની તુલના કરીને તેમાંથી માત્ર ઉત્તમ પુસ્તકોનુંજ વાચન કર્યાથી લાભ થવાનો સંભવ રહે છે. કારણ કે ખચતન્ત્રના વિદ્વાન કર્તા શ્રીમાન વિશ્વશર્માએ પણ ઉપદેશ કર્યો છે કે —

“અનન્તપારં કિલ શબ્દશાત્રં

સ્વલ્પં તથાપુર્વહવશ્ચ વિગ્રાઃ ।

સારં તતો ગ્રાહ્યમપાસ્ય ફલ્યુ

હંસૈર્યથા ક્ષીરમિવાન્નુમમ્બાત્ ॥”

+ હિતોપદેશમાં કહ્યું છે —

“સર્વદ્રવ્યેષુ વિત્રૈવ દ્રવ્યમાહુરનુત્તમમ્ ।

અહાર્યતાદનર્ધ્યતાદક્ષયતાચ સર્વદા ॥”

રક્તસ્રોમાં અને પાકશાળાઓમાં ઘાબલ કરવા આવશ્યક છે ? તેમાંથી કંઈ કંઈ જાતની કેળવણીને પ્રધાન સ્થાન આપવું ? અને કંઈ જાતની કેળવણીને ગૌણ સ્થાન આપવું ? વગેરે પ્રશ્નો ધણા વિકટ છે અને તે વિષે વિવેચન કરના જતાં ઘણુંજ લંબાણ ચાપ તેમ છે તેથી તેમ કરવું અન્ય પ્રસંગને માટે મોકલું રાખવું મને યોગ્ય લાગે છે. આ નિબંધ ઈંગ્લેન્ડના વિદ્વાન તત્ત્વચિંતક મી. હર્બર્ટ સ્પેન્સરનું વાક્ય ટાકીને હું સમાપ્ત કરીશ. તેમણે પોતાના એક પુસ્તકમાં એક સ્થળે લખ્યું છે કે. " In what way to treat the body, in what way to treat the mind, in what way to manage our affairs, in what way to bring up a family, in what way to behave as a citizen, in what way to utilize those sources of happiness, which nature supplies—how to use all our faculties to the greatest advantage of ourselves and others—how to live completely? And this being the great thing, needful for us to learn, is, by consequence, the great thing which education has to teach. To prepare us for complete living is the function which education has to discharge. " *H. Spencer.*

(સાર્વાર્થ) “ આપણું શરીર કેવી રીતે સંભાળવું, મન કેવી રીતે કેળવવું, આપણા વ્યાવહારિક કાર્યો, કેવી રીતે કરવા, કુટુંબ કેવી રીતે ચોપવું, દેશજન તરીકેની આપણી સંધળી ફરજો કેવી રીતે અદા કરવી, કુદરતે બક્ષેલા આપણા સુખના સ્ત્રોતો આપણે કેવી રીતે ઉપયોગમાં લેવાં—આપણને અને અન્યને જેથી વધારેમાં વધારે લાભ મળે તે પ્રમાણે આપણી સર્વ ઇન્દ્રિયો કેળવવી—(દુકામાં) સંપૂર્ણ રીતે જીવન કેવી રીતે ગાળવું ૨—આ વસ્તુ જે આપણને સર્વેને જાણવા માટે અતિ અગત્યની છે તે શિક્ષણ—કેળવણી—દ્વારા આપણે શીખવી જોઈએ સંપૂર્ણ રીતે જીવન નિર્ગમન કરવા માટે આપણને સજ્જ કરવા—આપણામાં બળ પ્રેરવું—એ શિક્ષણનો—કેળવણીનો—એક (પ્રમતિમ-મુખ્ય) ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ ” હર્બર્ટ સ્પેન્સર.

સંગીતવિષય.

(આલુ પુતક ૫૧ ના પૃષ્ઠ ૨૬૧ થી)

(ગાંતિથી ગાતું).

પદ્મસ્વરરચના
માત્રા ૪
મધ્ય ધિલયિત
ગતિ.

હા	હા	ર	કુ	વ	હા	હા	ર,	હા	આ	ઈ	ને
ડ			ડ				~				ડ
સા	ગ	મ	પ	ધ	પ	ધ	સાં,	ધ	ધ	પ	મ

હા	હા	ર	કુ	વ	હા	હા	..	..		
ડ			ડ			ડડ	ડ	ડ		
પ	મ	ગ	સા	રિ	ગ	સા	સા	.		
ગી	તે	ધું	મ	થ	પા	હા	ર,	આ	ઈ	ને
ડ	ડ	ડ				ડ	~			ડ
સા	ગમ	પ	ધ	પ	ધ	સાં	ધ,	ધ	પ	મ

હા	હા	ર	કુ	વ	હા	હા	.	.		
ડ			ડ			ડડ				
પ	મ	ગ	સા	રિ	ગ	સા	સા			
રં	ગી	ત	પા	ર	લે	પો	દો	ર	સી	લા
	ડ		~	ડ		ડ		ડ	ડ	
સં	સાં	નિ	ધા	પ	મ	પ	પ	પ	ધા	ની

• ૧ = ૧ માત્રા ; ડ = ૨ માત્રા ; ડ' = ૩ માત્રા ; િ = ૨૫૦, ૮
કે ૨૫૬ બીજા અંતરમાં આપુ છે એ બતાવનાર ; -ગા = કેમકે ગા
મી, = મન્દ મી ; િ = ગીત પૂરું ; ~ = અર્ધમાત્રા

अ	अ	ऐ	ते	अ	सा	सु	.	.	.
५	५		५		५	५	५	५	
प	प	ध	री	नि	सा	सा	सा	.	

अ	भ	री	अ	सु	,	आ	ध	ने	पा	र	ए	ओ	,		
५	५	५	५	५		५	५	५	५	५	५	५			
सं	सं	सां	नि	धा	प	म	,	प	प	प	प	ध	नि	नि	,

अ	त	णी	ओ	प	ध	रा	सु	रे	,	आ	ध	ने	
५	५	५	५	५	५	५	५	५		५	५	५	
सां	सां	सां	धा	प	ध	म	प	म	,	गा	रि	स	

दा	दा	२	३	५	६	६	.	३
५	५	५	५	५	५	५	५	५
प	म	ग	सा	रि	ग	सा	सा	

भील थोपडी.

सार्दताथी

मात्रा ३ मध्य चिह्नित

मंड

स्पष्ट

म	म	अ	अ	दा	दा	आ	अ	पं	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
गा	म	प	प	धा	धा	प	प	म	ग	रि	म	ग	री	सा	;			

* १ = १ मात्रा ; ५ = २ मात्रा ; ३ = ३ मात्रा ; ३ = स्वर, वधु

के शब्द भील स्तवभां आहु छे ओ जतावनार ; -गा = केमल गा ;

सां = मन्द्र नी ; ३ = मीत पूर ; ३ = अर्धमात्रा.

મંદ

વા છું	વા યુ	વી તી	રા
ડ	ડ	ડ	ડ
-ધા પ	-ધપ ઘ	ની નિ	સા' સ'

ધન

પૂ વે	થ યો	ઝ ગ ઝ	ગા ટ ,
ડ	ડ	ડ	ડ ~ ~
ની નિ	સં રી'	નિ સ' નિ	-ધા પ ,

મદ

રં ગ	દી સે	ભા ત	લા ત	ઝ ડ	પા ન	ડા લે ,
ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ
નિસ' સ'	નિ-ધપ	-ધા-ધ	પ પ	મ ગ	મ ગ મ	ગ-રી સા .

સ્પષ્ટ

ભ ગ	મુ જ	ઝા લા	પા ળ
ડ	ડ	ડ	ડ
ગા મ	પ પ	-ધા -ધ	પ પ

ધન

પં ખા	. વ ન	બો	લે .
ડ	-	ડ	ડ
મ ગ	-રિ ગ મ	ગ-રી	સા .

મદ=થોડા બળવાળા અવાજથી ગાવું; સ્પષ્ટ=મળયુક્ત અવાજથી ગાવું, ધન=વધારે બળયુક્ત અવાજથી ગાવું.

* ૧ = ૧ માત્રા ; ડ = ૨ માત્રા ; ડ̇ = ૩ માત્રા ; ̇ = સ્વર, વર્ણુ કે સજ્ઞ બીજા સંભમા ચાલુ છે એ બતાવનાર, -ગા = કેમગ ગા ; નો, = મન્દ નો ; ધ = ગીત પૂર, ~ = અર્ધમાત્રા.

માત્રા ૪ જે ને | | સંગ, ૨ | -મ મદ્ | તે વે | જે સે ,
 મધ્ય ૬ ૬ | ૬ ૬ | ૬ | | | ૬ ૬ | ૬ |
 મતિ સા રિ | મ પ | સાં સં-નિ | ય પ મ | ધા મ મગ રી ,

જે ને | જે વે | સંગ, ૩ | -મ મધ્ય | તે વે | જે સે ,
 ૬ ૬ | ૬ ૬ | ૬ | | | ૬ ૬ | ૬ |
 સા રી | મ પ | સાં સં-નિ | ધ પ મ | ધા મ મગ રી ,

જે ને | જે વે | સંગ, ૪ | . મ તે | વાં તે | ૬ ૨ શે ,
 ૬ ૬ | ૬ ૬ | ૬ | | | ૬ ૬ | ૬ | |
 સા રી | મ પ | ની નિ સં | સં સં સાં | રિ-ગ રી | નિ નિ સા ,

જે ને | જે વે | સંગ, ૪ | મ તે | વે નર્ધ | ૬ ૨ શે ,
 ૬ ૬ | ૬ ૬ | ૬ | | | ૬ ૬ | | |
 ની ની | નિધ ની | સં સં-નિ | ધ પ મ | પ ધ પ | મ ગ રી ,

૩ ૩ સ | ગે ૩ | ૩ મ ગે | . ,
 | ૬ | | ૬ ૬ | ૬ | | ૬ |
 રિ, રી રિ | મ મ | પ મ પ | પ ,

ધુ ૨ સ | ગે ધુ | શે જ ને | .. ,
 | ૬ | | ૬ ૬ | ૬ | | ૬ |
 મ મ મ | પ ધા | મ ગ રી | રી ;

* ૧ = ૧ માત્રા, ૬ = ૨ માત્રા; ૬ = ૩ માત્રા; | = ૨૨, વર્ણ

કે સમ્પન્ન પીઠ સ્તંભો આપુ છે એ જનારનાર; -ગા = કામગ ગા;
 ને ને = મન્દ નો; ની = ગીત પૂર, ૨ = સ્વરમાત્રા, ૪ = ચતુર્થ સ્થાન.

ગણિત.

સા ગ મ્હે	તા ના	સં ગ થી	...
1 5	5 5	5	
-નિ-ની-નિ	-નિય -ની	સા નિ સા	.. -નિ ધ પ ,

લા ગ્ધ શા	.. જી વિ	ધા લ છે	.
5	5	5	5'
રિમ મ પ	પ પ ધા	મ ગ રી	રી .

(અપૂર્ણ.)

ગણિત.

લેખક—રામભાઈ કાલિદાસ ખેડક.

(આશુ ૫ ૨૨૮ થી.)

જે સખ્યાનો મરવાળો આપેલા હોય; તો આપેલા સરવાળાના ધન-
માથી આપેલો ધનનો સરવાળો બાદ કરવો આ બાદબાકીને આપેલા
સરવાળાની ત્રણ ગણાઈએ લાગવા આ લાગાકાર તેજ જે સખ્યાનો
ગુણાકાર થશે આ ઉપરથી તેજ જે સખ્યાઓ કાઢી શકાય.

ઉદા:—જે સખ્યાના ધનનો સરવાળો ૪૬૮ છે, અને તેજ જે સ-
ખ્યાનો સરવાળો ૧૨ છે, તો તે જે સખ્યાઓ કઈ?

આપેલા સરવાળાનો ધન — આપેલો ધનનો મરવાળો

આપેલો સરવાળો $\times ૩$

$$= \frac{૧૨^૩ - ૪૬૮}{૧૨ \times ૩} = \frac{૧૭૨૮ - ૪૬૮}{૩૬} = \frac{૧૨૬૦}{૩૬} =$$

૩૫ તેજ જે સખ્યાનો ગુણાકાર એ ઉપરથી—

$\sqrt{\text{આપેલો સરવાળાનો વર્ગ} - \text{આપેલો ગુણાકાર} \times ૪}$

$$\sqrt{૧૨^૨ - ૩૫ \times ૪} = \sqrt{૧૪૪ - ૧૪૦} = \sqrt{૪} = ૨,$$

માટે ૨ તેજ જે સખ્યાની બાદબાકી આ ઉપરથી:—

$$\frac{૧૨ + ૨}{૨} = ૭ \text{ મેટ્રી સખ્યા, અને}$$

$$\frac{૧૨ - ૨}{૨} = ૫ \text{ નાની સખ્યા.}$$

માટે જવાબ. ૭ અને ૫

કારણ — $x^3 + y^3 = ૪૬૮$ અને $x + y = ૧૨$ આપેલા છે.

$x + y = ૧૨$ એનો ધન ડ્યો

$x^3 + ૩ x y (x + y) + y^3 = ૧૭૨૮$ એમાથી.

$x^3 + y^3 = ૪૬૮$ બાદ કર્યા

$$૩ x y (x + y) = ૧૨૬૦. \text{ બાદમાટ્રી}$$

આમાં $x + y = ૧૨$ આપેલા છે માટે $x y \times ૩ \times ૧૨ =$

$$૧૨૬૦ \text{ માટે } x y = \frac{૧૨૬૦}{૧૨ \times ૩} = ૩૫ \text{ તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર.}$$

અથવા બીજી રીતે —

બે સખ્યાના ધનનો સરવાળો અને તેજ બે સખ્યાનો સરવાળો આપ્યા હોય તો આપેલા ધનના સરવાળાને આપેલા સરવાળાએ ભાગવા આ ભાગાકાર આપેલા સખ્યાનાના વર્ગમાથી બાદ કરવો. આ બાદમાટ્રીને ૩ વડે ભાગવાથી તેજ બે સખ્યાનો ગુણાકાર નીકળશે આ ઉપરથી તેજ બે સખ્યાનો કાઢી શકાય

ઉપરનું ઉદાહરણ આ રીતે હેાડી તેમજ —

આપેલો ધનનો સરવાળો — આપેલો સરવાળો = $૪૬૮ \div ૧૨ =$

૩૯ ભાગાકાર.

આપેલા સરવાળાનો વર્ગ — આપેલો ભાગાકાર

$$\frac{12^2 - 39}{3} = \frac{144 - 39}{3} = \frac{105}{3} = ૩૫ \text{ તેજ}$$

બે સખ્યાનો ગુણાકાર.

આ ઉપરથી તેજ બે સખ્યાનો કાઢી શકાય.

કારણ — $x^3 + y^3 = (x + y) (x^2 - x y + y^2)$

માટે $x^3 + y^3 = ૪૬૮$ એને $x + y = ૧૨$ વડે ભાગીએ તો

અ^૨ — અ વ + વ^૨ = ૩૬ થાય, અ + વ = ૧૨ એનો વર્ગ
અ^૨ + ૨ અ વ + વ^૨ = ૧૪૪ માંથી અ^૨ — અ વ + વ^૨ = ૩૬
બાદ કરીએ તો ૩ અ વ = ૧૦૮ રહે છે માટે અ વ = ૩૬ તેજ બે
સંખ્યાનો ગુણાકાર

ઉદા:—બે પુસ્તકો છે એક પુસ્તકમાં જેટલા પ્રકરણ છે તેટલા
પાનાં તે પુસ્તકના દરેક પ્રકરણમાં છે અને એ પુસ્તકમાં જેટલા પ્રકરણ
છે તેટલી લીટી એ પુસ્તકના દરેક પાના પર છે, બીજા પુસ્તકના દરેક
પ્રકરણમાં છે, અને એ પુસ્તકના એક પ્રકરણમાં જેટલા પાના છે તેટલી
લીટી એ પુસ્તકના દરેક પાના પર છે. બન્ને પુસ્તકના મળીને ૫૫ પ્રક
રણો છે. સારે દરેક પુસ્તકમાં કેટ કેટલા પ્રકરણો હશે ? એક લીટીમાં
૧૧ શબ્દો છે.

જવાબ —એકમાં ૩૦ અને બીજામાં ૨૫

બે સંખ્યાના ધનની બાદમાડી અને તેજ બે સંખ્યાની બાદમાડી.
આપ્યાં હોય, તો આપેલી ધનની બાદમાડીમાંથી આપેલી બાદમાડીનો ધન
બાદ કરવો. આવેલી આ બાદમાડીને આપેલી બાદમાડીની ત્રણ ગણાઈએ
લાગવાથી તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર નીચેગણે આ ઉપરથી તેજ બે
સંખ્યા કાઢી શકાય

ઉદા:—બે સંખ્યાના ધનની બાદમાડી ૨૮૬ છે, અને તેજ બે
સંખ્યાની બાદમાડી ૨ છે, તો તે બે સંખ્યાઓ કઈ ?

આપેલી ધનની બાદમાડી — આપેલી બાદમાડીનો ધન
આપેલી બાદમાડી × ૩

$$= \frac{૨૮૬ - ૨}{૨ \times ૩} = \frac{૨૮૪ - ૮}{૬} = \frac{૨૮૮}{૬} = ૪૮. \text{ બે}$$

સંખ્યાનો ગુણાકાર. આ ઉપરથી —

$\sqrt{\text{આપેલી બાદમાડીના વર્ગ} + \text{આપેલી ગુણાકાર} \times ૪}$

$$\sqrt{૨^૨ + ૪૮ \times ૪} = \sqrt{૪ + ૧૯૨} = \sqrt{૧૯૬} = ૧૪$$

તેજ બે સંખ્યાનો સરવાળો. આ ઉપરથી —

$\frac{17 + 2}{2} = ૯$ મોટી સંખ્યા અને $\frac{14 - 2}{2} = ૬$ નાની સંખ્યા માટે જવાબ — ૯ અને ૬.

કારણ:—અ^૩ — વ^૩ = ૨૮૬ અને અ — વ = ૨ છે.
અ — વ = ૨ એનો ધન કર્યો એટલે અ^૩ — ૩ અ વ (અ — વ)
— વ^૩ = ૮ થયા.

$$\begin{array}{rcl} \text{અ}^3 & & - \text{વ}^3 = ૨૮૬ - \text{માંથી.} \\ \text{અ}^3 - ૩ \text{ અ વ (અ - વ)} - \text{વ}^3 & = & ૮ \text{ બાદ કર્યા.} \\ \hline ૩ \text{ અ વ (અ - વ)} & = & ૨૮૮ \text{ બાદઆકાર.} \end{array}$$

આમા અ — વ = ૨ આપેલા છે.

મટે અ વ × ૩ × ૨ = ૨૮૮.

માટે અ વ = $\frac{૨૮૮}{૨ \times ૩} = ૪૮$ તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર.

અથવા બીજી રીતે —

બે સંખ્યાના ધનની બાદઆકારી અને તેજ બે સંખ્યાની બાદઆકારી આપ્યા હોય; તો આપેલી ધનની બાદઆકારીને આપેલી બાદઆકારીએ ભાગવા આ ભાગાકારમાંથી આપેલી બાદઆકારીનો વર્ગ બાદ કરવો. આપેલી આ બાદઆકારીને ૩ વડે ભાગવાથી તેજ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર નીકળતો. આ ઉપરથી તેજ બે સંખ્યા કાઢી શકાય.

ઉપરનું ઉદાહરણ આ રીતે છોટી નોંધએ:—

આપેલી ધનની બાદઆકારી — આપેલી બાદઆકારી. = ૨૮૬ ÷ ૨ = ૧૪૮ ભાગાકાર.

અવેક્ષા ભાગાકાર — આપેલી બાદઆકારીનો વર્ગ

$$= \frac{૧૪૮ - ૨^2}{૩} = \frac{૧૪૮ - ૪}{૩} = \frac{૧૪૪}{૩} = ૪૮. \text{ તેજ}$$

બે સંખ્યાનો ગુણાકાર. આ ઉપરથી તે બે સંખ્યાઓ કાઢી શકાય.

કારણ:—અ^૩ — વ^૩ = (અ — વ) (અ^૨ + અ વ + વ^૨)
અ^૩ — વ^૩ = ૨૮૬ એને અ — વ = ૨ વડે ભાગવાથી અ^૨ +

અવ + વ² = ૧૪૮ આવે છે. એમાંથી અ — વ = ૨ નો વર્ગ
અ² — ૨ અવ + વ² = ૪ બાદ કરવાથી ૩ અવ = ૧૪૪ રહે છે
માટે અવ = ૪૮

ઉદા—એ ચોક્કસ ખેતર છે દરેક ખેતરની લખાઈ પૂર્ણાક વસા છે.
પહેલા ખેતરની પહોળાઈ બીજા ખેતરની પહોળાઈ કરતા ૪ વસા વધારે
છે. દરેક ખેતરમાં એક ચોરસ વસાનો એક એવી રીતે ક્યારડા પાડેલા છે.
પહેલા ખેતરના દરેક ક્યારડામાં તે ખેતરની લખાઈ જેટલા વસા છે તેટલા
શેર અનાજ પાક્યું બીજા ખેતરના દરેક ક્યારડામાં તે ખેતરની પહોળાઈ
જેટલા વસા છે તેટલા શેર અનાજ પાક્યું બન્ને ખેતરનું અનાજ મવા
કમીએ મણુ લેખે વેચી દેતા પહેલા ખેતરની ઉપજ બીજા ખેતર કરતા
૧૨૨ રૂપીઆ વધારે થઈ ત્યારે બન્ને ખેતરને ફરતી વાડ કરવાનો ખર્ચ
દર વસે એક આના પ્રમાણે કેટલા રૂપીઆ થશે ? જવાબ ૯ રૂપીઆ.

ખગોળના વિષયપરત્વે આવેલા ચર્ચાપત્રનો ખુલાસો.

મહેરજાન “ ગુજગત સાળાપત્ર ” ના તન્ત્રી સાહેબની સેવામાં,
નમ્રતાપૂર્વક લખવાનું કે ખગોળના વિષયસમન્ધી જે ચર્ચાપત્ર આપના
પત્રમાં પ્રકટ થવા માટે આગ્ર્યુ છે તેનો જે ખુલાસો મારા અદ્ય જ્ઞાનને
આધારે થયો છે તે અહિં નીચે લખ્યો છે, તે યોગ્ય લાગે તો આપના
પત્રમાં પ્રકટ કરવા મહેરજાની દરશો એવી નમ્ર વિનંતિ છે

તા. ૧૮-૬-૧૯૧૨

હમસ.

લી મેવક
લીનકરરાય અચરતલાવ મૈયદ,
આસિસ્ટન્ટ માગ્ટર, પ્રે રા ટે. ડાલેજ.

(૧) આકાશગગનો પટો—“આ પટો ઘડના મોલની પેઠે આકાશના
લગભગ મધ્ય ભાગ પર ઉત્તર દક્ષિણ જોવામાં આવે છે, એને ખેડુ લોકો
મોલ અથવા હોળી દીવાળીની વાટ કહે છે. અને તે અનત તારાઓનો
સમૂહ છે અને પૃથ્વીથી અનત દૂર હોવાથી ઘોળા ધામા જેવો દેખાય છે”
વગેરે જે આપના વિદ્વાન ચર્ચાપત્રીએ લખ્યું છે તે યથાર્થ છે. ૧

“આ મોભને જ્યારે જ્યારે જોઈએ છીએ, ત્યારે ત્યારે ને હુમેશાં આકાશી મધ્ય-રેખાસા ક્ષતતી પેઠે (મોભની પેઠે) જ જોવામા આવે છે ” એવું લખ્યું છે તે બરાબર નથી. પાછળથી તેમણે તા ૧૫-૬-૧૨ ના રોજ લખેલા પત્રમા તે પટાને બરાબર મધ્ય ભાગમા નથી પણ નૈર્ઋત્યથી ઈશાન કોણુ તરફ અકાચેલ છે એવો સુધારો લખી મોકલ્યો છે તે ? બરાબર છે. હવે તે હુમેશાં તેને તેજ ચંચળ કેમ દેખાય છે તેનો અન્ય આકાશી પદાર્થોની પેઠે ઉદ્યારત કેમ થતો નથી ? એ સારા ઉઠાવી છે તે બરાબર નથી, તેથી તે વિષે માર્કિ ખુલાસો આપવાની જરૂર છે.

ખગોળનો કોઈ પણ અભ્યાસકે એટલું તો કમૂલ કરશે જ કે આપણા સૂર્યચક્રમા સૂર્ય મધ્યમ્ય છે અને પૃથ્વી, બુધ, શુક્ર, મંગળ, બૃહસ્પતિ, શનિ વગેરે ગ્રહો અને બીજા નાના ગ્રહો તેની આસપાસ ગોળ પરિક્રમણ કરે છે, તેમજ તે બધા પાછા પોતાની ધરી ઉપર અમુક સમયમા એકબાર એ રીતે નિગત ગ્રમણ કરે છે બુધશુક્રાદિકના ગ્રમણની પેઠે પૃથ્વીના આ બે પ્રકારના ગ્રમણને લીધે તેની-પૃથ્વીના-ચોમેર આવેલા સૂર્ય પદાર્થો ગ્રમણની વિરલ દિગામાં જતા અવસ્થા દેખાવાજ જોઈએ અને એ દારૂણથી ગ્રહ અને તારાઓ જેવા આકાશી પદાર્થો ઉદ્યારત પામે છે તે પ્રમાણે તે આકાશી પદાર્થોની માફક એ આકાશગંગાના પટાનો પણ તે પણ આકાશી પદાર્થજ હોનાથી ઉદ્યારત અવસ્થા થયોજ જોઈએ. સમીપાગથી તે પરીઢીઆ પયન્ત-મરામર બાગ દલાદ મુચા-દિગોના વિષમે સુધી-જોઈ કોઈ સહિત આકાશનું અવલોકન કરે નો તેને આખો આકાશી ગાળાર્ધ-નભપટ પર વિગજમાન ચન્દ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્રદિ મધ્યે પદાર્થો પૂરંથી પશ્ચિમ ઉદય અને અસ્ત થતો જાણામે. આ બનાવનો સત્યસિદ્ધિનો સળંગ પુરાવો જોઈતો હોય તેમણે શ્રી આનં. એ. પ્રો.ટર બી. એ. એલ, આર, એમ, જેઓ ગ્રંથ નિપુણ ખગોળવેત્તા છે તેમના “ગ્રાર ઑટલસ” (તારાનો નકશો) “દાક આવર્મ વિધ ધ ગ્રાસ” (“ તારાઓનું અડધા અડધા દલાદનું અવલોકન ” અને “ દાક આવર્મ વિધ ધ ટેલિસ્કોપ ” (“ દૂરની-નો અડધા અડધા દલાદનો ઉપયોગ ”)-એ પુસ્તકો અગર સર નોર્મન લોવર અગર સર ગોર્ટ બોલ જેના બીજા નિપુણ ખગોળશાસ્ત્રીઓએ લખેલા પુસ્તકો વાચવા તેમ જના નીચે લખેલી લીટીઓ વાચવા ચેગર છે.-

“ If we stand on an open space, on a clear night, we see above us the celestial dome spangled with stars, *apparently fixed* in position. But after a little time, it becomes clear that these orbs are slowly *shifting* their position. Those near the eastern horizon are rising those near the western setting. Careful and continuous observation would show that the stars are *all moving* in the same way, precisely, as they would, if they were fixed to the concave surface of a vast hollow sphere, and this sphere rotated about an axis. ”

Proctor.

(ભાવાર્થ) કેઈ વાદળા વિનાની અચ્છ ગતિએ પૃથ્વી ગેદાન પર ઉભા રહીને આપણે ઊંચી દૃષ્ટિ કરીયું તો માથા ઉપર આકાશી ધુમટ અને તેની અંદર ફેરી ખીલની માફક સફેદ જડેલા-દેખ તી રિથર ગિયનમાં ગ્રહોના તારાઓનો સમૂહ જણાશે. અંધર રિયનિમા જળાતો આ તારકટુંદ પણ થોડા સમય સુધી અવલોકન કર્યા પછી પોતાનું રચાન ઊડીને પૂર્વથી પશ્ચિમ દિશા તરફ ધીરે ધીરે ખસતો જણાશે. પૂર્વ દિશાના તારાઓ ઉદય પામીને માથે આવના, માથા ઉપરના તારાઓ પશ્ચિમ દિશા તરફ જતા અને પશ્ચિમ દિશાના તારાઓ અસ્ત પામતા જણાશે. બારીક અને દૃઢ મનપણ અવલોકન કર્યાથી જણાશે કે જેમ કેઈ નાના ગોળાને તેના અંશ ઉપર ગોળ ફેરવ્યાથી તેની માહેના પોલાણમાંથી જેતાં તેના અંતરગોળ ધુમટ ઉપર ચોટતી ચીને ગોળ ફેર છે તેમ આ આકાશી ગોળાના પોલાણમાં અંબી રહેલી આપણી પૃથ્વી પોતાની ધરી ઉપર ગોળ ફેરતી હોવાથી પૃથ્વીના બધી પૃથ ઉપર ઉભા રહીને અવલોકન કરતા મનુષ્યને તેની માથે એમે આવેલા આકાશી ગોળાને આખો અંતરગોળ પણ તેના પટ પર ચોટતો હોય તેમ દેખાતા તારાઓની સાથે-પૂર્વ પશ્ચિમ ફરતો જણાશે ”

આ વાચ્યાથી, તેમજ અવલોકન કર્યાથી સ્પષ્ટ સમજાશે કે આકાશ ગગાનો પટો ખીલત તારાઓની માફક પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ ફરતો જણાશે.

હવે એ તારાઓ ગ્રહો વગેરે સર્વ આકાશી પદાર્થો પૃથ્વીના પોતાની ધરી ઉપરના દૈનિક ભ્રમણને પારિણામે તે ભ્રમણની વિરુદ્ધ એટલે પૂર્વ

ટર્મના વચલા ભાગમાં આવનાર વિદ્યાર્થીને મે. એન્ડ્રુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબની ખાસ પરવાનગી વગર દાખલ કરવામાં આવશે નહિ તા. ૧૦ મી માહે જુલાઈ સને ૧૯૧૨

M. E. Chubb

લેડિ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ

મ. ડે. ડૉ. ફોર વિમેન-અમદાવાદ.

જાહેર ખબર.

ગ સા માધવલાલ દરિયાલ રમાગઢ ઇનામની જાહેર ખબર.
કોઈ નહીં દરેલા વિષય ઉપર સૌથી સરસ પાઠ આપવા માટે લગ્ય અને મુગત જિજ્ઞા અને મુગત એજન્સિની કોઈ જીસિક્ષકને માધવલાલ દરિયાલ રમાગઢ ઇનામ તરફ રૂ. ૩૦) ના પુખ્તો અથવા શિક્ષણનાં સાહિત્ય આપવાની મુગત પનાઈપુર મોસાદટિએ ગોઠવણ કરી છે.

પરીક્ષા તા. ૨૭-૬-૧૯૧૨ ના મેજ ઓઓ માટેની મહાલક્ષ્મી ડે. નિગ ડોલેજની પ્રેસિડેન્સિગ રૂ. ૬૫ મા તે ડોલેજના લેડી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ અને અને પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ ડોલેજના પ્રિન્સિપલ લેગે પાદનો વિષય અને તે જે વર્ગમાં આપવાનો હશે તે એક દલાદ પહેલા જાહેર દસ્તામાં આવશે.

સમગી અરજીઓ તા. ૧૨-૬-૧૯૧૨ મુધીમાં પોતાના જિલ્લાના ડેપુટી સાહેબ માર્ગત મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ ડોલેજના લેડિ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરફ મોકલી.

પાંચ વર્ષ ઉપરની અને પદર વર્ષ અદરની ત્રાકનીવાળા શિક્ષકો આ ઇનામ માટે લાયક ગણાશે તા. ૧૦-૭-૧૨.

M. E. Chubb,

લેડિ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ, મહાલક્ષ્મી

ટ્રેનિંગ ડોલેજ ફોર વિમેન,

અમદાવાદ

જાહેર ખબર.

ઉ. ભા. ના મે. એ. ઈ. સાહેબના તા. ૨૦ મી જુલાઈ ૧૯૧૨ ના હુકમ નં ૬૩૫૫ ઉપરથી.

‘મુજરાતી ભાષાના વ્યારણ’ની ખીજ આવૃત્તિ તેમા ચોટલા જાગેલા શુદ્ધિપત્ર સાથે નિર્ધારિત તથા લેડિને આપવાની ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબે મંજૂરી આપી છે. એ ચોપડીની કિંમત રૂ. ૦-૧-૬ (એક આનો નવ પાઈ) છે.

P. Lory,

એ. ઈ. ઉ. ભા.

જાહેર ખબર.

કાઠિયાવાડ મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રવેશક પરીક્ષા.

(ચાલુ ૫ ૨૮૦ થી)

આ પરીક્ષા સાતમા ધોત્તણમાં થશે, માટે જેમણે સાતમા ધોત્તણનો અભ્યાસ કર્યો હોય, તેના વિદ્યાર્થીઓએ હાજર થવું.

૨. સન ૧૮૮૦ ના સપ્ટેમ્બર માસના શાળાપત્રમાં નમુનો છપાયો છે, તે મુજબ મેહેતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપતા જણાવવું કે ઉમેદવારની ઉંમર ૧૭ વર્ષથી વધારે, અને ૨૨ વર્ષથી ઓછી છે તેમ કાંઈ ખોડ-ખાંપણ નથી, ને ચાલચલગત સારી છે ચાલચલગતની ખામતમાં ખાસ-તપાસ કરી પોતાની ખાત્રી કરીનેજ મેહેતાજીઓએ સર્ટિફિકેટ આપવું.

૩ સર્ટિફિકેટમાં ઉંમરના વર્ષ, માસ અને દિવસ લખવાની સાથે અંગ્રેજી અને ગુજરાતી જન્મતિથિ લખવા ચૂકવું નહિ.

૪ સત્તર વર્ષ કરતા નાની ઉંમરના ઉમેદવારોને પરીક્ષા આપવા સ્થાન મંજૂરી મેળવવાની જરૂર નથી તે પાસ થશે તોપણ તેને કૉલેજમાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે.

૫ બાવીશ વર્ષ કરતા ઓછી ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓએ પરીક્ષા આપવા માટે, તેમ પાસ થયા પછી કૉલેજમાં દાખલ થવા સાથે, કાઠિયાવાડ એજન્સિના મેહેરજાન એજ્યુકેશનલ ઓફિસર સાહેબ બહાદુરની ખાસ પરવાનગી મેળવવી પડશે તેઓ ઉપર નમરે પાસ થશે તોપણ તેમને કૉલેજમાં ગૉલરશિપ આપી દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.

૬. જે ઉમેદવારે પરીક્ષા પેહેલા જાર માસમાં એક કરતા વધારે મેહેતાજી પાસે અભ્યાસ કર્યો હોય, તેમણે તે સમયના સર્ટિફિકેટ લાવવા ચાલચલગતની ખામતમાં તો પરીક્ષા પેહેલા એક માસ અગાઉનું સર્ટિફિકેટ ખાત્રીલાપક ગણાવે.

૭. પરીક્ષા ચર્ચ ગયા બાદ લાપક જણાવતા ઉમેદવારોને શરીર સમજાવી તપાસ માટે મેહેરજાન દાકતર સાહેબ પાસે મોકલવામાં આવશે, માટે તેઓને આદિ વધારે વખત મેદાન પડશે.

૮. દર વર્ષે પ્રવેશક પરીક્ષાની જાહેર ખબર બનતાં સુધી શાળા પત્રમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે, પણ પરીક્ષાની તારીખ ઉતાવળે જાણવા જેની આતુરતા હશે, તેને રાજકોટમાં મેહેતા તેના લાગના વળગતા તરફ,

રૂથી ભોજન રૂ. ૭) પીંજરત—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૦)
 મીઠાઈ રૂ. ૬) દેગામ કન્યાશાળા—બુલાભાઈ ગાડાભાઈ તરફથી દર
 વરસે રૂ. ૬) ઇનામના દેગામ મુખ્ય શાળા—ગામ લોકો તરફથી મી-
 ઠાઈ રૂ. ૬૧) નીલુત—કુવરજી નરસઈ સરલાણુ પંનાસા રૂ. ૩) ગામ
 લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૨૫) છરવાડા—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ
 રૂ. ૧૦) મીઠાઈ રૂ. ૪) હેસાણુ—ગેડ માણેદજી ડવણુજી મીઠાઈ રૂ.
 ૨૧-૧૨-૦ છગી રૂ. ૩-૧૨-૦ ભટ્ટાઈ—મહમદભાઈ હાસમભાઈ ભગડા
 રૂ. ૮-૬-૦ ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૧૦-૪-૦ મરહોણુ—
 ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૨૭-૪-૦ કુવરજી નરસઈ તરફથી કાપડ
 રૂ. ૫-૪-૦ મીઠાઈ રૂ. ૧૨-૧૨-૦ કોપરગી—ગામ લોકો તરફથી
 ઘડીઆળ રૂ. ૧૦) કપડા રૂ. ૩) મીઠાઈ રૂ. ૭) સાલેજ—ગામ લોકો
 તરફથી ભોજન રૂ. ૩૦) પલરાણુ—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ.
 ૮-૮-૦ ઇનામ રૂ. ૧૩) નરથાણુ—ગામ લોકો તરફથી ભોજન તથા
 મીઠાઈ રૂ. ૧૨-૮-૦ ભટ્ટેલી—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૩૫-૮-૦
 કુલારીઆ—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૩) મીઠાઈ રૂ. ૯)
 મુપા—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૫) મીઠાઈ રૂ. ૫) ભોજન
 રૂ. ૨૫) પંચલાઈ—ગામ લોકો તરફથી ભોજન મીઠાઈ રૂ. ૧૫)
 મદીદ—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રૂ. ૨૧) અમટ—ગામ લોકો તરફથી
 મીઠાઈ કપડા રૂ. ૧૫) મુનસાડ—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ મોપડી
 રૂ. ૧૮-૪-૦ સાલેજ—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રૂ. ૩૦) મોટા
 વરાણા—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ મીઠાઈ રૂ. ૬૫-૦-૦ બાળદેવજી
 તીરભદ્રજી જાગીરદાર સમ્રાઠ્યાન રૂ. ૧૦) ગોરધા—ગામ લોકો તરફથી
 મીઠાઈ રૂ. ૭) સીથાણુ—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૧૧) અન્ના-
 સણુ-મુપા—અણુઅન્ન ઇનામ તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૩-૦-૦ મીઠાઈ
 રૂ. ૨૦-૧૨-૦ કુવરજી નથુભાઈ તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૩-૧૨-૦ હારા-
 પોર—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રૂ. ૧૫) મીઠાઈ રૂ. ૯) કબીલ-
 પોર—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ તથા મીઠાઈ રૂ. ૧૩) કુદીઆણુ—
 ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રૂ. ૧૬-૧૪-૦

(અખત)

અંક ૬ મો.

પુસ્તક પર મુ.

Gujarat Sahitya Akademi

ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી.

સપ્ટેમ્બર, ૧૯૧૨.

વિષય.

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ

૧. કાવ્યસંપત્તિનું દિગ્દર્શન.	૩૨૧-૩૨૪.
૨ સાહિત્યમા નીતિની ભાવના (અ. ક. ત્રિવેદી).	૩૨૫-૩૨૭.
૩ હાસ્યરસ- (મો. પા. દયે)	૩૨૭-૩૩૧.
૪ અમેરિકાની કેળવણી (મો. ર. પંજા)	૩૩૧-૩૩૬.
૫. પદાર્થપાઠ (ક. મુ. વકાલ)	૩૩૭-૩૩૮
૬ સંગીતવિગમ (લ. આ. વાંસ)	૩૩૮-૩૪૧
૭. ચતુર્વિધ વા (ખં. આ. પતાર)	૩૪૨-૩૪૭.
૮. ચર્ચાપત્ર (લી. આ. મુખર્જી)	૩૪૭-૩૫૧.
૯. કેળવણીખાતાનાં અનંત	૩૫૨-૩૫૫
૧૦ નિઃશબ્દનાં અનંત	૩૫૫-૩૬૦.

તપ્તી (આનંદ, ૧૯૦૨ થી) -અને

મકાશક-૨. બ. કમળાનંદ પ્રાણસંકર ત્રિવેદી, બી. એ.,

ત્રિવિસપદ, પ્રે. રા. દેવિજી કોલેજ-અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાનાં હુકમગી.

(૨૧ દેશ સંગ્રહન સમયે છે)

છે અને વીણાના અભિમાનસર્વસ્વને તોડનારી એજ રીતિ છે. અર્થાત્, વીણાના દિવ્ય ગાયન કરતાં પણ વૈદર્ભી રીતિવાળું કાવ્ય વિશેષ મનોહર છે. ઉદ્ધત પદ્ધતિ વિરાજિત, ઓજ્જ્વલ ને કાન્તિગુણયુક્ત જે રચના તે ગૌડી રીતિ કહેવાય છે. કાન્તિગુણ એટલે પદોની ઉજ્જ્વલતા છે. અર્થાત્, ઉજ્જ્વલ એટલે ચિદ્ર, આમ્યતાહીન પદ્યુક્ત રચના તે કાન્તિગુણ છે. જેઓ માધુર્ય, ઓજસ, ને પ્રસાદ એ ત્રણજ ગુણ માને છે તેઓ કાન્તિગુણને માત્ર આમ્યતાનો વિપર્યયજ-આમ્યતાથી ઉલટોજ-ગણે છે. વૈદર્ભી ને ગૌડી એ બન્ને રીતિનાં જેમા લક્ષણ હોય તેને પાયાલી રીતિ કહે છે.^૧ આ ત્રણ પ્રકારની રીતિને મમ્મટ અનુક્રમે ઉપનાગરિક, પરુપ, ને કોમલ વૃત્તિ કહે છે.^૨ વૃત્તિ એટલે રસવ્યાપાર ને તે વ્યાપાર-વાળી વર્ણુરચના તે વૃત્તિ, એવો વૃત્તિનો અર્થ છે.

વૃત્તિનો ઇતિહાસ.

વૃત્તિ એ નાટકની વિશિષ્ટ રચના છે. રસોચિત વર્ણુસંદર્ભ-રસ બચાવર આમી તેમાં લહેજત આવે એવી વર્ણુરચના-એ એનું લક્ષણ છે. ભારતીય ‘નાટ્યશાસ્ત્ર’ માં એની ઉત્પત્તિની નીચે પ્રમાણે કથા આપી છે. એક સમયે માયા વડે સ્વર્ગ, મૃત્યુ, ને પાતાળને યોતાને વિષે અન્તર્ભૂત કરી વિષ્ણુ સાગરમાં નાગપર્યંક પર ચૂતા હતા, ત્યાં વીર્યમળથી ઉન્મત્ત થયલા

૧ વન્યપારુપ્યરહિતા શબ્દકાઠિન્યવર્જિતા ।

નાતિદીર્ઘસમાસા ચ વૈદર્ભી રીતિરિવ્યતે ॥

ઓજઃકાન્તિગુણોપેતા ગૌડીયા રીતિરિવ્યતે ।

પાશ્ચાલી રીતિવૈદર્ભીગૌડીરીત્યુભયાત્મિકા ॥ પ્રતાપ૦

અકૃતસમાસસ્પર્શા સમગ્રગુણગુમ્ફિતાદિમા તત્ર ।

एकैव जयति रीतिर्विदलितवीणाभिमानसर्वस्वा ॥ एका०

૨ માધુર્યવ્યજ્રકૈર્વર્ણરૂપનાગરિકોચ્યતે ।

ओजःप्रकाशकैस्तैस्तु परुषा कोमला परैः ॥

केपांचिदेता वैदर्भीप्रमुखा रीतयो मताः ॥

કાવ્યમ૦

ગુજરાત શાલ્કાપત્ર.

પુસ્તક ૫૧ મું.

સપ્ટેમ્બર, ૧૯૧૨.

અંક ૯ મો.

કાવ્યસંપત્તિનું દિગ્દર્શન.

(ચોથી સાહિત્યપરિષદમાં વાચેલો નિબંધ).

(ચાલુ પુ. ૫૧, પૃ ૨૮૪ થી)

રીતિ—વાણીના વિચિત્ર માર્ગો.

હવે રીતિ, વૃત્તિ, શય્યા, ને પાદ વિષે થોડુંક વિવેચન કરવું આવશ્યક છે.

રીતિ એ ભાષાશૈલીના લિન લિન પ્રકાર છે વામન રીતિને કાવ્યનો આત્મા માને છે, રીતિનું લક્ષણ વિશિષ્ટ પદરચના એમ આપે છે, ને વિશેષ એટલે ગુણાત્મા એમ સમજાવે છે^૧ અર્થાત્, ગુણવિશિષ્ટ રચના તે રીતિ વિદ્યાભૂષણ કહે છે કે જેમ અગની લુદી લુદી વ્યવસ્થાથી તેમા ગુણ એટલે ઉત્કર્ષ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ ગુણને ઉત્પન્ન કરનાર વર્ણની વિશિષ્ટ રચના તે રીતિ છે^૨ દડી આ લિન લિન પદવિન્યાસપ્રણાલીને વાણીના વિચિત્ર માર્ગો કહે છે^૩ વૈદર્ભી, ગૌડી, અને પાયાલી, એ ત્રણ મુખ્ય રીતિ છે કામદ્ય વર્ણ, અસ્પસમાસ, અને મૃદુ બન્ધ-એવી રચના તે વૈદર્ભી રીતિ છે વિદ્યાધર કહે છે કે જેમા સમગ્ર ગુણની રચના હોય અને સમામનો સ્પર્શ ન હોય એવી એકજ વૈદર્ભી રીતિ સર્વોત્કૃષ્ટ

૧ વિશિષ્ટા પદરચના રીતિઃ । વિશેષો ગુણાત્મા । વામન.

૨ રીતિર્નામાદ્ગ્નસંસ્થાનવિશેષવદ્ગુણહેતુકો વર્ણવિન્યાસ-
વિશેષઃ ॥

૩ અસ્ત્યનેકો ગિરાં માર્ગઃ સૂક્ષ્મભેદઃ પરસ્પરમ્ ।

તત્ર વૈદર્ભગૌડીયૌ વર્ણ્યેતે પ્રસ્ફુટાન્તરૌ ॥ કાવ્યાદ૦

વિદ્યાભૂ૦

છે અને વીણાના અભિમાનસર્વસ્વને તોડનારી એજ રીતિ છે. અર્થાત્, વીણાના દિવ્ય ગાયન કરતાં પણ વૈદર્ભી રીતિવાળું કાવ્ય વિશેષ મનોહર છે. ઉદ્ધત પદ્ધતિ વિરાજિત, ઓજેશુ ને કાન્તિશુયુક્ત જે રચના તે ગૌડી રીતિ કહેવાય છે. કાન્તિશુ એટલે પોદની ઉન્નવલતા છે. અર્થાત્, ઉન્નવલ એટલે શિષ્ટ, આમ્યતાહીન પદ્યુક્ત રચના તે કાન્તિશુ છે. જેઓ માધુર્ય, ઓજસ, ને પ્રસાદ એ ત્રણજ ગુણ માને છે તેઓ કાન્તિશુને માત્ર આમ્યતાનો વિપર્યયજ-આમ્યતાથી ઉલટોજ-ગણે છે. વૈદર્ભી ને ગૌડી એ બન્ને રીતિનાં જેમા લક્ષણ હોય તેને પાંચાધી રીતિ કહે છે.^૧ આ ત્રણ પ્રકારની રીતિને અમ્મટ અનુક્રમે ઉપનાગરિક, પરપ, ને ક્રામશ વૃત્તિ કહે છે^૨ વૃત્તિ એટલે રસવ્યાપાર ને તે વ્યાપાર-વાળી વર્ણુરચના તે વૃત્તિ, એવો વૃત્તિનો અર્થ છે.

વૃત્તિનો ઇતિહાસ.

વૃત્તિ એ નાટકની વિશિષ્ટ રચના છે. રસોચિત વર્ણુસંદર્ભ-રસ બરાબર આમી તેમાં લહેજત આવે એવી વર્ણુરચના-એ એનું લક્ષણ છે. ભારતીય 'નાટ્યશાસ્ત્ર' મા એની ઉત્પત્તિની નીચે પ્રમાણે કથા આપી છે. એક સમયે માયા વડે સ્વર્ગ, મૃત્યુ, ને પાતાળને પોતાને વિષે અન્તર્ભૂત કરી વિષ્ણુ સાગરમા નાગપર્યંક પર ચૂતા હતા, ત્યાં વીર્યમળથી ઉન્નત થયલા

૧ વન્ધપારુપ્યરહિતા શબ્દકાઠિન્યવર્જિતા ।

નાતિદીર્ઘસમાસા ચ વૈદર્ભી રીતિરિપ્યતે ॥

ઓજઃકાન્તિશુણોપેતા ગૌડીયા રીતિરિપ્યતે ।

પાશ્ચાલી રીતિવૈદર્ભીગૌડીરીત્યુભયાત્મિકા ॥ મતાપ૦

અકૃતસમાસસ્પર્શા સમગ્રગુણગુમ્ફિતાદિમા તત્ર ।

एकैव जयति रीतिर्विदलितवीणाभिमानसर्वस्वा ॥ एका०

૨ માધુર્યવ્યજ્જકૈર્વર્ણેરુપનાગરિકોચ્યતે ।

जीजःप्रकाशकैस्तैस्तु परुषा कोमला परैः ॥

केपांचिदेता वैदर्भीप्रमुखा रीतयो मताः ॥ काव्यप०

મધુ અને કૈટભ રાક્ષસોએ તેમની નિન્દા કરી યુદ્ધ કરવા આદ્વાન કર્યું; જાનુ (ધુ'ટણ) ને મુદ્ધિથી વિષ્ણુને પ્રહાર કર્યો, અને ધણા પરુષ વાક્યોથી તેમની નિન્દા કરી. તેમનાં નાના પ્રકારનાં નિન્દાવાક્યો સાલળી બ્રહ્મા બોલ્યા, ' શું આ ભારતી વૃત્તિનો—નટવૃત્તિનો વાણીમાંજ આરભ થયો છે ? ભગવન, એનો નાશ કરે. ' પિતામહની વાણી સાલળી મધુસૂદને કહ્યું, ' હે અશ્વત્થામ, એ ભારતી-વાણી મેં કાર્યવશાત્ ઉત્પન્ન કરી છે. એમને બોલવા દો, એમ કરતાં એમની વાણી વૃદ્ધિ પામી ભારતી થશે, હું એમનો હમણાંજ વધ કરૂં છું ' આમ કહી વિષ્ણુએ અનેક પ્રકારની શારીરિક એજા કરી તેમની સાથે યુદ્ધ કર્યું એમ યુદ્ધ કરતાં તેમણે ભૂમિ પર પગ મૂક્યો, તે પદન્યાસનો ધણો ભાર થયો, એ રીતે ભારતીનું નિર્માણ થયું શાર્ક ધનુષના તેજથી પ્રકાશમાન થયલી, અસંભ્રાન્ત, સત્વથી ઉત્પન્ન થયલી વિષ્ણુની ગતિઓએ કરીને સાત્ત્વિક વૃત્તિ ઉત્પન્ન થઈ વળી લીલાથી વિચિત્ર અંગ-એજા કરી તેમણે કેશપાશનું બન્ધન કર્યું, તે અંગએજામાથી કૈશિકી વૃત્તિ ઉદ્ભવ પામી; અને ક્રોધના આવેશથી અનેક પ્રકારની યુદ્ધલીલા કરી તેમાંથી આરભટ્ટી વૃત્તિ ઉત્પન્ન થઈ. વિષ્ણુની એ બધી એજાઓની દેવોએ પૂજા કરી જ્યારે તેમણે આ રીતે અનેક અંગએજા ને વિદ્યેષથી મધુ ને કૈટભનો નાશ કર્યો, સારે બ્રહ્માએ કહ્યું, હે દેવ, તમે ન્યાયને આશ્રયે રહેલા અને ન્યાયમાથી ઉત્પન્ન થયેલા વિચિત્ર અંગવિદ્યેષથી યુદ્ધ કર્યું માટે હવે પછી યુદ્ધ ન્યાયસત્તા પ્રાપ્ત કરશે. પછી બ્રહ્માએ વૃત્તિઓને વેદમાં મૂકી; પછી જુદા જુદા મનોભાવથી સપત્ર એ વૃત્તિઓને નાટ્યપ્રયોગમાં પસંદ કરવામાં આવી આ પ્રમાણે નાટ્યવેદમાથી ઉત્પન્ન થયલી, વાણીના અભિનયથી યુક્ત આ વૃત્તિને બ્રહ્મદેવની આજ્ઞાથી મેં કાવ્યરચનાને માટે નાટ્યશાસ્ત્રમાં મૂકી. નાટ્યશાસ્ત્રમા વૃત્તિના ઉદ્ભવની આવી કથા છે. આ રીતે વૃત્તિનો મૂળ અર્થ અંગહાર, અંગએજા, શરીરનું જુદી જુદી રીતે વાળવું એ છે. પા-છળથી તેનો અર્થ એની એજા સાથે જુદા જુદા પ્રકારની વાણીની રચના થયો—અંગરચનામાથી અંગરચનાયુક્ત વાણીની રચના એવો અર્થ ક્રમે થયો. ભરનમુનિ આવી ચાર નાટકરચના ગણાવે છે—ભાગતી, સાત્વતી,

૧ વૃત્તિસ્તુ રસવિપયો વ્યાપારઃ । અલં૦ સર્વં

કૈશિકી, અને આરભટ્ટી. ૧ શૃંગારમાં કૈશિકી, વીરમાં સાત્વતી, રૌદ્ર અને બીભત્સમાં આરભટ્ટી, અને સર્વ રસમાં ભારતી વૃત્તિ આવે છે. ૨ લોજ, મધ્યમારભટ્ટી તે મધ્યમ કૈશિકી નામની બીજી એ વૃત્તિઓ ગણાવે છે. જેમાં અત્યંત કામળ સંદર્ભથી શૃંગાર અને કરુણ રસનું વર્ણન હોય તે કૈશિકી વૃત્તિ કહેવાય છે; જેમાં રૌદ્ર અને બીભત્સ રસનું પ્રતિપાદન અતિ-પ્રૌઢ સંદર્ભથી કર્યું હોય તે આરભટ્ટી વૃત્તિ છે, જેમાં અતિમુકુમાર નહિ એવા હાસ્ય, શાન્ત, તે અદ્ભુત રસો અતિમુકુમાર નહિ એવા સંદર્ભ વડે ગુચાયા હોય તે ભારતી વૃત્તિ છે, અને જેમાં અતિપ્રૌઢ નહિ એવા વીર અને ભયાનક રસ અતિપ્રૌઢ નહિ એવા સંદર્ભમાં ઉપજાવ્યા હોય તે સાત્વતી વૃત્તિ છે એમ વિદ્યાનાથ પર્ણવે છે. ૩

૧ ભારતી સાત્વતી ચૈવ કૈશિક્યારભટ્ટી તથા ।

ચતસ્રો વૃત્તયો હેતાસ્તાસુ નાટ્યં પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ નાટ્ય૦

કૈશિક્યારભટ્ટી ચૈવ સાત્વતી ભારતી તથા ।

ચતસ્રો વૃત્તયો જ્ઞેયા રસાવસ્થાનસૂચકાઃ ॥ દશ૦

૨ શૃંગારે કૈશિકી વીરે સાત્વત્યારભટ્ટી પુનઃ ।

રસે રૌદ્રે ચ બીભત્સે વૃત્તિઃ સર્વત્ર ભારતી ॥ સાહિ૦

૩ અત્યર્થમુકુમારાર્થસંદર્ભા કૈશિકી મતા ।

અત્યદ્ભુતાર્થસંદર્ભા વૃત્તિરારભટ્ટી સ્મૃતા ॥

ઈપન્મૃદ્ધ્યસંદર્ભા ભારતી વૃત્તિરિપ્યતે ।

ઈપત્મૌઢ્યસંદર્ભા સાત્વતી વૃત્તિરિપ્યતે ॥

અત્યન્તમુકુમારૌ દ્વૌ શૃંગારકરુણૌ મૌ ॥

અત્યુદ્વતરસૌ રૌદ્રવીભત્સૌ પરિકીર્તિતૌ ॥

હાસ્યગાન્તાદ્ભુતાઃ ક્ષિંચિન્મુદુમાગઃ પ્રકીર્તિતાઃ ।

ઈપત્મૌઢૌ સમાહ્યાતૌ રસૌ વીરમયાનસૌ ॥ પ્રતાપ૦

(અપૂર્ણ.)

સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના.

(ચોથી સાહિત્યપરિષદમાં વાચેલો નિબંધ).

(ચાલુ પુ. ૫૧. પૃ. ૨૮૮ થી).

(રા. રા. અ. ક. ત્રિવેદી, એમ એ, એલ્ એલ. થી)

સીલેખો.

એક જુદીજ દિશામાં અપ્રામાણિકપણાનો ભય આપણા સાહિત્યમાં જ્ઞાતમાં જોવામાં આવે છે થોડાંક વર્ષો થયા મુજરાતી સાહિત્યમાં સ્ત્રી-લેખકોની સંખ્યામાં હીક વધારો થયો હોય એમ જણાય છે. કેળવણીમાં સ્ત્રીઓ રસ લે, સાહિત્યમાં તેઓ રોષ ધરાવે, અને તેઓ કાવ્યો રચે કે લેખો લખે તેને માટે સહુ કાર્ષ્ણિક માન ઉત્પન્ન થવું જોઈએ, પણ અહિં તેઓ પર ભાર મૂકવાની જરૂર છે. ઘણી વાર સત્યનું સંશોધન કરવું દુષ્કર છે; પણ સત્ય પ્રકાશમાં આવે તેમ છતાં માત્ર નારીપ્રતિષ્ઠાથી અસત્યનો અસાવ કરવાને પ્રેરાવવું એ તો ખરેખર ઘણું ઊંચડું કામ ગણાય. જાદુ-શાળા સ્ત્રીઓને આવા ખોટા ઉત્તેજનની કંઈ જરૂર નથી, અને તેથી ઉલટું માત્ર નામનાજ સ્ત્રીના લેખોને ઉત્તેજન મળવાથી સ્ત્રીકવિઓ કે સ્ત્રી-લેખકોની ખરી સંખ્યા વધવાની નથી. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં સ્ત્રીકવિવણી ઘણી વધારે છે. ત્યાં ખોટી નારીપ્રતિષ્ઠા ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે. આપણે ત્યાં પણ તે જાણ્ય નથી કહેવાતા સીલેખોને માટે આપણે એટલુંજ કહીશું કે લેખ લખી આપનારાઓ તેમજ જેઓ લેખ નીચે માત્ર પોતાનું નામ મૂકવા જોડેલો શ્રમ લે છે તે બન્ને સરખી રીતે નિન્દાને પાત્ર છે. એક અપ્રામાણિકપણું કરે છે અને બીજું તેને સહાયક છે. (Abetment !) બાકી સ્વ ખેન મુમતિ જેવી સાહિત્યપ્રેમી સન્નારીઓ પ્રતિ કોને માન ઉત્પન્ન નહિ થાય ? તેવાઓની સાહિત્યક્ષેત્રમાં સંખ્યા વધે તે જોવાને કોણ 'ઉત્સુક નહિ બને ? તેમને માટે કોણ અભિમાન નહિ ધરાવે ?

તત્ત્વોની ફરજો.

માસિકોનું સાહિત્ય જોતજોતામાં ઘણું વધી ગયું છે. અગ્રેજ કેળવણીને પરિણામે વિચારવૈવિધ્ય ને તરંગોનું બળ પણ ઘણું વધી ગયું છે જાતજાતના તરંગોમાં વૃદ્ધિ થવાનું કારણ કંઈક અભિમાન, કંઈક ઉદ્વેગ, તો કંઈક ઉપ-

કૈશિકી, અને આરભટી. ૧ શૃંગારમા કૈશિકી, વીરમાં સાત્વતી, રૌદ્ર અને બીભત્સમાં આરભટી, અને સર્વ રસમાં ભારતી વૃત્તિ આવે છે. ૨ હોળ, મધ્યમારભટી ને મધ્યમ કૈશિકી નામની બીજી બે વૃત્તિઓ ગણાવે છે. જેમાં અત્યંત કેમળી સંદર્ભથી શૃંગાર અને કરુણ રસનું વર્ણન હોય તે કૈશિકી વૃત્તિ કહેવાય છે, જેમાં રૌદ્ર અને બીભત્સ રસનું પ્રતિપાદન અતિ પ્રૌઢ સંદર્ભથી કર્યું હોય તે આરભટી વૃત્તિ છે; જેમા અતિસુકુમાર નહિ એવા હાસ્ય, શાન્ત, ને અહભુત રસો અતિસુકુમાર નહિ એવા સંદર્ભ વડે ગુંથાયા હોય તે ભારતી વૃત્તિ છે, અને જેમા અતિપ્રૌઢ નહિ એવા વીર અને ભયાનક રસ અતિપ્રૌઢ નહિ એવા સંદર્ભમા ઉપજાવ્યા હોય તે સાત્વતી વૃત્તિ છે એમ વિદ્યાનાથ વર્ણવે છે. ૩

૧ ભારતી સાત્વતી ચૈવ કૈશિક્યારભટી તથા ।

ચતસ્રો વૃત્તયો હ્યેતાસ્તાસુ નાટ્યં પ્રતિષ્ઠિતમ્ ॥ નાટ્ય૦

કૈશિક્યારભટી ચૈવ સાત્વતી ભારતી તથા ।

ચતસ્રો વૃત્તયો જ્ઞેયા રસાવસ્થાનસૂચનાઃ ॥ દશ૦

૨ શૃંગારે કૈશિકી વીરે સાન્વત્યારભટી પુનઃ ।

રસે રૌદ્રે ચ વીભત્સે વૃત્તિઃ સર્વત્ર ભારતી ॥ સાહિ૦

૩ અત્યર્થસુકુમારાર્થસંદર્ભા કૈશિકી મતા ।

અત્યદ્ભુતાર્થસંદર્ભા વૃત્તિરારભટી સ્મૃતા ॥

ઈપન્મદ્વર્થસંદર્ભા ભારતી વૃત્તિરિપ્યતે ।

ઈપત્મૌઢાર્થસંદર્ભા સાત્વતી વૃત્તિરિપ્યતે ॥

અત્યન્તમુકુમારૌ દ્વૌ શૃદ્ધારકરુણૌ મતૌ ।

અત્યુદ્ગતરસૌ રૌદ્રવીભત્સૌ પરિકીર્તિતૌ ॥

હાસ્યગાન્તાદ્ભુતાઃ ક્ષિંચિત્મુકુમારાઃ પ્રકીર્તિતાઃ ।

ઈપત્મૌઢૌ સમાલ્યાતૌ રસૌ વીરભયાનકૌ ॥ પ્રતાપ૦

(અપૂર્ણ.)

સાહિત્યને શું લાભ થઈ શકે ? કેટલીક વખતે અવલોકનને માટે આવેલાં પુસ્તકોની પસંદગીની બાબતમાં માર્ગદર્શક થતું જોવામાં આવે છે. આ બંને આવા બીજા દોષો અટકે એ જોવાને દરેક લેખક આતુર હોય છે.

ચર્ચાઓની બાબતમાં તન્ત્રીઓ ને અધિપતિઓ કેટલીક વાર એક-પક્ષાવલમ્બી બનતા જોવામાં આવે છે તન્ત્રી એક બાતના ન્યાયાસન પર વિરાજે છે. પોતાના ખાનગી મતથી વિરુદ્ધ મતને પોતાના, માસિક કે પત્રમાં પ્રસિદ્ધિ ન આપવી એ તેને ઉચિત નથી બલ્કે પક્ષને જે કંઈ કહેવું હોય તે કહેવા દઈને તે પર પોતાનો મત તેણે આપવો હોય તો તેને મદદ તેને સ્વતંત્રતા છે.

(અપૂર્ણ.)

—(૦)—

હાસ્યરસ.

(ચોથી સાહિત્યપરિષદમાં વાંચેલો નિબંધ).

(ચાલુ પૃ ૫૧. ૫ ૨૯૩ થી).

(રા. રા. મો. પા. દવે, એમ. એ., એલ્. એલ્. બી.)

હાસ્યરસ માટે શુ શુ જરૂરનું છે ?

(૧) નૈસર્ગિક શક્તિ.

ઉપરનાં બે ઉદાહરણોથી હાસ્યરસ અને હાસ્ય એ બેની વચ્ચે કેવો મોટો સમ્બન્ધ છે તે જણાઈ આવશે, અને “ હાસ્ય તથા હાસ્યરસ એ બેની વચ્ચે આસ્માન ને જમીન જેટલો અન્તર છે ” એ વિચાર કેવો બૂલ-ભરેલો છે તે પણ સમજાશે. હાસ્યરસની નિષ્પત્તિ થવાને માટે શુ જરૂરનું છે તે હવે આપણે તપાસીશું. સૌથી પહેલી જરૂર નૈસર્ગિક શક્તિની છે. હાસ્યરસની રચના રચવી એટલા વિચાર માનથી હાસ્યરસની રચના રચી શકાતી નથી. હાસ્યરસવાળા લખાણો વારંવાર વાચવાથી પણ એવી રચનાઓ રચવાનું સામર્થ્ય આપણામાં ન હોય તે કદી આવી શકતું નથી. મોઢિપર, અને માર્ક દવેન જેવા ગ્રન્થકારોમાં હાસ્યરસ ઝંખાવવાની જે શક્તિ જોવામાં આવે છે તે સર્વ દોષમાં હોય એમ બનતું નથી. ઘણા સમર્થ લેખકો

પણ હાસ્યરસ અમાવવામાં અનેક વાર નિષ્ફળ નીવડ્યા છે. વૉલ્ટર સ્વેગ્સ લૅન્ડોર જેવો કુશળ કલાવાન પણ હાસ્યરસવાળા સંવાદો રચવામાં કેટલીક વખત નિષ્ફળ ગયો છે, અને હાસ્યરસને માટે જે ચાચક્ય અને ચેતન (lightness) ની જરૂર છે તે ન આણી શકાયાથી. એનો હાસ્યરસ કેટલીક વખત ભારે-ગંભીર—“elephantine” થઈ ગયો છે. વળી અમુક પ્રસંગો બધબેસતા ન આવતા હોય, અમુક શબ્દપ્રયોગો અસ્થાને હોય છતાં કેવળ હાસ્ય ઉત્પન્ન કરવાને ખાતરજ તે ધુસાડી દેવામાં આવ્યા હોય એવું પણ કેટલીક રચનાઓમાં જોવામાં આવે છે, અને તે રચનારની નૈસર્ગિક શક્તિની ખામીજ સૂચવે છે. હાસ્યરસ અમાવવાની હદ બહારની ઉત્સુકતાને લીધે સુરુચિનો ત્યાગ કરવામાં આવ્યો હોય એવા દાખલા પણ ધણા દોઠામાં આવે છે, અને તે પણ હાસ્યરસની નૈસર્ગિક શક્તિના અભાવનુંજ પરિણામ છે.

(૨) હૃદયની શુદ્ધતા.

આ નૈસર્ગિક શક્તિની સાથે હૃદયની શુદ્ધતા એ ગુણ પણ અતિ આવશ્યક છે. ગમે તેવી અગત દીક્ષાઓ કરવી, અમુક વ્યક્તિઓ ઉપર હલકા આક્ષેપો કરવા એવા અયોગ્ય હેતુથી જે રચનાઓ રચાઈ હોય તે કુદરતી રીતેજ નિષ્ફળ નીવડે છે અને એવી રચનાઓનો રચનાર અન્યનો ઉપહાસ કરવા જતા પોતે જાતેજ ઉપહાસને પાત્ર થાય છે. અલ્પજ્ઞ સાહિત્યનાં કે સમાજનાં જે ગભીર દૂષણો હોય તેના ઉપર ટીકા કરવી, એ દૂષણોને સમાજના ઉપહાસનો વિષય બનાવવાં, એ દૂષણોની ઉપહાસનીયતા ખરેખરા ઉત્કટ સ્વરૂપમાં જણાઈ આવે અને રસની નિષ્પત્તિ થાય એવી રીતે એ દૂષણોને વાચકની સમક્ષ રજુ કરવા એ હાસ્યરસની રચના રચનારનું કર્તવ્ય છે. શેક્સપિયર, ઍલિસન, સ્કટીલ, સ્વિફ્ટ વગેરે અનેક લેખકોએ એ કર્તવ્ય બજાવ્યું છે. અન્યવિવેચન એ પણ અસહ્યથી હાસ્યરસનો વિષય ગણાતો આવ્યો છે. અન્યવિવેચકો અન્યકાર ઉપર સખ પ્રહાર કરવા ચૂકતા નથી તેમ અન્યકારો પણ સ્વાભાવિક રીતે હુદ્ર અન્યવિવેચકોની હુદ્રતાને પોતાના ઉપહાસનો વિષય બનાવતાં અચકાતા નથી જાહેર-સનનો “Dick Minim” (ડિક મિનિમ) એ નામનો નિબંધ આવાજ ઉદ્દેશથી લખાયો હતો. એ ઉપરાંત વૉશિંગ્ટન અર્વિંગનું “The Art of Book-Making” (બોપડી બનાવવાની કળા), લૅન્ડોરનો

“ વિટોરિયા કેસોના અને મિશેલ ઝેન્જેલો ” નો સંવાદ એવાં એવાં અનેક લખાણો સાહિત્યનાં દૂપણોની ઉપહાસવૃત્તિને લીધેજ લખાયા હતાં પણ એ સર્વમાં અગત્ય ટીકાઓ કરીને અમુક વ્યક્તિઓને હલકી પાડવી એવો હેતુ જોવામા આવતો નથી. વળી ઍડિસનની રચનાઓમા એવી અયોગ્ય ટીકાઓ નથી હોતી, તેને લીધેજ એના હાસ્યરસને “ સદ્ગૃહસ્થને શોભે એવો ” (the gentlemanly humour of Addison) એમ કહેવામા આવે છે

એથી ઉલટું, સ્વિકૃતના “ The Vindication of Isaac Bickerstaff ” એ સુપ્રસિદ્ધ લેખમા બિકરસ્ટાફને હલકો પાડવાનો ઉદ્દેશ ઉઘાડો છે છતાં એ લેખ વખણાય છે, અને તેનું કારણ એ છે કે એ લેખમા બિકરસ્ટાફનો ઉપહાસ કરવામા આવ્યો હતો તે કોઈ ખાનગી દ્વેષને લીધે નહિ. પણ એવા અજ્ઞાન જ્યોતિષીઓની લવિષ્યવાણીથી સમાજને જે હાનિ થતી હતી તે અટકાવવાના નિર્મળ હેતુથીજ કરવામા આવ્યો હતો અને તેમા પણ બિકરસ્ટાફ ઉપર જે ટીકાઓ કરવામા આવી હતી તે એના સામાન્ય વ્યક્તિત્વને ઉદ્દેશીને નહિ, પણ એની જ્યોતિષી તરીકેની પ્રવૃત્તિને ઉદ્દેશીનેજ કરવામા આવી હતી એજ પ્રમાણે સાહિત્યનાં કે સમાજના અમુક દૂપણોની વિનોદલરી ચર્ચા કરતી વખતે એ દૂપણોના સમ્બન્ધમાંજ અમુક વ્યક્તિઓને લાગુ પડતા પણ હોય એવાં વચનો પ્રસંગ-વશાત્ અમુક રચનામા દાખલ થવા પામે તો તેમા કઈ પણ અયોગ્ય છે એમ કોઈ પણ સમજી માણસથી કહી શકાશે નહિ. પણ કેવળ દ્વેષને લીધે કરવામા આવેલા હલકા હુમલાઓ નો સર્વથા તિરસ્કારનેજ પાત્ર છે એ વાત સર્વ કોઈ કબૂલ કરશે.

(૩) અનુકરણશક્તિ અને કલ્પનાશક્તિ

હાસ્યરસવાળી રચનામા અનુકરણશક્તિ અને કલ્પનાશક્તિ એ બેઉની જરૂર છે દુનિયામા બનતા હોય તેવા બનાવોનુંજ આબેહુબ ચિત્ર આપવાથી હાસ્યરસ જોઈએ તેવો કવચિતજ ઝામી શકે છે કે પનાના વ્યાપારથી એ ચિત્રની અદર અમુક રેખાઓ ઉમેરવામા આવે સારેજ હાસ્યરસ ખરેખરો ઝામે છે. પ્રેમાનંદના “ મુદ્દમાચરિત્ર ” મા શ્રી કૃષ્ણને મળ્યા પછી સુદામો પાછો ફરે છે તે વખતે પોતાની અસલની ઝુપડી ન જોવામાં આ-

તાં એને જે નવાઈ લાગે છે તેનું અને એની સ્ત્રી એનો સત્કાર કરવા માટે છે તેનું વર્ણન હાસ્યરસથી લેરેલું છે, કારણ કે તેમાં કવિની કલ્પનાનો પ્રભાવ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. એ વર્ણનમાંની નીચલી પંક્તિઓ પત્ર ઉતારવી આવશ્યક જણાય છે:—

“ સાહેલી એક સદસ લેધને, સતિ જતિ પતિને તેડવા;
જળ ઝારી લરીને નારી જાપ, જાણે હસ્તિની કળશ રેડવા.
હંસગમનીને હર્પ પૂરણુ, અભિલાષ મનમાં ઇચ્છ્યા;
ઝાંઝર ઝમકે ધુધરી ધમકે, વાજે અણુવટ વીછ્યા
સુદામે જાણી આવી રાણી, ઇદ્રાણી કે રુકિમણી;
સાવિત્રી કે સરસ્વતી, કે શક્તિ શિવશકર તણી.
સાહેલી સહુ વીંટી વળી, પશ્ચિની લાગી પાપ;
પૂજ કરીને પાલવ ગ્રહો, તપ ઋષિજી નાદા જાપ.
થર થર ધૂળે ને કાંધ ન સૂળે, છુટિ જટા ઉધાડે શીથ;
હસ્ત ગ્રહવા જાપ સુન્દરિ, તપ ઋષિજી પાડે ચીથ.
હું તો સેજે જોઉં છું ધર નવાં, મને નથી કપટ વિચાર;
હું તો વૃદ્ધ ને તમે જોળન નારી, છે કંઠણ લોકાચાર.
ભોગાસકત હું નથી આગ્યો, મને પરમેશ્વરની આણુ;
જાવા દો મને ક્યાં દમો છો, તમને હજો કલ્યાણુ
આગણુમા કોઈ નર નથી, આ દીમે આનુ રાજ્ય;
તમને પાપણિયો પરમેશ્વર પૂછજે, હુંને કા આણો છો વાજ્ય. ”

એજ કવિની નળાખ્યાન, હુડી, મામેરૂ વગેરે અનેક કવિતાઓમાં કલ્પનાના વ્યાપારને લીધે હાસ્યરસની નિષ્પત્તિ થવાના આવાજ, બધેકે એથી વધારે ચઢિયાતા દાખલાઓ મળી આવે છે. પણ આ રચને તે દાખલાઓ ટાકવાની જરૂર નથી જિવરનના “ Gulliver's Travels ” (ગુલિવરની મુસાફરી) એ નામના પુસ્તકમાં પણ કવિકલ્પનાના વ્યાપારને લીધેજ હાસ્યરસ જાગ્યો છે, અને મેક્લિવર વગેરે અન્યકારોની કૃતિઓમાં પણ એમજ છે. એ હાસ્યરસના ચિત્રો દુનિયામાં સાધારણ રીતે ન જોવામાં આવે એવાંજ દોષ છે, પણ તે છેક અસંભવિન દોષતાં નથી. હાસ્યરસની રચનાઓમાં અસંભવિનપણીની ખાસ જરૂર છે એવું જે સદ્ગત સાક્ષર શ્રી

કે કદાચ મતભેદનો અવકાશ રહેશે “Gulliver's Travels” (ગુલિવરની મુસાફરી) મા જે લુદા લુદા દેશોના વર્ણન આપવામાં આવ્યાં છે તે દેશો કોઈના જોવામાં આવ્યા હોય એવા નથી એ દેશોની કલ્પના કવિની પોતાનીજ છે. પણ “લુંબ્રેટ,” “મૅકબ્રેથ,” “ધી ટેમ્પેસ્ટ” વગેરે શૈક્ષણિકરના નાટકોમાં જૂતો, ડાકણો વગેરેની સૃષ્ટિ જોવામાં આવે છે તેમાં અને ગુલિવરની મૃદ્ધિમાં સંભવાસંભવની દૃષ્ટિથી જોતાં કંઈ ભેદ જણાતો નથી “Gulliver's Travels” (ગુલિવરની મુસાફરી) નું પુસ્તક હાસ્યરસવાળું છે તેથી તેમાં વધારે અસંભવિતપણું જોવામાં આવે છે અને “લુંબ્રેટ,” “મૅકબ્રેથ” વગેરે નાટકોમાં હસ્યુરસ છે તેથી તેમાં ઓછું અસંભવિતપણું જોવામાં આવે છે એવું કંઈ નથી જગતમાં જૂતો, ડાકણો વગેરેનું જો ખરેખર અસ્તિત્વ હોત તો તે શૈક્ષણિકરનાં જૂતો, ડાકણો વગેરે જેવી રીતે વર્તે છે તેવીજ રીતે વર્તત એટલું સંભવિતપણું કોઈ પણ રચના, પછી તે હાસ્યરસની હોય કે કમ્પ્યુરસની હોય, તેને માટે ખસ યાય છે. એ પ્રકારનું સંભવિતપણું “Gulliver's Travels” (ગુલિવરની મુસાફરી) મા પણ છેજ. એટલે હાસ્યરસની નિષ્પત્તિને માટે અસંભવિતપણું જરૂરનું છે એવા સિદ્ધાન્તના સમર્થનમાં ઉદાહરણ તરીકે એ પુસ્તકનું નામ ગણાવી શકાય એમ નથી. વળી “The Merchant of Venice” (વેનિસનો વ્યાપારી) એ નાટકમાં, અમુક ક્યારની શરતો નક્કી થયા પછી તે શરતો પ્રમાણેનો અમલ કરાવવાને માટે શાઈલોક જેવો માણસ આગ્રહ ધરાવે તેમાં કંઈ અસંભવિતપણું આ લેખકને તો જણાતું નથી.

(અપૂર્ણ.)

અમેરિકાની કેળવણી.

(ડૉ. ઠાકરજીવ રત્નજીભલાલ પટ્ટા.)

એમ. એ, બી એસ સી, પી. એચ. ડી)

(સાહિત્યસભા તરફથી અમદાવાદમાં આપેલું ભાષણ).

આજનો વિષય શરૂ કરતા મારે કહેવું જોઈએ કે, અમેરિકામાં પણ અત્યંત સર્વ જગાએ હોય છે તેનીજ રીતે એજ તેમજ કનિષ્ઠ પ્રકારની

સંસ્થાઓ હોય છે ગામ હોય ત્યાં હલકી જાનના લોકો પણ વસે છે આવા દેશમાં જનાર પરદેશીનો આશય ત્યાથી શ્રેષ્ઠ હોય તે જોવાનો તથા તે કેટલે અંશે પોતાના સમાજને ઉપયોગી થઈ પડે તે નક્કી કરવાનો હોય છે, જેથી તેવી અગત્યની બાબતો પર આપ સર્વેનું ધ્યાન ખેંચવાનો યત્ન કરવામાં આવશે. તેમજ ત્યાંની પદ્ધતિનું ફક્ત વર્ણનજ નહિ પણ તે પદ્ધતિ કેવા વિચારોથી ઉદ્ભવ પામી તે પણ જણાવવા જનતો પ્રયત્ન થશે.

અમેરિકાની શિક્ષણપદ્ધતિમાં બાળક, શિક્ષક, સ્વતંત્રતા, વિશ્વાસ, અને જવાબદારી એ પાંચ શબ્દો હમેશા સાબળવામાં આવે છે અને એ પંચતત્ત્વને આધારેજ કેળવણી ચાલતી હોય એમ જણાય છે બાળકને હમેશા આગળ ધરવામાં આવે છે અને શિક્ષક તેની પાછળ ખડોજ હોય છે. બહેને સ્વતંત્રતા આપવામાં આવે છે, બંને પર વિશ્વાસ મૂકવામાં આવે છે, અને બંનેને ગોતપોતાના કૃત્યો માટે જવાબદાર ગણવામાં આવે છે આ તરફનો આધાર અમેરિકાની કેળવણીની જાણવા યોગ્ય બાબતોના નીચે પ્રમાણે ભાગ પાડી શકાય

(૧) બાળક અને અભ્યાસક્રમ બનાવવામાં તેને અને શિક્ષકને આપવામાં આવતું માન (૨) શિક્ષણપદ્ધતિ અને પરીક્ષાઓ. (૩) શાળાનો બાળકો અને તેમના માતાપો સાથેનો સંબંધ (૪) શાળાની વ્યવસ્થામાં મદદ કરનાર મુખ્ય બાબતો, જેવી કે શાળાભિમાન, છોકરા અને છોકરીઓની ભેગી કેળવણી, વિદ્યાર્થી સ્વરાજ્યપદ્ધતિ અને સ્વતંત્રતા મારફત બાળક ઉપર મૂકવામાં આવતી જવાબદારી

બાળક, શિક્ષક, અને અભ્યાસક્રમ

આ જમાનાના વિચારો પ્રમાણે કેળવણીનું રહસ્ય વ્યક્તિ વ્યક્તિના હક અને સમાજ તરફની ફરજોના મિશ્રણ અને સમતોલન કરવાના પ્રયત્નોમાં ગૂંથુ છે, અને આ વિચાર પ્રમાણે “ કેળવણી ” એ શબ્દની વ્યાખ્યામાં ગયા એક બે દશકમાં ઘણો ફેરફાર થયો છે અમેરિકાનો હાલનો મોટો તત્ત્વવેત્તા અને હાલની કેળવણીનો નેતા એ શબ્દની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે આપે છે.

“કેળવણી એ અનુભવને યુગઃ ક્રિયામાં મૂકવાની રીત છે. અને તે અનુભવને વ્યક્તિને પોતાની શક્તિઓ ઉપર વધારે કાણુ આપી, તે મારફતે અનુભવ વધારી, વધુ સમાજોપયોગી બનાવવો”. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો “કેળવણી” એ વ્યક્તિને અમુક સામાજિક ભાવના ઉપર લઈ જવાનો રસ્તો છે. આ રસ્તે લઈ જવાની રીત એવી હોવી જોઈએ કે જેથી વ્યક્તિની સ્વાભાવિક શક્તિઓ ખીલી નીકળી તેનું વધુમા વધુ મુખ્ય મેળવી શકાય, અને તે સાથે સમાજનું વધારેમાં વધારે હિત સ્પષ્ટી શકાય.

આ પ્રકારની કેળવણી ક્યાંથી શરૂ કરવી જોઈએ ? ભૂત, વર્તમાન કે ભવિષ્યમાંથી ? બાળકને ભૂતકાળની ખબર હોતી નથી, અને ભવિષ્ય જાણવાની દરકાર હોતી નથી. બાળક સ્વાભાવિક હોય છે. તે પોતે જે હમેશા જુએ છે અને કરે છે તેમાં પ્રીતિ રાખે છે. આ કારણથી અમેરિકાની કેળવણીમાં બાળક અને તેનું વર્તમાન એજ આર્દ્ર, મધ્ય, અને અંત છે. અભ્યાસક્રમ એવો હોય છે કે જેથી બાળકની દૃષ્ટિ આગળ હાલની નિદેશી, હાલનીજ સામાજિક હિલચાલો, હાલનીજ નીતિવિષયક અભિલાષાઓ અને ભૂતકાળમાં ઉન્નતિ અર્થે થયેલી બાબતોની હાલના વિચાર પ્રભાવો કરાતી કદર, એ ચીજો લાવવામાં આવે છે. બાળકને અભ્યાસક્રમને યોગ્ય બનાવવાનું હોતું નથી, પણ અભ્યાસક્રમ બાળકને યોગ્ય બનાવવામાં આવે છે; અને અભ્યાસક્રમના હેતુ, અર્થ, અને સંવર્ધન તે, બાળકના હેતુ, અર્થ અને મધર્ધન ઉપરજ આધાર રાખે છે. એટલે કે બાળક અને અભ્યાસક્રમ સાથે સાથેજ ખીલે છે બાળકની ચાચસૃષ્ટિને પ્રજ્ઞ અવકાશ આપવા માટે કિન્ડર્ગાર્ટનની પદ્ધતિ દાખલ કરવામાં આવી છે. કિન્ડર્ગાર્ટનમાં બાળકો જેના પરિચયમાં હમેશા આવતા હોય, જે બાબતો તે હમેશા જેતાં હોય અને જેની સાથે રમતાં હોય તેનીજ બાબતો રાખવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિને લીધે શાળા બહારની સ્થિતિ જુદા પ્રકારની છે એમ બાળકને લાગતું નથી. આપણે અહિં ઘણાં બાળકો શાળામાં જવા ખુશી દેતા નથી. તેનું કારણ શિક્ષકોમાં સહૃદયતા અને દયાભાવની ખામી, અને બહારનાજ સારા દેખાવવાળો અભ્યાસક્રમ છે. ત્યાં અભ્યાસક્રમ બનાવવામાં ભુદ્ધિ કે ઉચ્ચ નીતિના નિયમો ઉપર અથવા તો અમારો અભ્યાસક્રમ કોઈપણ રાજ્ય કે પ્રજાના જેવા દેખીતો સારો છે એવા બાલ દેખાવ

સંસ્થાઓ હોય છે ગામ હોય ત્યાં હલકી જાનના લોકો પણ વસે છે. આવા દેશમાં જનાર પરદેશીનો આશય ત્યાંથી શ્રેષ્ઠ હોય તે જોવાનો તથા તે કેટલે અંશે પોતાના સમાજને ઉપયોગી થઈ પડે તે નક્કી કરવાનો હોય છે, જેથી તેવી અગત્યની બાબતો પર આપ સર્વનું ધ્યાન ખેંચવાનો યત્ન કરવામાં આવશે. તેમજ ત્યાંની પદ્ધતિનું ફક્ત વર્ણનજ નહિ પણ તે પદ્ધતિ કેવા વિચારોથી ઉદ્ભવ પામી તે પણ જણાવવા બનતો પ્રયત્ન થશે.

અમેરિકાની શિક્ષણપદ્ધતિમાં બાળક, શિક્ષક, સ્વતંત્રતા, વિશ્વાસ, અને જવાબદારી એ પાંચ શબ્દો દ્વેશ સાબળવામાં આવે છે. અને એ પંચતત્ત્વને આધારેજ કેળવણી ચાલતી હોય એમ જણાય છે બાળકને દ્વેશ આગળ ધરવામાં આવે છે અને શિક્ષક તેની પાછળ ખડોજ હોય છે. બહેને સ્વતંત્રતા આપવામાં આવે છે, બાળકને પર વિશ્વાસ મૂકવામાં આવે છે, અને બહેને પોતપોતાના કૃત્યો માટે જવાબદાર ગણવામાં આવે છે આ તરફનો આધાર અમેરિકાની કેળવણીની જાણવા યોગ્ય બાબતોના નીચે પ્રમાણે ભાગ પાડી શકાય

(૧) બાળક અને અભ્યાસક્રમ બનાવવામાં તેને અને શિક્ષકને આપવામાં આવતું માન (૨) શિક્ષણપદ્ધતિ અને પરીક્ષાઓ (૩) શાળાનો બાળકો અને તેમનાં માતાપો સાથેનો સંબંધ (૪) શાળાની વ્યવસ્થામાં મદદ કરનાર મુખ્ય બાબતો, જેવી કે શાળાભિમાન, છોકરા અને છોકરીઓની ભેગી કેળવણી, વિદ્યાર્થી સ્વરાજ્યપદ્ધતિ અને સ્વતંત્રતા ગાંઠત બાળક ઉપર મૂકવામાં આવતી જવાબદારી

બાળક, શિક્ષક, અને અભ્યાસક્રમ

આ જમાનાના વિચારો પ્રમાણે કેળવણીનું રહસ્ય વ્યક્તિ વ્યક્તિના હલ અને સમાજ તરફની ફરજોના મિશ્રણ અને સમનોત્તર જવાના પ્રયત્નોમાં ગ્રહીત છે, અને આ વિચાર પ્રમાણે “કેળવણી” એ શબ્દની વ્યાખ્યામાં ગયા એક બે દશકમાં ઘણા ફેરફાર થયો છે. અમેરિકાનો હાલનો મોટો તરફવેત્તા અને હાલની કેળવણીનો નેતા એ શબ્દની વ્યાખ્યા નીચે રીતે આપે છે.

વિષે કંઈને કંઈ જાણવાનો, શોધવાનો ચત્ન કરે છે. અને તે અનુભવમાંથી જીવિષ્ય માટે ઉપયોગી થાય એવા ખ્યાલ બાધે છે આ શાળાઓમાં વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય બતાવવાને માટે આપવામાં આવતી સગવડ પ્રત્યેક માણસનું ધ્યાન ખેંચે છે. માતાપિતા અને શિક્ષકોની કૃત્રિમ બંદોબસ્ત રાખવાની રીતિથી બાળકોનો જુસ્સો દુર્માર્ગ જાય છે; તેમને કહેવામાં આવેલું અધઘટક માનવામાં આવે છે. અને આથી તેમની સંશોધકવૃત્તિ નાશ પામે છે. તેમજ બાળકો બીજાને અનુસરે અને પોતે સ્વતંત્ર વિચાર કરે નહિ તો વખત ગમે તેઓ ગુલામ જેવાં થાય તેમાં કંઈ આશ્ચર્યકારક નથી; જેથી વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય બતાવવાને વધુ અને વધુ પ્રસંગ આપે તેજ શ્રેષ્ઠ કેળવણી ગણાય છે.

આ પદ્ધતિ પ્રમાણે શિક્ષક હમેશા પોતાને આગળ ધરતો નથી. પણ એક વિવેચક મંડળના પ્રમુખ તરીકે અગર તો એક રક્ષકનો પેઠો પોતાના વ્યક્તિ પાછળ રાખી તેમને જરૂર પડે સારે માર્ગે દોરે છે. કેટલીક વખત તો વર્મનું તમામ કામ બાળકોજ અલાવે છે. તેઓ અદર અદર સવાલે પૂછે છે, જવાબ આપે છે, કેટલીક જાગતોના લાભાલાભ ઉપર વિવેચક કરે છે, અને આ પ્રમાણે વર્મના એક આત્મા તરીકે જની રહે છે.

બધા આધાર બાળકની ચંચળતા ઉપરજ રાખવાનો હોય તો બાળક અમુક વખતે જે શિક્ષણ આપવાનું હોય તેનું ખાસ લક્ષ્ય જાણવું જોઈએ. આમ ન કરવામાં આવે તો ચોક્કસ રહી શકે નહિ તેમને પોતાનું લક્ષ્ય શું છે તેની ખબર હોય નહિ તો કામમાં ઉત્સાહ વગર ગમે તેમ વતે લક્ષ્ય વગરના કામ પર મન ચોટતું નથી. મુખ્ય વિષય નહિ જાણવાથી ગમે તેમ આવતા વિચારો કંઈ પણ ઉપયોગના રહે નહિ, કારણ કે વિચારોનો અમુક લક્ષ્ય સાથેનો સંબંધ મનમાં લાવી શકાય નહિ બાળકો ખાસ લક્ષ્ય જાણ્યું એટલે તેની પાસે તે લક્ષ્ય સંબંધની તેની વિરુદ્ધ તરફેણની બને તેટલી હકીકત પોતાના અનુભવ અને વાચનમાંથી ભેગ કરાવવામાં આવે છે. આપણે જમવા બેસીએ ત્યાં પણ બે ચાર વાની બદલે પાચ પચીસ વાની હોય તો જમનારને આનંદ થાય છે. ચોડી ચીજો ભણે શ્રેષ્ઠ હોય તોપણ પસંદગીની સ્વતંત્રતા નહિ રહેવાથી તેના સંતોષ થતો નથી. અમુક વિચારના સમર્થનમાં ઘણી દલીલો લાવવા આવે તો તે વિચાર અમૂલ્ય અને આનંદદાયક થઈ પડે છે. આવી રીતે

એકઠી કરેલી બાબતો કે દલીલોને સરખી કિંમતની ગણી ગમે તેમ પડી રહેવા દેવામાં આવે તો તેથી કંઈ કામદો નથી થણી વખત બાળકો પામે જુદા જુદા લોકોના એક બીજાથી વિરુદ્ધ વિચારો આવે છે. અને કેટલીક વખત તો અમુક વિચારો તે તે વિષયમાં સત્તાવાન કહેવાતા મનુષ્યો પામેથી મળે છે. આવી વખતે બાળકની સ્થિતિ બહુ કઠણી થઈ પડે છે. સારા શિક્ષકની જરૂર આ વખતે પડે છે. તેણે બાળકોના મન પર ઠસાવવું જોઈએ કે સત્તાશય માણસોના વિચારો અગર તો છપાયલા વિચારો ખરા ગણી લેવાના નથી. પરંતુ બાળકોએ પોતે પોતાની મુનસફી વાપરી તે વિચારોની યોગ્ય કિંમત આકવી જરૂરની છે. આવો નિર્ણય કરવાની જવાબદારી શાળાના સઘળા કામમાં વિદ્યાર્થી પરજ મૂકવામાં આવે છે. અને તેમને બીજા કહે તે અધઃશ્રદ્ધાથી નહિ માનતાં પોતાના મતનો પરજ આધાર રાખવાનું, પોતાના પગ પરજ ઊભા રહેવાનું શિખવવામાં આવે છે.

જરૂરની હકીકત એવી થઈ પડી અને તેની યોગ્ય કિંમત ઠરાવ્યા પછી તેને વ્યવસ્થાસર ગોઠવવાનું કામ બાળકોને માથે નાખવામાં આવે છે. હકીકત એવી કરવાનું ખાસ લક્ષ્ય યાદ રાખી તે મધ્યબિંદુની આસપાસ ચોખ્ખતા પ્રમાણે બધી હકીકત ગોઠવવામાં આવે છે. ઉપયોગી વિચારો તારવી કાઢી નજીવી બાબતો કાઢી નાખવામાં આવે છે નજીવી વસ્તુઓ છોડી દેવાની અને ઉપયોગી વસ્તુઓને તેની યોગ્યતા પ્રમાણે ગોઠવવાની એવ પાડવી એ દરેક સારા શિક્ષકનું કર્તવ્ય ગણાય છે આટલે દરજ્જે આજ્યા પછી ઉપયોગી બાબતોને યાદ રાખવી એ બિલકુલ અધક નથી. સ્મૃતિ નિંદગીમાં બહુ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે ફક્ત વિચાર વગરની સ્મૃતિ અગરતો “ગોખણપટ્ટી” બધ કરવા યોગ્ય છે. કોઈ પણ બાબતોની સારી રીતે તુલના કરવામાં આવી હોય, અને પછી તેનો એક બીજા સાથેનો સંબંધ નક્કી કરવામાં આવ્યો હોય તો તે વગર મહેનતે યાદ રહેશે. બાળકોના સહકારી કામમાં ઉત્તેજન આપવાથી આ કામ સારૂ થાય છે; એટલે કે એકજ વિષયમાં જુદા જુદા વિદ્યાર્થીઓ જુદા જુદા મનુષ્યોના વિચાર લાવી તેની તુલના કરે છે; અને તેમાં તેમને આનંદ અને ઉત્સાહ પણ મળે છે; તેમજ તે તે વિચારો સહેલાઈથી યાદ પણ રહે છે.

(અપૂર્ણ).

પદાર્થપાઠ.

નિશાગોની પરીક્ષા લેતી વખતે શિક્ષકોને પૂછીએ છીએ કે માસ્તર, ક્યા ક્યા પદાર્થપાઠ ચાલ્યા છે, સારે ધણુખરૂં જણાવવામાં આવે છે કે સાહેબ, વાચનપુસ્તકના છેલ્લા ભાગમાં આપેલા. પણ એ વાચન ચોપડીમાં આપેલા પાઠોનો કેવો દુરુપયોગ થાય છે તે અને તેનો ખરા ઉપયોગ શો છે તે શિક્ષકોના લાભાર્થે અત્રે જણાવવાની જરૂર છે.

નવી વાચનમાળા બહાર પડી તે પહેલાં પદાર્થપાઠને માટે વિષયોની પસંદગી કરી તેની યાદી બનાવી તે પરીક્ષક પાસે મજબૂર કરાવવામાં આવતી હતી. નવી વાચનમાળા થયા પછી એ પ્રમાણે કરવાની બહુ જરૂર રહી નથી, કારણ કે બાળકને જાણવા જેવા પદાર્થ, પ્રાણી, વનસ્પતિ ક્યાં ક્યાં છે તે દરેક ચોપડીના છેલ્લા ભાગ પરથી સહજ સમજાય છે. તેમ વળી જે જે વિષયો પર પાઠ આપવાના હોય તે તે સંબંધી જાણવા જેવી હકીકત મેળવવાને શિક્ષકોને પહેલાં બીજા પુસ્તકો જેવાં પડતા હતાં તેમ કરવાની હવે ઘણું ભાગે જરૂર રહેતી નથી, કારણ કે ધણુખરા પડામાં તો તે સંબંધી ઉપયોગી હકીકત આપેલી છે. તે છતાં પણ એટલું તો ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે વાચન ચોપડીમાંના પ્રાણી, પદાર્થ વિષેના પાઠ વાચનપાઠ છે, તે પદાર્થપાઠ (કે અવલોકનપાઠ) નથી અને તેની જગ્યા પૂરી ચક્રે નહિ, અને તેથી તેને તે પ્રમાણે ગણવાના નથી.

હાલમાં ધણુખરા અનટ્રેન્ડ તેમજ ટ્રેન્ડ શિક્ષકો તો તેનેજ પદાર્થપાઠ તરીકે ગણી લે છે અને તે વચ્ચે તેમાં આપેલી હકીકત તારવી કાઢી તે સંબંધી છાત્રોને ઉચ્ચત્તમ સલાહો પૂછી તે ગોખાવે છે, પણ એ ઉપયોગ ખોટો છે એ ખાટોનો ખરા ઉપયોગ તો એ છે કે પ્રથમ જે વિષય સંબંધી વાચનમાળામાં પાઠ હોય તે વિષે છાત્રો પાસે અનેક ઇન્દ્રિયદ્વારા બરાબર અવલોકન તથા પ્રયોગ કરાવી તેમને જ્ઞાન કરાવવું અને બની શકે તો રૂઝગ, માટીકામ વગેરે હસ્તવિદ્યોગ વડે તે દંડ કરાવવું, અને એ પ્રમાણે થયા પછીજ વાચનપુસ્તકમાંનો તે વિષેનો પાઠ વચાવવો, જેથી કરીને તે વિષય સંબંધી પદાર્થપાઠ વખતે થયેલું જ્ઞાન પાંચ તાજું થાય પદાર્થપાઠ અપાયા પહેલાં કદી પણ વાચનપુસ્તકમાંના પદાર્થો વિષેના પાઠને છેડવાનું નથી.

પદાર્થપાઠના સ્વરૂપ તથા ઉદ્દેશ વગેરે, વિવિધ દૃષ્ટિબિંદુથી અગાઉના શાળાપત્રોમાં એટલા બધી વખત ચર્ચાઈ ગયાં છે કે તેની પુનરુક્તિ હવે આવશ્યક નથી. અત્ર ક્રમ 'શાળાપત્રો'માં જ્યાં જ્યાં એ વિષય ચર્ચવામાં આવ્યો છે તે તે લેખો તરફ અને ખાસ કરીને પુ. ૪૨ ના પૃ. ૧૯૭ થી ૧૯૭ સુધીના તથા પુ. ૪૪ ના પૃ. ૧૫ થી ૧૬ સુધીના લેખો તરફ શિક્ષકવર્ગનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે.

વાચનપાઠોનેજ પદાર્થપાઠ માની લેનાર જે કોઈ શિક્ષક હોય, તો તેને એટલોજ વિચાર કરવાની જરૂર છે કે 'પદાર્થપાઠ' નામનો પાઠનો ખાસ પ્રકાર પાઠવાનું કંઈ કારણ હોતું જોઈએ, જે આટલા પ્રશ્નો વિચાર કરે, તો તે પ્રશ્નો ઉત્તર જોળવા દૂર જવું પડે એમ નથી 'પદાર્થપાઠ' એ સત્તાથીજ યોગ્ય ઉત્તર મળી જાય છે. 'પદાર્થપાઠ' એટલે 'પદાર્થની ગદ્યથી અપાતો પાઠ' 'પદાર્થ સંબંધી પાઠ' એટલોજ અર્થ કરવામાં આવે, તો વાચનપાઠોમાં બીજા વિષય સંબંધી પાઠો સાથે પદાર્થ સંબંધી પાઠો પણ સમાઈ જાય છે. 'પદાર્થ' વડેજ આપવામાં આવે તેજ પદાર્થપાઠ ગણાય. તેમાં પણ જે પ્રત્યક્ષ પદાર્થ સાથે અપાવ તે ઉત્તમોત્તમ, કારણ કે જેવી ખુબીઓ પ્રત્યક્ષ પદાર્થમાં મળી છે, તેની તેના પ્રતિનિધિમાં તેટલે અંશે પ્રદર્શિત થઈ શકતી નથી ક્રમ વિચાર એટલો રહે છે કે બધી વસ્તુ પ્રત્યક્ષ બતાવી શકાય કે કેમ ? સર્વત્ર એમ બનતું અશક્ય છે એની કોઈ થી ના પાડી શકાશે નહિ; માટેજ જ્યાં જ્યાં ન બની શકે એમ હોય, ત્યાં લા તે વસ્તુના મોડેલો, અને તેને પણ અભાવે ચિત્રો બતાવી કામ ચલાવી લેવાની છૂટ આપવી પડે છે સાર એ છે કે એ નહિ તો બીજા સ્વરૂપમાં પદાર્થનું અવલોકન કરાવ્યા વગર કોઈ પણ પદાર્થપાઠ આપી શકાય નહિ, અથવા પદાર્થપાઠ અપાયો કહેવાય નહિ નેત્રદ્રિય, કર્ણદ્રિય, તથા સ્પર્શદ્રિય કેળવવાના ખાસ ઉદ્દેશથી પદાર્થપાઠની યોજના કરવામાં આવે છે, અને તેજ હેતુ બૂઝી જવામાં આવે તો પછી તે પદાર્થપાઠ ગાનો ?

વાચનપાઠ ને પદાર્થપાઠનો ભેદ નહિ સમજવાવાળા ટ્રેન્ડ શિક્ષકો બાગ્યેજ હોવા જોઈએ, તેમ છતાં એ ભેદ નહિ પાડવામાં આવતો હોય, ત્યાં પદાર્થપાઠના સ્વરૂપના અજ્ઞાન કરતા કાર્યપરાયણતામાં ખામી અથવા એવોજ કોઈ દ્રાવ વિગેય પ્રતીત ચાવ છે.

તન્ત્રી.

संगीतविषय.

(आधु पुस्तक ५१ ना पृष्ठ ३०५ धी)

मध्यम स्वर रचना (ललित लावणी गावु)

मात्रा ४	म	गी	आ	प	ख	ख	ख	ने	ने	,
मध्यद्रुत			५					५	५	५' ~ ~
गति.	स	रि	गा	ग	ग	रि	ग	प	म	गारि ,

स	गी	२	मी	जे	तो	स	भ	ने	न ,
५	५			५	५			५'	~ ~
सा	नि,	नि,	स	री	गरि	स	नि,	सा	स ,

स	३	२	३	तो	स	प	जो	शो	३ ,
	५		५	५			५	५'	~ ~
ग	गा	ग	गा	रि	प	प	म	गारि ,	

सा	ख	ध	२	ने	नि	३	लो	३ ;
५			५	५	५	५	५'	~ ~
सा	नि,	नि,	सा	री	गरि	सनि,	सा	स ;

मध्यमस्वररच	पि	ता	नी	३	हा	डी	स	ध	आ	ज	ना	नो ,	अ	न्यो
ना मात्रा ५		५	५		५	५		५	५		५	५		५
(२+३) मध्य	स	सध,	सारि	गा	गा	म	प	धा	प	म	गा	रि	री	
गति														

* १ = १ मात्रा , ५ = २ मात्रा ; ५ = ३ मात्रा ; १ = स्वर, वल्लु
 के शब्द पीछे स्तब्धता यावु छे जे गतावनार ; -गा = प्रथम गा ;
 नी , = मन्द्र नी , १ = गीत पुरे ; ~ = अर्धमात्रा √ = सक्षम विराम.

ભા	ય	રે	દો	ય	પ્દા	ફ	ર	શા	હો	,
ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	~
સા	રિ	ગા	મ	ગ	રી	ગા	રિ	સનિ	સા	,
ફ	રે	ધા	વ	દા	પે	ફ	ધ	મી	જ	બા
ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ
સ	પ	મ	વ	ધા	પ	ધ	પ	મ	વ	મ
રી	સ	રી								
જે	લ	તો	ગા	મ	ઝા	પે	ત	ળા	વે	~
ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	~
સા	રિ	ગા	પ	મ	ગરિ	ગા	રિ	સનિ	સા	.

વજ્રચમા (જોમથી ગાવું).

મઠ

માત્રા ૪	વિ	શા	ળ	વ	ડ	પ	ર	વે	લ	હ	જે	લ	,
મધ્ય દ્રુત	ડ							ડ			ડ		
ગતિ.	સ	સા	સ	રિ	રિ	મ	મ	પ	ધ	પ	સા	ધ	,

૨૫૪

જ	લે	ત	શુ	હે	તા	જે	લ	;
ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	ડ	
ધા	મ	પ	ગા	સા	રિ	સા	સ	;

કે	ળ	ના	જિ	એ	રી	ને	તા	હ	,	
ડ					ડ	ડ	ડ			
સા	સરિ	રિ	રિ	મ	પ	ધ	પ	સા	ધ	,

* ૧ = ૧ માત્રા, ડ = ૨ માત્રા; ડ̇ = ૩ માત્રા; ડ̈ = સ્વર, વર્ણ
 કે શબ્દ બીજા રતભમા ચાલુ છે એ બતાવનાર, -ગા = કામળ ગા;
 ની, = મન્દ ની, ઠી = ગીત પૂરું, ~ = અર્ધમાત્રા. ✓ = સ્વરમ વિરામ.
 નંદ=જોડા બળથી, ૨૫૪=મળથી, ધન=વધારે બળથી

सगीतविषय.

धन

ध न वा	व रा	र प ओ	अ उ .
५	५	५	५
ध म प	ग ग गा	सा रि ग	सा स .

भ६

पा न ञ	री पृ	श्वी य डे	,
५	५ ५	५	५'
सां सं नि	धा म	प ध नी	नी ,

२५६

पी जा	पा हा	हो	. य ;
५ ५	५ ५	५५	~ ५
प प	धरि' सरि'	सां	सां सं ;

धन

व न २५	ति प	ह व न वा	.. ;
५	५ ५		५'
सं सां नि	धा म	प प ध नि	नी ;

भ६

ध री श	री रे	रहो	.. य .
५	५ ५	५५	~ ५
प प ग	गा रिग	सा	सा ..

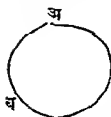
(अपूर्ण)

* १ = १ मात्रा ; ५ = २ मात्रा ; ५ = ३ मात्रा ; ५' = २ वर , वर्ष
 के शब्द भीम स्तंभर्मा मालु छे ओ अतावनार ; -गा = कामग गा ;
 नीरा = मन्द नी ; ५ = गीत पूरु ; . = अर्धमात्रा . ५ = सङ्गम विराम .
 भ६ = ओछा अजथी , २५६ = अजथी , धन = वधारे अजथी .

કારણ શું ? આપણી નજરે એ ચાલકી ને ગાળા અતિવેગે ફાટી જતાં જણાશે. એનો અર્થ એ કે ચાલકી અને ગાળા ધણા થોડા કાળ સુધી આપણી દષ્ટિ સન્મુખ રહે છે, તેટલામાં આખની અદરના શીઘ્રચેતન પડદા પર તેની પ્રતિમા એક પછી એક સપાટાબધ પડતી રહે છે. કાંઈ પણ જાણીતા પદાર્થની પ્રતિમા આપણી આખ પર પડી એટલે થયું એમ સમજવાનું નથી. એક પદાર્થ પાછળ અમુક કાળ સુધી બીજો પદાર્થ આવે તે કંઈ કામનો નથી, મનલબ્ધ કે તેની શુદ્ધ પ્રતિમાની આહુક આખ થતી નથી. જ્યારે એક પાછળ બીજો તેવોજ પદાર્થ આવે ત્યારે પહેલા અને બીજા પદાર્થની પ્રતિમાનો ઘોંટાળો-મિથળ-થાય છે. તેથી કાંઈ પણ પદાર્થનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન થતું નથી. જે કંઈ જ્ઞાન થાય છે તેમાં સ્પષ્ટ પહેલોએ નહિ અને સ્પષ્ટ બીજોએ નહિ એવો પદાર્થ દેખાય છે. એટલે ચાલકી પણ પૂરી જણાતી નથી તેમ ગાળો પણ પૂરો જણાતો નથી. પરંતુ તે સ્થળે અંધારા જેવી લીપાએલી એક સરખી જગા જણાશે.

આ ત્રણ પ્રયોગથી સદૃશ લક્ષમાં આવશે કે આપણી આખ પર બહારની વસ્તુ જે પરિણામ કરે છે તે ક્ષણિક નથી, પણ તે કેટલોક સમય ટકી રહે છે. આપણી આખ સન્મુખ એક પાછળ એક કાંઈ પણ વસ્તુ ગઈ કે તેમણે ઉત્પન્ન કરેલું પરિણામ એક બીજામાં મિશ્ર થાય છે. આ તત્વાનુસાર ગોટીનાં પૃથક્ પૃથક્ સ્થાન-ત્રિદુ-અને તે વચ્ચેનો ગાળો એ એને બદલે લીપાએલા જેવું વર્તુળ દષ્ટિગોચર થાય છે.

ગોટીના ભ્રમણમાર્ગમાં અ, વ, ક, એના ત્રણ સ્થાન લઈએ અને તેનો નિચાર કરીએ તો આપણને તે વર્તુળની ઉત્પત્તિ શી રીતે થાય છે તે સમજશે અ, વ, ક, એ ત્રણ સ્થળે ગોટી રહીને તેણે આખમાં ત્રણ પ્રતિમા ઉત્પન્ન કરી; વળી તે એટલી ઉતાવળે એક પાછળ એક ઉત્પન્ન કરી કે તે ક ત્રણ પ્રતિમાનું મિથળ થયું તેથી તે ગોટી ત્રણે ઠેકાણે છે એવો ભાસ થાય છે. પરંતુ તે ગોટીનું ભ્રમણ કરતી વેળા વર્તુળના સર્વ ત્રિદુમાં અસ્તિત્વ થાય છે એ નિર્વિવાદ છે નો તેથી તે એકજ હોઈ કાંઈ પણ એક વિવક્ષિત ક્ષણમાં એકજ સ્થળે હોવા છતાં આપણી આખમાં એક સમવાચરેદે કરીને તે

વર્તુળમાંનાં સર્વ બિંદુમાં છે એવો ભાસ ચાલજ એ સહજ લક્ષમાં
ભિતરે એવું છે. આજ તત્વનો-આપણી આંખમાં બાહ્ય વસ્તુ જે પ્રતિમા
ઉત્પન્ન કરે છે તે કેટલોક સમય ટકે છે તેનો અને તે સમયમા એક કરતાં
ઘણી વસ્તુ આંખ આગળ ચર્ચાજવાથી થતા એકદર પરિણામનો, એટલે તે
વસ્તુના પૃથક્ પૃથક્ પરિણામના મિશ્રણ વડે બનેલા પરિણામનો-સિનેમેટોગ્રા-
ફમા ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

ઉપર કહેલા રેલ્વે કંપનીની જમીનની હદ બતાવનાર ચાંલલી વચ્ચેના
ગાળા પર જ્યારે કોઈ પણ પ્રાણીના બિન્ન બિન્ન સ્થિતિના પ્રકાશલેખ-ફોટો-
ગ્રાફ-મૂકીએ તો તે પ્રાણીના ચિત્ર હાલચાલ કરે છે એમ ફાસ્ટ ટ્રેનમાંના
માણસોને લાગશે કોઈ પણ પ્રકાશલેખ એક મિનિટમા ૨૫ થી ૫૦ પર્યંત
કાઠી શકાય છે. આમ કહેલાં ચિત્ર આપણી નજર સન્નુખ વેગથી એક
પાછળ એક જાય છે સારે ઉપર-કહેલા તત્વાન્વયે તે વસ્તુ આપણી આ-
ગળ હાલચાલ કરે છે એમ માલમ પડે છે.

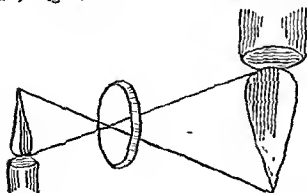
અમેરિકાના પ્રસિદ્ધ શોધક એડિસને હાલચાલ કરનારાં ચિત્ર બતા-
વનારી આ યુક્તિ ઈ. સ. ૧૮૯૪ માં શોધી કાઢી. પ્રથમ તેણે જે યંત્ર તૈયાર
કયું તેની સાદાચ્ચથી એકી વખતે એક માણસનેજ હાલચાલ કરનાર
ચિત્ર-સિનેમેટોગ્રાફ-જણાવું. હાલ તે સર્વ બદલાઈ ગયું છે, અને સેંકડો
લોકોને એકદમ આ ચિત્ર બતાવી શકાય છે.

આ યુક્તિનું વર્ણન કર્યા પૂરે એક બે માણસને હાલચાલ કરનાર
ચિત્ર શી રીતે સહજ બતાવી શકાય, તેનું ચોક્કસ દિગ્દર્શન કરવું જરૂરનું
છે. બિન્ન બિન્ન પ્રકારે ઇલગ ભારતા વાદરોનાં ચિત્ર લઈ તેમને એક
પુસ્તકના દરેક જમણી બાજુના પૃષ્ઠ પર એક સરખી રીતે ચોટાડીએ. બાદ
તે પુસ્તક કાપ્યા હાથમા પકડીને જમણા હાથના આંગળાની મદદથી તેનાં
પાના એક પાછળ એક, દર મિનિટ ૨૫ થી ૫૦ ના વેગે હલટાવીએ,
એટલે ડાબી બાજુએ છોડીએ, તો તે વાદર આપણી આગળ સિન્નલિન્ન
પ્રકારની ઇલગ મારી બતાવતું દોયની એમ જણારો. આવી તરેહના ચિત્ર
ચોટાડેલા પુસ્તકો વેચાતાં મળે છે, અને તેના વેગથી એકી વખતે એક
બે માણસને હાલચાલ કરતાં ચિત્ર બતાવી શકાય છે.

મોટા સમાજને આ ચિત્ર કેમ બતાવાય તેનો હવે વિચાર કરીએ. એવાં ચિત્ર મોટાં પ્રમાણમાં હોવા જોઈએ, અને તેની હાલચાલ બતાવવાને એક પાછળ એક તેમની નજર સામે આવવાં જોઈએ. એ શી રીતે બને છે તેનો વિચાર કરીએ.

એવા ચિત્રો ઓછામાં ઓછા ત્રણ પુટ લખાઈ પહોળાઈના હોય તો પ્રેક્ષકવર્ગને બતાવી શકાય. પણ એવા ચિત્ર ચીતરવા કે પ્રકાશલેખ લેવા એ ઘણા અર્થનુ કામ છે. એટલા માટે પ્રકાશલેખ નાના નાના એટલે સુમારે ૬ ઇંચ સમયોરસ કિંવા તેથી પણ નાના લેવામાં આવે છે પછી તે પ્રકાશલેખ માયાદીપ-Magic Lantern-ની સહાયતાથી પડદા પર મોટા કરીને બતાવવામાં આવે છે. આ માયાદીપની રચના કેવી છે તે જોઈએ.

કોઈ એક બહિર્ગોળ અથવા ઉત્તરોદર લેન્સ લઈએ. તેની એક બાજુએ મીણબત્તી સળગાવીને મૂકીએ અને બીજી બાજુએ બીત કિંવા પડદો રાખીએ. મીણબત્તી અને પડદો એમની વચ્ચે લેન્સને આગળ પાછળ કરી ગોઠવતાં એક એવી મુકરર જગ્યા મળશે કે તે સ્થળે લેન્સ મૂકતા પડદા પર મીણબત્તીની ન્યોતિની પ્રતિમા પડશે. આ પ્રતિમા મીણબત્તીની ન્યોતિ કરતાં ઝોટી, પરંતુ આ પાસેના ચિત્રમાં બતાવ્યા મુજબ ઉલટી પડશે લેન્સના

આ ધર્મેનો ઉપયોગ માયાદીપમાં કરેલો છે માયાદીપમાં ચિત્ર કિંવા પ્રકાશલેખ લેન્સની એક બાજુએ મુકાય છે અને બીજી બાજુએ પડદો આવે છે. તે

પર તેની મોટા પ્રમાણમાં પ્રતિમા જોવામાં આવે છે. પરંતુ ચિત્ર કિંવા પ્રકાશલેખ મીણબત્તીની ન્યોતિ પ્રમાણે સ્વયંપ્રકાશિત નહિ હોવાને લીધે તેને અન્ય પ્રકાશની સહાયતા વડે પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. આમ થયું એટલે પણ તેની પ્રતિમા લેન્સની મદદથી પડદા પર મોટા પ્રમાણમાં

ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે. પડદા પર પ્રતિમા સુલટી પાડવા માટે ચિત્ર કિંવા પ્રકાશલેખ ઉલટા મૂકવામાં આવે છે.

આ માયાદીપની મદદથી ચિત્ર મોટું કરાય છે, પરંતુ તેમાં હાલચાલ-
થી રીતે ઉત્પન્ન કરી શકાય ? એ મંબધી પાછળ કહ્યું છે તે મુજબ માયા-
દીપમાં ગોઠવેલા પ્રકાશ લેખ એક મિનિટમાં ૨૫ થી ૫૦ પર્યંત એક
પાછળ એક લાવવામાં આવે છે. આ પ્રકાશલેખ કાચ પર લેવાને તેની
બરોજીરની સેલ્યુલોઈડના પારદર્શક પદાર્થની લાખી પટ્ટી પર લે છે. આ પટ્ટી
ચંચળની મદદથી ઉપજાવે ગતિમાન કરાય છે, અને તેથી ઇષ્ટ કાર્ય થાય છે.

મ્યુ. રકૂલ નં. ૩ ને

નવાપરા—મુરત

ખંડેરાવ માનાજી પવાર.

ચર્ચાપત્ર.

(અનુસન્ધાન પુ. ૫૨ મુ. ૫. ૩૧૪ થી)

જુલાઈ માસની તા. ૧૫ મી—૨૦ મી ના અરસામાં મધ્ય રાત્રિએ
આકાશમાં આકાશગંગાનો દેખાવ અનિયતી વેધશાળામાં રહીને જોવાથી
કેવી જાતનો હોય છે તે વિષે ત્યાંના એક વિદ્વાન નિરીક્ષક અને ખગોળ-
વેતા. મી. મૉન્ડેરે “ દુરબીન વિનાની ખગોળ ” નામના પોતાના એક
અન્યમાં કોઈક સ્થળે કેટલુંક અગત્યનું વિવેચન કર્યું છે તેનો શુજરાતીમાં
લાવાર્ય નીચે આપુ છું—

“ જુલાઈ માસની આશરે ૧૫ મી તારીખે મધ્ય રાત્રિએ આકાશ-
ગંગાના પટાનો આરંભ ઈશાનકોણમાં ઓરિંગ (સાર્થા) નક્ષત્રની પાડોશ-
માં થાય છે ને ત્યાંથી ત્રણ પાસેના અભિજિત અને ત્યાંથી શર્મિષ્ઠા
નક્ષત્રોમાં થઈને હંસ નક્ષત્ર આગળ શિરોમિન્દુએ જઈ પહોંચે છે ત્યાંથી
મરુ, સર્પ અને ચર નક્ષત્રોમાં થઈને નૈર્ઋત્યકોણમાં ક્ષિતિજની થોડેક
જાએ વૈશ્વિક રાશિ આગળ તેનો અંત આવેલો જણાય છે આવી સ્થિતિ
૧૭ માસ રહે છે; બીજા ૭ માસ, અર્થાત્, ડીસેમ્બરથી જુલાઈપર્યંત
એ પટાની સ્થિતિ અભિકોણથી—મિથુનરાશિ આગળથી—સર થઈ, સાગ્ધી
નક્ષત્ર પાસે શિરોમિન્દુએ પહોંચીને વાયવ્યકોણમાં હંસ નક્ષત્ર આગળ
તેનો છેડો જણાય છે. ”

ઉપરનું અવતરણ વાંચ્યાથી નીચે પ્રમાણે અનુમાન કરી શકાશે.—

(૧) આકાશગંગાનો એકનો એકજ ભાગ આખા વર્ષપર્વનું આપણે જોતા નથી. ત્રિનિયની અક્ષાંશ અને ગુજરાત કક્ષીયાવાડની અક્ષાંશ વચ્ચેનો તફાવતમા લક્ષમાં રાખીને વિચારીશું તો આપણને સ્પષ્ટ રીતે સમજાશે કે જેમ આકાશમાં જુદા જુદા મહીનામા જુદા જુદા તારાઓ અને તારકસમૂહો જણાતા આવે છે તે તે ફરફાર જેમ પૃથ્વીની સૂર્યની આસપાસની વાર્ષિક ગાતનુજ પરિણામ છે, તેમ આકાશગંગાનું જુદું જુદું સ્વરૂપ જુદા જુદા સમયે—એક સ્વરૂપ માર્ચથી ઑક્ટોબર (હોળીથી દિવાળી) પર્વેન્તનું અને બીજું સ્વરૂપ ઑક્ટોબરથી માર્ચ (દિવાળીથી હોળી) સુધીનું—જણાય છે તે રૂપાંતર સ્થળાંતરનુજ પરિણામ છે.

(૨) ત્રિનિયમા નૈર્ઋત્યકોણમા એ પટાનો વૃથિક શશિ આગળ છેડો આવેલો જણાય છે તેજ પટો આપણી અક્ષાંશ ઉપર ઈશાનમા શર ચર્ધ વૃથિક શશિ આગળ શિરોબિન્દુએ આવતો જોવાશે, જે આપના વિદ્વાન ચર્ચાકારે લખી મોકલેલા તા. ૧૫-૬-૧૨ના બીજા પત્રમાં લખેલી વાતને બધેએસતુ આવે છે.

એક બીજા વિદ્વાન ખગોળવેતાએ એ પટા વિષે વિવેચન કરતાં પોતાના એક ગ્રંથમા લખ્યું છે જેનો ગુજરાતીમા ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે:—

“ આકાશગંગાનો પટો વર્ષની સર્વ ઋતુઓમા દૃખાય છે તથાપિ તે પોતાના આખા ઘેરાવામા વધતા ઓછા કદનો—જડાઈનો—અને પ્રકાશનો જોવાથી બધે સ્થળે બધી મોસમે એક સરખી જાતનો જણાતો નથી. ઉત્તર અક્ષાંશના પ્રદેશોમા જુલાઈથી નવેમર સુધી બહુ સ્પષ્ટ રીતે દૃખાય છે અને તેનો વધારે પ્રકાશિત ભાગ દક્ષિણ ગોળાર્દવાળા આકાશી પ્રદેશોમા આવેલો છે. આપણી પૃથ્વી-આપણુ સૂર્યમંડળ—એ પટાના અડકાર વર્તુલના લગભગ એક કેન્દ્રમા આવેલી છે તે એ પટાના કેટલાક ભાગમા ખાસ રીતે હસ નક્ષત્ર આગળ નાના મોટા કદના જડાઈના અને વધતા ઓછા પ્રકાશના અસખ્ય ફાટાઓ પડેલા છે.”

ઉપરના અવતરણ ઉપરથી નીચે પ્રમાણે અનુમાન કરી શકાશે:—
હોળીની વાટ અને દિવાળીની વાટ વધ્યા વિષે ગામડીયા લોકો જે ખ્યાલ કરે છે તે ઉપર ટાકેલા અવતરણમા આકાશગંગાના ઘેરાવાના જુદા

જુદા ભાગમાં કેદ, ઘટતુ, અને પ્રકાશનું પ્રમાણ વધતું ઓછું જણાવેલું છે, તે ઉપરથી ઉપસ્થિત થયેલી હોવી જોઈએ; અને આપના વિદ્વાન્ ચર્ચાકારે શામા પત્રના પૃ. ૨૭૪ મેં એ પટાની જે બે જુદી જુદી સ્થિતિઓ એકજ સત્રિમાં જોયેલી સ્થિતિઓ રેખા કાઢીને બતાવી છે તે એ પટાના પૂર્વે અવતરણમાં કહેલું છે તેમ નાના મોટા કદના અને પ્રકાશના અસખ્ય ફાંટાઓ એક પછી એક થોડા થોડા સમયને અંતરે શિરાળિન્દુએ આવતા હશે તેનુંજ પરિણામ હોવું જોઈએ એવું અનુમાન થાય છે દરેક ફાંટાની મહિ આવેલા તારાઓ અને તારકસમૂહોને જે બરાબર અવલોકન કરીને ઝોળખી રાખવામાં આવે તો એ ફાંટાઓને એક બીજાથી જુદા સમજી શકાશે અને અમુક ફાંટો અમુક સ્થિતિમાં હોતો તે થોડીવારે અમુક સ્થિતિમાં દેખાય છે તે પૂર્વે જોયેલો તેજ છે કે અન્ય તે નિશ્ચયપૂર્વક સમજી શકાશે, એવું માફ નમ્ર માનવું છે.

આ ઉપરથી હું ધારૂ છું કે આપના વિદ્વાન્ ચર્ચાકારને સ્પષ્ટ સમજાય હશે કે આકાશગંગાનો પટો આપણી પૃથ્વીના દૈનિક ભ્રમણને લીધે અવશ્ય ઉદ્ભવસ્ત થાય છે, તેનો બહુ પ્રકાશિત ભાગ જે પૂર્વમાં કે પશ્ચિમમાં ક્ષિતિજ આગળ આવેલો હોય તો ત્યાં તે સ્પષ્ટ દેખાય, અને જે તેનો ઓછો પ્રકાશિત ભાગ અગર અધકારનો પોલાણનો ભાગ ક્ષિતિજ આગળ પૂર્વમાં આવેલો હોય તો તે નથી જણાતો. તે પટાનો મધ્ય ભાગ માથે આવેલોજ માત્ર દેખાય છે તેથી ઉદ્ભવસ્ત નહિ થતો હોય તેમ નથી, અને હોળી દિવાળીમાં તેનો ભાગ વધતો ઘટતો જણાય છે તે પૃથ્વીની વાર્ષિક ગતિનુજ પરિણામ છે—એ રૂપાન્તર સ્થલાતસ્થનેજ લીધે છે અને જુદા જુદા ભાગમાં જુદી જુદી જાગૃતિને પ્રકાશ હોય છે તેવી વાટ વધતી ઘટતી જણાય છે.

(૨)

ખીજે, પ્રજા જે ખરતા તારાઓ સમન્વી આપના વિદ્વાન્ ચર્ચાકારે પૂર્યો છે તેનો ખુલાસો નીચે મુજબ આપી રાકાને.—

(૧) એ ખરતા તારાઓનું જામણુ-આખા સમૂહનું સમસ્ત જામણુ-ખીજ અહોની માફક એકજ દિશામાં છે નહિ કે ગમે તેમ ફેર માત્ર અહોના અને તેમના જામણુની વચ્ચે એટલેજ છે કે અહોનું જામણુ ધરીઆગન.

કેળવણીખાતાની સ્વરો.

(મે. ઉ. ભા. ના એ. ધ. સાહેબના તા. ૯ મી ઑગસ્ટ ૧૯૧૨ ના
હુકમ નં. ૧૧૧૬૨ ઉપરથી).

મિત્ર સ્કૂલ રૅડ્ડલરશિપો.

ઉત્તર ભાગ.

જાહેર ખબર.

તા. ૨૭ મી જુન સને ૧૯૧૨ના મુખર્ધ સરકારી ગૅઝેટ, ભાગ
બીજાના પૃ. ૯૬૯ મે પ્રસિદ્ધ થયેલી આ ઑફિસની તા. ૧૯ મી જુન
સને ૧૯૧૨ ની જાહેર ખબરના વધારામાં આથી જાહેર કરવામાં આવે
છે કે સરકારના એજ્યુકેશનલ ડિપાર્ટમેન્ટના તા. ૧૬ મી જુલાઈ સને
૧૯૧૨ ના નં. ૧૮૨૫ ના ઠરાવમાં મજૂર કચેલી દર મહીને રૂ. ૫) ની
કિંમતની એક વધગતી રૅડ્ડલરશિપ માટે ફક્ત હલકી કોમેના ઉમેદવારો
દરીકાઈ કરી શકશે

ઑફિસ ઑવ ધિ એજ્યુકેશનલ ડેપાર્ટમેન્ટ, ઉ. ભા. ૮ મી ઑગસ્ટ, ૧૯૧૨.	}	સહી / P Lory, એ ઇ ઉ ભા

પ્રેમચંદ રામચંદ ટ્રેનિંગ કૅલેજની પ્રાથમિક પરીક્ષા.

મે. ઉ. ભા. ના એ. ધ. સાહેબના તા. ૩ જી ઑગસ્ટ સને ૧૯૧૨ ના
હુકમ નં. ૧૦૦૮૩ ઉપરથી)

જાહેર ખબર.

પ્રેમચંદ રામચંદ ટ્રેનિંગ કૅલેજની પ્રાથમિક પરીક્ષા સને ૧૯૧૨ તા.
૩૦ મી ઑક્ટોબર મુધવાગ્ને રોજ અને સારપછીના દિવસોએ પ્રે. ચ.
ટ્રેનિંગ કૅલેજના મકાનમાં લેવામાં આવશે

(સહી) K. P. Trivedi,
Principal

જાહેર ખુખર.

(ઉ. ભા. ના મે. એ. ઇ. સાહેબના તા. ૬ ટી ઑગસ્ટ ૧૯૧૨ ના કુકમ નં. ૧૧૦૭૪ ઉપરથી).
પ્રથમિક રાજાઓ માટે મજૂર થયેલી ચોપડીઓની નીચલી યાદી સર્વની જાણ માટે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

નંબર.	ચોપડીનું નામ.	જે ભાગમાં ઓ- ચડી છપાઈ હોય તેનું નામ.	ચાને માટે મંજૂર થઈ છે તે.	કિંમત
૧	ભદ્ર સી. એમ, સાદરા, મહીકાંદા- બાળ ગીત.	શુજરાતી	શુજરાતી પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓ- માં હનામ માટે.	રૂ. ૦ ૧ ૦
૨	શુજરાત વર્નાક્યુલર સોમાયદિ, અમદાવાદ.- શ્રી પદ્મરાવરાદસાખ્યાનુવાદ ભાગ બીજો, કે પી ત્રિવેદી, બી. એ મૂત.	"	શુજરાતી પ્રાથમિક અને એંગ્લો- વર્નાક્યુલર નિશાળામાં હનામ માટે.	૫ ૦ ૦
૩	ખગોળવિદ્યા, એ. એમ. દિવાનજી મૂત.	"	શુજરાતી પ્રાથમિક શાળાઓમાં હનામ તથા લાઇબ્રેરિ માટે.	૦ ૧૨ -

અખાનની કળવણીની પદ્ધતિ. મિ. એ. કે. ત્રિવેદી દ્રુત.	ગુજરાતી	ગુજરાતી પ્રાથમિક અને ઍંગ્લો- વર્તકીયુલર શાળાઓની લાઇબ્રેરિ માટે.	૦	૧૨	૦
સૌરાષ્ટ્ર પ્રાથમિક સંપાદ્ય ભાગ પ- હેલો, મિ. એમ. પી. દવે, એમ. એ., એલ. એલ. બી. દ્રુત.	"	ગુજરાતી પ્રાથમિક અને ઍંગ્લો-વર્ના- કીયુલર શાળાઓમાં ઇનામ તથા લાઇબ્રેરિ માટે.	૦	૧૨	૦
મહેતા એ, અમદાવાદ— દસપત સતસાહ, કવીશ્વર દસપત- રામ ગાતાભાઈ, સી. આઈ. ઈ. દ્રુત.	"	"	૦	૨	૦
મેલવી અબ્દુલ્લાખાન, લાહોર— અખિતભાગા, ભગ પહેલો.	ઉર્દુ	ઉર્દુ નિશાનેમાં વપસશ માટે.	૦	૨	૦
" , ભાગ બીજો.	"	"	૦	૪	૦
" , ભાગ ત્રીજો.	"	"	૦	૪	૦
" , ભાગ ચોથો.	"	"	૦	૪	૦
" , ભાગ પાંચમો.	"	"	૦	૪	૦

૧૨	" , ભાગ છઠ્ઠો.	"	"	૦	૧	૦
૧૩	" , ભાગ સાતમો.	"	"	૦	૨	૦
૧૪	" , ભાગ આઠમો.	"	"	૦	૧૦	૦
૧૫	ઓઆ એમ. એચ., રાજકોટ— મહાકવિ પ્રેમાનંદ દેવ સુદમાચાર્ય- વિવરણ.	ગુજરાતી	ગુજરાતી પ્રાથમિક અને ઍંગ્લો- વર્તીકમુલર શાળાઓમાં ઇત્યાદિ તથા લાઇબ્રેરિ માટે.	૦	૪	૦
૧૬	રાવળ સી. વી. અધીશ્યા, રાજ- પીપળા સ્ટેટ. રાજપીપળા સરથાનની ભૂગોળ.	"	રાજપીપળા સંસ્થાનમાં ગુજરાતી શાળાઓની લાઇબ્રેરિ માટે.	૦	૨	૦

ઓફિસ ઓફ ધિ ડિરેક્ટર
ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન
પૂના, ૨૬ મી જુલાઈ ૧૯૧૨.

P. WREN,
For Ag. Director of Public Instruction

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

સુરત વિભાગ.

કોલવા—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રા. ૧૫-૮-૦ કપડાં રા. ૬-૪-૦ ભોજન રા. ૧૬) ગણુદેવા—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રા. ૧૦) ઘડોડી—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૬-૪-૦ વીજળપોર—મહેરમાન દુલીલસાહેબ તરફથી તથા ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૧૦) ગામ લોકો તરફથી જર્મનસિલ્વરના પવાલાં રા. ૭) સણીઆકણદે—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૩) પોતડી રા. ૧) આખવા—નવાળ સાહેબ નસરદીન હુસેનખાં તરફથી મીઠાઈ રા. ૫) ચોપડી રા. ૨) બાળતાતા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૮) સાંધીએર—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રા. ૧૩-૧૦-૦ ભોજન રા. ૧૮) ગેજ—ગામ લોકો તરફથી પેંડ મીઠાઈ રા. ૨) દાંતી—સદ્ગૃહસ્થ લીમણભાઈ ઢાદાભાઈ દાડીવાળા શહેનશાહનો દેવો રા. ૬) એલણ રતમણ મીઠાઈ રા. ૭) કુડાક—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૩૦) સરીયુજરગ—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ તથા મીઠાઈ રા. ૧૫) સણીઆ—નવાળ સદરદીન હુસેનખા તરફથી મીઠાઈ રા. ૨) પટેલ ગામાન કસન તરફથી ચોપડી રા. ૨) ગામ લોકો તરફથી ભોજન ઘડીઆળ રા. ૨૦) ચાણુકન્હ—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૨) ઘડીઆળ રા. ૮-૪-૦ વાઘરેજ—ગેઠ નવરોજી જોરામણ મીઠાઈ રા. ૨) રોક ધનજીભાઈ શાહપૂરજી ચોપડી રા. ૫) ભોજન રા. ૧૨) સરોડી—ગામલોકો તરફથી ઘડીઆળ રા. ૮) મીઠાઈ-કપડા રા. ૮) દીંબરવા—ગામ લોકો તરફથી કપડા રા. ૨૮-૭-૦ ઘડીઆળ રા. ૧૭-૧-૦ મીઠાઈ રા. ૮-૪-૦ ભગવા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૨૭) ખડસુપા—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રા. ૮૮) ઊમરા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ, પવાલાં, ચોપડાં, લૂગડાં રા. ૫૧-૧૧-૮ ડીડાડી—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૧૨) દેસાડ—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૧૫) વડાર—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૧૩-૮-૦ ઘડીઆળ રા. ૧૫) રોક માણેકજી નસરવાનજી તરફથી ચા. રા. ૩) પેરા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૧ ભોજન રા. ૨૫) ખરવાસા—દેસાઈ ઢાળાભાઈ રજુજીજી તરફથી

ત્રીઠાઈ રા. ૧) ચોપડી રા. ૧-૪-૬ કપડાં રા ૩) ટોપી રા. ૧-૦-૩
 ઝિંટડી—શેઠ હોરમજી રસ્તમજી તરફથી પુસ્તક કપડા રા ૧૦) દેશાઈ
 અંકુભાઈ પરમજી ઝગડીઆ મીઠાઈ રા. ૫) પઠાણ મુસ્તુખખા કબદરખાં
 આમકારી સખઈનરપેકટર મીઠાઈ રા. ૨) અડાજણ—ગામ લોકો તરફથી
 મીઠાઈ રા. ૪૨-૧૨-૦ મગદલા—ગામ લોકો તરફથી ઘડીઆળ રા ૮)
 મીઠાઈ રા ૪) વરેલી—મદમદ મુમેજી તરફથી મીઠાઈ રા ૭) ગુલાબ
 ઘવજી રા ૨) મુસેજી સુલેમાન રા ૨) ગામ લોકો તરફથી રા. ૯)
 અપ્પામા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા ૧૨) મગોદ—ગામ લોકો
 તરફથી મીઠાઈ રા. ૯-૮-૦ ટોપો રા ૨) દાંડી—ગામ લોકો તરફથી
 નિશાળનો સામાન રા ૩૨-૪-૦ જેઠ રસ્તમજી રતનજી મીઠાઈ રા ૫)
 છુહારી—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૩૫) સાદકપોર—ગામ લોકો
 તરફથી ઘડીઆળ રા ૮-૪-૦ કપડા રા. ૩-૪-૦ મીઠાઈ રા. ૩-૪-૦
 નનાગામ—ગામ લોકો તરફથી ભોજન રા ૧૦) મીઠાઈ રા. ૩) ઉ-
 મરા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા ૭-૪-૦ પીપગગભાણુ—ગામ
 લોકો તરફથી ઘડીઆળ રા ૧૮) મીઠાઈ રા ૮) દામકા—ગામ લોકો
 તરફથી ઘડીઆળ રા ૧૧-૪-૦ મીઠાઈ પેન રા ૩) સદલાવે—ગામ
 લોકો તરફથી મીઠાઈ રા ૧૦) ભગોદ—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા
 ૯-૮-૦ કપડા રા ૨) તરભાણુ—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા ૧૦)
 રોકડા રા ૩) આ રા ૧) પુણી—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૩૧)
 કપડાં સપ્તહર્યાન રા ૭૦) વીહાર—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા.
 ૧૦) મહોણી—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા. ૮) કપડા રા ૦-૯-૨
 અઠવા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ રા ૪) ચોપડી રા ૧૦) ભોજન રા
 ૧૫) સીસોદરા—ગામ લોકો તરફથી મીઠાઈ લૂગડા રા ૧૦)

અમદાવાદ વિભાગ.

હરસોલ—રા. ૧૧-૨-૦ દુહીઓલના એક અદરથ પાણીની ૫૦૦
 ઈંસનપુર—રા ૨૦) સૈયદ મીયાસાહેબ હેદરખા તથા ગામ લોકો
 નિશાળ જમાડી તથા ઈનામના પુસ્તકો વહેંચ્યા. ગાંમડી—રા. ૨૦
 મનસુખરામ અપ્પારામ તથા મગન કાળીદાસ સ્કુલ જમાડી, કપડા તા
 મીઠાઈ વહેંચ્યાં. નરો ૧—રા ૪) રામચં સવયદ છોકરોને પતા:

રૂફૂલ—બ્રાહ્મણ ખીમજી જીવરાજ મિઠાઈ રૂ. ૧-૪-૦ પલ્લંસવારૂફૂલ—
 સધવી પોપટ પાનાચંદ પાણી પાવા માટે આપેલ રૂ. ૧૩-૮-૦ નલી-
 આરૂફૂલ—સુતાર જેઠા વિઆમે મિઠાઈ રૂ. ૭-૮-૦ નલીઆરૂફૂલ—
 ગુસાંઈ પ્રેમગર અનુપગરે સાકર રૂ. ૭-૧૨-૦ નલીઆરૂફૂલ—શા
 વેલજી પસાયા પોપાક તથા સાકર રૂ. ૨૫-૦-૦ સુથરીરૂફૂલ—શેઠ
 ડાસાલાઈ ખીમસિદ્ધે પુસ્તકો તથા સાકર રૂ. ૩૮-૦-૦ સુથરીરૂફૂલ—
 શેઠ વિસનજી ત્રીકમજી જે. પી. રમાલ તથા સાકર રૂ. ૧૬-૦-૦ રોહા-
 રૂફૂલ—રોહા જાગીરદારના માતૃશ્રી સાકર રૂ. ૪-૮-૦ અત્રેના જાગીર-
 દર મિઠાઈ રૂ. ૮-૪-૦ માંડવી નંબર ખીજાની રૂફૂલ—વકીલ લાલ-
 જી ગોપાલજી મિઠાઈ રૂ. ૧૧-૦-૦ માનકુઆરૂફૂલ—મી. હીરાચંદ હરા-
 રાજ તથા મી રતનસિદ્ધ વેલજી અને જડેજા સુમરાજી જીવજી સાકર
 રૂ. ૮-૪-૦ જડેજા સામતજી આમરજી તથા ગાધી રામજી મોજીસિદ્ધ
 સાકર રૂ. ૧૦-૧૨-૦ માંડવી એ. વી. રૂફૂલ—વકીલ ગોપાલજી હરિ-
 દાસ સાકર રૂ. ૫-૮-૦ મડરૂફૂલ—જેશી જટાશકર કાલીદાસ સાકર
 રૂ. ૮-૮-૦ વકીલ કાલીદાસે પુસ્તકો રૂ. ૧-૦-૦ માંડવી શેઠ ઈશ્વા-
 હીમલાઈ દેવચારાળા—વકીલ ગોપાલજી હરિદાસ મિઠાઈ રૂ. ૧૧-૪-૦
 માંડવી નાઈટ રૂફૂલ—વકીલ ગોપાલજી હરિદાસ મિઠાઈ રૂ. ૩-૧૨-૦
 માંડવી નંબર પહેલાની રૂફૂલ—વકીલ ગોપાલજી હરિદાસ મિઠાઈ
 રૂ. ૧૫-૦-૦ પદ્મરૂફૂલ—શેઠ ખીમજી મેઘજીએ સાકર રૂ. ૧-૦-૦
 ચ. ભુજ વૈવટદાર ભગવાનલાલ સાકર રૂ. ૧-૦-૦ માંડવી ખંડકાન
 રૂફૂલ—વકીલ ગોપાલજી હરિદાસ ઇનામ રૂ. ૧૨-૧૨-૦ અજારૂફૂલ—
 શેઠ ગોપાલદાસ ત્રીકમજી મિઠાઈ રૂ. ૧૨-૮-૦ ભુજપરરૂફૂલ—શા જા
 દવજી પ્રેમજી ઇનામ રૂ. ૧૮-૧૨-૦ શા. નેમીદાસ લાલજી ઇનામે રૂ.
 ૬-૮-૦ શા પચાણ મૂલજી ઇનામ રૂ. ૫-૦-૦ શા. ભારમલ મેરમે
 ઇનામ રૂ. ૧-૦-૦ દેસલપરરૂફૂલ—આમની રૂપા તરફથી ઇનામ રૂ.
 ૪-૮-૦ હુમરારૂફૂલ—કારભારી માધવજી વિસનજી ઇનામ રૂ. ૧-૮-૦
 આસળીઆરૂફૂલ—શા. હીરાજી જેઠા ઇનામ રૂ. ૩-૮-૦ આડેશર
 રૂફૂલ—અત્રેના કારભારી મુંદરજી બાવાલાઈ હોકરાઓને જગાડ્યા
 રૂ. ૩-૦-૦

બંક ૧૦ મો.

પુસ્તક પા મું.

Gujarat School Exner.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ઓક્ટોબર, ૧૯૧૨.

વિષય

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ.

૧. કાવ્યસંપત્તિનું વિવરણ. ... ૩૬૧-૩૬૩.
૨. સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના (અ. ડ. ત્રિવેદી) ૩૬૩-૩૬૬.
૩. હાસ્યરસ (ગો. પા. દવે). ... ૩૬૬-૩૭૦.
૪. અંગ્રેજીમાંની કેળવણી (ડૉ. હા. ર. પટેલ). ૩૭૦-૩૭૬.
૫. ગુજરાતની રાજવાની (મ. દ. દત્તાત્રય)... ૩૭૬-૩૮૫.
૬. આર્થ અને અનાર્થ ભાષા. (ગ. ખુ. રાવણ). ૩૮૬-૩૮૯.
૭. આફ્રિકા અંતની ભૂગોળ (ડૉ. મી. મોરેટ્ટર). ૩૮૯-૩૯૮.
૮. સંગીતલક્ષ્ય (હા. આ. વ્યાસ) .. ૩૯૮-૪૦૦.
૯. શુદ્ધિપત્ર (સ. કા. પટેલ) .. ૪૦૧-૪૦૨.
૧૦. કેળવણીખાતેની ખબરો ... ૪૦૨-૪૦૩.
૧૧. નિવાસના હિનામપત્રક ... ૪૦૩-૪૦૪.

તબી (ઓગસ્ટ, ૧૯૦૨ થી) - અને

મહાસત્ર-૨. બા. કમળાનંદર પ્રાણસંકર વિવેકી, બી. એ.

મિ. સિ. પેલ, પ્રે. ડૉ. દેવિંગ દાવેજ - અગ્રેદાવાદ.

કેળવણીખાતેના દુકમથી.

(૧ મું દફતરવાધીન રાખ્યા છે)

રેલુઝીડલોસ ઇંડાસાસ ટેકનીકલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ.

કાલુપુર, અમદાવાદ.

પ્રવેશકે પરીક્ષાની નોટીસ.

આ ઇન્સ્ટીટ્યુટ જેમા (૧) મીકેનીકલ એનજીનીયરીંગ (૨) ઇલેક્ટ્રીસીટી (૩) સુટર બનાવવાનું કામ) અને (૩) ઇલેક્ટ્રીસીટી (૪) ઇલેક્ટ્રીસીટી (૫) એમ ત્રણ પ્રકારનું શીક્ષણ આપવામા આવે છે. તેમાં દાખલ થયા માટેની પ્રવેશક પરીક્ષા આવતા બનેવારી માસની તા. ૬ તથા ૭ વર એ મ અને મળના દીવસે સમારના ૧૦ થી માંજના ૪ વાગ્યા સુધી લેવામાં આવશે. તેમાં દાખલ થયા માટેની અરજી મોકલમાં મોકલી નવેન્નર માસની આખર સુધી લેવામાં આવશે અને તે અરજી કરતી વખતે રકુલનુ અસલ લીધીંગ સરગીરીકેટ તથા શ. ૧ ની શી મોકલી આપવી ઉપલી પ્રકેક શાખાનો અભ્યાસક્રમ તથા વરમનો મળેલ છે અને શીક્ષણ મુજબતી ભાષામા આપવામા આવે છે. પ્રવેશક પરીક્ષા (૧) અંગ્રેજી (૨) ગણિત (૩) ધોરણ મુધીનું) (૨) હસ્તાવ લેખન (૩) વાચન (દોષ પદ્ય પુરતક મોથી) એમ ત્રણ વિષયોમા લેવામા આવશે.

દાખલ થયા નેન્નર ઉમેદવારોની ઉગર પદર વરસની અને અભ્યાસ કરેલુસર ૭૫ થી ધોરણ અથવા એન્ગેવર્નાકુસર ત્રીજા ધોરણ (૫) નેટલો દોષો નેન્નર ઉપર નજીવેલા ધોરણથી વધુ અભ્યાસ કરેલો હાય છે, અથવા કારણાતમામાં થોડો વખત એન્ગેન્ડીસ તરીકે કામ કરેલું હોય છે નેને વધારે પસંદ કરવામા આવે છે

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૧ મું.

ઓક્ટોબર, ૧૯૨૨

અંક ૧૦ એ

કાવ્યસંપત્તિનું દિગ્દર્શન.

(એથી સાહિત્યપરિષદમાં વાંચેલો નિમંત્ર).

(ચાલુ પુ. ૫૧, ૫ ૩૨૪ થી).

રીતિ ને વૃત્તિનું તારતમ્ય.

રીતિ અને વૃત્તિ ભિન્ન છે રીતિ શબ્દગુણને આશ્રયે છે; અને અર્થ સાથે સમ્બંધ નથી. માત્ર ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની વર્ણુની રચનાથી રીતિ મહર્ષીને સુકુમાર કે પ્રાદ બનાવે છે. વૃત્તિનો સમ્બંધ સાક્ષાત્ રમની સાથે છે રીતિ શબ્દાશ્રિત છે ને વૃત્તિ રસાશ્રિત છે માધુર્યાદિ ગુણો રસના ધર્મ છે તેથી રીતિ પણ રચને ઉપકારક થાય છે, પણ તે પરપરાસમ્બંધથી થાય છે, સાક્ષાત્ નહિ.

ધ્વનિગાન કહે છે કે વૃત્તિ એટલે વ્યવહાર તેમાં રસને અનુગુણ આશ્રિતગાઓ, વાચ્યને આશ્રયે રહેલો જે વ્યવહાર તેમ કેશિકી આદિ વૃત્તિઓ છે, અને વાચકને (શબ્દને) આશ્રયે રહેલો જે વ્યવહાર તે ઉપનાગરિઃ આદિ વૃત્તિઓ, અર્થાત્, વૈદર્ભી આદિ રીતિઓ, છે.

રીતિ ને વૃત્તિનું આવું વિવેચન અધોમા માલમ પડે છે અનેને ભાષા-જૈલી સાથે સમ્બંધ છે. આપણામાં કહેવન છે કે બાર ગાઉએ બોલી બદલાય, તેમ મૂળ દેશપરતે રીતિના વૈદર્ભી, જૈલી, ને પાચાલી એવા વિભાગ થયા છે. ખરી એ રીતિનાં લક્ષણ જે સૌથીમા હોય તે સૌથી પણ વિદ્યમ,

૧ રસાનુગુણત્વેન વ્યવહારોર્થશબ્દયોઃ ।

ઔચિત્યવાન્ યસ્તા एता वृत्तयो विविधाः स्मृताः ॥ ध्व०

ગોઝ, પાંચાલ દેશની ન હોય તોપણ વૈદર્ભી, ગોડી, ને પાંચાલી કહેવાય છે. કેટલાકને સરળ, કેટલાકને આડંબરી, ને કેટલાકને બનેનું જેમા મિથળ હોય તેવી સરળ તેમજ ગ્રાહ લાપા પ્રિય છે દંડી તેમજ વિદ્યાધર વૈદર્ભી રીતિના વખાણ કરે છે ને વિદ્યાધર તો કહે છે કે એકલી એજ રીતિ ઉત્તમ છે વૃત્તિ શબ્દનો પ્રયોગ બહુધા નાટકોને લગતો છે. શબ્દ અને અર્થ એવા જોઈએ કે જેથી રસનો બરાબર જમાવ થાય, જ્યાં મધુર જોઈએ ત્યાં મધુર, આડંબરી જોઈએ ત્યાં આડંબરી, ગ્રાહ જોઈએ ત્યાં ગ્રાહ, પણ સર્વત્ર સરળ ને પ્રાચાદિકજ સૈલી સ્તુત્ય છે, ને રીતિ ને વૃત્તિના વિવેચનમાથી પણ એજ સાર નીકળે છે

પદોની પરસ્પર મૈત્રી-શય્યા.

પદોની પરસ્પર મૈત્રીને શય્યા કહે છે. પરસ્પર એવા અનુકૂળ પદો હોય કે તેમને બદલે પર્યાયપદો મૂકી ન શકાય એવી ઉત્કૃષ્ટ રચના તે શય્યા છે.^૧ મહિનાય કહે છે કે જેમાં પદો પરિવૃત્તિ કે વિનિમય સહન ન કરે, અર્થાત્, અન્ય પર્યાયપદો વાપરી ન શકાય એવી રચનાને મૈત્રી પણ કેટલાક કહે છે.^૨ લૉર્ડ મેકૉલે પણ આવી મૈત્રી ઉત્તમ કવિનાં કાવ્યોમા હોય છે એમ ખપ્પ કહે છે તે કહે છે કે આપણે કવિતાની જાદુઈ શક્તિ વિશે ઘણી વાર સાબળીએ છીએ. સામાન્ય રીતે એ શબ્દોનો અર્થ કંઈ નથી, પણ મિશ્ટનની કવિતાને એ શબ્દો લાગુ પાડીએ તો તે ઘણાજ ઉચિત છે એની કવિના મોહમંત્રના જેવી અસર કરે છે. તેની ખુબી તેના વાચ્યાર્થ કરતા વ્યંગ્યાર્થમા રહેલી છે. પ્રથમ દૃષ્ટિએ જોતા બીજા શબ્દો કરતા એના શબ્દોમાં ટૂંક વિશેષ માત્રમ પડશે નહિ, પણ એ શબ્દો તો મોહક શબ્દો છે. જેવા તે ઉચ્ચારાય છે કે તરત ભૂત તે વર્તમાન અને દૂર તે સમીપ થઈ જાય છે. તરતજ ચારુત્વના નવીન સ્વરૂપો અસ્તિત્વમા આવે છે અને સ્મરણશક્તિમાં જે શબ્દવત્ સમઢી રાખ્યું હોય છે તે જાતે થઈ જીવનમય થાય છે. જો તમે વાક્યની રચ-

૧ યા પદાનાં પરાન્યોન્યમૈત્રી શય્યેતિ કથ્યતે । પ્રતાપ૦

૨ પદાનાં પરિવૃત્તિવૈમુલ્યં વિનિમયોસદિષ્ણુત્વમ્ ।

एतदेव मैत्री शय्येति चारुयायते ॥ तरल०

નામાં કેરુદાર કરશે, એક શબ્દને બદલે તેનો પર્યાયશબ્દ મૂકશે, તો તે કાવ્યનું બધું સૌન્દર્ય નષ્ટ થઈ જશે. પોતાની ભાષામાં 'પેરેડાઇઝ લૉસ્ટ'ના કેટલાક ભાગનો અનુવાદ કરવામાં થયેલી ક્ષતિઓ જોવા કવિની ગોચનીય નિષ્ફળતા એ આનો પ્રસિદ્ધ પુરાવો છે.

(અપૂર્ણ)

સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના.

(ચોથી સાહિત્યપરિષદમાં વાંચેલો નિબંધ)

(ચાલુ પૃ ૫૧, ૫ ૭૨૭ થી).

(ગ ગ અ. ૬ ત્રિવેદી, એમ એ, એલ્ એલ્. બી)

અર્ચાઓના લંબાણ પર અંકુશ

અર્ચાઓ ક્યાં મુઠી લંબાવવા દેતી તે બાજત પર ધ્યાન આપવું

1 'We often hear of the magical influence of poetry. The expression in general means nothing, but applied to the writings of Milton, it is most appropriate. His poetry acts like an incantation. Its merit lies less in its obvious meaning than in its occult power. There would seem at first sight to be no more in his words than in other words. But they are words of enchantment. No sooner are they pronounced, than the past is present and the distant near. New forms of beauty start at once into existence, and all the burial places of the memory give up their dead. Change the structure of the sentence, substitute one synonym for another; and the whole effect is destroyed.... The miserable failure of Dryden in his attempt to translate into his own diction some parts of the 'Paradise Lost' is a remarkable instance of this'

જરૂરનું છે. વર્તમાનપત્રોમાં ચર્ચાઓ ઘણે લાગે વ્યાવહારિક, સામાજિક પ્રશ્નોને વિશે ઉપરિચિત થાય છે એ ચર્ચાઓ લખાયાથી કંઈક નીવેડો આવવાની કે કંઈક લાભ થવાની વક્રી રહે છે. પરંતુ તેમાંએ આપણને ઘણી વાર એમ લાગે છે કે હવે આ ચર્ચાને અધિપતિએ અટકાવવી જોઈએ. સારા પત્રોમાં તેમ થાય છે પણ ખરૂં. તેમ નથી ચતુ તો પછી પિટપેપલ્સ ને ગાલિપ્રદાન શરૂ થાય છે ને તેના હાનિકારક પરિણામ આપણે જોઈએ પણ છીએ. માસિકોમાં પણ ચર્ચાઓ લખાવવાથી અનિષ્ટ પરિણામ આવવાનો સંભવ રહે છે તેથી સારા માસિકોમાં એવો નિયમ હોય છે કે મૂળ લેખ, તે પરની ચર્ચા, ને લેખકનો ઉત્તર—એટલેથી ચર્ચાનો અન્ત આવવો જોઈએ આથી પિટપેપલ્સ થતું અટકે છે, ને હેવાની બાબત દુકમાં એકજ વારમાં ઢી શકવાની ટેવ પડે છે ચર્ચા લખાવવાથી દલીલની ગરજ વ્યવસ્થામાં ગાલિપ્રદાનથી સારવામાં આવે છે. તે પણ આનાથી થતું અટકે છે, એટલે પછી કલહ કે દુરુતાનો મધુ સંભવ ભાગ્યેજ ગટે છે. અલગત આ યુગ કે અન્ધશ્રદ્ધાનો નથી પણ શુદ્ધિનો છે એમ આપણી મનઃશી છે, અને શુદ્ધિનો ઉપયોગ થયે મત-ભેદ પણ ચવાનોજ. તોપણ શુદ્ધિથી થાય તેટલું અન્વેષણ થઈ ચુક્યું હોય તો પછી વિસ્તારથી કરો લાભ નથી. There should be a finality to our things. લેખકને જે કંઈ કહેવાનું હોય તે તે પ્રથમ કહે છે તેમાં જે જે શક્યપદ બાબતો હોય તેને વિશે ચર્ચા કરવાની હોય તે સામટીજ થવી જોઈએ અને તેનો લેખક ઉત્તર આપે એટલે ચર્ચા પણ પૂરીજ થવી જોઈએ. સારાસારની ગુજના વાચકોને કમવાની છે ચર્ચા લખા-યાથી તેમને ઉપજકીઆ આનંદ મળે એવું વાચન મળી શકશે. પણ સં-મીન દલીલો તો આવનારી આવીજ ગઈ હોય છે, અથવા તેમ નહિ તો આવી ગઈ હોવી જોઈએ

તખલ્લુસો.

પોતાનું નામ પ્રકાશમાં નહિ આણના માસિકને વર્તમાનપત્રોમાં તખલ્લુસ ધારણ કરવાની શૈલી હાલમાં બહુ પ્રચલિત થઈ છે. આ ધારણ કરવાના કારણ ને તેની પરીક્ષા નીચે પ્રમાણે છે —

(૧) કેટલીક વાર નવા લેખકો પોતાની કલમ કસીને તેની અસર વાચકોના મન પર કેવી થાય છે તે જોવાનો અખતરો કરવાના હેતુથી તખ્તલુસ ધારણ કરે છે જે વાચકવર્ગમા લેખો પ્રિય થાય છે તો તેઓ પોતાની ગુણોમાંથી બહાર નીકળે છે ને તખ્તલુસ પોતે ધારણ કર્યાની વાત બહાર કરે છે આવી રીતે તખ્તલુસ ધારણ કરવાતું કાગળુ લેખકની ભીરુતા છે, ને આવા લેખકને માટે આપણને લાગ્યેજ માન ઉત્પન્ન થાય છે.

(૨) કેટલીક વાર ઉત્તમ લેખકો પણ આવા અખતરો કરે છે. આવા લેખકો પણ ઉપલાજ વર્ગમા આવે છે. તેમની વર્તણુક હાસ્યાસ્પદ છે, અને તેમણે પણ તખ્તલુસ ધારણ કરવું ઉચિત નથી.

(૩) કેટલીક વાર પોતાની પ્રતિષ્ઠા કે પોતાની વ્યક્તિને ન છાજે તેવા પ્રકારની છૂટ લેવાના હેતુથી લેખક પોતાનું નામ છુપાવે છે આના ઉદાહરણો આપણા સાહિત્યમાંથી છૂટક છૂટક મળી આવે તેમ છે. 'સમા-લેખક'મા પ્રગટ થયેલા 'ઉત્તર ભદ્રંભદ્ર' ના લેખની શૈલી પરથી એટલું સ્પષ્ટ સમજાય તેમ છે કે લેખકની કલમ કસાયલી હોવી જોઈએ લેખમા હાસ્યરસ ઉત્પન્ન કરવાને લેવામા આવેલી ન જાજતી છૂટોને લીધે લેખકને પોતાનું નામ પ્રકાશમા મૂકવું યોગ્ય નથી લાગ્યું એમ લાગે છે. તોપણ સારા લેખકો આવા હેતુથી તખ્તલુસ ધારણ કરવું ઉચિત નથી.

(૪) કેટલીક વાર પોતાનો મત કે પોતાના વિચારો અન્ય લેખકો પણ સ્વીકારે છે એમ બતાવી આપવા ખાતર તખ્તલુસ ધારણ કરવામાં આવે છે આમ કરવાથી આપણા મતના માણુમોની સંખ્યા વધશે એમ લેખકનું માનવું હોય છે આ પદ્ધતિ અપ્રામાણિક છે ને એને વિશે આપણે જોટલો તિરસ્કાર દર્શાવીએ તેટલો ઝોઝો છે આવી ઇચ્છા સત્ય-સંગોષ્ઠનની વિરુદ્ધ છે ને મમત્વજ એનું ખીજ છે સાધારણ રીતે કોઈ પણ નહવા કારણોને લીધે કે ખગળ હેતુથી તખ્તલુસ ધારણ કરનાર લેખકને વર્તમાનપત્ર કે માસિકોના અધિપતિ કે તન્ત્રીઓએ ઉત્તેજન નહિજ આપવું જોઈએ, અને અપ્રામાણિક હેતુથી તખ્તલુસ ધારણ કરનારનો તો અહિંકારજ કરવો જોઈએ પોતાનો મન સાબીત કરવાની તીવ્ર ઉત્ક્રાંતિ કે તેને વિશે દુરાગ્રહને લીધે સારા લેખક પણ આવા દોષમા અવલિપ્ત થવાનો સંભવ રહે છે.

(૫) કેટલીક વાર માત્ર શોખને ખાતર તખ્તસુસ ધારણ કરવામા આવે છે આ પદ્ધતિથી લેખકને કંઈક ઓર આનંદ થાય છે ને વાચક-વર્ગને કંઈ ખાસ હાનિ ઉત્પન્ન થતી નથી એ ખરી વાત છે તોપણ વાચકોને અધારામાં રાખવા ને તેમની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત ન કરવી એ એક જાતની અસંવ્યતા છે; એ literary etiquetteની વિરુદ્ધ ગણી શકાય.

(૫) કેટલીક વાર અગત્યનું સત્ય પ્રદાશમા આણુવાની જરૂર હોય છે સારે, અને તેમાંથી ખાસ કરીને ચર્ચાઓમા કટુતા ને દ્વેષબુદ્ધિ ન ઉત્પન્ન થાય તે હેતુથી લેખક તખ્તસુસ ધારણ કરે છે માત્ર સાહિત્યમા જ નહિ પણ સામાજિક, ધાર્મિક, ને રાજકીય વિષયોમાં પણ આ પદ્ધતિનો ઉપયોગ થતો જોવામા આવે છે. કારણ રૂપ છે કે અપ્રિય છતાં સત્ય વસ્તુનો જેમ કહેનાર તેમ સાભળનાર—વક્તા ને શ્રોતા બન્ને દુર્લભ છે આ હેતુથી તખ્તસુસ ધારણ કરનારાઓ દીઝને પાત્ર નથી તેઓ સંજીન કામ કરે છે. તેઓના પર લીરુતાનો આશ્રેય કરવો એ સત્યનો કર ખતાવી આપે છે, કાચુ કે વસ્તુ ખરી હોય ને તે સાગ હેતુથી કહેવાયલો હોય તો પછી તેનો વક્તા કાણ છે તે જાણ્યું તોએ શું ને ન જાણ્યું તોએ શું?

(અપૂર્ણ)

—(૦)—

હાસ્યરસ.

(એથી સાહિત્યપરિપક્વમાં વાગેલો નિબંધ).

(ચાલુ પુ. ૫૧, ૫. ૩૩૧ થી).

(સ. રા. મો. પા. દ્વે, એમ એ, એવ્ એવ્ બી)

“ અસંભવિતપણુ. ”

એક રીતે જોતા કૃષ્ણરત્ન સદૃષ્ટિ ઉપગત બીજી-કવિની સદૃષ્ટિ-રચવામા આવે તેમાં અસંભવિતપણુજ હોય છે; કારણ કે એવી સદૃષ્ટિનો ઉદ્ભવ કવિની કલ્પનામાથીજ થયો હોય છે એવા અસંભવિતપણુને લીધેજ પહેલો જોવા દિલસુદ્ધ પોતાના “ ધી રિપાબ્લિક ” નામના ગ્રંથમાં કવિ ૧૩ તરફ પોતાનો અણુગમે ખતાવ્યો હતો. પણ પહેલોનો એ વિચાર

તદ્વન ખોટા હોતા એમ અનેક વિદ્વાનોના સમર્થ વિવેચનને પરિણામે હવે તો ચોક્કસ સ્થાપિત થઈ ચૂક્યું છે, અને જગતના વ્યાપક અને વિશાળ અનુભવથી પણ એ વિદ્વાનોના વિવેચનને ઘણો મજબુત ટેકો મળ્યો છે. સારે એવા અસંભવિતપણાને આપણે દોષરૂપ ન ગણીએ તો એ સિવાય બીજી કોઈ રીતનું અસંભવિતપણું તો કોઈ પણ સારી રચના-પદ્ધતિ તે હાસ્યરસની હોય કે કોઈ બીજી રસની હોય-તેમાં ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે, અને એવું અસંભવિતપણું જ્યાં જ્યાં જોવામાં આવે ત્યાં ત્યાં તે દોષ તરીકેજ ગણાય બીજી રીતે કહીએ તો, અસંભવિતપણું એ જાતનું હોય છે. (૧) કવિની સૃષ્ટિ અપૂર્વ હોય, કવિની સૃષ્ટિ એ તેના કલ્પનાવ્યાપારનુંજ પરિણામ હોય તે અસંભવિતપણું, અને (૨) એ સૃષ્ટિમાં ઈશ્વરચિત નિયમોનું અનુકરણ કરવામાં ન આવ્યું હોય, ઈશ્વરની સૃષ્ટિ જેવા ચોક્કસ નિયમોથી ચાલે છે તેવી રીતના ચોક્કસ નિયમોથી એ સૃષ્ટિનું સૂત્ર ચાલતું દર્શાવવામાં ન આવ્યું હોય તે અસંભવિતપણું આમાં પહેલું અસંભવિતપણું આપણને કવિકલ્પનાના પ્રભાવની સાબિતી પૂરી પાડે છે, અને બીજું અસંભવિતપણું સઘળા પ્રકારની રચનાઓમાં દોષરૂપજ ગણાય છે. 'હાસ્યરસની રચનામાં અસંભવિતપણું જરૂરનું છે' એ વિચારના સમર્થનમાં જે જે દાખલાઓ આપવામાં આવે છે તેમાંના ઘણાખરામાં અસંભવિતપણું હોતું નથી, અને હોય છે તો તે પહેલા પ્રકારનુંજ હોય છે. હાસ્યરસની રચનામાં કુદરતની નકલ એકલી બસ થતી નથી, પણ તેમાં કવિકલ્પનાનો વ્યાપાર પણ ઉમેરાવો જોઈએ એટલુંજ સત્ય 'હાસ્યરસમાં અસંભવિતપણું અગત્યનું નથી' એ વચનમાં સમાયતું છે, અને એ સત્યને લીધેજ હાસ્યરસની સફળ રચના રચવાનું કામ ઘણું અઘરું ગણાય છે અને એની રચના રચી શકે એવા સમર્થ લેખકોની સંખ્યા હમેશા ઘણી નાની હોય છે.

હાસ્યરસને અનુકૂળ વિષયો

હાઉકને એક ગ્રંથને જણાવ્યું છે કે "જ્યાં આગળ અમુક શુભની ન્યૂનતા હોય ત્યાં આગળ હાસ્યરસ પ્રવર્તે છે, અને જ્યાં આગળ અમુક શુભનો અતિશય હોય ત્યાં આગળ દુઃખરસ પ્રવર્તે છે. હુંબેટ એ કર્ણ-રસનું પાન બને છે, કારણ કે એનામાં વિચાર (speculation) એ શુભનો અનિશય જોવામાં આવે છે, "Grave-digger" (કબર ખોદનાર)

એ હાસ્યરસનું પાત્ર બને છે, કારણકે એનામાં શુદ્ધિની ખામી નોવામાં આવે છે સમાજની કે સાહિત્યની જે જે ખામીઓ હોય તે દર્શાવવાને માટે હાસ્યરસની રચનાનો ઘણી વાર ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ઍડિસન અને સ્ટીલે પોતાનાં પત્રોમાં સર રૉજર ડી કૉવર્લિ જેવાં અનેક પાત્રો દાખલ કર્યા હતાં તે સમાજસુધારણાના ઉદ્દેશથીજ કર્યા હતા જહોન્સને “Dick Minim” (ડિક મિનિમ) નામનો નિબંધ લખ્યો હતો તે અજાન ટીકાકારોને ઉપહાસપાત્ર બનાવવાના ખાસ ઉદ્દેશથીજ લખ્યો હતો. એ ઉપરાંત, આપણે જોઈ ગયા છીએ કે સ્વિક્ટે “The Vindication of Isaac Bickerstaff” એ નામનો લેખ અમુક વ્યક્તિને ઉપાડી પાડવાના ચોક્કસ હેતુ સાથેજ લખ્યો હતો, પણ બિકરસ્ટાફ એ ઉપહાસને પાત્ર હતો અને તેથી તેની ઉપહસનીયતા દર્શાવી આપવામાં સ્વિક્ટે પોતાની ઊંચા પ્રકારની શુદ્ધિનો ખોટી રીતનો ઉપયોગ કરીને નહોતો એમ સર્વ ટોઈ કબૂલ કરે છે ઉલટું, એ રચનાને વિષે કહેવામાં આવે છે કે સ્વિક્ટે એ રચના વડે હાસ્યરસનો એક ઉત્તમ નમૂનો વાચક સમક્ષ રજુ કર્યો છે અને તેથી કરીને બિકરસ્ટાફ જેવા તુચ્છ માણસનું નામ પણ હમેશને માટે અમર થયું છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટજ છે કે હાસ્યરસની રચનામાં અમુક વ્યક્તિઓ ઉપર આક્ષેપો કરવામાં આવે તે જો સાચા હોય તો તે આક્ષેપોને આપણે અનુદાર ગણી શકીએ નહિ અને તેવા આક્ષેપો કરનાર માણસ પોતાના અધિકારની બહાર ગયો છે એમ પણ આપણાથી કહી શકાય નહિ.

હાસ્યરસને પ્રતિરૂદ્ધ વિષયો.

તેની સાથે એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે સમાજનો મોટો ભાગ જે રૂઢિઓ તરફ ધણા પ્રેમની નજરથી જોતો હોય તે રૂઢિઓને અને સમાજમાં અથવા સાહિત્યમાં જે વ્યક્તિઓ પોતાની સગીન મેવાને લીધે સારી પ્રતિજ્ઞાને પામી હોય તે વ્યક્તિઓને હાસ્યરસની રચના વડે ઉપહાસપાત્ર બનાવવાનો પ્રયત્ન ઘણી વાર નિષ્ફળ જાય છે, કારણ કે લોકોનાં મન ઉપર તેની ખીલકુલ અસર થતી નથી પણ એરી રચના રચનાર તરફ તેઓના હૃદયમાં ઉલટી કંટાળાની લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે. આનું એક ઉદાહરણ આપણે અગ્રેજ સાહિત્યમાંથી લઈશું અને ખીન્ડું મુન્દાતી

સાહિત્યમાથી લઈશું. વૉટર સેવેજ લેન્ડોરે 'Bounaparte and the President of the Senate' એ નામનો સવાદ લખ્યો છે તેમાં બોનાપાર્ટને એણે એટલો મૂર્ખ ચીત્યો છે કે જે વખતે પોતાને પુત્ર હતોજ નહિ તે વખતે એ પ્રેસિડન્ટને નીચે પ્રમાણે કહે છે:—

Bounaparte—* And now you are here, you may lay your heads together and prepare an address to me on the birth of my son, the King of Rome. President! why do you hit up your shoulders?

President— May it please your Imperial Majesty, the glorious prince, whom France and the whole world sighs for, is unborn

Bounaparte— What the devil is that to you? He will be born within a day or two, or at most a week, and I may not have leisure or inclination to send after you again. Write down my words.

અને એ પ્રમાણે પુત્રજન્મ થયા પહેલા, પુત્રજન્મ પ્રસંગે પોતાને જે માનપત્ર મળતું જોઈએ તેના આરભના શબ્દો નેપોલિયન જાતે પોતાના પ્રેસિડન્ટને ઉતારાવે છે. આમાં નેપોલિયન જેવા ધીર પુરુષને એટલો તો મૂર્ખ ચીત્યો છે કે જે ચિત્રથી આનન્દ થવાને બદલે ઉલટો આપણને ત્રાસ પડે છે, અને નેપોલિયનની મૂર્ખતા જણાવવાને બદલે લેખકની પોતાનીજ મૂર્ખતા આપણને જણાય છે

બીજી ઉદાહરણ "ઉત્તર ભદ્રલદ" એ નામના રા પચિકના લખેલા એક આધુનિક લેખમાથી આપણે લઈશું —

" રેલ્વે લાઇન ઉપરથી બે શનું મઠ્ઠું ખસેડ્યા પછી ટ્રેન પૂર્વવત ચાલી, થાણાનું સ્ટેશન પટાવી આગળ જના પર્વતમાં ફેરી કાઢેલી બે 'ટનલો' (ટ્યુનલ) આવે છે તે આગળ પ્લેટ્ફોર્મ વચ્ચેમરામનો આંખપનો ઇશારો કોઈ તરફ થયો, અને હેલો ઇલેક્ટ્રિક-લાઇટની 'સ્વિચ' (switch)-

ચાપ-ફેરવી દીધી અને તેજ વખત ટનલના મુખમાં ગાડી પેસવા માંડી અને અધાર્થ થઈ ગયું; તે સાથેજ નીચેના રાખ્દો સંભળાયા —

“ગાડી જમ્હારે જાય ટનલમાં, તે વેળાએ, થોડીવારના, અધારામાં, નિજ ગુરુજનને, મહાપુરુષના, ઝોળ શરીરને, પૂજા અર્ચા, ખૂબ લાવથી, કરવી કરવી”

આ રાખ્દો બોલાતા હતા તે સાથેજ ભદ્રભદ્ર બેઠા હતા તે ઠેકાણે સ્થૂલ શરીર ઉપર મુદ્ધિપ્રહાર ચતા હોય હેવા ધ્વનિ થયા, અને હેમના કંઠમાંથી ગદ્ગદ સ્વ-જાણે કોઈ ગળચી દાખતુ હોય ત્હેવો-સંભળાયો. ટનલ પાર થઈ અજવાળામાં દ્રેન આવતા ભદ્રભદ્રના મુખમાં ‘કેક’ (cack) નો કડકો ખોશેલો હમાની નજરે પડ્યો ”

આ સ્થળે એટલું આપણે ધણી ખુશીથી કંથુલ કરીશું કે આગલા ઉદાહરણમાં વૉલ્ટર સ્વેજ લૅન્ડોરની જેવી મૂર્ખતા આ ઉદાહરણમાં નથી જોવામાં આવતી તોપણ એટલું ઉધાડું છે કે કવિ નર્મદાશંકર, જેના કટાવને આ સ્થળે ઉપહાસનો વિષય બનાવવામાં આવ્યો છે, તેના તરફ જેને કંઈ પણ માનની લાગણી હોય અને ધર્મને લીધે અથવા લાખા વખતની પડી ગયલી ટેવને લીધે ‘કેક’ ખાવામાં બાધ સમજનારા સધળા મૂર્ખા છે એમ જેને લાગતું ન હોય તેને આ વચનોથી એવો કંઈ આનંદ મળી શકે નહિ. અને સારે નસીબે કે હમનસાબે એવા માણુમોની સંખ્યા હાલમાં તો ગુજરાતમાં ઘણી મોટી છે એજ પ્રમાણે મૂર્તિ-પૂજાને કોઈ પોતાના ઉપહાસનો વિષય બનાવે તો તેની સ્થનાને બહુ સંકળતા મળે નહિ, કારણ કે હજી જનમડળનો મોટો ભાગ એ શદિ તરફ આત્યંત પ્રેમની લાગણીથી જોય છે.

(અપૂર્ણ)

અમેરિકાની કેળવણી.

(ડૉ. ઠાકોરજીવ રણછોડજીવ પડ્યા,

એમ એ, બી. એસ સી, પી. એચ. ડી.)

(સાહિત્યસભા તરફથી અમદાવાદમાં આપેલું લાપણ).

(ચાત્રુ પુ. ૫૧, ૫. ૩૩૬ થી).

સામાન્ય સાગાઓમાં આટલેથીજ અટકવામાં આવે છે. પરંતુ સારી સાગાઓમાં આ વિચારોને વિદ્યાર્થીઓ પોતાનાજ કરી લે અથવા વાપરે,

અનુભવમાં મુકે એવી ગોઠવણ કરવામાં આવે છે આ અનુભવ શાળા અને ઘરના દરેકજણના કામમાં લેવામાં આવે છે તેને માટે શાળા અને ઘર એટલે કે શિક્ષકો અને માતાપોએ એક બીજાને સહાય કરવી જોઈએ શાળા અને તેનો એક વર્ગ પણ નાનો સમાજ છે અને શિક્ષકને વિદ્યાર્થીને ઉત્તેજન અને છૂટ આપે તો આ નાના સમાજમાં તેમના વિચારો અનુભવમાં મુકાય છે અને તેથી તે પ્રમાણે વર્તવાની ટેવ બંધાય જાય છે લવિષ્યમાં જરૂરની વખતે તે વિચારો વગર મહેનતે આગળ આવે છે આ પદ્ધતિમાં એક વાધો આવે છે જેમના વિચાર પોતાને સમન નહિ થાય તેમના તરફ બાળકો દયાદૃષ્ટિ રાખશે નહિ આના વખતે શ્રેષ્ઠ શિક્ષકની ખાસ આવશ્યકતા છે તે બાળકોમાં હડવાઈ દાખલ થવા દેતો નથી ગઈ બે સદીમાં નવી વાતો અને નવા અનુમાનો તરફ પરીક્ષકદૃષ્ટિ ગંભીરતાથી દુનિયામાં ફેલાઈ સુધારો વધારો થયો છે તેનો તેમને ખ્યાલ આપવામાં આવે છે ખૂનકાળમાં સ્થાપિત પદ્ધતિથી વિરુદ્ધ વિચારોના માણસને અનેક પ્રકારનું દુઃખ દેવામાં આવેતું હોય તેમ નથી આજ તો પ્રત્યેક માણસ બીજાના નવા અનુમાનો તરફ દીલમોહથી જુએ છે, અને તેમાંથી કંઈ પણ સારૂ તરવ હોય તે ગોઠી કાઢવા યત્ન કરે છે. આવી દીલમોહની વૃત્તિથીજ નવા વિચારો અનુભવમાં મુકાય છે, અને સમાજનો ઉત્કર્ષ થાય છે. આવી રીતે વિદ્યાર્થીને અપક્ષપાતથી અગર પરીક્ષા રીતે દરેક વસ્તુ તરફ જોવાનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

અમેરિકાની શાળાઓમાં અપાતુ જ્ઞાન અનુભવસિદ્ધ અને વ્યવહારોપયોગી હોય છે આગળે આદિ વિજ્ઞાનવિષયના પાઠો શિખવવામાં કે માધ્યમિક શાળાઓમાં ગણિત શિખવવામાં પણ મગજ પરજ બોલે મૂંઝવામાં આવે છે. જ્ઞાનને અનુભવસિદ્ધ કરી લેવામાં આવતું નથી. અને તે પ્રમાણે કરવામાં જરૂરનો ખર્ચ નિમકુલ દરવામાં આવતો નથી અમેરિકાની શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓ પોતેજ પ્રયોગ કરે છે અને તેથી અનુભવસિદ્ધ થયેલું જ્ઞાન મન પર બરાબર ઠૂમી જાય છે

દૃષ્ટાંત તરીકે, ત્યાંના એક મેન્-યુઅલ ટ્રેનિંગના કક્ષામંત્રી દ્વીકેન ઠીક થઈ પડે. મેન્-યુઅલ ટ્રેનિંગમાં ખૂણા અને સાધા બનાવવાના જ્ઞાનથી અથવા તો સ્કોર્પિપદ્ધતિથી શિક્ષણ આપવામાં આવતું નથી. વિદ્યાર્થી સરખાવથીજ અમુક આખી અને ઉપયોગી ચીજ બનાવનાં શીખે છે.

નાની ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓને ખૂણા કે સાધા, ખૂણા કે સાધા તરીકેજ આકર્ષક લાગતા નથી પરંતુ કોઈ વ્યવહારોપયોગી આખી સીજ બનાવવાની હોય તો તેના બાગ તરીકે નાની સીજે તેઓ આનંદથી બનાવે છે. આથી તેમના લક્ષ્ય તરીકે આખી અને ઉપયોગી બાગત મૂકવામા આવે છે તે પ્રમાણે ૧૯૧૦ ની સાલમા હૅરેસ મૅન સ્કૂલના છઠ્ઠા વર્ષના વર્ગમા મોટરમોટ (મિજગીથી ચાલતી હોડી) બનાવવાનું નહી કરવામા આવ્યું હતું. ચિલકે વિદ્યાર્થીઓને જોઈતી સમજીત આપી છોકરાઓ પામે કાગળ પર તેની યોજનાનો નકશો દોરાવ્યો છોકરાઓએ આપવામા આવેલા લાકડાના કકડાનો વચ્ચેનો ભાગ હથિયારોથી કાઢી કાઢી હોડીનો આકાર બનાવ્યો જોઈતી લખાઈ અને પહોળાઈ મળી અને બહારનો તેમજ અંદરનો દેખાવ યોજના પ્રમાણે બનાવ્યો બહારથી તેને આકર્ષક બનાવી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે બે, ત્રણ, કે ચાર ધારવાળું પ્રોપેલર (હોડાને હડસેલનાર ચક્ર) તેમજ સુકાન અને હોડી ચંલાવવાને જોઈતું બળ પસંદ કર્યું. કોઈએ વરાળ, કોઈએ પેટ્રોલ, કોઈએ સિંગ (ઘડીઆળની ડમાન) તો કોઈએ વિદ્યુત-બળ વાપર્યું વિદ્યુત-બળવાળાએ મોટર અને બેટરી પણ પોતેજ પસંદ કરી હોડીઓના નામ બાળશ્રવણાવ પ્રમાણેજ આપવામા આવ્યા દાખલા તરીકે રેડ ડેનિન, ગો-એ-હેડ, પર્ફેક્સ, ગર્લિંગ-ઓરો, વગેરે. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને શાળામા તેમજ યેગ આ બામનની તૃપારી કુના જોરામા આવ્યા હતા. કેટલાકને તો હોડીની ગતિની અજમાયગ ધરના બાય-ટળ (નહાવાનાં પીપ)મા કરતા જોયા આખરે ગતિને માટે શાળાના રિવમિંગ મૂલ (તરવાના કુડ)મા અર્ધા કરવામા આવી અને પહેલા આવનારને ચાલીનું પ્યાલું ઉમર, નામ, વસ્ત્ર, શાળાનું નામ વગેરે કોતરે ઇનામ તરફે આપવામા આવ્યું આમાના ઘણા બગ છોકરાઓ બાર તેર વરસની ઉંમરના હતા તેઓ પોતે મોટરકાર ચલાવી શકે છે, અને કેટલાકેકે તો પોતાના ઘરના છાપરા ઉપર વાપરજેલ ટેલિગ્રાફિ (નાગના દોરડા વગર મદેલા મોટરવાના મત્ર) ગોઠવ્યા જે, અને આસપાસ પાચ માઈલ સુધીના સરેશા મોકલી અને મેળવી શકે છે.

આવી શિશુપદ્ધતિના આધાર પગલાની પદ્ધતિ ઉપર દોવાથી તેનો કાર્ષ્ય ખ્યાલ આપણી પદ્ધતિ સાથે સરખામણી કરી આપણા આપણુ સ્થિતી પરીક્ષા અને વર્ગ ચલાવવાની પદ્ધતિમા સિદ્ધક ઉપર ઘણા અવિશ્વાસ

ખતાવવામાં આવે છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં શિક્ષકને તેના વર્ગના પરિણામ પ્રમાણે વખાણવામાં કે શિક્ષા કરવામાં આવે છે જે વિદ્યાર્થીઓ નિષ્ફળ થાય છે તેમનામાં ડાર્ઝ ખોડ કે માનસિક નિર્મળતા હોય તેની ડાર્ઝ તપાસ કરવું નથી અને માખાપ તેમજ પરીક્ષક બાહ્ય કે શારીરિક કે માનસિક નિર્મળતાથી થતી નિષ્ફળતા શિક્ષકનેજ આભારી હોય એમ ગણા તેના પર સવળી જવામદારી મૂકે છે વિદ્યાર્થીનો અભ્યાસ સારો ન હોય તો માખાપો, શિક્ષક તેમના તરફ સાડ ધ્યાન આપતો નથી એમ માની લે છે, અને ઘેર શિક્ષકના કામમાં મદદ કરવા બિલકુલ યત્ન કરતા નથી જેથી શિક્ષકો તો બાળકોને જાહેર જિંદગી માટે નહિ પણ પરીક્ષા માટે તૈયાર કરે છે, અને પરીક્ષાઓ તો તાત્કાલિક ભુદ્ધિ અને યાદદાસ્ત તપાસે છે

પ્રાથમિક શાળાથી માડી યુનિવર્સિટી સુધી આજ પદ્ધતિ ચાલવાથી શિક્ષણ પર ઘણી ખરાબ અસર થાય છે. શિક્ષક પોતાના વિષયમાં જાડો બેતરતો નથી અને શિષ્યોના મન પર અગત્યની બાબતો ઠસાવતો નથી. પણ યાદદાસ્ત પર બાર મૂકી પૂરું સમજાવ્યા વગર ફક્ત ઉપરચોટીક જ્ઞાન આપે છે. અમેરિકામાં અભ્યાસને આનંદદાયક બનાવનાર કુશળ શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓને શિખવે છે, અને વિચારવાનું, વિવેકી અને દયાવૃત્તિવાળા પરીક્ષકો તેમની પરીક્ષા લે છે આપણે અહિં તો શિક્ષક શિક્ષણશાસ્ત્રના નવા પુસ્તકો વાચતો નથી, અને નવીન શિક્ષણપદ્ધતિનો તેને ખ્યાલ પણ હોતો નથી પરીક્ષકો પણ વિદ્યાર્થીઓને ફેટલુ આવડે છે તે તપાસવાની ઇચ્છાવાળા હોતા નથી, પરંતુ તેને શુ નથી આવડતું તે તપાસે છે અને કેટલા પાસ થવા યોગ્ય છે તે જોતા નથી પણ ખાસ કરીને કેટલા નાપાસ કરી શકાશે તે તપાસે છે યુનિવર્સિટીમાં નો એન્ટ્રાન્સ ગુણ (માર્ક) માટે નિષ્ફળ જનારને બધા વિષયોની પરીક્ષા બીજો વર્ષ ફરીથી આપવી પડે છે. આથી પરીક્ષા બાળકને રીયાવવાનું એક યત્ર થઈ પડ્યું છે, અને તેથી વિદ્યાર્થીઓ કટાણી જાય તો તે કઈ નવાઈ જેવું નથી ડારણ કે ફોલ્ડમ ન થાય તો આખું વર્ષ ફરીથી ઘાણીમાં જોડાવાનું ગ્રે છે પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓમાં એકદમ વિષયમાં નાપાસ થાય તોપણ તેને વર્ગ અદાવનામાં આવે છે, પરંતુ કાચો રહેલો વિષય ખડો દગવવાની દરકાર થતી જણાતી નથી અમેરિકામાં વર્ગ ૭ ૭ માં અને ફેટલીક જગાએ તો

ત્રણ ત્રણ માસે ફેરવાય છે, જેથી એક વખત ઘણું વિષયોમા નાપાસ થાય. તોપણ ફક્ત ત્રણ કે છ માસજ નકામા જાય છે વળી જે વિષયમા પછાત હોય તે સુધારવા માટે શિક્ષક ખાસ ધ્યાન આપે છે અને ફેટલીક વખત તો શાળાને અગે તેવા હોદ્દાઓનો ખાસ વર્ગ ઉભાડવામા આવે છે. પરીક્ષાઓ વર્ગમા શિક્ષક અગાઉથી ખબર આપ્યા મિવાય અઠવાડીએ, પદર દિવસે કે મહીને ઠગ્ઠા પ્રમાણે લે છે આવી રીતે દરેક વિષયના શિક્ષક દરે છે, જેથી બધા વિષયો તાબા રહે છે આ પરીક્ષાઓનું પરિણામ સાફ હોય તો ફેટલીક વખત છમાસિક કે વાર્ષિક પરીક્ષાની બાબતને માફી આપવામા આવે છે છમાસિક કે વાર્ષિકમા થોડા માટે નાપામ થાય તો તરતજ તેની ફરી પરીક્ષા લેવામા આવે છે વધુ માર્ક ખૂટતા હોય કે બીજી વખતની પરીક્ષામા નાપાસ થાય તો નવું વર્ષ ઉવડતા ઉનાળાની રમ પુરી થયા પછી જેમા નાપામ થયા હોય તે વિષયોની ફરી પરીક્ષા લેવામા આવે છે, તેમા ફોલોઅપ થાય તો વગર દરકતે પોતાના સાથીઓ સાથે નવા વર્ગમા જાય છે એક દરે દરરોજના વર્ગમાના અભ્યાસ અને શિક્ષકના અભિપ્રાય પર ઘણો વિશ્વાસ મૂકવામા આવે છે.

આપણી શાળાના વિદ્યાર્થીઓ પુકમને તાજે ચવાનુંજ મમજે છે, અને પડેલી ઘરડામાથી નીકળ્યા વગર જે શિક્ષણ આપવામા આવે તે શ્રદ્ધા કરે છે, પોતાના તરફથી તો કેઈ પણ જાતનો ઉમેગ કરતા નથી તેમજ ઉદ્દેશ પરીક્ષામા સાગ માર્ક મેળવવા એટલેજ હોય છે અને તેથી પરીક્ષાના કચેલા ધોરણ માટે જરૂરી હોય તેટલીજ બાબતો તરફ લક્ષ આપે છે. બાળકોની કેળવણીથી થતી ઉન્નતિ તપાસવા માટે ધોરણ ઠરાવવું એ એક મોટી ભૂલ ગણાય છે. માનસિક ગતિ માટે ધોરણ નક્કી કરવું તે બાળસ્વભાવ વિરુદ્ધ છે બાળકોમા સ્વભાવથીજ વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય હોય છે પરીક્ષા પોતાનો બાળપણનો સ્વભાવ ભૂલી જઈ બાળકો પાસે પુખ્ત ઉમરના માણસ પમેથી જેવા પરિણામની આરા ગણીએ તેવા પરિણામની ઇચ્છા મળે છે. વળી બાળકો દરેક પોતે જે જ્ઞાન મેળવ્યું હોય તે બતાવી શક્તાં નહોતો વિદ્યા જ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિમા એવી બુમિકાઓ આવે છે કે જ્યારે જ્ઞાન જાત દેખાવ માટે પ્રગટ કરે ગકાતુ નથી અને જ્ઞાન દાગણ્યો મોટા ગણાયલા માણસો શાળામા આજસુ ગણાઈ

ધાટોમાં થઈને ઝિનરી આવ્યો અને એક જોરાવર વાવાઝોડાની માફક જ્યાં જ્યાં ગયો ત્યાં ત્યાં લટકાટ ચલાવતો અને કતલ કરતો પોતે લીધેલા રસ્તાની એધાણી તરીકે ઠેર ઠેર ધુમાડવાળા ખડિએરો અને શબોના મોટા ઢગલાઓ ઊડતો પગપા અને દિલ્હી પર ફરી વળ્યો. જેટલો જલદીથી આવ્યો તેટલો જ જલદીથી તે ચાલ્યો ગયો, પરંતુ પોતાની પાછળ દુકાળ અને મગ્ગી ઊડતો ગયો, જે બાર લચાનક વર્ષ સુધી ચાલ્યા. તેના પગમાં ખાસ કરીને સપગાયલા દક્ષણીઓએ આ લયકર સમગ્રને શિવ-જે હિંદુ ત્રિપુટિમાં સહારના દેવ ગણાય છે-તેના પત્ની દુર્ગા દેવીનું નામ આપ્યું છે તે યથાર્થ છે આખરે અમદાવાદ શહેરની સ્થાપનાનાજ વર્ષમાં એટલે ૧૪૧૨ માં નખળા પડી ગયલા તારકકોમાનો હોહો બાદશાહ જે તૈમુરના હુમલા વખતે ગુજરાત અને માળવા તરફ નામી ગયો હતો અને તૈમુરના ગયા પછી દિલ્હીની નામની ગાદી પર પાઠો આવી બેઠો હતો તે મરણ પામ્યો.

ગુજરાતના સ્વતંત્ર મુલતાનો.

કુતુબ-મિનાર વડે પ્રસિદ્ધ થયલા કુતબુદીને તેરમી સદીની શરૂઆતમાં ગુજરાત પર ચઢાઈ કરી હતી ખરી, પણ જે મહાન ખીલજવંશના બાદશાહ અલાઉદ્દીને નર્મદા ઓળંગી પહેલવહેલું દક્ષિણ જત્યુ તેણે આ મદીની છેક આખરના ભાગમાં ગુજરાતને દિલ્હીના રાજ્યનો એક પ્રાંત પહેલવહેલો જ બનાવ્યો. આ પગીની એટલે ચાંદમી સદીમાં તથલક વંશના વખતમાં ગુજરાત પર રાજ્ય ચલાવનાર દિલ્હીથી આવેલા મુસલમાની મુબાઓ હતા, પણ દિલ્હીની સત્તા નગણી હોવાથી આ મુબાઓ પોતાની મરજી માફક કામ ચલાવતા આખરે જ્યારે તૈમુરે સ્વારી કરી બંધકર તોફાન મચાવ્યું અને હમેશને માટે દિલ્હીના રાજ્યોની સત્તા નિરાશા-ભરેલી રીતે પાપમાલ કરી નાખી ત્યારે આમાના એક મુબાએ ગુજરાતના સુલતાન તરીકે પોતાની સ્વતંત્રતા જાહેર કરી. આ મુબા મુજફ્ફરખાન હતો. એના સમયમાં જાણવા લાયક હકીકત એ છે કે એ રજપૂત વંશનો અને અસલની તરફ જતનો હતો એનો બાપ મુસલમાન થઈ ગયો હતો અને ફિરોઝશાહ તથલકનો ખાસ માનીનો થયો હતો. આ પગથી એમ કહી શકાય કે ગુજરાત કે જે મુસલમાની ધર્મના ખીલજઓએ જત્યા પહેલાં સૂફી થયા આવ્યા, મેં જાણી, અને લાધેલા વગેરે જુદા જુદા રજપૂત વંશોના

અમલ નીચે હતુ, તે તેજ જૂતી જાતના રાજ્યકર્તાના હાથમા પાછુ આવ્યુ. પણ મુજ્જર અને તેના વશજેમા એક ધર્મમાથી બીજા ધર્મમા વટગાયલામાં જેવુ સ્વાભાવિક રીતે ઝનુન જેવામા આવે છે તેવુ ઝનુન હતુ, અને તેઓ પોતાના આપદાદાઓના ધર્મને માન આપના નહિ અને તે ધર્મ પર જીલમ પણ ગુજારી જૂના દહેરા તથા દેવાલયોનો નાશ કરના અને તેને બદલે મસીદો બની કરતા. મુજ્જર દિલ્હીથી ૧૩૯૧ માં સુમા તરીકે આવ્યો. પહેલાના સુમા પર હિંદુ ધર્મ તરફ પલપાત કર્યાનો આરોપ આવ્યો હતો તેથી તેની પાસેથી સત્તા લઈ લેના મુજ્જરને મોકલ્યો હતો. મુજ્જરે તે સુમાને હરાવ્યો તથા મારી નાખ્યો, અને એટલી ઝડપથી સત્તા મેળવી મજબૂત કરી કે તેણે ૧૩૯૮ માં ગુજરાતના સુલતાન તરીકે પોતાનુ નામ જાહેર કર્યુ અને તંમુરની સ્વારીથી થયેલા ભય અને ગમ-રાટ દર્મિયાન દિલ્હીનો સમગ્ર ગિલકુલ તોડી નાખ્યો.

જગ્યાની' પસંદગી.

મુજ્જરનો પૈત્ર અહમદશાહ તેની પછી ૧૪૧૧ માં ગુજરાતની ગાદી પર બેઠો, અને બીજે વર્ષે તેણે અમદાવાદ સ્થાપ્યુ તે વખત સુધી અને તે પહેલાં સંકળે સુધી મુસલમાન તેમજ રજપૂત બંને રાજ્યોના અમલમા ગુજરાતની રાજધાની અણહિલવાડ અથવા પાટણમા હતી. પાટણ અમદાવાદથી સાઠેક માઇલ ઉત્તરમા છે, અને ત્યાંના ખડિઓ ૬૦ સુધી ગાયકવાડી રાજ્યના કડી પ્રાંતમા જેવામા આવે છે આ જૂના શહે-ગની આપના પ્રખ્યાત રાજા વનરાજે આઠમી સદીમા કરી હતી, અને તેને ત્યારપછીના હિંદુ રાજાઓએ રાણગાર્યુ હતુ. મુસલમાન સુમાઓ તેમજ પહેલા સુલતાન મુજ્જરશાહે પણ તેની ઓલામા કેટલોક વપારો કર્યો હતો. પણ અહમદશાહને પાટણ ગમ્યુ નહિ તેથી તેણે આશા નામનો એક બીજા સરદાર જે તેને વણુ પગપતો હતો અને જેની પુત્રી સાથે તેનો પ્રેમ બધાયો હતો તેના તામાના અસાવધ ગાગની પામે સાગર મતીના કાઠા પરની વધારે મધ્યમા આવેલી જગ્યા રાજધાની તરીકે પસંદ કરી. આ સમયી લોકોમા એક એવી દત્તકથા ચાલે છે કે જાદશાહે નવા શહેરને માટે આ જગ્યા પસંદ કર્યાનુ કારણ એ હતુ કે તે પોતાના

પ્રીતિપાત્રની નજીક રહી શકે ખીજી દત્તકથા એવી છે કે, એક દિવસ બાદ-
શાહ પોતાના કૂતરા લઈને શિકાર કરવા ગયો હતો, ત્યાં તેણે એક
નવીન દેખાવ જોયો, તે એ કે સસલાના ઉપર શિકારી કૂતરાઓએ હુમલો કરવો
જોઈ એ તેને બદલે સસલાએ હિંમતથી કૂતરાઓ પર હુમલો કર્યો, આ ઉપરથી
એ એક સાગ ગુકન તરીકે ગણી એ બનાવવાળી જગા પોતાના નવા
શહેર માટે તેણે પસંદ કરો. આ પરથી લોકમા કહેવત પડી છે કે,

“ જહા કુત્તે પર સરસા આયા

વહા બાદશાહને શહેર બસાયા ”

આ પસંદગીનો વધારે માનવા લાયક ખુલાસો પ્રખ્યાત ઇતિહાસકર્તા
ફ્રિસ્ટાએ આપ્યો છે તે લખે છે કે અહમદને અસાવલની હવા અને
સ્થિતિ અત્યંત ગમી ગયા હતા આ પસંદગી કરવામા અહમદ ઉપર કદાચ
એ બાબતની પણ અસર થઈ હોય કે ૯ વર્ષ ઉપર ૧૪૦૩ માં એના પિતા
મહમદ જેને એના પ્રપિતા મુજદર તરફથી ગાદી મળી હતી પણ જે
થોડા વખતમાજ મરી ગયો હતો તેણે આ ગામકુ રાજધાની માટે પસંદ
કર્યું હતું

ચાર અહમદોનું શહેર.

એક મોટા શહેરનો હેવાલ આપતા ઇતિહાસકર્તા ગિબન જણાવે છે
કે ‘ દરેક યુગમા મોટા શહેરોની સ્થાપના સમયમા જઈ ને કઈ અતિશ-
યોક્તિ અને દત્તકથાનું સુદર મિશ્રણ શહેરને યોગ્ય શોભા આપે છે ’
ક્રોન્ડેન્ટાઈનની માફક મહાન અહમદ પણ એવું માનવાની ઇચ્છા રાખતો
કે એણે નવીં ગજધાની સ્થાપવાનો જે ઇરાવ કર્યો હતો તે માનુષી રાજ-
નીતિની અનિયમિત સલાહને આધારે નહિ, પણ દૈવી ડહાપણના અચળ
અને નિન્ય દુરમાનને આધારે કર્યો હતો તે એક સુસ્ત મુસલમાન હતો,
અને લોકોમાં આજમુધી પણ બહુ વિખ્યાતિ પામેલી દત્તકથા પ્રમાણે તે
એવું કહેતો કે મારા ગુરુ અહમદ ખતુની કૃપાથી પેગમર ઇસિબહ, જેને
મુસલમાનો ખિજના નામથી ઓળખે છે, તેમણે રવમમા મને દર્શન
આપ્યા, અને ગહેર બાંધવાની રજા આપતા કહ્યું કે જે બપોર પંચીની
પ્રાર્થના કદી પણ ચૂક્યા નહિ હોય એવા અહમદ નામના બીજા ત્રણ
ખસો તારી મદદ માટે તુ શોધી કાઢશે, તો એ શહેર લાખો વખત

ટકશે અને આપાદ યશે શેખ અહમદ ખતુ એના જેવોજ ધાર્મિક મુસ-
લમાન હતો અને તે પોતાના ધર્મની કિયાઓ તથા ફરમાનો ખરાબર પાળતો.
પરંતુ ખીજા જે એવા રોધી કાઢવા માટે આખા ગુજરાતમાં ખતથી ગોધ
કરવી પડી આખરે તે જે પણ મળી આવ્યા, એક ટાણ અને એક
મલિક, જે બેઠિનાં નામ અહમદજી હતા આ ચારે ધાર્મિક અહમદોએ
શહેરનો પાયો નાખ્યો. આ પ્રમાણે જોતા એ શહેરને અહમદોએ આપાદ
કરેલા શહેર એટલે અમદાવાદ તરીકે ઓળખવાને સમજી કારણ મળે છે.
આ ચારે જણાઓ શહેરના બાધકામ ઉપર દેખરેખ રાખતા. દરેક જણે
એકો ભાગ પોતાની સમાજ નીચે લઈ લીધો હતો, અને તેમની મદદમાં
ખીજા 'બાબા' નામના બાર પવિત્ર માણસો હતા આ ઉપરથી ગુજરા-
તના લોકોમાં ચાર અહમદ અને બાર બાબાના શહેર તરીકે અમદાવાદ
સામાન્ય રીતે ઓળખાય છે, અને એની બાધણી પર દેખરેખ રાખનાર
આટલા બધા ધાર્મિક પુરુષોની પવિત્રતાનો પ્રતિબિંબ એ શહેર પર
ખાસ પડેલો છે.

બદુશર માણેકનાથ.

ઉપર ગણાવેલા પવિત્ર પુરુષોએ તેમાં ખાસ ઢરીને શેખ અહમદ
ખતુએ લોકોના માનવા પ્રમાણે ફક્ત દેખરેખ રાખવા ઉપરાંત ખીજા રીતે
પણ મદદ કરી હતી આવા પવિત્ર વર્તનવાળા પુરુષ પામેથી એનીજ મદદ
મળવી વધારે યોગ્ય છે. તે મનોગજદસ્તકથા એવી રીતે બિતરી આવેલી છે કે
ન્યારે શહેરનો કોટ ચણાતો હતો, ત્યારે માણેકનાથ નામનો એક હિંદુ આવો
જે બદુશા પ્રવીણ હતો તેણે બાધનાશઓને ઘણા હેરાન કીધા હતા પોતાના
બદુને પ્રતાપે દિવસે ચણવામાં આવેલો કોટ રાતના પાડી નાખતો અહ-
મદશાહને પહેલા તો ધણુ દુઃખ થયું, પણ ખતુની આધ્યાત્મિક મદદથી એ
નુકસાન કરનાર કાણુ હતો તે, તથા નેની ધારણા તોડી પાડવાનો તેમજ
તેને શિક્ષા કરવાનો રસ્તો ક્યો છે તે એણે શોધી કાઢ્યું શેખના કહેવાથી
ખબર પડી કે એ માણેકનાથનું કામ છે, ત્યારે એણે માણેકનાથને બો-
લાવ્યો અને ફેસલાવીને પોતાની બદુઈ સત્તાની વિશેષ સાખીતીઓ
આપવા સમજાવ્યો માણેકનાથે ક્યું કે હું નાની ઝરીમાં જઈ શકુ છું

ધાનપુર મહાલ.

આર્થ.	અનર્થ.	આર્થ.	અનર્થ.
દેવના	વવેર	બાપ	હાદબા
તીખુ.	ગીખુ	ચકલી.	ચરકલી.
મકાન.	મકી	નહાતું	ખખોગતું.
ધરડો	હથો.	તણુ.	તેજુ.
કપડા	સાકધાં.	બોલે.	ગોંગરે.
આલિણુ	બામૂણુ	તાપ	તાંપ
લેંગ	ડાખા	ચકમ.	કટોગી.
અડીયાં.	ઓરો.	કાગળ.	કાગળ
ખાખરો.	ખ ખેર.	મકોરો.	દર્યો.
ખજુગી	ખજુર.	છાંદા.	તેડા
એરંગી	એરંગી	માંકણુ	માંકજુ.
પથર.	સાપેર.	બેરો.	બેરો.
માટી.	કસર.	શીયાળ.	ખોખટી.
નથી.	નીમતે.	પંટી.	ધેટી.
નથી.	ચી.	પેલીગેર.	પરો.
કચ્છ નથી.	દડક નથી.	વાંસળ.	વાંસજી
ચોપરો.	ચોઈ.	આંકલો.	આંકડા.
ચોરીઓ.	ગુંવાંર.	કચ્છ.	કચ્છુ.
ખોવડાં.	મૂડાં.	ભાઈ.	લેવા.
નાક	નખોઈ.	લેરો	કાચીઓ.
બેગા.	તાદગાં.	સસધાં.	દાસાં.
કાકા.	બાળા.	તીર.	બાલડી.
નીચાન.	એંગાંજુ.	કાચ.	કાચુ

ઉપર પ્રમાણે આર્થ અને અનર્થ બેલીતો ફર છે.

મગનલાલ જુગાલ ગાયક
ગદોલ પાંડવા, તા. જાન્યુઆરી

“આફ્રિકા ખંડની ભૂગોળ.”

“ લેઈક કીકુયુ. ”

પ્રાય આપણું માનવું એવું છે કે આફ્રિકા એ એક મોટા રણુવાળો, પાણી અને વૃક્ષ રહિત, સૂકો, વેરાન, વિસ્તીર્ણ પ્રદેશ છે એ દેશમા કાળા જગલી લોક વસે છે એમ સામર્થ્ય, અથવા ભૂલેચ્છકે વાચ્ય હોવાથી એમજ માનવું છે કે ત્યાં કંઈ જોના અથવા જાણવા જેવું છેજ નહિ પરંતુ એ માનવું સત્ય નથી. કુદરત સર્વત્ર નિષ્પક્ષપાત હોવી જોઈએ અને વસ્તુતઃ છે પણ ખરી. એ સત્યનું દૃષ્ટાન્ત “લેઈક કીકુયુ,” કહી શકાય. કાળા અને છેક નગ્ન કુદરત જગલી લોકોના દેશમા પણ કુદરતની દૃષ્ટિ તો સમાન અને ઉદારજ છે.

મહાન પ્રભુના પ્રભુત્વના અત્યક્ષ દર્શન કરાવનાર, અનેક લબ્ધ અને રમણીય રથગો કાળા આફ્રિકામા પણ જડી આવે છે. સૃષ્ટિસૌન્દર્યપૂર્ણ અનેક યુરોપીઅન મુસાફરો એ દેશની યાત્રાએ આવી ગયા છે અને હજી પણ આવતા જાય છે આપણામા એ ગોખ ઉત્પન્ન થાય એ ખરેખર અજવા જેવું છે. મારા પૂર્વ આફ્રિકાના પ્રવાસમાં જે કંઈ ઘોડું જોવાયું અનુભવાયું છે તેનું વર્ણન આ ભૂગોળ વિદ્યાની સીરીઝમા રજુ કરવા અભિલાષી છું.

બ્રિટિશ ઈસ્ટ આફ્રિકાના મુખ્ય અને જાણીતા બદર મોમ્બાસાથી પશ્ચિમે ૨૪૫ માઈલ દૂર યુગાન્ડા રેલ્વેના એક નાના “કીકુયુ” નામના સ્ટેશનની નજદીક એક સુંદર “કીકુયુ” નામનું સરોવર આવેલું છે. આ મીઠા પાણીનું સરોવર દરિયાની સપાટીથી ૫૦૦૦ થી ૬૦૦૦ ફુટ ઊંચાઈએ છે ઘેરાવો ૫-૬ માઈલનો ગણાય છે. “કીકુયુ” નામ ત્યાં વસતા “કીકુયુ” નામના જગલી લોકોના નામ પરથી પડેલું જણાય છે.

ઉક્ત સરોવર તેના સાધારણ ઘેરાવાને લીધે કે તેની દરિયાની સપાટીથી ૬૦૦૦ ફુટ ઊંચાઈને લીધે લેખનો વિષય થયો નથી. પરંતુ એ સરોવરમાં કંઈક એવું વિચિત્ર છે કે જે નવીન છે.

એમેર જગલી વનસ્પતિથી ઘેરાયલાં, ચીયા અને બીજા ધાસથી ભર-પૂર એક મોટા લીલાછમ ગલીયા પર ગાયો બળદો અને બકરાંઓને નિરાતે ચરતા જોઈ, અથવા તો “કીકુયુ” અને આમકુ પહોરેલી તેની અર્ધનગ્ન સ્ત્રી,

લાકડાની ભારી પીઠ પર લઈ જતાં જોઈ નવા મુસાફરને ભાગેજ ખ્યાલ આવી શકે કે એ મોટા ધાસના ગણીયા નીચે-આમતેમ સ્વચ્છંદે વિચરનાં જનવરોના પગ નીચે-એક મોટો જળનો સમૂદ્ર છે.

હરેક મુસાફર એ સરોવરની પ્રથમ યાત્રાએ તો તેને કિનારે છેક પહોંચ્યા પછી પણ “અહિં કઈ સરોવર જેવું છેજ નહિ” એવો ઉદ્ગાર સહજ કાઢશે પરંતુ ત્યારે તેને કહેવામાં આવશે કે એ ધાસના ઢાંકણ નીચે પાણીનો અખુટ ભંડાર ભરેલો છે, ત્યારે તો તેને આશ્ચર્ય થશે, અને એની વિચિત્રતા જોઈ ત્યાંમુઠી આવવાની મહેનત સફળ લેખશે.

‘મુસાફર, નીચે ગ્રેલા અગાધ જળના સરોવર પગના વનસ્પતિથી બનેલા ઢાંકણ પર ધીમે પગલે એક છેડેથી બીજે છેડે ફરી વળે છે અને અગમ્ય આનંદ અનુભવે છે પ્રથમ તો એ ઢાંકણ પર પગ મૂકતાં બીજા લાગે છે પણ ત્યારે આપણો “ટીફુ” ગાઇડ-માર્ગદર્શક-તેનો હાંમો ભાલો લઈ આપણી આગળ આગળ બેઠરકારીથી ચાલે છે ત્યારે આખજીને દિમ્બન આવે છે અને પછી આપણી યાત્રા નિર્વિઘ્ને પૂર્ણ થાય છે.

નીચેના પાણીનો અવાજ, કીમોકા (Hippopotamus) ની આવ-જાયથી પાણીનો ખખખાટ, અને રણા મોટા દેડકાનો રૂંકાટ આખજીને બપોળીત કરી મૂકે છે. મુસાફરીમાંના ઘણા નજળા મનના માણસો દુખી જવાના બપથી કિનારા ઉપરજ એસી ગ્રે છે પણ દિમ્બતવાન મુચનો યાત્રાનો ખ્દાર લે છે.

સરોવર પગના પામના પૂન પગ ચાલતુ જો કે ભયકર છે અથવા ભયકર લાગે છે તોપણ ત્યારે તે ઉપર જગદો અને ગાયોને ચરતાં જોઈએ જોએ ત્યારે, જેમ તપાવેલા લોદરતળ ઉપર કાઠીની હાડ જોઈ પ્રત્યાલનો ભય નાશ પામ્યો દતો તેમ આપણો ભય નાશ પામે છે.

ઉક્ત સરોવર મિ. ઈ. આફ્રિકાના રાજ્યવાનીના શહેર નેરોવીથી ૧૫ માઈલ દૂર છે. નેરોવી શહેરને એ સરોવરમાથી નજ વાટે પાણી પૂરું પાડવામાં આવે છે. એતા વનસ્પતિથી ઢંકાયલા મગજનું પાણી ૨૧૨૭ અને તન્દુરસ્તી આપનાર છે. નેરોવી મિ. ઈ. આફ્રિકાનું દાય આપનું સ્થળ ગણાય છે.

કુદરતની કેવી કેવી અદ્ભુત કૃતિ છે! પ્રજાનો ત્યાં રૂપા છે ત્યાંબીડું શું જોઈએ?

જી. બી. બેટકર.

સંગીતવિષય.

(આહુ પુસ્તક ૫૧ ના પૃષ્ઠ ૩૪૧ થી)

મધ્યપદ્મ રચના, સાનદ.

માત્રા ૪ રે ખે | કુ ત તુ | ખ રે, જ | ગ ત નો | તા ત ગ | છા યો , |
 મધ્યદ્રુત ડ ડ | | ડ | | ડ | | | ડ ડ | | ડ |
 ગતિ. રી મ | પ પ ની | સંસાં-નિ-નિ ધ પ | મ પ ધ મગ રી , |

આ સ ધ | જો સં | સા રે, ખા . જ તો | તું જ જ | છા યો . |
 ડ | | ડ ડ | ડ | | | ડ | ડ | | ડ |
 રી મ મ | પ ની | સાં સં-ની .. ધ પ | મ પ ધ પ | મગ રી , |

ક પા, સ | ફળ ફૂલ | ધા મ ધા | ન્ય ને | તૂ ન પ | જા વે , |
 | ડ | | | | ડ | | | ડ | ડ | | ડ |
 સ રી રિ | મ મ પ પ | ની નિ સાં .. નિ સાં રી-ગરિ | ની સાં , |

અ ત ખા | . ય સ હુ | અ વ ધ રે જ ન | વ ષો | જા વે . |
 ડ | | | | ડ | | ડ | | ડ | ડ |
 ની-નિ ધા .. પ નિ નિ સાં સં-નિ-ની ધ પ | મ પ ધા | મગ રી . |

* ૧ = ૧ માત્રા ; ડ = ૨ માત્રા , ડ' = ૩ માત્રા ; | = સ્વર, વર્ણ
 કે શબ્દ ખીજ સ્તંભમાં આહુ ઉ એ જનાનાર ; -ગા = ક્રોમળ ગા ;
 ની । = મન્દ ની ; || = ગીત પૂર ; ~ = અર્ધમાત્રા ; ✓ = સ્પષ્ટ વિગમ.

મધ્ય શ્રુપમ સ્વરસ્વતા

માત્રા ૪	મ	ધ	મા	ખી	હુ	એ ન	ત	..	,
મધ્યમાત્રી.			ડ	ડ	ડ			ડ'	
	-નિ,	-નિ,	-ની,	સા	સા	મ-ગ	મ	..	,

હુ	ન	ર	ત	ણી	નિ	શા	.	જ	,
ડ				ડ		ડ'		ડ	
પ	-નિ	-નિ	સં	રી'	સ'	-ની	ધ	પ	..,

મ	ન	હ	ર	મ	ધ	પૂ	ઝા	ર	એ	,
						ડ	ડ			ડ
પરિ'	સ'	સ'	-નિ	-નિ	-ની	સં	નિ	ધ	પ	.. મ,

ર	સ	પૂ	કે	વત	કા	.	જ	.	
		ડ	ડ	ડ	ડડ		ડ		
-નિ,	-નિ,	સા	પમ	-ગરિ	સા	સા	સ	.	

* ૧ = ૧ માત્રા ; ડ = ૨ માત્રા ; ડ' = ૩ માત્રા ; | = સ્વર, વર્ણ
 ૬ શબ્દ ખીન સ્તત્રમાં ચાલુ છે એ બતાવનાર, -ગા = ડામગ ગા ;
 નો, = મન્ નો ; ણી = ગીત પૂરું ; ~ = અર્ધમાત્રા. ✓ = સદ્રમ વિરામ.
 મંદ = ઓછા બળથી, સ્પષ્ટ = મજબૂત ; ઘન = વધારે બળથી.

શુદ્ધિપત્ર.

પૃ. ૫૧, પૃષ્ઠ ૯૩, લીટી ૧ લી. “✓ આપેલા સરવાળાનો વર્ગ-આ
પેટા ગુણાકાર” ને બદલે “✓ આપેલા સરવાળાનો વર્ગ-આપેલો ગુણાકાર
× ૮” વાચવું

પૃષ્ઠ ૩૦૫, લીટી ૧૧ મી. “બે સખ્યાનો સરવાળો આપેલો હોય;”
ને બદલે “બે સખ્યાના ધનનો સરવાળો અને તેજ બે સખ્યાનો સર-
વાળો આપ્યા હોય,” એમ વાચવું

પૃષ્ઠ ૩૦૭, લીટી ૫ મીથી સાર ચતા ઉદાહરણમાં કેટલાક શબ્દો
છપાયા રહી ગયા છે, માટે તે ઉદાહરણને નીચે પ્રમાણે વાચવું

ઉદા:—બે પુસ્તકો છે. એક પુસ્તકમાં જેટલા પ્રકરણ છે તેટલા
પાના તે પુસ્તકના દરેક પ્રકરણમાં છે, અને એ પુસ્તકમાં જેટલા પ્રકરણ
છે તેટલી લીટી એ પુસ્તકના દરેક પાના પર છે. બીજા પુસ્તકમાં જે-
ટલાં પ્રકરણ છે તેટલાં પાનાં તે પુસ્તકના દરેક પ્રકરણમાં છે, અને
એ પુસ્તકના એક પ્રકરણમાં જેટલા પાના છે તેટલી લીટી એ પુસ્તકના
દરેક પાના પર છે. બીજા પુસ્તકના મળીને ૪,૬૮,૮૭૫ શબ્દો છે.
બીજા પુસ્તકનાં મળીને ૫૫ પ્રકરણો છે. ત્યારે દરેક પુસ્તકમાં કેટ કેટલાં
પ્રકરણો હશે? એક લીટીમાં ૧૧ શબ્દો છે

ઉપરના ઉદાહરણમાં જે શબ્દો મોટા ટાઇપમાં છે તે શબ્દો છ-
પાયા રહી ગયા છે.

પૃષ્ઠ ૩૦૮, લીટી ૧૧મી “માટે જ ષ = $\frac{૨૮૮}{૨ \times ૨} = ૪૮.$ ” ને બદલે

“માટે જ ષ = $\frac{૨૮૮}{૨ \times ૩} = ૪૮.$ ” વાચવું

કેળવણીખાતાની ખબરો.

(ઉ ભા. ના મે એ. ઇ સાહેબના તા. ૨૪ મી ઑગસ્ટ ૧૯૧૨ ના હુકમ નં ૧૯૯૧૩ ઉપરથી).

નીચેનાં પુસ્તકો, ચોપાનીઆ, વગેરે નામદાર શહેનશાહ તરફથી જખ થયલા બહાર કરવામા આવ્યા છે, કાન્હુ કે સદરહુ પુમ્તકો, ચોપાનીઆ વગેરેમા એવા રાખ્દો કે લખાણુ છે કે તેથી નામદાર શહેનશાહ તરફ કે હિદમા કાયદેસર ચપાવણી પ્રિટિશ સરકાર તરફ અસતોપ, તિરસ્કાર, કે ધિકાર ઉશ્કેરાવાનો સભવ છે.

પુમ્તક વગેરેનું નામ	પુમ્તક, ચોપાનીઆ વગેરેની વિશેષ હકીકત.	સરકારી દગવન તથા તારીખ
નિલક પગ ચાલેલા કામનો સપ્તર્ણુ તથા ખાતરીલાયક હેવાલ	અગ્રેજમા મુળધના ઇંદુ પ્રકાશ સ્ટીમ પ્રેસમા છપાયલો, અને મરાઠા પત્રના અધિપતિ એન. સી કેદર, બી એ, એલ એલ. બી એ પ્રસિદ્ધ કરેલો	લ્યુડિસ્વલ ડિ પાર્ટમેન્ટ, નં ૨૯૩૮, ડિ'સે મુ બાઇ, તા. ૧૬ મી એપ્રિલ ૧૯૧૨.
સન્મિત્ર સમાજ મેળ્યા દ્વિતા કેલેડી લોકમાન્ય આળ ગગાધર ટિળક રાજવરીસ પદે (સન્મિત્ર સમાજ મેળાઓ માટે બનાવેલા લોકમાન્ય આળ ગગાધર નિલક વિષે ગીતો)	નીલકક વામન બીડે બી. એ, એલ એલ બી. એ લખેલા, અને મુળધમા પાવંતી વરદ પ્રેસમા ૧૧	લ્યુડિસ્વલ ડિ પાર્ટમેન્ટ, નં ૩૧૪૯, ડિ'સે મુ બાઇ, તા. ૨૩ મી એપ્રિલ ૧૯૧૨.
કાળાવરીસ ગાળદો-તાચા ખટલા સન ૧૯૦૮ (સને ૧૯૦૮ માં કાળા-પર ચાલેલી ગાળદોહની તપાસ)	મુળધમા ઇંદુ પ્રકાશ પ્રેસમા છપાયલી, અને ગોવિંદ ધાંડેલ દરબને પ્રસિદ્ધ કરેલી.	"

હઝરતઅલી ઓ ખીર
હનુમાનેર લરાઈ (હઝરત
અલી અને વીર હનુમાન
વચ્ચેનું યુદ્ધ.)

બગાળી ભાષામાં શાયર
મહમદ યાકુબ ખાને લખેલું,
કલકત્તામાં અદાબન બાઇસે-
કસ લેન ન ૧૫ માં છપાયેલું,
અને સીતાનાથગંધે કલકત્તામાં
અપર ૧૫તપોર રોડ ન ૩૩૭
માંથી પ્રસિદ્ધ કરેલું

ન્યુડિસ્પલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં. ૩૧૯૩
કિલો મુબઈ, તા. ૨૪ મી એપ્રિલ
૧૯૧૨

શ્રીછત્રપતિચ્યા જન્મોત્સવા પ્રીત્યર્થ એક
ચિત્રમુલા પદ્યસંગ્રહ (શ્રી
છત્રપાનના જન્મદિવસના ઉત્સવ માટેનાં
ગીતનો નાનો સંગ્રહ)

શ્રી શેતકરી પ્રેસમાં પૂ
નામાં છપાયેલો, અને પૂનાના
સન્મિત્ર સમાજ તરફથી પ્ર-
સિદ્ધ થયેલું મરાઠી ચોખાનીઉં

ન્યુડિસ્પલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં.
૩૫૬૧, કિલો મુબઈ, તા. ૯ મી
મે, ૧૯૧૨.

હિંદુસ્તાનના લોકોનું
પ્રજાકીય એક્યુટેવીરીતે
સ્થાપન કરેલું.

પોંડિચેરીમાં છપાયેલું હોય
એમ ખતાવતું તામિલ ચો-
ખાનીઉં

ન્યુડિસ્પલ ડિપાર્ટમેન્ટ નં.
૩૭૪૧, કિલો મુબઈ, તા. ૧૫ મી
મે ૧૯૧૨.

ઇસ્લામીનો બ્રાત્ર-
ભાવ (The Islamic
Fraternity) ગ્રંથ
ખીન્ને, નં. ૧૦

હિંદુસ્તાનમાં બોખાળના
મહમદ બરકતજીએ ચલાવેલું
અને કાટેલું અને જાપાનમાં
ટોકીઓમાં અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ
થયેલું વર્તમાનપત્ર

ન્યુડિસ્પલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં.
૩૮૬૯, કિલો મુબઈ, તા. ૨૧ મી
મે ૧૯૧૨

જિનન મહાત્મા.

અનંત નારાયણ ભાગવતે
મરાઠીમાં લખેલું, પૂનામાં ભા-
રતશૂણ્ય પ્રેસમાં છપાયેલું,
અને નારાયણ પાંડુરંગ દેવે
પ્રસિદ્ધ કરેલું

ન્યુડિસ્પલ ડિપાર્ટમેન્ટ, નં.
૩૯૬૭, કિલો મુબઈ, તા. ૨૭ મી
મે ૧૯૧૨.

દિલ્હીનો છેલ્લો મો-
ટર બાદશાહ બહાદુર-
હ મરૂં.

ઠક્કર નારાયણ ગુજરાતી-
માં લખેલું, વડોદરામાં ચારદા
બવન પ્રેસમાં છપાયેલું, અને
ઝવેરભાઈ દાદાભાઈ પટેલે પ્ર-
સિદ્ધ કરેલું.

હી સારી ભાવિમં-
ત્રી (આ સંઘર્ષ ધરના
રૂપને લીધે થયું).

દેખીતી રીતે લક્ષમણ ના-
સયણ જોશીએ મરાઠીમાં લ-
ખેલું, અને મુંબઈમાં તત્ત-
વિવેચક પ્રેસમાં છપાયેલું.

ન્યુડિસ્પલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નં.
૪૦૨૫, કિલ્લે મું-
બઈ, તા. ૨૮ મી
મે ૧૯૧૨.

સંગીત શ્રી શિવાજી
ટક અથવા રાષ્ટ્રોદ્ધાર.

મુંબઈમાં કલ્યાણક પ્રેસમાં
છપાયેલી, અને મહારાષ્ટ્ર ગ્રા-
મપ્રકાશક સમિતિએ પ્રસિદ્ધ
કરેલી આવૃત્તિ, મરાઠીમાં પ્ર-
ભાકરે લખેલી, જેની એક
બીજી આવૃત્તિ તા. ૨૪ મી
ડિસેમ્બર ૧૯૧૦ ના સરકારી
ઠગવ નં ૭૩૫૬ થી જામ
થઈ હતી તે

ન્યુડિસ્પલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નં.
૪૦૬૪, કિલ્લે મું-
બઈ, તા. ૨૯ મી
મે ૧૯૧૨.

મહારાણા પ્રતાપ
સિંહ નામનો નાટક.

પૂનામાં જગદ્દિતેશ્વર
પ્રેસમાં છપાયેલી, ગાળનનચિ-
તામણ દેવે પ્રસિદ્ધ કરેલી, અને
મરાઠીમાં અનંત વામન બવેએ
લખેલી આવૃત્તિ, જેની એક
બીજી આવૃત્તિ તા. ૩૧ મી
જુલાઈ ૧૯૧૧ ના સરકારી
ઠગવ નં ૪૪૨૧ થી જામ
થયેલી હતી તે.

ન્યુડિસ્પલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નં.
૪૦૬૫, કિલ્લે મું-
બઈ, તા. ૨૯ મી
મે ૧૯૧૨.

ઇસ્લામીનો ભાતૃ-
ભાવ (The Islamic
Fraternity) નામના
વર્તમાનપત્રનો માહે
જાન્યુઆરી ૧૯૧૨ નો
અંક બીજો, નં. ૯, તથા
માહે માર્ચ ૧૯૧૨ નો
અંક બીજો, નં. ૧૧

સન્મિત્ર સમાજ
મેળાઓ પદ્યે ભાગ દુ-
સરા (સન્મિત્ર સમાજ
મેળાના ગીતો, ભાગ બીજો)

સન્મિત્ર સમાજ
મેળાઓ પદ્યે ભાગ તિ-
સરા (સન્મિત્ર સમાજ
મેળાના ગીતો ભાગ
ત્રીજો).

પ્રેસિડન્ટ મહાવીર
ગાદીદસ.

રાષ્ટ્રગીત માળા.

મુગર બાળ્યા
પોવાડા.

હિંદુસ્તાનમાં ભોપાળના
મહમદ અરકતસ્લાહે ચલાવેલું
તથા કાઢેલું, અને જાપાનમાં
ટોકીઓમાં અગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ
થયેલું વર્તમાનપત્ર.

શંકર પાંડુરંગ મહાજને
લખેલાં અને પૂનામાં ચારણ
પ્રેસમાં છપાયેલાં.

શંકર પાંડુરંગ મહાજને
લખેલાં અને પૂનામાં મનોહર
પ્રેસમાં છપાયેલાં.

ગુજરાતી નરસિંહભાઈ
ધંધરભાઈ પટેલે લખેલું, વડો-
દરા રાજ્યના મેદસાણાના શિ-
ક્ષક પ્રેસમાં છપાયેલું, અને
પેટલાદના "મિત્રમંડળ" તરફથી
પ્રસિદ્ધ થયેલું.

પૂનામાં ચિત્રશાળા પ્રેસમાં
છપાવેલી અને પૂનામાં સદા-
શિવ પેઠ નં. ૭૧૫ માં લિમ-
િટેડ થઈ પ્રસિદ્ધ કરેલી.

ડી. એન. આપ્ટેએ લ-
ખેલાં અને પૂનામાં જગદ
દિતેશ્વ પ્રેસમાં છપાયેલાં.

જ્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ નં.
૪૨૫૧, કિલ્લે મું-
બઈ, તા. ૬ ફે-
બ્રુઆરી ૧૯૧૨.

જ્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નં.
૪૭૩૯, કિલ્લે મું-
બઈ, તા. ૨૬ મી
જુન ૧૯૧૨.

"

જ્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નં.
૪૮૮૨, કિલ્લે મું-
બઈ, તા. ૨ જુ-
લાઈ ૧૯૧૨.

જ્યુડિશ્યલ ડિ-
પાર્ટમેન્ટ, નં.
૫૦૧૧, કિલ્લે મું-
બઈ, તા. ૬ ફે-
બ્રુઆરી ૧૯૧૨.

"

નં. ૭૪૦૭

રેવેન્યુ ડિપાર્ટમેન્ટ,

કિલ્લે મુખ્ય, ૮ મી ઑગસ્ટ ૧૯૧૨.

સને ૧૮૭૮ ના સી કસ્ટમ્સ ઍક્ટના સેક્શન ૧૯ મુજબ 'ઇસ્લામીનો બ્રાતૃભાવ' (The Islamic Fraternity) નામના જપાનમાં યોદ્ધાઓમાં છપાયેલા અને પ્રસિદ્ધ થયેલા પત્રની કોઈ પણ નકલ બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનમાં દરીઆ અગર જમીન મારફત લાવવાની ગવર્નર-જનરલ-ઇન્-કાઉન્સિલ તરફથી મના કરવામાં આવે છે.

નં. ૪૧૦૦.

જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટ,

કિલ્લે મુખ્ય, તા. ૩૦ મી મે ૧૯૧૨.

શુદ્ધિપત્ર.

તા. ૨૩ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૧ ના જ્યુડિશ્યલ ડિપાર્ટમેન્ટના સરકારી ઠરાવ નં. ૧૧૫૪ ના સમ્બંધમાં નીચેના ફેરફાર કરવો:—

“ હરિપદ છતરજીએ લખેલું, મેસર્સ ભટ્ટાચાર્યજી ઍન્ડ સન્સે કલકત્તા કૉલેજ સ્ટ્રીટ નં. ૬૫ માં પ્રસિદ્ધ કરેલું, અને કલકત્તા કૉલેજ સ્ટ્રીટ નં. ૮૧ માં પશુપતિ પ્રેસમાં અવિનાશ ચન્દ્ર બાસુએ છાપેલું દુર્ગામ્બર ” ને બદલે “ હરિપદ છતરજીએ લખેલું, મેસર્સ ભટ્ટાચાર્યજી ઍન્ડ સન્સે કલકત્તા કૉલેજ સ્ટ્રીટ નં. ૬૫ માં પ્રસિદ્ધ કરેલું, અને કલકત્તા કૉલેજ સ્ટ્રીટ નં. ૮૧ માં પશુપતિ પ્રેસમાં અવિનાશ ચન્દ્ર બાસુએ છાપેલું દુર્ગામ્બર (આવૃત્તિ પહેલી) ” એમ વાચવું.

જાહેર ખબર.

નવરોજજી પેસ્તનજી વકીલની સ્કૉલર્શિપ માટેની માહે ઑગસ્ટ ૧૯૧૨ માં લેવાયેલી પરીક્ષામાં નીચેના વિદ્યાર્થીઓને તે સ્કૉલરશીપ આપવા ઠરાવ થયો છે.

નંબર	વિદ્યાર્થીનું નામ	ઉંમર	જે નિશાનમાં ભણતા તે.
૧	અરોજ રમલુભાઈ	૧૩	શ્રીઓ માટેની મ. ટેનિમ કૉલેજ, અમદાવાદ

કલાસ વ			
૨	ગુલુ કોઠાવાળા	૧૪	કૉન્વેન્ટ હાઈસ્કૂલ, અમદાવાદ
કલાસ ક			
૩	જ્યોત્સ્ના રમણભાઈ	૧૫	સ્ત્રીઓ માટેની મ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ
કલાસ હ			
૪	રોશન શેઠના	૧૬	" (સહી) P. Lory, એ. ધ. ઉ. ભાગ.

નિશાળોનાં ધનામપત્રક.

એંગ્લીઆસ્કૂલ—પીરશ્રી તથા ગામના સદ્ગૃહસ્થો રૂમાલ તથા સાકર રૂ. ૧૦-૪-૦. મનકરોસ્કૂલ—જગીરદાર તરફથી ધનામ સાકર રૂ. ૧-૪-૦. નામદાર કેસરેહિદ પાચમા જર્જ શાહેબ બહાદુરના ચબ્યાભિષેક પ્રસંગે. ખેડાઈસ્કૂલ—ગામધણી તરફથી મિઠાઈ તથા પુસ્તકો રૂ. ૫૬-૮-૦. નીરોણાસ્કૂલ—ગામના મહાજન તરફથી સાકર રૂ. ૮-૦-૦. પલ સવાસ્કૂલ—જગીરદાર તરફથી મિઠાઈ રૂ. ૧૦-૦-૦ લાકડીઆસ્કૂલ—લાકડીઆ જગીરદાર તરફથી પતાસાં તથા પુસ્તકો રૂ. ૮-૦-૦. રાપરસ્કૂલ—વહીવટદાર તરફથી પતાસાં રૂ. ૪-૦-૦. કટારી-આસ્કૂલ—ગામના સદ્ગૃહસ્થો તરફથી મિઠાઈ તથા રૂમાલ રૂ. ૫-૦-૦ કોઠારાસ્કૂલ—જગીરદાર તથા સદ્ગૃહસ્થો તરફથી સાકર તથા રૂમાલ રૂ. ૧૨-૮-૦. કોઠારાકન્યાશાળા—જગીરદાર તથા ગામના સદ્ગૃહસ્થો તરફથી સાકર રૂ. ૬-૪-૦. વાલાપધરસ્કૂલ—ગામના સદ્ગૃહસ્થો, પટેલ હંસરાજ પાસવીર વગેરે તરફથી સાકર રૂ. ૩-૦-૦ ત્રમૌસ્કૂલ—કોનેનેશન મેડલો નંગ ૩૦ વહેંચાયેલા. રાપરકન્યાશાળા—રા વહીવટદાર તથા ન્યાયાધીશ તરફથી સાકર રૂ. ૧-૪-૦ તેરા કન્યાશાળા—અને જગીરદાર તરફથી ચુદડીઓ તથા સાકર ધનામ તરીકે વહેંચાયેલ રૂ. ૨૫-૦-૦.

તેરાસ્કૂલ—જગીરદાર તરફથી રમાલ તથા સાકર રા. ૭૭-૮-૦. મુથ.
 રીસ્કૂલ—જગીરદાર તરફથી સાકર રા. ૭-૦-૦ ગેડીસ્કૂલ—જગીરદાર
 રાણાજી તથા વાઘેલા નારાયણજી જીવણજી રમાલ તથા સાકર રા. ૬-૮-૦.
 મનકેરાસ્કૂલ—જગીરદાર તરફથી પુસ્તકો તથા સાકર રા. ૧૯-૦-૦.
 બલદીઆસ્કૂલ—જગીરદાર તરફથી સાકર રા. ૭-૦-૦. અગીઆ-
 સ્કૂલ—ધીણાધર જગીરદાર પીર સાકર રા. ૨-૮-૦. ગોધરાસ્કૂલ—
 ગામના સદ્ગૃહસ્થો તરફથી ઈનામ તરીકે વહેંચાયેલ રમાલ તથા સાકર
 રા. ૧૮-૦-૦. નાગેઆસ્કૂલ—નગ ૧૨ અને જગીરદાર તરફથી ઈનામ
 તરીકે વહેંચાયેલ સાકર રા. ૧-૪-૦. કૈડાયસ્કૂલ—ગામ તરફથી
 પેંડા રા. ૬-૦-૦. ખાલડાસ્કૂલ—ગામના વેપારી સાકર રા. ૫-૮-૦.
 ચોખારીસ્કૂલ—ગામના વેપારી રમાલ તથા સાકર રા. ૮-૧૨-૦.
 ખારીગેહરસ્કૂલ—ગામના વેપારી સાકર રા. ૨-૮-૦ જુજન-
 બર બીજની સ્કૂલ—શ્રી દરબાર સાકર રા. ૧૩-૦-૦. જુજપર
 સ્કૂલ—શા. દેવજી પુનસિંહ સાકર રા. ૩૬-૪-૦. તથા શા. શ્રીપા
 લદ નાણી તથા વૈદ જગજીવન હરિરામ તરફથી પુસ્તકો રા. ૨-૮-૦.
 લીઆમરસ્કૂલ—વેપારી તરફથી સાકર રા. ૨-૪-૦. લોદાળી-
 સ્કૂલ—ગામના સદ્ગૃહસ્થો સાકર રા. ૨-૮-૦. સણવાસ્કૂલ—જગીર-
 દાર તરફથી પેંડા રા. ૨-૦-૦. શિકારપરસ્કૂલ—ગામના વેપારી તરફથી
 રમાલ તથા સાકર રા. ૪-૦-૦ કુતેગઢસ્કૂલ—ગામના વેપારી તરફથી
 પનાસા રા. ૫-૮-૦. મુદરાસ્કૂલ—શેઠ જીવણદાસ ઈબજી વગેરે મિદાઈ
 રા. ૧૧-૧૨-૦. છાંડવાળાસ્કૂલ—ગામના વેપારી તરફથી મિદાઈ રા.
 ૧-૦-૦. રૌહરસ્કૂલ—જગીરદાર તરફથી સાકર રા. ૮-૮-૦. ગુંદાળા-
 સ્કૂલ—ગામના પટેલ વગેરે તરફથી સાકર રા. ૧-૪-૦. વાંઢીઆસ્કૂલ—
 ગામના વેપારી તરફથી રમાલ તથા સાકર રા. ૫-૦-૦. માંડવી નાઈટ
 સ્કૂલ—માંડવીના ગુસાઈ રિધગરજી તથા વાણિયા તથા બાડીઆ તરફથી
 સાકર રા. ૧-૮-૦. માનકુવાસ્કૂલ—જગીરદાર તથા ગામના ગૃહસ્થો
 તરફથી સાકર રા. ૧૦-૪-૦. માંડવી નખર પહેલાની સ્કૂલ—માંડવીના ગુ-
 સાઈ રિધગરજી તરફથી સાકર રા. ૪-૮-૦. અને વાણિયા તથા બા-
 ડીઆ તરફથી સાકર રા. ૮-૦-૦. માંડવી એ. વી. સ્કૂલ—ગુસાઈ

રિધગરજી તરફથી સાકર રા. ૩-૪-૦. તથા વાણિયા બાટીઆ તરફથી સાકર રા. ૩-૪-૦. માંડવી નંબર ધીજાની રૂલ—ગુસાઈ રિધગરજી તરફથી સાકર રા. ૪-૮-૦. તથા માહાજન તરફથી સાકર રા. ૮-૦-૦. આમરડીરૂલ—ગામના વેપારી તરફથી સાકર રા. ૧-૦-૦. બાહારરૂલ—શા. દેવજી મુચળ તથા સોની લવાનજી લખમસિદ્ધ તરફથી સાકર રા. ૧-૪-૦. માંડવી રોઠ ગા. તે. ધર્મખાતાની ઇચ્છીશ રૂલ—ગુસાઈ રિધગરજી તરફથી વહેંચાયેલ સાકર રા. ૧૨-૮-૦. નલી-આ ક-યાશાળા—ગામના વેપારી તરફથી સાકર રા. ૪-૧૨-૦. ન-લીઆ નાઈટ—શા. વેલજી પાસવીર તરફથી સાકર રા. ૧-૪-૦. આડેસરરૂલ—નગીરદારે છોકરાઓને જમાડ્યા તેનું ખર્ચ રા. ૬-૪-૦. તથા વેપારી તરફથી સાકર રા. ૩-૦-૦. દેશલપરરૂલ—ગામના સદ્-ગૃહસ્થો તરફથી સાકર રા. ૬-૦-૦. માધાપરરૂલ—ગામની વસ્તી તરફથી વહેંચાયેલ ચોપડીઓ તથા મોળાઓ બને સાકર રા. ૨૧-૧૨-૦. નારાયણ સરોવર રૂલ—નગીરદાર તથા નગીરદારના કાગબારી બને જોથી શિવજી તરફથી વહેંચાયેલ ધર્નામ રા. ૧૪-૪-૦. ચિત્રોડરૂલ—નગીરદાર તરફથી વહેંચાયેલ પતાસા રા. ૧-૧૨-૦. તથા વેપારી તરફથી રમાલ તથા ચોપડીઓ રા. ૫-૦-૦. સાંધાણુરૂલ—નગીરદાર તથા ગામના સદ્-ગૃહસ્થો તરફથી વહેંચાયેલ સાકર રા. ૨-૪-૦. માંથાળા રૂલ—નગીરદાર તરફથી સાકર રા. ૦-૧૨-૦. નેત્રારૂલ—ગામ તર-ફથી પુસ્તકો તથા સાકર વહેંચાયેલ રા. ૩-૧-૦. ગુદીઆળીરૂલ—હકર બાણજી નારાયણ તરફથી વહેંચાયેલ મિઠાઈ રા. ૬-૪-૦ તથા રોઠ હરિદાસ વિસનજી સાકર રા. ૩-૧૨-૦. વિંઝાણારૂલ—નગીરદાર તરફથી સાકર રા. ૫-૮-૦. લાયજારૂલ—ગામના સદ્-ગૃહસ્થો પુસ્તકો તથા સાકર રા. ૩-૧૨-૦. કુંમરારૂલ—ગામના સદ્-ગૃહસ્થો સાકર રા. ૪-૧૨-૦. નખત્રાણારૂલ—રા. નખત્રાણા યાજુદાર તરફથી સાકર રા. ૫-૦-૦. આસળીઆરૂલ—ગામના વેપારી સાકર રા. ૬-૪-૦. બદ્રેસરરૂલ—બદ્રેસરના બાટીઆ હકર વલભદાસ રજુછોડ વગેરે સાકર રા. ૧૨-૦-૦.

દુધેરકૂલ—ગામના વેપારીઓ સાકર રૂ. ૪-૦-૦. વેંધરકૂલ—દરબારી
 તોફરો તથા ગામના વેપારીઓ સાકર રૂ. ૪-૪-૦. લખપતરકૂલ—ગા-
 મના વેપારીઓ સાકર રૂ. ૧૧-૪-૦. દેસલપરકૂલ—ગામના વેપા-
 રીઓ તથા પટેલ સાકર રૂ. ૬-૪-૦. બાયકરકૂલ—ગામના સદગૃહસ્થો
 મિહાઈ રૂ. ૧૨-૦-૦. નલીઆ કન્યાશાળા—અત્રેના દરર ઉમરસિદ્ધ
 રામજી સાકર રૂ. ૧-૪-૦. ગદ્દસિસારકૂલ—ગામના સદગૃહસ્થો રૂમાલો
 તથા સાકર રૂ. ૨૩-૦-૦ ખેંભડીરકૂલ—જંગીરદાર તથા મહાજન વગેરે
 સાકર રૂ. ૧૨-૦-૦ ખિદડારકૂલ—જૈનકમિટી મિહાઈ તથા પુરતકો
 રૂ. ૧૦-૦-૦ જખૈ નાઈટ રકૂલ—અત્રેના શા. વીરપાર પાંસવીરની દીકરી
 દિવાળીખાઈ સાકર રૂ. ૬-૧૨-૦. જખૈ કન્યાશાળા—અત્રેના શા
 કાનજી પાસાગીઓ સાકર રૂ. ૬-૧૨-૦. કપાયારકૂલ—શા. મુળજી ઓ
 ભાયા સાકર રૂ. ૧-૦-૦. મજલરકૂલ—અત્રેના ગદીશ મેઠ જોગન
 અમુખીયા કરમાલી સાકર રૂ. ૨-૮-૦ કોટડીરકૂલ—અત્રેના જંગીરદાર
 જાડેજા આદાજી સાકર રૂ. ૬-૦-૦. અંગરકૂલ—અત્રેના માહાજન પ-
 તાસા રૂ. ૩૩-૦-૦. અંગર નાઈટરકૂલ—અંગરના માહાજન પતાસા
 રૂ. ૩-૦-૦ અંગર કન્યાશાળા—અંગરના માહાજન પતાસા રૂ.
 ૩૩-૦-૦. રવરકૂલ—અત્રેના ગામના વેપારીઓ પતાસા રૂ. ૧-૪-૦.
 રૂંભારીઆરકૂલ—અત્રેના માહાજન પતાસા રૂ. ૫-૦-૦. માંડવી ખ-
 લદાન રકૂલ—અત્રેના વાણિયાઓ તથા ભાટીઆઓ સાકર રૂ. ૬-૧૨-૦.
 તથા માંડવીના ગુસાઈ રિધગરજી સાકર રૂ. ૩-૪-૦. પદ્મરકૂલ—અ-
 ત્રેના વેપારીઓ સાકર રૂ. ૧-૮-૦ ખિદારકૂલ—ગામના વેપારી સાકર
 રૂ. ૧-૦-૦. ભારપરકૂલ—મેઠ પીરભાઈ સાકર રૂ. ૪-૦-૦. ગાંગો-
 દરરકૂલ—ગામના સદગૃહસ્થો સાકર રૂ. ૧-૦-૦ મગવાણારકૂલ—ગા-
 મના સદગૃહસ્થો સાકર રૂ. ૧-૮-૦. નેત્રારકૂલ—ગામના વેપારી સાકર
 રૂ. ૨-૮-૦. ભુજમહોમેડનરકૂલ—શ્રી દરબાર સાકર રૂ. ૧૩-૧૨-૦.
 ભુજનાઈટરકૂલ—શ્રી દરબાર તરફથી વંદેઆયેલ સાકર રૂ. ૧-૬-૦.

અંક ૧૨ મો.

પુસ્તક ૫૨ મું.

Conjunct School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર.

નવેમ્બર, ૧૯૧૨.

વિષય

અનુક્રમણિકા.

૧૦૬

૧. શા. બા. લાલચકર ઉમીઆશઃ (મ. રવ. નોખ. ૪૦૧-૪૦૧.)	
૨. કાવ્યસપતિનું દિ.દશન.	૪૦૨-૪૦૪
૩. સાહિત્યમા નીતિની ભાવના (અ. ક. ત્રિવેદી) - ૪૦૪-૪૦૭	
૪. હામ્પ્ડસ (મે. પા. દવે)	૪૦૭-૪૧૨.
૫. અમેરિકાની કેમરણી (પ્રે. શ. ર. પથા.)	૪૧૩-૪૧૭
૬. હિદુઆનની વર્ણ-કર્તુ. (હો. ક. પ.)	૪૧૭-૪૨૪
૭. દુનીઆની મો. મો. મીકાની ખાલુ (ક. વિ. મ.)	૪૨૪-૪૨૬
૮. હાદસા શિક્ષાવચન (મ. વ. મ.)	૪૨૬-૪૨૮.
૯. શુ. બા. વ. કે. અ. ક. શ. રે (અ. હ.)	૪૨૮-૪૩૧.
૧૦. ચર્ચાપત્રે	૪૩૧-૪૩૫
૧૧. કેળવણીખાતાની ખબરો	૪૩૫-૪૩૫.
૧૧. નિયામના હનામપત્રક	૪૩૬-૪૪૦. તથા શાતા ૫૬ ઉપર

તપ્તી (જાન્યુ., ૧૯૦૧ થી) - જાને

મકાસક - શા. બા. હમણાચકર માંજીચકર ત્રિવેદી, બી. એ.,
પ્રિન્સિપલ, પ્રે. શા. દેવિગ હાલેલ - અમદાવાદ

કેળવણીખાતાનાં અનુક્રમણિકા.

(મર્ચ ૮૯ રવાખીન શાળા ઉ)

જોધએ છે—ધરમપુર સ્ટેટની કરમાની શુજરાતી નિશાળ માટે થઈ ગ્રેડ પાસ થયેલો-ટ્રેન્ડ હેઠ માસ્તર, પગાર લાયકાત પ્રમાણે સર્ટિફિકેટ સાથે અરજી મોકલે.

Sd/ S. G. Jaykar.

દિવાન ધરમપુર સ્ટેટ.

જોધએ છીએ—મેટ્રિક ઇન્સ્ટીટ્યુશનને માટે ત્રીજું વર્ગ પાસ થયેલો સિનિઅર માસ્તર. અરજદારે J. V. Desai Bar. at-lst ને અમદાવાદમાં અરજ કરવી.

જાહેર ખબર.

(ઉ. વિ ના મે. એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના હુકમ નં. ૧૭૬૨૨ તા. ૨૩-૧૦-૧૨ ઉપરથી)

ભૂમિતિ ભાગ ૨ ના મૂળતર્યો આદિતિ ત્રીજી તેમાં છપાયેલા શુદ્ધિ-પત્ર સાથે ચીમનલાલ ચુનીલાલની કું. એ લે.કો તથા નિશાળોને આપવા આવત, મે. ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શન સાહેબે પરવાનગી આપી છે.

Sd/ P Lory.

Educational Inspector N. D.

જાહેર ખબર.

નૌકરપૂર શાહનગર પરીશા માટેના અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે નવી પદ્ધતિસર લખેલ

ભૂમિતિ.

ભાગ ૧ લો, પુસ્તક ૧ હુ રેકર્ડ, પ્રાઈઝ તથા લાઈસેન્સ માટે મંજૂર છે.

જી. આર. નાયક.

લાઈસેન્સ, મુરત.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

સાહ્યાચારી—પા દેશાઈઆઈમકનલામે નિવાળજમાડી શા. હ). નરોદા—ગામના સદ્યદસર્યો છાકરોને જમાડયાં તથા છાકગજોને ચોપડીઓને છાકરોને છોટના રોજ વહેંચ્યાં શા. ૭૮-૨-૦. ચોટકી—ગામના આગેવાનો નિવાળ જમાડી શા. ૫) રાજપૂર—ઈનામનાર પાદશાહી દિવાન છાકરોની આપેલ શા. ૧૫). કમોટીના મેનર તથા આગેવાનો નિ-

ગુજરાત શાળાપત્ર.

પુસ્તક ૫૧ મું.

નવેમ્બર, ૧૯૧૨.

અંક ૧૧ માં.

ગત માસમાં રા. બા. લાલશંકર ઉમીઆશંકર ત્રિવેદીના સ્વર્ગવાસ પામ્યાની નોંધ લેતાં અમે ઘણા દિલગીર છીએ. રા. બા. લાલશંકરભાઈ પ્રેમચંદ્ર રાયચંદ્ર ટેનિંગ કૉલેજના શિષ્ય હતા અને કૉલેજની વૃદ્ધિ ને કદયાણુ માટે એઓ હમેશ ઉત્સુક રહેતા. પોતે કેળવણીના કામમાં ઘણું હિત ધરાવતા. ‘શાળાપત્ર’માં એમના ઘણા લેખો છે તે વિષે ‘જ્યુનિલિ-અંક’માં વિવેચન કર્યું છે. ‘ગુજરાત વર્નાક્યુલર એસાઇટિ’ના એઓ આંનરરિ સેક્રેટરિ હતા તેમજ અનેક સાર્વજનિક કામોમાં અગ્રેસર ભાગ લેતા હતા. અનેક રીતે એમનું ઉદ્યોગી ને પારમાર્થિક જીવન આદર્શરૂપ હતું. પ્રજા તેમજ સરકાર ઉભયની પ્રીતિ સંપાદન કરનાર વિરલ પુરવોમાં એમની ગણના હતી અને એમના સ્વર્ગવાસ થવાથી અમદાવાદને ખોટ ગઈ છે તે પુરાવવી મુંશકેલ છે. ઈશ્વર એમના આત્માને શાન્તિ આપે !

કાવ્યસંપત્તિનું દિગ્દર્શન.

(ચોથી સાહિત્યપરિષદમાં વાંચેલો નિબંધ).

(ચાતુ પુ. ૫૧, પૃ. ૩૬૩ થી).

પાક-શબ્દપાક ને અર્થપાક.

૧ પાક એટલે અર્થગાભીર્ય, અર્થની પરિપક્વતા. તેના મુખ્ય ૫ ભાગ છે, દ્રાક્ષાપાક ને નારિકેલપાક જેમા અંદર ને બહાર રસ સ્પુરતે હોય તેને દ્રાક્ષાપાક કહે છે, ને જેમા રસ અંદર ઘણોજ ગૂઢ હોય તેને નારિકેલપાક કહે છે આ પ્રમાણે પાક એ રસનો આસ્વાદવિશેષ છે વિદ્યાધર કહે છે કે હમેશ અભ્યાસ કરનાર કવિઓનીજ વાણી પાક પામે છે. પાક એટલે રસને ઉચિત શબ્દ ને અર્થની નિષ્પત્તિ. કેટલાકના મત પ્રમાણે કર્ણમાં અમૃત રેડે એવી પદની વ્યુત્પત્તિ-ઉત્કૃષ્ટતા તે પાક; અન્યના મત પ્રમાણે પદોની પરિવૃત્તિવિમુખતા તે પાક.૧ શબ્દપાક કરતાં ઉપર વર્ણવેલો અર્થપાકજ ઉત્તમ છે કવિ ભવભૂતિના ઉત્તરરામચરિતમાં એવો પાક જોવામા આવે છે ૭ કાવ્યને અતે ભગતવાક્યમા કવિએ કન્યું છે તેમ એ

૧ અર્થગમ્भीરિમા પાકઃ સ દ્વિધા હૃદયંગમઃ ।

દ્રાક્ષાપાકો નારિકેલપાકચ મસ્ફુટાન્તરૌ ॥

દ્રાક્ષાપાકઃ સ કથિતો વહિરન્તઃસ્ફુરદ્રસઃ ।

સ નારિકેલપાકઃ સ્વાદન્તર્ગૂઢરસોદયઃ ॥ મતાપ૦

૨ અનવરતમભ્યસ્યતામેવ કવીનાં વાચયાનિ પાકમાસાદ્યન્તિ ।

પાકસ્તુ રસોચિતશબ્દાર્થનિવચનમ્ । શ્રવણરસમુધાસ્યન્દિની

પદવ્યુત્પત્તિઃ પાક इत्यन्ये । પદાનાંપરિવૃત્તિવૈમુલ્યં પાક

इत्यपरे ॥ एका०

૩ શબ્દબ્રહ્મવિદઃ કવેઃ પરિણતમદ્ગસ્ય વાણીમિમામ્ ।

ઉત્ત૦ રા૦

નાટકની વાણી પરિપક્વ થયેલી, પરિપાક પામેલી પ્રજ્ઞાનું દર્શન છે. એજ કવિની અન્ય કૃતિમા-વીરચરિત્રમા ને માલતીમાઘવમાં-પણ વાણીનો ને અર્થનો એવો પરિપાક જોવામા આવતો નથી

પ્રતિભા ને બહુશ્રુતપણું

આ પ્રમાણે કાવ્યના લક્ષણ અને સંપત્તિ વિષે વિવેચન થયું હવે કાવ્ય કરવામાં કયા ગુણો આવશ્યક છે તે વિષે આલોકારિકા શું કહે છે તે વિચારીએ

પ્રથમ તો તેનામાં શક્તિ એટલે પ્રતિભા હોવી જોઈએ અપૂર્વ વસ્તુનું નિર્માણ કરવાનું સામર્થ્ય તે પ્રજ્ઞા, અને નવા નવા ઉન્મેષથી શોભે એવી પ્રજ્ઞા તે પ્રતિભા, જેને અંગ્રેજીમા genius કહે છે તે, જે શક્તિ વિના કાવ્ય કરી શકાયજ નહિ અને કગમ તો તે સહૃદયને હાસ્યાસ્પદજ થાય કવિતા ન આવડે તો ન કરવી એ વધારે સાફ, પણ નહારી કરવી એ છૂવતા મરવા જેવું છે. જેમ કુછવિત કરતા મરણ સાફ છે તેમ કુ-કવિતા કરતા અકવિતા સારી છે. ભામહે^૧ કહ્યું છે કે કવિતા ન બનાવવાથી કઈ અધર્મ, વ્યાધિ, કે દડ થતો નથી; પણ નહારી કવિતા કરનારની કૃતિને તો વિદ્વાનો સાક્ષાન્મરણજ કહે છે એ સત્યજ છે; કેમકે જો તેને યશ વહાલો હોય તો યશસ્વી શરીરનું તો એ મરણજ છે. એવી કવિતા કરવાથી વિદ્વાન્મડળમાં તેની નિન્દાજ યાય છે. કવિત્વશક્તિનું બીજું બીજું નિપુણતા છે. એ નિપુણતા લોક એટલે વ્યવહાર, શાસ્ત્ર, ને કાવ્ય આદિનું અવગોઠન કરવાથી પ્રાપ્ત યાય છે^૨ એનેજ વિદ્યાધરે બહુશાસ્ત્રદર્શિતા

૧ નાકવિત્વમધર્મોય વ્યાધયે દળ્ઢનાય વા^૧

કુકવિત્વં પુનઃ સાક્ષાન્મૃતિમાહુર્મનીપિણઃ ॥

૨ શક્તિર્નિપુણતા લોકશાસ્ત્રકાવ્યાશ્રવેક્ષણાત્ ।

કાવ્યજ્ઞશિક્ષયાભ્યાસ ઇતિ હેતુસ્તદુદ્ભવે ॥ કાવ્ય૦

પ્રતિભા વહુશાસ્ત્રદર્શિતા વહુધા કાવ્યવિદાં ચ શિક્ષયા ।

સુહુરભ્યસનં મનીપિભિઃ કથિતં કારણમસ્ય સંભવે ॥

કહી છે. અર્થાત્ જોને કવિ ચું હોય તેનામાં બહુશ્રુતપણું જોઈએ, તેને દુનીઆનું ધણું જ્ઞાન જોઈએ; મૃદ્ધિનું તેણે સાફ નિરીક્ષણ કરેલું હોવું જોઈએ; તેણે શાસ્ત્રો-ગ્રન્થ-શાસ્ત્ર, વ્યાકરણશાસ્ત્ર આદિ-ગ્રંથોનાં જોઈએ; અને મહાકવિઓના કાવ્યોના પણ અભ્યાસ કરવો જોઈએ. એમ કુદરત ને વ્યવહાર, શાસ્ત્ર અને કાવ્ય, આદિનું સમાલોચન કરવાથી જે વ્યુત્પત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તે કવિત્વશક્તિનું જીન્નું જીજ છે. ત્રીજું જીજ અભ્યાસ છે. કાવ્ય કરીને સમગ્ર ગ્રંથોના હોય એવા સારૂંપના ઉપદેશ પ્રમાણે વારંવાર અભ્યાસ કરવો એ તૃતીય જીજ છે, અને એ ત્રણે જીજને એકઠાં થાય ત્યારેજ કવિત્વશક્તિ ઉત્પન્ન થાય એ ત્રણે કારણો મિલિત થાય. આ રીતે કાવ્ય કરવાની શક્તિ આવે. મમ્મટે તેમજ વિદ્યાધરે 'દેતુ.', 'કારણમ્' એમ એકવચન વાપર્યું છે તે એજ સૂચવે છે કે એ ત્રણે કારણોમાંથી કોઈ પણ ન હોય તો ચાલે એમ નથી; ત્રણે એકઠાં થાય ત્યારેજ કાવ્ય જનાવવાની શક્તિ આવે ઉત્તમ કાવ્ય કરવાને માટે એ ત્રણે શુદ્ધો આવશ્યક છે એ નિર્વિવાદ છે, અત્રેશ્વરે પણ એવાજ વિચાર છે કે કવિઓ જન્મથીજ થાય છે, અભ્યાસથી થતા નથી (Poets are born, not made). પ્રતિભા એ ધણે ભાવે નૈસર્ગિક શક્તિ છે ને ધણા યોગમાં હોય છે એજ કાવ્યથી દરેક પ્રજામાં ઉત્તમ કવિઓ અપ્રયાગોંઠયાજ હોય છે ને તે ધણે સમયે ઉત્પન્ન થાય છે

(અપૂર્ણ)

સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના.

(એથી સાહિત્યવિદ્યામાં વચિતો નિર્બંધ).

(ચાલુ પુ. ૫૧, પ. ૨૬૬ થી).

(રા. રા. અ. ક. ત્રિવેદી, એમ. એ, એવં. એલ. ખી.)

પ્રાન્તિક ને અન્ય બેદો.

પ્રાન્તિક ભાષાબેદો અને Schools અથવા : નૂતા ને નનદે વિરુદ્ધ મનના વિચારોના બેદો દેટલેક અને એવાનાજ. તે બેદો ત્યારે મોટું

સ્વરૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે ઘણી હાનિ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ રહે છે. મતભેદ વધી પડવાથી સાહિત્યમાં અરાજકતા ને અવ્યવસ્થા થવા માંડે છે, નવીન લેખકોને પણ તેના છાંટા બેઠે છે, ને અન્યોન્ય પ્રતિ સ્નેહભાવ ધટવા માંડે છે. પોતાના મતની સત્યતા વિષે મક્કમ રહેવું ને પ્રતિપક્ષનું ખડન કરવું એમાં કશું ખોટું હોય એમ લાગતું નથી પણ જ્યાં અમુક મતના લેખકો અમુક સખ્યામાં બેસા થાય છે ને તેની વિરુદ્ધ સરખીજ રીતે અમુક સખ્યામાં પ્રતિપક્ષીઓ બેસા થાય છે ત્યાં દ્વેષભુદ્ધિ વધી જાય છે, ને મતભેદ હોય કે ન હોય તોએ પ્રતિપક્ષીનું કંઈ પણ લખાણ આવે કે તેને તોડવાની ઇચ્છા હમેશા જાગતી રહે છે. ઉદારતાનો સદ્ગુણ આપણા-મા ઘણા થોડા મનુષ્યો ધરાવે છે. આ ઘણી શોચનીય વસ્તુસ્થિતિ છે. લેન્ડોર કહે છે કે “સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં બધી જાતના વૈરભાવ હું શોચનીય ગાંધું છું...મારે સારે નમીએ, જે બાબતોમાં અન્ય પુરુષો વિરોધ જરાએ સહન કરતા નથી તે બાબતોમાં મારાથી જુદી રીતે વિચાર કરનારાઓને સામાન્ય રીતે મેં સૌથી વધારે ચાહ્યા છે ” ખરેખર આવી ઉદારભુદ્ધિ ઠાઈ પણ સાહિત્યમાં અનુકરણીય છે. આ ઉદારભુદ્ધિ ધણે ભાગે સ્વાભાવિક છે. પણ તે પ્રયત્નથી કેળવી પણ શકાય છે જેમ જેમ આપણે માત્ર સક્રિય નિયમોને વળગી ન રહેતાં વધારે ને વધારે વિષયોમાં રસ લેતા થઈશું, તેમ તેમ આ સદ્ગુણ કેળવાશે. વળા શબ્દોને માટે ચર્ચાઓ, નિર્માણ મતભેદો ને નજીવી વસ્તુઓમાંથી આપણું મન દૂર કરવાને જેમ આપણે મથીશું તેમ પણ આ સદ્ગુણ કેળવાશે મધ્યકાલીન સમયમાં ઉપરિચિત થયેલી રૂઝમેન-ફિલસૂફીની ચર્ચાઓને માટે બેકન લગભગ આજ પ્રકારનો મત બતાવે છે. એ કહે છે “Surely like as many substances in nature, which are solid, do putrify and corrupt into worms, so it is the property of good and sound knowledge to putrify and dissolve into a number of subtle, idle, unwholesome and as I may term them, vermiculate questions, which have indeed a kind of quickness and life of spirit, but no soundness of matter, or goodness of quality.” જેમ સગીન હોય તેવા કૂદરતના ધણા પદ્યો સડી જાય છે ને તેમાં કીમ પડીને બગાડ થાય છે

તેમ સાહે ને હિતકારક જ્ઞાને પણ બગડવાનો શુંજી ધરોવે છે. એ બગડવાથી કેટલીક ઝીણી, નિર્માલ્ય, હાનિકારક, ને દૂષિત બાબતોમાં મન મગ્ન રહે છે. એ બાબતોમાં એક જતનુ ચેતન હોય છે, છતાં તેમા વિકાર હોય છે ને તે લાભકારક નથી હોતુ.

નવલકથાઓ ને કાવ્યો

સાહિત્યના દરેક અંગને નીતિની સાથે ગાઢ સબંધ છે. નવલકથાઓ ને કાવ્યો વિષે સહજ બોલી હું મારો આજનો લેખ સમાપ્ત કરીશ. આ બંને અંગોને ખાસ પસંદ કરવાનું એક કારણ છે. કેટલીક વાર એમ કહેવામા આવે છે કે અમુક સામાજિક, ધાર્મિક, વા અન્ય સુધારના ઉદ્દેશથીજ નવલકથાઓ લખાવી જોઈએ, અને કાવ્યોનો પણ કંઈક સારો ઉદ્દેશ જોઈએ. ઇંગ્લેન્ડમાં નવલકથાઓ સમાજનું ચિત્ર આપવાના હેતુથી લખાય છે. લેખક પોતાના આદર્શોનું ચિત્ર તેમાં સાફ આપે છે ખરો ને તેવી રીતે સુધારો સૂચિત કરે પણ એથી વિશેષ બીજી કંઈએ ન કરી શકે. તેવીજ રીતે કાવ્યોમા પણ અમુક ચિત્રો વાચકસમક્ષ રજુ કરી શકાય માત્ર ઉપદેશાત્મક કવિતા નીરસ બને છે, અને ઉપદેશ આપવો એ કંઈ કવિનું ખાસ કામ નથી નવલકથાકાર ને કવિ-એ બંને માટે આ પ્રમાણેના ધર્મો છે. તોપણ બેમાંથી એકેએ ચિત્રો એવી રીતે ચીતરવાં કે તેથી વાચક અનીતિમાન બને તે યુક્ત નથી. નવલકથાઓમાં નિર્દોશીની ને સમાજની ઝીણી ઝીણી બાબતોનું પણ ખરૂં ચિત્ર રજુ કરવું પડે છે. માત્ર આદર્શો આલેખનાર લેખક ઉત્તમ નવલકથાકાર થતો નથી. અનીતિવાળાં ચિત્રો આપવાની નવલકથાકારને કવિ કરતાં ઘણી વધારે છૂટ છે. તોપણ એકંદરે ચિત્રો નહારાંજ રજુ કરવામા આવે તો તે નવલકથાકાર કદાચ સત્ય કહેવો હોય તોએ લોકપ્રિય નથીજ થતો; અથવા તેની ભાષા ને રસ ઉત્પન્ન કરવાની શૈલી અગ્ન્ય હોય છે તો એના પુસ્તકોના અ-
'બ્યાસીઓ અનીતિમાન થવાનો સંભવ પણ રહે છે.'

કવિને વિષે આપણે વધારે સારી ઉમેદ રાખી શકીએ. ખરૂં છે કે કવિ તે કંઈ નીતિનો શિક્ષક નથી; પણ એની વાણીમાં, એના વિચારમાં, એની ભાવનાઓમાં એવું બળ છે કે વગર કહે આપણે કવિનીજ સાથે ઉત્તમ કે અવનન થઈએ છીએ. દેશવૃત્તિમાં કુત્સિત કાવ્યોને માટે એવો

તિરસ્કાર છે કે હું નીચેની લીટીઓ ઉતારી બતાવવાને લલચાઉં છું —

“ હોઠે હરિ આવે નહિ, હૃદય વિષે નહિ રામ,

જૂઠાં જોડે જોડીઆ, એ કવિનું શું કામ ?

પાપી પામર લોકના, વર્ણન કરે અપાર;

કવિત્વને કાળુ કરે, એ કવિને ધિક્કાર

ધૃશ્વરને વિચારી કરે, જેવો પોતે હોય;

એવા પામર લોકનો, સગ ન કરશો કામ. ”

આપણે સારે નસીબે આમા દર્શાવવામાં આવેલો ધિક્કાર ઉત્પન્ન થયો એવાં કાવ્યો હવે ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે. એ કાવ્યોનો સમય જુદો જ હતો. અંગ્રેજી કાવ્યોના અભ્યાસને પરિણામે ને સંસ્કૃતના સહવાસને લીધે જુદી જુદી જાતની લાગણીઓના વિશુદ્ધ ભાવોને કવિતામાં મુકાત આપણે જોઈએ છીએ ભવિષ્યના ગુર્જર કાવ્યક્ષેત્રને માટે તે થોડું આશાજનક નથી.

અન્તમાં, આપણે જોયું તે પ્રમાણે સાહિત્યનું કોઈ પણ કામ આપણે કરતા હોઈએ ત્યારે આપણી શિષ્ટતા, આપણી ઉન્નતિનો ઉદ્દેશ, ને આપણી નીતિની ભાવનાઓનું કદાપિ આપણે વિસ્મરણ નહિ કરવું જોઈએ. આપણી માનસિક શક્તિઓ, ધૃશ્વરી બક્ષીસો છે. તે બક્ષીસ તેના કર્તા જાણે, ને આપણા ભ્રાતૃઓને હિતાવહ થાય તેવીજ રીતે આપણે તેના ઉપયોગ કરવાનો છે. અથવા જુદી રીતે કહીએ તો આપણું જ્ઞાન આપણું કોઈ એક મુખરત ચપલી વસ્તુ જેવું છે—એક દ્રસ્ટ છે ને તેના ઉપયોગ ધૃશ્વરની શોભા ને અન્ય મનુષ્યોના લાભને અર્થેજ કરવાનો છે.

હાસ્યરસ.

(ચોથી સાહિત્યપરિષદમાં વાંચેલો નિબંધ).

(આહુ પુ. ૫૧, પૃ. ૩૭૦ થી).

(સ. રા. મો. પા. દવે, એમ. એ, એલ્. એલ્. બી)

દોષોના નિરૂપણ માટે હાસ્યરસની ચોગ્યતા.

આ ઉપરથી સમજાશે કે જે દોષોની ઉપહસનીયતા જનમગ્નના હૃદયમાં ઉતારી શકાય એમ હોય તે દોષોનેજ હાસ્યરસનો વિષય બનાવ-

વામાં આવે એ યોગ્ય છે. એ ઉપરથી એટલું પણ ક્ષિત થાય છે કે દોષોનું નિરૂપણ કરવું એ કામ હાસ્યરસવાળી રચના વડે ધણી સારી રીતે બની શકે છે. અમુક વિષય લઈને તેની ખેડ બાજુ તપાસવી એ કામ હાસ્યરસની રચનામાં જોઈએ તેવી સારી રીતે થઈ શકતું નથી. ઉદાહરણ તરીકે “ જીવનચરિત્ર ” નો વિષય આપણે લઈએ હવે, એ વિષયના દોષોની ગભીરતા તરફ જેનું વધારે લક્ષ રહેતું હોય તે એ દોષોને ઉઘાડા પાડવાને માટે હાસ્યરસની રચના રચે તો તે સફળ નીવડવાનો પૂરો સંભવ છે જીવનચરિત્રનું કામ ધણી વાર ખુશામતિયાઓ તરફથી ઉપાડી લેવામાં આવે છે, તેઓ સસ કથન કરવાની બહુ દરકાર રાખતા નથી, તેઓ જીવનચરિત્રના નાયકની અણુઘટતી રીતે સ્તુતિ કરે છે, એવા એવા દોષોને ઉપહાસનો વિષય બનાવવાનું કામ એ રચનામાં એનાથી સારી રીતે કરી શકાશે. પણ એ સિવાયના બીજા ગભીર વિચારો અદર આણુવા હોય તો તે એમાં આણુવા મુશ્કેલ થઈ પડશે. વિષયની સંપૂર્ણ ચર્ચા કરવાને ખાતર, કેવળ ઉચ્છેદક ચર્ચા (destructive criticism) થી સન્તોષ ન પામતાં અન્ય વિચારોને પણ રસક્ષતિ ન થાય એવી રીતે પોતાની રચનામાં દાખલ કરવાનું એ ધારે તો તે એનાથી નજ દાખલ કરી શકાય એટલે સુધી કહેવું એ તો બૂલભરેલું છે, પણ એ વિચારો અન્ય પ્રકારની રચનામાં જેટલો ભાર ઈર્ષને એનાથી ચૂકી શકાત તેટલો ભાર ઈર્ષને આ હાસ્યરસવાળી રચનામાં એનાથી નહિ ચૂકી શકાય એ તો નક્કી છે. આનન્દ આપવો એજ હાસ્યરસની રચનાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે.

આપણે જોયું કે સાહિત્યના તથા સમાજના દોષો એ હાસ્યરસવાળી રચનાનો યોગ્ય વિષય ગણાય છે. પણ આ રચને પ્રશ્ન એ જાડે છે કે સાહિત્ય અને સમાજમાં જે દોષો અસ્તિત્વ ધરાવતા હોય તેના સમ્બન્ધમાંજ હાસ્યરસવાળી રચના રચારી જોઈએ કે કેમ ? અમુક દોષો દૂર ચાલે તેને માટે તેને ઉપહાસનો વિષય બનાવવા એવો ખાસ ઉદ્દેશ દરેક હાસ્યરસની રચના રચનારે પોતાના ચિત્તમાં રાખવો જોઈએ કે કેમ ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપણે નકારમાં આપી શકીશું હી કિવન્સિ જેવા સમર્થ લેખકે સાહિત્યના જે જે વિભાગ પાડ્યા છે, જ્ઞાનનું સાહિત્ય (literature of knowledge) અને બળનું સાહિત્ય (literature of power), હાસ્યરસની રચનાને આપણે બીજા વિભાગમાંજ ચૂકવી જોઈએ. એ

બીજા વિભાગના સાહિત્યથી આપણી કાંઈ પણ સ્થૂંક જરૂરિયાત પૂરી પડતી નથી. એ સાહિત્યથી આપણને કંઈ નવું જ્ઞાન મળે છે એવું પણ હોતું નથી. એ સાહિત્ય આપણને કેવળ આનન્દજ આપે છે, પણ એ આનન્દ અલૌકિક હોય છે. એ આનન્દ આપણી ભુદ્ધિમાં અમુક જ્ઞાનનો ઉમેરો કરવા કરતા ઉચ્ચતર પરિણામ આણે છે એ આનન્દ ઠેકે આપણા હૃદય સુધી પહોંચે છે અને આપણા જીવનને સાર્થક કરે છે આ વાંત વણી વાર કેટલાક વિદ્વાનોના લક્ષમાં પણ નોંધ એ તેવી ન રહેતી હોય એમ જણાય છે. અમુક રચના સારી છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કરતી વખતે ઘણી વાર એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે “ એ રચના આપણને આનન્દ આપે છે ખરી, પણ એનો કંઈ ઉદ્દેશ જણાતો નથી. લેન્ડોરન ” કાલ્પનિક સંવાદો ” ના સમ્બન્ધમાં પણ ખાનગી વાતચીતના પ્રસંગમાં આવી રીતની દલીલ મારા એક વિદ્વાન મિત્ર તરફથી કરવામાં આવી હતી. પણ એ દલીલ બૂલભરેલી છે. અધ્યાત્મવિદ્યાનું અમુક જ્ઞાન આપવાને માટે, ક્ષિણસુધીના અમુક સત્યોનું કથન કરવાને માટે લખાયેલા વિદ્વાનલેખો સંવાદો અને કેવળ સાહિત્યદષ્ટિથી લખાયેલા આ સંવાદો એ બેનું સ્વરૂપજ ભુલી રીતનું છે અમુક જ્ઞાન આપવું એ સાહિત્યદષ્ટિથી લખાયેલા સંવાદોનો પ્રધાન ઉદ્દેશ હોઈ શકેજ નહિ, અને એ ઉદ્દેશને જો પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે તો એટલે અશે સાહિત્યની રચના તરીકેનું એનું સૌન્દર્ય નષ્ટ જાય. અમુક રમ્ય ચિત્રો આપણી આગળ રજૂ કરવા, ઉચ્ચ ગુણોવાળા જગત્તાં નરનારીઓનું એ ચિત્રદ્વારા આપણને જ્ઞાન કરાવવું, આપણા હૃદયને જોયા પ્રકારનો આનન્દ આપીને તેને ઉચ્ચતર સ્થિતિએ લઈ જવું એ સાહિત્યની રચનાઓનું કર્તવ્ય છે, અને જે સંવાદો વડે લેન્ડોર એ કર્તવ્ય બરાબર બજાવી શક્યો છે તે સંવાદોને લીધેજ સાહિત્યમાં અમર કીર્તિ એણે સપાદન કરી છે ગ્રીસ દેશમાં રસિક કળાઓ જે વખતે સર્પૂર્ણ ખીલી નીકળી હતી તે વખતે ગ્રીસના શિલ્પકારોએ અને ચિત્રકારોએ સૌન્દર્યનેજ પોતાની કળાનો વિષય બતાવ્યો હતો, અને આનન્દ આપવો એજ પોતાની પ્રવૃત્તિનો મોટામાં મોટો ઉદ્દેશ ગણ્યો હતો. હાસ્યરસની રચનામાં આનન્દ આપવા સિવાય બીજા કોઈ ઉદ્દેશનું પ્રાધાન્ય હોવુંજ નોંધ એ એમ કહેવામાં આવે તો તો પછી “ શ્રીમૂર્ખ જન્યન્તી ”

(કમનસીબે મારૂ પોતાનું મ્હેં જોટલું પહોળું છે તેના પ્રમાણમાં લાણું નથી. આનુ કારણ થું હશે, બીજા માણસોના કરતા હું મારૂ મ્હેં વધારે થોડી વખત ઉઘાડુ છું અને તેથી મારા મુખની રેખાઓ એટલી બધી લાગતી નહિ હોય તેને લીધે એમ થયું હશે કે કેમ તેનો નિશ્ચય મારાથી થઈ શકતો નથી).

એવોજ દાખલો મોલિયરના “ Le Malade Imaginaire ” નામના નાટકમાંથી પણ મળી આવે છે. મોલિયરે પોતાનાં કેટલાક નાટકોમાં દાકતરોને સારી રીતે બનાવ્યા છે તેના સમ્બન્ધમાં એક પાત્રને મુખેથી પોતાને વિષે એણે નીચલા ગબ્દો કહેવાડાવ્યા છે —

“ Now by all that's terrible, if I was a doctor, I should be revenged on his impertinence, and if he were ill I would let him die without relief. He should say and do everything in vain I should not prescribe the slightest bleeding, the smallest clyster, and would say to him, “ Perish ! Perish ! it will teach you another time to make a jest of the faculty ”

(જો હું દાકતર હોઉં તો એની બેઅદબીનો બદલો એને આપ્યા વગર ન રહું, અને એ જો માદો પડે તો એનું દુખ ઓછું કરવાના કંઈ પણ ઉપાય કર્યા વગર હું એને મરવા દઉં. એ ગમે તેટલું કહે અને ગમે તેટલું કરે, પણ હું એને લેખતું નહિ, હું એની કોઈ પણ રીતની દવા કરું નહિ, પણ એટલુંજ કહું કે “ મરી જા ! મરી જા ! તું મરીશ એટલેજ તને ખખર પડશે કે દાકતર લોકોની મજાક કર્યાનું કેવું ફળ મળે છે. ”)

એજ લેખકનું “ The Misanthrope ” (જનશત્રુ) નામનું દાસ્થરસનું નાટક છે તેમાં “ જનશત્રુ ” ના પાત્રની રૂપના એણે પોતાની બીજા ઉપરથીજ કરી છે અને એવી રીતે પોતાની જાતનેજ ઉપદાસનો વિષય બનાવતાં એ અચકાયા નથી.

આ પ્રમાણે પોતાની જાતને પણ ઉપદાસને પાત્ર ગણતા સ્ત્રીલ અને મોલિયર જેવા લેખકો અચકાયા નથી, તો પોતાની આસપાસની

સાહિત્ય અથવા સમાજની સ્થિતિ ઉપરથી કેટલાક ફેરફારોને ઉપહાસનો વિષય બનાવતા કોઈ પણ લેખકને અચકાવાનું શું કારણ ? એટલા ઉપહાસ ઉપરથી, લેખકે પોતાની રચનામાં અગત આકેષો સિવાય બીજું કંઈજ કીધું નથી, એણે જે કંઈ લખ્યું તે કોઈ કોઈના ઉપર હુમલા કરવાના હેતુથીજ લખ્યું છે, અને એમ કરવામાં એ દ્વેષભ્રુદ્ધિથીજ પ્રેરાયો હતો એવું ધારવામાં આવે તેમાં જો કોઈની પણ અનુદારતા હોય તો તે લેખકની તો નથીજ એમ આપણે નિર્ભયપણે કહી શકીશું.

(અપૂર્ણ)

અમેરિકાની કેળવણી.

(ડૉ. હકિરલાલ રણછોડલાલ પંડ્યા,

એમ. એ, બી એસ સી, પી. એચ. ડી.)

(સાહિત્યસભા તરફથી અમદાવાદમાં આપેલું ભાષણ).

(ચાલુ પુ. ૫૧, પૃ. ૩૭૬ થી).

શાળાવ્યવસ્થાને મદદ કરતી બાબતો.

(૧) શાળાભિમાન—અમેરિકાના વિદ્યાર્થીઓમાં પોતાની સંસ્થા અભિમાન ધણું હોય છે તેના કારણે પણ અનેક છે, વિદ્યાર્થીઓને પરસ્પર સંબંધ ઘાડો ચાલે તે માટે વિદ્યાર્થીની સભા અને બીજા તેવું મંડળીઓને ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે. શાળામાં સઘળા એકબીજી વડે તેવા મંડળો અને પોતપોતાના વર્ગનો નુસ્સો જે આપણે અહિં બિલકુલ નથી હોતો, તે ત્યાં પુષ્કળ હોય છે. શાળાભિમાન અગત પોતાની વિદ્યાદા આપનાર માતા તરફનો પ્રેમ અનેક નિશાનીઓથી વધારવામાં આવે છે જેમકે શાળાના રંગ, વાવટા, સીલો, તકીઆ, બટન, વીંટીઓ વગેરે. અભિમાન અને આવી સરસાઓ શાળાની વ્યવસ્થા રાખવામાં ધણી મદદ કરતાં થઈ પડે છે.

(૨) છોકરા છોકરીઓની ભેગી કેળવણી—આ રિવાજ અમેરિકામાં બીજા દેશો કરતાં વધારે પ્રચલિત છે. તેના શુભહોય જોઈએ રિક્ત

હે છે કે “વિનય અને મર્યાદાશીલપણુ બાળકોમાં દાખલ કરવું હોય તો ખાસ કરીને બેગીજ કેળવણી આપવી જોઈએ કારણ કે છોકરીઓ અને યાસ કરીને છોકરા એકલા હોય ત્યાં અસભ્ય હકૂ મશ્કરી ચાલી રહે છે. વાલાવિક વિનયની વૃત્તિને લીધે આવાં વર્તનમાથી બે છોકરીઓની હાજરી દર છોકરાને અને બે છોકરાની હાજરી બાર છોકરીઓને સુધારી શકે છે.” શાળામાં તેમના પરસ્પર સંબંધથી બંનેનું વર્તન સુધરે છે તેમજ યાવા સંબંધથી અનીતિને રસ્તે દોરનાર અસ્વાભાવિક સંક્રાંત્યવૃત્તિ અને શ્રીમતના પુરુષો માટેના તથા પુરુષના સ્ત્રીમાટેના કલ્પિત તરંગો નાશ પામે છે આ પદ્ધતિના દોષ નીચે પ્રમાણે છે.—

- ૧ છોકરાઓને લાયક અભ્યાસક્રમનો ભાર બોળે છોકરીઓ પર પડે છે.
- ૨ છોકરાઓ સાથેની સ્પર્ધાને લીધે છોકરીઓ હદ ઉપરાંત મહેનત કરે છે
- ૩ સ્ત્રીશિક્ષકો અને તે જાતિનાજ વિદ્યાર્થીઓ હોવાથી અભ્યાસક્રમ પાણુ સ્ત્રીજાતિને યોગ્ય ચર્ચ જવાનો સમય છે
- ૪ સામાજિક ઉદ્દેશ છોકરાઓને વધારે પુરપત્તવાળા અને છોકરીઓને વધારે સ્ત્રીત્વવાળી બનાવવાનો છે તે ઉદ્દેશ બંનેને સાથે રાખવાથી પાર પડતો નથી, એવું કેટલુંક લોકોમાં મનાય છે. આ પદ્ધતિના લાભ નીચે પ્રમાણે છે.—

(૧) ખર્ચમાં ચતી કરકસર (૨) આભાવિક અથવા કુદરતના ધોરણનું અનુસરણ થાય છે. (૩) વર્ગમાં બહોળસ્ત જાળવવાનું સહેલું પડે છે. (૪) સ્પર્ધાને લીધે માનસિક પ્રોત્સાહન થાય છે (૫) શિક્ષણમાં સમતોલન આવે છે (૬) રીતભાતમાં સુધારો થાય છે. (૭) સ્ત્રીત્વ કે પુરપત્તના પ્રતિશયત્વનો અવરોધ થાય છે. (૮) નિતિવિષયક બચાવ થાય થાય છે.

આપણા જેવા દેશમાં તો પ્રાથમિક શિક્ષણના સમયમાં તેમને બેગીજ, માધ્યમિક શિક્ષણના સમયમાં બ્યારે તેઓ (શીઘ્રગ્રાહક) યૌવનમાં પ્રાય સારે તેમને છૂટાં પાડવા અને યુનિવર્સિટીના શિક્ષણમાં બ્યારે તેઓ યુક્ત ઉંમરના થાય ત્યારે તેમને બેગી કરવા એ લાભકારક ચર્ચ પડે.

(૩) બહોળસ્તની પદ્ધતિ—વિદ્યાર્થીની સ્વરાજ્યપદ્ધતિથી શાળામાં બહોળસ્ત રાખવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓ પોતે, કાયદા

બાધનાર, તે અમલમાં લાવનાર, અને ન્યાય આપનાર એવા ત્રણ પ્રકારના કાર્યવાળુ એક રાજ્યતંત્ર બાધે છે, અને તેના ઠરાવેલા નિયમો પ્રમાણે વર્તવાને બાધાય છે. તેમજ તેઓ પોતાના અધિકારીઓ ચૂંટી કાઢે છે. શિક્ષકોએ આ બધારણુમા ભાગ લેવાનુ ફરજિયાત નથી પણ તે જે કાંઈ પણ ભાગ લે, તો તો તે સત્તાધિકારી તરીકે નહિ પણ વિદ્યાર્થીઓ જેવીજ એક વ્યક્તિ પ્રમાણે તેને વર્તવુ પડે છે કેટલીક શાળાઓમા વિદ્યાર્થીઓનું પ્રતિનિધિમણ ચુટાય છે તે પ્રિન્સિપલને સમ્માના નિયમો અમલમાં મૂકવામાં મદદ કરે છે કેટલીક જગાએ આ પદ્ધતિ શહેરના રાજ્યતંત્રનું રૂપ લે છે એટલે કે તેમાં શહેરમાં નિમાતા બધી જાતના અધિકારીઓ વિદ્યાર્થીઓ પોતપોતામાથી ચૂંટી કાઢે છે. આ પદ્ધતિના ફાયદા નીચે પ્રમાણે છે —

- ૧ તેથી સમાજની વ્યક્તિ તરીકેનુ તેમજ સમાજ તરફની આભાર-ની લાગણીનું ભાન થાય છે
- ૨ નાગરિકના વ્યાવહારિક ધર્મો શિખવવાનો આ અસરકારક રસ્તો છે.
- ૩ તેથી વિદ્યાર્થીઓ પોતાના મગજમાં એક ખીજના હકનુ માન રાખતા થાય છે
- ૪ વિદ્યાર્થીઓમા સ્વમાનની ઉચ્ચ લાગણી વધારે તે વધારે ખીલે છે.
- ૫ તેમને વધારે સ્વતંત્ર બનાવે છે
- ૬ બદોબસ્ત જાળવવાની સહેલામા સહેલી રીત છે.

(૪) જવાબદારીની પદ્ધતિ—વિદ્યાર્થીની સ્વરાજ્યપદ્ધતિ અને જવાબદારી

બદોબસ્ત એ બે પદ્ધતિનો વચ્ચેનો રસ્તો વિદ્યાર્થી ઉપર નેમના કૃત્યોની જવાબદારી મૂકવાનો છે આ પદ્ધતિવાળી શાળાનો નિયમ “ સદ્ગૃહસ્થ યાઓ, સારો સમાજ, સાધારણુ સભ્યતા અને તમે જે સમાજની વ્યક્તિ હો તેની જરૂરીઆતોને અનુસરી તમારૂ વર્તન રાખો,” એવો છે આ નિયમનો ન્યારે ભંગ કરવામા આવે ત્યારે તેમનુ શિક્ષણુ આપવામા આવે છે, અને ભંગ કરનારને તે પોતે તેમજ તેના સહાધ્યાથીઓ ભૂલે નહિ તેવા પ્રકારની શિક્ષા કરવામા આવે છે. બદોબસ્તનો અનાદર કરવામાં આવતો નથી. પણ તે સાદામાં સાદી રીતે અમલમા મૂકવામા આવે છે; સત્તા સાચવવામાં આવે છે, તોપણ અલેક વિદ્યાર્થીનાં સ્વતંત્રતા અને સ્વમાન

ધારવામાં આવે છે. આવી પદ્ધતિની સફળતા માટે સખ્ત ચોકસી રાખવી પડે છે, અને વિદ્યાર્થીઓ કે શિક્ષકોને તેમની ફરજમાંથી છટકી જવામાં આવતા નથી જો કે આ પદ્ધતિ જાળવી રાખવી એ ધણુ અઘરું છે, તોપણ તેના પરિણામ જોઈએ તો તેજ ઐશ્વર્ય પદ્ધતિ છે એમ નિશ્ચય કરશે શાળાઓમાં વ્યાયામમંડળો, વિવેચકસમાજો, અને સાહિત્યસભાઓ તરફે જુવાન વિદ્યાર્થીઓને નેતા તરીકેની ફરજો શિખવે છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં પણ એવા દાખલા જોવામાં આવે છે કે જ્યાં આખો દિવસ શિક્ષકની ગેરહાજરીમાં વચનું કામ વિદ્યાર્થીઓ પોતે તદ્દન સંતોષકારક રીતે બજાવે છે શિક્ષક વર્ગ તરફ પોતાની પીઠ ફેરવે અને વર્ગમાં બયોગ્ય વર્તણૂક અને ગડગડ થઈ રહે તે શિક્ષક તેમજ વિદ્યાર્થીઓમાં કાંઈ મોટી ખામી હોવી જોઈએ અમેરિકાના શિક્ષકો ફક્ત કેળવણી આપનારજ નથી, પણ તે સામાજિક જીવનને સારી યોગ્યતાવાળું બનાવનાર છે. ત્યાંનો શિક્ષક સમાજનો નોકર છે, અને તેની ફરજ સામાજિક વ્યવસ્થા રાખ્ય રીતે જાળવવાની અને સમાજનો અભ્યુદય થાય તેમ વર્તવાની છે.

હ્યુરેસ મેન શાળાના વિદ્યાર્થીઓને આ પદ્ધતિમાં આસ કરીને કેળવવામાં આવે છે. શિક્ષક વર્ગમાં હાજર હોય તે વખતે જુઓ તો કંઈ કંઈ તાર્કિકપરત્વે બાળકો વર્ગમાં આમતેમ ફરતા હશે શિક્ષકો તેમને આ પ્રમાણે કહેવા દે છે. કારણ કે તેઓ જાણે છે કે બાળકનો સ્વભાવજ અચળ છે, અને તેમને શાત બનાવવા તે કુદરતની વિરુદ્ધ છે, કેમકે તેથી તેમની પ્રવૃત્તિ થતી અટકે છે શિક્ષક હાજર ન હોય તેના વર્ગમાં જાઓ તો છોકરાને શાંતિથી બેસી રહેલા જોશે. છોકરાને શાત રહેવાનું કાગળ પૂછશે તો તે કહેશે કે શિક્ષકની ગેરહાજરીમાં તેઓ પોતાની હીલચાલ અને ક્રિતલાત માટે જવાબદાર છે. અને વર્ગમાં જોવા આવનાર તેમની વર્તણૂક તરથી તેમની ચાલચલગતનો ખ્યાલ બાધશે, પણ જ્યારે શિક્ષક હાજર હોય ત્યારે તો બધાને માટે તે જવાબદાર છે.

અમેરિકાના મત પ્રમાણે જાહેર શાળાનું કામ સમાજની સર્વ પ્રકારની ક્ષયાઓ સાથે ઘાડો સબ્ધ રાખે છે. ખોડવાળા, દુર્ગુણી અને હલકા વર્ગનાં મોટા સાથે ચલાવવાની વર્તણૂકની ઐશ્વર્ય ગણાતી પદ્ધતિ શાળાઓમાંજ પ્રથમ મનુભવમાં મુકાયેલી છે બીજી બાજુએ જોઈએ તો સામાજિક સુધારકની હક્તિ, આશય, અને મનુષ્યજાત તરફની દયાવૃત્તિ એ દરેક સારી શાળા

માટે અગત્યના છે આ પરથી જણાશે કે શાળાના તપાસણી-અધિકારીઓને વર્ગ અણવવા, અભ્યાસક્રમ તૈયાર કરવો અને શિક્ષણના નિયમો અમલમાં મુકાય છે કે નહિ તે જોવા ઉપરાંત ઘણું વખતે કરવાનું છે અને શિક્ષકો ને શાળા, સમાજમાં જે અગત્યનો ભાગ ભજવે છે તેનું જ્ઞાન થવું જોઈએ તેમજે જાણુ જોઈએ કે શાળા અત્યેક પ્રકારના માનુષી યત્નો પર અસર કરે છે, અને લોકોનાં જીવન તથા રીતજાનમાં પોતાના આશયો અને ઉત્સાહનું પ્રતિબિંબ પાડે છે, અને તેના બદલામાં તેણે દુનીયાના અત્યેક વ્યાપારમાંથી ઉત્સાહ અને મદદ લેવાની છે.

ઉપરના વિચારોમાંથી કાઢી પડે જાણુતા યોગ્ય આપને મળ્યું હોય તો તે સર્વ શ્રીમત્ મહારાજન રાયાજીવ ગાયકવાડને આભારી છે તેઓએ મને શિક્ષણપદ્ધતિના અભ્યાસ માટે અમેરિકા મોકલ્યો હતો એટલુંજ નહિ, પરંતુ બીજા પણ અનેક માણસોને તેમજે પરદેશ મોકલ્યા છે અને મોકલે છે; અને તેઓ જે જે નવા વિચારો મહણુ કરી આવે તે તે વિચારો યોગ્ય હોય તો તેને અનુભવમાં મૂકવાની દરેક પ્રકારની સગવડ કરી આપે છે તેઓના પ્રભુ-દેવણીના પ્રયત્નો તો સર્વને માલુમ છે, અને આવી રીતે તેઓ એકલા ઘડાદરા રાજ્યને નહિ પરંતુ આખા હિંદુસ્તાન દેશને ઉન્નતિને રમ્તે દોરે છે. આજે આપના આગળ રજુ કરેલા વિચારો ઉપર અત્રે તેમજ બહાર જાહેર ચર્ચા થઈ તેમાંથી શ્રેષ્ઠ જણાય તેવા વિચારો અનુભવમાં મૂકવા યોગ્ય યત્નો યગે તો તેથી મારો તેમજ શ્રીમત્ ગાયકવાડ મહારાજે મારે માટે લીધેલા શ્રમનો કંઈક બદલો મળશે એવું મારું નમ્રતાપૂર્વક માનવું છે.

—(૦)—

હિંદુસ્તાનની વર્ષા-ઋતુ.

(લેખક—છેલ્લાવાલ કદાનંદસ પટેલ.)

મહેતાજી-વાડજ તા. દસઢોઈ જી. અમદાવાદની નિશાળ.

આપણા મુખર્ષિ ઇલાકામાં જૂન અધવાર્ષા પડી વરમાદ આવે છે, ત્યારે કાશ્મીર, પાંજા, અને આગ્રા અથોપ્પાના મંચુકત પ્રાન્તોના કેટલાક ભાગમાં તે વખતે વરસાદ ન આવતા ત્યાં નવેમ્બર માસથી શરૂ થાય છે.

તે વખતે આપણે અહિં બંધ પડે છે વળી મધ્રાસ તરફ આપણે ત્યાં પડે છે, તે વખતે થોડો પડે છે, પણ નવેમ્બરથી વધારે પડે છે, અને ત્યાં ચાર માસને બદલે સાત આઠ માસ વરસાદ આવે છે. વરસાદનું પ્રમાણ પણ દરેક ઠેકાણે સરખું ન હોતાં હિમાચલ અને મુબાઈ ઇલાકાના દક્ષિણ ભાગમાં તે અતિશય પડે છે ગુજરાત, મધ્ય હિંદ, નિઝામનું રાજ્ય, મદૈસુર ગિરે ઠેકાણે સાધારણ; અને સિંધ વગેરેમાં થોડો પડે છે. આમ હોવાનાં કારણો જાણવાની શિક્ષકવર્ગને તો ખાસ જરૂર છેજ.

પાણીની સપાટી પરથી આવતો શીતળ પવન આનંદ ઉપજાવે છે, અને ઉષ્ણ રેતાળ મુલકમાનો શુષ્ક અને દુઃખદાયક લાગે છે, કાંચુ કે રહેલામાં વરાળરૂપમાં પાણી સમાયલું છે, ત્યારે ખીજમાં તે નથી. પાણીનું વરાળરૂપ થવાની ક્રિયાનેજ આબ્જલવન કહેવામાં આવે છે. જે ક્રિયા જેમ હવા ઓછા દબાણવાળી અને ભેજ વગરની હોય, તેમ પધારે થાય છે એ ઉપરાન્ત નીચેના કારણો પણ એ ક્રિયાની વૃદ્ધિને મદદ કરે છે. (૧) પાણીની ઉપલી સપાટી જેમ વધારે ખુલ્લી હોય તેમ આબ્જલવનની ક્રિયા વધારે થાય. આ રીતે હિંદની દક્ષિણના હિંદી મહા-સાગરની વિશાળ ખુલ્લી સપાટી તેના વિશેષ વરસાદનું એક કારણ છે. (૨) જેમ હવા વધારે ઉષ્ણ તેમ તે ક્રિયા જોરમાં આવે. હિંદની દક્ષિણના સમુદ્રની સપાટી પરનો પવન વિયુવવૃત્ત ઉપર આવેલો હોવાથી ઉષ્ણ હોઈ આપણને લાલકર્તા થઈ પડે છે. (૩) જેમ પવન વધારે તેમ તે ક્રિયા ઝડપથી થાય. આપણે ત્યાં પવન વધારે છે, તે આગળ પવનના વિવેચનમાં જણાવ્યું છે આવાં આવા કારણોથી હવામાં ભેજ વધે છે. એવી ભેજવાળી હવા જ્યારે ઠંડી પડે છે, ત્યારે તેમાંની વરાળ ઠંડી પડી પાણીનું રૂપ લે છે, કમકે આપણે જાણીએ છીએ કે શિયાળામાં સવારે ઠંડી પડેલી જમિ પોતાના પૃષ્ઠ-ઉપરની ગરમ હવાને ઠંડી કરે છે; તેથી હવામાંની વરાળ ધ્રુમસ રૂપે નીચે પડે છે અને ઉનાળામાં આકાશમાં રહેલી હવા ઠંડી પડી વરાળને પાણી રૂપે ચૂકી દે છે, તેને વરસાદ કહીએ છીએ.

ભેજવાળી હવા ઠંડી પડતા પોતાની તમામ વરાળને તજ દેતી નથી, પણ જે પ્રમાણમાં તે ઠંડી પડતી જાય છે, તે પ્રમાણમાં તે તેને તજે છે. ૨૨°, ૫૯°, અને ૮૬° ગરમીવાળી હવા અનુક્રમે પોતાના વજનના ૧૬૦ મા,

૮૦ મા અને ૪૦ મા ભાગ જેટલી વરાળ પોતામાં રાખી શકે છે—અર્થાત્, દર ૨૫° અંશ ગરમી વધતાં વરાળને રાખવાની શક્તિ હવાની બમણી વધતી જાય છે. ન્યારે ઉક્ત ઉષ્ણતામાનની હવાએ ઉક્ત વરાળ પોતાનામાં ખી હોય છે, ત્યારે તે હવા પાણીથી તર થયલી ગણાય છે. એવી હવા જરાએ હડી થતા તેમાંથી થોડી વરાળને પાણીના રૂપમાં મૂકી દે છે. ૩૨°, ૬૦°, અને ૮૦° ઉષ્ણતાવાળી તર હવામાં અનુક્રમે દર ધનપુટે ૨ ઝા, ૫૮૭, અને ૧૦ ૮૧ ગ્રેન વરાળ હોય છે આ ઉપરથી જણાશે કે ન્યારે ૮૦° વાળી હવા ઠંડી પડી ૬૦° વાળી જતે, ત્યારે તે $(૧૦ ૮૧-૫ ૮૭) = ૪૯૪$ ગ્રેન વરાળને પાણીના રૂપમાં મૂકી દે છે.

હવે પવનના પ્રવાહોને ઋતુ સાથે ખાસ સંબંધ છે, માટે પ્રથમ તે વિષે જણવું જોઈએ. ગરમ હવા હલકી હોવાથી જીએ ચઢે છે, અને તેની ખાલી પડેલી જગા આમપાસની જડી હવા પૂરી દે છે; તેથી પવન ઉત્પન્ન થાય છે. ન્યારે કોઈ ઠેકાણે આગ લાગે છે, ત્યારે ત્યાં પવન જોસથી ધુકાય છે, એ આ વાતની સાખીતી છે તેજ પ્રમાણે સૂર્યની વધારે ગરમીથી પૃથ્વી પરના એક ભાગની હવા ગરમ થઈ હલકી થવાથી જીએ ચઢે છે, અને ખીજા ભાગમાંથી ઓછી ગરમ હવા ત્યાં આવી તેની જગા પૂરે છે આથી હવા ગતિમાન થાય છે. દરિઆઈ અને જમીનની દરેરથી આ વાત સ્પષ્ટ સમજાય છે. વળી જુદી જુદી જગાની હવામાં વરાળ ઓછી યા વધારે હોય તો પણ પવન ઉત્પન્ન થાય છે, કેમકે હવા ન્યારે ગરમ થાય ત્યારેજ તે વરાળના વધારે જથ્થાને રાખી શકે, અને તેમાં જેમ વરાળ વધારે તેમ તે વધારે હલકી થાય આથી જોજવાળી હવા જીએ ચઢે છે, અને જેમ જીએ જાય છે, તેમ તે ઠંડી પડતી જાય છે; તે વખતે તે પોતામાંની વરાળને પાણી રૂપે નીચે મૂકતી જાય છે. વળી વગળ પ્રવાહી રૂપમાં આવે છે, ત્યારે તે પોતાની ગરમી તણ દે છે. તે તજેલી ગરમી હવાને મળવાથી તે વધારે ગરમ અને હલકી થઈ વધારે જોસથી જીએ ચઢે છે, તે કારણથી પણ જીએ ચઢેલી હવાને ઠેકાણે આસપાસની ખીજા હવા આવી પવન ઉત્પન્ન થાય છે. આવાં કાન્જોથી તેમજ પૃથ્વીની ધરી ત્રાંસી અને સમાન્તર હોવાથી નિયમિત પવન ઉત્પન્ન થઈ તે વર્ષાઋતુનું મૂળ થઈ પડે છે.

વિષુવવૃત્ત પર આ પ્રકારના ફેરફારો વધારે થાય છે, કેમકે પૃથ્વીની ધરી ૨૩ $\frac{1}{2}$ ° નમેલી હોવાથી સૂર્ય અમુક વખતે વિષુવવૃત્તની ઉત્તરે અને અમુક વખતે દક્ષિણે હોય છે. ત્યાં સૂર્ય શિરોબિંદુએ કે તે બિંદુની પાસે હોય છે, ત્યાં તેના ઉષ્ણ કિરણ લગભગે પડી હવાને ગરમ કરે છે ઉષ્ણ કટિબંધ સિવાયના લોકોને માથે સૂર્ય આવતો નથી, તેથી લાંબી દવાહડી હોય છે આવી રીતે સૂર્ય માથે આલ્પાથી વિષુવવૃત્તની પાસેના મુસકની હવા ઉષ્ણ થઈ જાયે ચઢે છે, જેથી તેની ખાલી પડેલી જગા ઉત્તર અને દક્ષિણ તરફની હડી હવાથી પુરાય છે એ દા પવનો શુદ્ધ ઉત્તર અને દક્ષિણ બાજુથી વિષુવવૃત્ત તરફ આવવા જોઈએ, પણ તેમ થતુ નથી, કારણ કે પૃથ્વીને દૈનિક ગતિ છે, તેથી તેની સાથે રહેલું વાતાવરણ પણ અવકાશમા ગતિ કરે છે, તેથી ઉત્તર તથા દક્ષિણ ગોળાર્ધથી આવતા પવનની દિશા બદલાઈને ઈશાન તથા અમિટાણુની થાય છે.

દૈનિક ગતિથી વિષુવવૃત્ત આગળની જગા જેટલા વેગથી ફરે છે, તેટલા વેગથી પૃથ્વી પરનો કોઈપણ ભાગ ફરતો નથી, એ ખુદ્દુ છે. હવે પૃથ્વીનો પરિધ ૨૪ કલાકમાં એક ચક્ર ફરે છે, માટે પરિધને ૨૪ કલાકના મિનિટોએ ભાગીએ તો લગભગ ૧૭ આવે છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે વિષુવવૃત્ત આગળની જગાના પવનની અવકાશમા ગતિ ૧ મિનિટમાં ૧૭ માઈલ થાય, અને ત્યાંથી ૬૦° દૂરની જગાના પવનની ગતિ ૮ $\frac{1}{2}$ માઈલ ૧ મિનિટમા થાય છે, અને ધ્રુવ પરના પવનો તો તદ્દન સ્થિરજ હોય. હવે વિષુવવૃત્ત પરનો પવન ગરમ થઈ હલકો થવાથી જાયે ચઢે, તેની જગા પર ધ્રુવ તરફનો હડો પવન ધસે છે—એટલે કે ઉત્તર ધ્રુવ તરફનો દક્ષિણમા અને દક્ષિણ ધ્રુવ તરફનો ઉત્તરમા ધસે છે, પરંતુ એ ધસનાર પવનોને પૃથ્વીની સાથે પૂર્વ બાજી જવાની ગતિ પણ અવકાશમાં હોય છે. આમ એ ગતિના યોગે પવન એકે તરફ ન જતાં પદાર્થવિજ્ઞાનના નિયમ પ્રમાણે તેનું ફળમાન કર્ણસ્થાનેજ ચતુ જોઈએ—એટલે કે ઉત્તર ધ્રુવ તરફના પવનને વિષુવવૃત્ત તરફ ઉત્તરથી દક્ષિણમા જવાની એક ગતિ છે, અને બીજી એકી વખતે પૃથ્વી સાથે પૂર્વ તરફ જવાની ગતિ છે, માટે તે શુદ્ધ દક્ષિણ કે પૂર્વ તરફ ન જતાં એ એ દિશાના કર્ણ તરફ જવો જોઈએ અને વળી શુદ્ધ ઉત્તરથી ન આવતાં ઉત્તર બાજી દક્ષિણ અને પૂર્વ તરફ સીધા જવાના માર્ગો જે બિંદુએ મળેલા હોય છે, ત્યાંથી—અર્થાત

વાયવ્ય તરફથી આવવો જોઈએ. તે-૪ પ્રમાણે દક્ષિણ ધ્રુવ તરફનો પવન નૈર્ઋત્ય તરફથી આવવો જોઈએ, પણ તેમ થતું નથી, કારણ કે ધારો કે વિષુવવૃત્તની ઉત્તરે ૬૦° ઉપર કોઈ સ્થળ હોય, તો ત્યાંના પવનની પૂર્વમાં ગતિ ૧ મિનિટમાં ૮૩ માઈલ હોય છે, અને તેટલીજ ગતિ વિષુવવૃત્ત તરફ જવાની પણ હોય છે, તો તે જગા પરથી વિષુવવૃત્ત તરફ જવા નીકળેલો પવન ઉપર કલા પ્રમાણે વાયવ્યમાંથી આવવો લાગે; પરંતુ વાયવ્યમાંથી આવીને સીધી લીટીમાં તે વિષુવવૃત્તના જે સ્થળે પહોંચવો જોઈએ, તે સ્થળ તો ૧ મિનિટમાં ૧૭ માઈલની ઝડપે પૂર્વ બજી ફરતુ હોવાથી ત્યાં તેની પશ્ચિમનું બીજુ-૪ સ્થળ તે વખતે આવેલું હશે, આથી કરીને ધ્રુવો તરફથી આવના પવનો એક બોલી ગતિવાળી જગા પરથી ધણી ઝડપની ગતિવાળી જગા પર આવવાના કારણે સીધે તેઓ પૃથ્વીની સપાટી ઉપરની ઝડપે ફરી શક્તા નથી, અને તેથી પાછળ પડી જાય છે, તેટલા માટે તે વિષુવવૃત્તની કોઈ જગાની સાક્ષી માગી બાજુએથી એટલે કે પૂર્વ તરફથી આવના હોય એમ લાગે છે. અને જ્યારે પૂર્વ તરફથી આવે ત્યારે બેવડી ગતિને લીધે તેમનું ફળમાન શુદ્ધ પૂર્વમાંથી નહિ, પણ ઉત્તર ધ્રુવ બજીના વાયુનું ઈમાન તરફથી અને દક્ષિણ બજીનાનું અગ્નિ તરફથી આગમન થાય, એ સ્પષ્ટ છે. આ ઉપરથી સમજાય છે કે દૈનિક ગતિના કારણથીજ વાયવ્ય અને નૈર્ઋત્ય તરફનું વાયુનું આગમન ફરી જઈ ઈશાન અને અગ્નિનું થાય છે. આ બંને પવનો નિયમિત રીતે વાય છે, અને વદાગ્રેને બજા ઉપયોગી છે. તેથી એમને નિયમિતવાદી કે વ્યાપારવાયુ કહેવામાં આવે છે.

દરે વિગદ વ્યાપારવાયુ વિશે જણવું જોઈએ. વિષુવવૃત્ત પગેના વાયુ ગરમ થઈ ઉંચે ચડી ગયો, તેની આવી પડેલી જગા પર ઉત્તર દક્ષિણનો પવન ધસી આવ્યો, જેથી એ ધસી આવેલા પવનની આવી પડેલી જગા પૂરવાને તે સ્થાનની ઉપરનો વાયુ નીચે ધસી આવે એ પુરતું છે, પણ તેથી કરીને ઉંચે જગા ખાલી પડે, તે ખાલી જગા પૂરવા વિષુવવૃત્ત પરથી ગરમ થઈ ઊંચે ચડેલો પવન આવે છે. એ પવન અનિયમ ગતિવાળા પ્રદેશમાંથી બોલી ગતિવાળા પ્રદેશ તરફ વાય છે, તેથી પૃથ્વી ઉપરની જગાની પચ્ચારે પડી જવાને બદલે આગળ નીકળી જાય છે, તે કારણે

લીધે ધ્રુવે તરફ વાતા પવનો પશ્ચિમ દિશા તરફનો માર્ગ પણ લે છે, તેથી કરીને ઉત્તર ધ્રુવ તરફ વાતા પવનનું ક્રમમાન દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દિશાની વચ્ચેથી, અર્થાત્, નૈર્ઋત્ય ખૂણામાંથીજ, ધ્રુવ નેઈએ, અને દક્ષિણ ધ્રુવ તરફ વાતા પવનનો માર્ગ ઉત્તર અને પશ્ચિમની વચ્ચેના વાયવ્ય કોણ-માંથીજ હોય, એ સ્વાભાવિક છે. આ પવનોની દિશા વ્યાપારવાયુથી વિરુદ્ધ છે, માટેજ તેને વિરુદ્ધ વ્યાપારવાયુ કહેવામા આવે છે અને તે પૃથ્વીની સપાટી પર ન વાનાં કેટલીક ઊંચાઈએજ વાય છે. પૃથ્વીની સપાટી પર પવન જે દિશામા વાતો હોય, તે તરફ આકાશમા વાદળાં ધસડાતાં નથી, પણ તેની સામેની દિશા તરફ જતાં જોવામા આવે છે, તેનું કારણ આજ વાયુ છે.

આપણા હિંદમાં કયો વાયુ ક્યારે વાય છે, તે હવે જાણવું જોઈએ. આખી પૃથ્વી પર ૨૧ મી માર્ચે રાત દહાડે સમાન હોય છે, ત્યારથી તે સપ્ટેમ્બર સુધી ઉત્તર ગોળાર્ધ સૂર્ય સન્મુખ હોય છે. હિંદ દેશ ઉત્તર ગોળાર્ધમાં ૧૦ થી ૩૫ અક્ષાંશ સુધીમાં છે, તેથી જૂન માસમા સૂર્ય હિંદને માથે હોય છે, અને તે સપ્ટેમ્બર સુધી રહે છે. તે દર્મિયાન હિંદની હવા ગરમ થઈ જાયે ચડે છે, અને તેની જગા લેવા ફક્ત દક્ષિણનો વિયુવવૃત્ત પરનો પવન આવે છે, કેમકે ઉત્તર બણીના પવનને હિમાલય આવરતો અટકાવે છે. દક્ષિણમાંથી વિયુવવૃત્ત પર આવતો પવન અગ્નિકોણનો હોય છે, એ ખીના આગળ કહેવાઈ ગઈ છે. હવે એ વિયુવવૃત્ત પર આવેલા પવનની રિયતિ ત્યાની હાજ નથી, પણ તે હિંદ તરફ આવવા માટે છે, તે વખતે તે જુદી દિશા પકડે છે, કેમકે એ પવન જાયે આકાશમા જતા વિરુદ્ધ વ્યાપારવાયુ જોવાં જને છે, અને તેથી તેની દિશા આગળ કહ્યા પ્રમાણે હિંદમા નૈર્ઋત્ય કોણની યાય એ સ્પષ્ટ છે. આ વાયુ હિંદને માથે સૂર્ય હોય છે, ત્યારેજ એટલે કે જૂનથી સપ્ટેમ્બર સુધીજ નૈર્ઋત્ય કોણમાંથી વાય છે. આવી રીતે ફક્ત એ વાયુ મોસમમાં ચતારો છે, માટે એને મોન્સન કે મોસમી પવન કહેવામા આવે છે. આજ પવન મુખર્ષ પક્ષાણની વર્ષાઋતુનો છે, તે આગળ જણાશે.

હવે આશિઋત્ય માર્ચ સુધી સૂર્ય દક્ષિણ ગોળાર્ધ તરફ હોય છે, અને તેથી તે વખતે દર્મિયાન ત્યાના લોકોને માથે તે હોય છે, તેથી

ઑઝેલિઆ તથા દક્ષિણ મહાસાગરની હવા ગરમ થઈ ઊંચે ચઢે છે. તેની જગા પૂરવાને ઉત્તર ગોળાર્ધની દડી પડેલી હવા જાય છે. એ જગા લેવું જનાર પવન વિપુલવૃત્ત સુધી તો ઈશાન તરફથી વાતો હોય, એ આગળ આવી ગયું છે, પણ વિપુલવૃત્તની દક્ષિણે જતા વાયવ્ય તરફથી વાતો લાગે એ ખુદ્ધ છે માટે આપણા હિંદ ઉપર તો તે ઈશાન તરફથી આવતો લાગે છે આ ઠંડો વાયુ પૂર્વ કાઠાના મુલકની વર્ષા-ઋતુનું કારણ છે, તે આગળ આવશે એ ઈશાન કોણુના પવનને મુખર્ધ ઈલાકા તરફ આવતા હિમાલય ખાળે છે, જેથી મુખર્ધ ઇલાકા પર એ પવનની કઈ અસર નથી. આમ પૂર્વ કાઠા પર આ પવનથી વર્ષા-ઋતુ બેસે છે, તેનીજ સાથે સાથે કાશ્મીર, પગ્ગણ અને સમુક્ત પ્રાન્તોમા પણ વર્ષા-ઋતુ બેસે છે; પણ તે આ પવનથી નહિ, પરંતુ તે એક ત્રીજાજ પવનથી છે. આગળ કલા પ્રમાણે દક્ષિણ સાગરની હવા ગરમ થઈ ઊંચે ચઢવાથી તેની જગા લેવા ઉત્તર ગોળાર્ધનો જે પવન ગયો છે, તેની ખાલી પડેલી જગા પાનો ઊંચેનો પવન નીચે આવી પૂરે છે, આથી કરીને ઊંચે જગા ખાલી પડે છે, તેને ઠંડાણે દક્ષિણનો ગરમ થઈ ઊંચે ચઢેલો વિદ્ધ વ્યાપારવાયુ આવે છે, એ પવન વિપુલવૃત્ત પરથી ઉત્તર ગોળાર્ધમાં જાય છે, તેથી કરીને તે નૈર્ઋત્ય કોણુનો હોય છે. એ પવનની ગતિ ઊંચે આઠાશમા છે, તેથી તે હિમાલય સાથે અથગાયાથી કાશ્મીર, પગ્ગણ, અને સમુક્ત પ્રાન્તોમા વરસાદ આવે છે.

ઉપર વર્ણવેલા ત્રણે પવનો હિંદમાં વરસાદ શી રીતે લાવે છે, તે જોવું જોઈએ. પ્રથમ નૈર્ઋત્ય કોણુના પવન વિષે વાત કરીએ એ પવન અરબી સમુદ્ર તથા હિંદી મહાસાગરની વિશાળ ખુદી સપાટી પરથી આવે છે, જેથી તે જોજથી તરવચ્ચે હોય છે. નૈર્ઋત્ય તરફથી જેવા તે હિંદ પર ધસે છે, તેવાજ તેને સલાદ્રિ અટકાવે છે, તેથી તે પવન તે પર્વત સાથે અથગાયાથી ઠંડો પડી પોતામા રહેલી વરાળને પાણી રૂપે છોડી દે છે, આ કારણથી કોણુ અને પશ્ચિમ ઘાટ પર મુશળધાર વરસાદ પડે છે. અથગાયા પછી તે ઊંચે ચઢે છે, તેમ તેમ વધારે ઠંડો પડે, એ સ્પષ્ટ છે. આમ તે ઠંડો પડતો પડતો પોતાની વરાળને વરસાદરૂપે મુખર્ધ ઇલાકા, દક્ષિણ હિંદ, તંજાવુતાના, નિઝામનુ રાજ્ય, મધ્ય હિંદ, ગંગાનો પ્રદેશ વગેરે,

જગાએ નાખતો નાખતો હિમાલય તરફ જઈ, ત્યાં અથગઈ પર્વતની તળે-
ટીમાં પુષ્કળ વરસાદ નાખી ઉંચે ચઢી હિમાલય પર તમામ વરાળ બરફ
રૂપે છોડી દેક સઢી હાલતમાં મધ્ય એગિઆ તરફ જાય છે, તેથી કરીને
તેનાથી ટિબેટમાં વરસાદ ન આવે, એ ખુલ્લું છે. આ પવનથી કાશ્મીર,
પંજાબ, અને મદ્રાસમાં પણ થોડો વરસાદ વરસે છે.

મદ્રાસની ખરી વર્ષા-ઋતુ તો નવેમ્બરથી માયં સુધીની છે, અને તે
આગળ કહેલા ઈશાન કોણુના પવનથી ઉત્પન્ન થાય છે. એ પવન નૈર્ઋત્ય-
ના પવનની પેઠે ભેજથી તર હોતો નથી, કેમકે તે કઈ મહાસાગર
તરફથી આવતો નથી. તોપણ ઉત્તર ભણીનાં મોટાં સરોવરો વગેરેમાંથી
ભેજ લેતો આવેલો હોય છે. વળી તે ઉપર જળ્યાવી ગયા છીએ તેમ
હિમાલયના અટકાવ્યાથી હિંદના ધણા ભાગમાં વાતો નથી, પરંતુ પૂર્વ
કાંઠા પરજ વાય છે, તેથી કરીને તેનાથી મદ્રાસમાં દીક વરસાદ પડે છે
પછી તે પૂર્વ ઘાટ પર ઠડો પડી ચેતાની રહેલી વરાળને ત્યાં મૂકી દક્ષિણ
ગોળાર્ધ તરફ જતો રહે છે.

મદ્રાસમાં જે વખતે ઈશાનનો પવન વરસાદ આવે છે, તે વખતે
પંજાબ, કાશ્મીર, અને સયુક્ત પ્રાન્તોના કેટલાક ભાગમાં આગળ કહ્યા
મુજબ ઉંચેના પવનની દિશા નૈર્ઋત્યનાં છે અને તેનામાં ભેજ પુષ્કળ હોય
છે, તે પણ કહેવાઈ ગયું છે. એ પવન ઉંચે વાતો હોવાથી આગળ જતાં
તેને હિમાલયનો પ્રતિબંધ નડવાથી ઉક્ત પ્રાન્તોમાં બહુ વરસાદ વરસે છે

* દુનીઆની મોટામાં મોટી મીઠાની ખાણ.

હમેશના ઉપયોગમાં આવતી અમત્યની ચીજોમાં મીઠાની પણ ગણ્ય
તરી કરી શકાય. યોગ્ય પ્રમાણમાં લેવામાં આવેલું મીઠું જઠરાગ્નિને પ્રદીપ્ત
કરી ખોરાકનું પ્રમાણ વધારે છે, રુધિર ઉત્પન્ન થવામાં મદદ કરે છે, અને
મોમાં લાગ ઉત્પન્ન કરવામાં અતિ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે, અને એ

લાળ ખોરાક સાથે મળી પાચનક્રિયાને ઘણી મદદ કરે છે. આફ્રિકાના જંગલી લોકો મુઠ્ઠીભર સોનાને બદલે એક મુઠ્ઠી મીઠું મેળવવાની તૃષ્ણા રાખે છે અને બહુમૂલ્ય હાથીદાંત આપી સોધું મીઠું મેળવવામાં આગે પણ પોતાનું અહોભાગ્ય માને છે પુરાતન કાળમાં ડચ લોકો પોતાના કેદીઓને સજા દાખલ બોજનમાં મીઠું આપવું બંધ કરતા એટલું મીઠાનું માહાત્મ્ય છે! આવી ઉપયોગી વસ્તુનો પ્રભુએ જળ અને રથળ બંને ઠેકાણે પુષ્કળ પ્રમાણમાં સમૃદ્ધ કરેલો છે

મીઠું મુખ્યત્વે બે રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. (૧) દરિયાના, સરોવરના કૂવાના ખારા પાણીને સુકવીને (૨) જમીનમાંથી ખોદી કાઢીને.

પૃથ્વી ઉપર મીઠાની ઘણી ખાણો છે. હિન્દુસ્તાનમાં પંજાબમાં ખેવડાની પાસેના એક પહાડમાં, તેમજ પશ્ચિમ સરહદ ઉપર ડોહાટના પહાડમાં પણ સિંધવની ખાણો છે ખીન્ન દેશોની મીઠાની ખાણોમાં ઇર્લાન્ડ, જર્મની, અને પોલાન્ડની ખાણો પ્રસિદ્ધ છે

પોલાન્ડ દેશમાં આવેલા કોકો પ્રાન્તની ખાણ દુનિઆમાં મોટામાં મોટી છે. એની અદર એકઠા થયેલા મીઠાનો એક મોટો ડુંગર બની રહ્યો છે. તેની લંબાઈ ૪૬૦ માઈલ, પહોળાઈ ૨૦ માઈલ અને ઊંચાઈ ૧૨૦૦ ફુટ એટલે લગભગ ૦૧ માઈલની છે. પોલાન્ડવાસીઓ પોતાના પૂર્વજોના સમયથી-કેટલીએ પેઢીઓથી એ ખાણમાંથી મીઠું ખોદી રહ્યા છે કહેવાય છે કે મીઠું ખોદતા ખોદતા જે મોટો માર્ગ બન્યો છે તે ૪૦૦ માઈલ લાંબો છે. એ ખાણમાં પ્રવેશ કરતાજ પ્રવાસી આશ્ચર્યમાં લીન ચર્ષ જાય છે એ ખાણનો આંતર ભાગ ચાર ભાગમાં વહેંચાયેલો છે પહેલા ભાગમાંથી ઊતરી ખીન્નમાં જવાય છે ત્યાં એક ક્ષારયુક્ત જલ પૂર્ણ વિશાળ તળાવ જેવામાં આવે છે નાવમાં બેસી તેને સામે પાર જવાય છે ત્યાં આગળ ત્રીજા ભાગમાં ઊતરવાને સીડીઓ બનાવેલી છે. ત્રીજા ભાગમાં પહોંચતા પોતાના માથા ઉપર એક મોટું પાણીભર્યું વિશાળ તળાવ છે, એ વિચાર આવતાં મુસાફર વિરમય સાથે વિહ્વલ ચર્ષ જાય છે. એ ત્રીજો ભાગ એક અપૂર્વ સ્થાન છે. અહિં ઠામ ઠામ મીઠાના ડુંગરકોરીને આપણા પ્રાચીન ઐશ્વર્ય સમયના ચૈત્યોની માફક મકાનો બનાવવામાં આવ્યા છે. જેવી શહેરોમાં સગવડ હોય છે તેવાજ અહિં પણ કચ્વામાં આવેલી છે.

દેવમંદિર, હોટલ, નાટકશાળા, અને સુવા બેસવાનાં ઘરો એમ દરેક જાતનાં મકાન ત્યાં દૃષ્ટિએ પડે છે. હોટલ તો એવડું મોટું છે કે એક હજાર માણસ તેમાં એક સાથે બેસીને જમી શકે ! !

વળી એ મકાનોની દિવાલ વગેરે એવી સાફ અને ચળકતી બનાવવામાં આવેલી છે કે દીવાની જ્યોતિષી પ્રકાશનું સંપૂર્ણ પરાવર્તન થતાં ઝગઝગાટ થઈ રહે છે.

આ ખાણુમાથી પ્રતિવર્ષ લાખો મણુ મીઠું કાઢવામાં આવે છે, તે પણ ભગર ખાલી થતો નથી હમેશાં છ હજાર માણસોને તેમાં રોજ મળે છે. તેમાંના ઘણાં તે ખાણુની અદરજ ઘરમાર બનાવી ગામમાં રહેનારની પેઠે સુખથી રહે છે. ધરતીના પેટામાં એ લોકો બાળબચ્ચાઓનું પાલન-પોષણ કરે છે વિવાહાદિ પણ લાજ કરે છે અને સંઘળા સામાજિક નિ-
મોનું ચર્ચાર પાલન પણ તેઓ તેમાંજ કરે છે શું આ વાત પ્રભુની કૃપા અગાધ છે એનું સ્મરણ નથી કરાવતી ?

સ્કૂલ નંબર ૯,
મુરત.

} કલ્યાણજી પિઠૂલભાઈ મહેતા

દ્વાદશ શિક્ષાવચન.

(લેખક — મગનલાલ વનમાલીદાસ મહેતા)

દશ્ય પ્રયત્ને જો મજે,
ઇચ્છુ તુમ સુખ નિત્ય,
ચાહે ભુવનમાં જો । ફરી,
કયા છે અખડ દિત.

(૧) બાળકનો મુખ્ય આધાર શિક્ષક પરજ હોય છે જો બાળકને તેમની યુવાવસ્થામાંજ સાર્વિક દીક્ષા આપવામાં આવે તો તે વાવેલા બીજનો અંતિમમાં સુદર પુષ્પધારી છોડ બને, અને તેથી સર્વ સુખની પ્રાપ્તિ થાય

(૨) આમ્ય ભાષાનો ઉપયોગ આ ઉછરતા બાળક આગળ ન

કરવો, કારણ કે તેમના કામળ હૃદય પર તે છાપ જોડી પેમી જાય, અને તે ક્રમે કરી નીકળે નહિ પરંતુ જે શુદ્ધ અને સમગ્ર સકાય એવી ભાષાનો ઉપયોગ થાય તો શુર્જરી ભાષાનો ઉત્કર્ષ થાય.

(૩) શિક્ષક એ અલૌકિક જ્ઞાન કરાવનારો સન્માર્ગ છે, કારણ એ દ્વારાજ અન્ય બાબતોનું જ્ઞાન થાય છે. માતા આ ભૂમિકામાં જન્મ આપે છે, પરંતુ શિક્ષક અન્ય ભૂમિકાઓનું જ્ઞાન કરાવે છે, તો શિક્ષકે સારા ઉમદા વિચાર યોગ્યતા અને યોગ્યતા એ તેની ઉત્કૃષ્ટ ફળ છે.

(૪) પોતે સ્વચ્છ રહી બાળકોને સ્વચ્છ રહેવાના અને સાચા બોલવાના ઉપદેશો આહર્નિશ અમલ કરાવવામાં આવે તો કાળાંતરે તે ઉપદેશની છાપ તે કામળ હૃદયના શિશુઓ પર દડ રહે.

(૫) જે કામ કરવું તે સર્વોત્તમ કરવું પોતાનું ચિત્ત પોતાના કામમાં જ રાખવું અને પોતાની સર્વ શક્તિઓને તેમાં જ જોડવી. સુખસપત્તિ અને વિજય પાછળ ચાલ્યા આવવાનાં.

(૬) ક્રોધને સ્થાન આપવું નહિ, કારણ કે એનાથી પોતે ધારેલું કામ નિષ્ફળ જાય છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ તેનો સર્વદા પરાજય થાય છે, અને એનો અધ્યાસ બાળકોના ચલિત મગજ પર પડે છે.

(૭) મિત્રજ જોવો એ પોતાના સામર્થ્યને જોવા બરાબર છે. વિરોધના પ્રસંગમાં મિત્રજને કાજમાં રાખવો, અર્થાત્, મનની શક્તિને જાળવી રાખવી, અને બાળકોને પણ તેનો ધડા લેવા પ્રેરણા કરવી કે જેથી વિજયની વરમાળા તમારા કંઠમાંજ આરોપાશે.

(૮) કદી નિગદ્ય થવું નહિ, કારણ કે સુખપ્રાપ્તિના પ્રસંગો પુષ્કળ આવ્યા કરે છે, અને જેઓ શ્રદ્ધાથી પ્રયત્નને સેવે છે, તેમને સુખનો સૂર્ય જગ્યા વિના રહેતો નથી.

(૯) કેટલાકનો સિદ્ધાંત એવો હોય છે કે ગમે તેમ કરીને પંજુ પૈસા મેળવવા, અન્ય કેટલાકનો સિદ્ધાંત એવો હોય છે કે “લાલ તરફ” ન જોતાં “ઉત્તમ કાર્ય” કરવા તરફજ દૃષ્ટિ રાખવી, એ બન્નેમાંથી કયા શિક્ષકની પકિતમાં પોતાને બેસવું યોગ્ય છે, તેનો નિર્ણય કરવા માટે તેમને બે વાર વિચાર કરવાની અગત્ય ભાગ્યેજ ગણાશે.

૪૨૮ ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા કેટલાક અરબી ફારસી શબ્દો

(૧૦) બીજાઓને કાઠી પણ રીતે વશ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો : પોતાને હુમળ કરનાર છે, એટલુજ નહિ પરંતુ શિયો પણ શિક્ષકનું અંકરણ કરતા થાય છે, માટે એવો ઉદ્દેશ મનમાથી દૂર કરવો.

(૧૧) લોકપ્રિય થવાનો ન્યાયયુક્ત એક સરળ માર્ગ છે, એ કે તેમને (લોકોને) જ્ઞાન આપવું, તેમની મતિ અધિક પ્રકાશિત કરવું તેમનામાં વિરોધ ઉત્પાદિત પ્રકટાવવો, અને તેમની સુખ શક્તિઓને ન અત્ કરવી.

(૧૨) વિદ્યાલયોમાં જે જ્ઞાનામૃત મળે છે તે જળજલી રાખી તે વૃદ્ધિ થાય તેવી ઉત્કૃષ્ટ રાખવી અને તે મેળવવા માટે સતત પ્રયાસ કરવો

ગુજરાતી ભાષામાં વપરાતા કેટલાક અરબી ફારસી શબ્દો.

(લખનાર અમીરમિયાં હુમ્દૂમિયાં).

(ગુ. શા. ૫ પુ. ૫૧ સુ. ૫૪૭ ૨૭૩ થી આગળ)

તેરીખ, અરબી તારીખ શબ્દ પરથી થયેલો જણાય છે.

તહેનાત (અ) તઅનાત શબ્દ વપરાય છે હજુર, સેવા, ખરો શબ્દ તઅઉન

છે પણ ફારસીવાળા તઅનાન શબ્દ એજ અર્થમાં વાપરે છે.

તૈમુર (તુ) તીમૂર તીમૂર=પોલાદ. આદશાહનું નામ છે.

તૈયાર (અ)

તોડો (કા). તવ્દા ઢગલો.

તોપ (તુ) તૂપ એને ચી પ્રત્યય લાગીને તોપચી (તૂપ્પી).

તોફાન (અ). વફાન. અતિવૃદ્ધિ, ધણુ પાણી, વટોળીઓ, આધી, ભુગડી

મારે એટલુ પાણી તવફ=ગોળ ફર્યો, ઉપરથી.

તોખરો (કા) તોખા

તોખા (અ). તવ્ખા. ગુનાથી પાછા ફરવું, ગુનાથી બચવું

તોર (અ). તવર રીતલાત, વક્ષણ, રેવ

તોરો (અ). તુરો.

- તોલો (ફા) તોલા. રૂપીઆભાર વજન
 તોશાખાનુ (ફા). તોશફખાના, ઉપરથી સામાન મૂકવાની જગા.
 તોહમત (અ). તુહમત એમ લગાડવી, બૂંડું બોલવું.
 તેગ (ફા). સાકડું.
 તગી (ફા). ગરીબી, સખતી
 તજુ (ફા). તજૂ.
 તથુરો (ફા). તજૂર, સાગી
 તુદ (ફા) તેજ, જલદ, નફારી, ધુટી.

દ.

- દખમુ (ફા). દુખમા. પારસી લોકો પોતાના મુકદાને જ્યાં મૂકે છે, તે જગા.
 દખલ (અ). દખલ આમદાની, અદર આવવું.
 દગદગો (ફા). દગદગા ડર, બીક, ધારતી.
 દગલખાજ (ફા.) દગાખાજ. દગો કરનાર.
 દગાખોર (ફા) ખુદન=ખાનુ ઉપરથી. દગો કરનાર.
 દફતર (ફા). દફતર કચેરીના કાગળોનો જથ્થો. જ્યાં એવા કાગળો રહેતા હોય તે મકાન. દખિસ્તાન, દમીર, દફતર ને દીવાન શબ્દો પહલવી ભાષાના દમ=રક્ષણ કરવું ઉપરથી થયા છે. (“ અદફારક ” ઉપરથી).
 દફન (અ). દફન જમીનમાં દાટવો, કાઈ વસ્તુને છુપાવવી.
 દફે (અ) દફઅ. હાલવવું, દૂર કરવું
 દફેદાર (અ ફા) દફઅ (અ) કલમ, કાપદો, ભાગનદાર=વાળો એક આહદો છે.
 દખ્ખો (ફા) દખ્ખા મહત્ત્વ, ટાપટીપ, નગારા વગેરેનો અવાજ.
 દમ (ફા) શ્વાસ
 દમાક (અ). દિમાગ દમાગ. મમજ, અહકાર, ગર્વ.
 દમારકસ (અ). દમરિક અથવા દિમરક એક ગહેર છે દમશાક બિન

દરોજ (કા). દાદ દાદરનો રોગ.

દરિયાફ (કા). દર્યાફત દર્યાફતનનકી કરવું ઉપરથી.

દરિયો (કા). દર્યા. મોટી નદી, નદી ગુજરાતીમા અખાનના અર્થમાં વપરાય છે.

દરોઅસ્ત (કા) તમામ એકલાનું ખીજ કોઈના ભાગ વગરનું.

દલાલ (અ). દલાલ. રસ્તો ખતાવનાર, જેની મારફત માલનો ખરીદ વકરો થાય તે. દલ્લ=મૂકયુ, ખતાવ્યુ, આગળીથી ખતાવ્યુ, ઉપરથી.

દલીલ (અ). રસ્તો દેખાડવો દલ્લ, ઉપરથી.

દવા (અ). ઔષધ

દવાત (અ) ખડીઓ.

દવાદાર (અ. કા). દવા અને દારૂ બને સમાનાર્થ છે ઔષધ.

દસ્કત (કા. અ) દસ્તખત. પોતાના હાથના અક્ષર દસ્ત (કા) =હાથ ખત (અ) =લખાણ સહી કરવી, નિશાની કરવી

દસ્ત (કા) હાથ, પગ, કાપડો, ફતેહ, મુખ્ય, ગાદી, શક્તિ, એક આખી વસ્તુ, રીત, કાલ્દો, કાનૂન, વખત, વજર, ઝાડો, વગેરે.

ચર્યાપત્રો.

. (મિ લજ્જશકર ગણપતરામ.)

શાકા—“સોલકી સેનાપતિ મિહીર જોગ લખીતંગ શ્રી પંચાસર નગર-થી શ્રીમાન ચાવડામણિ મહારાજધિરાજ રાજેન્દ્ર જયશિખરી ગુર્જરેશ્વરનો વિશ્વાસુ, આધીન ને નીમકદલાલ સેવક, ગુર્જરી માતાનો સાચો તન, સુભટોપરિ, ગુર્જર સેનાધિપતિ સુગ્ધાળ.”

ઉપલા ફકરાને વાક્ય કહેવાય કે નહિ ? એને સાધારણ સાદા વાક્યમાં ગોઠવી તેનું પૃથક્કરણ ચવા મહેરબાની કરશો.

ઉત્તર—ઉપરનો ફકરો સાદું વાક્ય છે ...‘મિહીરં પ્રાપ્તિ ..સુરપાલેન લિખિતમ્’ એ સરકૃત રચના ઉપરથી ‘મિહીર જોગ લખીતંગ...સુરપાળ’ એ રચના ગુજરાતીમા પ્રચલિત થઈ છે, પરંતુ ‘લિખિતમ્’ ઉપરથી થયેલું ‘લખીતંગ’ રૂપ ‘લખનાર’ના અર્થમા હોય એવી રીતે વપરાતું થઈ ગયું છે. માટે ઉપરુ વાક્ય નીચે પ્રમાણે સમજી પૃથક્કરણ કરવું.

‘સોલકી સેનાપતિ મિહીર જોગ લખીતંગ શ્રી...સુરપાળ છે.’

શકા—બુધને સૂર્યની આસપાસ ફરતા ૮૬ દિવસ લાગે છે (૫. ૨૫૬ છઠ્ઠી ચોપડી), પણ ૫ ૨૫૭ મે ટીપમાં લખે છે, કે ‘પોતાની ધરી પર ફરતા ૮૮ દિવસ લાગે છે.’ તો સ્થળનિવાસીને ૮૬ દિવસનું વર્ષ અને ૮૮ દિવસનો એક દિવસ, એ બનવું સમવિત છે ?

ઉત્તર—૫ ૨૫૬ મે આપેલો છે તે જૂનો મત છે. તે પ્રમાણે બુધ સૂર્યની આસપાસ ૮૬ દિવસમાં ફરી રહે છે, અને પોતાની ધરી પર ૨૪ કલાકમાં ભ્રમણ કરે છે. નવીન શોધ પ્રમાણે બુધને પોતાની ધરી પર ફરવાનો તેમજ સૂર્યની આસપાસ ફરવાનો સમય એકજ એટલે ૮૭ ૯૬૯ અથવા લગભગ ૮૮ દિવસનો છે આજ મત ૫ ૨૫૭ ની ટીપમાં આપવામાં આવ્યો છે. આ શોધ એક ઇટાલિઅન ખગોળવેત્તા પ્રોફેસર શિઆ-પ્રેલિએ કરી છે તેટું કહેવું એવું છે કે બુધ સૂર્યની તરફ પોતાનું એકતું એકજ પાસુ રાખે છે તે તેના ભ્રમણ અને પરિક્રમણના સમય એકજ હોવાનું પરિણામ છે આ મતને અમેરિકાના મિ લૉવેલ નામના બીજા પ્રસિદ્ધ ખગોળવેત્તા તરફથી પુષ્ટિ મળેલી છે માટે ૮૬ અને ૮૮ દિવસ એ બે પરસ્પર વિરોધી સમજવાના નથી, પરંતુ જૂના ને નવા મત રૂપે સમજવાના છે; તેમજ ભ્રમણકાળ ૨૪ કલાકનો જૂના મત પ્રમાણે મનાતો હતો તે ૮૮ દિવસનો હોવો જોઈએ એવું નવા મત પ્રમાણે મનાય છે. નવા મતમાં જેમ ભ્રમણકાળ ૮૮ દિવસનો ગણાય છે, તેમ પરિક્રમણકાળ પણ તેટલાજ દિવસનો ગણાય છે.

મિ મગનલાલ નાયુભાઈ.

શકા—‘સત્યાનાશ’ શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ સાથે અર્થ સમજાવો.

ઉત્તર—‘સત્યાનાશ’ શબ્દ ‘સત્તા’+‘નાશ’ ઉપરથી થયો છે. ‘સત્તા’ એટલે ‘અસ્તિત્વ’ અથવા ‘હયાતી’. તે પરથી ‘સત્યાનાશ’ એટલે ‘નષ્ટોદય’ અથવા ‘પુરેપુરો નાશ થવો’ એવો અર્થ થાય છે.

મિ ત્રિભુવન દેવશી, તથા મિ માણેકલાલ શિવરામ બટ્ટ.

શકા—ગુજરાતી ચોથી ચોપડીના પાઠ ૮૮ ના ચોથા પંક્તિમાં લખ્યું છે ‘કે-પછી મારી લાંબી ચીકણી જીલ લપડાવાનીને તેને પકડીને આખોજ ગળી ગયું’ અને તેજ ચોપડીના પાઠ પંપની સમસ્યા વિષેની

કવિતામાં લખ્યું છે કે “જીમ વિના ચોલે ઘણું, મેઢક તે કહેવાય.”
તો એ બેમાં ખરું શું ?

ઉત્તર—દેડકાને જીલ છે એમાં કાઈ પણ પ્રકારનો સંશય નથી,
પરંતુ એ જીલનું મૂળ મનુષ્યની માફક ગળા આગળ ન હોતાં દાંત આગળ
હોય છે, અને જીલનું ટેરનું દાંત પામે ન રહેતા અદર ગળા તરફ રહે છે;
મતલબ કે દેડકાની જીલ મનુષ્યની જીલ કરતાં ઉલટી છે, એટલે તે બોલ-
વાના કામમાં મદદ કરતી નથી, પરંતુ ખોરાક પકડવાનાજ ઉપયોગની છે.
તેથી ‘જીલ વિના બોલે ઘણું’ એમ કહેવામાં બાધ નથી.

શકા—શુ ચોથી ચોપડીના પાઠ ૨૬ ના છેલ્લા પેરંઆફમાં લખ્યું
છે કે “હવે પાદશાહ ત્યાંથી બિડીને મહેલ તરફ ગયો. મહેલના દરવાજા
આગળ તેણે એક દેસાઈને ઉભેલો જોયો” તે સંબંધમાં થતી વાતચીતથી
દેસાઈએ પાદશાહને જાણખ્યો એમ ખુદલું જણાય છે તો પહેલા પેરંઆફ
માં લખ્યા પ્રમાણે “પાદશાહ વેશ બદલીને નગરચર્યા જોવા નીકળ્યો”
એ વાત બિડી જાય છે; કેમકે પાદશાહ પાદશાહી વેશ ધારણ કર્યા વિના
દેસાઈએ શી રીતે જાણખ્યો ? ને જ્યારે દેસાઈ જાણખે, સારે બીજા
શા માટે ન જાણખે તે સમજાતું નથી.

ઉત્તર—તે સબંધી થતી વાતચીતથી દેસાઈએ પાદશાહને જાણખ્યો
એમ કાઈ પણ રીતે જણાતું નથી એથી ઉલટું ‘પાદશાહે તેને જોઈ કહ્યું
કે તમે તમારા હકના દસ્તાવેજ બતાવો, નહિ તો તમારી જાગીર જપત
કરવામાં આવશે’ એ શબ્દો પરથી પાદશાહ હોવાની બાબત પાદશાહે પોતેજ
દેસાઈને એ પ્રશ્નથી જણાવી છે એમ ખુદલું માલમ પડે છે. ‘દેસાઈએ પાદ-
શાહને જાણખ્યો’ એમ અનુમાન કરવા માટે એક પણ શબ્દ કે વચન
નથી. મહેલના દરવાજા આગળ આ વાતચીત થાય છે તે પણ જૂલવા
જેવું નથી.

શકા—પહેલી ચોપડીના પાઠ ૪૩ ના ત્રીજા પેરંઆફમાં એવું લખ્યું
છે કે “આ વાગોળે છે, ત્યારે એના બેઉ જડબા હાલે છે;” પણ ગાય,
બેંસ વગેરે વાગોળનારાં જનાવર જ્યારે વાગોળે છે ત્યારે ફક્ત નીચડું
એકજ જડબું હાલતું જણાય છે. ડાકરોને પૂછતા પણ નીચડું એકજ હાલે

નિશાળોનાં ધનામપત્રક.

અમદાવાદ વિભાગ—

લોલીઆ—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો ચોપડીઓ લુગડા ને સાકર વહેંચી રા. ૫-૦-૦ ઊતેલીઆ—મે. ઠકાર સાહેબ તથા સદગૃહસ્થો છોકરાને કપડા તથા સાકર રા. ૬ યોપલ—મુખી બ. હેયરભાઈ દેશાઈભાઈ છોકરાને મીઠાઈ વહેંચી રા. ૩ મોડાસા મુખ્ય સ્કૂ.—શેઠ સુનીલાલ ગોકળદાસ, શેઠ જમનાદાસ જેઠાભાઈ, શા. પ્રેમચંદ સખી-દાસ, શેઠ ધુલજી ભુરજી છોકરાને માટે પરખના વાસણો અપાવ્યા રા. ૧૬ પમુંજ—પા. બહેયર જીવાભાઈ સ્કુલના છોકરાને જમાડ્યા. રા. ૧૨. ગોમતીપુર—રામકૃષ્ણ મીલના એજન્ટ મી. ચીમનલાલ માણેકલાલ, ચી મનલાલ માણેકલાલ તથા સદગૃહસ્થો પા. નારણ રણછોડ છોકરાને ચોપડી ઓનુ ધનામ વહેંચ્યુ રા. ૨૧ છોકરાને જમાડ્યા રા. ૫૦ છોકરાને જમાડ્યા રા. ૨૦. ગોરજ—સરવૈયર જગનલાલ બીખાભાઈ મીઠાઈ વહેંચી રા. ૩ બાવળા—પા. કેવળભાઈ દેશાઈભાઈ, નદલાલ મુળશકર છોકરાને જમાડ્યા. પાટડી—પા. લાલભાઈ રણછોડદાસ પરખ મગવી રા. ૧૫. દર બાર સાહેબ તથા સદગૃહસ્થો નિશાળના સમ્રદરયાન માટે રા. ૧૨૦. દેત્રોજ મુખ્ય સ્કૂ.—સદગૃહસ્થો છોકરાને જમાડ્યા રા. ૨૬-૮-૦ પુસ્તકો વહેંચ્યા રા. ૯ રામોલ—સદગૃહસ્થો નિશાળ જમાડી રા. રા. ૭-૮-૦ ઓઠા—મેવાડના પચ તરફથી નિશાળ જમાડી રા. ૯ રૂદાનલ—ગામના સદગૃહસ્થો નિશાળ જમાડી રા. ૧૨-૮-૦ ચેખલા—સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો દેત્રોજ—ક. શાળા પા. મોહનલાલ ગ્રાણીદાસ વગેરે રા. ૧૧) સ્કુલ જમાડી તથા પુસ્તક તથા ગામના સદગૃહસ્થો નિશાળ જમાડી રા. ૧૬ સાંધલ—કમીટીના મેમ્બર તથા આગેવાનો છોકરાને મીઠાઈ ખાલા ને ચોપડીઓ આપી રા. ૧૮-૪-૦ ખેરવા—પાટડીના મે. દરબાર સાહેબ, વહીવટદાર ગીરધરલાલ, ગામના સદગૃહસ્થો નિશાળ જમાડી રા. ૨૫ તથા મીઠાઈ વહેંચી રા. ૩. સીતાપુર—મુખી લલુભાઈ માવજીદાસ કાર્યશાળા પ્રસંગે છોકરાને જમાડ્યા રા. ૨૦-૮-૦. સદગૃહસ્થો રમાલ વહેંચ્યા રા. ૭-૧૨-૦ ચલોડા—ગામના સદગૃહસ્થો સમ્રદરયાન માટે આપ્યા રા. ૩. છોકરાને જમાડ્યા. રા. ૩૫-૮-૦ ભાત—પા. નાથાભાઈ રણછોડદાસ સ્કુલ જમાડી રા. ૨૧ ઓગણજ—

પા. ચેલાભાઈ બહેચરદાસ છોકરાને જમાડ્યાં ૩૧ ૨૩-૮-૦ વાસણા કે-
લીઆ-સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા આગેવાનો છોકરાને જમાડ્યા ૩૧. ૬૦
ગરીબ છોકરાને કપડા આપ્યા ૩૧. ૧૦ મીઠાઈ વહેંચી ૩૧. ૨. કોડા-ગા-
મના સદગૃહસ્થો સ્કુલ જમાડી. આંબલી-ગામના સદગૃહસ્થો છોકરાને
જમાડ્યાં તથા કપડા આપ્યાં ૩૧ ૧૫ નાંદેજ-ગામના આગેવાનો છો-
કરાને જમાડ્યાં ૩૧. ૧૭-૪-૦. ઊનારસદ-શા. જમનાદાસ ખુશાલદામ,
શા. કેશવલાલ જીમેદરામ, શા. મોનીચદ લખમીચદ, શા ત્રીકમલાલ વીર-
ચદ, હેડ માસ્તર છોટાલાલ નરબેરામ, પા લખુભાઈ વાલાભાઈ, પા. પ્રાણુ-
ભાઈ કહાનદાસ, પડયા સામળભાઈ સારથરામ, પા. જીવાભાઈ લખુભાઈ
વગેરે ગામના સદગૃહસ્થો છોકરાને જમાડ્યા ૩૧ ૯૭. વઢવા-ગામના
આગેવાનો નિશાળ જમાડી ૩૧ ૨૫. વાંચ-મે. કાજી સાહેબ નિશાળ
જમાડી, ધડીઆળ નિશાળમાં આપ્યું, શહેનશાહની જમીઓ વહેંચી ૩૧. ૪૨
પાટડી કન્યા-દરબાર સાહેબે કપાવત ધર્મ ૩૧. ૧૦૦૦) બને નિશાળો-
ની પરખ માટે આપ્યા. પા. રણુછોડભાઈ જીભાઈની વિધવા બાઈ રેવાબાઈ
કન્યાઓના ભરત શિવજી માટે ૩૧ ૨૫ ગોરૈયા-ગામના આગેવાનો સ્કુલ
જમાડી ૩૧. ૧૦ અસલગામ-સદગૃહસ્થો સ્કુલ જમાડી. ૩૧ ૧૦.
હાંસોલ-અમદાવાદના ડોહટર સાહેબ મી. પીતાબરદાસ દુબેરદાસે સ્કુલ
જમાડી ૩૧ ૨૫. છોકરાને ચોપડીઓ વહેંચી ૩૧. ૨૫. હરસોલ-ગામના
સદગૃહસ્થો ૨ પુસણના મુળચંદ જીજીદાસ છોકરાને જમાડ્યા તથા કપડા
વહેંચ્યા ૩૧. ૪૬. ચંડીસર-ગામના સદગૃહસ્થો છોકરાને જમાડ્યાં તથા
ખાલા વહેંચ્યા ૩૧. ૧૭. પીસાવાડ-ગામના સદગૃહસ્થો નિશાળ જમાડી.
૩૧. ૧૨. પોગળુ-ગામના આગેવાનો છોકરાને જમાડ્યાં તથા ચોપડીઓ
આપી. ૩૧ ૧૫-૪-૦ રખીઆણા-સોળ ગામના પા મોતીરામ કહાન-
દાસ મીઠાઈ વહેંચી ૩૧. ૪. હાંગરવા-મુખી જીજીભાઈ દુબેરદાસ તથા
સદગૃહસ્થો નિશાળ જમાડી ૩૧. ૨૫. મખીઆવ-હોટર સાહેબ દેવીસંગજી
રાયસંગજી નિશાળ જમાડી ૩૧. ૧૦. કુતેપુર-ગામના આગેવાનો સ્કુલ
જમાડી તથા મીઠાઈ વહેંચી ૩૧. ૧૫. ખેરોલ-ધણીઓલના મુરચદ વીર-
ચંદ તથા પ્રાતિજ્ઞા પરીખ ઘેલાભાઈ કેશવલાલ ને ખેરોલના પા. હરગો-
વન રાયજી તથા સદગૃહસ્થો છોકરાને જમાડ્યા તથા ઈનામ વહેંચ્યું ૩૧ ૩૮
આંબલીઆરા-સ્કુલ કમીટીના મેમ્બરો તથા સદગૃહસ્થો નિશાળ જમાડી.

રા. ૧૦. સોનાસણ—શા. છોટાલાલ જગનલાલે પુત્રપ્રસવની ખુશાલીમાં
 મીઠાઈ વહેંચી. રા. ૪. બેાલા—ગામના આગેવાનો સ્કુલ જમાડી રા.
 રા. ૫-૪-૦. પીપલી—ગાયના આગેવાનો નિશાળ જમાડી. રા. ૧૬.
 ત્રાંસદ—કમીટીના મેમ્બરો તથા આગેવાનો નિશાળ જમાડી રા. ૮.
 પાલડી કાંકેજ—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી. ઝીંઝર—ગામના
 આગેવાનોમાથી પા. હાવાભાઈ રામભાઈ તથા મોહોબતસોંગ નાનાભાઈ
 વગેરે નિશાળ જમાડી. રા. ૧૧. બદરખા—ગામના આગેવાનો નિશાળ
 જમાડી. રા. ૨૨-૪-૦. ભાડીયાદ—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી રા. ૩૬
 રાયપુર—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી રા. ૧૬). નીકોલ—ગા-
 મના તથા મોદવના સદગૃહસ્થો છોકરાને જમાડયા તથા ટોપીઓ સ્વેટી
 છુટા વહેંચી ધડીયાળ આપ્યુ નિશાળના ઉપયોગ માટે રા. ૧૬) અસ-
 લાલી—ગામના સદગૃહસ્થો નિશાળ જમાડી. બાવળા કન્યાશાળા—
 આગેવાનો કપડા વહેંચ્યાં રા. ૮) પોલારપુર—લીમનાયના મહંતશ્રી
 ગજરાજગરજી ઈશ્વરગરજી મીઠાઈ તથા ચોપડીઓ ને રમાલ વહેંચ્યા રા.
 ૨૭) બાવલીઆરી—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી તથા મી-
 ઠાઈ વહેંચી રા. ૧૨). કોચરખ—ગામના પા. શોમાભાઈ જેઠાભાઈ
 તથા મુળજીભાઈ ભગવાનદાસ ને આગેવાનો છોકરાને જમાડયા રા.
 ૫૬-૫-૦. પાલડીના પા. ચેલાભાઈ ગજાભાઈ તથા પા. ગજાભાઈ મયુ-
 રભાઈ છોડીઓને કપડા આપ્યા રા. ૧૬-૮-૦. કોચરખના પા. લલાભાઈ
 નારણભાઈ શા. બાબરભાઈ સુનીલાલ છોકરાને માટે ટોપીઓ રા. ૧૦).
 ભોજવા—મેમ્બરો તથા દરબાર નિશાળ જમાડી. કાવી—આગેવાનો
 નિશાળ જમાડી. વણુઝર—પા. ખોડીદાસ હીરાભાઈ તથા આગેવાનો
 નિશાળ જમાડી દેકાવાડા—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી રા. ૧૪).
 સરોડા—ગામના આગેવાનો સ્કુલ જમાડી ચાનખેડા—ગામના આગે-
 વાનો સ્કુલ જમાડી રા. ૩૧) ઊચડી—ગામના આગેવાનોમાથી કસ-
 રીશોંગ જસવતસિંગ વગેરે તરફથી સ્કુલ જમાડી. ચીઆડા—ગામના
 સદગૃહસ્થો નિશાળ જમાડી રા. ૧૦) મોડાસર—ગામના આગેવાનો
 નિશાળ જમાડી. જસવતપુર—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી રા.
 ૨૦) અચીએર—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી રા. ૨૦). રા-
 શચ—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી રા. ૧૧-૮-૦. બેતલપુર—

પંડ્યા મોહલાલ પુરોત્તમે વાગતું ઘડીયાળ આપ્યું મીઠાઈ વહેંચી શ. ૧૩). ગામના આગેવાનો છોકરાને જમાડ્યા શ. ૪૫). છનીઆર— તાનુકદાઃ હીમનશીંગ અમરશીંગ છોકરાં જમાડ્યાં. પટેલ નગદરભાઈ નાથાભાઈ તથા ગામના સદગૃહસ્થો ઈનામ તથા પતાસાં વહેંચ્યા. ગરીબ છોકરાને રહેરા ચોપડીઓ શ. ૫૫-૪-૦. રજોડા—ગામના આગેવાનો છોકરાને જમાડ્યાં ગીરમથા—મુખી રણુડોડભાઈ દેસાઈ ભાઈ રકુલ જમાડી તથા પપાલા વહેંચ્યા શ. ૧૫). પીરાણાના કાકા લક્ષ્મણ કુમ્મસી છોકરાને જમાડ્યા તથા ચોપડીઓ વહેંચી શ. ૨૦) પીરાણાના કાકા મોતીભાઈ જેઠાભાઈ છોકરા માટે પરજ મગવી તથા મીઠાઈ વહેંચી શ. ૮) મુખી જુલાભાઈ કુબેરદાસ તથા ગામના આગેવાનો મીઠાઈ વહેંચી શ. ૮-૮-૦. કુકડ—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી ઈનામ વહેંચ્યુ શ. ૪૦). નોલી—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી. જુ'ડાળ—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી. હાંસોલ— પા. ગયુરભાઈ ઈશ્વરભાઈ નિશાળ જમાડી શ. ૨૫) દેત્રોજ કન્યા-શાળા—પા. મોહનલાલ પ્રાણુદાસ કન્યાશાળાની છોડીઓને જમાડી. દેત્રોજ મુખ્ય રુદ્રુ—ગામના આગેવાનો છોકરાને જમાડ્યા. તણુસા—ગામના આગેવાનો છોકરાને જમાડ્યાં. ઊતેલીયા—ઊતેલીયા નામદાર ઠાકોર સાહેબ છોકરાને જમાડ્યાં તથા ચોપડીઓ અને કપડાં ઈનામ આપ્યાં શ. ૪૫). અધાર—પા. અમરતલાલ મોતીચમ છોકરાને જમાડ્યાં શ. ૧૫). કમીટીના મેમ્બરો તથા આગેવાનો ચોપડીઓ તથા મીઠાઈ વહેંચી શ. ૧૭-૧૨-૦. છુડધળ—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી તથા છોકરાને મીઠાઈ વહેંચી શ. ૨૧). મહીજડા—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી આંખડી—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી શ. ૧૫). ઊખલોડ—મુખી અજાણમ ત્રીકમદાસની વિધવા જડાવ બાઈએ નિશાળના છોકરાને જમાડ્યા શ. ૧૫). રૂપાલ—કમીટીના મેમ્બરો તથા ગામના સદગૃહસ્થો છોકરાને જમાડ્યાં તથા પુસ્તકો આપ્યાં શ. ૧૭). યયુ'જ—યયુ'જના પા. મગનલાલ ગદ્દાભાઈએ છોકરાને જમાડ્યાં શ. ૧૫). લાંબા—ગામના આગેવાનો નિશાળ જમાડી. મોળ ગામ—પા. પીનાંર રામદાસ તથા પા. મોતીચમ કદાનદાસ પા. વનગાલી બાજુદાસ

અંક ૧૨ મો.

પૃથક ૫૧ મું.

Gujarat School Paper.

ગુજરાત શાળાપત્ર.

ડિસેમ્બર, ૧૯૧૨.

વિષય.

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ.

૧. કાવ્યસંપત્તિનું સ્તિર્જન. ... ૪૪૧-૪૪૪.
૨. હાસ્યરસ. (મો. પા. દ્વે.) ... ૪૪૪-૪૪૮.
૩. કવિ ચેન્દ્ર. (અ. બી. બેડેકર) ... ૪૪૮-૪૫૩.
૪. સ્વ. શા. બ. લાલસંકર ઉમીચાંચંકર ત્ર. તુ. સં.
અવનચરિત્ર. (જે. પ્ર. પ.) ... ૪૫૩-૪૬૦.
૫. શુ. બા. પ્ર. બા. (હો. દા. રજાધર) ... ૪૬૦-૪૬૪.
૬. વનસ્પતિવર્જન. (મ. વ. મ.) ... ૪૬૪-૪૬૮.
૭. સિધના નિસ્વાઓમાં ફેરફાર. (મો. પ્ર. બા.) ૪૬૮-૪૬૯.
૮. કેળવણીખાતાની ખબરો ... ૪૬૯-૪૭૫.
૯. નિશાળોનાં ક્રમામપત્રક ... ૪૭૫-૪૮૦.

સંપાદક (આગસ્ટ, ૧૯૦૨ થી) - અમરે

અકાદમિક - રા. જ. કમળાસંકર પ્રાણસંકર ત્રિવેદી, બી. એ.,

પ્રિન્સિપલ, પ્રે. શ. દેવિજી હોટેલ - અમદાવાદ.

કેળવણીખાતાના હુકમગંધી.

(સર્વ દલ સંવાદીન રાંખવા ૭)

સુધી તેનું ચિત્ત સ્વસ્થતામાંથી ખસી ઉન્માદની અવસ્થામાં આવતું નથી, ને જ્યાંસુધી તેની કલ્પનાશક્તિ અમર્યાદ થતી નથી, જ્યાંસુધી કવિની કવિતા બનાવી શકાતી નથી.^૧ મહાન કવિ શેક્સપિયરે પણ કહ્યું છે કે જેમ જેમ કલ્પનાશક્તિ અજાત વસ્તુઓના આકારોનું સ્વરૂપ ધરે છે, તેમ તેમ કવિની કલમ તે તે સંસ્કારસ્વરૂપને શબ્દદ્વારા મૂર્તિમય કરે છે, અને વાચકને અવગુણે એક સ્થાનિક વસ્તુને અને નામ આપે છે.^૨ એજ કવિ આને “સુદર ઉન્માદ” (Fine frenzy)નું રૂપ કહે છે. લૉડ મેજોરે કહે છે કે “સુદર ઉન્માદ” ખરો, પરંતુ ‘ઉન્માદ’ તો ખરોજ. અર્થાત્, મનની અત્યંત આવેશયુક્ત વેગવાન સ્થિતિ, જેનું રૂપ અમદારી થવાથી ચારત્વ વિશિષ્ટ, સુદર એમ વિશેષણ લગાડ્યું છે, એવી સ્થિતિ વિના ઉત્તમ કાવ્ય રચી શકાતા નથી. એજ પ્રયત્નકાર આગળ કહે છે કે બધી પદ્યમય રચના ગમે તેવી સુદર હોય તો તે ઈર્ષ કાવ્ય નથી. અન્ય રીતે એક રચના ગમે તેવી સ્તુતિપાત્ર હોય, પણ એટલાથીજ તે કાવ્ય બનતું નથી. આપણી કલ્પનાશક્તિ ઉપર એક પ્રકારનો મોહ ઉત્પન્ન કરે એવી રીતે શબ્દો પ્રયોજવાની રીત, ચિત્રકાર રંગથી જે અન્ન ઉત્પન્ન કરે છે તે અન્નર શબ્દથી ઉત્પન્ન કરવાની જે રીત, તેનું નામ કાવ્ય.^૩ આ પ્રમાણે શબ્દઅમર્યાદિ

1 ‘A poet is unable to compose poetry until he becomes inspired and is out of his sober senses, and his imagination is no longer under his control’ Plato.

2 ‘As imagination bodies forth
The forms or things unknown, the poet’s pen
Turns them to shapes, and gives to airy nothing
A local habitation and a name.’

3 By poetry we mean not all writing in verse, not even all good writing in verse. Our definition excludes many metrical compositions which on other grounds deserve the highest praise. By poetry we mean the art of employing words in such a manner as to produce an illusion on the imagination, the art of doing by means of words what the painter does by means of colours’ Macaulay.

ને અર્થચમત્કૃતિ એ બને, કાવ્યલક્ષણના ઘટક અવયવો છે. કાવિપરે પણ લલિત ને ઉચિત પદનું સંશોધન કરતા કવિને કેટલો બધો પરિશ્રમ પડે છે, પરંતુ તે પરિશ્રમમાં કેવો અનિર્વચનીય આનંદ રહેલો છે, લગ્નગવાણી મુઝાની માફક ચાગ પછા મહાકષ્ટે હસ્તગત થયા જેવાં લાગે છે, તોપણ કેવા દૂર જતા રહે છે, તેને હસ્તગત કરતાં કેવો શ્રમ પડે છે, પછી તેની પરસ્પર મૈત્રી થાય એવી રીતે યોગ્ય સ્થળે સુવ્યવસ્થા કરી શબ્દો વડે કલ્પનાની એક ચારનમ મૂર્તિનું કેવી રીતે કવિ નિર્માણ કરે છે, તેનું ઘણું સુંદર વર્ણન કરેલું છે.^૧

આ પ્રમાણે શબ્દચમત્કૃતિ વિનાનું પદ્ય તે પદ્યજ છે, કાવ્ય નથીજ. આજ કારણથી દંડીએ તેમજ જગન્નાથે શબ્દ ને અર્થ બંનેને કાવ્ય કહેવાને બદલે શબ્દનેજ કાવ્ય કહ્યું છે. લલિતપદ વિના કાવ્ય તે અકાવ્યજ છે. પદ્મલાલિત એ કાવ્યલક્ષણનો એક આવરવક અંશ છે. આ ઉપરથી કેવલ શબ્દચમત્કૃતિજ કાવ્યને માટે અપેક્ષિત છે, એમ સમજવાનું નથી. શબ્દચમત્કૃતિ સાથે અર્થચમત્કૃતિ, અર્થગૌરવ પણ જોઈએ. ઉપર દર્શાવ્યું છે કે શબ્દપાક કરતા અર્થપાક વિશેષ ચમત્કારી છે. અહિં એટલું મમજવાનું છે કે કેવલ અનુપ્રાસ કે યમકની અનેક રચનાઓ, એકાક્ષરી, દ્વ્યક્ષરી, કે અમુક રચનાના અક્ષરનાજ કાવ્યોમા તો કૃત્રિમ જોલા છે. એને શબ્દ-વૈચિત્ર્ય કહી શકાય. પણ શબ્દચમત્કૃતિમા એવી કૃત્રિમ ને ક્ષિણ રચનાનો સમાવેશ કરવો સુકત નથી.

કવિત્વબીજેનું તારતમ્ય.

ઉપર દર્શાવેલા મમ્મટ, વિદ્યાધર, આદિ આલકારિકાએ આપેલા કવિત્વબીજેમા પ્રતિભાને પ્રધાન સ્થાન આપ્યું છે, ને પ્રતિભા, બહુશ્રુત-ત્વ, ને કાવ્યપરિશીલન એ ત્રણ એકઠા થાય ત્યારે કાવ્ય રચી શકાય એમ કહ્યું છે કેટલાક આલકારિકા તો એથી આગળ વધીને એમ કહે છે કે પ્રતિભાજ અર્થ કારણ છે. પ્રતિભાથીજ કવિત્વ ઉત્પન્ન થાય છે. અભ્યાસયોગથી તેમાં વૃદ્ધિ થાય, ને વ્યુત્પત્તિથી તેમાં ચારુત્વ આવે

1 There is in poetic pains,
Which only &c. Cowper.

છે. હવે પ્રતિભા ધણે અંશે નૈસર્ગિક છે, સારે એવી શક્તિ જેને સહજ ન હોય તેણે કાવ્ય રચવાનો અભ્યાસજ ન કરવો એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. એ તો ખરું છે કે એ ત્રણે કારણો એકઠા થયા વિના ઉત્તમ કાવ્યો ખની શકતા નથી પરંતુ અભ્યાસથી કઈ પણ અસાધ્ય નથીજ એ પણ વીસરવાનું નથી એથીજ દંડા કહે છે કે પૂર્વવાસનાગુણની સાથે રહેલી અદ્ભુત પ્રતિભાશક્તિ ન હોય તોપણ પ્રાચીન કાવ્યોનું પરિશીલન અને અભ્યાસ પણ કઈ અવર્ણ્ય કૃપા કરે છે, અર્થાત્, કાવ્યસંપાદન-સામર્થ્ય ઉત્પન્ન કરે છે. માટે લોકશાસ્ત્ર આદિનું સમ્યક્ આલોચન અને પરિશીલન કરવા પ્રથમ પ્રયત્ન આદરવો, અને તેમા પાર પામ્યા પછીજ કાવ્ય રચવાનો પ્રયાસ કરવો.^૨

(અપૂર્ણ)

હાસ્યરસ.

(૩ ગા. મો. પા. દ્વે. એમ એ., એલ. એલ ખી)

(ચાલુ પુ ૫૧, પૃ. ૪૧૩ થી).

હાસ્ય રવાણાવિક, નિશુદ્ધ, અને પરિપૂર્ણ હોવું જોઈએ

હાસ્યરસની રચનાથી હાસ્ય ઉત્પન્ન થાય છે તે વખતે વાચકનાં અંગેમાં કેવો ફેરફાર થાય છે અથવા એના ચિત્તમાં કેવા વિચારો આવે છે, એ વખતે એને પોતાના ચલિયાતાપણાનું જ્ઞાન થાય છે, પોતે કઈ વિજય મેળવ્યો હોય એવું લાગે છે, પોતે એવી રિચાતમાં મુકાયો હોત તો એવી શૂલ ન કરત એવા ખ્યાલ ઉત્પન્ન થાય છે કે કેમ તે વિષે ચર્ચા કરવાની

૧ કવિત્વં જાયતે શક્તેર્વર્ધતેઽભ્યાસયોગતઃ ।

તસ્ય ચારુત્વનિષ્પત્તૌ વ્યુત્પત્તિસ્તુ ગરીયસી ॥ વાગ્મટા૦

૨ ન વિચિતે યદ્યપિ પૂર્વવાસનાગુણાનુબન્ધિ પ્રતિમાનમદ્ભુતમ્ ।

શ્રુતેન યત્નેન ચ વાગુપાસિતા ધ્રુવં કરોત્યેવ કમપ્યનુગ્રહમ્ ॥

કાવ્યાદ૦

આ રચને જરૂર નથી. આ રચને તો આપણે એટલું જ કહીયું કે અમુક રચનાદારા અન્યકારના જે હાસ્યની આપણને પ્રતીતિ થતી હોય તે હાસ્યને સ્વાભાવિક, વિશુદ્ધ અને પરિપૂર્ણ હોય તોજ વાચકના હૃદયમાં પણ એવાજ હાસ્યની ઊર્મિઓ ઉછળાવવામાં તે રચના સફળ નીવડે છે; નહિ-તો હાસ્યરસની રચના તરીકે તે નિષ્ફળ જાય છે. કુદરતી રીતે માણસને હસવાનું વલણ થઈ આવે તે વખતે હસવું એજ તેનો ધર્મ છે. એ હાસ્યમાં જો દ્વેષ કે એવો કોઈ દુર્વિકાર ન આવતો હોય તો એ હાસ્યને કૃત્રિમ રીતે દબાવી દેવાનું એને કોઈ પણ રીતનું કારણ નથી. એ હાસ્ય કરતી વખતે ખીજા કોઈ આગતેજ વિચારથી કે અમુક માણસોને પ્રસન્ન કરવાની હદબહારની કાળજીથી એણે પોતાના હાસ્યને ગુંગળાવી નાખવું ન જોઈએ, પણ એણે ખુલ્લા મનથી હસવું જોઈએ. હાસ્ય કરતાં એણે એકાએક ગંભીરતા ધારણ કરવી ન જોઈએ, “ હું હાસ્ય કરું છું ” એવાં વચનો કહેવાને એણે થોભવું પણ ન જોઈએ, પણ પોતાના ઉત્તમવર્ગ હાસ્યમાં પોતાના વ્યક્તિત્વને એણે વિસારી દેવું જોઈએ.

હાસ્યરસનું વિરોધી તત્ત્વ.

એ ઉપરાંત, હાસ્યરસની રચનામાં હાસ્યરસનું વિરોધી તત્ત્વ ન હોવું જોઈએ કોઈ હાસ્યરસવાળી વાત હોય તેમાં હાસ્ય આવવાને બદલે શોક થાય અથવા ત્રાસ ઉપજે એવું કંઈ પણ કથન કરવામાં આવે તો તે અસ્થાને છે દુઃકાળના દુઃખનું નિવારણ કરવાને માટે બાળકોને મારી નાખીને તેનું માસ વાપરવું એવી સ્ત્રિવ્રતની સૂચના આ પ્રકારની છે; અને “ પડિન શ્રીયુત નારાયણશાસ્ત્રી ”ની વાર્તામાં “ માર્યા રૂપવતી શશુ ॥ ” એ વચનને આધારે શાસ્ત્રીજી પોતાની રૂપવતી ભાઈની આખમા લોટાની સળી ખોસી દે છે, તે બૂમો પાડે છે અને રાય છે, તેની એક આખમાથી લોટી અને ખીજી આખમાથી પછી વહે છે, તે જોઈને શાસ્ત્રીજી સન્તોષ પામે છે; અને પછી “ ઘઠાક્ષી કુલનાશિની ॥ ” એ સૂર સાંભરી આખાથી ખીજી આંખ પણ ફોટી નાખે છે એ વૃત્તાન્તમાં પણ કંઈક આવી રીતનો દોષ થતો હોય એવું આ લેખકને જણાય છે.

સુરચિનોત્સાગ.

હાસ્યરસવાળી રચનામાં સુરચિનોત્સાગ પણ ન થવો જોઈએ. આ

વાર્તા સર્વ કાઈ સ્વીકારે એવી હોવાથી એ વિષે વધારે વિસ્તાર કરવાની આ રચણે જરૂર લાગતી નથી. સુરુચિનો ત્યાગ થયાના એકાદ બે દાખલા સ્વ. નવલરામભાઈની “ ભટનું લોપાળું ” એ નામની ઉત્તમ રચનામાં પણ જોવામાં આવે છે એ લગાર નવાઈ જેવું છે.

હાસ્ય અને કરુણ.

હાસ્યરસવાળાં નાટકોમાંથી ઉપર આપણે કેટલાક ઉતારાઓ આપી ગયા છીએ; પણ તે ઉપરાંત કરુણરસવાળાં નાટકોમાં પણ હાસ્યરસ ધણું ઉપયોગી થઈ પડે છે કરુણરસ અને હાસ્યરસ એ બેઉના ચિત્રો ધણાં પાસે પાસે મુકાવાથી કેટલીક વખતે કરુણરસમાં ધણું વધારો થાય છે. “ હુંમ્ફ્રેટ ” ના નાટકનો “ grave-digger (કબર ખોદનાર) નો પ્રવેશ કબર આગળનાં “ grave-digger ” (કબર ખોદનાર) નાં વચ્ચે લીધે કબરની લયાનકતામાં વધારો કરે છે અને ત્યારપછી ઓફીલિયાનું શબ લઈને તેનો લાઈ વગેરે આવે છે તે દેખાવની અસર પણ એ હાસ્યરસના સમિશ્રણથી વધારે મજબૂત થાય છે “ કિંગ લિયર ” ના નાટકમાં પણ કુદરતના ભયકર તોફાનોને વખતે કિંગ લિયર અને મશ્કરાના પાત્ર સાથે સાથે મુકાવાથી એવોજ હેતુ સિદ્ધ થાય છે અને “ એન્ટોની અને ક્લિયોપેટ્રા ” એ નાટકમાં ઝેરી સર્પ વેચનાર ગામડિયાના “ I wish you joy of the worm ” એ વચનથી પણ એવોજ અર્થ સરે છે એ ઉપરાંત, કાઈ વખતે કરુણરસના અતિશયથી હૃદયનું ઘણું તગ ખેંચાણ થયું હોય તે વખતે હાસ્યરસના પાત્રનો પ્રવેશ માત્ર થવાથી આપણે એકદમ નવી સ્થિતિમાં મુકાઈએ છીએ અને એના એક અટહાસ્યની સાથે આપણા હૃદય ઉપરનો સઘળો ભાર ખસી જાય છે.

ગંભીરતા.

હાસ્યરસની રચનામાં ગંભીરતા એ અસ્થાને છે એવી રચનામાં તુચ્છ વિષયોના સમ્બન્ધમાં ગંભીર વચ્ચેના ઉચ્ચારવામાં આવે એવું તો ઘણી વાર બને છે, પણ તે ગંભીરતા ખરેખરી નહિ પણ ઉપલક્ષ્યાજ્ઞ હોય છે, અને હાસ્યરસની નિષ્પત્તિ થાય એજ એ ગંભીરતાનો હેતુ હોય છે. આ પ્રમાણે હાસ્યરસની રચના ગંભીરતાહીન હોય એ એક પ્રકારની રચનાનું દ્વયજ્ઞ નથી, પણ શૂન્ય છે.

વાચાળતા.

હાસ્યરસની રચનામા વાચાળતા પણ સાધારણ રીતે હોય છેજ. કેટલાક રમૂજ દુયકાઓ ધણા ટૂંકા હોય છે એ ખરૂં, પણ તે આપણને વાચ્યાતુર્ય (Witticism) નાજ દાખલાઓ પૂરા પાડે છે. હાસ્યરસ (humour) ની નિષ્પત્તિને માટે નો કઈક વાચાળતાનીજ જરૂર પડે છે. મોલિયરના હાસ્યરસવાળા નાટકોમાં લાગ્યે બે પાના એવા જતાં હશે કે જેમા એવી વાચાળતા નહિ જોવામા આવતી હોય. મૂર્ખ માણસની મૂર્ખતાને ઉઘાડી પાડવાને માટે એના મુખમા અનેક શબ્દો મૂકવાની નાટકકારને ઘણી વખતે જરૂર પડે છે. આજ કારણથી, મોલિયરના એક નાટકમાં, વૃદ્ધ વયે પરણવા ઇચ્છનાર માણસના મુખમા નીચે, પ્રમાણેના વચનો મૂકવામાં આવ્યા છે —

ડાસો—શુ હું મારો ધરાદો છોડી દઈશ ? શું, સાહેબ, તમે એમ ધારો છો કે હવે હું પરણવાને લાયક નથી ? મારી ઉમ્મર કેટલી યઈ છે તે વાત તમે જવા દો, અને ખરેખરી વસ્તુનિધિતિ શી છે તેનોજ તમે વિચાર કરો ત્રીસ વરસનો માણસ હશે તે પણ શુ મારા કરના વધારે મજબૂત અને તદુગ્રસ્ત હશે ખરો ? મારા સંઘળા અવધવો જોઈએ તેવાં મજબૂત નથી ? મારે કોઈ દહાડો ગાડીમા બેસવાની જરૂર પડે છે ? (પોતાના દાત ખતાવીને) હું દિવસમા ચારે વખત ખાસી મળેથી જમતો નથી ? અને કોઈની પણ પાચનશક્તિ મારા કરતા વધારે મજબૂત હશે ખરી ? ઉહુ ! ઉહુ ! કેમ, આ બધાનું તમે શુ કહો છો ?

ગૃહસ્થ—તમારૂં કહેવું ખરૂં છે મારી બૂલ હતી. તમારે પરણવુંજ જોઈએ.

ડાસો—હું જાતે અગાઉ પરણવાની વિચ્છ હતો, પણ હવે મને પરણવાની તરફેણમાં મજબૂત કારણો જણાયા છે. એક મુન્દર સ્ત્રી ઉપર અધિકાર ચલાવ્યાનો આનન્દ મને મળશે; એ સ્ત્રી મને લગવશે, મને રમાડશે, અને હું થાકી જઈશ ત્યારે મને હોંચકામા ખુલાવશે એ આનન્દ ઉપરાત મને વિચાર આવે છે કે હું જો નહિ પરણું તો હમારો વય આખો નાણુદ થશે; પણ જો પરણીશ તો અન્ય દ્વારા મારૂં જીવન ટકી રહેલું માગ જોવામા આવશે. મારા જોવાજ બાળકો મારાથી ઉત્પન્ન થયેલાં જોવાનો સન્તોષ મને મળશે. એ

બાળકો ધરમાં આપો દહાડો રમ્યાં કરતાં હશે, હું બહારથી આવીશ ત્યારે તેઓ 'બાપા' 'બાપા' કહીને મને બોલાવશે, અને પોતાની ગાડી ગાડી વાતો કર્યુંને ઘણી ગ્રિમ લાગે તેવી રીતે કરશે રે ! અત્યારેજ એ બાળકોનો પિતા હું થઈ ચૂક્યો હોઈ એવું મને લાગે છે, અને અડધોએક ડજન છોકરાંઓને મારી આસપાસ વીંટળાઈ વળેલાં હું બેઠું છું.

હું બેટના ગાંડપણનું કારણ પોતે શોધી કાઢ્યું છે એવા ખોટા અભિમાનથી મલકાતો મલકાતો પૈલોનિયસ પોતાના રાજ્ય આગળ પોતાના અનુમાનનું કારણ રચી કરે છે તે વખતે પણ—

“ That he is mad, 'tis true 'tis true 'tis pity;
And pity 'tis 'tis true...”

વગેરે વચનોમાં એવોજ વિસ્તાર કરવામાં આવેલો આપણે જોઈએ છીએ, અને એ સિવાય હાસ્યરસની નિષ્પત્તિને માટે વાચાળતા ફેટલી જરૂરી છે તેના બીજા પણ ઘણા દાખલાઓ આપી શકાય.

પણ આ લખાણ હાસ્યરસની નિષ્પત્તિને માટે લખાયેલું નથી એટલે એમાં વાચાળતાની જરૂર નથી એમ સમજીને આટલેથીજ હું વિરમીશ.

કવિ રોન્ડો.

(આફ્રિકાના એક જાતના લોક.)

વર્ણન અને રહેણીકરણી—આફ્રિકામાં બાન્ડુનિઓ—બાન્ડુ સીદીની જે જાતો છે, તેમાંની કવિ રોન્ડોની એક જાત છે તે જાત નીચે એટલે સીદીની જાતને તદ્દન મળતી નથી. સીદીનું કપડાં આગળ પડતું, હોઠ જડા અને નાક ચીથું હોય છે; અને કવિ રોન્ડોના હોઠ સાધારણ જડા, અને નાક ચીથું ન હોતા જરા ઘાટમા હોય છે, તોપણ કપાળનો ભાગ સીદીની જાતને મળતોજ આવે છે. સામાન્ય રીતે કવિ રોન્ડો કદરૂપ નથી, માત્ર કાળાજ છે, અને એ કાળાશમાં પણ તેઓને નમણા તો ખચીત કહી શકાય. તેમનો ચહેરો ગોળ અને બરેલા હોય છે. શરીર મજબૂત, કસાયેલું અને પુષ્ટ છતાં બરેલા ચહેરામાંથી કાળા રંગમાં ઝાંખી દ્રિકાશ

જથ્થા ય છે. પ્રત્યેક અંગ નિયમિત અને ભરાવાદાર હોય છે. ઊંચાઈ યા યી
 ૫ ફુટ જેટલી હોય છે. તોપણ આફ્રિકાની ઘણી ખરી વસ્તી વેંતીઆ-
 નત (Pygmy race) માં ગણાય છે. મધ્ય આફ્રિકામાં ચાર ફુટની
 ઊંચાઈવાળા માણસો છે, જેને વેંતીઆ (Pygmy) કહે છે આખો
 પ્રમાણમાં સાધારણ અને ચકચકતી, અને માથાના વાળ સીદીના જેવા
 ગુચળાવાળા હોય છે. કવિ રેન્ડો લોક ધણે ભાગે એવાજ પ્રકારની નત
 કહી શકાય. તેમના શરીરના દેખાવમાં કંઈ ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવું નથી,
 છતાં પણ કવિ રેન્ડોને જેતાં અમુક નતનું આશ્ચર્ય લાગે છે. દલકી
 પકિતના અને ઉચ્છ્વ કટિબદ્ધમા રહેતા જંગલી લોકો જેમ અને તેમ ઓછાં
 વસ્ત્રો ધારણતા હશે એમ સ્વાભાવિક રીતે કહી શકાય; પરંતુ એ તદ્દન
 નગ્ન પ્રજામાં આપણી નતને વચ્ચે જિલી રહેલી જેવી એ એક અદ્ભુત
 અનુભવ છે અદ્ય સમયમાં એ નવીનતા ધસાઈ નય છે; અને આપણે
 એટલા તો પરિચિત યર્ષ જર્ષ એ છીએ, કે પછી આપણી આસપાસ નાગા
 લોકો ફરે છે, એવો ભાગ્યેજ ખ્યાલ રહે છે કવિ રેન્ડોની રિયલિટી ખરેખર
 બાઈબલમાં ગાયલા ઈડનના માર્ડનના માનવની રિયલિટી સ્મરણ કરાવે છે.
 યુવાન અને વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરુષ, માતા, પિતા, દીકરી, દીકરો, જમાઈ, વડુ વગેરે
 સર્વ માથે નાગા વસ્ત્ર રદિત ખેમે છે, જોડે છે, ખાય છે, અને રહે છે.
 ઘણેખરે ભાગે કુદરત એજ તેઓનું ધરણ છે પુરુષો તદ્દન નાગા-નવસ્ત્રા
 હોય છે. સ્ત્રીઓ પણ વાસ્તવિક રીતે તો નવસ્ત્રીજ, પરંતુ એક પૂછકુ ધારણ
 કરે છે, તે પૂછકુ મોતીનું, કે આંડનાં પાતરાંનું કે છાંતનું પૂછકુ મળદાર-
 ગુમદારના ઢાંકણની ગરજ સારે છે. સ્ત્રીઓ બહાર નય સારેજ એ પૂછકુ
 ધારણ કરે છે, ઘરમાં તો ધણખંડે નમ્ર અવસ્થામાંજ રહે છે. પુરુષો અને
 સ્ત્રીઓ ઇન્ડિઅન લોકોના સહવાસમાં આવ્યા પછી પોતાની નતને શણ-
 ગારવાની કાંઈક તરદી લે છે. નેઓને હાથે પગે લોહાના વાળા બાંધવાનો
 શોખ હોય છે. ફેટલીએક સ્ત્રીઓ ગળામાં મોતીની દારડીઓ પણ નાખે છે.
 એ શણગારવાની રીત આપણા લોકો પાસેથી તેઓ શીખ્યાં છે, બાકી
 સુદર દેખાવાનો ડાંગ તો જંગલીમાં જંગલી પ્રજાને પણ હોય છે તેઓના
 શણગારનું વર્ણન કરતા આપણને પણ ત્રાસ છૂટે. આખા સરીર ઉપર ચરખી,
 લોહી, અને માટીનો લેપ કરી તેમાં ઝાડ, ફુગર, ખાણી વગેરેનાં કદગાં
 ચિત્રો દોરે છે, માથામાં નળનળનાં પક્ષીઓનાં પીંછા નાખે છે, સિંહાદિ

ભયંકર પ્રાણીનું માયું-ખોળુ પોતાના માયામાં ચડાવે છે; ગળામાં કાઢીની માળા પહેરે છે; તેમજ કમરમાં પણ તે માળાને બાંધે છે, આવી આવી અનેક રીતની આશ્ચર્યજનક શણગારવાની રીતની પરાકાષ્ઠા છે.

નીતિ—નવાઈની વાત તો એ છે કે, નમ્ર રહેવા છતાં પણ તે લોક નીતિમાન છે. માળાપ, દીકરી, જમાઈ સર્વ એક સાથેજ રહે, છતાં તેમનામાં કોઈ પણ જાતનો નીતિભ્રષ્ટતાનો વિકારજ નથી. જે જે લોકોએ એ જાતના લોકોને પ્રસક્ત જોયા છે, અને જેઓને તેમનો ખાસ અનુભવ છે, તે સર્વ એમજ કહે છે, કે આફ્રિકાની સીદી લોકોની સર્વ જાતોમાં કવિ રાન્ડોની જાત નીતિમાં પ્રથમ પદનું માન ભોગવે છે.

અંગ્રેજ લોકો આવ્યા તે પહેલા અને કાંઈક અંશે કિનારા પરથી આવતા સ્વાહિલી અને હિન્દી લોકના સહવાસથી તે લોકોમાં પણ થોડો ઘણો સડો પેઠો છે. પહેલાંના નીતિના કાયદાઓ તો રપાર્ટન લોકોના જેટલાજ સખ્ત હતા. જે કોઈ સ્ત્રી વ્યભિચાર કરે, તેને જીવંતજ મારી નાખવામાં આવતી. કોઈ પણ પુરુષ કે સ્ત્રીને તેવા નીચ કામ માટે પ્રાણદંડનીજ શિક્ષા થતી.

જેમ જેમ સુધારો વધતો જાય છે તેમ તેમ નીતિનું શાસન નબળું પડતું જાય છે, જે કે હજીસુધી એ લોકો તો અતિપવિત્ર છે, અને વ્યભિચારને તિરસ્કારતી દૃષ્ટિથીજ જુએ છે ખરું કહીએ તો એ કવિ રાન્ડો લોક પવિત્રતાના દ્વિસ્તાન છે. નીતિને લુગડાં પહેરવા સાથે કોઈ પણ સંબંધજ નથી, એવા મતવાદીઓનો સિદ્ધાંત કવિ રાન્ડો લોકોને નજરે જોતા પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે.

સ્વભાવ—સ્વભાવે ગરીબ, નમ્ર, અને હેતાળ હોય છે, રાત્રે જંગલમાં કોઈ મુસાફર ભૂલો પડ્યો હોય, અથવા જાણી જોઈને, તેના ગામમાં જઈ ચડ્યો હોય, તો તેઓ તેનો સારી રીતે સત્કાર કરે છે તેઓને ખાવા પીવાની વસ્તુઓ આપી સતોષે છે. કેટલાએક ફૂર મુસાફરો તે લોકોને મારી તેઓના જીવંતજ પોતાનો પડાવ નાખે છે, તોપણ તે લોકો કોઈ પણ જાતની તકરાર કર્યા સિવાય આખી રાત બહાર ખેંસી રહે છે. કોઈ કોઈ વાર એ લોકોના ટોળેટોળા એકાદ મુસાફર પર પણ હુમલો કરે છે, પરંતુ સામે થઈ જરા ક્રોધ બતાવી એકાદ લાત—ઠાકુ મારતાંજ સર્વ બિચારા જાય છે.

આનુ વર્ણન વાચવાથી કદાપિ તે લેહિાને આપણે બાવલા સમજીએ, પણ ખરૂં જોતાં તેમ નથી. બીજી જાતો આવીને પોતાને નુકસાન ન કરે; માટે પોતે હથિયારો રાખે છે. દાદ, તરવાર, લાલાં, મોટા છરા, વગેરે તેઓના ખાસ હથિયારો છે. એ હથિયારો આપણા હથિયારો કરતાં કંઈક જુદા આકારનાં પણ ધણાંજ મજબૂત હોય છે.

એ પ્રજા ઘણી ઉદ્યોગી છે. મસાઈ કે કોઈ બીજી પ્રજા જેવી બાદશાહી પ્રજા નથી. ખેતીના કામમાં એ બહુ કુશળ છે. તેઓ ખાસ કરી મગ, જુવાર, અને તલનું વાવેતર કરે છે. તેમનો મુખ્ય ખોરાક માસ (ન્યામા), એક જાનનુ જંગલી અનાજ (વીંખી), મગ અને જુવાર છે. મગનું વાવેતર ઘણું થાય છે. તલ પણ ઘણા મોઢા મળે છે, પણ દેશમાં વપરાશ અનુકૂળ નથી, એટલે તલની નિઝાસ વિલાપતજ અડાવવામાં આવે છે. ત્યાંના લોકો તેલ વાપરનાજ નથી દરેક ખોરાકમાં ધીની વપરાશ થાય છે, પરંતુ તેમાં આશ્ચર્ય પામવાનું નથી. તેનાં બે સખળ કારણો છે. એક તો તેલ મોઢું, અને બીજું ગરમ પડે.

ખોરાક વગેરે—કવિ રોન્ડો લેહિાનો મુખ્ય ખોરાક તો માસજ છે. તેઓની દોહત-મિશ્રિત ગાયો અને બેસો છે. એ બેસો તદ્દન જંગલી એટલે જંગલમાંજ લટકતી ફરે છે ગાય, અને બકરાને તેઓ પાળે છે. ગાયો અહિં ઘણી હોય છે, પરંતુ એ લેહિાની મિશ્રિત ગાયોનીજ હોવાથી તેની કિંમત રૂ. ૪૦ થી રૂ. ૮૦ સુધી અડાય છે. વ્યવહારમાં, દાનમાં, નામમાં અને માલની લેવડદેવડમાં ગાયબકરાનોજ ઉપયોગ થાય છે.

કન્યા એ પશુઓથીજ વેચાતી લેવાય છે લગ્ન વગેરેના કેટલાએક ખાસ રિવાજો અહિં જણાવું છું.

લગ્ન—કન્યાના પિતા સાથે વરના પિતા અને સગા સબંધીઓ નાંત-પણથીજ કિંમત ઠરાવી વેવિરાળ નક્કી કરી રાખે છે, અને ત્યારપછી વર પોતે તે કિંમત ધીમે ધીમે બદલીસ બદલે આપી એ દેવુ ભરીદે છે.

લગ્ન થયા પછી કાંઈ પણ સંનતિ થાય તે પહેલાંજ જો સ્ત્રી ગુનંદો જાય તો વર કન્યાના બાપ પામે પોતાને બીજી સાળી હોય તો તેની માગણી કરે છે. અને તેમ નહિ તો જેટલી કિંમત પોતે આપી હોય, તેટલી પાછી વસૂલ કરે છે.

દાખલ થયા. તુળજરામ - માસ્તરે, મુંબઈમાં - શિક્ષકો તૈયાર કરવાને ક્લાસ ઉઘાડ્યો હતો, તેમાં શિક્ષણ લીધું હતું. તે વખતે મુંબઈ જવું તે પ્રેરેલેનું સાધન નહિ હોવાથી વિલાયત જવા જેટલી મુશ્કેલીભરેલું હતું. 'જુનરાતીનું' સારી રીતે જ્ઞાન મેળવ્યા પછી પાંચ રૂપીઆની માસિક સ્કૉલર્શિપથી નૉર્મલ સ્કૂલમાં દાખલ થયા અંગ્રેજી અભ્યાસ તરફ તેમને વધારે મોહ હતો, પરંતુ તેમના પિતાશ્રી જૂના મતના હોવાથી વિદેશી કેળવણી લેવાથી છોકરાઓના મન ઉપર ખરાબ અસર થાય છે, એમ જાણી તેઓ અંગ્રેજી બણાવવાની વિરુદ્ધ હતા; વળી તેઓ યાત્રિક હતા, એટલે વીસનગરા નાગર જ્ઞાતિમાં ધાર્મિક કામે દરાવવા પડતાં, તેથી પોતાનાં બાળકો જે અંગ્રેજી લાણે તો ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રહે નહિ, અને યાત્રિકના પવિત્ર નામને હાથ લાગે એ શકાથી તેમણે ધાર્મિક શિક્ષણ લેવાની ફરજ પાડી, પણ અંગ્રેજી વિદ્યાના શોખી સજ્જનને પોતાનો દૃઢ નિશ્ચય ન ફેરવતા ધાર્મિક શિક્ષણ સાથે અભ્યાસ પણ જારી રાખ્યો.

ત્યારપછી નૉર્મલ સ્કૂલને વર્નાક્યુલર કૉલેજ કે જે હાલ પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કૉલેજના નામથી ઓળખાય છે તે સ્વરૂપમાં ફેરવી નાખવામાં આવી આથી તેમને માસિક દસ રૂપીઆની સ્કૉલર્શિપ મળી નાનપણથીજ ગણિતના વિષયનો શોખ તેમને વધારે હતો, અને મહાન સર અંકાક ન્યુટનની માફક અભ્યાસમાંથી બચેલો વખત એકાતમાં જઈ ગણિતના પ્રશ્નોનું મનન કરવામાં ગાળતા ગણિતના વિષયમાં એટલે સુધી પારંગત હતા કે એલિફન્ટન કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓની સીનીઅર પરીક્ષાના સવાલપત્રો વર્નાક્યુલર કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓને આપવામાં આવ્યા, તેમાં તેઓ પહેલે નંબરે થાસ થયા હતા. વિદ્યાર્થી અવરથામાં પણ ગણિત શીખવનાર શિક્ષકોને ધણું મદદગાર થઈ પડના ગણિતના વિષય ઉપર તેમને એટલો બધો પ્રેમ હતો કે વાનપ્રસ્થ થયા પછી પણ આર્યનાસમાજમાં રવિવારના પોતાના લાપણ વખતે ધર્મના સિદ્ધાંતો સામ્યિત કરવાને ભૂમિતિના પ્રશ્નોના દૃષ્ટાંતો આપી શ્રોતાઓને ખાતરી કરી આપતા હતા.

તેઓ રા. સા. મહીપતરામ રૂપરામના શિષ્ય હતા. હોશિયાર વિદ્યાર્થી તરફ ગુરુને સ્વાભાવિકજ પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ રા. સા. મહીપતરામનું તેઓ પ્રીતિનું પાત્ર હતા. સદ્ગુણી શિષ્યો ગુરુને ભૂલી જતા

નથી. પોતે પાછળથી સારી રિયતિ મેળવી, તે પોતાના સદ્ગુરુનીજ કૃપા છે, એમ તેઓ સમજતા હતા. ગુરુનું નામ અમર રાખવા તેમણે પૈસાનો અને જાતમહેનતનો ભોગ આપી રાયપુર દરવાજા બહાર મહીપતરામ અનાયાત્રમ સ્થાપ્યું છે, જેનો લાંલ હજારો નિરાધાર છોકરાઓ, બાળાઓ, અને વિધવાઓ લે છે. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની જેટલી કાળજી રાખતા તે કરતાં વધુ આ અનાયાત્રમ તરફ રાખતા. આત્રમના નિરાધાર બાળકોના તે પિતા હતા, અને બાળકો તેમને “ બાપાજી ” ની સંજ્ઞાથી બોલાવતા હતા. વિધવાઓ અને દુ.ખી સ્ત્રીપુરુષો ધણી વખત તેઓની પાસે જતા, પણ તેઓ બિલકુલ કંટાળતા નહિ. રાત્રે કે દિવસે ગમે તે વખતે જાય તોપણ કાળજીપૂર્વક તેમની હકીકત સાંભળતા; અને પૈસાની, ખાવાની, કે ખીજ જે પ્રકારની મદદની જરૂર હોય તે આપી સતોષતા હતા. આવા કામજી હૃદયવાળા પરદુ ખલજન મહાપુરુષનું મૃત્યુ દુ ખદાયક યર્ષ પડે તેમા નવાઈ નથી. ખરી વાત છે કે આત્રમના બાળકોના અને વિધવા સ્ત્રીઓના તે “ કલ્પવૃક્ષ ” જેવા હતા.

ગુજરાતી બીજી ત્રીજી ચોપડી બણેલો માણસ પણ ભાગ્યેજ તેમના નામથી અજાણ્યો હશે. અકલ્પિતના મૂળતત્ત્વો તેમણે એવી સ્પષ્ટ રીતે સમજાવ્યાં છે કે ગુજરાતીમા પ્રસિદ્ધ યયલા ગણિતો પૈકી એક પણ તેમની બરોબરી કરી શકે તેનું નથી. કેળવણીખાતા માટે તેમણે ધણાં પુસ્તકો બહાર પાડ્યા છે, એ શિક્ષકવર્ગથી અજાણ્યું નથી, તેથી તેના નામ ગણાવવા તે નિરર્થક છે. સઘળા બાણુતા હશે કે ગઈ સાથ કેળવણીખાતા તરફથી ગામડાની શાળાઓના અભ્યાસક્રમમા ફેરફાર કરવાને લચાયલી કોન્ફરન્સમાં તેઓ નિમાયા હતા. શાળાપત્રના તેઓ જૂના લેખક હતા, અને શાળાપત્રના જ્યુબિલિ અક્રમા પોતાનો છેવટનો લેખ શિક્ષકવર્ગને પ્રસાદી તરીકે આપી ગયા છે.

૪ સ. ૧૮૬૫માં તેઓ અમદાવાદ હાઈસ્કૂલમા ગણિતના શિક્ષક તરીકે નિમાયા, અને નોકરીના ટાઇમ ઉપરાંત ખન અને આત્રમથી અભ્યાસ જરૂરી રાખી તેજ સાલમા મૅટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા પાસ કરી. પાઠશાળામા જઈ આગળ અભ્યાસ વધારવાની ઇચ્છા હતી, પણ રજા નહિ મળવાથી તે દાખલ થઈ શક્યા નહિ; છતાં નિરાશ થયા નહિ.

ખાનગી અભ્યાસ કરી ઇ સ. ૧૮૬૭ની સાલમાં મદ્રાસની “ઈસ્ટ એકઝામિનેશન ઇન્ આર્ટ્સ” માં દાખલ થયા અને તેમાં ફતેહ મળવાથી કેળવણીખાતામાં તેમને સારો લાભ મળ્યો.

સાંસારિક ધણા પ્રકારની અડચણો તેમને અભ્યાસમાં આડે આવી હતી, પણ હિંમતથી દૂર કરી પોતાનો હેતુ પાર પાડ્યો હતો. નોકરી કરવી, વ્યવહારો નિભાવવા, અને તેની સાથે દિવસે દિવસે ચડતી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા આગળ વધવું એ સહેલું કામ નથી. સાધારણ સ્થિતિના માણસોએ આગળ કેવી રીતે વધવું તેને માટે ખતીલાપણાનો સચોટ દાખલો દેશની તમામ પ્રજાને એમણે પૂરો પાડ્યો છે. જાતિભેદ, રાખ્યા સિવાય ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને તેઓ પૈસે ટકે ધણી મદદ આપતા હતા. સ્વચ્છાતિના હિતાર્થે તેમણે રા. ઉમીઆશંકર કીરપાશંકર વીસનગરા નાગર બોર્ડિંગ ઉઘાડી છે. તે બોર્ડિંગનો હું પણ એક વિદ્યાર્થી છું. અન્ય વિદ્યાર્થીઓની માફક મારા તે વિદ્યાર્થીતા અને નેતા હતા.

કેળવણીખાતામાંથી ન્યાયખાતામાં જવાનું તેમના મનનું વલણ થયું, અને ૧૮૭૩માં હાઈ કોર્ટ અને સમજૂતીની પરીક્ષામાં ફતેહ મેળવી; અને પંદરપુરમાં સેકન્ડ ક્લાસ થર્ડ ટ્રીડ સબ જડજ નિમાયા હતા. તેઓએ જ્યાં જ્યાં નોકરી કરી છે ત્યાં દરેક ઠેકાણે પરાંપકારી કામો કર્યાં છે. પંદર-પુરમાં એક ફિલ્મ સવારમાં વહેલા નદી કિનારે ફરવા ગયા હતા. માલતાં ચાલતાં પગે ઠેસ વાગી, અને તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે તે તરતનું જન્મેલું બાળક હતું. તેને પોતાને ઘેર લઈ ગયા, અને પોતાના ધર્મપત્નીને તેની સારવાર કરવા સૂચવ્યું. પરાંપકારી પુરુષનું હૃદય આથી શાંત થયું નહિ, પણ વિચાર કર્યો કે હિંદુઓની ઉચ્ચ જાતિમાં પુનર્વિવાહની છૂટ નથી, તેથી વિધવાઓને આવા નીચ કર્મ કરવા પડે છે, તો આવી રીતે મરી જતાં બાળકોને બચાવવા કોઈ સસ્થા સ્થાપન કરવી જોઈએ. તે ઉપરથી તેમણે અથાગ શ્રમ લઈને શેઠીઆઓને સમજાવીને પૈસા એકઠા કર્યા અને બાળહત્યાપ્રતિબંધક બાળાશ્રમ સ્થાપવામાં આવ્યું, જે હાલ ધણા સારા પાયા ઉપર ચાલે છે. આ દુકાળ પ્રસંગે ગરીબો માટે અને ટોરના રક્ષણાર્થે એટલી બધી મહેનત લીધી કે સાના લોક હજી પણ તેમની તરફ પૂજ્યભાવ રાખે છે. આવા પરાંપકારી કામો ઉપરાંત પ્રામાણિકપણે ન્યાય આપવાની અલૌકિક શક્તિ જોઈને લોકો તેમને ‘દેવ મુનસફ’ કહેતા હતાં.

સ્વ. રા. બ. લાલચંદરે' ઉમીઆસંકર 'ત્ર. સં. જીવનચરિત્ર. ૪૫૭

સને ૧૮૭૯માં ધધુકા અને ધોધામાં સેકન્ડ ગ્રેડ સર્પ જડે તરીકે હતા, અને સને ૧૮૮૧માં વિરમગામમાં ફર્સ્ટ ગ્રેડ સર્પ જડે તરીકે હતા. ધધુકા અને વિરમગામમાં પ્રજાહિતાયે લાઈસેરિઓ સ્થાપન કરાવી છે, અને લાઈસેરિઓગતના દરેક પ્રસંગે તેઓ તેના આંધ સ્થાપકને પાદેકરે છે.

સને ૧૮૯૧માં અમદાવાદના ફર્સ્ટ ક્લાસ સર્પ જડે તરીકે નિમાયા અને લાંબો વખત એ જગાએ નોકરી કર્યા પછી સને ૧૮૯૮માં તેઓ સ્મોલકોલ ટ્રાઈના જડે તરીકે રૂ. ૮૦૦ ના પગારથી નિર્માયા, અને એજ હોદ્દાથી સને ૧૯૦૩ના એ માસની ૧૩મી તારીખે રૂ. ૪૦૦ ના માસિક પેન્શનથી રિટાયર થયા હતા.

ન્યારથી અમદાવાદમાં આવ્યા ત્યારથી તેમણે ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઈટીના ઓનરરિ સેક્રેટરિ તરીકેનું કામ હાથમાં લીધું હતું. સોસાઈટીનું હાલનું મકાન પણ તેમની દેખરેખ હેઠળ તૈયાર થયેલું છે. સોસાઈટિ ઉપર એમને ઘણો પ્રેમ હતો, અને તેનું હિત કંપે પ્રકારે થાય તેને માટે હમેશાં વિચારમગ્ન રહેતા. સોસાઈટિમાં કરેલી મારી દુનંદ વખતની નોકરી દર્મિયાન મને માલુમ પડ્યું કે રાવબહાદુરે એ કામ જો હાથમાં લીધું ન હોત તો સોસાઈટિ અત્યારે જે જાહોજલાલીમાં છે, તે ભાગ્યેજ મેળવી શકત. સોસાઈટિ સિવાય ખીજી પદર સસ્થાઓ તેમના હસ્તકમાં હતી, પરંતુ હિસાબ એવી ચોક્કસ રીતે તપાસતા કે એક પણ જૂલ તેમની દૃષ્ટિ આગળથી જવા પામતી નહિ. આ તેમની કેળવણીની આખની ખરેખરી ખુબી હતી. સ્વચ્છતાથી વ્યવસ્થાપૂર્વક અને ચોક્કસ કામ કરવાની તેમને ટેવ હતી.

જીવનની સાલના દુકાળમાં ગરીબોના અને દોરના રક્ષણાર્થે એમણે પછીજ મહેનત લીધી હતી સરકારે તેમના કામની કદર જાણી કેસરેહિદતો સોનાનો ચાંદ એનાયત કર્યો હતો. ગર્ષ સાલના દુકાળ દુના તે ઓનરરિ સેક્રેટરિ હતા. વાનપ્રસથ થયા પછી આર્વજનિક સસ્થાઓમાં તેમણે ઘણો સારો ભાગ લીધો હતો. આવા પરાપકારી કામોથી તેઓ પ્રજા અને રાજ્યે લેખયને સરખા પ્રિય હતા.

તેમને પોતાને સતતિ નહોતી પણ પરાપકારી કામોથી તેમણે પોતાનું નામ અમર કર્યું છે. શ્રીમાન માસ્તર સાહેબ છાટાલાલ જીવજી-લાલના નીચેના ગાયન મુજબ તો આવા પુરુષો ખરેખર જીવતા છે. છોકરાં-

૪૫૮ ૨૧. રા. બ. લાલશંકર ઉમીઆશકર ત્ર. સ. જીવનચરિત્ર.

વાળાનું નામ તો પાંચ કે દશ પેઢીએ પણ જાય છે, પરંતુ મહાપુરુષોનાં નામ ઘણાં વર્ષો સુધી તેજવાળાં રહે, છે.

“ તે જ જીવે છે તે જ જીવે છે, મથે સદા જે ઉચ્ચ થવા,
સફળ થાય કે નિષ્ફળ થાયે, તોપણ તે જીવતા ગણવા.
નથી મુઆ તે જે વિશ્વમાદિ, ઉચ્ચ કાર્ય કરી ગયા,
નથી જીવતા તે જગતમાં, જે ભોગમાદિ કુળી રહ્યા,
પુરુષાર્થ કરનારા જીવન, શી વસ્તુ છે તે જાણતા,
વિષયે પચી રહેનાર જીવતા, મૃત્યુને અહીં માણતા,

તે જ જીવે છે તે જ જીવે છે, મથે સદા જે ઉચ્ચ થવા,
સફળ થાય કે નિષ્ફળ થાયે, તોપણ તે જીવતા ગણવા.

શું થયું વિજય ન જે મળ્યો, શું થયું શાંતિ ન સાંપડી,
શું થયું પગ વાળી ન બેસાયું, નિરાંતે પા ધડી.
પણ અમન ચમનથી ઉચ્ચ અતિગુણ, યતનશાળી જીવન છે;
કાં જે ખરૂં એ જીવન છે, ખીજું જીવન નથી મરણ છે ”

કામ, કામ અને કામ એજ તેમનું જીવન હતું. સવારથી સાંજસુધી
મલતુ, સોસાઈટિનું અને ખીજી સંસ્થાઓનું કામ કરવા ઉપરાંત પોતાને
ત્યાં રહેલા વિદ્યાર્થીઓ અને નાના લાર્દના બાળકોને રાત્રે વિદ્યાભ્યાસ
કરાવતા તેમના પરિચયમાં આવેલા દરેકને ખબર હશે કે તેમની સ્મરણ
શક્તિ ઘણા જિયા પ્રકારની અને અજબથી પમાડે તેવી હતી મને અનુભવ
છે કે સને ૧૯૧૧માં એક સદ્ગૃહસ્થ ૨૧. શેઠ પ્રેમચંદ્ર રાયચંદના
જીવનચરિત્ર માટે હકીકત મેળવવા એટલે તેમણે જે જે ટુકાણે ઉઠાર-
તાઓ કરેલી છે તેની તોધ લેવા સાર આવ્યા હતા તે પ્રસંગે હું સોસા-
ઈટિમાં હતો તેથી તે સદ્ગૃહસ્થને લઈને રાયચંદના પાસે ગયો. વાત
સાલળી મને તુરંતજ ફરમાવ્યું કે અમુક સાલના શુદ્ધિપ્રકાશમાં તે સં-
બંધી હકીકત મળશે, અને તેમાં શેઠ સાહેબના માન સાર એક કવિતા
લખી છે. તેની દશબાર લીટી મને મોઢે બોલી સલજાવી હતી. આ
પ્રમાણે આટલા બધા કામકાજ છતાં, અને ઉત્તર વયે પહેાચ્યા છતાં,
પચીસ ત્રીસ વર્ષ પહેલા શેઠના માન સાર બનાવેલી કવિતા તેમને યાદ
હતી, એ જોઈ અમને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું હતું સાજે ફરવા જવાની તેમને

ટેવ નહોતી. સાંજ પડ્યા પછી અને વાણુ ક્યાં પહેલાં સાદા ડ્રેસમાં એક પંચીઉં પહેરી, મલમલનું જૂની ઢગલુ સીવેલું ઝીણું પહેરણું પહેરી અને હાથમાં ગુથેલો ચોકડી ભાતનો રમાલ લઈને બંગલાના ઓટલા ઉપર કે અગાસી ઉપર તેમને ફરવાની ટેવ હતી.

રાત્રે સુવાના ટાઈમિે કે કોઈ અગત્યના કામમાં દિવસે રોકાયલા હોય તોપણ બહારથી સલાહ લેવા કે કામને સાર આવનાર માણસની હકીકત ધ્યાન દઈ સાંભળતા, અને તેનો ચોખ્ખો જવાબ આપી ખુલાસો કરતા, પણ હમણાં નવરાસ નથી એવું કહેવડાવતા નહિ. તેઓ સમજતા હતા કે જેઓ મારી પાસે આવે છે, તેમને લાંબા વખત રાહ બેવડાવવી તેના કરતાં જલદી અડચણ વેડીને પણ તેમનું કામ પ્રથમ કરી આપવું જોઈએ.

પહેરવેશ તદ્દન સાદો હતો. રિટાયર થયા પછી તેઓ માથે ઘોળા પાખડી બાંધતા અંદર પહેરણું કે કસ બાંધવાની બંડી પહેરતા અને તે ઉપર દીવણથી નીચું અગરખું પહેરતા. ઘોલીઆં પણ સાદી કારનાં વાપરતા; અને ખેસ નાખવો તેમને બહુ પ્રિય હતો. નવી ફેશન પ્રમાણે પાટલુન, કોટ ચડાવવા, કે કૉલર પહેરી ફરવું તેમને પસંદ નહોતું. ઘેર ઘોડા-ગાડીઓ છતાં ગાડી હોય તોજ બહાર જઈ શકાય એમ નહોતું. ઘણી વખત શહેરમાં કોઈ અગત્યનું કામ હોય તો નીચી દૃષ્ટિએ નિહાળતા, મૂંઝ ઉપર હાથ નાખતા, અદબની માફક એક હાથ ખીન્ન હાથ ઉપર નાખી, બેસબેર ચાલ્યા જતા દૃષ્ટિએ પડતા હતા. પાછલી અવસ્થામાં પણ શિઆળામાં વહેલા ઊડી બબે માર્છલ પગે ચાલીને મુસાફરી કરતા હતા. મોટાર્છતું અભિમાન તેમનામાં જરાક પણ દીસતું નહોતું.

બોલદ્રામાં તેઓ દરેક શબ્દ ઘણો વિચાર કરીને બોલતા હતા. વાક્ય બોલતાં બે ચાર શબ્દો બોલીને બે ત્રણ સેકન્ડ અટકવાની તેમને ટેવ હતી. અજાણ્યા માણસ તે લાપણુ સાંભળતા વિચારમાં પડી જાય, પણ દરેક શબ્દ એવી ચોકસાઈથી બોલતા કે તેમના બોલેલા શબ્દો દરેક કબૂલજ કરવા પડતા. કોઈ પણ શંકા જેવું તેમના શબ્દોમાં રહેતુંજ નહિ.

તેઓ જ્યાં જતા ત્યાં છાપ પડતી, અને છુદ્ધિબળ એવા પ્રકારનું હતું કે મોટા અમલદારો, અને સદ્ગૃહસ્થો તેમને આગેવાન તરીકે સ્વીકારી માન આપતા. તન, મન અને ધનથી તેઓ દરેક કામમાં મદદ આપતા

હતા. ઉદ્યોગ, ઉદારદિલ, આમાણિકપણું, નમ્રતા, ખંત, આગ્રહ, અને ચોક્કસાર્થથી કામ કરવાની ટેવને લીધે તેઓની તરફ સઘળા માનપ્રદિએ જોતા હતા.

છેલ્લાં બે ત્રણ વર્ષથી તેમનું શરીર નબળું રહેતું હતું, અને કુમસ, આથુ વગેરે ઠેકણે હવા ખાવા જતા એટલે સારૂ થતું હતું. આ વખતે ઉનાળામાં કુમસ ગયા હતા, પણ તબીબત ખગડવાથી જીનના અડધમાં તેઓ પાછા ફર્યા હતા. આગ્રહ માસમાં શરીર સુધરશે એમ ચિહ્ન જણાયાં હતાં, પણ પાછળથી અતિસાર વધી પડ્યો અને ઇ. સ. ૧૮૧૨ના ઓક્ટોબરની ૧૮મી તારીખને શુક્રવારે રાતના બે વાગતા નિરાધાર બાળકોના પિતા, વિધવા અને દુખી સ્ત્રીઓના વડીલ ભાતા, એક ઉત્તમ શહેરી અને વીસનગરા નાગર શાંતિના સ્તંભ સ. બ. લાલશકર ઉમીઆશકર આ દુનીઆ છોડી સ્વર્ગધામમાં સીધાંબ્યા છે પરમાત્મા એમના અમર આત્માને શાંતિ આપો ! અસ્તુ !

ગુર્જર ભાષામાં પ્રચલિત ભાષાસંકર.

(લેખક—છાદુભાઈ દાહભાઈ સ્કૉલર, ત્રીજી વર્ષ. પ્રે. રા ટ્રે કૉ.)

સમ્પ્રત ભાષાની પુત્રી યાને ગુર્જર પ્રજાની માતા સ્વરૂપ ગુર્જર ભાષા સંસ્કૃતમાં પ્રવીણ લેખકોના પ્રાબલ્યથી ઉત્તરોત્તર સરકારમય થતી જાય છે. એક ગ્રંથકાર લખે છે કે “લેખકને આધીન જમાનો છે, જમાનાને આધીન લેખક નથી” આથી વિદ્વાન લેખક તથા ગુર્જર પ્રજાના જ્ઞાનની વૃદ્ધિથી આધુનિક ગુર્જર ભાષા પ્રાચીન ગુજરાતી કરતાં સરકારી હોય એ સ્વાભાવિક છે.

સંસ્કૃત અને અપભ્રંશના યોગથી પ્રાકૃત ભાષા થઈ તેમજ પ્રાકૃત અને અનાય ભાષાઓના યોગથી દેશમાં બોલાતી લુદી લુદી ભાષા, જેવી કે, ગુજરાતી, મરાઠી, બંગાળી, પંજાબી, માગધી વગેરે ભાષાઓ જન્મ પામી આ પ્રમાણે જોતા ગુજરાતી ભાષા પ્રાકૃત અને અપભ્રંશથી થઈ છે આમાં પણ પાછળથી મુસલમાન, અંગ્રેજ, ચીના, વગેરે લોકોના આગમનથી તે લોકોની ભાષાના પણ ઘણા શબ્દો ગુજરાતીમાં સેળમેળ થયલા છે.

આવી રીતે શુભરાત્રી ભાષાનો શબ્દકોષ ધણો જ બેઠોનો થયો છે. વળી લેખકોના સંસ્કૃત જ્ઞાનથી ખૂબ સંસ્કૃતના નિયમ અનુસાર નવા શબ્દો રચાય છે કોઈ પણ નેવલેકથા જોતાં તેમાં અર્થયમત્કૃતિવાળા શબ્દો નજરે પડે છે આપણા સુપ્રસિદ્ધ સાક્ષર શ્રી ગોવર્ધનરામભાઈએ પોતાના સંસ્કૃત જ્ઞાન અને અનુભવથી શુભરાત્રી ભાષા પર સારો પ્રેરકાશ પાડ્યો છે તથા ભાષાની કેટલીક અપૂર્ણતા દૂર કરી છે, તેની નીચેના ઉપજાવી કાઢેલા વાક્ય પરથી વાંચકવર્ગને ખાતરી થશે -

અનેક પાંડિત્યવેતનો (સ્કૉલરશિપ), અને ચદ્રક (ચાંદ) મેળવી પ્રસિદ્ધ થયેલા સરસ્વતીચંદ્રના પિતા અને અનેક સૂત્રયંત્ર (મિલ)ના ધણી લોકેશીનદન શેઠ પોતાના વિશ્રામભુવનમાં બેઠા હતાં ત્યાં અનેક એકાસન (ખુરશી), આરામાસન (આરામચેર), તથા અનેકાસન (બેન્ચ) હતાં. આ વખતે પત્રદાયકે (પોસ્ટમેન) આવી વર્તમાનપત્ર (ન્યુસપેપર) આપ્યું તેમાં એક વિચિત્ર પ્રસિદ્ધિસૂચન (જાહેર ખબર) જોયું.

આમ પ્રસક્ત રીતે ભાષાની વૃદ્ધિ થતી જણાય છે, પરંતુ પરાક્ષ રીતે જોતાં અર્થયમત્કૃતિ દર્શાવવા જતા લેખકોના હાથથી વિશિષ્ટ ભૂલો થઈ ભાષામાં બગાડ થાય છે આ દોષ પ્રદર્શિત કરવો યોગ્ય ધારી પ્રસિદ્ધ કરું છું.

દરેકના મનમાં વિચાર તો થાયજ કે ચાર વર્ણુમાંથી અગણિત વર્ણો કેમ થઈ? એમ થવાનું કારણ આર્ય તથા અનાર્યના સંયોગથી સકર પ્રજા થઈ અને તેમાં પણ દિન પ્રતિદિન વૃદ્ધિ થઈ. આજ પ્રમાણે સાહિત્યમાં છે અનેક ભાષાઓના સમાગમથી ભાષાસકર શબ્દો પ્રચલિત થયા છે. કોઈ પણ બે વિરુદ્ધ ભાષાના શબ્દ, ઉપસર્ગ, કે પ્રસય મળી થતા શબ્દો તે ભાષાસકર કહેવાય. આમાંના કેટલાક અદ્ય પ્રયાસે મળી આવેલા શબ્દો નીચે લખુ છું.

કેટલાક શબ્દોને બદલે ચતા શુદ્ધ શબ્દ- શબ્દલંબન પછી ક્રોનમાં જણાવ્યા છે, તેમજ કેટલાક શબ્દોને માટે તે' શામાંથી લીધાં તે પણ જણાવ્યું છે.

અકલ્પવાન (અ + મં.) = { અકલ (અ) શુદ્ધિ + વાન (સં ઉ.)

વાળો કે અકલ્પવાળો (અકલ્પમંદ) (શુદ્ધિમાન.)

અકબરસકત (અ. + સં.) = { અકબર (અ) મોટો + સકત (સં.)

જળનાર } અકબરને જળનાર, અકબરને શ્રેષ્ઠ ગણનાર.

‘અકબરભક્ત વાયકોને આ જાણી ધણી દીલગીરી થશે.’
(હલદીધાટનું મુદ્ર.)

અણુવાકિક્ષ (સં. + અ.) = { અણુ (સં. ઉ.) + વાકિક્ષ (અ.) માહિત-
ગાર } માહિતગાર નહિ તે. (નાવાકિક્ષ) (અણુજાણુ).

અણુહદ (સં. + અ.) = { અણુ (સં. ઉ.) + હદ (અ.) સીમા,
મર્યાદા } જેની મર્યાદા નથી તે. (બેહદ)

અતિ ખુશખો (સં. + ક્ષા) = { અતિ (સં. ઉ.) + ખુશ (ક્ષા.) +
ખો (ક્ષા.) વાસ } ધણી ખુશ કરે એવી વાસ. (જ્યાંદા ખુશખો).
“તેના ગજવામાં અતિ-ખુશખો આપતી કરતુરીનો કડકો હતો.”
(માર્કન ઇતિહાસ પા. ૧૪૮).

અણીદાર (સં. + ક્ષા) = { અણી (સં. અણિ-નિ ઉપરથી) + દાર (ક્ષા.
ઉ.) } અણીવાળુ (અણીઆળું).

અતિ નુકસાન (સં. + અ.) = { અતિ (સં. ઉ.) + નુકસાન (અ.) }
ધણુ નુકસાન. (જ્યાંદા નુકસાન). “જે પદ્ધિમાં સ્વાર્થી અને
પોતાના કામને અપોગ્ય અધિકાર અતિ નુકસાન કરી શકે તે
પદ્ધિ નિશાળ ચલાવનાર મહેતાજીની છે.” (શિક્ષાપદ્ધતિ પા. ૧૬).

અદળસર (અ. + સં.) = { અદળ (અ.) રિવાજ + સર (સં. શિરસ્
ઉપરથી) } અદળ પ્રમાણે (અદળ મુજબ).

અધગજ (સં. + ક્ષા.) = { અધ (સં. અર્ધ ઉપરથી) અધો + ગજ
(ક્ષા.) } અર્ધો ગજ (અર્ધો ગજ).

અશર્મ (સં. + ક્ષા.) = { અ (સં. ઉ.) + શર્મ (ક્ષા.) શર્મ }
જેને શરમ નથી તેવો. (બેશરમ),

“નિદાયો નરની મધ્ય ધનલોભી જે,
નરકમાંથી પડ્યો તેહ, સદા જે અશર્મ છે ”

(વલ્લભરામ).

અસખ્ય (સં. + અ) = { અ (સં. ઉ.) નાહ + સખ્યં (અ.)
કારણ } કારણ વગર. (એસખ્ય).

અસરકારક (અ. + સં.) = { અસર (અ.) + કારક (સં. કૃત્ + ઝક)
કરનાર } અસર કરે એવું.

આગળોટ (સં. + અ.) = { આગ (સં. અગ્નિ ઉપરથી + ળોટ અં.
હોડી) } અગ્નિથી ચાલતી નૌકા. (અગ્નિનૌકા).

આપઅખસાર (સં. + અ.) = { આપ (સં. આત્મન્ ઉપરથી +
અખસાર (અ.) } પોતાના કબજામાં

“ધનાકાકી પાસે પોતાની ખાનગી ચાપણ હતી તેથી તેઓ
મોટે ભાગે પોતાના ધણીથી આપઅખસાર હતા.”

(દુન્યાઈ દોર પા. ૧૬).

આપખુદીથી (સં. + ક્ષ.) = { આપ (સં.) + ખુદીથી (ક્ષ. ખુદ
ઉપરથી પોતે) } પોતેજ (આ દ્વિરક્ત શબ્દ છે.)

આપમતલખી (સં. + અ.) = { આપ (સં.) + મતલખી (અ.)
સ્વાર્થી } પોતાનો સ્વાર્થ સાધનારો (ગરજમતલખી) (આપ-
સ્વાર્થી)

ધર્મોખોર (સં. + ક્ષ.) = { ધર્મ (સં.) અદેખાઈ + ખોર (ક્ષ.
ખુદનું (ખાણ) ઉપરથી } ધર્મોવાળો (હાસિદ) (સેર્ધ).

ઉઠાવદાર (સં. + ક્ષ.) = { ઉઠાવ (સં. ઉત્તરથા.) + દાર (ક્ષ.) }
કાર્ય ઉઠાવી શકે એવું

ઉદાસીનશીન (સં. + અ.) = { ઉદાસી (સં. ઉદ્ + આસ્ ઉપરથી)
+ નશીન (અ. નિશિરતનું (ખેસલુ) } ઉદાસી થવું તે.

“રંગી નવલ, રાની નવલ, નવલ પ્રીતમ તસ્લીન,
દરદી નવલ ખેબાકુજો, નવલ ઉદાસીનશીન.”

(નવલઅથાવળી નવલ જીવન કથા પા. ૧૪).

ઉધરાતદાર (સં. + ક્ષ.) = { ઉધરાત (સં. ઉત્ + પ્રહ્ પરથી ઉત્
+ માહિતમ્) + દાર (ક્ષ. પ્ર.) વાળો } ઉધરાવવાવાળો.

ઉરતુકાન (સં. + અ.) = (ઉર. (સં.) હૃદય + તુકાન (અ.)) હૃદયમાં
યતું તોકાન (દીલ તોકાન.) (ઉરમ્મમય). “ઉરતુકાનમાં ઉર્મિ ઉછળે,”

(સ્નેહમુદ્રા, પા. ૧૨)

(અર્પણ.)

વનસ્પતિવર્ણન.

(મિ. મગનલાલ વનમાળીદાસ. મહેતા) .

ખેર.

એ ઝાડ આશરે ૪૦ ફુટ ઊંચાઈનું માલમ પડે છે. એના ચડને પરિધ આશરે ૨૬ ફૂટ જેટલો હોય છે. એની, છાલ ઠાળી, ફુરી, ખડખડી, અને ઝીણા ઝીણા આંધવાળી હોય છે. એની અદરનો લામ (Heart-wood) ઠાળો અથવા લાલ હોય છે, અને તે કઠણ હોય છે. આ લાકડામાં સફેદ ગોળાકાર લીટીઓ માલમ પડે છે અને તે લીટીઓ થીજ એ ઝાડની ઉમ્મર જણાઈ આવે છે એને જુલાર્ધ અને સપ્ટેમ્બર માસમાં ફૂલ આવે છે. ફેબ્રુઆરી માસમાં એને ફળ આવે છે. આ ઝાડ માથી કાચો બનાવવામાં આવે છે. એનું લાકડું ઘણું કઠણ હોય છે તેથી એ ઇમારતો બાંધવાના કામમાં ઘણું વપરાય છે. એને જીવડાં (insects) લાગતા નથી એટલે એનું લાકડું ખર્ચાઈ જતું નથી. આ લાકડાના કાલસા સારા પડે છે અને તે વજનદાર હોય છે તેથી બાળવાના કામમાં ઘણું સારા હોય છે નાનાં ઝાડો આજીવજીવનાં ઝાડોની છાયામાં ભગી શકે છે. એની શીંગોને કુટીને બી તથા ફેતરા ક્યારાસા નાખી તે ઉપર માટી નાખી પાણી પાવથી બી ઉગે છે. બી કોહોવડાવવા માટે ઘણી બીનાસ જોઈએ. આ ઝાડ ઘણું કરીને પ્રયમલાલ, રેવાકાંઠા એજન્સિ, સુરત એજન્સિ, કાકણ વગેરે સ્થળોમાં ઘણું માલમ પડે છે. બરમામાં પણ એ ઝાડો પુષ્કળ માલમ પડે છે.

મહુડો.

આ ઝાડ આશરે ૪૦-૪૫ ફુટ ઊંચુ હોય છે. એનાં પાન ૪-૫ ઇંચ લાંબાં અને ૨-૩ ઇંચ પહોળાં હોય છે. એની છાલ અઘી ઇંચ જાડી, ભુરી, ગિલા આંકાવાળી હોય છે. એનું લાકડું રાતુ અને કઠણુ હોય છે. સૌથી સારા ઝાડને આશરે ૩૦ મણુ મહુડાં આવે છે. એના ફૂલમાંથી દાઝ બનાવે છે. એ ઝાડમાંથી સફેદ દૂધ જેવો ગુંદર એની છાલમાં કાપા પાડવાથી નીકળે છે. એનાં ફળ સાણુ અને મીણુબત્તી બનાવવાના કામમાં આવે છે એના ફળને ડોળી કહે છે. સાધારણ રીતે ચાર ગર ડોળીમાંથી શેર તેલ નીકળે છે કેટલાક લોકો ડોળીને ધીને બદલે વાપરે છે એ ડોળી પંચમહાલ જિલ્લામાં તથા રેવા કાંઠા એન્જિનિસમાં ધણી નીકળે છે રાજપીપળા સરઘાનમાં એની ઘણી સારી ઉપજ આવે છે. એનો ઇમ્પરો (Monopoly) આપવામાં આવે છે. જે માણસે એ ઇમ્પરો રાખ્યો હોય તે એ ડોળી કઢાવે છે અને તે પરદેશ ખાતે મકાવે છે. એના બદલામાં તે સરકારમાં ઠરાવેલી બિચક રકમ ભરી દે છે. મહુડાનાં લાકડાં ધર બાંધવાના કામમાં આવે છે. એના પાટડા ઘણા સારા બને છે. તદુપરાંત એનું લાકડું ગાડાનાં પૈડાંની નાળીઓ બનાવવાના કામમાં પણ આવે છે.

શેવણ.

એનું વૃક્ષ આશરે ૬૦-૬૫ ફુટ ઊંચું થાય છે એના થડનો પરિઘ આશરે ૫-૭ ફુટનો હોય છે એની છાલ પાતળી અને ઉપગ્રથી ઘોળી હોય છે. એનું લાકડું વજનમાં ઘણું હલકુ હોય છે તેથી તે જીસરાં બનાવવાના કામમાં આવે છે. કારણકે જળદ તેને સહેલાઈથી ઊંચડી શકે છે અને ભાર ખેંચવામાં તેને કાંઈ હરકત પડતી નથી. વળી એ લાકડું મુંવાળુ અને સફાઈદાર હોય છે, તેથી સુનાર લોકો તેની પેટીઓ, ટેબલ, વગેરે લિલ્લ લિલ્લ ઉપયોગી વસ્તુઓ બનાવે છે. એના ફૂલનો રંગ પીળો હોય છે. આ ઝાડનાં ફળ કોશીટાના જેવાજ લાગેળા અને સોપારી જેવાં હોય છે. એને ભાગવાથી અદરથી મીઝ નીકળે છે, તે મીઝ ડુંગરમાં રહેનારા જગલી લોકો ખાય છે. વળી એ દવાના કામમાં પણ આવે છે. ક્યારામાં બી નાખ્યા પછી પાણી પાવાથી ૧૦-૧૫ દિવસમાં

એ ઊગવા માટે છે. એ ઝાડનાં બીને પાણી ધણું પાતુ પડે છે. બી બગડી ન જાય, કોહી જાય નહિ, બીનાચ બરાબર રહે, છવડાં ખાઈ જાય નહિ—આ સઘળા માટે ધણી કાળજી રાખવી પડે છે. એ ઝાડ ન્યાં વાંચું હોય ત્યાં સૂર્યનો તાપ આપેા દિવસ રહેવો જોઈએ.

સાગ.

આ એક મોટું અસ્થિર (Deciduous) ઝાડ છે, કારણ કે એનાં પાંદડાં ખરી જાય છે એ ઝાડ આશરે ૧૦૦—૧૨૫ ફુટ ઊંચું હોય છે. એનો પરિઘ આશરે ૨૦ ફુટ જેટલો હોય છે. એની ઝાલ સાધારણ રીતે જડી અને ઝાંખી જુરી હોય છે. એના પાન આશરે ૨×૧ લાખા પહોળાં હોય છે. એ કેટલા વર્ષનું છે તે એના લાકડામાં લીટીઓ પડેલી હોય છે તે પરથી માલમ પડે છે; કારણ કે દર વર્ષના વધારાની લીટીઓ સાફ માલમ પડી આવે છે એનું લાકડું પીળાશ પડતું, કઠણ અને બારે હોય છે તેથી તે ઇમારતોના કામમાં ધણું ઉપયોગી થઈ પડે છે. એ લાકડાને જો પહેલેથીજ કેળવ્યું હોય તો તેમાં ફાટ પડતી નથી અને વાકુ પણ વળી જતું નથી મલબાર કાઠે એની ઉત્પત્તિ વધારે હોય એમ માલમ પડે છે. સાગનું લાકડું ચીકણું હોય છે. મલબાર કાઠાના સાગનું લાકડું બીજા કરતાં વધારે ચીકણું હોય છે, એટલે વહાણો બાંધવામાં એનો ઘણો સારો ઉપયોગ થાય છે. આ ઝાડને લુન માસથી ઑગસ્ટ સુધીમાં ફૂલ આવે છે અને નવેમ્બરથી જાન્યુઆરી સુધીમાં બી આવે છે માથે માસમાં બી પરિપક્વ થાય છે. એ ઝાડ વરસાદ ન્યા વધારે પડતો હોય તે જગાએ ધણી સારી રીતે ઊગે છે. ન્યા ઓછો થનો હોય અથવા તો હિમ પડતું હોય તેવી જગાએ એ બિલકુલ ઊગતું નથી. એ ઝાડને કાપ્યા પછી એના થડમાંથી બીજા જાળવા ઊગે છે. એના મૂળમાંથી નવાં ઝાડ પણ ઊગે છે રેલ્વેની ગાડીઓ (Trains) બનાવવામાં પાટા (Rails) નાખવા માટે સ્લિપરોમાં (Slippers) પણ એનું લાકડું વધારે પસંદ કરવામાં આવે છે. પેટી, પટારાં અને ખુરશીઓ બનાવવામાં પણ એનું લાકડું ધણુંજ વપરાય છે. એના લાકડાને બાળીને કાલસા બનાવવામાં આવે છે. એ કાલસા સોની અને લુદાર લોકોના ઉપયોગમાં આવે છે. એક સળગતો કાલસો લઈ બહાર કાઢીએ તો તે તરત હોલાઈ જાય છે.

આમલી.

આ ઝાડ હમેશા પાંદડાંવાળું હોય છે. એના પાંદડાં ઝીણાં હોય છે એની છાલ જાડી, કાળી અને આડી ફાટવાળી હોય છે. એ છાલ ઉતારી નાખીએ તો અદરથી એનું લાકડું સફેદ નીકળે છે અને કેટલીક વખત પીળાશપડતું પણ નીકળે છે. આ ઝાડ કેટલેક અંગે સમડીના ઝાડને મળતું આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં તો આ ઝાડ સાધારણ ('Common') જેવું થઈ પડ્યું છે બર્મા તરફ પણ એની ઉત્પત્તિ છે ખરી. એ ઝાડને વાવ્યા વગર પડતર જમીનમાં પણ તે જાગે છે. મે, જુન માસમાં એને ફૂલ આવે છે, અને માર્ચમા ફળ આવે છે, જેને આમલી કહે છે. એ ફળ ખાટા લાગે છે એનું લાકડું ધણ જ લારે અને ટકાઉ હોય છે. શેલડી પીલવાના કાલુમા આ લાકડું કામ આવે છે ધાણીનાં લાકડાં પણ એનાં બનાવે છે. એના ખીને ગુંદર સાથે 'ને વાટી બરાબર મેળવવામાં આવે તો તેના સીમેન્ટ (Cement) ધણા મજબૂત થાય છે. પગે સોળે ચડ્યો હોય તો આમલીનાં પાન બાધવાથી ઊતરી જાય છે.

ધાવડા.

એનું વૃક્ષ આશરે ૫૦-૬૦ ફુટ ઊંચું હોય છે. એની છાલ મુલાળી, સફેદ અને લીલાશપડતી હોય છે. એનું છોડુ સાધારણ રીતે ખેડાના છોડાને મળતું આવે છે. એને લગભગ જુન માસમાં ફૂલ આવે છે, જેના લાલ રંગ હોય છે અંગ્રેજી વરમની આખર સુધીમા ફળ આવી પાકાં થાય છે. એ ઝાડની ઉમ્મર, એમાં દર વર્ષના વધારાની કાળી લીટી માલમ પડે છે, તે ઉપરથી પારખી શકાય છે. એનું લાકડું કઠણ હોય છે તેથી તે ખેતીવાડીના ઝાંજરો બનાવવાના કામમા આવે છે. એના થડમાંથી ગુંદર નીકળે છે. રેવાકાઠા એન્જિનિસમા આવેલા ડુગરોમાં એ ધણે દેકાણે માલમ પડે છે.

શીમળો.

આ ઝાડ સાધારણ ઝાડાના જેટલું જ ઊંચું હોય છે. એની છાલ કાળી અને ઝાંખી જુરી હોય છે. એનું લાકડું કાપીએ તે વખત સફેદ માલમ પડે છે. પણ કાપ્યા પછી તે કાળું પડતું જાય છે. પછી આખરે તો એ કાળું જ થઈ જાય છે. એનું લાકડું ધણ પોચું હોય છે. પાણીમાં

જાહેરખબર.

(મે. ઉ. ભા. ના એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના તા. ૨૮ મી ઑક્ટોબર સતે ૧૯૧૨ ના હુકમ નં. ૧૩૭૭૯ ઉપરથી.)

તાલુકે બોરસદ મોજે ઇસિયાવની લોકલ બોર્ડ રફૂલના માસ્તર ધૃશ્વિરભાઈ કુગરભાઈ પટેલે, આપેલુ રાજનામુ ખાતા તરફથી મંજુર થયું છે, પરંતુ તેને કોઈ પણ ડિસ્ટ્રિક્ટ લોકલ બોર્ડની અથવા મ્યુનિસિપાલિટીની પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષક તરીકે ફરી રાખવામાં આવશે નહિ.

P. Lory.

એ. ઈ. ઉ. ભા.

જાહેરખબર.

(મે. ઉ. ભા. ના એ ઈ. સાહેબના તા. ૧૮ મી નવેમ્બર ૧૯૧૨ના હુકમ નં. ૧૪૪૧૩ ઉપરથી)

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે ડિસ્ટ્રિક્ટ લોકલ બોર્ડની, મ્યુનિસિપાલિટીની, એકડેડ, અથવા સ્વીકારેલી શાળામાં નોકરી રહેલો કોઈ પણ શિક્ષક જે પ્રાવેશિક પરીક્ષાની શરઆત અગાઉ ઓછામાં ઓછા સાત દિવસ પહેલાં પહોંચે એવી રીતે પ્રેમચંદ રામચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપલને ડેપુટી એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, અથવા મ્યુનિસિપાલિટીના અમલદાર, અથવા નિશાળના મેનેજર વગેરે જે કોઈ હોય તેની મારફત અરજી મોકલશે નહિ, તો તેને પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષામાં બેસવા દેવામાં આવશે નહિ.

અમદાવાદ, ઑફિસ ઑફ
ધિ એડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર ઉ. ભા.
તા. ૧૮ મી નવેમ્બર ૧૯૧૨.

P. Lory.
એ. ઈ. ઉ. ભા.

જાહેરખબર.

ઉં. ભા. ના મે. એ. ઇ. સાહેબના તા. ૫ મી નવેમ્બર ૧૯૧૨ ના હુકમ નં. ૧૪૧૪૪ ઉપરથી.
ધિ'બેંચે ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટ, તા. ૩૧ મી ડિસેમ્બર સને ૧૯૧૨ ભાગ બીજો. પાનાં ૧૭૪૧-૧૭૪૨

નં. ૧૩૭૫૭.

ઉત્તર વિભાગમાં નીચેના વિદ્યાર્થીઓને સ્કૉલર્શિપ માટે પસંદ કરવામાં આવ્યા છે:—

નિશ્લેા.	વિદ્યાર્થીનું નામ.	જે નિશાળમાં જતા તે.
અમદાવાદ.	હાઈ અને રૂપેશ્વલ સ્કૂલો. મથિયંકર નંદશંકર બ્યાસ. લક્ષ્મીપ્રસાદ કેશવલાલ પટેલ મહેશ્વરદાસ અમીન સાહેબ કાદરી	ગ્રોપ્રાપટરિ હાઇ સ્કૂલ, અમદાવાદ આર સી હાઇ સ્કૂલ, અમદાવાદ. ” ” હાઇસ્કૂલ, નડિયાદ. ” ” એડવર્ડ મેમોરિઅલ હાઇ સ્કૂલ, ખોડા.
ખેડા.	રસિકલાલ દલસુખભાઈ ચોકશી ગાલાભાઈ જીભાઈ બારોટ મહમદ બકુભાઈ મલેક	તેલંગ હાઇ સ્કૂલ, ગોધગ. ” ”
પંચમહાલ.	નારાયણ કેશવ કોનકર. શિવાભાઈ ભુલાભાઈ પટેલ.	

ભરૂચ.	કુર્માનલગ્નને અસરસ્પદની ગોરા.	તેલંગ હાઈ સ્કૂલ, ગોધરા.
	જરૂરોઈ દુર્લભછ ખધોડીઆ.	યુનિયન હાઇ સ્કૂલ, ભરૂચ.
	ચતુરભાઈ હાથરભાઇ પટેલ.	”
	કુરોન રસુલ ગેખ.	આર. એસ. દલાલ હાઇ સ્કૂલ, ભરૂચ.
સુરત.	નટવરલાલ છોટાલાલ પંડ્યા.	ગવર્નમેન્ટ મિડલ સ્કૂલ, સુરત.
	પ્રતાપ બ્રહ્મદુરસિય કિશિયન.	આઇ. પી મિશન હાઇ સ્કૂલ, સુરત.
	કુરોનમીઆ દાદામીઆ સિદ્ધિ.	સોરાળછ જે. જે. હાઇ સ્કૂલ, સુરત.
થાણા.	શંકર વાગન દેસપાડે.	બી. જે. હાઇ સ્કૂલ, થાણા.
	જગન્નાથ ગોવિંદ ભોઈ.	”
	મહમદ છત્રાહિમ વલદે અહમદ સાહેબ કઝી.	છ. ઈ હન્સ્ટટમન, મિડલ સ્કૂલ, કદયાણુ
અમદાવાદ.	હાઝી શાહુહિન રકોલરો.	
	ફકરહિન સૈયદમીઆ શિગઝી	આર. સી. હાઇ સ્કૂલ, અમદાવાદ.
ખેડા.	ગદમદ યુસુફ મેખ.	ઓ. વી. સ્કૂલ, કપડવંજ.
	*જમાલુદિન અમીનસાહેબ હમકુલો.	એડવર્ડ મેમોરિયન હાઇ સ્કૂલ, ખેડા.

*આ રકોલકીપ તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૨થી શરૂ થાય છે, અંગે નશુ વરસ ચાર મહિના ચાલશે.

વનસ્પતિવર્ણન.

અમલી...	...	...	...	૪૧૭.
કાળીઆ સરસ.	...	...	...	૪૧૮.
ખેર ..	...	...	...	૪૧૪
ધાવડો...	...	...	...	૪૧૭
મકુડો...	...	...	...	૪૧૫
ધીમળો....	...	...	...	૪૧૭-૪૧૮.
ચેવણુ...	...	...	...	૪૧૫
સાગ...	...	...	...	૪૧૬
વાયનમાળાના ખુલાસા	...	...	૧૪૦-૧૪૩, ૨૧૪-૨૧૮.	
સાગના અભ્યાસક્રમમાં નીતિના ચિદાણુને સ્થાન.	..	..	૮૪-૮૯	
ચિદાણુનું ચારિત્ર્ય ..	...	...	...	૪૯-૫૧
ચિદાણુનું નિત્યરમરણુ.	...	...	..	૮૯.
શુદ્ધિપત્ર ..	...	...	...	૧૬૦, ૩૯૧
શ્રી વૃદ્ધ અને લઘુ ચાણુક્યનું ભાષાંતર	...	...	૧૪૩-૧૪૮, ૧૯૨-૧૯૭	
સત્રીતવિષય...	...	...	૧૩૬-૧૪૦, ૧૮૫-૧૮૮, ૨૦૨-૨૨૪, ૨૫૮-૨૬૧, ૩૦૧-૩૦૫, ૩૩૯-૩૪૧, ૩૮૯-૩૯૦.	
સાહિત્યમાં નીતિની ભાવના ..	...	...	૨૦૪-૨૦૮, ૨૪૪-૨૪૯, ૨૮૪-૨૮૮, ૩૨૫-૩૨૭, ૩૬૩-૩૬૬, ૪૦૪-૪૦૭.	
સિંધના નિઃસાઓમાં ફેરફાર...	...	...	...	૪૬૮-૪૬૯.
ત્રીકોણવણીની જરૂર...	...	...	...	૨૨૯-૨૩૨.
સ્વ ય. બ. લાલચકર ઇ. ત. નુ સક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર	...	...	...	૪૫૩-૪૬૮,
હાસ્યરસ...	...	...	...	૨૦૮-૨૧૧, ૨૪૯-૨૫૩, ૨૮૮-૨૯૩, ૩૨૭-૩૩૧, ૩૬૬-૩૭૦, ૪૦૭-૪૧૩, ૪૪૪-૪૪૮.
હિંદુસ્તાનની વર્ષા-ઋતુ	...	...	...	૪૧૭-૪૨૪.
હિંદુસ્તાનનું ૧૯૧૧ નું વસ્તીપત્રક...	...	...	...૪ ૬, ૨૧૬-૨૧૭.	
જ્ઞાન અને કેળવણી...	...	...	...૨૫૩-૨૫૭, ૨૯૩-૩૦૦.	

અમદાવાદ.

ખેડ

પંચમહાલ.

મિહલ અને રણેશલ રફ્ફો.

કર્યાલુભાઈ લાલભાઈ રોહ.
હર્ષલાલ મણિયાલ મહેતા.
શાંતિલાલ આત્મારામ પટેલ
સોમાભાઈ બલદેવદાસ કર્તીઆ.
યુજ્જ્ઞપ્રાન હુસેનખાન મેનાલી.
ગુલામઅલી રાજેમહમદ પંનેલી
કીકાલાઈ પુંનભાઈ જતોગીઆ.
ધોરીભાઈ નેરાભાઈ પટેલ.
કાશીભાઈ વાંધજીભાઈ દેસાઈ.
ચતુરભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ
ધરમાઈલભાઈ કરીમભાઈ વહોરા.
ચાંદમીઆ શાહભાઈ રઝેન.

પુંનલાલ મનસુખલાલ પારેખ.
ચંપેલાલ નેરાલાલ શાહ.
છગનલાલ નાયજીભાઈ કાળીઆ.
વિઠલાઈ પરમુદાસ પટેલ.

ગવર્નમેન્ટ મિહલ રફ્ફલ, અમદાવાદ.

” ”

” ”

ગ્રોપ્રાપટરિ હાઇ રફ્ફલ, અમદાવાદ

” ”

ગવર્નમેન્ટ મિહલ રફ્ફલ, અમદાવાદ.

મ્યુનિસિપલ મેઈનિ રફ્ફલ, નડિયાદ.

” ”

મ્યુનિસિપલ બંચ રફ્ફલ નં. ૩, નડિયાદ.

મ્યુનિસિપલ મેઈન રફ્ફલ, નડિયાદ.

મ્યુનિસિપલ ઉર્ડુ રફ્ફલ, નડિયાદ.

ન્યુ ઇંગ્લિશ રફ્ફલ, નડિયાદ.

તાલુકા રફ્ફલ, કાલોલ.

તેલંગ હાઇ રફ્ફલ, ગોધરા.

મેઈન રફ્ફલ, ગોધરા

મેઈન રફ્ફલ, દોહદ.

નિશાળોનાં ઇનામપત્રક.

સીહોર તાલુકે વીરમગામ—કમીટીના મેમ્બરો તથા આગેવાનો, નિશાળ જમાડી રૂ. ૧૦). બકરીના ઠાકોર ભુપતસીંગ રાણાજી છોકરાને પુસ્તકો વહેંચ્યાં રૂ. ૫). હીરાપુર કન્યા તથા મુખ્ય સ્કુલ—હેડ મિસ્ટ્રેસ હીરા મયુરભાઈએ ઇનામ વહેંચ્યું રૂ. ૧૫). ગામના આગેવાનો, કન્યાશાળાની બાળકીઓને જમાડી રૂ. ૩૭). સીતાપુર—ગામના આગેવાનો તથા મુખી લલુભાઈ, નિશાળ જમાડી તથા ઇનામ વહેંચ્યાં. હાથીજીજી—ગામના આગેવાનો, નિશાળના છોકરાને મીઠાઈ આપી તથા એક છબી આપી રૂ. ૫-૧૨-૦. જાલીસણા—ગામના આગેવાનો ઇનામ વહેંચ્યું રૂ. ૧૫). પા. સાંકળચંદ પુરપોતમ શા. મહીપત રતનસી વોરા ઉમરભાઈ નિશાળ જમાડી રૂ. ૧૨) ડાંગરવા—મુખી જીજીભાઈ કુબેરદાસ તથા ખીન્ન ગૃહસ્થો, કપડા તથા મીઠાઈ રૂ. ૪-૮-૦. સુરત વિભાગ.

સુરત—રોઠ ગંગાદાસ વરજદાસ ભરતીઆ ભાગાતળાવ સ્કુલ નં. ૧ રૂ. ૧૭) રોઠડા. રોઠ કુબેરદાસ ઝીણાભાઈ રૂ. ૬) પનાસા મણુ ૧) રોઠ હમનભાઈ રણુછોડજી રૂ. ૫) રોઠડા રોઠ હીરાલાલ મગનલાલ રામદાસ મામાવાળા રૂ. ૩) નાં પતાસાં મણુ બાં રોઠ અવેરચંદ કૃષ્ણજી નવાપુરા સ્કુલ નં. ૩ રૂ. ૧૨-૬-૦ નાં પતાસાં રોઠ ફકીરચંદ કેશવજી રૂ. ૩) રોઠડા. રોઠ કાળીદાસ ત્રીકમદાસ ચેવવીવાળા રૂ. ૩) રોઠડા રોઠ સૈ મહમુદ સૈ ફેલુ બડેઆ હિર્દે સ્કુલ નં. ૪ રૂ. ૩) રોઠડા રા બા નગીનચંદ અવેરચંદ ગોપીપુરા સ્કુલ નં. ૬ રૂ. ૫) રોઠડા રોઠ ધર્મચંદ ઉદયચંદ રૂ. ૮) રોઠડા. રોઠ મગનભાઈ તલકચંદ રૂ. ૩) રોઠડા મી. કૃષ્ણલાલ રૂ. ૩. સખજડજી રૂ. ૩) રોઠ વીઠ્ઠલદાસ સ્વજી કાપડીઆ રૂ. ૬) ની કીમતના વાવટા. રોઠ જમનાદાસ ગુલાબદાસ ગાંધી, હરીપુરા સ્કુલ નં. ૭ રૂ. ૩) રોઠડા અને રૂ. ૨-૧૦-૬ ની ચોપડી મી. બેજનજી માણેકજી જલુસરીઆ, સગામપુરા સ્કુલ નં. ૮ રૂ. ૫) રોઠડા મી. નાગરજી વસનજી કદાકટર રૂ. ૩) ચોઢડા. મી. ચતુરસીંગ કુબેરસીંગ રૂ. ૪-૨-૬ ની કીમતનાં પનાસાં

મણુ ગા. શેઠ દયારામ પુરશોત્તમ ધી નસરવાનજી પુન્યાજી સધાડીયા-
વાડ રકુલ નં. ૨૩૬) મીઠાઈ સાર શેઠ દેશવલાલ જુઝાપીદાસ
૩૩) રોકડા. મી. તૈયબભાઈ મુલ્લા મહમદઅલી મસ્કતી બેગમપુરા
રકુલ નં. ૧૦ ૩. ૬-૪-૦ ના પતાસા. શેઠ ઘેલાભાઈ પુરશોત્તમદાસ
૩ ૪-૧૦-૦ કીમતનું ઉકાળેલું દૂધ પાચુ વીશા ખગયતા વાણીઆની
પંચના સદગૃહસ્થ સૈયદપુરા રકુલ નં. ૧૧ ૩. ૩૦) મીઠાઈ તથા ૩. ૧-૦-૮
મીજુખત્તી. શેઠ ઇન્જારામ લાલભાઈ ગ્લેમંડી રકુલ નં. ૧૨ ૩. ૭-૮-૦
ના પતાસા મણુ ૧૮ મીસ્તરી દલા શવા ૩. ૫) શેઠ ડાલાભાઈ હર
ગોવીંદદાસ કાપડીઆ ૩. ૫) શેઠ જોઠાભાઈ ગ્રાજુવાળા ૩. ૫).
શેઠ ગીરધરલાલ કુકીરચદ ઝરીવાળા ૩ ૩) ડોક્ટર ગીરધરલાલ નાર-
જુદાસ ૩ ૩). શેઠ અહમદદાજી અખદુલકરીમ નાતાલી સમ્રામપુરા
ઉર્ફુ રકુલ નં. ૧૫ ૩. ૩). મી. રતીલાલ હજીવનદાસ સલાખતપુરા
રકુલ નં. ૧૬ ૩. ૧-૪-૦ નામદાર શહેનશાહજાનુનો ફેટો જગબે
તથા નીરાળનું પાટીયુ ચીતરાવ્યુ તેના ખર્ચના આપ્યા શેઠ ગગારામ
વરજદાસ બરતીઆ કેળાપીઠ રકુલ નં. ૧૭ ૩. ૩) રોકડા. શેઠ નાથુ-
ભાઈ નારજુદાસ રધનાથપુરા રકુલ નં. ૧૮ ૩. ૩) રોકડા. શેઠ મગનલાલ
પ્રાણજીવનદાસ નાથુવડી સમ્રામપુરા રકુલ નં. ૧૯ ૩. ૧૨-૬-૩ ની કી-
મતનાં પવાલા જર્મનના વહેંચી આપ્યા શેઠ ઘેલાભાઈ ત્રીભોવનદાસ જરી-
વાળા ૩. ૧૦-૨-૩ ની કીમતની મીઠાઈ તથા દેશી હીસાબ વહેંચી
આપ્યા. શેઠ આદમારામ રામચંદ બદરીઆ ૩. ૬-૭-૮ ની જર્મનીની
રકાળી વહેંચી આપી. શેઠ પરશોત્તમદાસ મોરારદાસ ૩. ૭-૬-૦ ના
પીત્તળના પત્રાસા વહેંચી આપ્યાં. મી. બેજીજી માણેકજી જાણસરીઆ
૩ ૫) રોકડા શેઠ રામચંદ માણેકચંદ ૩. ૧૧) રોકડા. શેઠ કાળી-
દાસ રામચંદ ૩. ૧૧) રોકડા ખત્રી દુર્લભરામ ૩. ૭) રોકડા.
ખત્રી હરજીવન વણજ ૩. ૫) રોકડા. ખત્રી ડાલા સુનીલાલ ૩. ૫)
રોકડા. મી. ડાલા ધનજી ૩ ૩) રોકડા શેઠ ત્રીજીજીજીદાસ દયારામ
નવાપુરા કરવારોડ રકુલ નં. ૨૦ ૩. ૩) રોકડા. શેઠ અવેરચંદ કૃષ્ણજી „
૩. ૪-૧૪-૦ પતાસા તથા ૩. ૨) રોકડા. શેઠ બમવાનદાસ જમનાદાસ
ધી નદસંકર નાણાવટ કન્યાશાળા નં. ૨૨ ૩. ૩) રોકડા. શેઠ અખદુરેદે-

માન અમીરમીયાં કાગદી રાણીતળાવ ઉર્દુ કન્યાશાળા નં. ૨૫ ર. ૩) રોકડા. ગેઠ અબ્દુરેઝીઝ કાસમલાઇ કાગદી „ ૩. ૩) રોકડા. શેઠ મીયા અબ્દુલ્લાહ મીયા મહમુદ મુખાઇવાળા ર. ૩) રોકડા. મહંત શવજ દાસ અમીદાસ કાજીપુરા લોકારટ સ્કુલ નં. ૨૭ ર. ૧૧-૧૪-૩ ની કીમતનાં લૂગડા.

ગોડસંખા બોર્ડિંગ સ્કુલ—ગોડસંખાની કાઠીઆ ઝાતિ સમસ્ત પોતાના ધર્મનો મેળો ભર્યો ત્યારે શીરાપુરીનું જમણુ આપ્યું તેના ર. ૧૫) પીરાણાના—ધર્મ ગુરુ રામજીદાદા ડોનેશન ફંડમાં રોકડા રૂપિયા ૧૦). ડાહ્યાભાઇ ગાડાભાઇ દેશાઇ લાટનું જમણુ આપ્યું ર. ૧૨) શેઠ ફકીરજી નવરોજજી ઇલાવિયા જમણુ આપ્યું તેના ર. ૨૫-૬-૯. ગેઠજી કરામજી ઉકડજી અમલસાડીવાળા રેશની, દારખાનું, વરધોડા વિગેરેના ખર્ચ પેટે આપ્યા તે ર. ૫).

અમદાવાદ વિભાગ.

કૌકા—ગામલોકો ર. ૧૨) ગરીબ છોકરાને પુસ્તકો તથા રંગેટો આપવાના ફંડમાં. બાવળા કન્યા—ગામના આગેવાન લોકો ર. ૮) ક પડાં અને મિઠાઇ. બગોદરા—ગામલોકો તરફથી ર. ૬-૮-૦ પુસ્તકો, કપડા અને મિઠાઇ. જવારજી—ગામલોકો તરફથી ર. ૧૨) પુસ્તકો, મિઠાઇ અને કન્યાઓને વસ્ત્રો કોઠ મુખ્ય સ્કુલ—મે. કોઠર સાહેબ સાણુ ર. ૨૫) પુસ્તકો કોઠ કન્યા.—મે. કોઠર સાહેબ સાણુ ર. ૨૫) કન્યાઓને કપડા રામપુર—ગામલોકો તરફથી ર. ૮-૬-૦. પુસ્તકો અને મિઠાઇ. સાંઘળ—ગામલોકો તરફથી ર. ૪-૭-૦ નાની વાડકીઓ મો ડાસર—ગામલોકો તરફથી ર. ૩) કપડાં, મિઠાઇ અને નોટ છોકા ફરજી વિભાગ.

નખત્રાણા સ્કુલ—ગામના સદગૃહસ્થો ઇનામ તરીકે રૂમાલો તથા સાકર ર. ૧૨-૪-૦. ગદસિસાના પડિત શ્રી જ્ઞેશી કાનજી મોનજી ઇનામ તરીકે સાકર ર. ૨-૮-૦. મજલ સ્કુલ—ગેઠ ત્રીકમદાસ કુનજી મોનજી ઇનામ તરીકે સાકર ર. ૨-૧૨-૦. શેઠ ધનજી નાનજી તથા વીરજી મોનજીએ ઇનામ પુસ્તકો તથા સાકર ર. ૨) વીરાણી સ્કુલ—અરેના ગામના સદગૃહસ્થો છોટ તથા સાકર ર. ૮-૮-૦. લાકડીઆ કન્યા

શાળા—કોરોનેશન મેડલો નંબર ૨૧ જાગીર તરફથી ઇનામ તરીકે પતા-
 સાં ૩. ૧) રાપર કન્યાશાળા—અત્રેના રાજેશ્રી ન્યાયાધિશ સાહેબ
 તરફથી હોટ તથા પતાસાં ૩ ૬) આડેસર સ્કુલ—અત્રેના ઠક્કર
 દાન ગણેશ સ્કુલ જમાડી તેનું ખર્ચ ૩. ૪). સરહદના ટપેદાર
 સમેળ ઇસ્માઇલ ગલુએ ઇનામ ૩ ૪). અગર સ્કુલ—અત્રેના
 નંદલાલ લલાનીશંકર વેલજી પતાસા ૩. ૬-૮-૦. માતાનોમઠ
 સ્કુલ—તેરાના શેઠ ચત્રબુજ મુરારજી રમાલ તથા સાકર ૩. ૬). મન-
 ફરા સ્કુલ—અત્રેની જાગીરના પીર તરફથી તથા ગામના વેપારી તરફથી
 સાકર ૩. ૫) હુજપર સ્કુલ—અત્રેના આરજી લક્ષ્મણ સુમાર સાકર
 ૩ ૨) શા. પેથા માલસિદ્ધ સાકર ૩ ૪-૮-૦ ગામ તરફથી
 વહેંચાયેલ સાકર ૩. ૫-૪-૦. ગોથાળા સ્કુલ—મોની વીરજી જેઠા
 રમાલ તથા સાકર ૩. ૫-૪-૦. પલાંસવા સ્કુલ—જાગીરના દારવારી
 તથા મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી પેંડા ૩. ૬-૧૪-૦. નીરજી સ્કુલ—ગા-
 મના વેપારીઓ તરફથી સાકર ૩. ૪-૮-૦ તેરા કન્યાશાળા—અહીંના
 ગેઠ તેજપાલ રમાલ તથા સાકર ૩. ૧૬) ગેઠ ચણદાસ ચત્રબુજના
 પત્ની વજ્રકુવરબાઈ હુગુ તથા સાકર ૩ ૧૮-૧૨-૦ „ ગેઠ રામદાસ
 મુરારજી તથા ગોરજી હીરાચંદજી પુસ્તકો તથા સાકર ૩ ૬-૪-૦. તેરા
 સ્કુલ—અત્રેના ભાડીઆ દા. તેજપાલ રમાલ તથા સાકર ૩ ૧૫-૮-૦.
 „ વજ્રકુવરબાઈ રમાલ તથા સાકર ૩. ૨૦) ગેઠ ગમદાસ મુરારજી
 તથા મુરજી હીરાચંદજી પુસ્તકો તથા સાકર ૩ ૧૬). માંડવી નં. ૨
 ની સ્કુલ—શ્રીદરબાર તરફથી પુસ્તકો ૩. ૨૪-૮-૦ તથા પતાસાં
 ૩. ૩-૪-૦. ગેઠ વિસનજી નંદજી તરફથી પુસ્તકો ૩. ૪-૪-૦.
 શેઠ કેશનજી હસરાજ તરફથી પુસ્તકો ૩ ૮). હુથે સ્કુલ—ગામના વે-
 પારીઓ તરફથી સાકર ૩ ૩). „ ઠા સામજી આણંદજી પતાસા ૩.
 ૧-૪-૦. રાપર સ્કુલ—રા રાપર ન્યાયાધિશ તરફથી રમાલ તથા પ-
 તાસાં ૩. ૧૨) કૃતિગઠ સ્કુલ—રેવન તરફથી સાકર ૩ ૨-૮-૦.
 ગુદીઆળી સ્કુલ—અત્રેના શેઠ કેશવજી દામજી રમાલ તથા સાકર
 ૩ ૧૦) બેદેશ્વર સ્કુલ—અત્રેના ઠા. હોરજી કુવરજીના બાવીજી રામજી
 માધવજી રમાલ તથા સાકર ૩. ૧૧). શેઠ કેશવજી નથુ ગજશંકર

૩. ૪-૧૨-૦. સણુવા સ્કુલ—જમીરદાર તરફથી સાકર રૂ. ૧-૮-૦.
 મુંદરા સ્કુલ—શ્રી દરબાર તરફથી પુસ્તકો રૂ. ૨૪-૮-૦. મેતા વજે-
 રામ મયાશકર સાકર રૂ. ૫-૮-૦. મુંદરા નાઈટ સ્કુલ—શ્રી દરબાર
 તરફથી પુસ્તકો રૂ. ૦-૮-૦. „ મેતા વજેરામ મયાશકર સાકર રૂ. ૧).
 ગલ્લસિસા સ્કુલ—શેઠ પાત્રુ ટોકરસિંહના બાપ દેવરાજ પુસ્તકો તથા
 રમાલ રૂ. ૩૭) તથા કન્યાઓ માટે ઓઢણી રૂ. ૧૦) તથા સાકર
 રૂ. ૧૧). રામવાવ સ્કુલ—અનેના ગામના સદ્ગૃહસ્થો તરફથી પુસ્તકો
 તથા સાકર રૂ. ૧૧-૪-૦. ખેડોઈ સ્કુલ—શેઠ હાથ તુરમામદ સાકર
 રૂ. ૩-૧૨ મુંદરા કન્યાશાળા—શ્રી દરબાર તરફથી પુસ્તકો રૂ. ૧૩-૧૨-૦.
 „ રાવમહાદુર કેશવજી નયુ જે. પી. તથા શેઠ ધનજી માવજી સાકર
 રૂ. ૬). મોતી ખેંગાર માવજીની વિધવા સ્ત્રી કુંવરબાઈ ઇનામ
 રૂ. ૫-૧૨-૦. શેહા સ્કુલ—જગીરદાર રમાલ તથા સાકર રૂ. ૧૬-૧૨-૦.
 લવાલાધર સ્કુલ—શેઠ ઉકડો અરજુન પુસ્તકો તથા સાકર રૂ. ૧૨-૪-૦.
 ખાયાડ સ્કુલ—ગામના સદ્ગૃહસ્થો વહેંચાયેલ પુસ્તકો રૂ. ૫) દેશલપર
 સ્કુલ—ગામ તરફથી ઇનામ રૂ. ૨-૮-૦. શા દેવસિંહ દેશરના દીકરા
 ગાગજી રમાલ તથા સાકર રૂ. ૧૮). લાખાણીઆ સ્કુલ—જમીરદાર
 તરફથી તથા માહાજન પુસ્તકો તથા સાકર રૂ. ૧-૪-૦. હુમરા સ્કુલ—
 શા. કુંવરજી ટોકરસિંહ પુસ્તકો રૂ. ૬૨-૧૨-૦ ગામના મહાજન મિ-
 દાઈ રૂ. ૨-૮-૦. સાંત્રાણ સ્કુલ—યુરજી નેમીદાસ હીરાચંદ તરફથી પુ-
 સ્તકો રૂ. ૧-૧૨-૦. મી. અનાસંકર-લાલજી તરફથી સાકર રૂ. ૧-૮-૦.
 વિંઝાણ સ્કુલ—શા. કાનજી ઘેલા સાકર રૂ. ૨) શા. ગોવિંદજી પદ-
 મસિંહ સાકર રૂ. ૪) ખેરાજ સ્કુલ—અનેના શા. પદમસિંહ કા-
 સિંહ તથા શા. કચરા માલાસંદ અને શા. જીમસિંહ ધના તરફથી પુ-
 સ્તકો રૂ. ૧૧-૪-૦. તુણા સ્કુલ—ઓડ ખીમજી લધા પુસ્તકો તથા
 સાકર રૂ. ૧૨) ખોંલડી સ્કુલ—સ્વામી શ્રી ધર્મગીરજી તરફથી ઇનામ
 તરીકે સાકર રૂ. ૨-૮-૦.